

საქართველოს

ისტორია

...და იყოფოდა ესენი ესრეთ აწი-
სამდე; ხალხი წაღმართი უწყის ღმერთ-
მან, და, ვითარცა ნებაეს, იყავნ.
ვახუშტი.

შემუშავებული და შეესებული ავტორისაგან.

მეორე გამოცემა წ. კეჭინაძისა:

თბილისი

სტამბა მ. შარაძისა და ამა, ნიკოლ. ქუჩა. № 21.

Тип. М. Шарадзе и К-го, Ник. улица.

1894

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 3 Ноября 1893 г.

წინასიტყვაობის მაგიერად.

ფილოსოფოსის ლეიბნიცის სიტყვებია: „აწყო, შობილი წარსულისაგან, არის მშობელი მომავლისა.“ რაც სარწმუნოდ მისაჩნევი მასალები მოგვეძიებოდა, იმის მიხედვით არ დაუზოგოთ ჩვენი ძალ-ღონე, რათა მართლიად გამოგვესატა ჩვენი წარსული. სოლო აქვე თანამდებ-არს აღვნიშნოთ, რომ საქართველოს პირველ დროინდელი ისტორია, აგრეთვე მეფობანი ფარნავაზისა, ადერკისა, კასტანგ გორგასალისა და ზოგიერთ სხვა პირთა, ასაღ წყაროების ჩვენებით, სხვა სახით გვესატება: სტრახონის მოწმობამ და ბერაის ქრონიკამ საკმაო შუჭი შეიტანეს აზოისა და ფარნავაზის ცხოვრებაში; ტაციტის წიგნმა წარმოგვიდგინა სრული ისტორიის ქრისტეს დროინდელ საქართველოს დიდებულ მეფის ფარსმანისა, რომელიც იმავე დროს ჯუღობდა სომხეთს; არჩილ მოწამის (†718 წ.) ძმის-წულის ქმარი ჯუჯან-შერ ჯუჯანშერიანი „ნებროთის წიგნიდამ“ მოკლედ მოგვითხრობს ძველს გადმოცემას შესახებ იმისა, რომ ქართველები ჩამომავალნი არიან ნებროთ გმირისა (სცხოვრობდა 2100 წელს ქრ. უწინარეს). ამ ცნობას ეძლევიან აგრეთვე: ა) ქართლის ცხოვრება, რომელიც დაწერილებით აღწერს ქართველების ბრძოლას ნებროთთან არარატ-მასისის სეობაში და ბ) კანის კლდეებზე გამოკვე-

თიღნი ლურსმებრიენი წარწერანი, რომელნიც, მეცნიერების თქმით, დაწერილნია ძველ ქართულ ენით. ამას გარდა, თვით ჩვენსაკე მატრიანებში ვხვდებით საბუთს იმისას, რომ ა) პირველ საუკუნეს საქრისტიანო წელთა აღრიცხვისას აღერკს არ უძეფნია საქართუელში, არამედ სხვა მეფეს (ზემორე ხსენებულ ფარსმან დიდს) და ბ) ვახტანგ გორგასალი 499 წელს კი არ გარდაცვლილა, არამედ მას მხოლოდ ამ წელს დაუწევია თვისი მეფობა და აღსრულებულა 552 წ., და სხ. და სხვა. — რადგან ეს დრო (ქართლოსიდან ქრისტეს შემდეგ საქართუელს გაერთიანებაჲდ) მოითხოვს გულდასმით შესწავლა-გამოძიება-განხილვას, ამიტომ ჩვენს ისტორიაში, ამ უამად, აღნიშნულ დროის შესახებ, შეკითხნეთ მხოლოდ საზოგადო ცნობები, და ისიც მოკლედ. ხოლო კრტელი, გამორკვეული და სანა-ეპოქებად დაყოფილი ისტორია წარმოდგენილი იქმნება ცალკე, მეფე-მთავრებისა და ქათალიკოსების სიებითურთ. დიდად დაჭიდდრკებული ვიქმნები, თუ ეს მეორე გამოცემა, ხლად შემუშაებული და შეკსებული, მიიზიდავს საზოგადოების ყურადღებას... ჩვენი შრომის ყოველგვარი ნაკლულეკანება, რომელსაც აღნიშნავს პირუთენელი კრიტიკა, დიდის მადლობით შემეცნებული იქმნება ჩვენ-მიერ.

მ. ჯანაშვილი

7 იანვ. 1895 წ.

თბილისი.

სასწავლები

	ბპ.
პირველი ცნობები შესახებ ქართველებისა	4
ალექსანდრე მაკედონელი	6
სამეფოს დაარსება	6
გეოგრაფიული აღწერა	7
საქართველო ფარნაოზის სიკედილის შემდეგ	
რომაელების შემოსევაჲ	12
ფარსმანის მეფობა	18
ორგამგება საქართველოში	20
129 წ. 265 წლამდე	22
სასანიდების მეფობა	24
ქრისტიანობის გავრცელება	27
ქრისტიანობის მიღებითგან ვასტანგ გორგასალამდე.	32
ვასტანგ გორგასალი	36
ვასტანგ გორგასალის მემკვიდრენი	43
მეფობა გურამისა	52
სტეფანოზ I და ადარნასე I	54
არაბნი და მეფენი მირ და არხილ II	56
აშოტ დიდი	62
ბაგრატ აშოტისძე	64
აშოტის მემკვიდრენი	66
ბაგრატ III	74
გიორგი I	81

ბაგრატ IV	82
გიორგი II	95
დავით III, აღმაშენებელი	98
დიმიტრი I	112
გიორგი III	114
თამარ მეფე	119
გიორგი IV, ლაშა	162
რუსუდან	166
დავით IV ნარინი და დავით V სოსლანი	173
დიმიტრი II, თავდადებული	182
კასტანგ II	188
დავით IV და კოსტანტინე	189
გიორგი V, კასტანგ III და გიორგი VI მცირე	191
გიორგი V, ბრწყინვალე	194
დავით VII	210
ბაგრატ V, დიდი	211
გიორგი VII	219
კოსტანტინე II	224
ალექსანდრე I	225
კასტანგ IV	228
გიორგი VIII	230

მეფენი:

კოსტანტინე III და დავით VIII (ქართლისა),	
ბაგრატ II და ალექსანდრე II (იმერეთისა), გიორგი I,		
ალექსანდრე I და ავ-გიორგი II (კახეთისა).	240
გიორგი IX და ლუარსაბ I (ქართლისა), ბაგრატ III		
(იმერეთისა) და ლევან I (კახეთისა)	251
სვიმონ I, დაუთხან და გიორგი X (ქართლისა),		

V II

გიორგი II, ლეკან და როსტომ (იმერეთისა),
ალექსანდრე II (კახეთისა	260
ლუარსაბ II, ბაგრატ VI, სვიმონ II და როსტომ (ქართლისა), გიორგი III და ალექსანდრე III. (იმერეთისა), თეიმურაზ I (კახეთისა)	279
კახტანგ V (ქართლისა), ბაგრატ IV
(იმერეთისა), არჩილ (კახეთისა)	324
გიორგი IX, ერეკლე I, ჭაიხოსრო, კახტანგ VI, იესე, ბაქარ (ქართლისა), ალექსანდრე IV, სვიმონ (იმერეთისა), ერეკლე I და დავით (კახეთისა)	360
კახტანგ VI (ქართლისა), ალექსანდრე V (იმერეთისა) და გოსტანტინე II (კახეთისა	385
თეიმურაზ II (ქართლისა), ერეკლე II (კახეთისა), ერეკლე II (ქართლ-კახეთისა), სოლომონ I, დავით II და სოლომონ II (იმერეთისა)	414
გიორგი XII (ქართლ-კახეთისა) და სოლომონ II (იმერეთისა)	473

საქართველოს

ისტორია

შედგენილი

მოსე ჯანაშვილისაგან.

მეორე გამოცემა

ფ. ქიქინასაძისა

თბილისი

სტამბა მ. შარაძისა და აძვ., ნიკოლ. ქუჩა, № 21.

Тип. М. Шарадзе и К-о, Ник. улица.

1894

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 3 Ноября 1893 г.

საქართველოს ისტორია.

5

პირველი ცნობები შესახებ ქართველებისა და მათი დასახლება კავკასიაში.

ჩვენი მატრიანეს გადმოცემით (ქართლის ცხოვრება) ქართველები და სომხები შთამომავლებენ იაფეტის შვილის-შვილისაგან, რომელსაც ერჭვა თარგამოსი. ეს თარგამოსი მრავალის თავის ნათესაობით დაესახლა არაერთის მთის არე-მარესე. აქ გაშენდა ჯ გამრავლდა მასი შთამომავლობა. თარგამოსს ჰყვანდა ოვა შვილი, რომელთაგან ქართლოსი თავის სსკა ძმებით (ხარდოსით, მოგაკანით, ლეგოსით, ჰეროსით, კაკვასოსით და ეგროსით) დაესახლა არეზის მდინარის ჩრდილოეთის მხრით ვიდრე კავკასიის მთებამდე.

მთელი ეს ჰეყვანა, ქართლოსის სიკვდილის შემდეგ, მისმა შთამომავლებმა გაჰყვეს რამდენიმე ნაწილად. ყველანი რალე-რალე ჰმართავდნენ თავის წილ ჰეყვანას, მაგრამ ყველანი ემორჩილებოდნენ მცხეთის მმართველს, რომელსაც პირველ დროში ერჭვა მ ა მ ა ს ა ს ლ ი ს ი. მცხეთის სამამასახლისოს დაერჭვა ს ა ქ ა რ თ ე ე ლ ო.

ქართველების ცხოვრებაზე დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოს ბუნებას, დასერილს მთებით ჯ დაყოფილს მრავალ სეობებად, რის გამოც თვით ქართველი ხალხიც

იყოფოდა მრავალ საზოგადოებად. სოეიერმა და მძლავრმა ნადაგმა სალხს შეეყვანა ხენა-თესკა; ძალადმა მიეხმე დაჭბადეს მასში სიმამარე; მტრების შიშმა ააშენებინა ქალაქები და ციხეები. შირველი ქალაქი საქართველოში ააშენა მცხეთელმა, ქართლოსის შვილმა, სადაც მდ. ანაკვი ერთვის მტკვასს. 1565—1499 წლების წინ ქრისტეს დახადებამდე მოხდა ეგვიპტელების შემოსევა საქართველოში. შირველად იმათ შემოიტანეს საქართველოში განათლება: ასწავლეს ქართველებს, სსკათა შორის, სელისაგან ქორეილის და ფარსეულის კეთება, თაყვანის-ცემის მისისა, მივარისა და სოთი უძრავი ვასსკვლავისა; აგრეთვე ააშენებინეს სალოცავები ღ დადგმევინეს მზის კერძები.

მეთორმეტე საუკუნეში ქრისტეს დახადებამდე ბერძნების გამოკვამა — ფრანკმა, ულასმა და ანკონანკტებმა სამხუერ მოიარეს დასავლეთის საქართველო (კოლხიდა). ამ მტრეკებმა კოლხიდაში ნახეს მდიდარი ღ შესანიშნავი ქალაქი, რომელსაც ჰქვიან ესლა ნაქალაქევი. ამ დროს ქართველებმა აღოდნენ ოქროს დნობა, სელას ქსოვა, ლეისას დაყენება. ბერძნებს ძალაან მოეწონათ სკენი ქვეყანა ღ აქ ვაჭრობა ვამართეს, რის გულისათვის ააშენეს შავი ზღვის ნაზარებზედ ბიჭვანტა და დიოსკური (სოლუმი), ანუ დიდი სებასტოპოლი.

600 წელს ქრისტეს დახადებამდე წინასწარმეტყველი იერეკიელი იხსენიებს სსკათა შორის ქართველებსაც და ამბობს, რომ ქართველები ვაჭრობენ იფინიკიელებთან, რომლებზედაც ჰყიდინ მოხებს და სზილენძას ჭყურქელსა.

ალექსანდრე მაკედონელი

სახერძეთის ქვეყანაში, სსსკლდობრ მაკედონაში, დაი-
ბადა ალექსანდრე, შვილი ფილიპესი. ალექსანდრემ დაი-
მორსილა ეკლას ქვეყნები. შემოესია სსქართველსსც და
ესეც დაიმორსილა აქ მსშის სსსოკრობდა ესა მეომარი
და მექონე მაგარის ცისეებისა და ქალაქებისა. ეკლას ეს
ქალაქები აილო, დააყენა შიგ თაგის ჯარები; ჯარებან
უიგორსად დასვა იანონი (ანონ) და უბრძანა, რომ გაეკ-
რცელებინა ხალხში მშისა, მივანისა და სუთი უმჯავი
ვანსკვლავის თაყვანის-ცემა და თათონ დაბრუნდა.

ალექსანდრეს სიკვდილას (332 წ.) შემდეგ იანონმა
დაანგრა მცსეთის და სსვა ქალაქების კედლები, დაიმორ-
სილა სამეგრელო, ოსეთი, დაღისტანი დასკვათება. და-
იწყო სოცვა მოთავე ქართველებისა და ხალხიც ძალიან
შეავიწროვა.

ამ დროს მცსეთაში სსსოკრობდა ერთი ახალგაზდა
კაცი ფანანაონი. ეს იყო ნათესავი უკანასკნელის მცსე-
თის მამასსლასისა — სამარასი, რომელიც მოჰკლას ალ.
მაკედონელმა. მამა რომ მოუკლეს ფანანაონს, მსშის სა-
მის წლის იყო. დედამ შვილი წაიყვანა და კავკასიის მთებ-
ში დამალა. რომესსც დაკავადა ფანანაონი, დაბრუნდა
მცსეთაში. დედა ურსეკდა მას, რომ გაფართსილებოდა
იანონს და გადასასლებულ-იყო სზანსეთში. მაგრამ ფან-

ნაოზი არ დასთანხმდა. იმას ძალიან უკვარდა საქართველო და განიხრახსნა საქართველოს განთავისუფლება მტრებისაგან. სთხოვა შეეღწა სამეგრელოს მმართველს ქუჯის, ოსებს, ლეკებს, ანტიოქიის მეფეს. ვეკლანი მიუშველსენ. იაზონი გააქრა კლარჯეთში (ბათუმის საზღვარში). მაგრამ ერთ შეტაკებაში (ქ. ანდანიუჯთან) მოკლეს იგი და მთელი საქართველო დაემარხილა ფარნაოზს.

ბ

სამეფოს დაარსება.

ერთ-მეოთხის დაარსებას ხელი შეუწვევს იმ უბედურებათა, რომელთაც ხშირად ეწეოდა ზემო-ქართლი რაი-დენიძე საუკუნის განმავლობაში; აგრეთვე ერთთ ბრძოლამ, კატრობამ, ერთმანერთში მისკლა-მოსკლამ, ერთნაირ-მა სჯუღმა. განცალკევებული ხალხი ერთმანეთს დაუახლოვდა. ეს იყო მიზეზი, რომ იაზონის მოკვლის შემდეგ ვეკლას ქართველებმა დასვეს თავის მეფედ ფარნაოზი და დაემარხილნენ მას 302 წელს ქრისტეს მოსვლამდის. ფარნაოზის სამეფოს ქსასლავრიდა: სრდილეთის მხრით კავკასიის მთა, დასავლეთის მხრით შავი ზღვა კიდრე ბათუმამდე და მდ. ჭოროხი; სამხრეთის მხრით მდინარე აჩქისის სათაურები და დებედა-ხაი მტკვრამდის, აქედგან აღაზნის შესართავამდე და ეგრე-ჩაის გაყოლება კავკასიის მთებამდე.

ფარნაოზმა მთელი სამეფო გაჭყლიტა ნაწილად ანუ საერისთავოდ. ერისთავები ვეკლასფერში და შეკლადნენ

მეფეს, მაგრამ თავის საერისთავოს მეფის დაუგოთსაყად განსაკუთრებულს.

ამ დროს გახდა ოთხი წოდება: თავადთა, აწინაურთა, მოქალაქეთა და გლეხთა. ამავე მეფემ მოიწვია სპარსეთიდან მოგებები, რომელთაც უნდა განეწმინდათ ზოროასტრის სჯული. სასოგადოდ ეს სჯული ჰკმობდა ქურდობას, სსკა-და-სსკა ბოროტ მოქმედებას, ტყუვილს, აქესებად მიწის შემუშავებას, აგრეთვე თხოულობდა უმადვილების აღზრდას. მაგრამ ამავე სჯულში იყო ბერი ცუდი და მანვე მოთხოვნილებაც: მისი მისევეთმკვდარი არ იმარსებოდა, ნათესავებს ნება ჰქონდათ შეუღლებულიყვნენ ერთმანეთთან და სსკა.

ფარნაოზ მეფემ უფრო დიდი სიკეთე ის უყო ქართველებს, რომ შეადგინა ანბანი. ეს ანბანი ისეთი სრულია და გონიერად შედგენილი, რომ თითქმის არც ერთ ხალხს არა აქვს ამ გვარი თავისი ენისე.

ბ.

გეოგრაფიული აღწერა პირველ-დროინდელ საქართველოსი.

მოელი მაშინდელი საქართველო ისამზღვრებოდა კავკასიის ქედით, შავი ზღვით, კოროხის და არეზის სათაურებსე მდებარე მთებით, დებუდა-წაით, აქედან კიდევ აღმოსავლეთიდან სამომავალი აღასანის ტოტით გერინაით, კიდრე კავკასიის ქედამდე; ესე იგი, მოელი საქართველო მომწუგდეული იყო $40^{\circ} 47'$ და $43^{\circ} 15'$ ჩრდილოეთის სიგანისა და $59^{\circ} 15'$ და $64^{\circ} 58'$ აღმოსავლეთის სიგრძისა.

მთელი ეს ქვეყანა ბუნებითვე იყოფებოდა ოთხ დიდ სეპარატურად: პირველი, ყველაზედ უდიდესი აწის მტკვარის სეპარატი, მეორე—რიონის, მესამე—ენგურისა, მეოთხე—ჭარხალისა. მაგრამ ყველა ეს სეპარატი იყოფებოდა მრავალ პატარა-პატარა ხეობებად. საზოგადოდ ამ ქვეყნის ზედა პირი აწის აწიულ-დაწიული, მთებით დასერილი; კაცს აკვირებს საქართველოს მრავალ-ფერადი მცენარეულობა, მრავალ-გვარი ცხოველები, მიწის სიმდიდრე, წყლის სიუხვე.

მთელი კავკასიის მთა ძირიდან მოკიდებული $2\frac{1}{2}$ კერის სიმაღლემდე მოცულია დიდის ტყეებით; მას წვერებზე კი მუდმივი თოვლი სძევს. საქართველოს სამხრეთის მხრით, კავკასიის მიდევნებით, გაწოლილ სსკა მთა, რომელსაც მტკვარე კავკასიის მთა ჰქვიათ. დიდი და მტკვარე კავკასიის მთები შეერთებულნი არიან ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ გაწოლილ ლისის მთებით. გარდა ამისა, საქართველოში არიან კიდევ სსკა მთებიც, სსკათა შორის მთა ციკ-გომბორასა მდ. ალაზნის და იორის შუა, ფასი მთა ენგურის მარცხენა მხარეს, სამხრეთის სამხრულკარი სვანეთისა. ყველა ამ მთებიდან გამოდის მრავალი წიხვი, მდინარეები, რომელნიც უხვად აწყვებენ მთელს საქართველოს.

შესანიშნავი მდინარეები:

მტკვარი (კურა, კიროსი).—დასაწყისი აქვს აწიანის მთებში, მოდის ჩრდილოეთისკენ მომწვივდელ მთებს შუა, მერე წელს იწის აღმოსავლეთისკენ და ასრე მოდის კიდრე თბილისამდე, აქედან ბრუნდება აღმოსავლეთ-

სამსრუთისკენ და კასპიის ზღვას ერთვის. მტკვრის ტოტები: ივანტხაგი, ღიასვი, ქსანი, არაგვი, აღაზანი თავის ტოტით იარათ. — ეს წყლები ჩამოდინ დიდი კაკკასიონიდგან; აღგეთი, სწამი თავის ტოტით დებუდათი ჩამოდინ მცირე კაკკასიის მთებიდგანა და თრიალეთიდაში.

რიონი (ფაქისი), რომლის დასაწყისი არის კაკკასიის მთაში, სონგუთა-სიხასი მთაში. აქედგან ჩარბის სამსრუთისკენ, შუა წელში ბრუნდება დასავლეთისკენ და შუა ზღვას ერთვის. ამის ტოტები: უვირთა, ცხენის-წყალი, ტახური.

ენგური ანუ ინგური, რომელიც გამოდის იჭიდგან-კე, საიდგანაღ რიონი და ცხენის წყალი.

ჭორახი, — გამოდის მცირე კაკკასიის მთებიდგან, ჩრდილოეთისკენ მოდის და შუა ზღვას ერთვის.

ეგულა ამ მდინარეების ნაპირებზე იყო დაშენებული საფსი, რომელსაც მოეშენებინა მრავალი პირუტყვი, გაეკეთებინა ბალები და სენა-თესვისთვის მოეკვიდა სელი. უწინდელ დროიდგან ეს ქვეყანა ცნობილი იყო ბუნების სიმდიდრით. ღვინის კეთება ძველადგანვე იყო გავრცელებული რიონის ნაპირებზე. ლიმონის და ფოთლოხალის ტყეები ამშვენებდნენ კოლხიდის სამსრუთ-დასავლეთის მხარეს. მთელი საქართველო საზოგადოდ და კოლხიდა განსაკუთრებით დაფარულია ჩრდილოეთის სუნისისგან კაკკასიის ქედით. ამიტომ ამ ქვეყანაში დიდი სიტყვები არ არის სოლმე, კოლხიდაში კი თითქმის სამთარი არ იცის.

მიმოსვლა ამ ხაზებში დასდებოდა მცირე — გაუკეთებული გზებით; მაგრამ შესანიშნავი გზაც იყო: მტკვრით

ვიდრე სურამძე, იჭიდგან ლიხის ქედზედ გადამაკალი უკირილამდე, მერე უკირილიდგან რიონით ზღვამდე. ჩრდილოეთ კაკკასიაშიც ჰქონდათ აგრეთვე ორი გადამაკალი გზა: დარიალის ხეობიდან და დარუბანდის უელიდგან. დარუბანდიდგან მოკიდებული კაკკასიის აქეთა მხრით მთის ძირში 360 კეკსის სიგძეზე კედელი იყო აშენებული, სკვითების და მთიულ ერთა მოსაგერებლად. ამ კედლის ბოლო ესლაც სჩანს დარუბანდში და აგრეთვე საინგილოს სოფლებში: მუხაში, კატესს, მაწესში და სსუ.

დარიალიდგან ჩამოდირდნენ ოსები ინდოქსანიდგან მოტანილ და შინ გაკეთებული ნივთების საყიდლად, ჰყიდულობდნენ და მიჰქონდათ თავის ქვეყანაში.

გაჭრობამ და ალებ-მიცემამ დაჭბადა მოთხოვნილება ქალაქების აშენებისა. ქალაქებში და ციხეებში ადვილად შეიძლებოდა გამაგრებულიყვნენ და დაეცვათ თავიანთი საქონელი.

მაშინდელი შესანიშნავი ქალაქები:

ქართლი, აშენებული ქართლოსისაგან, მდებარებს მტკვარის მარჯვენა ნაპირზე, არაგვის შესართავთან. ფარნაოზის დროს ამ ქალაქს ერქვა არმავის ციხე, რადგან ფარნაოზმა აქ ააშენა სალოცავი ღმერთის მზისა.

ოზბისი (სამშვილდე), ესეც ააშენა ქართლოსმა ხრამის მარცხენა ნაპირზე.

მტკვარის-ციხე ანუ სუნანი, აშენებულია ქართლოსისაგან იქ, სადაც დებდა წყალი ერთვის მტკვარს.

დედა-ციხე ჭ ბოხტან-ქალაქი (რუსთავი), — ესენი

იყენენ აშენებულნი ქართლოსის ცოლისაგან. დედა-ცისე იყო მოშენებული თეძამზე (ქართლში).

გაჩიანი, აშენებულია ქართლოსის შვილისაგან ხრამის ნაპირზე, მაშავერის შესართავთან. ამ ქალაქის ნანგრევები ესლაც მოჩანს.

ჩელთა ანუ ბერ ესლა დიდი სოფელია კასეთში მდ. ჩელთაზე და ჰქვიან შილდა.

მცხეთა, რომელიც ააშენა მცხეთოსმა მტკვრის მარცხენა ნაპირზე არაგვის შესართავთან. მცხეთა თავის დაარსებიდან დაწეებული, ვიდრე მესრეთე საუკუნემდე ქრისტეს დაბადების აქეთ, იყო საქართველოს დედა-ქალაქად. ამ ქალაქში იყო დიდი შენობები და მრავალი ხალხი ცხოვრობდა. მასში არის უწინდელი ძველი და დიდი ეკლესიები. ესლა მცხეთა სოფელია.

მცხეთოსის შემდეგ მისმა შვილებმა ააშენეს აგრეთვე შემდეგი ქალაქები: ოძრსე, თუსარისი, წუნდა, არტანი (ქაჯთ-ქალაქი), უფლის-ცისე, ურბნისი, კასპი. ზოგი ამთგანი ესლა დანგრეულია და ნაშთების მეტი აღარა მოსჩანს-რა, ზოგი-დიდი სოფლებია; არტანი ესლაც ქალაქია, რომელსაც ჰქვიან არდაგანი.

მტკვრის ხეობაში იყო კიდევ ქალაქი სურამი (სურჩიუმ), აშენებული მამასახლისების დროს. ეს ესლა დაბაა. ეს იყო ინდოქსანიდან მოტანილი საქონლის საწყოები და შესანახავი ადგილი.

ქალაქები ეს და ქუთაისი, ჰირველი ტეხურაზე, მეორე რიონზე. ძველადგანვე ტროაადის ომის შემდეგ მილეტელებმა (ბერძნებმა) რიონის ზღვასთან შესართავთან

ასშენეს ქალაქი ფაზისი (ფოთი). ქუთაისში სცხოვრებ-
დნენ რეკლადგანვე კოლხიდის მმართველები.

დ.

საქართველო ფარნაოზის სიკვდილის შემდეგ რომაელების შემოსევამდე.

ფარნაოზის სიკვდილის შემდეგ გამოვიდა მისი შვი-
ლი საურმაგი (237 წ.). ქართლის ერისთავს არ სურდა
მისი მორჩილება, ამიტომ ააღელვა ხალხი. საურმაგი გა-
იქცა მთიულ ხალხებში, მაგრამ ქართლის ერისთავს არ
გაუვიდა ცბიერება: საურმაგს მოეშველნენ ნათესაეები
(სსკათა შორის სამეგრელოს მმართველი ქეჯი), დაამა-
რცხეს ქართლის ერისთავი და საურმაგი კიდევ გაამეფეს.

ამ მეფის სიკვდილის შემდეგ გამოვიდა (162 წ.)
სიმე მისი მირჯანი (შვილი ასურელთა მეფისა). ეს ძა-
ლიან ეწეინა სამეგრელოს მმართველს, რომელიც იყო
ნათესავი საუმარგისა. მონდომა თვითონ გამოეფება.
ასტყდა რძი. მირჯანმა მოიწვია სომხის მეფე ვადარშაგი.
შეესივნენ სამეგრელოს, დაამარცხეს აჯანყებული და გან-
დებნეს სამეგრელოდგან..

ის-ის იყო დაწყენარა საქართველო მირჯანმა, რომ
დარიალის ყელიდგან შეიოესია საქართველოს კელური
ხალხი — ბაღკარები, რომელთაც განვლეს მთელი საქარ-
თველო და დაქსახლნენ სომხეთში.

მირვანის სიძეს—ფარნაჯობს (112 წლიდან 93 წლამდე) ქართველები აუჯანყდნენ. მიზეზი ის იყო, რომ ამ მეფემ მოინდომა შეცვლა ერის სჯულისა. სალსი აღელდა და მოიწვია მეფედ არშაკი—მირვანის მეორე სიძე. ფარნაჯობი გააქცა პონტში (შავი ზღვის პირას); ათი წლის განმავლობაში ის აჯანყებდა სალსს, სტდილობდა მეფობა დაებრუნებინა, მაგრამ ვერას გახდა; ბოლოს ერთ შეტაკებაში მოჭკლეს. არშაკს დაწნა მეფობა (93 წ.)

98 წ. ქ. დაბადების წინ აჯანყდა გოლსიდა; პონტოს მმართველი მიტრიდატი შემოესია ამ ქვეყნას, დამორჩილა და დასვა აქ თავის მმართველები; 84 წ. ქ. დ. ამავე ადგილებში მოხდა კიდევ სალსის აჩუგობა. სალსმა განდევნა მმართველები და სთხოვა მიტრიდატს დაესვა მათ მეფედ შვილი თავისი მასარა. მაგრამ მიტრიდატმა მოაკვლევინა მასარა და დასაყუთ საქართველოში მმართველად დასვა ერთი გულითადი მონა თავისი და გაამაგრა დიდ-ძალი უპართ.

საურმაგმა, მირვანმა, ფარნაჯობმა და არშაკმა მოასდინეს თავის მეფობის დროს სსვა-და-სსა ცვლილებას სალსის ცხოვრებაში. საურმაგმა დასდგა კერპები: ანიანი და დანიანი სალსის თაყვანის საცემლად. ფარნაჯობმა ააშენა კასეთში ჩელტის ასლო ქალაქი სეკრესი, რომლის ნანგრევები ესლაც მოჩანს. ამავე მცხეთის პირდა-პირ აღმოსაყუთის მსარეს, არაგვის შესართავს ზემოთ, ააშენა სალოცავები, სამსსეპრძლო და კერპი „ზ ა დ ე ნ ი“. მირვან მეფემ დასდგა კარები დარიალის ყელში,—ეს კარები იცავდა საქართველოს ჩრდილოეთის კელურ სალსების შემოსევისაგან. თუმიცა ეს მეფეები ამ

ნაირად მოღვაწეობდნენ თავის ხალხისათვის, მაგრამ ხალხი მანც ღარბდებოდა. უმთავრესი მიზეზი ის იყო, რომ აღ. მაკედონელმა ეგვიპტეში ააქენა ქალაქი ალექსანდრია და იპოვა ახლო და ადგილი გზა ინდოსტანში საკლელად, — ეს იყო გზა სუეცის სარტყელზე გადასვალი წითელ ზღვაში და იქიდგან ინდოსტანის ოკეანეთი ინდოსტანში. მთელი ვაჭრობა ბერძნებისა საქართველოდგან გადავიდა ალექსანდრიაში. მაგრამ, უნდა ვსთქვათ, რომ ალექსანდრია აშენების შემდეგაც დიდ სარგებლობას აძლევდა საქართველოს რიონ-ტიკურის სავაჭრო არხი. რომის მეთრორე პლინი ამბობს, რომ ყოველ წელიწადს რომიდგან შორაჰანში ასი მილიონი სესტერცი იგზავნებოდა სავაჭრო ნივთების საყიდველად.

მ

არშაკი I გარდაიცვალა 81 წ. ქ. დაბადებად. ამავ წელს გამეფდა ამის შვილი არტაგი. ამ დროს დასუსტებული იყო სპარსეთის სამეფო. ამით სარგებლობდა რომსეთის მეფე არტაშესი, რომელიც სცდილობდა დაეპყრა აზია. ამან ზაკი შეჭრა მიტრიატთან თავის წადილის აღსასრულებლად და მართლაც ბერძ ადგილები დაიპყრო. მაგრამ ერთმა მის ჯარის კაცმა მოჭკლა იგი. გამეფდა რომსეთში მისი შვილი ტიგრანი. რომიდგან გამოგზავნეს დიდ-ძალი ჯარი სილლას წინამძღოლობით; მაგრამ მიტრიატმა, მინამ მოკიდოდა ეს ჯარი, დაიპყრო მცირე აზია, მერე ეგიოსის ზღვა, ათინა, თრაკია და დაჭხოცა 80,000 რომაელნი. სამი წლის განმავ-

ლობაში ბრძოლის შემდეგ სილღამ გაანთავისუფლა სა-
ბერძნეთი და განდევნა მიტრიდატი, მაგრამ მიტრიდატი
კიდევ იმედს არ ჰკარგავდა, მისი დამარცხება უნდოდა და
ამისათვის ბეჭითად ემზადებოდა. რომაელებმა გამოგზავ-
ნეს ლუკულელი 73 წ. ქ. დ-დე დიდ-ძალი ჯარით. ლუკუ-
ლელმა ჯერ სომხეთი გააოხრა, მერე მოვიდა იჭიდვან
კოლხიდაში, სადაც იმალებოდა მიტრიდატი და რაც
დასკდა დასაგლეთ საქართველოში ყველა გააოხრა.

არტაგი ამ დრომდის არ იღებდა მონაწილეობას
ამ ომში. ლუკულელის კოლხიდაში შემოსვლამ შეაშინა
ესეც. არტაგი შეეზავა მიტრიდატს და ტიგრანს წინაა-
ღმდეგ საზოგადო მტრისა. მოიწვიეს აგრეთვე დასახმა-
რებლად მეფე ალბანისა ორეზი.

მეისტორიეს პლუტარხის სიტყვით ქართველებს
ჰყვანდათ მაშინ 40,000 ჯარისკაცი; აშვიანის ჩვენებით
კი 70,000 კაცი. ქართველთა ჯარები ყოველთვის ცნო-
ბილნი იყვნენ სიმარდით, გულადობით და კარგი მოწყო-
ბილებით. ამ დროს ქართველთა ჯარს ეტეა წითელი ჯუ-
ბა და განყოფილი იყო ცხენოსან ჯარად და ქვეითად;
განდა ამისა ქართველებს შინაურობა გამაგრებული ჰქონ-
დათ ცისკებით და სსკაფრიკ.

ლუკულელი კოლხიდიდვან ომში გაიწვიეს. მიტრი-
დატი კი დაიმედებული ასალ მოსწავეებით კიდევ გასდა
მოუსვენარი მტერი რომაელებისა. 67 წ. ქ. დ-მდე მიტრი-
დატმა ზელესთან დამარცხა რომაელების ჯარი.—რო-
მაელებმა გამოგზავნეს კიდევ სსკა ჯარები პომპეის წინა-
მძღოლობით. 66 წ. ქ. დ-მდე პომპეიმ საშინლად დაა-
მარცხა მიტრიდატი, რომელიც სამეგრელოდვან გაიქცა

ჩრდილოეთ კავკასიაში. ლუკუულმა ჰონტის მეფედ დასვა შვილი მიტრიდატის ფარნაკი, თვითონ კი გამოედგინა ტიგრანს და დაიპყრო სომხეთი. აქედან წამოვიდა ჩრდილოეთისკენ, დაიპყრო ალბანია, შეურიგდა ორზს და მძევლად გამოართვა მას შვილები. აქედან გასწია საქართველოს შუა გულში. რამდენიმე ომის შემდეგ არტაგსაც შეურიგდა. აქედან წავიდა სამხრეთ საქართველოში, დაიპყრო აჭარობაც. სამეგრელოს მმართველა ოლტაგი, მიტრიდატის დაყენებული, ტყვემ წაიყვანა; მის ადგილას დასვა არისტარხი, თავის მეგობარი. სამეგრელოდგან გაილაშქრა აფხაზეთში. მაგრამ აქედან დაბრუნდა აჭანებულ ალბანიელთა დასამშვიდებლად. დაამშვიდა ესენი; მერე ლეგები დაიპყრო, დაბრუნდა სომხეთში, აქედან სირიაში წავიდა.

საქართველოს ხალხისა ყოველთვის ეშინოდათ რომაელებს, ბერძნებს, სპარსელებს, ამიტომ რომ ამათხედ იყო დამოკიდებული მათი მაჟნების სიმშვიდე. თვით ჩვენი ხალხები იცავდნენ მათ მიწებს ჩრდილოეთის გელურების შემოსევისაგან. გარდა ამას მაგარი ადგილმდებარეობა საქართველოსი, ქართველების სიმამაცე ომში, რომაელებს, ბერძნებს, სპარსელებს არწმუნებდნენ, რომ ან მეგობრული განწყობილება უნდა ჰქონოდათ ქართველებთან და ან დაეპყროთ საქართველო. ეს ორი გარემოება იყო მიზეზი განუწყვეტელი ომებისა და ბრძოლისა კავკასიაში.

არტაგის სიკვდილის შემდეგ (65 წ. ქ. დ. წინ.) გამეფდა ხარტომა იმავე წელში. ამ მეფემ მთელა თვისი

სი სიცოცხლე შესწირს საქართველოს კეთილ-დღეობას და განკარგებას. განაასლა ქალაქები, ციხეები; გააშაგრა მცხეთა; მაგრამ ბოლოს მშვიდობიანობა დაარღვია მირჯანმა (ფარნაჯობის შვილმა), რომელმაც 33 წ. დააშარცხა ბარტომი, მოჭკლა და თვითონ გამეფდა.

მირჯან II-ის ათი წლის მეფობის განმკაფობაში არათყერი შესანიშნავი არ მომსდარა. ეს მოკედა 23 წ. ქ. დ-მდე. ამ წელში გამეფდა მისი შვილი არშაკი. ამ რეფემატ ბარტომივით მთელი დრო გაატარა საქართველოს შენებასა და მისი ქალაქების გამშენიერებაში. გაჩნდა საქართველოში მდიდარი ქალაქები, მშენიერის შენობებით. სასლებს აშენებდნენ აგუებით, თლილის ქვით, კირით და ჭხუწკანენ კრამიტით. *)

3 წ. წინ ქ. დ-მდე მოვიდა საქართველოში დიდძალი ჟანრით ბარტომის ნათესავი ფარსმანი, გამოითხოვა არშაკი საბრძოლველად, მოჭკლა და თვითონ გამეფდა.

ამ არეულობის დროს არც დასავლეთი მსარე საქართველოსი იყო კარგ მდგომარეობაში. 48 წ. მიტრანდატის შვილი ფარსნაკი შემოვიდა კოლხიდაში, განაძევა არისტარსი და კოლხიდა შეუერთა თავის სამეფოს; ამის შემდეგ მიტრანდატი, შვილი მიტრანდატ დიდისა, გასდა

atic Lib

*) ზოგიერთნი, რომელთაც მოუხდათ ჩვენს ქვეყანაში შემოსვლა, გვარწმუნებენ, რომ საქართველოში ამ დროს მონპოვებოდა კარგი გზებიო, საცა მანძილიდამ მანძილამდე მგზავრთათვის გამართული იყო სასტუმროებიო და საზოგადოდ ხალხი კეთილ-განწყობილებაში იყოო.

მმართველად; მერე ასსანდრი; 14 წ. ქ. დ-მდე ჰონტის
სამეფო და კალსიდა დაიპყრო ჰოლეომანმა, ჩენონ ლა-
ოდიკიელის შვილმა.

2

ფარსმანის ანუ ადერკის მეფობა (3 წ. ქ. დ-მდე
და 60 წ-მდე ქ. აქეთ.)

გამეფების შემდეგ ფარსმანმა დაიპყრო სამეგრელო
და კლარჯეთი. 3 წ. ქ. დ. წინ რომის იმპერატორმა
ტიბერიმ პართიის მეფედ დასვა ტირიდატი და სთხოვა
ფარსმანს, რომ შემწეობა მიეცა მისთვის; თავის მხრით
დაჰპირდა, რომ მის ძმას მიტრიდატს მისცემს სომხე-
თის სამეფოს. ფარსმანმა შეასრულა ეს თხოვნა იმპერა-
ტორისა, მოჰკლა სომხების მეფე არშაკი და თავის-ზა-
რი დასცა სომხეთს. პართიის მეფე არტაშანი განრის-
ხდა, შეაგროვა დიდ-ძალი ჯარი და თავის შვილის ორო-
დის წინამძღოლობით გამოგზავნა ფარსმანზე. მაგრამ
ოროდი, მძიმედ დაჭრილი ფარსმანისაგან, მოკვდა და
მთელი მისი ჯარი დამარცხდა. თვით არტაშანიც იძლია
რომაელებისაგან. ამ ნაირად პართიის სამეფო ერგო ტირი-
დატს და სომხეთისა მიტრიდატს, რომლებიც იუვენენ
ფარსმანის მფარველობის ქვეშ.

მაგრამ მალე ტიბერი მოკვდა და გამეფდა კაიკალი-
გულა. ამ დროს არტაშანმა კიდევ დაიბრუნა პართიის
სამეფო და მიტრიდატი, არტაშანის თხოვნით, გალიაში
წასამული რომში წაიყვანეს, მაგრამ ფარსმანის სიმძლავ-

რემ იმდენად იმოქმედა იმპერატორის კლავდიუსე, რომ ფარსმანის თხოვნით ახალის მიტრიდატს და დაუბრუნა მას სომხეთის ტახტი.

საუბედუროდ მალე ამით შორის ჩამოვარდა უკმაყოფილება და ფარსმანმა განიზრახა მისი მოკვლა; ამ დროს ფარსმანის შვილი რადამისტი სცდილობდა აქსელს სალსი და გამეფებულყო მამის ადგილას. ფარსმანმა რომ შვილის გული მოეგო, მისცა მას ჯარი და გაგზავნა მიტრიდატსე იმ პირობით, რომ სომხეთის სამეფო დაეპყრო და გამეფებულყო. რადამისტმა მოტყუილებით და ცბიერებით მოჰკლა მიტრიდატი, დასოცა მისი ცოლ-შვილი და თვითონ გამეფდა სომხეთში. მაგრამ მალე პართიის მეფის კალოგენისაგან განდევნილ იქმნა და, რომის იმპერატორის ნერონის თხოვნით, ფარსმანისაგან მოკლულ. 58 წ. ქ. დ. აქეთ სომხეთში გამეფდა ტირიდატი. ფარსმანს ნერონმა აჩუქა სომხეთის ერთი ნაწილი ერთგულებისათვის.

40 წ. ქ. დ-ის შემდეგ ანდრია მოციქული და სიმონ განანელი მარხამ დედისაგან გამოგზავნილ იქმნენ საქართველოში, რომელიც ღვთის-მშობელს წილად სკდა გასაქრისტიანებლად და გასანათლებლად. ეს მოციქულები ტრაპიზონიდან მოვიდნენ აჭარაში და სალსი გააქრისტიანეს. აქედან წავიდნენ მესხეთში, ტაოს-კარში, აფხაზეთში და ყველგან შეასრულეს თავისი კალი. სალსი ინათლებოდა, ანგრეკდა უწინდელ სალოცავებს, ამხობდა კერპებს. ეს არ მოეწონა ფარსმანს და დეკნა დაუწყო მოციქულებს. ამიტომ ანდრია წავიდა ბოსფორში (ყირიმში), სიმონი კი მოჰკლეს ნიკოპოლისში. ისეთ ნაირად დეკ-

ნიდნეს ქრისტიანებს, რომ მალე ეგელამ დაივიწყა ეს სჯული.

ფარსმანი თავის დიდი სხის მეფობის განმკაც-
ლობაში უფრო მეტ უურადლებას აქცევდა შინაურს საქმეებს
და ხალხის კეთილ-დღეობას. იმის დროს მცხეთა გაი-
ზარდა, აშენდა. ფარსმანი მოკვდა 60 წ. ქ. დ. აქეთ.
მის სიკვდილის წინ მთელი საქართველო ორად გაიყო.
მტკვრის მარჯვენა მხარე ფარსმანმა ერთს თავის შვილს
მისცა, მარცხენა მეორეს.

3

ორ-გამგეობა საქართველოში.

(60 წლიდან 129 წლამდე)

ორ-გამგეობა მდგომარეობდა იმაში, რომ საქარ-
თველს ჭმართავდნენ ერთ-და იმავე დროს ორნი მეფენი.
ერთი ამთგანი სცხოვრებდა მცხეთაში და ჭმართავდა
ეგელა ადგილებს მტკვრის მარცხენა მხრისას. მეორე
იკვდა არმაზში და ჭმართავდა მტკვრის მარჯვენა მხარეს.
რომელიმე ამთგანი რომ მოკვდებოდა, მაშინ მის ადგი-
ლას შვილი გამეფდებოდა. საზოგადო საქმეების განსა-
ხილველად და განკარგულების მოსახდენად ორივე ერთათ
უნდა შეერილიყვნენ; ომიანობის დროს ერთი სამხედრო
საქმეს განაგებდა, მეორე შინაურს. — (ქართამი მოკვდა 60
წ., ესე იგი სამი წლის მეფობის შემდეგ. ამის მაგიერ
ამავე წელს გამეფდა შვილი მისი, ფარსმანი II. ბარტომი
მოკვდა 72 წ. და ამის მოადგილე გახდა კაოსი, შვი-
ლი ბარტომისა. ესენი დაიხრცნენ 87 წ. და ამით ადგი-

ლას გამეფდნენ აზოროვი და არმაზელი; ამ ორის სიკვდილის დრო ცნობილი არ არის. 103—113 წ. აზოროვის და არმაზელის შემდეგ მეფობდნენ ადური და ამისასი. 113—129 მეფობდნენ ფარსიმან III და მირდატი I).

ამ დროს მოხდა ომა სომხეთთან. განდევნილი სომხების მეფე არტაშანი დიდ-ძალი სპარსეთის ჯარით მოადგა სემბატის წინამძღოლობით სომხეთის მეფეს ერვანდს. ამას მიეშველა ფარსიმან II. სემბათმა და სძლია ერვანდი, მოჭკლა და გამეფდა არტაშენა. 87 წ. სემბათი გაემგზავრა ფარსიმანის ჯარის ამოსაყრელად. მოტყუებით აიღო ცისკები არტანისი და წუნდა. ამ დროს გარდაიცვალა კახსი. ფარსიმანმა მოიწვია არმაზელი და აზოროვი, გადასცა მათ მეფობა და მოკვდა.

სხალ მეფეებმა მოიწვიეს ოსები და მთიული ხალხი და 88 წ. შეესივნენ სომხეთს და მთლად მოსწყეს და ააოხრეს. მდიდარის განძით დაბრუნდნენ და დგნენ იორის პირსკდ. დაეწია მათ სემბათი. ასტყდა ბრძოლა და ქართველები დამარცხდნენ. სემბათმა განკლო მთელი საქართველო ქიზიყიდგან მოკიდებულ იდრე მესსეთამდე და გააოხრა ქვეყანა; მერე დაბრუნდა შინ. ქართველები კიდევ გამაგრდნენ, ააშენეს დანგრეული ქალაქები, ცისკები და ბოლოს შეესივნენ სომხეთსა. სომხეთის მეფემ არტაშანმა დაასკედრა ჯარი, თავის შვილის ზარენის წინამძღოლობით, რომელიც დაამარცხეს ქართველებმა, ტყვეთ წამოიყვანეს და დაამწყვდიეს დარიალში. ბოლოს შეირაგდნენ ქართველები სომხებთან იმ პირობით, რომ ჰირაკებმა დაუბრუნეს სომხებს ზარენი და მათგან მიიღეს მესსეთის ცისკები. ფარსიმან III ღ მირ-

დატი სსკ-და-სსკა სსსიათისა იყუნენ. რამდენადაც პირველი ჭკვიანი და კეთილი იყო, იმდენად მეორე იყო უჭკუო. მირდატმა მოინდომა ფარსმანის მოკვლა, მაგრამ გაუგეს და განაძეგეს საქართველოდგან.

მირდატმა ორჯერ სცადა სპარსელების ჯარით შემოსევა საქართველოში, მაგრამ ქართველებმა ორივე-ჯერ რომაელების დახმარებით დამარცხეს და განდევნეს. პირიქით ფარსმანი დიდის ჯარით შეესია სპარსეთს, მაგრამ მირდატისაგან მოწამლულ იქმნა. ქართველები დაბრუნდნენ, ამით გამოეძევნენ სპარსეთის ჯარები, რომლებმაც დაიხურეს საქართველო და შეეუდ დასვეს მირდატი, მაგრამ მალე ფარსმან მესამეს შეიღმა ადამმა შეაგროვა ჯარები, ლიხვზე დაამარცხა მტრები და მირდატი მოჭკვლა. ეს მოხდა 129 წ. გაშეუდა ადამი. ამით გათავდა ორგამგეობა საქართველოში.

ზ

(129 წლიდან 265 წლამდე)

ადამმა იმეფა სამს წელიწადს (129—132). ამის სიკვდილის შემდეგ მისი შვილის ფარსმანის მცირე წლოვანობის გამო 14 წელიწადს ჰმართავდა ქვეყანას ადამის დედა ლადანი. 146 წ. გაშეუდა ფარსმან IV. ამის შემდეგ ამისასპი II 184 წლიდან 188 წლამდე. მერე სომხეთის მეფის შვილი რევი. რევის შემდეგ ვახე 213—231 წლამდე, ამის შემდეგ ბაკური; მერე 246 წლიდან მირდატი II. მირდატის შემდეგ 262 წ. აღვიდა ტახტზედ ასფაგური.

ადამის ღ თვასმან IV მეფობა იყო მშვიდობიანი; ამასს II მეფობის დროს დეაღეთიდგან ქართლს ოსები შემოესივნენ, აჭედგან გასწიეს მცხეთისკენ ღ შემოერთუნენ მას ამასსშმა მაშინვე შეატყობინა ერისთავებს ღ სთხოვა შემწობა. თვითონ ვი გამაგრა ქალაქი მცხეთა ერთი წილი ჯარით ღ მეორეთი წინ დაუსკდა ოსებს საფურცლეუ. მოსდა შეტაკება. საღამომდის შეაჩერა მან ოსების ჯარი. საღამოზე დაბრუნდა მცხეთაში და გამაგრდა შიგ. ამასსშს მცირე ჯარი ჰყვანდა და ყველა ელდა მცხეთის აღებს. გათენდა. ის იყო ბრძოლას იწებდნენ, რომ მცხეთას მოვიდა ერისთავების ჯარი. ყველამ ერთად დაუწიეს ბრძოლა. ორი დღის ბრძოლის განმავლობაში ოსები სრულიად დაამარცხეს და განდევნეს.

მტრების დამარცხებამ ისე გამხსნეა ამასსში, რომ მაშინვე იგი დიდის ჯარით წავიდა ჩრდილოეთ-გაკვასიაში მტრების დასასჯელად: დაიმორჩილა ოსეთი, განკლრა აფსაზეთამდე და დაიმორჩილა ყველა მთიულეები.

როცა დაბრუნდა საქართველოში, თავის ჯარის კაცებს მისცა ნება, როგორც სურდათ, ისე მოქცეულიყვნენ. ამათ თითქმის გაატყვეეს ხალხი, რომელიც მოთმინებიდგან გამოვიდა და სთხოვა ერისთავებს ამასსშის განდევნა. სამეგრელოს, ოძისის, კლარჯეთის, წუნდის ერისთავებმა პირობა შეჰქერეს და სთხოვეს სომხეთის მეფეს კადარშაკს, ქართველთა მეფედ დაესვა თავისი შვილი. ამასსში მოჰკლეს და რევი გამეფდა.

რევი იყო კარგის ხასიათის კაცი, სულ-გრძელი ღ გრძნობიერი. ამან აღკრძალა ადამიანის კერპებისთვის შეწირავა. რევი დიდა გაკლენა ჰქონდა მის ცოლს სეფო-

რას (ბუძნის ქალს), რომლის სასსოკრადაც მეოქმ ააშუ-
ნა კერძი აფროდიტი. აგრეთვე რევი ღმობიერად ეპურო-
ბოდა თითო-ოროლა ქრისტიანს, რომელნიც აქა-იქ მო-
იძებნებოდნენ. ამის მოადგილეებიც ისე სასტიკად არ-
სდებნდნენ ქრისტიანებს, როგორც აქამდის.

233 წელს სომხეთის სამეფო, სადაც აქამდის მე-
ფობდნენ მეოქმის არშაკიდების გვარიდამ, დაემოწმებოდა
არდაშირს, სპარსეთის მეფეს.

258 წ. გოტებმა სრულიად მსრიდგან მოვი-
დნენ შაკი ზღვის ნაპირას, გააკეთეს გემები და 15,000
კაცით გაემგზავრნენ აფხაზეთისკენ. გადმოსსეს ჯარი
ბიჭკინტას. ბიჭკინტა მასინ იყო მაგარი ცისე-ქალაქი,
რომელიც აიღეს და გაანადგურეს. აქედგან შეესივნენ სა-
მეგრელოს და ეგელა მოსწიეს, დანგრეს. მერე წავიდ-
ნენ ტრანზიონში. არდაშირის მოადგილემ საფორმა ძა-
ლიან შეაჯიწროვა საქართველო. მიანდტის მოადგილე
ასოგური მოთმინებიდგან გამოვიდა და წავიდა მთიულე-
თში ჯარების მოსაგროვებლად, მაგრამ 265 წელს იქვე
მოკვდა და მით არშაკიდების შთამომავლობის მეფობა
საქართველოში დასრულდა.

3

სასსანიდების *) მეფობა საქართველოში.

სპარსეთში სასსანიდების გამდიერებას დიდი გავ-

*) 226 წ. სპარსეთის მეფედ გახდა არდაშირი, შილი
სასსანისა. აქედგან იწყობა სასსანიდების გვარის მეფობა სპარ-

ლენს ქონდა ქართველობაზე. საფორის გულის მოსაგებლად ქართველების ერისთავებმა მასწინვე მიუგზავნეს სპარსეთში დესპანები და სთხოვეს შვილი მოეცა ქართველთა მეფედ; მით უმეტეს ეს უნდოდათ, რომ ასფაგურის სიკვდილის შემდეგ არაინ დაწინა არშაკიდების გარიდგან.

დესპანებმა რომ მოასსენეს საფორის ქართველთა ხალხის სურვილი, მან იკითხა: „სად არის ქალაქი მცხეთა, რამ სიდიდოა? შორის არიან იქიდგან ქაზარკელები და ოსები? რომელი გვარიდგანაა საქართველოს მეფის ასული?“ საფორმა მიიღო-რა პასუხი კითხვებზე, მასწინვე გამოემგზავრა საქართველოში, სადაც დიდი პატივი ჰქონდა. საფორი ყველაფრით კმაყოფილი დაწინა; დაუნიშნა ქართველებს მეფედ თავისი შვილი, შვიდი წლის შირიანი და დაუმორჩილა მას აგრეთვე სომხეთი და მთი-

სეთში. არდაშირმა დაიპყრო მთელი მცირე აზია; დაამარცხა რომის ჯარი, სომხების ჯართან შეერთებული, მთელი სომხეთი დაემორჩილა სპარსეთს. სომეთის მეფის შვილი მცირე წლოვანი ტირიდატი გააქციეს რომში და დამალეს.

260 წ. თვით რომის იმპერატორმა მოიყვანა ჯარი სპარსეთზე, სადაც მაშინ მეფობდა შვილი არდაშირისა, საფორი. მაგრამ საფორმა დაამარცხა, თვით ვალერიანი დაატყვევეს და შებორკილებული გალიით დაქონდათ ხალხის საჩვენებლად. ვალერიანის მაგიერ საფორმა დანიშნა უბრალო კაცი ანტიოქელი, ვილაც კირიდა, რომელიც მაშინვე შეშინებულმა რომაელების ჯარებმა მეფედ აღიარეს. რომს შიშის ზარი დაეცა. ვალერიანი შეწუხებული მოკვდა. მერე საფორმა მოსწვა ანტიოქია, ტარსი, კესარია. ამ ნაირად შეაძრწუნა და შეანძრია მთელი აზია და ევროპა.

ული საღსი; ამის შემდეგ საფორმა მოახდინა განკარგულებას, რომ დაენიშნათ გამდელი მიწიანისათვის და დროებით მიმართველი საქართველოსა და წაჰიდა სპანსეთში.

მიწიანმა დიდი სიყვარული გამოიჩინა ქართულის ენის, სჯულის, ჩვეულებისა. ამიტომ ხალხმაც შეიყვარა. პირველი დრო მისი მეფობისა იყო ძლიან შოროთიანი. მთიულები ხან დარუხანდიდგან შემოესეოდნენ ხოლმე საქართველოს, ხან დარიალის ელიდგან. მაგრამ მიწიანი ყველგან ესწრობოდა და იგერებდა მტრებს. ომიანობის დროსაც ის მოუსვენრად იღვწოდა საქართველოს ქალაქების, ციხეების, სალოცავების ასაშენებლად და გასასვლებლად; სსკათა შორის მან გაამშენიერა ფანაჯის საფლავი.

ამავე მეფის დროს მოჭსდა შემოსევა საქართველოში ოსებისა 276 წ. ესენი შეესივნენ აფხაზეთიდან სამეგრელოს, აქედგან წავიდნენ კლარჯეთში, გაახსრეს აჭაურებს და მერე წავიდნენ ჰონტში. რომის იმპერატორმა ტაციტმა გამოადგინა ესენი და თვით კავკასიონის მთების მიწაში მოკვდა.

ამავე წელიწადს შემოსივნენ ფრანკები ჯერ კლარჯეთს, მერე სამეგრელოს. გაახსრეს უკვე გაახსრებულ ქვეყანას და მერე ევროპაში წავიდნენ ზღვით.

მაშინ, როდესაც საქართველო იყო თავისუფალი ქვეყანა, იმ დროს რომსეთი ნსკავარი საუკუნის განძიგლობაში სპანსეთის სამფლობელოს შეადგენდა და დიდს ტანჯვასი იყო. 287 წ. რომის იმპერატორმა ტირიდატი (არშაკიდი) გამოაცხადა მეფედ რომსეთისა და გამოამგზავრა აზიაში. ტირიდატს მიეგება დიდის სისარულით

მიუღი სომხეთის ხალხი. ამან განდევნა სპარსელები და გამოეძღა, მაგრამ სპარსეთის მეფემ ბარამმა შეატოვა ყველა თავისი ჯარები და დაამარცხა ტირიდატი. ეს კადეკ გაიქცა რომში. რომის იმპერატორმა დიოკლეტიანმა დაამარცხა სპარსეთის ჯარა: ამის შედეგი ის იყო, რომ აღდგა სომხეთის სამეფო, მეფედ გახდა ტირიდატი. უფლებს საქართველოს მეფეების დანიშვნისა მიეცა რომის იმპერატორებს.

იმპერატორმა დიოკლეტიანემ მიროანის შვილი ბაქარი მიჰკვლად წაიყვანა რომში, მიროანი კი დაუნათესავა ტირიდატის: რეკს, მეორე შვილს მიროანისას, შერთო ტირიდატის ქალი.

მიროანმა კახეთში მმართველად დასვა რეკი, და განჯის მარაში კი სპარსეთის მმართველის ნათესავი — ივრონი. ამ გვარად ორივე მეფეებს არ აწყენინა: არც რომის იმპერატორს, არც სპარსეთის ხელმწიფეს.

თ

ქრისტიანობის გავრცელება საქართველოში.

საქართველოში მე-IV საუკუნის დასაწყისამდე იყო წარმართობა, უაწმუნოება. ქართველთა საწმუნოება შესდგებოდა ეგვიპტელების, ბერძნების, სპარსელების შერეულ სჯულთაგან; ესენი ისე იყვნენ შერეულნი, რომ ერთმანეთი დაემხინჯებინათ, ჯ კაცმა არ იცოდა, თუ ქართველები რომელი საწმუნოებისა იყვნენ. ხალხში გავრცელებული იყო ცრუ-მოწმუნოება. ელაკელი დიდი სე, ქვა, კლდე

ღ სსკ. ქართველებს ღმერთებად მიაჩნდათ. ცრუმორწმუნოება ისე ღრმად ჰქონდათ ძველ-რბილში გამჯდარი, რომ ხალხში აქამდის არის დარჩენილი მისი გვალი.

ამ უსჯულოების დროს, ერთმა ურბამ, ელიოსმა მოიტანა კვართი ქრისტიანი მცხეთაში ღ მოუთხრო ხალხს ამბავი დიდს მოციქულზე—მესსიაზე. ამ ხმებმა მეფე ფარსმანამდე მიაწიეს. ფარსმანს უნდოდა კვართი ხელში ჩაეგდო, მაგრამ სასწაულებრივ ეს კვართი მაწამ შთანთქა. ამას გარდა საქართველოს ურიებს მოსდიოდათ ურბასტანიდგან წერილები, რომლებითაც ატეობინებდნენ აქაურებს ამბებს ქრისტიანზე. ელიოსმა მიიღო წერილი მღვდელ-მთავრის ანასტასიანს. ანასწერდა, რომ ღვთის მოკლენილი უმაწვილი აღიზარდა, ჰასაკში მოვიდა, ესლა ამბობს—ღვთის შვილი კარო. ჩუენი ხალხი ემზადება მას მოსაკლავად, რომ აღასრულოს მცნება მოსესი. ელიოსი და ამხანაგი მისი ღონგინოზ კარსნელი წავიდნენ იერუსალიმს, სადაც ნახეს ჯვარ-ცმული ქრისტი და წამოიღეს მცხეთას წილ ხდომილი კვართი უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტიანი.

დიდი გაკლენა ქართველებზე ჰქონდა აგრეთვე ანდრია ღ სიმონ მოციქულების მოსკლას. აგრეთვე ეპისკოპოსებს: კლიმენტის ღ პალმს (ეს იყო მეგრელი), რომელნიც რომიდგან გამოდევნილ იუენენ მცირე აზიაში. ასე რომ რამდენათაც ქრისტიანობა ვრცელდებოდა და ეთვისებოდა ხალხს, იმდენად ურწმუნოება სუსტდებოდა და მცირდებოდა. მარბანის მეფობის დროს კი თვით სასახლეშიაც მოიკიდა ფეხი.

ქრისტიანთა ამდლების შემდეგ მისი მოციქულები

ქრისტეს დაწიგებისამებრ, მოედუნენ მთელ ქვეყანას, რომ გაეკრცელებინათ სწავლა და სჯული თაჲის მასწავლებლისა. ყველაზე მეტი იღვაწა ქრისტიანობისათვის მოცაქულმა პავლემ, რომელმაც მოიარა მთელი მცირე აზია, მაკედონია, საბერძნეთი და იტალია და, თუმცა სასტიკად სჯიდნენ ქრისტიანობის მოღვაწეთ, მაგრამ მან მაინც ყველგან დააარსა ქრისტიანეთა საზოგადოებანი (წრენი). ეს წრეები ერთდებოდნენ და ერთმანეთს შეელოდნენ ყოველს უბედურებასა და დევნაში. მოციქულების შემდეგ ჭადაგება დაიწიეს სხვა განათლებულ პირებმა, რომელთაც აგრეთვე სასტიკად სდევნიდნენ. ამ გვარი დევნა იყო იმ დრომდის, მინამ არ გამოეფდა კოსტანტინე დიდი, შუალი კოსტანტია ქლორისა. ამის გამოეებამდე თუმცა სასტიკად სჯიდნენ ქრისტიანებს, მაგრამ ქრისტიანობა მაინც ძალიან გავრცელებულიყო და ქრისტიანება გამრავლებულიყვნენ.

კოსტანტინე პირველი იყო მმართველი მხოლოდ გალლიისა. 312 წ. შეაგროვა ჯარები (გალები) და გამოაცხადა, რომ იგი მიდის რომის დასაპყრობლად და ქრისტიანობის დასაფარავად დევნისაგან. მის ბაიარალზე გამოტყრილი იყო ჯვარი. ეს ჯვარი წინ მიუძღოდა ჯარს. ამ დროს რომში იმპერატორად იყო მაქსენცი, რომელიც სდევნიდა ქრისტიანებს. ამის ჯვარში ბერია ქრისტიანი ჯრია. გაიგეს თუ არა კოსტანტინეს დაპირება, ქრისტიანი ჯარები და სალსები გადუდგნენ მაქსენცის და მიემხრნენ კოსტანტინეს. დამარცხდა მაქსენცი და გამოეფდა კოსტანტინე, ამასთანავე დაემსო წარმართობა და გაიძარჯვა ქრისტიანობამ. ქრისტიანობა მიეცა დიდ სისა-

რულს. თვით კოსტანტინე დიდი, მისი მეუღლე ფაუსტა, დედა ელენე, სიდედრი კეთროპია, მთელი მისი სასახლე და ჯარი თანაგრძნობას უცხადებდნენ ქრისტიანებს და მონაწილეობას იღებდნენ მათ სინაღოგში. ამის შემდეგ აშენდნენ მშვენიერი ეკლესიები, მღვდელ-მისახურნი გამრავლდნენ და ქრისტეს სჯული გახდა მთავარ-სჯულად მთელს რომის იმპერიაში. ამ მდგომარეობაში იყო ქრისტიანობის საქმე საქართველოს გაქრისტიანებაში.

0

ქრისტიანობის მიღება ქართველთაგან.

ნინო იყო კახეთის ქალაქ კოლასტრიდგან, შვილი ღვთის მოშიშ და კეთილ-მორწმუნე მშობლებისა. პატარობისასვე დაობლდა. ბიძა მისმა მიიყვანა იერუსალიმში და მიახარა აღსაზრდელად სარკას, ბეთლემელ ქალს, რომელიც ეკლესიაში ჰმსახურებდა. ნინოს კარგად ჰქონდა შესწავლილი ქრისტეს სჯული, როცა იერუსალიმში მოვიდა ერთი დედაკაცი და ხმა დააგდო, რომ იმპერატორის კოსტანტი ქლორის ცოლს ელენეს ჰსურს მიიღოს ქრისტიანობა. ნინო, პატრიარქის ნებადართვით, გაემგზავრა იმ დედაკაცთან ერთად რომში, მივიდა იქ და მონასტერში შევიდა. ამ მონასტერში სცხოვრობდნენ და სწავლობდნენ 50 ქალნი, ამათში მშვენიერი რიფსიმეც ერთა.

დიოკლეტიანემ რომ გაიგო მშვენიერება რიფსიმესი, მოინდომა მისი ცოლად შერთვა. ქალებს თავს-ზა-

რი დაეცათ და უკუღანი გაიქცნენ. ნინო, რიფსიმე, გაიანე და სხვ. გამოიქცნენ სომხეთში. სომხეთის მეფემ ტირიდატმა იპოვა რიფსიმე და გაიანე და დასოცა, წადგან მათ არ მოინდომეს დიოკლეტიანეს ცოლობა.

ნინო ზირკელად იმალებოდა ჩრდილოეთ სომხეთში; მეორე წელიწადს, იელისის თვეში, იგი მოვიდა საქართველოში. ნინო ჯერ შემოვიდა ჯავახეთში. აქ გამოიკითხა მცხეთა.—მეთევზეებმა მას მისცეს საჭმელი—ჰური. ჯავახეთის ახალ-ქალაქიდგან მოვიდა ქალაქ ურბნისში. ურბნისიდგან, რამდენიმე დღის შემდეგ, დიდ-ძალხალხთან ერთად მოვიდა არმაშში. აქ მოდიოდა ხალხი უკელა კუთხიდგან არმაშის და ზადენის მოსალაგაჲდ.

ხალხის ცრუ-მოწმუნებამ ააღელვა ნინო. იგი დიდის სიმწუხარით უყურებდა იმას, რაც ხდებოდა მის თვალ-წინ.—სთხვავა ნინომ ღმერთს, რომ მისთვის მიუცა ძალა ამ წარმართ ხალხის ჭეშმარიტ გზაზე დასაყენებლად: შეადღისას ასტუდა დიდი ქარიშხალი სუტყვით და მთელი მლოცავი ხალხის გუნდი განახნია. ამის შემდეგ ნინო დასასლდა მცხეთაში. დაიწყო ჭადაგება და ხალხის სწავლა და ავადმყოფების კურნება სხვა-და-სხვა წამლებით და ჯვრით. პირველი მოწაფე მისი იყო აბიასთარი და მისი ცოლ-შვილი, აგრეთვე მეფის ზოგიერთი კარის კაცები და თვით მიქიანის მეუღლე ნანა, რომელიც მოარჩინა ნინომ დიდი-ხნის სნეულებისაგან. მიქიანის გაკვირვებული იყო, რომ ცოლი მოურჩია. მოიწვია ნინო და დიდხანს ესაუბრა ქრისტეს სჯულზე.

ბოლოს მიქიანის გამოიწერა საბერძნეთიდგან მღვდლე-

ბი და თავის ხალხთურთ მოინათლა. იქ, სადაც იყო წმინდის კერში, აღმართეს სის ჯვარი და ხალხი მას თაყვანსა სცემდა. იქ, სადაც იყო მეფის ხალი (მცხეთა-ში), დაიწიეს შენება ჰირველის ეკლესიისა. რომის იმპერატორმა კონსტანტინე დიდმა დიდის სისარულით მიიღო მირიანის და ქართველების მოქცევის ამბავი და მამინეკ მძევლად მყოფი ბაქარი, შვილი მირიანისა, გაანთავისუფლა.

ნინო, გახარებული საქმის ამ გვარად წარმართვისა გამო, წავიდა საქართველოს სსკა ადგილებში და ყველგან ასწავლიდა და უქადაგებდა ხალხს. მალე მოაქცია ყველანი მისი სწავლა მოეფინა მთიულეთსაც.

შვიდი წლის შემდეგ (325 წ.) საქართველოს ეკლესია მიეწერა ანტიოქიის საპატრიარქოს.

ამ ნაირად მოხდა ქრისტიანობის მიღება ქართველთაგან. ქრისტიანობამ მჭიდროდ შეაერთა ქართველები და ჩამოაგდო მათში ძმური სიყვარული.

ი ა.

ქრისტიანობის მიღებიდან ვიდრე ვახტანგ გორგასლანამდე.

ქრისტიანობის მიღების შემდეგ მიწანი გაემგზავრა იერუსალიმში ქრისტეს საფლავის თაყვანის-საცემლად. მივიდა იერუსალიმში და იმპერატორის თანხმობით ააშენა ტაძარი პატრიარქისა ჯვარისა. იქიდგან რამ წამს დაბრუნდა, გახეთი შემოუერთა თავისს სამე-

ფოს, რადგან მისი მმართველი რევი გარდაცვლილიყო. თეითონაც გარდასცა მეფობა ბაქარს ღ მოკვდა 342 წ.

ბაქარმა მამაზე ნაკლები სიკეთე არ დათესა საქართველოში. მოიწვია საბერძნეთიდან ნასწავლი კაცები. კვლესიებთან ერთად ააძენებინა სკოლები. ეს ნასწავლი კაცები სკოლებში ასწავლიდნენ ყველა საგნებს ქართულს ენაზე. აგრეთვე ვაღდებული გახდა ესწავლებინათ ბერძნული და ასსიურული ენებიც. ყველგან ბაქარის ბრძანებით ააშენეს მრავალი ტაძრები, რომლებშიაც დააყენა უკეთესნი მქადაგებულნი სარწმუნოებისა. მათ წყალობით მალე ქრისტეს სჯული მიიღეს აფხაზებმა, ხეკსურებმა და კავკასიის სხვა ხალხებმაც.

ბაქარის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა შვილი მისი მირდატ III 364 წ. ამის მეფობა იყო მშვიდობიანი და მეგობრული კავშირით დაზავებული რომის იმპერიასთან, რომელიც ემზადებოდა სპარსეთთან სამომად. ამის შვილის კარაზბაგურის დროს სპარსებმა დაიმორჩილეს ბერძნი ადგილები და სთხოვეს სომხებს და ქართველებს, რომ ყოველ წელიწადს მათთვის ხარკი ეძლიათ. კარაზბაგურს შეეშინდა და კასეთის ხევი დაიმაჯა, თუმცა მას ერისთავები სპარსეთთან შებმას აიძულებდნენ. სპარსეთის ჯარი შემოვიდა საქართველოში. ამათ, თბილისში, სოლოლაკის გორაზე ააშენეს სიმაგრე, წოდებული „შურის ციხედ“, რომელშიაც ჩააყენეს თავისი ჯარები. ხალხი შეაგიწროვეს ღ ხარკი დაადვეს. სპარსელები იმ დრომდის იყვნენ საქართველოში, მინამ მეფე ქართველთა არ დაჭზირდა ხარკის მიცემას და არ დაუთმო

მათ აღმოსავლეთის ნაწილი კახეთისა და განჯის მხარე (არანნი) და მძევალი არ მისცა.

რომის იმპერატორს არ მოეწონა ვარაზბაგურის მოქმედება. დანიშნულ კლარჯეთი არსიანამდის და მის მმართველად დანიშნა საერომათი. სპარსეთის მეფეს ეწეინა. დიდ-ძალი ჯარით დაეცა რომაელებს, დასოცა ივინი და განდევნა საერომათი. 393 წ. მოკვდა ვარაზბაგური, რომელსაც დარჩა სამი მცირე-წლოვანი შვილი. გამეფდა მისი სიძე, რუკის შვილი, თრდატი. ამის მეფობაში შესანიშნავი არა მომხდარა-რა.

405 წ. თრდატის სიგვიდლის შემდეგ გამეფდა ვარაზბაგურის შვილი ფარსმან V. ამან საქართველო განთავისუფლა სპარსეთის გავლენისაგან და ხარკის მიცემა აღკვეთა. მაგრამ სამი წლის შემდეგ მოკვდა და 408 წ. გამეფდა მისი ძმა მირდატი მე-IV. ეს იყო ამაყი და თავ-მოყვარე კაცი, არა სტდილობდა, რომ საქართველო დაეცვა სპარსებისაგან, რომელთაც უარი უთხრა ხარკის მიცემაზე. განრისხებული სპარსეთის მეფე 410 წ. წამოვიდა და ერთ შეტაკებაში დაამარცხა მირდატი და ტყვე ჰყო. მოიარა მთელი საქართველო, დაანგრია ეკლესიები და გააოხრა ყველაფერი. მეფის სახლობა და სამღვდლოება შეიხიზნა კახეთის სეკში. მირდატი გაგზავნეს ბაღდადს და იქ მოკვდა. საქართველო საშინელ მდგომარეობაში ჩავარდა.

სპარსების შემოსევის შემდეგ საქართველოს არა ჰყოლია მეფე და ან საეუთარო მმართველა სამი წლის განმავლობაში. 413 წელს, როცა სპარსელებს სსვა ხალხებთან რძი აუტყდათ, ქართველებმა გამეფეს არჩილი, შვილი მირ-

დატ IV-სა. ამან მეგობრული განწყობილება დასდო საბერძნეთის იმპერიასთან და ეკლესიების შენება და აღდგენა დაიწყო. ეკლესიები სავსე იყო მოგვებით, რომელნიც სპარსელების შემოსევის დროს დაემკვიდრნენ აქა. მოგვებმა უჩივეს არჩილს. არანის და ადირბეიჯანის მმართველები დაეცნენ ქართველებს, მაგრამ არჩილმა დაამარცხა იგინი და დიდ-ძალი ალაფი წაართვა.

434 წ. არჩილი მოკვდა და გაძეოდა მისი შვილი მირდატი V, რომელმაც შეირთო ქალი ბარზაბოდისა, სპარსთა მეფის ხელის-უფლისაჲ ამ ნაირად ჩამოაგდო მეგობრობა ორ სასულმწიფოს შუა, მაგრამ მალე მოკვდა ძველი უკენი და სპარსეთის ტახტზედ ავიდა იეზდიგერდ II, რომელიც დაეცა ბერძნებს ჯარს ნიზაბისში და განდევნა იქიდგან; მერე ადირბეიჯანის მმართველს უბრძანა დაეპყრო სომხეთი და საქართველო და დაუყენებინა აქ მრავალი მოგვები და ამასთანავე წერილით დაიბარა ქართველთა და სომეხთა ჯარები ჭუნების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ამასობაში მოკვდა (446 წ.) მირდატი V, რომელსაც დარჩა 7 წლის ვაჟი ვახტანგი.

თუმცა სპარსელები დიდად აბრკოლებდნენ ქრისტიანობის გავრცელებას საქართველოში, თუმცა ეკლესიებს, სკოლებს ანგრეკდნენ და მოგვებს უყენებდნენ ქართველებს, მაგრამ მაინც ქრისტიანობამ მკვიდრი ფესვები გაიდგა საქართველოში.

ამავე დროს შემოიღეს საქართველოში ახალი ასოები — ხუცურნი, რომელიც მოიგონა ჯაყელმა. ამ ახალი ანბანის შემწეობით სწავდნენ და სთარგმნიდნენ საღვთო

წიგნებსა. სასარება ჰირეკლად გადმოთარგმნეს ვასტან-
გის დედის საგდუსტისათვის.

ვასტანგ გორგასალი, მირდატ მე-Ⅴ შვილი.
(446—499 წ.)

დაბადებისათხანავე ვასტანგი აღსაზრდელად მისცეს
ქართლის ერისთავს და საქართველოს ჯარის წინამძ-
ღელს, საურმაგს. ამის სიგედილის შემდეგ ზრდიდნენ
ვასტანგს ჯარის ასალი წინამძღოლი ვუხანშერი და მთა-
ვარ-ეპისკოპოსი მიქელი. ამათგან ვასტანგი, გარდა ფი-
ზიკურ განვითარებისა, სწავლობდა ღვთის მეტყველებას
და სსკა საგნებს; ამათვე ჩაუნერგეს გულში დარობლე-
ბულს მოძაგალს მეფეს ღრმა სიუვარული ქართველთა
ერისადმი.

ვასტანგის დაჯახუებაჲმდე სამეფოს ჭმართავდა მისი
დედა—საგდუსტი—რვა წელს (446 წლიდან 454 წ.)
ამ დროს დიდი უბედურება ეწვია საქართველოს. სპარ-
სეთის მეფემ იეზდიგერდმა, რომელმაც სრულიად დაამ-
ხო და დაასუსტა სომხეთის სამეფო, მოინდომა საქარ-
თელოს წასდენაც, რადგან ქართველები ქრისტიანობას
თავს არ ანებებდნენ. საქართველოს დარბევა მინდობილი
ქქონდა ადირბეუანის მმართველს, ბარზაბოდს. მაგრამ
დედოფალმა საგდუსტამ—ბარზაბოდის ასულია—შეაბრა-
ლა მამას თავი თვისი და საქართველო. ამის გამო თუმიცა

მან აღარ შეასრულა თავისი მეფის ბრძანება, მაგრამ მანინც საქართველოში გამოგზავნა ზორაოსტრის სჯულის მღვდლები—მოგენი, რომელნიც მოწიწებით შეუდგნენ ამ სჯულის გაკრძელებას ქართველებში. ამას გარდა 449 წ. შემოესივნენ ოსები საქართველოს, ააოხრეს ქართლი და დიდძალი ხალხი ტყვე ჰყვეს და მათ შორის კასტანგის დაც. მერე შეესივნენ ალბანიას (კახეთს), გააოხრეს ქვეყანა და დაღისტანში გადავიდნენ, აქედგან დაბრუნდნენ თავის ქვეყანაში. 452 წელს ბერძნებმა დაიპყრეს აფხაზეთი და ერთი ნაწილი სამეგრელოსი.

ამსობაში კასტანგი შეიქმნა 15 წლისა და 454 წელს გამეფდა. ეს იყო ჯან-მრთელი, ძალაღი და ლამაზი ყმაწვილი კაცი. კასტანგი, აღვიდა-რა ტახტზე, გამოაცხადა, რომ უეტკელად სამეიაროს გადაუხდის ოსებს და მეგობრული განწყობილება ექმნება საბერძნეთთან და სპარსეთთან. 455 წ. სრულიად დამზადებული იყო კასტანგი სამომად. მის ჯარში, ქართველებს გარდა, იყვნენ მოწვეულნი ყველა ის ხალხები, რომელნიც დაჩაგრულნი იყვნენ ოსებისაგან. მდინარე აჩაგის შორი-ასლო, მუხრანის მინდორში, ახალგაზდა კასტანგმა დახედა თავის ჯარს და ძალიან გაუხარდა, რომ მეომარნი მიეგებნენ აღტაცებით და კარგის მოწყობილობით. შვიდ დღეს იმარხულეს ჯარებმა და ილოცეს, მერე კასტანგმა სამეფოს მმართველად დასვა თავისი დედა, და თითონ გაემგზავრა დარიალის ყელიდგან ოსეთისკენ. ეს ყელი გამაგრებინათ ოსებს. ომი დაიწყო ორთა შუა ბრძოლით; თვით მეფე კასტანგმა გამოიწვია გამოჩენილნი მებრძოლნი: თარსან ქაზარეველი

და ოსი ბაყათარი, და ესენი დასძლია. მერე ჯარს უბრძანა შექსეოდა მტრებს. შეშინებული ოსები გაიქცნენ, ქართველები გამოედევნენ და ააოხრეს მათი ქვეყანა. ვასტანგმა დაამარცხა ქაზარეველნი, ჰაქანიკნი, გაიარა მიწა ოსებისა, ჩერქეზებისა, გაანთავისუფლა თავისი და დაეკლა ტყვეთ წაუვანილნი ქართლიდგან, წაართვა მრავალი ცხენი და სხვა საქონელი და აფხაზეთიდგან საქართველოში დაბრუნდა.

დაბრუნდა თუ არა, მშინვე გაუგზავნა სპარსეთის მეფეს ორმუხდს, იეზდიგერდის შვილს, დიდძალი საჩუქარი და სთხოვა ცოლად ქალი. ორმუხდს იამა გულგეთილობა და გმირული მოქმედება ვასტანგისა და შეუსრულა მას სურვილი.

მეოთხე საუკუნის დაძლევეს კლარჯეთის საერისთონი დაპყრობილნი იყვნენ ბერძნებისაგან. 452 წ. კლარჯმა გუბატემ მოინდომა გამოეება, რის გამო შეაერთა აჭაურნი ქართველნი და ლაზიკის სამეფო დაამყარა. ბოლოც ისე გაძლიერდა, რომ მოინდომა სვანეთის დაპყრობაც. ამასობაში ბერძნებმაც მოინდომეს სპარსეთის დასავლეთი მიწების დაჭერა.

სპარსეთის მეფემ ორმუხდმა გამოუგზავნა ვასტანგს თავისი ჯარები და სთხოვა ბერძნების წინააღმდეგ ბრძოლა დაეწყო. ვასტანგსაც ეს უნდოდა. მეფე დარაზმულ — განწყობილ ჯარით მიადგა ცნსე კარახზოლს, მაგრამ ვერ აიღო. შემოარტყა ერთი ნაწილი ჯარი და მეორეთი შევიდა ჰონტოში (ლაზისტანი). გუბატე ვერ გაუმაგრდა

და გაიქცა კოსტანტინოპოლს (466 წ.), მეფე ლეონ დიდთან. ვასტანგმა აიღო ანზიანძორი, ეკლეტი, სტერი და დაატყვევა კაი ძალი სალსი, სსკათა შორის მღვდლებიც, რომელთაც მოეპყრა ჰატიკით და გულ-გეთილად: ბეკნი ამათვან განთავისუფლა. ციხეში შემწვადეულ სალსს ძლიან მოეწონა ვასტანგის გულგეთილობა. დაიღო ზავი. ციხის მცხოვრებლებმა ვასტანგს საჩუქრად მიათვეს 1,000 ლიტრა ოქრო და 500 ნაჭერი ძვირფასი ფარჩეული.

იმპერატორ ლეონმა მოინდომა დაზავება ვასტანგთან მსოფლად იმ პირობით, რომ სპარსთა ჯარი გაეწევიტა. მეფე დათანხმდა. ვააცალგევა ქართველთა ჯარები სპარსელების ჯარებისაგან. ბერძნები დაეცნენ სპარსელებს. ესენი დამარცხდნენ. თავის-თავის გასამაროლებლად სპარსეთის მეფის წინაშე ვასტანგი დაეცა ბერძნების დაღალულ ჯარს, სრულად დამარცხსა და განდევნა შავი-ზღვის ნაპირებისკენ. ლეონი, რომელიც პონტოს მოსულიყო, ძლიან გაჭკვირდა ვასტანგის ამ გვარი საქციელით, მაგრამ ვასტანგმა ამ ბრძოლის მიზეზი გადააბრალა ბერძნების ჯარების წინამძღოლს—პოლიკარპოსს. შეიგრა ზავი ლეონსა და ვასტანგს შორის. ამ ზავით ვასტანგს დაუბრუნდა ყველა ნაწილები დასავლეთის საქართველოცა, გუბამე განდევნილ იქნა კოსტანტინოპოლს. ამის შემდეგ ვასტანგმა შეირთო ლეონის ასული, რომელსაც მფითვად მიეცა აფსაზეთი.

ზავის შემდეგ ვასტანგმა მოიარა თავისი ახალი ქვეყნები. ააშენა მათში მონასტრები, ჩამოაგდო წე-

სიერება და გამარჯვებული დაბრუნდა თავის სატანტო ქალაქში.

ვასტანგი ამის შემდეგ ძალიან სასტიკად ეპყრობოდა საქართველოში მეოფე სპარსელებს და მოგვებს. სპარსეთის მეფეს არ იამა მეფის ამ გვარი ქტევა და უფრო მეტად კი მისი ჯარების გაწევა და ზაგი-მეგობრობის დადება საბერძნეთთან. ასლად გამეფებული სპარსეთის მეფე — ფირუზი (ძმა ორმუსდისა) დიდ-ძალი ჯარით დაეცა სომხეთს და ალხანას, გააოსრა ეს ქვეყნები და შემოესია საქართველოს.

ვასტანგის თხოვნით ლეონმა გამოუგზავნა მეფეს 80,000 კაცი. საქართველოში სპარსელების ჯარებს დახვდა მაგარი ცისეები, რომელთაც მტერს გაუძნელეს მოქმედება. ფირუზმა გაიგო თუ არა ბერძნების ჯარები მოვიდნენო, მაშინვე შერიგება სთხოვა ვასტანგს იმ პირობით, რომ მოგვებისთვის ნება მიეცა საქართველოში ცეცხლთაყვანის-მცემლობა გაეკრძალებინათ. ვასტანგმა არ მიიღო ეს პირობა, მაშინ ფირუზმა გამოუგზავნა ვასტანგს ძვირფასი საჩუქრები, ძვირფასი სამეფო გვირგვინი და იწვევდა შერიგებაზედ მოსალაპარაკებლად. ვასტანგმა მიიღო ეს საჩუქრები და თავის მხრით გაუგზავნა მას 500 მონა და 1000 მხეკალი, 500 ძვირფასი ფარჩა და მერე მიეგება ფირუსს.

ამ ზავის ძალით საქართველო სრულიად თავისუფალ და სპარსეთისაგან დამოუკიდებელ სამეფოდ შეიქმნა და ეს ზავი დაგვირგვინდა მით, რომ ფირუსს ვასტანგმა მიათხოვა თავისი და. ვასტანგისავე შუამავლობით სა-

ბერძნეთმა და სპარსეთმა მეტაბრული წავი შეჭკრეს ურთიერთ შორის.

ამ ნაირი გავლენა ჰქონდა საქართველოს ერს კასტანგ მეფის დროს მაშინდელ უძლიერესს ხალხების ცხოვრების მიმდინარეობაზე.

შემოფარგლული და განთავისუფლებული საქართველო კასტანგმა გაჭყო ათ საერისთოდ ღ კრისთაგებად დასვა თავისი გამორჩენილი სარდლები. მერე გამოეოსოკა თავის ჰაწაწინა შვილს, დაწის, და 10,000 უკეთეს ჯარით გაემგწავრა იერუსალიმის მოსალაგავად. იჭიდგან წავიდა სპარსეთს. სპარსეთის მეფემ გაიყოლია ინდუსტანს სსვა-და-სსვა ხალხების დასაპყრობად. აქედგან, სსვა განმეულთა შორის, დაბრუნებისას მოიტანეს ქართველებმა აბრეშუმის ჭიის თესლი.

როცა დაბრუნდა კასტანგი საქართველოში, ჩვენი ეკვლესია სრულიად განათავისუფლა გარეშე საპატრიარქოს დამოკიდებულებისაგან. დაწესა საკუთარი საპატრიარქო, რომელსაც შეადგენდა თორმეტი საეპისკოპოსო ერთის პატრიარქის დამოკიდებულების ქვეშ. აგრეთვე საბერძნეთიდან გამოიწერა სამღვდელო პირნი, და ასრე განამტკიცა ქრისტიანობა საქართველოში.

მეფე კასტანგსვე ეკუთვნის თბილისის აშენების დაწყება. გარდმოცემა გვეუბნება, რომ ის ადგილი, სადაც ესლა თბილისია მოშენებული, წინეთ იყო მოცუული დიდის უტესარის ტყით. ამ ტყეში ერთსულ მოინადირა კასტანგმა. ააფორინეს სოხობი, რომელსაც მეიკემ გამო-

ადეკნა თავისი ქორი ზ მერე თვითონაც ცხენის ჭენე-
ბით დაედეკნა. მივიდნენ ზ ნასეს, რომ ქორი და სო-
ხობი ჩაცვიენულან წყალში და მოთუთქულან. მეუეს ძა-
ლიან მოეწონა ეს წყარო და მისი მიდამო. ძალე დაიწ-
ყო აქ ქალაქის შენება, რომელსაც ამ თბილი (ტფილი)
წყლების გამო დაარქვა თბილისი ანუ ტფილისი.

საქართველო რომ ამ გვარად გაძლიერდა, საბერძ-
ნეთში ლეონის სიკვდილის შემდეგ ბერძენი ცვლილება
მოსდა და გამეუდა ანასტას, მტერი ქრისტიანობისა.

სპარსეთში გამეუდა ფირუზის შვილი—კობადი,
კაცი ცბიერი და მეომარი, რომელმაც მოინდომა სპარ-
სეთის სამეფოს გაძლიერება და გაგანიერება. კობადს
უნდოდა, რომ ვახტანგს შემწეობა მიეცა მისთვის წინა-
აღმდეგ საბერძნეთისა. კობადმა გამოუგზავნა მეუეს მო-
ციქულები. ვახტანგმა არათერი შემწეობა არ მისცა, თუ-
მცა კარგად იცოდა, რომ ასეთი კადნიერება იათად არ
დაუჯდებოდა.

ეკელანი მოელოდნენ კობადის შემოსევას, ამიტომ
შეიხიზნენ მთებში; მეუემ კი გაამაგრა მცხეთა და ციხის-
მცველებად დანიშნა ერისთავები: დიმიტრი, ნესე და
ბივრიტიანი, თვითონ კი გამაგრდა უჯარმაში.

ძართლაც, კობადი შემოვიდა საქართველოში. მო-
ახონრა ქიზიყი, აილო ჭერმის და კელის ციხეები, მერე
მოადგა ვახტანგს. სამ დღეს გაგრძელდა ბრძოლა. ორივე
მხრივე მრავალი დაიხრცა. მეოთხე დღეს, დილას, შეესია
ვახტანგი მტრს ზ ყათლაკი უყო. ვახტანგი მტრის შიგ

შუა გუჯში შეიჭრა, მოჰკლა შვილი კობადისა და თითონაც მწარედ დაიჭრა. ბრძოლა შუა-დღემდის გაგრძელდა. ბოლოს მტრები გაიქცნენ—ქართველებს კი დიდძალი ალაფი დაჩხათ.

მაგრამ რწამს სპარსელებმა გაიგეს ვახტანგის ჭრილობა, გამხსნეკდნენ და ხელ-მეორედ შემოუტყეს ქართველებს. აქედგან სპარსელები გადავიდნენ მტკვარზე, დაანგრეს თბილისი, ანძაზის ციხე და დაიპყრეს ქართლი, მცხეთა კი გერ აიღეს.

სამწუხაროდ, ჭრილობამ ბოლო მოუღო მძლავრს მეფეს. ამან თავის მოადგილედ დანიშნა თავისი შვილი დანი, ორი უმცროსი შვილები დასკა ტაშის-კარის, წუნდის და აფხაზეთის ერისთავებად და ძალე გარდაიცვალა—499 წელს. ეს მეფე ჰმარსია მცხეთის ეგვიპტისაში-

ვახტანგმა ასრეთი ანდერძი დაუტოვა ქართველებს: უშიშარნი იყავით და გიყვარდეთ ერთმანეთითა. მის მიერ მოჭრილ ფუფს აწერია **ⴒ-ⴒ** (ვახტანგი).

ვახტანგ გორგასალის მეკვიდრენი

(500 - 575 წ.)

ქართლიდგან სპარსელების ჯარი გაემგზავრა კარნუ-ქლასქისკენ (არზრუმი), რომელსაც უახლოვდებოდნენ ბერძნების ჯარები. განძინებული მტრები შესვდნენ ერთმანეთს კარნიფორის ველზე. მოსდა საშინელი ბრძოლა. ორივე მხრივ დაიხრცა დიდძალი მეომარი, რის-გამო სპარსელებმაც და ბერძნებმაც შეახერეს ბრძოლა. მაგრამ მაინც შემდეგში ბერძნები სრულიად დამარცხებულნი დარ-

მოგვებს ექნებათ ცუდი გაელენა ხალხსეო, წავიდა კონსტანტინოპოლს, შეიერთო იქ ბერძნის ქალი და იმპერატორისაგან ლაზიკის მეფედ აღიარებულ იქმნა. იმპერატორმა დიდი შემწეობა აღუთქვა ცატეს, რომელიც ლაზიკაში დაბრუნდა, როგორც მეფე. დაბრუნდა თუ არა ცატე, მაშინვე ლაზებმა განდევნეს სპარსელები და ამით დამოკიდებულებიდან გამოვიდნენ.

ეს იყო მიზეზი, რომ 523 წელს სპარსეთის დიდი ჯარი მიადგა ლაზისტანს. მოხდა ომი. ლაზების მხარე დაიჭირეს ბერძნებმა. ამ ომებს ცუდი შედეგი ქონდათ საქართველოსთვის. ახეზარს მოსული ბერძენი ქართველთაგანთაგანი სიმშვიდის მოსაპოვებლად წავიდა სპარსეთს, და ზოგიერთი იმათგან სამუდამოდ დარჩა იქვე. ეს ომი გაგრძელდა 10 წელს. ამ გაჭირებისა და არეულობის დროს მოკვდა ცატე (528 წ.) და მის მოადგილედ გახდა შვილი მისი გუბაძე II. ბოლოს 528 წ. ზავი შეიკრა ბერძნებსა და სპარსელებს შუა. ამ ზავის ძალით სპარსელებმა დასტოვეს ლაზისტანი და ბერძნები კიდევ გახდნენ მის მფლობელად.

ბერძნებმა მაგარსა და მიუდგომელ ადგილას, შავი ზღვის პირად, ააშენეს ცისე — ჰეტრა (ქვა), რომელიც უძველესი გახდა მტრებისაგან. აქაური კაჭრობა და აღებმიცემა მთლად გადავიდა ბერძნების ხელში; თვით აუცილებელ და ცხოვრებისათვის უსაჭიროესს საგნებს დაადეს დიდი ბაჟი, მაგ. ჰურს, მარლს & ამ ნაირად შეაკვიროვეს ლაზისტანის ქართველები; გარდა ამისა, თვით ბერძნების მმართველნი ცუდად ეპყრობოდნენ ხალხს. ამათზე უკმაყოფილების გამოხატვად დასპანები გაგ-

ზანეს კონსტანტინოპოლს, სადაც არა თუ გაუგონეს და უურადლება მიაქციეს მათ თსოვნას, არამედ თვით ეს დესპანები დაამწყვდიეს. ამ გვარ მოქმედებამ სრულიად ააღიჯა ლაზები, რის გამო სთხოვეს სპარსეთის მეფეს შეეღა და თავის მოვარეულობის ქვეშ მიღება. სპარსეთის მეფემ ქასრემ (იგივე ნუშირვანი). აღუსრულა მათ წადილი.

ქასრე იყო კობადის შვილი. სპარსეთის ტახტზე ავიდა 531 წელს. ამან განსაკუთრებული უურადლება მიაქცია ალბანის, დარუბანდის სიმიგრეებს და დლისტანს. ერთი საუკუნე გავიდა მას შემდეგ, რაც დაიბო ალბანისის სამეფო და ხალხი ამ სამეფოისა განიბნა. ამ ქვეყანას სშირად შემოესიდა სოლმე ჩრდილოეთის გელუჩი ხალხები: ქაზარეკლები, ჭუნები და სსუ. იმ დროს, როდესაც კობადი რომბდა საბერძნეთის იმპერიასთან, ნუშირვანი მოქმედებდა ამ მთებში. ნუშირვანმა დაიმორჩილა თურქმენები, გაამაგრა დარუბანდი და მამის თანხმობით დააწესა სამი საყაენო: თაბასარანისა, დარუბანდისა და შირვანისა. შირვანის საყაენოს ნაწილს შეადგენდა, ალბანისის გარდა, განჯის და ყარაბაღის მიწები ანუ არანი. ქასრემ გაამრავლა მცხოვრებნი დარუბანდში და ააგო დიდი ციხე, რომელიც ერთის მხრით სწვდება და კასპიის ზღვას, მეორეს მხრით კავკასიის მთებს, და ამ ციხის სიკრძეზე დააყენა მცველები. შირვანის საყაენოში აგრეთვე ააგო ციხე—შირვანი.

ქასრე საზოგადოდ დიდ მნიშვნელობას აძლევდა

გაგასიის დაპყრობას. ეს იყო მიზეზი, რომ ქასრემ ასრე ადვილად დაუჭერა ლაზებს და მიიღო მათი თხოვნა. ქასრემ ითქვა, რომ ლაზების დამორჩილების შემდეგ, ადვილად დაეპყრობ ჩიონის სეობას და შავი ზღვის ნაპირებს, და ამის შემდეგ ძნელი არ იქნება თვით სპარსეთთან ომიც და კოსტანტინოპოლის აღებაცო. ამის გამო ქასრემ დაარტყია შავი ბერძნებთან და 541 წ. გაემგზავრა ლაზების ქვეყანაში.

ლაზების დესპანები იყვნენ გზის მახვილები და ბეადნი სპარსელების ჯარისა სპარსელები რომ შევიდნენ ღაზიკაში, წინ დასუდათ უტესარი ტყეები: გზები თითქმის არსად იყო. ამიტომ სჩესავდნენ ტყეებს და ისე მიდიოდნენ. სპარსელები მივიდნენ თუ არა, ლაზების მეფე გამოეცხადა ნუშირვანს და სრულიად დაემორჩილა მას. ქასრე არ გაჩერდა. გაგზავნა ჯარი ანაბადის წინამძღოლობით ცისის პეტრას ასაღებად. ამ ცისეში გამაგრებულიყვნენ ბერძნები. ანაბადი სრულიად დაამარცხეს. ნუშირვანმა ჯარი მიუსია და უბრძანა ისრებით შეიარაღებულებს ქალაქის კედლები დაეზრათ. მართლაც მალე ისარი მოარტყეს თვით პეტრას გამგეს — იონნე ციბუსს, და კედელიც გატყეს. შეშინებული ბერძნის ჯარები დაემორჩილნენ სპარსელებს. ქასრემ იშოკა ცისეში დიდ-ძალი განძეული. თავის ჯარები ჩააყენა პეტრასში და საჩქაროდ წავიდა სპარსეთს, რომელსაც დასავლეთის მხრით დაეცნენ ბერძნების ჯარები. ბერძნების აქ და სპარსელების ღაზიკაში გამაგრებამ ჩაჩოგდო მათ შუა სავი 545 წ. 4 წლის ვადით.

ლაზიკაში ქასრეს ბრძანებით მოგვები ბეჭითად ავრცელებდნენ ცეცხლ-თაყვანის-მცემლობას. მაგრამ ხალხი ძალიან უგულოდ ეკიდებოდა მოგვების სწავლას, სოლო ქრისტიანობას უფრო მოწიწებით ითვისებდა. ამისათვის ქასრემ გადასწყვიტა, რომ მოეკლა გუბამე და ხალხი გადაესახლებინა თავის კრცელ სამეფოის სსკა-და-სსკა ადგილებში; შავი ღიღის პარკებზე-გი ასალშენების გამართვა უნდოდა. გუბამემ ძალე გაუგო განზრახვა. სინანულით შეესპეწა იუსტინიანეს, ეპიტოების მისთვის დანაშაულობანი, და მოშველებოდა. იმპერატორმა მოაშველა 7,000 მეომარი ბერძენი და 1000 ზანგი და გამოუგზავნა ფული დასაქირავებლად მეშველ ჯარისა ალანიდგან.

549 წ. ბერძენი შემოერთუნენ ციხე პეტრას, რომელიც ძალიან გამაგრებინათ სპარსელებს. დიდი სნის ბრძოლის შემდეგ პეტრას ალებულ იქმნა 551 წელს. სპარსელების ჯარი ორ რაზმად გაიყო. ერთმა დაიპყრო აფსახეთი და წებულდა. ეს რაზმი ხალხმა დიდხანს არ აბოგინა და დას-დასად გაწყვიტა. მეორე რაზმი მერმერკის წინამძღოლობით რიონზე გადავიდა და ძველ-სენაგისკენ წავიდა. აქ ბერძენებსაც ჭყუნდათ დაუენებული თავისი ჯარები.

ლაზიკმა დაანგრიეს შორაპნის, კარციხის და სკანდის სიმაგრეები, რომ სპარსელები ვერ გამაგრებულენ მათში. მერმერკი წავიდა და სკანდა აიღო, გამაგრდა და შიგ ჯარები ჩააყენა.

მერმერკის უნდოდა ბერძენების ბანაკი აეღო, მაგრამ ის სრულიად დატოვებული დასკდა. აქედგან დაბრუნდა იგი

ბეკლ-სენაკში და იქიდგან მაჰიდა ქუთაისს ზამთრის გა-
სატარებლად. ამან სულ-ასლად გაამაგრა ქუთაისი და შო-
რავანი, და 554 წლამდე თითქმის მოკლე იმერეთი და-
იზღო. გუბაძე იმალებოდა მთებში და არ ეკარებოდა
სპარსელებს. 554 წ. ავად-ყოფი მიამერეი მოიყვანეს
მცხეთაში, სადაც ის მოკვდა. ქასრემ ამის მოადგილედ
დანიშნა ნაკორაგანი. ამის წინამძღოლობის დროს ყო-
ველთვის მარცხდებოდნენ სპარსელები, ბოლოს ბერძნე-
ბმა ერთს შეტაკებაში წაართვეს ნაკორაგანს 10,000
კაცი ზ თითონაც ძლიუ-ძლიუობით გაიქცა.

ამდენმა უბედურებამ, ჯარების უნაყოფო შრომამ ზ
სისხლის ღვრამ ქასრე დააწმუნა, რომ კერას გასდუ-
ბოდა, რადგან თვით ადგილობრივი ხალხი საშინ-
ლად ეწინააღმდეგებოდა სპარსელებს. ამის გამო ამ ქვე-
ყნების დაზიანებას უგულოდ კვიდებოდა. ამით ისარ-
გებლეს ბერძნებმა, რომელთაც მოინდომეს სრულიად და-
ეზურათ ლაზიკა. აღსასრულებლად თვისის განზრახვისა
ბერძნებმა მოჰკლეს გუბაძე, — რომ სპარსელებთან შერიგე-
ბის შემდეგ შემცილებელი არა ჰყოლოდათ. მართლაც
561 წელს იუსტინიანე და ქასრე შერიგდნენ. ამ შერი-
გების ძალით საქართველოს მიენიჭა თავისუფლება რო-
გორც კატარობის მხრით, ისე სჯულისა; გარდა ამისა
ლაზიკა სრულიად განთავისუფლდა სპარსელების გაკლე-
ნისაგან ზ გადავიდა ბერძნების სელში; სპარსეთის მეფეს
დაწია მხოლოდ დარიალის ყელი. ამას გარდა ქასრემ
იუსტინიანესაგან მიიღო წლიური შემოსავალი მთე-
ლის იმპერიისა, — ოც-და-ათი-ათასი ოქროს ზოდი (გუნ-
და, ნაჭერი).

საქართველოს დიდი ხანი იყო სწუერთადა სჯულისა და ვაჭრობის თავისუფლება. ეს თავისუფლება მიენიჭა იუსტინიანეს და ქასრეს ზავის ძალით. იუსტინიანეს ამ წყალობისათვის დიდ ჰატივას სცემდნენ ქართველები. მაგრამ იგი სსკაფრიკაც ჰატივასცემი შეიქმნა, რადგან ნება მისცა ქართველებს, რომ ქათალიგოზი ამის შემდეგ ამოეწიათ ქართველთაგანვე და არა ბერძენთაგან, როგორც აქამდე იყო. თავის გავლენის დასამტკიცებლად იუსტინიანე უყვარებდა გავლენიან პირებს: ქსინის და არაგვის ერისთავებმა მიიღეს სანჯატიო ტანისამოსი. სსკათა შორის მან დაიპყრო აფსაზეთი და ააკო ბიჭვინტის დიდი ტაძარი, რომელიც აქნამდის არსებობს, აგრეთვე სერქესეთში ქრისტიანობა გაავრცელა.

577 წელს საქართველო კიდევ ჩავარდა სპარსეთის სულში. იუსტინიანეს სიკვდილის შემდეგ გამოეფა უნიჭო იუსტინე II, რომელმაც სკენი ქეეყანა დაუთმო ქასრეს. 588 წელს მოკვდა ბაკური და დასტოვა ორი მცირე წლოვანი შვილი. ბურთი და მოედანი დაჩა ქასრეს მოადგილეს, ორმუისდს, რომელმაც საქართველოში გამოგზავნა შვილი თვისი ამბარკეზი. ამას, მამის ბრძანების ძალით, უმეფობოდ უნდა დაეტოვებინა საქართველო და ცდილიყო უთანხმოება ჩამოეგდო საქართველოს სსკა-და-სსკა ნაწილებ შორის ამის გულისათვის ამბარკეზმა დაამტკიცა ერისთავების უფლებანი და უბრძანა, რომ არავის დამორჩილებოდნენ, გარდა სპარსეთის მეფისა, რომლისთვის უნდა ეძლიათ სარკი.

უმეფობა საქართველოში გაგრძელდა იმ დრომდე, მინამ სპარსეთს არ შეესივნენ თურქების ელები და

ბერძნები. მაშინ ახსარგეზმა დასტოვა საქართველო და წავიდა მამის საშველად. ამით ისარგებლეს ქართველებმა და 586 წელს სთხოვეს იმპერატორს მავრიკეს, რომ დაენიშნა მათთვის მეუღედ ერთი კინძე ჩამომავალთაგანი ვასტანგ-მეფისა. იმპერატორმა აღუსრულა მათ სურვილი: საქართველოს მეუღედ დასვა კლარჯეთისა და ჯავახეთის მმართველი (გურატპალატი) გურამი, შვილის-შვილი ვასტანგისა.

ბაგრატიონთ შთამომავლობა

მეთობა გურამისა. (575—600 წ.)

ბაგრატიონები ანუ ბაგრატიდები ჩამომავლობენ ურიების მეფის დავითისაგან. ბაგრატიონთა წინაპარნი, ურიათა გადასახლების დროს, შემოვიდნენ საქართველოში და აქ გამრავლდნენ და გაძლიერდნენ. ბოლოს მიიღეს ქრისტიანობაც. მეექვსე საუკუნეში ერთმა მათაგანმა (გურამმა) შეირთო ვასტანგ-გორგასანის ასულის წული. ამ ნათესაობის წყალობით იგი გახდა კლარჯეთის და ჯავახეთის მმართველად. გურამი, რომელიც დაადგინეს საქართველოს მეუღედ, გახდა მოთავედ ბაგრატიონთ გვარისა. *)

*) ეს არის მიზეზი, რომ ბაგრატიონთ საგვარეულო ღერბზე გამოხატულია შურდული, რომლითაც მეფე დავითმა მოჰკლა გოლიათი, დავითის ქნარი, სასწორი და კვართი უფლისა, რომელიც მოტანილ იქნა საქართველოში. ღერბის გარეშემო წარწერაა დავითის ფსალმუნისა: „ფეუცა უფალი და-

გურამის მეფობის პირველ უამს კასეთი ორად გა-
იყო: მარცხენა მხარე ჯლანისა, კიდრე კავკასიონის
მთებამდე, მიეტა ბაკურ მესამის შვილებს, მარჯვენა კი
(ქიზიყი ანუ კამბეჩოვანი) წაერთვა სპარსეთის მმარ-
თველს და მიეტა გურამის ძმებს.

გურამმა რომ სააქმეები მოაწიგა კასეთში, იმპერა-
ტორმა გამოუგზავნა მას დიდ-ძალი ფული და სთხოვა,
დაქირავებინა მთიული სალსი, მასთან შეეერთებინა ქა-
რთველთა ჯარი და შეჭსეოდა სპარსეთს. გურამმა მო-
იწვია ოსები, ძურძუკები, დიდოელები და წავიდა ადირ-
ბეყანის მხარეს. გააოსრეს ეს ქვეყანა და სპარსეთს თავ-
ზარი დასცეს. მაგრამ მალე ბარამ-ჩუბინმა სრულიად დაა-
მარცხა ოსმალოს ჯარები, მერე მოვიდა და შეება ქარ-
თველებს, რომელნიც აგრეთვე დაამარცხა. ქართველები
უგან მოიქცნენ. სპარსეთში ჩამოკარდა უთანხმოება და
შინაური შფოთა, რომელიც დაბოლოვდა მით, რომ იმ-
პერატორ მაკრიკემ მიიღო მონაწილეობა მის დამშვი-
დებაში, რის გამო საქართველო სელ ასლა გადავიდა იმ-
პერატორის მფარველობის ქვეშ.

გურამის მეფობაში დასრულდა შენება თბილისის
სიონისა და დაიდვა საფუძველი ბცსეთის ჯვარის ეკვლე-
სიისა — იქ, საცა პირველად მირიან მეფის დროს დასდგეს
ჯვარი. გურამისვე მეფობაში აღუკავდა თბილისი. გურა-
მი მოკვდა 600 წელს და გამეფდა უფროსი შვილი მი-
სი — სტეფანოზი I.

ვითს ქეშმარიტებითა, და არა შეურაცხ-ჰყოს იგი: ნაყოფისაგან
მუცლისა შენისა დავსვა საყდართა შენთა“. (131. 11).

სტეფანოზ I (600—619 წ.)

ადარნასე I (619—639 წ.)

მაკრიკეს უნდოდა ახალი წეს-განწყობილება შემოეღო თავის ჯვარში. ეს არ მოეწონა მის ჯვარს. ვინაიდან ფოკას წინამძღოლობით დაეცნენ კოსტანტინოპოლს, აიღეს ქალაქი და გაამეფეს ფოკა. ამან მოკლა მაკრიკე. ფარკიზმა, სპარსეთის შაჰმა, გარდასწყვიტა მაგიერის გარდახდა იმათთვის, ვინც ხელი შეახო მის ნათესავ სახლობას. სპარსელები შეესივნენ მცირე აზიას, გააოხრეს ეს მხარე, მერე სირია, ანტიოქია, იერუსალიმი აიღეს, შევიდნენ არაბისტანში და ეგვიპტეში. ამ გამარჯვებებმა თავზარი დასცა იმპერიას და არავინ იცოდა, რით გათავდებოდა ეს ომები. მხოლოდ ირაკლი, ფოკას შემდეგ გამეფებული, იმედს არ ჰკარგავდა ღ გულდად იყო.

საქართველოს მეფე სტეფანოზი კი ძალიან შეაშინა ფარკიზის გამდიერებამ, რის გამოც მან თავის ნებით გადასცა საქართველო სპარსელებს. სპარსელები შემოვიდნენ ამ ქვეყანაშიაც. ქრისტიან სალხს გაუძნელდა ცხოვრება.

ამასობაში ფარკიზი მიადგა კოსტანტინოპოლსაც. ირაკლი, რომ მისთვის თვალები აება, ჯერ შეურიგდა ღ მერე, ორი წლის განმავლობის შემდეგ, მოიწვია კავკასიის სალხი და თითონ დაეცა მას.

ქართველების გულის მოსაგებლად ირაკლიმ წინათვე, სტეფანოზის მაგიერ, დანიშნა მეფედ ბაკურ III-ს შვილი ადარნასე (სასანიდის გვარისა), აფხაზეთის მმართველს ლეონს ახუჭა ქალაქი ნიკოფსია.

622 და 623 წლების განმავლობაში ირაკლიმ აიღო სომხეთი, ადირბეჯანი და შირვანი. 624 წ. შიგ შუა სპარსეთში უნდოდა წასვლა, მაგრამ დაღალული ქართველები არ გაჰყვნენ.

იმავე დროს სპარსელებს დარუბანიდგან შემოესივნენ ქაზარეგელნი და გაუოხრეს ქვეყანა. ირაკლიმ შემოერთა ესენი და დაეცა თბილისს, რომელშიაც სპარსელების ჯარით გამაგრებული იყო სტეფანოზი, აიღო ქალაქი *) კალის გარდა, კალას შემოარტყა ჯარები ადარნასეს წინამძღოლობით და თითონ შეესია სპარსეთს. გაიარა საქართველოს მიწები: გარდაბანი, ბერდუჯი და ლალი. ააშენა აქ მრავალი ქვეყესიები. ხალსი და მმართველი ბერდუჯისა კარაზგაკელი სომხის გრიგორიანის სჯულიდგან მართლ-მადიდებელ ქრისტიანობაზე მოაქცია.

ადარნასემ აიღო კალა და დაატყუკა ჯარის უფროსი, გაატყავა იგი და გაუგზავნა ირაკლის, რომელიც მაშინ იყო კარაზგაკელისას. ამ ნაირადვე დასაჯეს სტეფანოზი და მისი მამსრენი. სტეფანოზის შვილები გაიქცნენ და დაიმალნენ კლარჯეთის მთებში, ადარნასე კი დაუბრკოლებლად ავიდა თაკის მამა-შაჰეულს ტასტზე. ბერძნებს დარჩათ შაკი ზღვის ნაპირები და კლარჯეთის ერთი ნაწილი.

629 წელში ირაკლიმ სპარსეთიდან ისევ საქართველოში დაბრუნდა, აქედგან განდევნა უილა ტეცხლ-

*) ირაკლის რომ გაუძნელდა თბილისის ციხის აღება, მაშინ ციხის თავმა დასცინა: წვერი თხისა გაქვსო და კისერი ვაცისა. ირაკლიმ მიუგო: „ვაცი დასავლეთისა შეუმუსრავს რქასა ვერძსა აღმოსავლეთისასა.“

თაყვანის მტეხლები და წაჰიდა საბერძნეთში.

სტეფანოს I და მისმა ძმამ დიმიტრიმ ააშენეს ჯვრის ეკლესია მცხეთის ჰირდაზიან გორის წვერზე. რანსივე ეს მოღვაწენი ჭსატან ამ ტაძრის კედელზე. სტეფანოსის მიერ მოჭრილ თუელს ააწერია **სტეფანოს**.

აღანსასეს მეტადინეობით წესად დაიდო, რომ ქართველთ კათალიკოზის კურთხევა ამის შემდეგ მომხდარიყო საქართველოშივე და ანა ანტიოქიაში, როგორც აქამდე იყო. აღანსასე მოკვდა 639 წ. გამეფდა მისი შვილი სტეფანოსი II.

არაბნი და მეფენი ძირ და არჩილ II.

(663—718 წ..)

აღლახის მოციქული მკმადი, უდიდესი (თათრების ისტორიის მოწმობით) უკვლა მოციქულებზე, გახდა მეშვიდე საუკუნის დასაწყისში მთელსა და მთელს არაბისტანისა, რომლის გაიჯართობა და გადიდება მოინდომა, მაგრამ სიკვდილმა (632 წ.) აღარ დაატალა. ხალიფებმა (აბუბეკრ და ომარ), მკმადის სიკვდილის შემდეგ, გააგრძელეს მკმადიანობა და გაამდიერეს არაბისტანი.

არაბების გამდიერების მიზეზად, უმთავრესად, შეიქმნა სპარსეთის დასუსტება იმპერატორის ირაკლის ომების შემდეგ. სპარსეთში დიდხანს ჭსუფეკდა შოროთი და უთანხმოება. ჭსოტავდნენ სედი-ფედ მეფეებს და ასალ ჰირებს ამეფებდნენ. გარდა იმისა რომ, ირაკლისა-

გან წახდენილ — დასუსტებულად იყო ეს ქვეყანა, თვით ირაკლიც, მრავალი ომებისაგან დამსჭრალი, ყურს არ უგდებდა არაბისტანის საქმეებს. ამით ისარგებლეს არაბებმა. აბუბეკრის ბრძანებით არაბების ჯარების უფროსი ქალედი შევიდა სპარსეთში, დაიპყრო ირანი და ეფრატის სეაზა. ჯარების მეორე ნასკვარი შევიდა სირიაში და დაიპყრო ურიასტანის მრავალი ქალაქები, სსკათა შორის იერუსალიმიც. მერე არაბები შემოვიდნენ ტიგრისის სეაზაში და აქედგან სომხეთში. მოხდა საშინელი ბრძოლა. სომხები დამარცხდნენ და ხალხს შიშის წარი დაეცა. არაბთ დაიპყრეს სომხეთი და არევის სეაზა (639 წ.). 642 წ. დაიპყრეს ავრეთვე შირკანი. ჯერი მოადგა საქართველოსაც.

არაბების გამარჯვებამ შესწინა ქართველი ხალხიც. ეგულისი მოელოდნენ საშინელ აკლბა-აწიოკებას და ამისთვის ყოველი კაცი მიეშურებოდა მთებისკენ და შეუგულ ადგილებში მალავდა თავის ქონებას, ავეჯუელობას.

663 წლიდგან მოვიდებულნი საქართველოში მეფობდნენ მირი და არხილი, შვილები სტეფანოზისა — შირველი დასავლეთი საქართველოში, მეორე აღმოსავლეთისაში. მალე არხილიც გაიქცა დასავლეთი საქართველოს — სამეგრელოში, თავის მძასთან, რადგან ეშინოდა განძვინებულ არაბებისა. მიწკანის (ესევე ცნობილია ჩვენს ისტორიაში მურვან ყრუდ) წინამძღოლობით არაბნი შემოესივნენ საქართველოს, განკლეს დარიალის ეულამდის, დაიპყრეს ეს სიმავრე და მერე განკლეს ქართლი, სამცხე და მიადგნენ ანგუეთს, სადაც დასკდა მათ ქართველთა მოწინავე ჯარი ორთა მშათ — დავით და კოსტანტინეს წინამძღოლობით. თუმცა მოწინავე ჯარი

არაბებისა დამარცხდა, მაგრამ იმან უფრო გააჟავრა მურკანს, რომელიც ყოველს თავის ძალით იერიშით მივიდა არგვეთზე. ქართველები მამაცურად იბრძოდნენ, მაგრამ რას გაიტანდნენ უჩრცხვ მტრის რაზმებთან. არაბებმა გაიძარჯვეს და დაატყვევეს თვით ქართველთ ჯარების წინამძღოლები. სელ-შეკრუნი დავით და კოსტანტინე წარუდგინეს მურკანს, რომელმაც ჯერ აწვალა იგინი და მერე ჩაჭყარა ტახტი (ზოგიერთნი ამბობენ მდინარე რიონში *).

მურკანს უნდოდა დაეტყველებინა თვით მეფენა. ამისთვის იმან გაიარა მთელი იმერეთი და გადავიდა აფხაზეთში. გაიგო თუ არა, რომ შირი და არჩილი იმალებოდნენ ანაკოფიაში, იმან შემოარტყა ჯარები ამ ქალაქს. მეფეებს ჰყუანდათ ქალაქში 2000 აფხაზი და 1,000 ქართველი. გამაგრებული ქალაქი წვიმებისა და ნიაღვრებისა გამო კერ აიღო მურკანმა ღ ზღვის პირპირ წავიდა სამსრეთისკენ. ბეგრის წვლების და კაი-კაგლახის შემდეგ მურკანი გავიდა საქართველოდგან, მაგრამ კაი ამისთანა გასულას: არც ერთი შენობა დაუზიანებელი და დაუმსობელი არ დაანაჩუნა საქართველოში. მთელი ჩვენი ქვეყანა არაბების მოხარკედ გახდა.

არაბების შემოსევამ სრულიად დაამსო საქართველოში კერძო თაყვანის მცემლობა. მათ დაანგრეს ჩვენი კერძები, დევნა დაუწყეს მოგვებს და ცეტსლ თაყვა-

*) ძმათა დავით და კოსტანტინეს საქართველოს ეკლესია აღიარებს წმიდანებად და ამ წმიდანების სახელობაზე აშენებულია მოწამეთის ეკლესია, რომელიც ქუთაისის შორავს ექვსის ვერსით.

ნის მცემლებს. ამისთანავე დღე დაუდგათ აგრეთვე სპარსელების ქადაგთაც. საშინელ დევნის გამო ცეცხლ თაყვანის მცემლობის მტკიცედ მალვიარებელნი მიიღტოდნენ ინდოეთსა და სხვა ქვეყნებში. ამ ნაირად მთელ სპარსეთს მიაღებინეს მკვდადის სჯული.

ამ დროინდელი შინაური მდგომარეობა ქართველ ხალხისა მოკლედ არის გადმოცემული. მაშინ ქართველებს ჭჭონდათ საკუთარი ფული, საკრავები და საომარი იარაღები: ბუკი, დაფდაფი, შურდული, ლახვარი, ხმალი და ფარ-ხმალი. ქართველების საცმელი იყო: სახალუხი, გრძელ სახელებიანი ჩოხა, ლაფინები (წადები) მალა ქუსლებიანი და გრძელ ჭკინტებიანი, აგრეთვე ქალამანი.

მაშინდელ ჩვეულებათაგან აქამდე დარჩომილა იმ დროინდელი „ჭია-გოგონა“, რომელიც იციან ჩვენში დიდ მარხვის უკანასკნელ კვირის ოთხშაბათ საღამოს. ამ ჩვეულებით ქრისტიანი ხალხი გამოჰსატავს ცეცხლ-თაყვანის მცემლობის დაცინვას.

მირი მოკვდა მაშინ, როდესაც მუჩვანი შემოერთდა ანაკოფიას. მუთედ გასდა არჩილი. მირის ანდერძის მიხედვით არჩილმა გაათხოვა თვისი ძმისწულები — რვა ქალიშვილი. სხვათა შორის ერთი მათგან მიათხოვა აფხაზეთის მთავარს, რომლის შემწეობითაც დაიპყრო და დააშვიდა შავი ზღვის ნაპირს ხალხები. ამის შემ-

დეგ ადვილად დაიმორჩილა და დაამშვიდა: სამცხე, ქართლი, კახეთი და დაღისტანი. უკუელგან აშენებდა ეკკლესიებს და ავრცელებდა ქრისტიანობას. მაგრამ არჩილს დიდხანს არ დასცალდა მშვიდობიანი მოღვაწეობა საყუარელ სამშობლოსთვის. მურვანის შემდეგ საქართველოს კიდევ შემოქაია არაბის ხალხი ჭიჭუმ აზიმის წინამძღოლობით. ჩვენი ხალხი კიდევ შეირყა, სად შეეძლო წინ დასვედროდა მტერს. პირველ აზიმისაგანაც ჯერ სული კერ მოებრუნებინა. მეუე, ერისთავები და მთელი ხალხი შეშინდნენ. არჩილს უნდოდა თვისი კრი გადაერჩინა განსაცდელისაგან. იგი თავის ნებით წაიდა ჭიჭუმის ბანაკში ერთგულობის გამოსაცხადებლად. აზიმი დაჰპირდა ქვეყანას არ გაგიოსრებო, თუ შენი ხალხი მაჰმადის სჯულს მიიღებსო. ეს წინადადება არჩილმა უარ ჰყო. მაშინ აზიმმა სთხოვა, რომ შენ თითონ გამაჰმადიანდიო. არც ეს ჰქმნა არჩილმა. აზიმმა ჩააგდო არჩილი საზურობილეში და ძალად უნდოდა მათლებინებინა მაჰმადის სჯული. მაგრამ ვერც ამან გასჭრა: მეუე მტკიცედ იდგა თავის სარწმუნოებაზე. აზიმმა მოაკვლევინა იგი და საშინლად ააოხრა საქართველო. მეუის გვამი იპოვნეს ქართველებმა. მისმა მეუელემ ქმრის გვამი დასაფლავა სოფელ ნოტგორას (ერწოშია) ეკკლესიაში. საქართველოს ეკკლესიამ ეს მეუე წმიდათა შორის შერაცხა.

ამ ნაირად ისეც დასუსტებული და ძალ-გამოლეული ქვეყანა უარესს მდგომარეობაში ჩავარდა. საქართველოს დასუსტების ერთი მიზეზთაგანი იყო აგრეთვე საქართველოს ორად განაწილება არჩილის შვილებ შორის

(იოანე და ჯუანშერ). ამისთანა უბედურებას ზედ მოჭყვია კიდევ ერთი უბედურებაც — ჩრდილოეთის მხრიდან შემოესივნენ საქართველოს ქაზარეკელები. ქაზარების შემოსევის მიზეზად შეიქმნა ის გარემოება, რომ მეფეებმა თავისი და შუშანა არ მიათხოვეს ქაზარების მმართველს (ხაკანს). საყანმა გამოგზავნა თავისი ჯარი, რომელსაც უნდოდა ძალად წაეყვანა მეფეთა და. ქაზარები დაღისტნიდან გადმოვიდნენ კასეთს, დაარბიეს ჩელები, წუგეთი, კელის-ციხე, თიანეთი, ერწო, თბილისი და სხვა ადგილები. ჯუანშერი და შუშანა ტყვეთ წაიყვანეს დაწილის ყელიდან, მაგრამ შუშანამ კერ გაუძლო უბედურებას და შსამი მიიღო.

ამგვარი შავ-ბნელი დღეების მგლოვიარე თბილისი არაბებმა აიღეს, აქ დასვეს თავისი მმართველები და დაადგეს აღმოსავლეთ საქართველოს ხარკი.

ჯუანშერი ტყვეობაში დარჩა შვიდ წელიწადს და მერე დიდის საჩუქრებით საკანისაგან განთავისუფლებული დაბრუნდა საქართველოში. ამის შემდეგ ჯუანშერს დიდი გავლენა აღარ ჰქონდა თავისს სამეფოს ბედ-იღბალზე.

საქართველოს დასავლეთის მხარე სრულად დაემორჩილა აფხაზეთის მეფეს ლეონ II-ს.

ამ დრომდის აფხაზეთი იყო ბერძნების იმპერატორების დამოკიდებულების ქვეშ, თუმცა იგი ძველადგანვე შეადგენდა საქართველოს სამეფოს ნაწილს. ლეონ II-მ ცოლად შეირთო საყანის ქალი ღ სიმამრის შემწეობით განდევნა ბერძნები და გამოედა. მერე დაიმორჩილა სამეგრელო, იმერეთი, რაჭა, სვანეთი, გურია და ყველას ადგილები რვა საერისთოდ გაჭყო, სახელდობრ: 1, აფხაზეთი; 2, ცხუმი (ენგურიდან აღანამდე); 3, ბე-

ღია (ენგურიდგან ცხენისწყლამდე); 4 — გურია; 5, რაჭა; 6, ლეჩხუმი; 7 სვანეთი; 8 ცხენისწყლიდგან სურამის მთებამდე რიონის ხეობის გაყოლება. თვისი ტასტი გადმოიტანა ქუთაისს. უკელა ამ რკა საერის-თოს დაერქვა «სამეფო აფხაზეთისა.»

იოანე მალე მოკვდა, მოკვდა აგრეთვე ამის ძმაც — ჯუანშერ. მეუობა ჯუანშერის ცოლის ძმას — აშოტ ბაგრატიონს დარჩა. ამ გვარად დასრულდა სასსანიდე-ბის გვარის მეუობა საქართველოში.

ჯუანშერის მიერ მოჭრილ ფულს ხუცურად აწერია **Ⲡ—Ⲕ** (ჯუანშერ).

აშოტ დიდი.

(787—826 წ.)

აშოტის დროს თბილისს ფლობდნენ არაბნი-დიდი გაკლენა ჰქონდა აშოტს სამცხეში და ითუ-ლებოდა მის მმართველად. ჯუანშერის სიკვდილის შემდეგ აშოტი გახდა მეფედ (787 წელს). 23 წლის განმავლობაში აშოტმა იბრძოლა შინაურ და გარეშე მტრების წინააღმდეგ და საქართველოს შესაერ-თებლად. მაგრამ მინამ აშოტი აღასრულებდა თავის წა-დილს, 790 წ. ერთმა თავადმა გამოაცხადა თავისი თა-ვი დამოუკიდებელ მმართველად კახეთისა და გახდა მთავრად ამ ქვეყნისა.

შინაურ შოგოთისა და არეულობის გამო არაბების ჯარების უმეტესი ნაწილი არაბეთს დაბრუნდა. ამ დროს აშოტმა მიათხოვა თავისი ქალი აფხაზეთის მეფეს თადეოზ I-ს, შვილს ლეონ II-სას, და მერე სიძის შემწეობით შეესია ქართლს. გრიგოლმა — კახეთის მმართველმა, მიიწვია ლეკები და შეუერთდა თბილისის ემირს ალიას. ესენი ქსანსზე დაუხვდნენ აშოტს, რომელმაც დაამარცხა ივინი და ქართლიდგან განდევნა. მაგრამ მალე ალიას და სომხეთის ემირის ხალილას ჯარებმა დამარცხეს აშოტი და განაძეეს ქართლიდგან.

ამის შემდეგ კაი ხანს დარჩა აშოტი სამცხე-კლარჯეთში. აქ ის აშენებდა ეკლესიებს და დანგრეულ ქალაქებს. სხვათა შორის გაამაგრა ვახტანგ გორგასალის დროინდელი ციხე არდანუჯი, ამ ქალაქის ციხეში ააგო ტაძარი ჰეტრე-პაულესი და სასაფლაო თვისი. ბოლოს ბედმაც გაუღიმა და დაიპყრო მთელი ქართლი, მაგრამ არაბები მოსვენებას მაინც არ აძლევდნენ და 826 წ. მოულოდნელად დაეცნენ მას ნიგალის ხეობაში და შიგ ჰეტრე-პაულეს ეკლესიაში მოჭკლეს. ალია გახდა ემირად ქართლისა და სამცხე-კლარჯეთისა აშოტის შვილებს ხარკი უნდა ეძლიათ მისთვის.

872 წ. მოკვდა კახეთის მმართველი გრიგოლ, რომელსაც აწერენ აშენებას ქალაქის თელავისას ციგომბორის მთის კალთაზე. გრიგოლის შემდეგ ხალხმა მმართველად დასკა დაჩი, იოანე ქობულძის შვილი. დაჩი ჰმართავდა კახეთს 12 წელიწადს. 839 წელს მოკვდა იგი და კახეთში მმართველად გახდა სამეფო დონაური. ამასობაში კახეთს დაეცა ხალილას, სომხეთის

ემირი, მაგრამ სოფ. გაკაზთან დამარცხებული, უკუნ-
იქცა. რამდენიმე სნის შემდეგ ესკე ხალილა შემოესია
ქართლს, მაგრამ ჯაკასეთში მოკლულ იქმნა. ამის
შვილმა, მანჭაძმა განიზრახა ჯაკარის ამოყრა და წაიდა
ქართლისკენ. მას მაეშელა აშოტის მეორე შვილი — ბაგ-
რატი, რის გამო მანჭაძმა მისცა მას ქართლი.

ამავე დროს აფხაზეთი მოსვენებაში არ იყო. ბერძ-
ნები სშირად ეტემოდნენ მას. 831 წელს ბერძნები შეე-
სივნენ აფხაზეთს, მაგრამ კერა გააწყეს-რა. მაშინ აფ-
ხაზეთი მეფედ იყო თადეოსი, რომელსაც ძალიან უყ-
ვარდა ქრისტიანობა. ამ მეფეს ეკუთვინის დაბა ხონის
და იქაური სობორის აშენება.

ბაგრატ აშოტის ძე.

(826 — 876)

მანჭაძის ბაგრატის გამეფება უნდოდა, ამიტომ
დიდძლის ვარით შევიდა ქართლში, იერიშით აიღო
უფლის ციხე და სოფელ რკისის ახლოს შეებრძოლა
თბილისის ემირის სააკის ვარებს. ფიცხელი ბრძოლის
შემდეგ მანჭაძი იძულებულ იქმნა დაეტოვებინა ქართლი
და არანს შექსოდა.

რამდენიმე წლის შემდეგ თბილისს შემოერტყა ბუ-
და, თურქთა ვარის უფროსი, კაცი უდიერი და სისხ-
ლის მსმელი, რომელმაც სომხეთში და ადირ-ბეჟანში
გაყლიტა 80,000 კაცი. ბაგრატი მიემხრო ამას. ბუღამ

აიღო ქალაქი, სააკი მამინათვე ჩამოასრნო, გადასწვა ქალაქი და გააოხრა გარეშემო ძღებაზე ადგილები. საქართველოს საზარების შემოსევის შემდეგ ამისთანა აოხრება და განადგურება არა სწეოდათ.

აფსარეთის მეფე თადეოზმა განიზრასა ბუღას წინააღმდეგობა. ამისთვის ის შეუერთდა ქართლებს და კვერცხობის ასლას დაებნაკა. ბუღამ გაგზავნა მის წინააღმდეგ თავისი ვარები საჭარის და ბაგრატიის წინამძღოლობით. თადეოზი დამარცხდა და დვალეთიდან გადავიდა რაჭაში და იქიდგან შინ დაბრუნდა.

ბუღამ ქართლის აოხრებას შემდეგ მოინდომა ოსეთის დაპყრობა, რის გამო ის კიდევ წავიდა ჭართალ-ცხოკათამდე და ოსებს კამოართვა 300 ამანათი, მაგრამ ამ დროს ბაგრატიის ძმამ — გურამმა და სომხეთის მმართველ აბულაბასმა სთხოვეს ოსებს, რომ მტრისთვის გზა შეეკრათ, თვითონაც თავის ძმართ შემწეობა აღუთქვეს. ოსები გაგულისდნენ, შეერთდნენ და ერთ ვიწრო ლეღში შეეტაკნენ მტერს. ბოლოს დიდად დაზარალებული ბუღა უკან მოიქცა, არანში შეიდა და იქიდგან კასეთს შეესია. აქ ამ დროს მმართველად იყო გაბრეულ დონაური.

ზათესულში სელმეორედ უნდოდა ბუღას ოსეთზე წასვლა, მაგრამ არაბისტანიდან ბრძანება მოუვიდა, რომ თბილისის ეპირობა მიეცა მამადისათვის და თვითონ დაბრუნებულიყო. ეკელა ეს ამბები მოსდა 854 წ. — 861 წლამდე. საქართველოში ამის წასვლას შემდეგ დროებით ჩამოვარდა მშვიდობიანობა.

876 წ. რომ მოკვდა ბაგრატ I, გიორგი I, მეფე აფხაზეთისა, შემოვიდა ქართლს, დაიპყრო ეს ქვეყანა და ერისთავობა მისცა დამიტრის შვილს — ტანენს. მაგრამ გიორგი რომ მოკვდა და გამეფდა შვილი ამისი იოანე, დედა მისმა მოაგვლევინა ტინენი და ტინენის ძმა — ბაგრატი ზღვაში ჩააგდებინა, რადგან არ უნდოდა რომ ვისმე სსკვას ჰქონოდა წილი აფხაზეთის სამეფოს მმართველობაში. ბაგრატი კილაც მეტივეებმა იპოვნეს და კონსტანტინოპოლს წაიყვანეს.

აშოტის მეშვიდე დრონი.

(876 — 980 წ.)

876 წ. ბაგრატი გარდაიცვალა და მისი შვილი — დავით I გამეფდა. ამის ბიძის გურამის შვილს ნასრს არ უნდოდა, დავითს რგებოდა ქართლი; ამიტომ აფხაზეთის მეფის იოანეს მხარე დაიჭირა. მაგრამ 879 წ. იოანე რომ გარდაიცვალა, აფხაზეთმა მიატოვეს ნასრი. მიუსვდავად ამისა ნასრმა ცბიერება იმდარა და მოჰკვდა დავითი 881 წელს. ამ შემთხვევამ ააღელვა ყველა მოკეთენი დავითისა. მთელი ქართლი, სომხეთი, თბილისის არაბები შეიყარნენ და დავითის მოადგილედ დასვეს შვილი მისი ადარნასე II. ნასრი გაიქცა კონსტანტინოპოლს.

აქაც გულჯა არ გაუძლო. შემორე სსენებული ტი-

ნენის ძმა ბაგრატე ნასრმა შეაგულიანა და უწია ტასტი წაერთმია აფხაზეთის მეფის ადარნასესათვის (ეს იყო შვილი იოანესი). ბაგრატმა ითხოვა იმპერატორისაგან ჯარები და გემები და მოადგა აფხაზეთს, დაიმორჩილა ეს ქვეყანა, მოჭკლა ადარნასე, გამოეფა თვითონ, გამოიწვია სტამბოლიდან ნასრი და მისცა ჯარები ქართლის დასაპყრობად. ნასრი შევიდა სამცხეში, აიღო ციხენი: ოძრსე, ჯვარის-ციხე და ლომისანი. აქედან ქვემო ქართლისკენ გამგზავრება უნდოდა, მაგრამ საქართველოს მეფე ადარნასემ დაასკდრა ქართლის და სომხეთის ჯარები, დაამარცხა იგი და კიდევ მოჭკლავდა. ამ ნაიხად გათავდა ეს ომი.

მაგრამ საქართველოში მშვიდობიანობა მანც არ დამყარდა: კახეთის მმართველის გაბრიელ დონაურის მოადგილე ფადლამ დაიწყოთარა გადახანი, რომელიც კეუთნოდა ქართლს, ამიტომ აფხაზეთის მეფე ბაგრატე შემოვიდა ქართლში. ფადლა მოკვდა 893 წ. და ბაგრატე 897 წელს. ამათი მოადგილენი გახდნენ: კვიციკე I და აფხაზეთის მეფე კოსტანტინე.

896 წელს სომხეთის მეფის სუმბატისაგან გაჯარვებული ადირბეუანის მმართველი (ემირი) აშანი (ახულ-კასიმი) შევიდა სომხეთში, ააოხრა იგი, მურე შემოესია საქართველოსაც. ქართლის ცხოვრების სიტყვით, აშანი პირველად მოადგა თბილისს, რომლის მმართველად მასინ იყო ჯათარი. აქედან წავიდა და უჯარმას შემოერთდა. უჯარმის მცველნი იყვნენ 300 მეომარნი. ამ ციხის აღება შეაშინა ციხე ბოჭორმის ჯარები, რომელნიც გაიქცნენ, მინამ მტერი მოვიდოდა.

კვირიკემ იგზნა, რომ ვერ მოერეოდა მძლავრ და ურინცსკ მტერს და ამიტომ მოაჩილება გამოუცხადა მას. კასეთის დამარცხების შემდეგ ავშანმა გაიარა ქართლი, შევიდა სამცხეში, ჯავახეთში და შემოერთა ციხე თმოგვს, მაგრამ იგი ვერ აიღო ღ შემოერთა მეორე ციხეს—ყველს, რომლის აღების დროს წამებულ იქმნა გობრონი. *)

აქედან ავშანი წავიდა უარსში, სადაც ამ დროს იმალებდა სუმბატის (სომხეთის მეფის) სასლობა. აიღო ეს ქალაქი და დაატყვევა სუმბატის ცოლ-შვილი. სუმბატ იძულებულ იქმნა შერიგებოდა ავშანს, რომელსაც მძევლად მისცა თავისი უფროსი შვილი.

ამის შემდეგ 904 წლამდე დამყარდა მშვიდობიანობა საქართველოში. მაგრამ ამ წელს აფხაზეთის მეფე—კოსტანტინე შეესია სუმბატის სამეფოს. ადარნასე მიეშველა სუმბატს და ორიკემ დაამარცხეს კოსტანტინე და დაატყვევეს, მაგრამ მალე ახტიეს დანაშაულობა და განათავისუფლეს. სამწუხაროდ მალე უთანხმოება ჩამოყარდა ადარნასესა და სუმბატს შორის, რადგან ეს უკანასკნელი უფრო მეტს ჰპტივს სტემდა კოსტანტინეს და არა ადარნასეს. ამან 907 წელს სომხების ზოგიერთ თავადებთან ერთად განიზრახა სუმბატის დამარცხება. მაგრამ სუმბატმა გაიმარჯვა; ამით შორის ზავი შეიკრა, რომლის ძალითაც ადარნასეს სუმბატისვის უნდა მიეცა სომხის თავადები, რომელთაც მიიღეს მოხაწი-

*) გობრონი (მიქელ) ქართველთ ეკლესიამ წმიდათა შორის შერაცხა.

ლეობა ადარნასეს შეთქმულობაში.

ამ გვარ გამრჯეებით წაქეზებულ სუმბატმა გამოუცხადა ომი ადირბეყანის ემიწს უსუფს. ომი გაგრძელდა 914 წლამდე. ბოლოს უსუფმა დაამარცხა იგი და მთელის სასლეულობით დაატყვევა, მოიყვანა ღვინში და ჩამოასრწო.

სომხეთი ჩაკარდა სამწუსარო მდგომარეობაში: ყველა თავადები შებრკვილებულ და უმად წაყვანილ იქმნენ. მრავალი ქრისტიანი სომეხი გასწევიტეს, რადგან მტეიტედ იღვწენ თავის სჯულზე, სოფლები, ქილაქები დაანგრეს და ააოხრეს.

915 წ. სუმბატის შვილი—აშოტი 600 თავ-განწირული მხედრით მოვიდა საქართველოში და სთხოვა ადარნასეს, რომ მისთვის სომხეთის სამეფო გვირგვინი ეკურთხა. სურვილი აღუსრულეს ადარნასემ და აფხაზეთის მეფემ. ამის შემდეგ აშოტი ყველგან, სადაც კი შესვდებოდნენ არაბები, ჰსოცაგდა და ულეტაგდა მათ. მაგრამ მაინც კერაფერი გააწეო, რის გამო 920 წ. სომხეთის ქათალიკოზი იოანე VI მოვიდა ადარნასესთან და სთხოვა შემწეობა. რადგან ადარნასე თვითონაც იყო შევიწროებული და თვითონაც ეძიებდა შემწეობას და ჰფიქრობდა კოსტანტინოპოლში წასვლას შემწეობის სათხოვნელად, ამიტომ უარი უთხრა იოანეს.

ამისთანა მდგომარეობაში იყო საქართველო და სომხეთი, როცა 623 წ. მოკვდა ადარნასე. *)

*) ამავე ხანში (არა უგვიანეს 918 წლისა) ერისთავთა ერისთავმა აშოტ კუხმა ააშენა დიდებული ტაძარი შავშეთს —

ადარნასეს სიკვდილის შემდეგ გამოეფა ქართლში შვილი მისი სუმბატი I. აფხაზეთის მეფე გიორგი II, შვილი კონსტანტინე I-სა, შემოვიდა ქართლში, აიღო იგი და მეფედ დასვა შვილი თვისი კონსტანტინე. სუმბატს დაწია მხოლოდ სამცხე, ტაო, ჯავახეთი, თრიალესი, სამშვილდე, ხუნანის საერისთო, გარდაბანი, კლარჯეთი. კონსტანტინემ სამის წლის განმავლობაში ბევრჯერ გაიმარჯვა მტერზე და ამით იმედ მიცემულმა 926 წ. მოინდომა სრულიად გაეთავისუფლებინა ქართლის სამეფო აფხაზეთის სამეფოს დამოკიდებულებისაგან. გიორგიმ შეაგროვა დიდძალი ჯარი და გაილაშქრა თავის შვილზე, რომელიც გამაგრდა უფლის-ცისესი. ბევრი სალხი დაიხრცა, მაგრამ გიორგიმ კერა დააკლო რა შვილს. ბოლოს ხერხი იხმარა: გაუგზავნა წარჩინებულნი პირნი და თავისს მსუდრობის პირით მოასსენა, რომ ვითომ ჯარს ჰხურს მისი გამოეფა და მამისთვის ტახტის წართმევა, რის გამო საჭიროა იგი გამოეცხადოს ჯარს. უბედურმა კონსტანტინემ დაიჯერა ამ გაკრი სიტყუეე, დაჰდა ტიუზე და ღამე გასცურა მამის ჯარებისკენ. რა წამს აფხაზეტმა დაინასეს, მისი მოკვლა დაჰბირეს. მაგრამ კონსტანტინემ დროიანად გასცურა მეორე კიდემდის და სადღაც მიიძალა. მალე მიაგ-

ტებით, საცა ეპისკოპოსად დასვა სანატრელი სტეფანე, კაცი წმინდა და ფრიად განათლებული. მის ნაწერთაგან ზოგი ჩატანილია ეტრატის დიდს წიგნში—საგალობელში, რომელიც შედგენილია მეათე საუკუნეში. აშოტი გარდაიცვალა 918 წელს. თვით მეფე ადარნასემ ააშენა ბანას ეკლესია კოროხის ხეობაში.

ნეს მას და წარუდგინეს გიორგის, რომელმაც სიკვდილით დასაჯა, მისი ადგილი კი მისცა თავისს მეორე შვილს, ლეონს.

929 წ. კასეთში კვირიკე II-ეს (ოვდლას შვილი) დროს გარდაბანულებმა მიიწვიეს გიორგი და კასეთის მეფობა შეაძლიეს. გიორგი შევიდა კასეთში, დასწვა და დაანგრია ბევრი ადგილები. მაგრამ წამთრის კასატარებლად დაბრუნდა ატენში, სადაც ბივიდა შეშინებული კვირიკე მოწიხილების გამოსაცხადებლად. თუმცა მალე კიდევ გაიქცა, მაგრამ მანც დატყრილ იქმნა გიორგისაგან. გიორგი ხელ-ასლა შევიდა კასეთში. კვირიკეს ძმამ დაუთმო მას უჯარმის ციხე და ზოგიერთი სხვა ადგილები. ბოჭორმა, ლოწობანი, და სხვ. კი არ ემოწილებოდნენ. მაგრამ გიორგიმ უკანასკნელი ციხეებიც რომ აიღო, მასინ კვირიკემ გამოუცხადა: დაგთმობ კასეთს, რადგან განმათავისუფლე და მომეცი ნება წამთარი გაკატარო ბოჭორმის ციხეში, გაზაფხულში კი გადაესასლდებიო. გიორგი დათანხმდა და აფსაზეთში დაბრუნდა. გაზაფხულზე კვირიკე არა თუ გადასასლდა კასეთიდან, არამედ უარ-ჩუო თავისი შირობანი და ქართლის აზნაურების დახმარებით განდევნა აფსაზეთი და განათავისუფლა ციხეები.

კვირიკეს მოქმედებამ ძალიან შეაწუხა გიორგი, რომელმაც გამოგზავნა ახალი ჯარები თვისი შვილის ლეონის წინამძღოლობით კვირიკეს დასასჯელად. რა წამს ლეონი შემოვიდა კასეთში, მოუვიდა ამავე

შესასებე მამის სიკვდილისა: სანქაროდ დაბრუნდა აფსა-
სეთს, აღვიდა მამის ტასტზე, შეურიგდა კვირიკეს და
დაუთმო მას კასეთი. ეს მოხდა 955 წელს.

სუმბატი მოკვდა 959 წელს, მას დააჩნა შვილი,
ბაგრატ II, რეგენად წოდებული.

ლეონ III იმეფა 2 წელიწადს და მოკვდა 957
წელს, უშვილოდ. გაძეუდა მისი ძმა დიმიტრი. ძმა ამი-
სა თეოდოსი, რომელიც იყო გაგზავნილი კონსტანტი-
ნოპოლის სწავლის მისაღებად, დაბრუნდა იქიდგან სამც-
ხეში. შეაგროვა ვარაუბი წინააღმდეგ ძმისა, მაგრამ და-
მარცხებულ იქმნა. თეოდოსი დაიძალა ქართლში ძმის
ცისხეში; მაგრამ სამ თვეს გარს შემორტყემული ცისხეში
დაემორჩინენ დიმიტრის იმ პირობით, რომ თეოდო-
სისთვის თავისუფლება არ მოესპო.

ამავე დროს ეგუთენის გალაშქრება ქართველების
თარნიკეს წინამძღოლობით, სანბერძნეთის იმპერატო-
რის თხოვნისამებრ, წინააღმდეგ იმპერატორის მტრი-
სა—ბარდა სკლეროსისა. ქართველების შემწეობით ბარ-
და სკლეროსი სრულიად დაამარცხა იმპერატორმა.
ქართველებს დიდი აღაფი დააჩნათ, ამ აღაფით
ააშენეს მრავალი ეკლესიები დასავლეთ საქართველოში და
გააშენეს ათონის ივერიის მონასტერი.

თეოდოსი ძაინც არ დაწყენარდა. კასეთის მმართვე-
ლის კვირიკე II-ის შემწეობით უნდოდა აფსასეთის
მეფედ გახდომა. მაშინ დიმიტრიმ სერსი ისმარა და
სთხოვა კვირიკეს შეერიგებინა იგინი. კვირიკემ შერი-
გება მოახდინა იმ პირობით, რომ რანიკეს დაევიწყათ
თავისი წარსული უკმაყოფილებანი, მტრობა და ძმუ-

რად ესარგებლნათ მამის ქონებით. შერიგების ფიცი მოხდა მცხეთის სობოროში, სადაც მოვიდენ თეოდოსი, დიმიტრი, კვირიკე და სსკ. ფიცის შემდეგ ორივე ძმე-ბი წავიდნენ აფხაზეთს, მაგრამ დიმიტრიმ შეიპყრო ძმა, თვალები დასთხარა და საპყრობილეში ჩააგდო. ამ გვარ უღვთოებამ ააღელვა აფხაზები, რომელთაც შეუობა წაართვეს დიმიტრს და, რადგანაც შვილი მისი უჭკუო იყო, გამოიყვანეს საპყრობილედგან თეოდოსი და მე-ფედ დასვეს (979 წ.).

ამასობაში კვირიკე შევიდა ქართლში და შემოეჭ-ტყა უფლის-ცისეს. თავადმა ივანე მარუშიძემ მოიწვია დაკით გურატზალატი (გამონენილი მეომარი მამინდელი დროისა) ქართლის დასაჭერად. დაკითი შემოვიდა ქართლში, განდევნა კვირიკე და გაამეფა თავისი შვი-ლობილი ბაგრატ III, საქართველოს მეფის გურგენის შვილი.

ბაგრატ III-ის გამეფება (980 წ.) დიდად სასარ-გებლო იყო საქართველოს სამეფოს გასამდიერებლად. ბაგრატი რადგან მცირე წლოვანი იყო, ქართლს განა-გებდა მისი მამობილი დაკითი, კაცი ფრიად ახოვანი, ძლიერი, და ჰატონი ტალისი. ამ დროს არაბების სიმ-ლიერესაც ბოლო ეკებოდა. მათი ვრცელი სამეფო სუსტდებოდა შინაური შფოთისა და უთანხმოების გა-მო. ამიტომ თბილისის კმირს ძალიან მცირე გავლენა ჰქონდა საქართველოს შინაურ საქმეებზე.

ამავე დროს ქართლში გაჩნდენ წინააღმდეგნი პირ-ნი, რომელნიც კბრძოდნენ მეფეს. ამათი მოთავე იყო ქავთარ ტბელი, რომელმაც მიიწვია კვირიკე, აიღო

უფლის-ცისე და დაატყვევა გურგენი და ბაგრატე, მაგრამ დაკითი დაეცა და განთავისულა ივინი, კვირიკე კი გავიდა ქართლიდგან.

ამავე დროს აფხაზეთშიაც აღუდგებულნი იყვნენ აზნაურობა, რადგან ბრძა თეოდოსი კერ ჰმართავდა სამეფოს. ამით ისარგებლა იმავე ივანე მარუშიძემ და იმდენი ეცადა, რომ თავის მსარეს გადებირა უმთავრესი ნაწილი აფხაზეთის დიდ-გაცობისა და ჩაგონა მათ, რომ მოეწვიათ მეფედ ბაგრატე. აფხაზეთმა გამოუგზავნეს გურგატალატი დაკითს შუა-გაცეობი და ბაგრატე ითხოვეს მეფედ აფხაზეთისა. დაკითი დათანხმდა, დალცა თავისი შვილობილი და გაისტუმრა ქუთაისს, აფხაზეთის სამეფოს დედა-ქალაქს, სადაც სალხმა შეჭრიდა მას ერთგულობა. ასე 985 წელს შეერთდნენ აფხაზეთ-ქართლის სამეფონი.

გამლიერება საქართველოსი

ბაგრატ III (980—1014 წ.)

980 წელს გამეფდა თუ არა ბაგრატე, დაამშვიდა აფხაზეთის ხალხი და ანდრინდელი მეფე და ბიძა თვისი—თეოდოსი გაისტუმრა თავის მამობილის, დავით გურგატალატის ქვეყნაში, ტაოს, რადგან ეშინოდა მას ხალხი არ აღუდგებინა. აფხაზეთში ჩამოაგდო წესი და სიმშვიდე, მაგრამ იმავე დროს იმერეთში ქვეთარ-ტბელის თაოსნობით ზოგიერთებმა განიზრახეს

გაენთავისუფლებინათ ქართლი ბაგრატის დამოკიდებულები-
ბისაგან. წინააღმდეგნი შეიყარნენ და გამარჯდნენ ლი-
ხის მთებში. ქართლის დიდ-კაცობა ჰატივს აღარ სცემ-
და დროებით მმართველს ამ ქვეყნისას, ბაგრატის დე-
დას.

მეფემ გაიგო თუ არა ეს ამბავი, დიდ-ძალი ჯა-
რით გადმოვიდა ლიხსკე, შეებრძოლას, დაამარცხა, შევი-
და ქართლში, დაამშვიდა და მერე წავიდა იმერთში. თა-
ვის დედაც თან წაიყვანა. მაგრამ წინააღმდეგნი მანც
არ დაწყინარდნენ. რამდენიმე წლის შემდეგ ხელ-ახლად
აჯანყდნენ. ამათი მოთავე იყო რატი ორბელიანი*),
რომელსაც ჰქონდა დიდი მამულები ატენიდან მოკიდე-
ბული კლდე-კარამდე და თრიალეთამდე; მასვე ეკუთნოდა
მანგლისი და სკვირეთი. რატიმ გადბიარა თავისკენ და-
ვით კურატჰალატიც, რომელიც რაღაც მიზეზისაგან მო-
გასწყრომდა თავის შვილობილს, აგრეთვე ბაგრატ
რეგეკენი, რომელიც შეესია შავშეთს. დაკითი გამაგრდა
თრიალეთში. რატიმ დაიჭირა ატენსა და მანგლისს შუა-
ადგილები. ბაგრატი, გაკვირვებული და გაოცებული მა-
მობილის ამ ტვარ ყოფაქცევით, ჯარით მოვიდა თრია-
ლეთს და აქედან ცხენით, მარტო-მარტო წავიდა მა-
მობილის ხანაკში მასთან მოსალაშარაკებლად და თავის
გასამართლებლად. დაკითმა მართლაც დიდის სისარუ-
ლით მიიღო იგი და შეიწყინარა მისგან თავის განმართ-

*) შესანიშნავი გვარი ესე მეოთხე საუკუნეში ქრისტეს
წინ ჩინეთიდან გამომავალად ითვლება. ორბელიანებს ჰქონდათ
და აქვთ დიდ-ძალი მამულები საქართველოში

ლებს, დაითხოვს თვისი ჯარები და შინ დაბრუნდა.

ბაგრატის ან შებნა სახმარებლად გამოსადებულს რატს და დაბრუნდა აფხაზეთს. ზამთარი რომ დადგა, რატიმ თავის ჯარის კაცები დაითხოვა. ბაგრატის დიდის სისწრაფით წამოვიდა და კლდე-კაჩს შემოერთა. თავ-ზარ დატყეულ რატიმ მოწინააღმდეგეობა გამოუცხა და. ამის ნიშნად მისცა მას შვილი თვისი ღი-ზარატი, თვითონ კი საცხოვრებლად, ბაგრატის სურვილისამებრ, არგვეთში წავიდა.

ასოდროს, თანამედროვე ბაგრატის მამობის დავითისა, ამბობს, რომ დავით კურატხალატი და მეფეთ-მეფე სიწყნარითა და მშვიდობის-მეფეობით აღმატება ყველა სელმწიფეებს, რომელნიც ჩვენ დროს სცხოვრობენო. იგი შეიქმნა მიხეზად სომხეთისა და საქართველოს კეთილ-დღეობისა და სიმშვიდისაო. მან მოსპო ქვეყნის გამანადგურებელი ომებიო და აწობა ყველა მეზობლად მეფე სელმწიფეებს, რომელნიც თავის ნებით დაემოწიანენ დავით მეფეო.

დავითის-მეფის მოქმედებებს ფულის აწერია: **ՅԻ—ՎԸ** (დავით-ბაგრატის).

1001 წ. მოკვდა დავით კურატხალატი, რომელმაც თვისი სამეფოებელი უანდემო იმპერატორს გასილს და არა ბაგრატს, როგორც ვერობა ჰქონდა. გასილი მოვიდა ნანდერძე ადგილების სავატრონებლად. აქ მოსდა შეტაკება გურგენსა და მის შორის, და ბრძოლა გათავდა მით, რომ გასილი შეურიგდა გურგენს და დაუთმო მას ტაოს ნაწილი.

გურგენის სიკვდილის შემდეგ (1008 წ.) ბაგრატ III-მ გამძრავლა ჯარების რიცხვი. ამ უამად მას ჰქონდა

დაკავებული თითქმის მთელი უწინდელი საქართველო, გარდა კასეთისა. ბაგრატმა ამ ქვეყნის მეფე დაკითხა და შეუთვალა დამორჩილებოდა და ზოგიერთი წიხეები დაეთმო. დაკითხა ომის გამოცხადებით უპასუხსა. 1010 წ. ბაგრატი თიანეთიდან შეესია კასეთს, დაიმორჩილა იგი, დაატყვევა დაკითხი და მთელი ეს ქვეყანა თავის ერისთავებს გაუნაწილა; მერე შევიდა ჰერეთში და მმართველი მისი დედოფალი დინარ ტყეპ-ჭყო და ეს ქვეყანა გაუნაწილა თავის წარჩინებულ კაცებს.

კასტანგ გორგასალის შემდეგ სამხედრო საქმეებში არ გამოჩენილა ბაგრატის თანაზარი. ამან დაიმორჩილა განჯის ემირი—ფადლონი, რომელიც სპიანდ ეტემოდა კასეთს. ადირბეიჯანისა და სომხეთის მმართველნი მას აძლევდნენ სარკს. სპარსეთის მეფე და იმპერატორი კასილი მის მეგობრობას დაეძებდნენ.

სამუდამო ადგილ-საყოფელი ბაგრატისა იყო სან ქუთაისი, სან უფლის-ციხე. თბილისში იმ დროს იმყოფებოდა არაბების ემირი (VII საუკუნის დიდი-გე), რომელსაც ჰქონდა აქ თავისი სასახლე; თბილისსა და მის მიდამოში სტროკრობდნენ თათრები. ამის გამო ქართველობას არ უყვარდა თბილისი.

ბაგრატისგან იწყობა გაძლიერება ქართველთა. თვით ბაგრატი იყო ღონიერი, ბრძენი და განათლებული მეფე. იგი დაუღალავად შრომობდა და ამდიდრებდა თავის სამეფოს. მის დროს ადებ-მიცემს, სენა-თესვას, სწავლას-განათლებას წარმატებაში შევიდა. ადებ-მიცემისათვის სარწმუნო შე-

იქმნა ფული. ბაგრატიმ გამართა ზარათ-სანა და მოსკრის ფული, ზედ წარწერით **PL—R** (ბაგრატი). დანგრეულ-დაქცეულნი შენობანი მეფემ სელ-ასლს ააგო. ძველები განაასლდა. აგრეთვე ააგო მრავალი ასალი ეკლესიები და ტაძრები. ქუთაისის შესანიშნავი სობოროს საძირკველი ჩაჭყლარა 1003 წელს და ამ სობოროს ასაგებად ისმარა ბერი მეტადინეობა და დასარჯვა დიდ-ძალი ფული. (სობორო მარმარილოს ქვით არის აშენებული. დიდებულ სობოროდგან ესლა დაწმინდა დაზიანებული კედლები). მცხეთის დაძველებული სობორო ბაგრატიმ სრულიად განაასლდა. ბუდის ტაძარი (აფხაზეთში) აგრეთვე ეკუთვნის ამ მეფეს. იუსტინიანეს ეკლესიასთან (მარტვილში) ბაგრატიმ ააშენა მონასტერი, რომელიც განაწესა ადგილსამყოფელად ეპისკოპოსს ჭყონდიდელისა. *) ქალაქებისა და ციხეების რიცხვი ამის დროს გამრავლდა. იმ დროინდელ ქალაქთა შორის შესანიშნავნი არიან: ასალ-ცინე და ასალ-ქალაქი. საეკლესიო და საერო ლიტერატურაც აღუყვდა. ასალ-გაზდა ქართველები სწავლის დასასრულებლად მიდიოდნენ საბერძნეთში და, სწავლით აღჭურვილნი, ბრუნდებოდნენ სამშობლოს გასა-

*) ჭყონდიდელი იყო პირველი მინისტრი მეფისა. ჭყონდიდელს ირჩევდნენ იმისთანა პირთაგან, რომელნიც ცნობილნი იყვნენ თავის მალალ ზნეობით, სწავლა-განათლებით. ჭყონდიდელი იყო მოთავე ყველა მწიგნობართა, აგრეთვე მთარველი ქვირთვ-ობოლთა. იგი პირველად გადასცემდა მეფის ნებას საერო და სასულიერო მმართველებს. ომის დაწყებამდის იგი წინ უძღოდა ჯარს ჯვართით, ლოცავდა მათ და მერე, ბრძოლის დროს, თითონ უკან მოეჭყოდა ხომალე და ამხნივდა მათ.

ნათლებლად. მათ შორის განითქვენ შემდეგნი მოღვაწენი: იოანე ათონელი და ძე მისი ეჭვთიმე, იოანე გრძელისძე, იოანე სასულელი, ვასილი ბაკრატიძე, გრიგოლი, ზაქარია მირღატისძე, თორნიკე ათონელი, იოანე (ბერაძე), სუმბატი, იოანე და სს.

იოანე ათონელი სცხოვრობდა მესამე ნაუკუნის დასასრულს. ათონის ქართველთა მონასტერში მასთან ერთად მოღვაწეობდნენ შვილი მისი ეჭვთიმე და ბერი გაბრიელი. იგინი განითქვენ კითარცა საღვთო წიგნების თარგმნით ქართულს ენაზე. ეჭვთიმემ გადმოთარგმნა მრავალი წიგნი ბერძნულადან. სსკათა შორის დაშთენილა მის-მეორ თარგმნილი სრული სასარება. მანვე ქართულიდგან ბერძნულად სთარგმნა „ბალაკარი“, „აბიგურა“ და სსკა წიგნები. მან განაბრწუნა ქართული ენა. ეჭვთიმე გარდაიცვალა 1028 წ. ნიკოლოზოზ თბილელი მის შესახებ ამბობს: „ეჭვთიმე იყო სიბრძნით მრწვეელი ქართულთა, ღრმად გამომეტყუი, მესხთა მთიები (რიურაჟი), იმერთა მთავარე, გურულთა მზე, მეგრულთა ცისკარი, სკანთა და აფსაზთა ლიფლიფი (ლამპარი), კახთა ნათელი“.

იოანე გრძელისძე — რიტორი, წმინდა, ღრამატიკოსი, ღვთის-მეტყველი, ფილოსოფოსი, ბრძენი. მან დასწერა „დარღვევა მსჭმადიანთა საწმუნოებისა“, საგალობელი და სს.

იოანე სასულელი, ოქროპირად წოდებული. იგი მოღვაწეობდა სასულს, თორთუმის ხეობის დაბას, საცა დაკით გურკატაზლატმა ააგო ღვთის მშობლის ტაძარი. იგი იყო კაცი სიბრძნის მოყვარე და ენა-მზეობით

განთქმული.

კასილი ბაგრატის ძე — კაცი ფრიად განათლებული. მან ბერძნულით გადმოიღო წიგნი „ლაესაიკონი“, „წიგნი ასურისა“. კასილი თვით ბაგრატ მეფის ძე იყო, ამბობს ანტონ ქათალიკოზი.

ზაქარია მირდატის ძე — კაცი სიბრძნის მოყვარე, რიტორი, ღვთის-მეტყველი. სხვათა შორის მან სთარგმნა „საუნჯე“ კირილე ალექსანდრიელისა.

თორნიკ ათონელი ბერად შედგა 972 წ. იგი იყო წინებული მსუდარი და მწიგნობარი. იგი წინამძღვრობდა ქართველთ ლაშქარს, რომელიც დაკით გურატვა-ლატმა გაგზავნა კოსტანტინოპოლის სასსენელად აჯანყებულ ბარდა სვლეროისაგან.

იოანეს ძეც სახელად ერქვა ბერად. იგი იყო ერთი მეწესეთაგანი. მან შეადგინა სემეცნიერო კრებული, შატბერდის ქრისტომატიად წოდებული. მასში ჩატანილია საქართველოს მოკლე ისტორია და ვრცელი მოთხრობა შესახებ წმ. ნინოსი და მირიან მეფისა.

სუმბატმა დასწერა მოკლე ისტორია ბაგრატოვანთა ამათ გამოჩინებიდამ ძე-XI საუკ. დასაწყისამდე.

იოანემ შეადგინა დიდი საგალობელი, ნოტებიანი. მასში ჩატანილია, სხვათა შორის, ნაწერი ტბეთის ეპისკოპოსის სტეფანესი, ცხოვრება წმ. აბოსი და სხ.

თვით მეფე ბაგრატმა შეადგინა აფხაზთა ისტორია

ბაგრატისავე მეფობის დროს დაიწყო მოღვაწეობა გიორგი მთაწმინდელმა, ათონელმა. გიორგი დიდად განათლებული კაცი იყო. მან გადმოთარგმნა სვინაქსარი,

თთვენი, დაკითნი ლექსად და მრ. სს. ამას გარდა უკელა წიგნები, მის წინა დროს თარგმნილნი, ხელახლა გადაშინჯა და შეასწორა. თვით სახარება, თარგმნილი მის უწინარეს დროს და გავრცელებული საქართველოში სახელწოდებით „საბა-წმინდურნი“, ხელახლა გადმოსთარგმნა. დღეს საქართველოში იხმარება ის სახარება, რომელიც სთარგმნა გიორგი მთაწმინდელმა.

შორეულ იერუსალიმსაც გასწავდა ხელი ბაგრატისა. იქ ააშენა მონასტერი ქართველთათვის. ესლას ბერძენთ ხელშია ჩაკარდნილი. წინეთ იქ სწავლობდნენ ახალ-გაზდა ქართველები. ჩვენი მუეეებისაგან მონასტერს დიდი მამულები აქვს ნახუქები საქართველოში.

ბაგრატი გარდაიცვალა 1014 წ. და დაიძარხა ბუდიის მონასტერში.

გიორგი I (1014—1027).

მამის სიკედილის შემდეგ რომ 1015 წელს გამეფდა გიორგი I, კვირიკე III-მ, განდევნილმა კახეთიდგან, მიიბიწა ზოგიერთი გაკლენიანი პირები და ამათ შემწეობით დაიპურა კახეთი და ჭერეთი. პირველში დააარსა სამი საერისთო: არუსთავისა, ქვეტერისა და ჰანკისისა; მეორეში ოთხი: ხორნახუჯისა, კეჯინისა, მაჭისა და სტორისა, და სატახტო ქალაქად განაჩინა თელავი და ისე გამდიერდა, რომ საშიშო შეიქმნა როგორც ქართლისათვის, ისე ოსეთისათვის. ოსეთის მთავარს—ორდურეს უნდოდა შეემცირებინა გაკლენა კვირიკესი და დაესუსტებინა

იგი. ამიტომ თიანეთიდან შემოვიდა კახეთში, მაგრამ დამარცხებულ და სიკვდილით დასჯილ იქმნა.

გიორგის იმდენი ძალა არა ჰქონდა, რომ კვირიკე დაემორჩილებინა, ამიტომ შეჰკრა ზავი სპარსეთის მეფესთან, რომ მის შემწეობით მანც მორჩილებში ჰყოლოდა განჯის ხანი, მაგრამ ამ ზავმა უფრო მეტი უბედურება დაჰმართა: ბერძნების იმპერატორმა—კასილი II-მ არ მოუწონა ასრეთი საქციელი გიორგის და შემოესია ზემო ქართლს, აიკლო და ააოხრა იგი, დამარცხა გიორგი და აიღო 14 ცისე. იმპერატორს შეელოდა უძლიერესი ერისთავი ქართლისა—ლიპარიტი. გიორგი შეურიგდა იმპერატორს. კასილიმ დაინარჩუნა დაკავებული ადგილები და მსკელად წაიყვანა შეილი გიორგისა—ბაგრატ, რომელიც, პარობისამებრ, სამი წლის შემდეგ უნდა გაენთავისუფლებინა კასილს. ბაგრატის დაბრუნების შემდეგ გიორგიმ იცოცხლა კიდევ ორი წელიწადი. ამის სიკვდილის წლის თავზე, კახეთის მეფე—კვირიკე მოჰკლა მისმა ძონამ—ოსმა.

გიორგის მეფობის დრო საღსმას ბრძოლაში გაატარა. მისმიერ მოჭრილ ფუფს აწერია **II-1** (გიორგი).

ბაგრატ IV (1027—1072).

კოსტანტინე IV-მ გამეფებისავე უმაღლესი დანაშაული მეგობრული განწყობილება საქართველოსთან. კასილი-

საგან განთავისუფლებული ნორჩი ბაგრატის რომ სა-
ქართველეთში მოდიოდა, კოსტანტინემ გამოადგენა თა-
ვისი კაცები, რომ შეეპყროთ იგი და უკანვე, კოსტან-
ტინოპოლში, წაეყვანათ. მაგრამ მღევანნი კელარ დაე-
წივნენ ბაგრატს, რადგან იგი შემოსულ იყო თვისსა
მამულსს და მიეპყრებოდა სატასტო ქალაქ ქუთაისს,
სადა მას მიულოდნენ მისნი მშობელნი — მეფე გიორგი და
დედოფალი მარია.

1028 წ. ვახე კარიჭისძე და ბანას ეპისკოპოსი
იოანე, — რომელთაც დიდი გავლენა ჰქონდათ ტაოს-კარ-
ში, — განუდგნენ ბაგრატს და თავის ციხე-ქალაქები დაუთ-
მეს კოსტანტინეს, რომელმაც გამოგზავნა დიდძალი
ჯარი თავის საზინდრის წინამძღოლობით. ამან, ჯარ-
ების გარდა, იხმარა რქრო და ამ ორის იარაღით
დაიმორჩილა სამსრეთ-დასაკლეთი საქართველო და მეტე
მოადგა ციხე კლდე-კარს, რომელშიაც ზოგიერთი აწი-
ნაურებით იყო გამაგრებული ლიპარიტ ორბელიანი —
ქართველთა ჯარების უფროსი. ბერძნებმა რომ
აიკლეს ამ აზნაურების მამულები, მაშინ ეს აზნაურნიც
განუდგნენ ბაგრატს, დაემორჩილნენ კოსტანტინეს და
დაუთმეს მას თვისნი ციხენი. ასრევე მოიქცა შავშეთის
ერისთავი ჩანჩუხა, რომელმაც ბერძნებს გადასცა ციხე
ცუფეთისა. ამისთანა გაჭირებულ დროს ბერძნების წი-
ნაღმდეგ ამხედრდა ტბეთის ეპისკოპოსი საბა. ამ შე-
სანიშნავმა მამულისშვილმა ტბეთის მახლობლად ააშენა
სიმაგრე — სეკტი, რომელშიაც თავი მოუყარა თავის
მრევლს და გამაგრდა. აქვე მოიყარეს თავი შავშეთის
აზნაურთა ახელ ეპისკოპოსის ერწა-თურთ. მტყაშა

ვერ აიღო ეს სიმაგრე ვერც ძალით და ვერც ლიქნა — მოტყუებით. სვეტი ვერას გზით ვერ გატეხა მტერმა. პირიქით სვეტი შეიქმნა მაგალითად არტანუჯის ერისთავის იოანე აბუსერისათვის, რომელმაც შეკრიბა თავისი ჯარები და მტერი დაამარცხა.

ქართველთა სასიხარულოდ იმავე წელიწადს (1028) მოკვდა კოსტანტინე და გამეფდა რომანოზ ანგირი, რომელმაც გაიწვია თავისი ჯარები საქართველოდგან.

ამ გვარი პოლიტიკა იმპერატორისა ძალიან მოეწონა ბაგრატს და მეგობრობის გამოსაცხადებლად გაუგზავნა ქთალიკოზი — მელქისედეკი, რომელიც დიდის სიუყარულით მიიღო იმპერატორმა და საჩუქრებით გამოისტუმრა. ისმი წლის შემდეგ კოსტანტინოზოლს მივიდა აგრეთვე დედა ბაგრატისა — მარია, რომელმაც გამოუცხადა რომანოზს ერთგულება შვილისა და ქართველთა ერისა, და სთხოვა მას, რომ ბაგრატისათვის ცოლად მოეცა ასული თავისი ელენე, ნაშობი კოსტანტინეს ქალიშვილის ზოისაგან. იმპერატორმა აღუსრულა თხოვნა. ელენეს მჩითვად, მრავალ განძეულთა გარდა, მისცა აგრეთვე ერთი ლურსმანი ქრისტეს ჯვრისა და ხატი ოქონის ღვთის მშობლისა. ამ გვარად ჩამოკარდა მეგობრობა საქართველო-საბერძნეთ შორის.

ელენე მოვიდა ქუთაისს, სადაც მოსდა ქორწილი 14 წლის ბაგრატისა. ელენეს დიდხანს არ უცოცხლია. მალე აგი მოკვდა და ბაგრატმა შეირთო ბორენა, ოსთა მეფის ასული, დაჲ დურღულელისა.

1036 წ. დიდ-ძალ ჯარით დვინის ემირი შეესია აღმოსავლეთ ნაწილს სომხეთისას, რომლის მეფემ და-

ვითმა სთხრავა შემწეობა ბაგრატს. ბაგრატმა ლიპარიტ ორბელიანის და იოანე აბაზაძის წინა-მძღოლობით მიაშველა 4,000 კაცი. ამათ შეუერთდნენ აგრეთვე: კახეთის მეფე გაგიკი (შვილი კვირიკე III-სა), დასავლეთ საქართველოს მეფე—იოანე და თბილისის ემირი—ჯათყარი. მინამ ეს ჯარები მიეშველებოდნენ, უმეტესი ნაწილი სომხეთისა ემირმა აიკლო, მაგრამ შემწეობა რომ მოვიდა საქართველოდგან, იგი სრულიად დამარცხდა, დასტოვა დიდი ალაფი, გაიქცა და ძალე მოკვდა.

ამ გამარჯვებამ მეტად გამძნევა ლიპარიტ ორბელიანი და იოანე აბაზაძე. ამათი ფიქრით, ეს ღრმძლიან მარჯვე ღრმ იყო თბილისის გასანთავისუფლებლად და მისი ემირის ჯათყარის დასამარცხებლად. ესენი დაეცნენ მის სამთვლობელს დასავლეთის მხრით და კიდევ აიღეს ბირთვისი. ბაგრატს არ მოეწონა მათი ამ გვარი მოქმედება და არა თუ მისცა ნება სხვა ადგილებიც აეღოთ, არამედ უბრძანა, რომ ბირთვისი დაებრუნებინათ ჯათყარისათვის. ლიპარიტი თავისას არ იშლიდა და იმდენი ეცადა, რომ მეფე დაიყოლია და დაითანხმა, ეწინმძღვრს ჯარისათვის საქართველოს განსათავისუფლებლად. 1038 წ. მიუსტნენ თბილისს: დასავლეთის მხრით იმერეთის და ქართლის ჯარები, აღმოსავლეთის მხრით კახეთისა. ორმა წელიწადმა განვლო, მაგრამ თბილისი კერა აიღეს. ქალაქის მცხოვრებნი, ყოველის მხრით გზა-შეკრულნი, ძალიან შევიწროდნენ. ამასობაში ქართლელებმა და იმერლებმა აიღეს ორი სიმაგრე: ორბისი და ივარცხისი. ქალაქში დიდი შიმშილი ჩამოკარდა

გაჭირვებამ აიძულა მოქალაქენი დამორჩილებოდნენ ბაგრატს. ემირმა ჯვარტამ ღამე ტიკათ გახარკა განიზრახსა. საქმე რომ ამ ნაირად ბოლოვდებოდა, ლიპარიტის მტრებმა მეფესე ისეთი გაგლენა იქონიეს, რომ იგი იძულებულ-იქმნა დაეტოვა ჯვარტი თბილისშივე ემირად და ჯარები უკან დაებრუნებინა.

მეფის ამ გეგმამ მოქმედებამ ააღელვა ლიპარიტი და აგრეთვე კასეთის ჯარი, რომელნიც თბილისში მოელოდა დიდს დაკლას. ამისთვის მეფე განრისხდა კასელებზე, შევიდა კასეთში და მთის ყელ-გაბრიელის ახლოს შეება კასეთის ჯარს, სრულიად დაამარცხა იგი, დაატყვევა უკეთესი მათი მსედრები—ერისთავები: ჰანკისისა—სტეფანოზი, სოანაბუჯისა—კახე, სტორილსა—რაჭე და სხვანი. მერე შევიდა თიანეთში, დასწვა მშვენიერი ბოჭორმის სასახლე, კვირიკე III-საგან აშენებულნი, და დაბრუნდა.

იმ დროს, როდესაც ბაგრატნი არბევდა კასეთს, ლიპარიტი ემზადებოდა მეფესთან საბრძოლველად. ლიპარიტმა საბერძნეთიდანაც ჯარები მოიშველა. მაგრამ რაწამს გაუგო განზრახვა მეფემ, მანშინვე შევიდა ჯვარტაში და გაამაგრა ახალ-ქალაქი. ლიპარიტი კი დაეცა ატენს, რომელსაც იცავდნენ თმოგვის ერისთავები—ფარსმანი და თუხარისისა—ბეშკენ ჯაყელი. 1041 წ. ბერძნების ჯარები უკანვე დაბრუნდნენ, მეფე შეურიგდა ლიპარიტს და მისცა ქართლის ერისთაობა. 1042 წ. ჯვარტი მოკვდა და ბაგრატნი ქალაქმა მიიწვია. ამ დროს მეფე ანაკოთისა შემორტყმობდა ჯარებით, რომ გაენთავისუფლებინა იგი ბერძნებისაგან. ბაგრატმა

იქ თავის ჯარები ჯავახანს სელ-ქიეკით დასტოვდა და თვითონ წამოვიდა თბილისში, სადაც დიდის აძბით მიეგება მას ხალხი, გარდა ქალაქის ერთი ნაწილისა—ისნისა. ისნელებმა დასწიეს სიდი და არ ემოწინილებოდნენ ბაგრატს, მაგრამ მალე ესენიც დაემოწინილნენ.

1045 წ. ლიპარიტი კიდევ შეება მეფეს. ამ წელს ბერძნებმა განიზრახეს დაეკავათ ერთი ნაწილი სომხეთის სამეფოსი, ამიტომ გაიწიეს კონსტანტინოპოლში შვილი აშოტისა—გაგიგი II და იქვე დაანათქმუნეს. სომხეთისათვის კი თვისი საკუთარი მმართველი უნდა გამოეგზავნათ, მაგრამ მინამ ისინი გამოგზავნიდნენ, სომხები გაიყვნენ სამ ნაწილად: ერთს უნდოდა მეფედ დაკითი, მეორეს აბუსერი, მესამეს საქართველოს მეფე—ბაგრატ IV. რაწამს ბაგრატს მოუვიდნენ მოციქულები სომხეთიდან, იმ წამსვე გაგზავნა ჯარები არტანუჯის ერისთავის—აბუსერის წინამძღოლობით სომხეთში, რომ აეღოთ სატასტო ქალაქი ანი. ანშივე წავიდა დედა ბაგრატისა—მარიაძი. ეს რომ გაიგო კონსტანტინე მონომასხმა გამოუგზავნა ლიპარიტს ბაგრატის ძმის დიმიტრის წინამძღოლობით ჯარები და უბრძანა წაერთვა ბაგრატისათვის არა თუ ანი, არამედ მთელი სამეფოც და საქართველოს ტახტი დაელოცნა დიმიტრისთვის.

ლიპარიტი დაეცა ქ. ანს ღმრთეუბით გამოიწვია მოსალაპარაკებლად ანის მცველები: აბუსერი, იოანე როდიონი და გურამ გოდერძიანი და დაატყვევა იგინი და მერე ქალაქიც აიღო. ამდროს ბაგრატი იყო თბილისში. აქედგან სასწაროდ წავიდა ჯავახეთს, სადაც ჯერ

შემწეობას დაჰპირდნენ, მერე უღალატეს და ლიპარიტის მხარეს გადავიდნენ. ამათ შეუერთდნენ კახელებიც. აქ შეტაკება არ მომხდარა. გავიდა ზათესული, შემდგომს და ზამთრობისას მეფე დაბრუნდა ქართლს.

1046 წ. მეფეს მოეშველნენ 4,000 ვარიაგნი. ბაგრატე წავიდა ჯარებით სასირეთში, სადაც მტრებმა იგი დამარცხეს.

ამ დამარცხების შემდეგ მეფეს ორი გზალა დარჩენოდა: ან უნდა შერიგდებოდა ლიპარიტს, ან გაქცეულიყო ქართლიდან. მეფემ პირველი აჩნია. სოფლებში დასტოვა თავის ჯარები და თითონ მცირე ამალით წავიდა ლიპარიტის სახასიაზად. მაგრამ ლიპარიტს სინიღისმა ნება არ მისცა, რომ შესვედროდა ბაგრატს, ამიტომ დაიძალა და არ ინასულა მეფე, რომელიც შერიგებაზე იმედ დაკარგული დაბრუნდა იმერეთში.

ამასობაში კალმასის ერისთავმა — სულამ და არტანუჯისა — გრიგოლმა და ზოგიერთ მესხეთის აზნაურებმა შეაგროვეს ჯარები და მიიწვიეს ბაგრატე. ბაგრატე დაუყოვნებლივ წავიდა და შეუერთდა მათ არკის-ცისესში. ლიპარიტი მუისვე კახელებით, ბერძნებით და სომხებით დაეცა არკის-ცისესს და აიღო. ბაგრატე გაიქცა ქუთაისს. სულა და გრიგოლი დაატყვევეს და საშინლად განაწვალეს საზურობილში.

ლიპარიტი ამის შემდეგ შემოვიდა ქართლში და თავისუფლად ჰმარტავდა მას.

იმავე 1046 წ. ლიპარიტს ებრძოდა დვინის ეპიროს, მერე ერთი წლის შემდეგ იმპერატორმა გამხედრა ოსმალების წინააღმდეგ, რომელნიც მცირე-აზიას

შემოვიყენე, მაგრამ დამარცხებულ და ტყვედ წაყვანილ იქმნა.

ამ დროს ბაგრატი თავად-აზნაურობამ და ლიპარიტის შვილებმა — იოანემ და ნიანიამ მიიწვიეს და გადასცეს მას ეკლას ქალაქები და ციხეები, აგრეთვე თბილისიც.

მაგრამ ლიპარიტი მალე პატიებულ იქმნა და პირდაპირ კოსტანტინოპოლს წავიდა, საიდგანაჯ კაი ძალი ჯარით წამოვიდა საქართველოში. ბაგრატი შეშინდა და უკანკე, ქუთაისში, დაბრუნდა, — ლიპარიტი კი ქართლში შევიდა.

ბოლოს, ბაგრატი რომ თავისით ეგრძას გასდა, დედით მარიაშვიტით წავიდა საბერძნეთს და სთხოვა კოსტანტინე მონომახსს, რომ შემწეობა არ მიეცა ლიპარიტისათვის. კოსტანტინემ პატივით მიიღო იგინი, მაგრამ სამი წლის განმავლობაში შეინახა თავისთან და მერე დიდძალის განძივლით და საჭურჭლით გამოისტუმრა. იმერლები დიდის სიხარულით მიეგებნენ მეფეს. მის დაბრუნებამ გაახარა ხალხი აგრეთვე ქართლშიაც. თვისი ცუდი სასიათის გამო ლიპარიტი ეკლას-საგან მოძულებული იყო. სულა კალმასელმა და მესხეთის სხვა დიდ-გაჯობამ დაატყვევეს ლიპარიტი და შილი მისი იოანე და ბაგრატს მიჰგვარეს. ხალხს უნდოდა მათი ჯვარცმა, მაგრამ მეფემ აპატიო ლიპარიტს და სელ-ახლად დაუმიტკიცა ეკლას მისი საკუთარი მამულები და არგკეთი. ამჟამს ლიპარიტმა აქ კელარ მოისვენა სიარცხვილისაგან, წავიდა კოსტანტინოპოლში და იქ გარდაიცვალა. მისი გვამი წამოიღეს საქართველოს და

დამარხეს კაცხის მონასტერში. ლიპარიტის მოძრე დემეტრე, შვილი გიორგი მეფისა, ნაშობი ოსეთის მეფის ასულისაგან, წაჰიდა ოსეთს და იქ გამეფდა.

შემოსეგა არფასარინისა (აღზ-ასლან).

ლიპარიტ ორბელიანის სიკვდილის შემდეგ (1059 წ.) ბაგრატმა თითქმის ყველა ციხეები კახეთისა და ჰერეთისა აიღო. ამის დროს მრავალნი დანგრეულნი შენობანი განასლდნენ და აშენდნენ ახალნიც, აგრეთვე დასრულდა ქუთაისის ბაგრატის ტაძრის შენება. მეფის სულ-შემწეობანი იყვნენ ჭათალიკოსი მელქისედეკი და დიდი მასწავლებელი და წიგნების მთარგმნელი წმიდ გიორგი მთაწმინდელი (ათონელი).

სამწესართოდ, ბოლოს დროს ბაგრატის ნამოქმედარს და ნაღვაწევს სამარე გაუთხარა არფასარანმა, რომელმაც 1063 წ. დაიმორჩილა თურქესტანი, ხოვარესში და 1064 წ. შემოსია საქართველოსა და სომხეთს. სულთანს უნდოდა დაემსო და მოესპო ქრისტიანობა ამ ქვეყნებში.

არფასარანმა აამხედარა სპარსები, ოსმალები და შემოვიდა აღზანიაში. აქ გაანადგურა ქრისტიანობა, მერე გაუგზავნა მოციქულები კვირიკეს და სთხოვა ცოლად ასული. კვირიკეს შეეშინდა და ქალაქ ლორეში წარუდგინა მტერს თავისი ქალიშვილი და ამით იხსნა

თვისი ჰეტარა სამეფო აღსრებისაგან. აქედგან არფასა-
რანი წამოვიდა თრიალეთსე. ბაგრატს ამ დროს სტსო-
რობდა სეკრებულში (ტაოს) და არ იცოდა, თუ რა
მოკლდა. ამიტომ მტრებმა მოკლე დროში დაიმორჩი-
ლეს და განადგურეს შავშეთი, კლარჯეთი და ტაო-
ფანასკერტაძე; აგრეთვე თაში და ლეკვი. მერე დაბ-
რუნდნენ თრიალეთსაკე და აქედგან შევიდნენ ჯავახეთში
და შემოერთენენ ასალ-ქალაქს, რომელიც იყო მდიდა-
რი, ძინაღლ-მცხოვრებლებისანი და ჰქონდა მაგარი ცისე-
ქალაქი აიღეს. გაიდა მოსურ ქალთა და ყმაწვილთა,
რომელნიც ტყვეთ წაიყვანეს, ყველა დასოცეს. ქალაქი
დაანგრიეს და განადგურეს. აქედგან მდინარე სრამის
სეობით გაიარეს და შემოერთენენ ცისე — ლალს, რომ-
ელიც მოშენებულ იყო ორ ძალალ მთაზე და ორივე
მხრით ჩაუდიოდნენ ჩქარი მდინარეები. თუძცა ასეთი
მაგარი ადგილი ეკავა ამ ცისეს, მაგრამ მაინც მტრებმა
აიღეს და დაანგრიეს. აქედგან წავიდნენ ქალაქ ანის ასა-
ლებად. ყარსის და ანის აღების შემდეგ დაბრუნდნენ
სპარსეთში. მეფე ბაგრატმა დაიწყო თავის საღსას დამშ-
კიდება ღ შენება იმ ადგილებისა, რომელიც განადგურეს
მტრებმა. 1068 წ. ბაგრატს გამსედრდა კასეთის მეფის
აღსართანის წინააღმდეგ, რომელიც ხსენებულ უბედურობის
დროს ბაგრატის მოწინააღმდეგეა გამოვიდა. მეფე ბაგ-
რატს მიემსრნენ ყველა გამოჩენილი გვარები ჰერეთისა.
სამწესაროდ, დამორჩილებას მთელის კასეთისას დაუშა-
ლა არფასარანის კასეთში შემოსევამ. შეშინებული ბაგ-
რატს დაბრუნდა ქართლს, საღსი კი შიშის გამო შეი-
სიზნა მთებში.

განძვინებული მტერი რომ ძევიდა კახეთში, აქ დასკდა მას აღსართანი, რომელმაც ართვასარანს წარუდგინა სასუქრები და ნიშნად მოწილებიას მანქმადიანობა მიიღო. ართვასარანი ამით დაკმაყოფილდა და აღსართანი თან გაიყოლია. კახეთიდან მოკიდებული მტკვრამდე დასწვა-დანგრია ყოველი შენობა. მტკვრის პირზედ დახედნენ მას თბილისის თათრები, რომელთაც გადიუკანეს მეორე კიდეზე. ურიცხვა თვისი ჯარი ართვასარანმა რამდენიმე დასად გაჭყო: ეს დასები ქართლის ყველა მხრისკენ გაგზავნა, რომ ერთბაშად გაენადგურებინათ ეს ქვეყანა. ჩვენი ხალხი ტყე-ღრეში დამალა. მეფე ბაგრატის კერძ ერთგან ვერ შეება მტერს, რადგან იყო დარწმუნებული, რომ ვერას გაიტანდა. ართვასარანი უშიშრად იწეოდა წინ. მთელი ქართლი სრულიად მოაოხრა და გადავიდა იმერტში, რომელიც ცისე სვერამდე ქართლივით მოაოხრა და მერე, ზამთრის დროს, დაბრუნდა ქართლში. ეს ქვეყანა აღმდინის სისსლით მოწიყა ამ მხეცმა, მრავალი ხალხი ტყეე ჭყო, მერე ითხოვა ბაგრატისაგან ხარკი და მშვიდობიანობა აღუთქვა. მაგრამ სასტიკმა ყინკებმა აღარ მოატდევინეს ჰასუსის მიღებად: იგი დაბრუნდა სპარსეთში, თბილისი კი გადასცა განჯის ემირს.

ესეთი იყო მეორედ შემოსევა ართვასარანისა. ამ უბედურებას დაემატა კიდევ სხვა უბედურებაც: მომავალ გაზაფხულზე საქართველო მოტეილმა დიდმა ნიაღვარმა.

ართვასარანი 1068 წ. შეება იმპერატორ რომანოსს და 1071 წ. სრულიად დაამარცხა და ტყეე ჭყო იგი. შეჭრა ამასთან თავისთვის სასარგებლო ზავი, მერე წავიდა ასურეთის დასაპყრობად.

ამ დროს განჯის ეპირი შემოესია ქართლს. ბაგრატ დადგა დიდ-გორს და იოანესი (ლიპა - რიტ ორბელიანის შვილი), ნინია ქობულაძის და მურვან ჯაყელის წინამძღოლობით გაგზავნა ჯარები (35,000 კაცი) მტრის წინააღმდეგ მუხრანსა და წილკანში. მტერი მაშინვე გაიქცა ლართის-კარისკენ. ქართველებმა შეუტოეს და მტრის ნასკვარზე მეტი წილი გაუღიტეს. ეპირი დანარჩენ 15,000 კაცით გაიქცა ზეკითკენ, არაგვის სკვის გაუოლებად და შეკიდა ერწოში და იჭიდგან თბილისში დაბრუნება უნდოდა, მაგრამ ბაგრატის თხოვნით კასელებმა დაიჭირეს და წარუდგინეს მეფეს, რომელმაც ამის შემდეგ მალე აიღო თბილისი დაა გადასცა სათლარს—დმანისის მიმართკელს, თვითონ კი დაინარჩუნა ცისკები: რუისთავი, ფარცხისი, ავარანი, გრიგოლ-წმინდა და გავასნი. აგრეთვე გადაახდებინა 44,000 დრახმანი და მზეკლად გამოართვა განჯის გამოჩენილი გვარის შვილები.

1072 წ. ართვასარანი მესამედ დაიძრა საქართველოსკენ, რადგან ბაგრატმა უარი უთხრა სარგის მიცემას, მაგრამ ამავე დროს ის უნდა წასულიყო თურქესტანს, სადაც ხალსი აჯანყდა. მალექ-შაჰის წინამძღოლობით საქართველოში გამოგზავნა დიდ-ძალი ჯარი, თითონ კი, თურქესტანში მიმავლი, მოკვდა, რის გამოც მალექ-შაჰი შუა გზიდგან დაბრუნდა სპარსეთში.

ამავე წელიწადს მეფე ბაგრატმა მოიარა თვისი სამეფო და ამ მოგზაურობის უამის, სამშვილდის მიდამოში მუოფს, მუცლის საღმობა აუტყდა. მეფე თბილისისკენ გამოემართა, მაგრამ ტკივილი ისე გაუძ-

ნელდა, რომ ტახტზე დასველებს და ისე წამოიყვანეს ქართლს. აკადმოთუ მეფის საწოლს თავს-ადგნენ დიდებულნი ქართველნი: დედა მისი მარიაში, დედოფალი ბორენა, ასული მისი მარიაში და ქე გიორგი. მომაკვდავმა დედას მიჰმართა ამ სიტყვებით: „დედაო, მეწყალოვი შენ, რამეთუ ყოველნი შობილნი შენნი წარგვიქციენ წინა, და ეკრეთ-ღა შენ მოკვდები“. აღესრულა ეს მეფე 24 ნოემბერს 1072 წელს. ბაგრატის დროს ბრწყინავდა გიორგი მთაწმინდელი, სახარებისა და სხვა წიგნების მთარგმნელი, ყრმითა აღმზრდელი და მასწავლებელი. გიორგი აღესრულა 1066 წელს (იხ. ბაგრატ III მეფობაში).

ჩვენამდის მოუღწევია ბაგრატის-მეურ შედგენილ და დამტკიცებულ სიგელს. ამ სიგელში სწერია, რომ ქე, ბაგრატ მეფემ, ჩემს დაბაზში მოვიწვიე ღვდელმთავარნი, ეპისკოპოსნი, ერისთავნი, სეკის ბეანი და აზნაურნი, მეცნიერნი საბჭოთა საქმეთანი და გავარნიე მიჯნაზორულთა და ოპიზართა შორის ამტყუდანი დაკაო და განვიხილე და შეკამოწმე მოდავეთავან წარმოდგენილი სიგელები: მამულის გურამისა († 883 წელს), გურგენისა († 968 წ.), მეფის გურგენისა († 1008 წელს), ბაგრატ მეფისა (980—1014 წ.), გიორგი მეფისა († 1027 წ.). სიგელებმაცა და მოწმებმაც დამტკიცეს სიძარბულე მიჯნაზორულთაო და მათ სასარგებლოდ გადასწუდა დავაო. სიგელი თავდება ამ სიტყვებით: „აწ კინცა ჰნასოთ ბრძანება და სიგელი ესე ჩვენი შემდგომთა ჩვენთა მომავლთა მეფეთა და ერისთავთა ტაო—კლასკეთისა, ყოველთა სელისუფლთა და საქმის

მოქმედთა—დაუმტკიცეთ და სუკინ სელ-ჰეოფთ შლასსა და შეტკალეხასა ამისსა.

ბაგრატის-მიერ მოჭრილ ფულის აწერია **ჟჟჟ**
(ბაგრატ).

გიორგი II (1072—1089 წ.)

ნახევარი წელიწადიც არ გასულიყო გიორგის გამეფების შემდეგ, რომ განუდგნენ მას იოანე რაბელიანი თავის შვილით—ლიპარიტით, სინია ქობულაძე და სვანეთის ერისთავი კარდანი. გიორგიმ დაუთმო იოანეს ციხე სიმშილდე, მის შვილს—ლიპარიტს ლაწობანი, სინიას თმოგვი, კარდანს ასკალანი და ამ ნაირად დაამშვიდა იგინი, თუმცა ეს მშვიდობიანობა კიდევ მალე დაირღვა იოანესაგან. მამის გაჯავრებულმა გიორგიმ მოიწვია აღსართანიც და შემოერთეს სამშვილდეს, რომელიც მალე აიღო. იოანე ჯერ გაიქცა სომხეთის მთებში, მერე შემოჭრიდა მეფეს ერთგულებს და მიიღო უკვე დაკარგული სამშვილდე და კლდე-კასი. თუმცა ამის შემდეგ იოანემ კიდევ მალე უღალატა მეფეს, მაგრამ მოძულეებულმა სალხისა და მკვირთაგან კერაფერი გაწყო და იძულებულ იქნა შეილითურთ გაქცეულიყო

მაღუქ-შაჭთან. აქედგანაც მალე უკანვე გამოიქცა, მაგრამ თურქები დაეწივნენ და ცოლ-შვილიანად ტყვეთ წაიყვანეს.

გიორგიმ შინაობაში მშვიდობიანობა რომ ჩამოაგდო, გამხედრდა დასაკლეთისკენ და აიღო ანაკოფიას და მრავალი ცისკები კლარჯეთისა, შავშეთისა, ჯავახეთისა და არტანუჯში. გარდა ამისა ქალაქ ანის ყოფილ მმართველის გრიგოლ ბაკურიანის შემწეობით აიღო ყარსი, ვანანდი, კასნიფორი, და ყველა ამ ქალაქებიდგან თურქები განდევნა.

დიდხანს არ გაგრძელდა გიორგის ბედნიერება. მოკლე დროში მეტად გაძლიერდნენ თურქები (ოსმალები). ესენი სშირ-სშირად ეცემოდნენ საქართველოს. ამის-გამო გიორგი შეება მათ, მაგრამ ცისე ყველთან დაუმარცხდა. აქ მტრებს დანათ ალაფი: ოქრო-ვერცხლის მოწყობილობა სუფურისა, მრავალი ძვირ-ფასი ბადია და სსკა ნივთები. გიორგი აჭარადგან იმერეთში გამოიქცა. თურქებმა კი, გაკვირვებულებმა მეფის ამ გვარ სიმდიდრით, იფიქრეს, რომ საქართველო უნდა იყოს სიმდიდრის საღარო და ამიტომაც დროებით მოსპეს ომები-მცირე აზიაში და 1080 წ. ივნისის თვეში შემოვიდნენ ჩვენ ქვეყანაში. მეფე გიორგი გაიქცა აფხაზეთს. თურქებმა დაანგრეს არტანუჯი, აახსრეს კლარჯეთი, ტაო, ქუთაისი დაანგრეს; დაიმორჩილეს თბილისი ჭ მტკვრის კიდეებზე დასასაღეს დიდი დასტები თათრებისა, სპარსელებისა და თურქებისა. ესენი მეუღამ ეცემოდნენ ქვეყანას ჭ არბეკდნენ. ისეთ მდგომარეობაში ჩავარდა საქართველო, რომ აღარსად მშვიდო-

ბიანოა ან მოიხრობოდა. მრავალი სალხი დაიხროცა. ნაწილობრივ სრულიად გაძარცვულნი იყვნენ, სასლ-კარი დანგრეული ჰქონდათ. თურქები რომ მიწის ზიარსე ვერაფერს ზოულობდნენ, სამარეებს სთხრიდნენ და სიმდიდრეს ეძებდნენ.

ამისთანა საშინელ მდგომარეობიდან ერის სასსენულად მეფე გიორგი, სალხის თხოვნისამებრ, წავიდა მალექ-შაჰთან. მალექ-შაჰმა იეთილად მიიღო მეფე და მისცა მას კასეთიცა და ჰერეთიც, მხოლოდ იმ პირობით, რომ ყოველ წელიკე ეძლია დადგენილი საარკი. მაგ რამ გიორგიმ კასეთი და ჰერეთი სელ-ასლა დაუბრუნა აღსართანს, რომელიც წყალობის სათხოვნელად მივიდა მალექ-შაჰთან.

ყველა ამ უბედურებათა დაერთვნენ აგრეთვე საშინელნი მოკლენანი ბუნებისა. სალხი ამას ღვთის რისხვად სთვლიდა, იმის გამო, რომ ამ დროს ბეგრნი სტოკებდნენ ქრისტიანობას და მკვლადიანდებოდნენ. აღდგომის დღეს იყო ისეთი ძლიერი მიწის ძვრა, რომ თვით მალაღი მთები, მაგარი კლდეები იჭცოვდნენ; მრავალი ქალაქები, ციხეები, სასლები დაინგრნენ და გასდნენ საფლავად თვის პატრონებისა.

12 წელს ასეთი ტაჯკა გამოიარა ჩვენმა მამულმა. უსასლ-კაროდ დაწიომილი სალხი გაღარბდა. ავაზაკობა გასშირდა. თვით მეფე გიორგი ვერას ჰშველოდა სალხს, რისგანთ მასშინდელ სწავლულ და განათლებულ პირების თხოვნისამებრ გიორგიმ ტახტი დაუთმო თავის შვილს — დავითს.

გიორგის მიერ მოჭრილ ფულის აწერია **ԺԿ—ԿԿ**
(მეფე გიორგი)

ამ მეფის დროს მოღვაწეობდნენ: იოანე ჰატრიკ
ყოფილი, ფილოსოფოსი; გიორგი ოლთისელი, რა-
მელმაც გადმოსთარგმნა რამდენიმე წიგნი.

დავით III, აღმაშენებელი (1089—1125 წ.).

I.

რომ ცხადად შევიგნოთ დავით აღმაშენებელის მე-
ფობა, საჭიროა ცოტა შორიდგან დავაწყოთ. მე-XI
საუკუნის დასაწყისს გამოჩნდა ახალი ხალხი—თურქი
ანუ სელჯუკი. ეს თურქნი პირველად შეებძოლნენ ბი-
ზანტიას 1048 წელს, და გაემარჯვათ. იგინივე შეებრ-
ძოლნენ ხალხებს და დაამარცხეს იგინი.
ამის შემდეგ მათი სამფლობელო გაგანიერ-გათართო-
და და გაკრტლდა არხიპელაგიდგან და ბოსფორიდგან
მოკიდებული კიდრე შუა-გულ აზიის ესაგარამდე. ამ
უშკელებელ სიკრტეზე სელჯუკმა თოდრულ-ბეგ დააარსა
სასულთნო. „ვისრამიანში“ (თარგმნილსა მე-XII საუ-
კუნეში) თოდრულ-ბეგ წოდებულია სულთანად ხორას-
ნისა და აღერბეჟანისა, მფლობელად ქირმანისა, მისლი-

სა, სომხეთისა და მცირე-აზიისა. თორღულ-ბეგის სპასპეტმა იბრაჰიმ ბასიანში შემოიყვანა 100,000 ჯარის კაცი. მას შეებრძოლნენ ბიზანტიისა და საქართველოს ჯარები, მაგრამ იძლივნენ. სულჯუგთა ძალ-ძომარეობისაგამო საბერძნეთი დღითი-დღე სუსტდებოდა და ძალე მან დაჰკარგა ედესსა, იკონიუმი, ტარსი, ანტიოქია, ნიკია, ბითინია, კათხადუგა, სირია და მთელი მცირე-აზია. ამ ქვეყნების ქრისტიანებს გაუჭირდათ ცხოვრება. მათმა აუტანელ მდგომარეობამ გამოიწვია აგრედ წოდებული „ჯვაროსანთა ომი“ წინააღმდეგ ბარბაროს სულჯუგებისა. ზემოთ სსენებულნი ართვასარანი და მალექ-შაჰ, რომელნიც შემოვიდნენ სომხეთსა და საქართველოში, აგრეთვე იყვნენ სულჯუგნი. სომხეთი, საცა 885 წლიდგან აგრეთვე მეფობდნენ ბაგრატიონები, ართვასარანმა სრულიად გაანადგურა-გათელა და აიღო ამ სამეფოს დედა-ქალაქი ანი 1079 წელს. ასრე დაიშროჰარსიანთა სამეფო და მოიხშო მისი თვით-არსებობა.

დავითი რომ გამეფდა, სულჯუგნი (იგივე ოსმალი) უკვე დამკვიდრებულ იყვნენ ადირბეიჯანსა, სპარსეთსა, სომხეთსა და მცირე-აზიაში. იმავე ოსმალთ ეჭირათ თბილისი და მისნი მიდამონი აკვალდიგან მოვიდებული, ვიდრე მდ. სრამის შესართავამდე და აქედგან ციხე სამშვილდეძე. იგინი ზამთრობით ჩადიოდნენ ალანის შენართავამდე და განჯამდე და სალსს ძრეულ აწვალდნენ.

კახეთი ამ დროს გაცალკეებული იყო და მას ჰმართავდა საკუთარი მეფე აღსართანი. მტრის-მიერ აკვლების შიშით სალხი გახიზნულყო ტყე-ღრეში და

საქართველო და ცარიელთა უფრო . გამეფებისაკე-უძალ
დაკითხა მიაქცია უუკადღება სამეფოს სამწუნხარო მდგო-
მარობას . ტყე-ღრიდგან გამოიწვია შეშინებული ხალხი
და დასხლან გაოხრებულ ადგილებზე . ხარკის ძლეუით
მტრის გული მოიგო და ქვეყანა უზრუნველ-ჭყო . ერის
ზნეობის აღსადგენად მოახდინა სახელმწიფო კრება . ეს
კრება შესდგა ეპისკოპოსებისა და მრავალ განათლებულ
პირთაგან . კრებას დაესწრნენ აგრეთვე გიორგი ჭყონდი-
დელი და ანსენი , იყალთოს ეპისკოპოსი , დიდად განათ-
ლებული კაცი და მოძღვარი მეფისა . შემოკრებულ კა-
ცებმა „მრავალ ღლე გამოწვლილკითა და ფრიადითა
შრომითა კეთილად გამოიძიეს , და ყოველი ცთომილი
განმარტეს , და კეთილ-წესიერება ყოველითურთ დაამტკი-
ცეს , უღირსად გამოჩინებულნი გარდამოსთხოვნეს საყ-
დართაგან და შეაჩვენეს , და **ბეკლი შვენიერი** აღწერეს ,
და მეფის ერთგულნი და ნიჭიერნი კაცნი ხელისუფლად
აღიწიეს“ . მეფის ორგულ და ქვეყნის ამრეკ ლიპარიტი
ორბელიანმა , ნახა-რე , რომ მას შეაჩვენებდნენ , დაიწყო
ხალხის აღელვება . მაგრამ მას სტატეს ხელი და საპყ-
რობილეში ჩასვეს . რამდენიმე ხნის შემდეგ იმან მოი-
ნანია ცოდვები და მეფეს ერთგულობა შეჭფიცა . მეფე-
მაც ამატია დანაშაულობა და დაუბრუნა მამულ-დედული .
რწამს ლიპარიტი დაბრუნდა თავის მამულში , ფიცრი
გასტეხა და კიდევ ხალხის აჯანყება მოინდომა . იგი
ხელ-ახლა შეიპყრეს და გაგზავნეს საბერძნეთს . მისი
ჭონება ასწერეს და ეკკლესიას გადასცეს .

1092 წ. მოკვდა მალექ-შაჭი და მისი სახელმწი-
ფო გაიყო რამდენიმე ნაწილად . სამი წლის შემდეგ

(1095 წ.) დაიწყო ჯვაროსანთა ომი წმ. ადგილები (სხვათა შორის ქრისტეს საფლავის) განსათავისუფლებლად მკჷმადიანთაგან.

პალესტინა, სადაც დაიბადა, აღიზარდა და მერე ქებადგებდა მაცხოვარი, — რისგამო იგი დასტანჯეს და ჯვარს აცვეს — დაპყრობილი ქონდათ მკჷმადიანებს, რომელნიც, როგორც კითქვით, დიდად სტანჯავდნენ ქრისტიანებს. ერთი პილიღრიმი (მლოცავი) — პეტრე უდაბნოელი 1095 წელს, ბერი ტანჯვა-წვალების შემდეგ მივიდა ჰაზი ურბან მეორესთან და აღუწერა მას საშინელი მდგომარეობა ქრისტიანებისა პალესტინაში და სთხოვა შემწეობა და განთავისუფლება წმინდა ადგილებისა ურჯულათაგან. ჰაზმა გაუგონა მას და საფრანგეთის ქალაქ კლერმონში პირველად უქადაგა ხალხს ამ საქმის შესახებ. ხალხმა აღტაცებით მოისმინა ეს მოძღვრება. წლის თავზე შეიკრიბა 600,000 კაცი ჯვაროსანთა ლაშქარი და გაემგზავრა პალესტინას მკჷმა, დიანთა დასამხობად. მკჷმადიანნი უბეტესად განძინდნენ, გაბოროტდნენ და უფრო მაგრა ჩასჭიდეს ხელი ქრისტეს სამშობლს — პალესტინას. აქაურნი მთლობელნი იწვევდნენ სხვა-და-სხვა ქვეყნებში დამკვიდრებულ მკჷმადიანთა ლაშქარს და ემზადებოდნენ სახელგანთად დახვედროდნენ მტერს.

II.

მარტო ჩვენს ქვეყანაში მეოთხე მანქანადიანები (სელ-
ფუკები) არ ჩქარობდნენ და პალესტინაში წასვლა ფიქ-
რადან არ მოსდიოდათ. დავით მეფემ ესენი დასტა-
დასტა დაამარცხა და მომეტებული ნაწილი კი განდევნა
საქართველოდგან. სელფუკნი განძინდნენ და საქართვე-
ლოს დაკარგვა ითავილეს. თვისი შერცხვენა და წასდენა
მოწიწებით მოასსენეს ემირს ილგაზის. ამან შეჰყარა
150000 მეომარი, მოიწვია ათი გუნდი არაბეთის მიულო-
ბელის სადაყასი და 400,000 მხედარი განძაგის სულთ-
ნისა და ამ აუარებელ ლაშკრით შემოვიდა საქართვე-
ლოში. დავითი არ შედრკა. შეჰკრიბა 40,000 მხედარი,
მოიწვია 15,000 მეომარი ყიფნაყეთიდგან, 5,000 ალა-
ნიიდგან და მიეკება მტერს. ბრძოლა დაიწყო 15 აგ-
ვისტოს, ორ მთას შორის. ბრძოლა ისეთი სასტიკი
იყო, რომ მთებიც კი ინძრეოდნენო. ღმერთი შეეწია
ქართველებს. მტერი მთლად გაიმუსრა. დაჩხილი გვა-
მებით გაივსო მდინარეები, ლეღები და ხეები. მოგ-
ლულ იქმნა 400,000 მანქანადიანი. 30,000 კაცი დაატუ-
კება დავითმა. თვით ილგაზი, თავში დაკოდილი,
ძლივს-ღა გაიქცა 20,000 კაცით. გოთიე, რომელიც
აღწერს ამ ბრძოლას, ამბობს, რომ ილგაზის ჰყვანდა
600,000 კაციო და დავით მეფეს კი 80,000 მეომა-
რიო.

იმაკე წელიწადს (1121 წ.) დავითმა ოსმალნი გა-

რეკა ტვილის-დმანისიდგან, შაქ-შირუანიდგან, განჯიდ-
გან და ერთ ბრძოლაში გასწევიტა 60,000 სპარსი.
1124 წ. იგი მიუსტა სომხეთის დედა-ქალაქ ანს, გაუ-
ლიტა 20,000 მკვამდიანი და მტრებს გამოჰგლიჯა ეს
დიდებული ქალაქი. სომხებს გაუსარდათ. შემოიკრიბ-
ნენ და სამადლობელი ჰარაკლისი გადასადეს ანის საკ-
რებულთ ტაძარში, რომელიც მკვამდიანებს მეჩითად ექ-
ნათ. ეს დღე სომხის ნათესავისათვის შეიქმნა დღედ
ბედნიერებისაო, — ამობს სომხისაკე მემატიანე, — რადგან
დავითის წყალობით ანი განთავისუფლდა სისსლის მწო-
კელთა ხელიდგანაო.

ჟერ ეს ომები არც კი დაეწყო დავითს, რომ მოის-
ჯო თვით-არსებობა კახეთ-სტრეთისა. აქაური მეფე აღსართა-
ნი, კაცი „ტუნდრუკი რამე, უსჯულო, უმეტრად უსამართ-
ლო და ყოვლად წინა — უგმო“, შეიპყრეს სტრეთის დიდუ-
ბულებმა — არიშინმა, ბარამმა და დედის ძმამან მათმან
ჭაკთარ და მოსტეს მეფე დავითს. ეს მოხდა 1105
წელს *)

*) კახეთ-სტრეთის და კუხეთის მთავარნი:

გრიგოლ	787—827 წ.	კვირიკე I	893—918 წ.
ვაჩე ქობულიძე	827—839—	ფადალა II	918—929—
სამოელ დონაური	839—861—	დინარ დედოფალი	917—
გაბრიელ დონაური	861—881—	კვირიკე II	929—976—
ფადალა I	881—893—	დავით	976—1010—

მეფენი:

კვირიკე III დიდი	1010—1039წ.	კვირიკე IV	1084—1102 წ.
გაგიკი (გაკი)	1039—1058 —	აღსართან II	1102—1105—
აღსართან I	1058—1084—		

მის შემდეგ დაკითმა დაიპყრო ქვეყნები ორთავ ზღვათა შორის. კასპიის ზღვისკენ დარუბანდი შეადგენდა მასშინდელ დროის საქართველოს მიჯნას. დარუბანდი იყო შესანიშნავი სიმაგრე, საცა დადგმული იყო რკინის კარები, მოსაგერებლად ჩრდილოეთ კავკასიის კელურებისა. დასავლეთის მხრით საქართველოს მიჯნად ითვლებოდა ტრანზიზუნტი. ოსმალები დაკითმა განდევნა ტაოს-კარიდამაც და ის ადგილიც თავის სამეფოს შემოუერთა.

დაკით მეფეს კეთილი განწყობილება ჰქონდა მთიულ სამთავროებთან. ოსეთი და ყიფჩაყეთი მას მეგობრობდნენ. ყიფჩაყიდგანვე მან მოიყვანა ცოლი თვისი გურანდუსტი, ასული ათრაქა შარაგანისძისა, ყიფჩაყთა მეფისა.

უოკელი კუთხე საქართველოსა მოგვითხრობს დიდებს ამ მეფისას, რომელიც ყველგან და უოკელთვის თავს ზარს სცემდა მტრებს. თვით მისი ასოვანება, ტანადობა, უებარი ღონე და სულის ძლიერება სელს-უწყობდა მას. იგი იყო სამხატვრო მეომარი. ჯარს მუდამ წინ უძღოდა. მან არ იცოდა დალაღვა და მისმა მკლავმა დაცდენა. სმა ჰქონდა ღომებრივი. სპარსები ჯ თურქები მუდამ მარცხდებოდნენ ჯ უტოკებდნენ მას დიდძალ ლაფს, რომლითაც დაკითმა გაამდიდრა თვისი სამეფო

ამ ნაირის ძლიერებით წაქეზებულნი ქართველნი, როგორც მოგვითხრობს გადმოცემა, მიეშველნენ ჯვაროსნებს და აქ მრავალ ჯერ გაიძარჯვეს. მეფემ სინას მთაზედ ააშენა ტაძარი წმ. ეგატერინესი ქართველთა ღვთის მსახურთათვის და მიუბოძა „ოქრო მრავალ ათა-

სეული, და მოსაკიდებელნი ოქსიონნი, და წიგნები სა-
ეკკლესიო სრულობით, სამსახურებელნი ოქროისა წხეუ-
ლისა“.

მარტო ამით არ დასრულდა მისი მოღვაწეობა. სა-
ქართველო ამ დროს მძლავრი და აღდგენილი იყო თა-
ვის ძველის მიჯნებით. მეფე ახლა შეუდგა შინაურ საქ-
მეების განკარგება-განწყობას. ამისთვის მან რამდენიმე-
ჯერ მოასდინა ვრებები სასულიერო და საერო პირთა-
გან. გამართა: ზარათუნა, სკოლები, სასტუმრო — სა-
აკადემოთეები დაჭრილთა და სხეულთათვის, რომელ-
თაც სშირად თვით ინახულებდა და პირად თვითონ
ემსახურებოდა.

დავითი მამობრივის სიყვარულით ეპყრობდა არა
თუ მარტო ქართველებს, არამედ თვით აქ დაშთენილ
მაჰმადიანებსაც. ალანნი, არაბთა მწერალი, ამბობს, რომ
უცხო ტომთათვის დავითმა ააშენა ქარვასლები და სად-
გურებო. მოქადაგეთა, სუფიებსა და პოეტებს უღუფას
აძლუკდაო. თუ რომელიმე მათგან მოისურვებდა თბი-
ლისის დატოკებას, იგი გულსავსებით ხელს უწყობდა
და მგზავრობის სახსარს აძლუკდა ფულითაო. დავითი
უფრო მეტ პეტრეს მიაპყრობდა მაჰმადიანებს, კიდრე
სულტანნიო.

ამავე დროს ფრად გაკრცულდა მწიგნობრობა და
ჭკუეანას მოუფინა განათლება. იყალთოსა და გრემში და-
ვით მეფემ დააარსა უმაღლეს სწავლა-განათლების მისა-
ღები სასწავლებლები — აკადემიანი. იმანვე დააარსა მრავ-
ალი სკოლები საქართველოს ყოველ კუთხეში: თბი-
ლისში, საფარას, ტბეთს, ოპიზას, გელათს, მარტ-

კილს, მცხეთას, გარესჯას და მრ. სს. სოლო საქართ-
ველს გარეთ განახრწეინვა სკოლები ქართველთ მო-
ნასტრებსა და ლაკრებში: ათონს, იერუსალიმს, სინას,
ასურასტანს. ყველა ეს სასწავლებელი აღიკსნენ მოს-
წავლებით. მათში გამოიზარდა არა ერთი სასელმწი-
ფო კაცი და მოღვაწე. მეფე არ კმარობდა აქაურ სწავ-
ლა-განათლებლსა და ყოველ-წლივ 40 — 80-დე სხალ-
განდას გზავნიდა საბერძნეთს, რომელიც მათინ ითელე-
ბოდა სიბერძნის ლამაზად. დიდებულ მეფის მფარველო-
ბით ერს დაუდგა სანა წარმეტებისა და განკითარებისა.
სადა რამ ნიჭიერება იყო მათისი ვარდისავით გადიშალა
ღ გავუკვილდა. დაიბადნენ სასელოკანნი მწიგნობარნი, თი-
ლოსოფოსნი, მხატვარნი, მქანდაკეებელნი, ხურონი ღ სუ-
როთ-მოძღვარნი, მეწესენი და კალმის-კაცნი (მწერალნი).
ყოველმა სკოლამ შემოიფარგლა თავისი გავლების წრე და
მეტოქეობა დაუწყო სხვა სკოლებს. ყოველი კერია გა-
ნათლებისა სტდილობდა იმას, რომ არ ჩამოაჩენოდა
თვის მოძიებს და მესვეურობა სხვისთვის არ დაეთმო.
ამიტომაც ყველგან განადებულყოფო დაუდალავი მუშაობა.
ყოველი სკოლა ზრუნავდა სსკებზე უკეთესად ეწე-
რა, სსკებზე კარგა ესწავლებინა, სსკებზე შროიანად
ესატა, სსკებზე უკეთესად შეეგნო მშობლიურ ენის
სიღრმე-სიგანე, რათა ადვილ-გასაგებად გამოეთქო
სიბერძნე მეცნიერებისა. ამ დროის მოღვაწეთა შემწეო-
ბით შემუშავდა და განიფრქენა ის მხატვრობა-ხელოვ-
ნობა, რომელსაც მეცნიერნი დღეს უწოდებენ ქართულ
ყაიდის (სახის) ხელოვნობას და რომელსაც ამ
გვარ ხელოვნობათა შორის უპირველესს ადგილს მია-

კუთვნიან. ქართულ სამსატკრძალ და საქანდაკო ხელოვნობის განსაკუთრებულ თვისებად ითვლება გადასლანთვა სასკებ - ფერადებისა ულორტებითა, ყვავილებითა და ფოთლებით. ამ დროის მოღვაწეთა შორის უმეტესად უოკელთა განითქვნიან: გიორგი, იოანე პეტრიწი, ეგრემ მცირე, არსენი იუფლოელი, იოანე და სს.

მამა გიორგი მოღვაწეობდა ათონს, რომლის წინამძღვრადაც იგი დანიშნა შემდეგ გიორგი მთაწმინდელისა. მამა გიორგის დროს ათონს სწავლობდნენ 50 ჭაბუკნი, საქართველოდგან წარგზავნილნი. მათ შემწეობით მამა გიორგიმ გაამრავლა საეკლესიო წიგნნი. გიორგიმ შეადგინა კრცული ბიოგრაფია ქართველთა უდიდეს მთარგმნელებისა — ექვთიმისა (აღესრულა 1028 წ.) და გიორგი მთაწმინდელისა († 1066 წელს). მამა გიორგი გარდაიცვალა 1098 წელს. მის შესახებ სწერენ, რომ იგი იყო კაცი ბრძენი, ღრამატიკოსი, რიტორ-ფილოსოფოსი, ღვთის-მეტყველი, მნათობი დიდი.

იოანე პეტრიწი ჭირჭიძელი, ფილოსოფოსი, დიდი პოეტი და ღრამატიკოსი. მისნი შრომანი: განმარტება მარკოს მსახრებელისა; კლემასი, ლექსად გადმოღებული; პროლოგი, ლექსად შედგენილი; კავშირი პროკლე დიოდოროსისა; ნუმესიოსი; წიგნი იოსებ ფლავიოსისა; ტოპიკნი არისტოტელისა და სს. ანტონი I-ის სიტყვით, იოანე პეტრიწის თქმასა და უკუთქმას ვერავინ დაარღვევდა. იგი იყო ჭეშმარიტი ფილოსოფოსი, ზედმიწევით მცოდნე ასტრონომისა, ღრამატიკოსისა. მისნი ლექსი ბრწყინვენ და ყვაიან. საქართ-

ველთათნად იქცა ზეტრიწის მოღვაწეობითა.

ეფრემ მცირეს შრომანი: ზეტისა იერარხისისთ-
ვის; ამმონიოსის წიგნი; მოქცევა საქართველოისა; ქა-
დაგება თომას მოციქულისა. მის შესახებ სწერენ: ეფრემ
რიტორი, შვენეერ მოუზარი, უხვ-სიტყვა, უცხლ მესი-
ლოგიზმე, მეაქსიომე ბრძენი, უცხლ ჰიეტიკოსი.

აწსენი იყალთოელი იყო მოძღვარი თვით და-
ვით მეფისა. მან დიდი ღვაწლი დასდო სამშობლოს.
აწსენ იყალთოელმა აღწერა ის „ძეგლი შვენეერი“, რა-
მელიც ზემო მოვისსენეთ და რომელიც მეფე დავითის
განკარგულებით შეადგინეს საქართველოს მოღვაწეებმა.
ძეგლად წოდებულია სასკლმწიფო განახები სამართლი-
სა. ამ ძეგლის შესავალი მოკლედ გადმოგვცემს ისტო-
რიას შესახებ ქართველთა მოქცევისა ქრისტიანადმი. ძეგ-
ლის ბოლოს აწსენს ჩაურთავს შესსმა-შეჭება მეფე და-
ვითისა და სს. მოღვაწეთა. აწსენის შესახებ სწერენ:
ამისი აწის საჭებელ დვთის-მეტეეელებს, ფისიკა, აწა-
ტომია, ფილლსოფია, სილოგიზმო, ჰიეტიკა-შაიწნი,
გალობა, სტეინვა რქრო-მუსიკთა. აწსენ იყალთოელმა
დასწერა მოთხრობა შესახებ სომეხთა ეკკლესიის განდ-
გომისა მართლ-მადიდებლობისაგან და გადმოთარგმნა
ბერძნულიდან „რქროს ნექტარი“ დამასკელისა.

იოანე ტარაჭისძე ათონის მოღვაწე, რომე-
ლიც საქართველოში მოვიდა, აქ გამართა სასწავლებელი
და დაიწყო მუშავობა. მან სთარგმნა: დიალექტიკა;
პოლოფირის შეყვანილობა; კატილორია დამასკელისა;
თორმეტთა ქათა აღწერა და სავალბელნი წმინდანთა.
მის შესახებ სწერენ: იოანემან ცხლურება თვისი მოგვცა

ხატად: გვითარგმნა წიგნნი და სწავლა განჭვიინნა და ქართუელნი აღაყვავა.

თვით მეფე დავითი იყო ფრინად ბრძენი კაცი და ღრმად მცოდნე ქართულის ენისა. მისგან დაგეშთა შესანიშნავი თსისულება „გალობა სინანულისა“. ამ გალობაში, სსკათა შორის, იგი სწერს: „უამი-რა წკლილთა და სმელთა წარმოდგეს, ზარი მეფობისა წარხდეს, დიდება დაშრტეს, შეგებანი უქმ-იქმსენ, ყვავილოვნება დაჭნეს, სსკამან მიიღოს სკიპტრა, სსკასა შეუდგენ სპანი,—მაშინ შემიწყალე მე, მსაჯულთა ჩემთა, იესო ღმერთო“. წიგნი მეფეს ძალიან ჭყვარებია. მემატრანეს სიტყვით „წიგნნი იყეს მისისა საზრდელ უოკელთა გემოკან და სასმელ ტკბილ და საწადელ“. მისთვის წიგნები დაჭჭონდათ ჯორებითა და აჭლეშებითაო და „სადა გარდაჭხდის ჭუნესა (ჭუნე—ცხენი), პირველ უოკლისა წიგნნი მოაჭენდიან ხელთა, და არა დააცადის კითხვა კიდრე არა დაშერის“. მეფეს ჭყვარებია იმისთანა წიგნების კითხვა, „რომელსა შინა არა-რა არს ტყუილი“. წიგნის წავითსვის ხალისმა, ერთხელ, როდესაც თბილისი ისეკ მტრებს ეჭირათ, კინაღამ მისკერპლად არ შეიწირა მეფე. დავითი აკჭალაში იდგა 300 კაციო. 15 გაყვაცს უბრძანა ლოჭინის მსრიკ დასტემოდნენ მინდორში მძოკარ თბილისის საჭონელს და გამოერეკნათ. თურქნი მდერად გამოკლენ და გაყულეტაკო, ფიქრობდა მეფე. მინამ გაგზავნილი კაცები აღასრულებდნენ მეფის სურვილს, დავითმა აიღო სელში წიგნი, ამაღას უბრძანა „აჭ დამიცადეთ უძრავადო“, განშორდა მათ და მყუდრო აღგილას წიგნის კითხვას მიეტა და ისრე გაერ-

თა, რომ სრულიად დაავიწყდა „წინამდებარე საქმე“. ნახიჩის გამომრეკლებს მდევრად გამოეკიდა ასი მხედარი, რომელთაც მეფის კაცებს ცხენები დაუსოცეს. გაძინათა დიდი ბრძოლა, გიჟიანი. მეფემ ყური მოჰკრა ამ თქარათქურს, წიგნი იქვე დასტოვა, შებრძანდა ცხენზე, მიჰყვა სმას და „წარდგა მონათა თვისთა ესე ვითარსა ღვაწლსა შინა მეოფთასა, და მსწრათელ შთაბრიალდა ვითარცა აწივი, ზ დაახნია ვითარცა კაკაბნი ზ მოსწევიტნა მრავალნი, — მცირედნი-და შეესწრნეს ჭალაჭსა, — თრადისა ცუძისაგან სძალძინცა, დაღვლარჯნილძინ, უარ-ჰყო ქარქაში თვისი“. ამის შემდეგ დაკითხი მივიდა თავის აძალასთან და ისევე წიგნი მოიკითხა. რაც უნდა არს სცალადეს კაცს, წიგნისათვის მაინც უნდა მოიცალაო, ბრძანა მეფემ.

დანგრეულ-დაქცეული ციხეები, ჭალაჭები და ტაძრები მეფე დაკითხა ზოგი სელ-ახლა ააშენა, ზოგი შეაკეთა და გაამშვენებდა. მანვე ააშენა დიდებული გენათის *) ტაძარი, მსგავსად ბიჭვინტის ტაძრისა. გენათის ლაურა ახლაც მოწმობს მაშინდელქართველების დიდებასა და კეთილ-დღეობას. ეს ტაძარი აგებულია სსვილ-სსვილ ქვით. საგურთხეველში ასკენია მოკარაყებულნი ხატი ღვთის-მშობლისა, ნაჩუქარი იმჟერატორის ალექსი კომნენისაგან. აქვე ასკენია უუძველესი და უუძვირფასესი ხატი ხახულის ღვთის-მშობლისა, ქმნილი წმ. ლუკასაგან და მოკარაყებული ძვირფასისი ქვებით თვით მეფე დაკითხისაგან. დაკითხვე გაამშვენებდა ხახუ-

*) გენათისა (გელათისა), ღვთის-მშობლის დაბადებისა.

ლის ღვთის-მშობლის ტაძარი (ჭოროხის ხეობაში). გელათში დაცულია დარუბანდის რკინის კარები, რომელიც მტრებს წაართვა დაკით აღმაშენებლის შვილმა დიმიტრემ. გელათი შეიქმნა სიგაკარეულთა სამარხად ბაგრატიონებისა.

დაკით მეფე აგრეთვე დიდ ყურადღებას აქცევდა შიო-მღვიმის მონასტერს. მის-მიერ მონასტრისათვის ნაბოძებ გუჯარში სწერია: შიო-მღვიმეს შეეუდგინე წესდება, რომელშიაც აღვნიშე გზა ჭეშმარიტი, ცხოვრება ბუნებრივი და მოქალაქეობა ანგელოზებისა. მონასტერი გავამშვენებე, გავამდიდრე, გავანთავისუფლე ხარჯ-ბეგარისაგან და შეეწირე მას: ლამპარნი, სისანთლენი, 30 ლიტრა ოქრო, სანთელი, 500 დრამა გამომცხვარი ზური ყოველ წელი, ღვინო, შემოსავალი საკაჭრო სასლებიდგანა და წისქვილებიდგან, 30 ჯორი, მონასტრის 3000 ცხვარს მიუშაბე კიდეკ 2000 და ნება დავრთე ეს ფარა გამოეკვებათ სამეფო მამულებზე, ხოლო საბაღასო არ გადაეხადათ. შეეწირე აგრეთვე: 100 ძროხა, რომელნიც უნდა ამოკონ თრიალეთს — სოფელ ხნიტს, და მრავალი თვალ-მარგალიტი. ჰარას-კეობით ყოველს მლოცველს უნდა ეძლიოს ახლად გამომცხვარი სეფისკვერი, ხოლო დიდ-მარხვის პირველ კვირას, ჰარასკევს, თითო ჯამი ღვინო.

მემატიანე ამბობს: დაკითმა „განათავისუფლნა არა მონასტრნი ოდენ და ლაურანი, არამედ სუცესნიცა ყოვლისა ჭიჩისა და ბეგრისაგან. ხოლო ვინ დასთვლის: რადენნი ეკვლესიანნი აღაშენა; რადენნი სიდნი მდიარეთა სასტიკთა; რადენნი გვანნი, საწყინოდ სავალ

ნი, ქვა-თენილ-ყუნა; ანუ დაადგინნა კაცნი მართ-
ლად მცნობელნი და გამკითხვარნი მოჩივართანი ;
განათავისუფლნა ტყვენი“ და სს.

მეფე დავითი გარდაიცვალა 1125 წელს, 24 იან-
ვარს. საქართველოს აღდგენისა და გაშენებისათვის ქართ-
ველნი მას აღმასშენებლად ჰხადიან. საქართველოს
ეკლესიამ-გი, რომელიც მან იხსნა მტკრთაგან და გა-
ნაბრწყინა, შერაცხა იგი წმიდათაშორის.

განისკენა ამა წმიდა მეფემ და დაესაფლავა გელა-
თის მონასტერში. აი მისი საფლავის ქვის წარწერა,
რომელიც დაუცავს ერის მესსიერებას.

როს ნაჭარმაგვეს მეფენი შვილნი მე პურად დამესხნეს,
თურქნი, სპარსნი და არაბნი სამზღვართა გარე გამესხნეს,
თევზნი ამერთა წყალთაგან იმერთა წყალთა შთამესხნეს,—
აწე ამათსა მოქმედსა გულზედან ხელნი დამესხნეს.

გელათის ტაძრის კედელზე ჰხატიან: დავით აღ-
მასშენებელი, დიმიტრი, გიორგი, თამარი და სს. აღ-
მასშენებლის სურათის ქვეშ შემდეგი წარწერა: «ესე
არის განსასვენებელი ჩემი უგუნითი უგუნისამდე. ამას
დაკეპვიდრო, რამეთუ მთნავს ესე» (ფს. 131, 14).

დ ი მ ი ტ რ ი I (1125 — 1155 წ.)

ორის წლის წინად თვისის სიკვდილისა მძლავრმა
და ღვთივ გვირგვინოსანმა მეფე დავითმა დასწერა შემდეგი

ანდერძი: „მიგდევარ წინაშე უკუდავისა მეუფისა, რომელმაც სოფელსა ამას შინა მომანია ეგოღენი წყალობანი თვისნი და მომცა შვილი დიმიტრი, უმეტეს ჩემსა აღესილი სიბრძნითა, სიმართლითა, სიმტკიცითა და ვაჟ-ვატობითა. ამისთანა მეფე არს ჯილდო უფლისა მართალთათვის, დაშთენილთა ამ სოფლად; ამისთანა შვილმა აღასო გული ჩემი სისარულითა დიდითა“ . შემდეგ : „დაადგა თავსა გვირგვინი, შეენიერი, ქვათაგან ხატოლსანთა, და შეარტყა წელთა ძლიერთა მასკილი, და შემოსა ჰორფირი მკლავთა ლომებრთა და ტანსა ასოკანსა, და დაულოცა ცხოვრება წარმართებული და განგრძობა და დღეთა ბედნიერობით, და გამობრწყინებდა დღეთა მისთა სიმართლე და მშვიდობა“ .

მამის ანდერძი აცხადდა. დიმიტრემ უმეტეს მამისა გააძლიერა საქართველო. ჯერ მამისაკე სივრცულში და მანაკე მინდობილობით დიმიტრემ გაილაშქრა შირვანს. ჭებნა ომნი და ბრძოლანი; თავის ვაჟ-ვატობით გააკვირვა მტრნი, აილო ციხე ქელამორი, დაამარცხა სპარსეთის თავი ჯარი და აივსო ალაფითა და ტყუით. მამის სიკვდილის შემდეგ მან დაარბია განჯა. თურქებისაგან გაოსრებული ჭიუყანა—ტაო სელ-ასლა დაასახლა და დაამშვიდა. მის მეფობის განმავლობაში ქართველთა ხალხი მშვიდობიანად მუშავებდა შინაობაში და გარეშე მტრებისაგან მოსვენებული იყო.

ბოლოს დროს იგი ბერად შედგა, მეფობა გადასცა თავის შვილს—დავითს, რომელიც ექვსი თვის მეფობის შემდეგ გარდაიცვალა. ამავე წელს გარ-

დაიწყოლა ბური დიმიტრიც. დაკითხ დაწინა ვაჟი-
დიმიტრი. მის მცირე-წლოვანობისაგანვე სჯარტუკელის
გამგედ დაინიშნა დაკით მეფის ძმა გიორგი, შვი-
ლის შვილი დაკით აღმაშენებლისა.

დიმიტრი I-ის უამის მოღვაწეობდა მამა საზა სინ-
გელოზი, რომელიც, ანტონი ქათაღიკოზის სიტყვით,
იყო კაცი ფილოსოფოსებანი, პიიტიკებრი, შკენიერ-
მსკეერი, ქართლელთ დიდება, იმერთა გვირგვინი,
ოდიშართ მნათი, მესხთა და გურიელთ სიკეთე, კას-ათ-
საზთა შკენიერება დიდი. ამაკე დროს სცხოვრობდა მამა
იგუგეიელი, რომელსაც იოანე პეტრიწის, ფილოსოფოსს,
ადარებენ.

გიორგი III (1156—1184 წ.)

ჟვაროსანთა ომების გამო მაჭმადიანთ აღარ ეცნ-
ლათ სჯარტუკელისთვის. მათი უმთავრესი ძალ-ლონე
პალესტინის დაცვას უნდებოდა. მაჭმადიანნი სცდილობდნენ
მტერი — მეჟვაროსნე ლაშქარი — მოეგერებინათ ჭარა და-
ეთმოთ მისთვის პალესტინა. ამით გიორგი მშკენიერად
სარგებლობდა. გასაძლიერებლად თვისის სამეფოისა და
ჟვაროსანთათვის ხელ-შესაწეობად იგი ხშირად უტე-

ხავდა ომს ხან ოსმალთ, ხან სპარსელებს, და, საჭო-
გადოდ, მაჰმადიან ხალხებს. ისე ოსტატურად ებრძოდა
მათ, რომ სულ მუდამ ბრძოლის ველიდან გამარჯვე-
ბული ბრუნდებოდა.

თვისი მოქმედება წინააღმდეგ მტერთა გიორგიმ და-
იწყო საქართველოს სამხრეთ მიწნაზე, არაბეთის მი-
დამოში, საცა მაშინ ოსმალნი ბატონობდნენ. აქ მან
დაამარცხა მტრები, აიღო სომხეთის ქალაქები ვალა-
შაბატი და დვინი, და არეზის ნაპირის ქუეყნები. დაი-
მორჩილა ქალაქი ანი, განდგომილი მანში დადიანის
მოთავეობით. მტერს თავიანთი დასცა. მანში დადიანმა
ძლავს მოასწრო სპარსეთს გაქცევა.

წამდენადც ქართველთ ემატებოდათ დიდება და ზე-
ტევი, იმოდენად ოსმალთ და სპარსთ აკლდებოდათ გაკ-
ლენა მცირე-აზიასში. ამიტომ ბეგრე ველარ ითმინეს.
ოსმალნი და სოქასანის სულთნები შეუერთდნენ სალი-
ფას ჯარებს და საქართველოს წინააღმდეგ გამოემართ-
ნენ. გიორგი არ შეუშინდა მტერს. გმირულად დაესსა
მათ და დაამარცხა იგინი. ამის შემდეგ ქართველს აღარ
ეშინოდა მტრისა, რომლის ქედ-მაღლობის დასამსობად
გიორგიმ იხმარა შემდეგი ღონე: თვისი სამატი ჯარი
მან გაჭყო ექვს წუობად: ერთი გაგზავნა კანის და-
საზურობად, მეორე—ანზურუმისა, მესამე—მტკვრის
გაღმა განჯის ქუეყნებისა, მეოთხე—განჯას იქითი
ადგილებისა სოლთამიდის, მეხუთე—შირვანისა; თი-
თონ კი თავის წუობით გაილაშქრა ყაჯუგანის დასაზუ-
რობად. ყველა ამ ჯარებმა სწრაფად და მალად შეას-
რულეს მათდამი მინდობილი საქმე: დაიმორჩილეს აღ-

ნიშნული ადგილები და დიდი ალათით დაბრუნდნენ საქართველოში.

ამის შემდეგ უკვლავ მეზობელი სალხები სცდილობდნენ დამეგობრებოდნენ ქართველებს *). ბიძაშვილი დიდის იმპერატორის მანუილისა ანდრონიკ კომნენი მშვიდობიანობის მოსაპოვებლად მოვიდა საქართველოში მთელის თავის ოჯახითურთ. მეფე გიორგიმ მიიღო იგი, როგორც კვადრებოდა მეფის გვარის შვილს, და აჩუქა მას მრავალი მიწები კახეთში. **)

უკანასკნელი ლაშქრობა ჭქონდა გიორგის წინააღმდეგ დარუბანდისა და მთიულებისა, რომელნიც ავაზაკებრ ეცემოდნენ ქართველთა განაპირა ქვეყნებს. უკვლავ ეს სალხები გიორგიმ დაამარცხა, დაიმორჩილა, ალაოსრა მუსეური, შარაბამი, აიღო ქალაქი შაბური, მშვიდობიანობა ჩამოაგდო აჭაურობაში და მშვიდობით და დიდებით დაბრუნდა თავის ქვეყანაში, რომელიც ებჭინებოდა ერთის მხრით კასპიის ზღვას დარუბანდამდის და მეორეს მხრით — შავ ზღვას ტრაპეზუნტამდის.

ამასობაში გიორგის ძმისწული დიმიტრი (დემნა) სრულ-წლოვანი შეიქმნა და ბიძას მოსთხოვა ტახტი.

*) ჩვენი მატეიანეს გადმოცემით ბერძენნი, ინდოელნი, არაბნი, სულთნები ხორასნისა, ასურეთისა, მისირისა, იკონიისა და აგრეთვე ქაზარეველნი, ალანნი, აბაზგნი და ყველა ხალხები მალრუბით მაშრუყამდის ეძიებდნენ გიორგის მეგობრობას.

**) მისი (ანდრონიკ კომნენის) ჩამომავალნი, დაშთენილნი საქართველოში, ეხლა იწოდებიან ანდრონიკაშვილებად და ხარისხით არიან თავადნი.

გიორგიმ უარი შეუთვალა. მოჰსდა შფოთი, ამბობდა და დიდი განდგომილობა. ასალ გაზდა დემნამ, რომელიც აღიზარდა რაბულიანთა გვარში და მათ რჩევას აჭეოლოდა, გადიბირა თავის მხარეს მრავალი დიდ-გაცობა, რომელთა ქედ-მალლობა დაემტვირებინა გიორგის. დიმიტრი გამაგრდა ტაშირსა და ლორეს. გიორგი მიუხტა მას, აიღო ტაშირი, მტერი შერეკა ლორეს და დაიბანაკა აგარას. დიმიტრემ გაგზავნა თვისი აღმზრდელი მეჯინბეთ-უხუცესი ჭიაბურ ჭურეთს მოსაწიკვ-მოსახმობად აჭაურ ერისთავისა, ლექთა და კანკასიელთა. ჭიაბურმა დაიყოფა ეს ხალხები, შეჭკრება დიდი ლაშქარი და მივიდა ლორეს. შეიბნენ ბიძა და ძმის-წული. შეიქნა ომი ფიცხელი და მკვეთრ კვეთებანი. გაემარჯვა გიორგის. იძლიერენ ლეკნი და ჭრთა დიდებულნი გაიქრნენ. გიორგი შემოერთა ლორეს. უღონოდ დაჩხენილმა დემნამ საბელი მოიბა და გარდამოხდა ციხით და მივიდა ბიძასთან. ციხეში დაჩხენილნი უჩინაჯ მალე დაემარხილნენ გიორგის და ციხის კარები გაუღეს. დემნა საპურობილეში მოკვდა. შემდგომ ამისა, მეორე წელს, გიორგიმ ტახტი დაუდოდა თავის ასულს ოამასს.

გიორგი მეფე თვის ყველა სიმდიდრესა და საზინას ახმარებდა საქვეყნო საქმეს: ციხეებისა და ტაძრების შენებას. იგი დიდ ყურადღებას აქცევდა კარძიას, სამეფო სატახტო ადგილს.

კარძია ახალციხის მხარეშია, მტკვრის ზირას, იქ, საცა ქარზამეთის წყალი ერთვის მტკვარს. კარძია კლდეში გამოკვეთილი შენობაა. იგი შესდგება მრავალ სენაკ-ოთახებისაგან. შიგ

არის ეკკლესიები, აუზები, პალატნი, ფოლოცნი და სს. ეს შენობა ისეთი კრტულია, რომ 20,000-მდე კაცს დაიტევს.

ისკანდერ მუნჯის სიტყვით, კარძიის კლდეში გამოკვეთილი ტაძარი საკვირველი ქმნილებაა. იგი ჩაითვლება სასწაულად კაცის ხელოვნობისა და ჭკუისა. ეკკლესია შესდგება ოთხ დიდრთხ პალატისაგან. ეკკლესიის კედლები ჩუქურთმანია. მეორე პალატის შუაგულს იდგას სამეფო ორსტი, რომლის ზევით დაკიდებულ იყო სალას ოქროსაგან ჩამოსხმული სატი, შიგა და შიგ შთათხალი ძვირფას ქვებითა. სატრე გამოყვანილ წმინდანის ოქალების ადგილას ჩადგმულა იყო ორი ლალი, რომელთაგან ყოველი ღირდა 50 თუმანი. გარედგან ტაძარში შესასვლელი გზა ვიწროა და ბნელი. — ამ მიწის ქვეშეოს და კლდეში გამოსვრტილ ქალაქში 700 მეტი პალატ-სენაკია და მათ შორის, ეკკლესიის გარდა, კიდევ არის მეფის სასახლე, სალარო, სასამართლოცა პალატნი, საპყრობილე და სს. ამ ქალაქში წყალი შემოყვანილია მილით იაილის წყალსაგან, რომელიც კარძიაზე დაშორებულია 3 კერსტით. ერის გადმარტება გვეუბნება, რომ თამარ დედოფალი ამ მილით, კარძიაში, წყლის მავიერ, რძეს ადენდაო. კარძიის ტაძრის კედლებზე ქსარციან გიორგი III. თამარ დედოფალი, რომელსაც ხელში უწერია გეგმა საფლარისა, ლაშა — გიორგი და რუსუდანი.

თამარ მეფე

(1184—1212 წ.).

I

დაბადება და აღზრდა.

თამარის დედა ბურდუხან ოსეთის მეფის სუღდანის ასული იყო. გიორგი მეფემ იგი შეირთო თვისის მამის დამსჯერას ჩხეკით. ბურდუხანი ფრიად ლამაზი, ბრძენი და სიბრძნით აღდიანი იყო. მისებრი რძალი ქართლს არ უხილავს, ამბობს ქართლის ცხოვრება. მემატიანეს სიტყვით, ბურდუხანის ქებად ისიც საკმაოა, რომ იგი შეიქმნა დედად ნათელ-შემოსილის თამარისა. მატიანე არ ამბობს, სასკლდობრ, რომელ წელიწადს დაიბადა თამარი. თამარის პაპა, რომელმაც მამა მისს ცოლად მოჰკვარა ბურდუხანი, ატკბობდა 1155 წელს. ამის გამო სარწმუნოდ მისაჩნევია თამარის დაბადების დროდ ჩავთვალოთ პირველივე წელიწადი მისის მამის გამეფებისა, ესე იგი 1156 წ. *

*) თამარის გამეფებისა და სიკვდილის წელიწადნი დღემდის დაკეშმარიტებით გამოჩვეულნი არ არიან. ვახუშტით, თამარი გამეფდა 1174 წელს და აღესრულა 1201 წ.; ბროსეს ანგარიშით კი იგი გამეფდა 1184 წ. და აღესრულა 1212 წ.

დემნას სიკვდილას (1177 წ.) შემდეგყოფი გიორგი შეუდგა თადარიგს სამყოფო გვირგვინი გადაელოცნა თვისის ასულისათვის. 1179 წელს საქართველოს გასცა ბრძანება: გაჩეიზრასე თამარს გადაესცე ტახტი. მო-

ამას გარდა, ზოგიერთი მემატიანე თამარის სიკვდილის წელიწადად ჰხადის 1207 წ., ზოგი 1204 წ. და სხ. რომ თამარი ცოცხალი ყოფილა 1212 წლამდის, ეს მტკიცდება მის-მიერ მოქრილ ფულით, რომელზედაც აღნიშნულია 1212 წ. ქართლის ცხოვრების ქორონიკონების მიხედვით ირკვევა შემდეგი: ა) თამარმა იმეფა 23 წ. და აღესრულა 18 იანვარს; ბ) ლაშა იყო 13 წლისა, რაჟამს დედა მისმა დაადგა გვირგვინი და დაულოცა მეფობა; გ) რაჟამს მიიცვალა თამარ, ლაშა იყო 18 წლისა. მაშასადამე: $1212 - (18 - 13) = 1207$ (წელიწადი, ოდესცა თამარმა დაადგა ლაშას გვირგვინი); $1207 - 23 = 1184$ (წელიწადი თამარის გამეფებისა); გიორგიმ გვირგვინი რომ დაადგა თამარს, ამის შემდეგ კიდევ მეფობით იცოცხლა 5 წელიწადი ($1184 - 5 = 1179$ წ.). ორი წლის ამის წინად მოკვდა დემნა (1177 წ.). თუ თამარის შობის წელიწადად მივიღებთ 1156 წელს, მაშინ მისი წლოვანობა დაბადების დღიდან იქნება: გვირგვინის დადგამამდე 23 წ. ($1179 - 1156 = 23$); გამეფებამდე ანუ თვით-მპყრობელობამდე 28 წ. ($1184 - 1156 = 28$); თვით მპყრობელობის უარ ყოფამდე ანუ ლაშასთვის გვირგვინის დალოცვამდე 51 წ. ($1207 - 1156 = 51$); სიკვდილამდე 56 წ. ($1212 - 1156 = 56$); რუსის შერთვამდე 31 წ. ($1187 - 1156 = 31$); სოსლანის შერთვამდე 37 წ. ($1163 - 1156 = 37$); ლაშას შობამდე 38 წ., რუსუდანისა — 40 წ. — 1156 წლით ანგარიში სარწმუნო ხდება იმითაც, რომ ქართლის ცხოვრებაში თვით თამარის მატთანეს სათაურს 1156 წ. აღნიშნულია წელიწადად თამარის გამეფებისა ანუ, სხვა ნაირად რომ ვსთქვათ, დაბადების დღიდანვე მატთანე თამარს იხსენიებს მეფობით.

დით ყოველნი ხელმწიფეთ დასაკათ მხებრ მანათობე-
 ლიო. მოვიდნენ ქართველნი. შემოვირბა ბეგრ-ათასი
 ლაშქარი. დასდგეს სამეფო ტახტი უთქმელი ფასისა.
 პირ-მცინარე მამამ მიიყვანა თამარი და ტახტზე დასვა.
 დაიწყო ლიტანიობა. მეფემ აიღო გვირგვინი ოქრო-
 სს მის ოფანისა, აღმკული იაკინთითა და სამარაგდო-
 თა და გადასცა ანტონი ქუთათელს და მან დაადგა იგი
 თამარს თავზე. აიღო მეფემ სრმალი და გადასცა კას-
 ბერ კვირიკისძეს, რაჭვას ერისთავს, და მან შემოართვა
 იგი თამარს. მეფემ მისცა ხელში თამარს სვიპტრას.
 შემოსა მეფურად ჩეხითა და ბისონითა. გვირგვინი
 უგურთხეს, ერთგულობისა და ერთსულობის ფიცი
 მიიღეს: მამა მისმა, ჰატრიაჩქმა, კვისკოპოსებმა, იმერ-
 აძერთა დიდებულებმა, კაწირთა, სპასპეტთა, ლაშქარმა
 და სხ. შემდეგ ამისა თაყვანი სცეს და მიულოცეს თა-
 მარს გამეფება და ქება უთხრეს მრავალგვარი. გაიმარ-
 თა საყოფა ღვინი. ჰკრეს სპილემ-ქურთა, ქოსთა და
 ბუკთ. წინწილის მხიარული ხმა მოეფინა საქართველოს
 არე-მარეს. მხიარულობდა ყოველი კაცი. თამარმა მოა-
 ტანინა თავისი უნჯი და ქარიე ობოლს, დაგრდომილს,
 ლაშქარს და ყველას უწყალობა უზომო, უანგარიშო,
 ულევი. დიდკაცობაც ხელ-ცარიელი არ დაწნა: მათ ებო-
 ძათ ნასუქალნი ტაჭ-ცხენნი და სხ. ნადიმობა გაგრ-
 ძელდა სამ დღეს. გამხიარულებული მეფე—მამა თავის
 ერთგულ კაცებს გამოეთოკა ამ სიტყვებით: ამისად
 ქმნა მდის დამწველი ცეცხლი არ დამეკსებოდაო. *«დამწველ*

ცნობილია გიორგის მიანდა თამარის ტახტის მოცილე დემნა, რომლის სიკვდილისათანავე მის-მიერ აღნებულნი ცნობილი ჩაქრა ჯ მეფესაც მიეცა შემთხვევა საჭარბოვანო ტახტი გადაეღობა თავის ასულისათვის. ამ დროს თამარი უკვე 23 წლის ქალი იყო, სასულემწიფო სიბრძნით განხილული, და იცოდა მეფობა.

თამარის აღზრდა მისს მშობლებს მიენდოთ რუსუდანიისათვის, რომელიც იყო თამარისავე მამიდა. რუსუდანი ცოლად ჰყვანდა სვარასინის სულტანს, რომელსაც თავი დაანება, მოვიდა სამშობლოში და სამეფო სასახლეში დაბინავდა. იგი ნასწავლი და ფრიად ბრძენი დედაკაცი იყო. თამარმა მისგან ისწავლა ყოველგვარი სიბრძნე, და იქონა „უბრძნეს ბრძენთა“. შავთელა თამარს ჰხადის სიბრძნისა სირად და კაზად, სწავლის მოძღვრად, წერილთა ღრმითა გამმარტებულად, მსჯავრისა და სამართლის მსჯელად და სჯულის ღარად. იგი ამსთანავე იყო აღმძინა სათნო, ღვთისნიერი, მშრომელთა, უცხოთა და გლახაკთა მოწყალე და გამკითხავი.

უყვარდა თამარს შრომა, ხელ-საქმე. მისი ყოველ ღამინდელი ხელსაქმარი გლახაკთ მიეცემოდა სოღმე. თუ რაზომ უყვარდა თამარს შრომა, ამას გვიმტკიცებს შემდეგი მაგალითი: ერთხელ ღამე კიდურ გატეხილი იყო და თამარს კი ჯერ არ დაუძინა. იგი იჯდა თავის ოთახში და ხელ-საქმობდა. ბოლოს დაიღალა და მანუ-რალს მიეძინა. მძინარეს ესიძინა სასილკულად ტურფა საყოფელი, ყვავილითა, მწვანეილითა ჯ ნერგით განშენებული, სამოთხის მსგავსი. მასში იყო საყდრები და

ტახლები, ჰატიოსნად შემკული სარკმლებითა. კაცად-კაცადისათვის დადგომული იყო ოქრო-ვერცხლის საჯდომებო და მათ შორის, ზენა კერძო, იყო ტახტი უჰატიოსნესი, ოქროისა, შემკული თვალთა და მარგალიტთაგან. ამ სამოთხეში შეიყვანეს თამარი, რომელმან, იხილა-რადიგი საჯდომები, იფიქრა: მეფე ვარ და იგი უჰატიოსნესი და უზენაესი საჯდომი ჩემი უნდა იყოსო, და გაქმნათა მასე დასაჯდომად. სოლო წარმოუდგა კაცი, ნათლით შემოსილი, ხელი დაუჭირა და უთხრა:

— არა არს შენი საჯდომი ეკე. შენ ვერ შემძლებულ ხარ დაპყრობად ამისსა.

— კინ უჰატიოსნეს არს ჩემსა, რომელმან დაიპყრას უჰატიოსნესი საჯდომი, ჭკითხა თამარმა.

— საუდარი იმი შენისა დასასხლისისა არს, ამისთვის რომელ ათორმეტთა მღვდელთა მისითა სელითა შესთული ჰქმონიეს, ამისთვის იგი უზენაესი არს შენსა. საყოფელი შენი აქავე არს. და უზენა უღარესი საჯდომი.

გაელვიძა თამარს, მოიხმო დასასხლისი და მიგან შეიტყო, რომ მას, მართლაც, 12 ლვდლისათვის შეუსთავს კართ-ფილონი ზ მიუძღვნა მათთვის. „ამიერითგან თამარმაც იწყო — აღექვანდრით ვაჭართაგან მოღებულის მცტელისაგან — სთუად ზ ქმნად შესამოსლისა, ვიდრემდის ათორმეტად სრულ-ჭყო“.

თამარს კარგად ახასიათებენ შემდეგი სიტყვები, რომლებიც მას მუდამ ჰირზოდ ეკვრას:

— მე ვარ მამა ობოლთა და მსაჯული ქვრივთა.

— შიშველი გამოკედ დედის მუცლით და შიშველსა

შეგულებების წარსკვლად.

ქტევითა და შესკდულაობით თამარი ყოფილა მშვენიერი, თვალ-წარმტაცია. ასრე სატაკს მას ჩასრუხაძე: „თამარ წყნარი, შესაწყნარი, ხმა ნაწნარი, ჰირ-მცინარი, საჩინარი, მზე-მცინარი, წყალი-მტენარი, მოძინარი; მისთვის ქნარი, რა არს ქნარი; არსით-მთქნარი, უჩინარი; ვარდ-შამხნარი, შამხ-მადნარი, ღაწვი-მწყაზნარი, შუქ-მოფინარი“.

შავთელის სიტყვით, თამარი ყოფილა მეტად ღონიერი და მკლავნი ჭქონია ძლიერნი; ხოლო ჭმოსია: „შესამოსელნი, შესამკობელნი ოქრო-ხემსუღნი; გვირგვინ-სკიპტრანი, ბისონ-მიტრანი მოწყულთა თანა-შექსულნი; დიადიმ-პოროფირთა, შთაცმა პოდირთა, სამარგდონი ერთგან-ექსულნა.“

თამარის დეგვირგვინების შემდეგ წლის თავზედ გარდაიცვალა მისი დედა ბურდუხან და რამდენიმე წლის შემდეგ (1184 წ.) აღესრულა მეფე გიორგიც. თამარი შეიქმნა თვით-მზურობელ სულმწიფედ.

II

სუფე-სიტყვა და ქორწინება თამარისა.

თამარის პოლიტიკური ნიჭი, მისი შორს გამჭვრეტელობა ტანტზე ასკლისავე უმაღლ გამოჩნდა. მართალია, მამისაგან თამარმა ჩაიბარა ძლიერი სამეფო, მაგ-

რამ ეს სამეფო მკვიდრ საფუძველზე არ იყო დამყარებული. მას აკლდა შინაური ერთობა და სიმტკიცე, ეს ქვა-კუთხედი ყოველი სამეფოს ძლიერებისა და ბედნიერებისა. გონება-ვრცელ თამარს არ გამოუპარა ესრეთი ნაკლი მამა მამის სამეფოსა. თვით-მზყრობელ ხელმწიფემ, გამეფებისაკე უძალ, დაძისო ქედ-მადლობა იმ დიდებულთა, რომელთაც ქვეყნის ერთობა — სიმტკიცე თავიანთ თავის დამცირებად მიანნადათ, რადგან გამოეკრებულ მეფის შიშით თავისუფლად ველარ მოქმედობდნენ. ამ გვარ სენს ბოლო მოუღო თამარმა და თავის შესანიშნავის ნიჭით ყოველი ქართველის გული მოიგო და მოხიბლა.

უწინარეს ყოვლისა თამარი შეუდგა ერის ზნეობის განკარგებას. უძალეს ხელისუფალია მოხსებით ხალხის ზნეობა შებღაღულიყო. ქათალიკოზი მიქელ, რომელიც განაკება ეკკლესიას, თვით წინა-უკმო იყო წესთაგან საეკკლესიოთა; ყუბასარი, ამირ-სპასალარი და მანდატურთ-უხუცესი, ფილენჯის სენს შეეპყრო და წართმეოდა ენა, ხელი და ფერხი. ამისთანა მოთავე კაცნი ფრიად მაზარებელნი იყვნენ ქვეყნისა. მათნი ხელ-ქვეითნი, თავისის საქციელით, რყვნიდნენ ეკკლესიას, ხალხს და ლაშქარს. ამის ცხადი მაგალითი მეჭურჭლეთ-უხუცესი ყუთლუ-არსდანიას. ამ „ჯოჯის სახედ რ-გონება და დაუდგრომელ კაცმა კარავი დაიდგა ისნის (თბილისის ნაწილია) ველზე და სომეხთ მეფედ დასაჯდომად განემზადა.

თამარმა იერუსალიმით აღმოუწოდა ნიკოლოზ გულაბრისძეს, საქართველოს ქათალიკოზად ყოფილს,

და შეკრება საღვდელონი და წარწინებულნი კაცნი, შიისმო ანტონ ქუთათელი საღვრისძე, კაცი დიდად განთქმული სათნოებითა და ძლიერი სიტყვიითა და საქმით. შეიკრიბნენ-რა ფოკელნი ერთსა საღვრისა, თამარა მიეგება მათ ამ სიტყვებით:

თქვენ ღვთისა-მიერ განჩიბულ ხართ მოძღვრად ჩვენდა. გამოიძიეთ ყოველი კეთილად. დაამტკიცეთ მართალი და განხადეთ ყოველი გვლარქნილი. ნუ თვალ-ახვამთ მთავართა სიდიდისათვის, ნუცა გლახაკთა უღებ-ყოფთ სიმცირისათვის. თქვენ სიტყვიით, ხოლო მე საქმით. თქვენ სწავლით, ხოლო მე განსწავლით. თქვენ წვრთით, ხოლო მე განსწვრთით. ხელი მივცეთ ერთმანეთს [დაცვად სჯულთა: თქვენ ვითარცა მღვდელნი, ხოლო მე ვითარცა მეფე; თქვენ ვითარცა ხელისუფალნი, ხოლო მე ვითარცა ებგური (დარაჯი).

დაასრულა-რა თამარა ესრეთი მტკიცე-აზრისანი სიტყვა, გამოეთხოვა კრებას და წარვიდა ჰელატად თვისად. კრებაზე დამსწრე სამღვდელოების რჩევამ დაამსო ქათალიკოზი მიქელ, რომელი არც კი გამოცხადდა ამ შეურიღობაზე, — ამის შემდეგ მიქელს დიდხანს აღას უცოცხლია. იგი ქათალიკოზობისაგან „განაყენა ღვთის სასჯელმა“. — სამღვდელოებისაკე რჩევამ „ვინმე ეპისკოპოსნი შესტკალებს და მათ წილ საღმრთონი კაცნი და მეცნიერნი სჯულისანი დასხნეს“. ეუბასარი, რომლის გადაყენება უნდოდათ, მალე აღესრულა. განლალებული აფრიდონი, მსახურთ-უხუცესი და თმოგვისა და სსკა ცისეების ჰატონი, ლაშქრის სურვილისამებრ, მოიშა-

ლს და დამხმარ. შეშინებულნი ყუთლუ-არსლანი და მის-
ნი მომხრენი თავის ნებით მოვიდნენ წინაშე თამარისა,
დაკრძობით თაყვანი-სცეს მას, მისცეს პირი ერთგულე-
ბისა და მოარჩილებისა.

ამის შემდეგ, თანა-დგომითა და ერთ-ნებაობითა
საქართველთს დიდებულთა, თამარ დედოფალმა დანიშნა
ახალნი სკლის-უფალნი: ამირ-სპასალარად (ჯაღის უფ-
როსად) სარგის მსარგრძელი, რომელიც შთამომავლ-
ბით იყო ქურთის ტომისა; მანდატურთ-უხუცესად
(პოლიციის უფროსად) ჭიანჭური, რომელსაც მისცეს
ოქროს ანგანი (კეკრთხი), ხაჩიკის საკრამიანი (პურანი
მარგალიტ მოკლებული); მეჭურჭლეთ-უხუცესად
(სასულმწიფო საზინის უფროსად) კასახურ კარდანიძე,
კაცი დიდ-გვარისანი; მსახურთ-უხუცესად კარდან დ-
დიანი; ჩუნჩერასად (მხარეულთ უფროსად) მარუშიანი;
ამილახორად (მეჯინებთ უფროსად) გამრეკელი თო-
რელი, რომელიც, შემდგომ სარგის მსარგრძელისა, დაი-
ნიშნა ამირ-სპასალარად; ჭყონდიდლად და მწიგნო-
ბათ უხუცესად ანტონ გლახისძე, კაცი ფრიად მეც-
ნიერი, სასიერი, მოწყალე; ქათალიკოსად (შემდეგ მი-
ქელის სიკვდილისა) თეოდორე.

ამავე დროს თამარმა დასვა: ბაჩამ კარდანიძე სვან-
თა ერისთავად; კასახურ კასახურისძე რაჭის ერისთავად;
დოთაღოს შარვაშიძე აფხაზეთის ერისთავად; ამუნელის-
ძე ცხუმის (სუხუმის) ერისთავად; სამეგრელოს ერის-
თავად ბედიანი; იმერეთ-ქართლის ერისთავად რატი სუ-
რამელი და კასეთისა ბაკურ ძეგანისძე; ჭყურეთის ერის-
თავად ასათ გრიგოლისძე; სამცხის ერისთავად და სპა-

საღაწად ბოცო ჯაყელი.

თამარმა დაადგინა აგრეთვე ახალნი ხელისუფალნი, ტაძრისა და საყდრისა წინაშე მდგომელნი, და განთავისუფლა ხაჩვრისა და ბეგარისაგან ეკკლესიანი, გააწინაურა ქვეყნის მომქმედნი და მუშაენი.

ასალ ხელისუფალთა შემწეობითა და «სიმშვიდითა დაკითხიანითა, სიბრძნითა სოფლომონიანითა, სიმსნითა და საურავისა დღესისა სკალისა არ მიგდებისა, თამარმა იპურა ზღვით პონტოსით ზღვამდე გურგანისა (კასპიისა) და სპერდგან დარუბანდამდის და ყოველნი კავკასიისა იმერნი და ამერნი, ხაზარეთამდი და სკვითთადმი». და წარქმართა საქართველოს ბუდი სვიან-დოვლათიანად.

მაგრამ ქართველნი სწუსდნენ, რომ მათი ხელმწიფე უმელეო იყო და განიზრასეს მოეგვარათ მისთვის ქმარი. თამარს ბეგრი მთხოვნედი ჰყვანდა. მაგრამ ქართველნი ებიებდნენ მათზე უკეთესს და უფრო ღირსეულ საქმროს.

ბეგრი რჩევის შემდეგ თამარისათვის საქმროდ აღირჩიეს რუსთ მეფის შვილი გიორგი, რომელიც გაჰარმა წანქან ზორაბაბელმა ყიფჩაყიდგან თბილისს ჩამოიყვანა. საღსმა რუსუდანის პირით თამარს მოახსენა თვისი სურვილი. გონება-ვრცელ თამარს გაუგვირდა ესრეთი კადნიერება და უთხრა საღსს: „კაცო, ვითარ ღირს შეუტყობლად ესე ვითარისა საქმისა ქმნად? არა ვიცით კაცისა ამისთვის უცხოა: არცა ქცევა, არცა საქმე, არცა ბუნებისა და ჩვეულებისა, არცა მხედრობისა და სიქველისა; მაცადეთ, ვიდრემდის განიცადოთ ყოველთა სიკეთე, გინა სიღრვე მისი!“ თუმცა ასე მკვერ-მეტყველურად და საქ-

მის ცოდნით ეკედრებოდა თამარი სალსს, მაგრამ იგინი „წინააღმდეგობდეს და უშვილობასა და სახლისა მისისა უნაყოფოებას ზოახსენებდეს, დრტინვიდეს და წინამძღვარსა სპათასა ითხოვდეს და ყოვლითურთ შეაიწროებდეს სულსა მისსა, ესოდენსა მიძიმესა საქმესა მსუბუქად შეეხებოდეს“. ამის შემდეგ თამარმა, თანასმად სალსის სურვილისა და დასამტკიცებლად თვისის გონიერებისა და შორს-გამჭვრეტელობისა, შეირთო გიორგი.

თამარის ქორწინების შემდეგ მოხდა ლაშქრობა. მოთავედ ჩვენი ჯარისა იყო თვით გიორგი. გაილაშქრეს და აიღეს ყარსი, კარნიფოლი. მცირე ჯარით გამრეკელმა განდევნა ოსმალნი ძაღლის-სეკიდგან (პალაკაიოდგან). მსარგრძელმა მიმოკლო დვინის და სურმანის ქვეყნები. სსკებმა განაძეკეს მტრის ჯარები კლარჯეთიდან. აჯანყებულნი დვინელნი გიორგიმ სელახად დაამარცხა და წაართვა კაი ძალი ალაფი. აქედგან წაიდა არარატისკენ და განაზნია დიდ-ძალი ოსმალთა ჯარი. დაბრუნებისას ქართველთ დაეცნენ გელაქუნის ოსმალნი, მაგრამ არც მათ მოუდრიკეს თავი ქართველებმა. ამის შემდეგ გაილაშქრეს განჯისკენ და მდინარე არეზის ნაპირებსკენ.

ესრეთი ძლევა-მოსილობა კერ ასარებდა თამარის გულსა და სულს, რადგან მისი წინასწარმეტყველობის ნიშნები გამოჩნდა. გიორგი შეეწვია სიმთრვალეს და ისე გარეყნა, რომ „სიმთრვალესა შინა იწყო მრავალთა საძაგელთა და უშვერთა საქმეთა ქმნად, რომელთა ნამეტნავ არს აწერად.“ შეუწინდნენ კაცნი გასაკურნებლად, მაგრამ „კურნებლით ბაბილოვანსა და არ იყო კურნება: არათუ ოდენ არ შეიგონა, არამედ უძვირესთა მიმართ იწყო და

კაცნი უბრალოდ გვემნა და ასოთა ამოგდებითა ტანჯნა.“

ამის შემდეგ თამარმა სასწაულად გამოაცხადა, რომ ამისთანა გარყენილ კაცთან ველად ვიცხოვრებო, და მეტი მიუბრუნდა თვით გიორგის და უთხრა: „მე არა მიძლავს აჩრდილისა მრუდისა ხისასა გამართად და უბრალოდ განვიყრი მტვერსაცა, რომელი აღმეკრა შენ მიერ.“ თამარი განშორდა მას. რუსუდანი დედოფალმა და ყოველთა წარჩინებულთა გიორგი ჩასაკეს ნაკში და კოსტანტინოპოლს გაისტუმრეს. ასე დაირღვა პირველი ცოლ-ქმრობა თამარისა.

ამის შემდეგ, თხოვნისამებრ სასულეიერო წოდებისა, აზნაურთა და ხალხისა, თამარი მეორედ უნდა შეუღლებულიყო. თამარის ქმრობის მსურველნი ბევრნი აღმოჩნდნენ, სსკათა შორის, საბერძნეთის იმპერატორის შვიდი, ანტიოქიის მთავარი ბოემუნდი, სულთანნი და სხ. მაგრამ ეგელა ამათგან ამოიჩინეს ქართველთ მეფეთა ნათესავი დავით სოლჴანი, ბაგრატიონი, ოსთა მეფის შვილი. მათიანეს სიტყვით, დავითი „მოყმე იყო ნაკეთად კარგი, ბეჭ-ბრტყელი, პირად ტურფა, ტანად ზომიერი, კეთილად ზრდილი და წყრთილი, მსნე და ძლიერი, ჩაინდობითა და მშვილდოვნობით უსწორო, ტანითა ახრკანი, და ყოველითურთ სრული სიკეთითა“. იგი პატარაობიდანვე საქართველოში მოეყვანა თამარის მამიდა რუსუდანი და აქ აღეზარდა ისე, ვითარცა შეჭფერიანთ სეფე-წულთ. ერის აჩქევანს თამარმაც დასტური დასცა და დავითის მეუღლეობა იკადრა. დიდუბეში შეყარა მრავალი ხალხი, მოგროვდა ლაშქარი და ქორწილი ქმნეს შესატყვისი და შემსგავსებულა ხელმწიფობი-

სა და შარკანდედობისა მათისა. შემდგომად ამისა „შემოვიდეს თბილისად და დასხდეს ტასტსა ბედნიერსა ორნი მნათობნი, ორნი მზენი განმანათლებელნი უოკელთანი.“ სახსოვრად ამ ამბისა თამარმა უხვად გასცა წყალობანი, რომელთაც აღაუკავეს მეურნეობა და განაძლიერეს მუშაკნი, ქვრივ-ობოლნი, ლაშქარი და ეკვლესია. თამარის ესრეთი მამობრივი სიყვარული თვის ქვეშევრდომთადმი ღრმად ჩანერგილა ერის სულსა და გულში. ერის მესხიერებას დაუტრავს შემდეგი სურათი დიდუბის ღხინისა.

საქართველოს დედოფალი, დედა ქართველისა, თამარი, სიმშვენიერით მოსილი, ამომავალი მზის დარი, დავით-სოსლანის მეუღლე, რომელს უმშვენა მან მხარი. დიდუბეში იქორწინა, სადაც რომ საყდარი არი. ნადიმობა გაუმართა; მოიწვია თავის ჯარი. ასი სული ცხვარი დაკლა და ორასი ნიშა-ხარი. ლურჯი სუფრა გაუშალა, იქნებოდა ასი მხარი. ქვრივ-ობლებსა უწყალობა ოქრო-ვერცხლი დიდი ძალი.

ამ შემთხვევაში მოწყალე და ვრცელ-გონება თამარი მოიქცა თანახმად ერის სიბრძნისა, რომელიც ამბობს: ვარდთა და ნებთა ვინადგან მზე სწორედ მოეფინების, — დიდთა და წვრილთა წყალობა შენცა ნუ მოგეწყინების; უხვსა მორჩილობს ყოველი, იგიცა, ვინ ორგულია; რასაცა გასცემ — შენია, რაც არა — დაკარგულია.

ამასობაში რუსი გიორგი კოსტანტინეპოლიდგან ჯარით წამოვიდა საქართველოსკენ, რათა დაიბრუნოს დაკარგული

ტასტი. შემოვიდა უარნუ ქალაქში (არზრუმში) და გადბიწა ზოგიერთი თავადები. სსკათა შორის გუზან, მმართველი კლარჯეთისა და შავშეთისა; ბოცო, მმართველი სამცხისა და კარდან დადიანი, რომელმაც მიიმხრო აფსახნი, სკანი, რაჭკელები, არგვეთელები და მეგრელები. ყველა ესენი მიემხრენ გიორგის და გეგუთში სამეფო ტასტზე დასვეს. ამის შემდეგ ერთი ნახევარი აჯანყებულთა და ორგულთა ლისის მითით გადმოვიდა და გააოსნა ქართლი და მოაწია გორამდის და ნაჭარმაგეკამდას; მეორე ნახევარი გადავიდა სამცხეს და დასწვა ოძრსე.

გაიგო თუ არა თამარმა ასეთი მოქმედება იმერთა, შეკრბა ლაშქარი და გამრეკელის წინამძღოლობით აფრინა სამცხისკენ, სარა შეკრებილიყვნენ მტრები. ნილის მინდორში მოსდა ბრძოლა და აჯანყებულნი დამარცხებულ და განხეულ იქმნენ. ახლა კი მისკდნენ თვის შეცდომას იმერნი და პატიება სთხოვეს თამარს. თვით გიორგი დაატყვევეს და მოჭკარეს დედოფალს. ყოვლად მოწყალე თამარმა ყველას შეუნდო და მისცა სიმტკირე პირველად გიორგის უნებელად გაშვებისათვის, მერმე მის უამისა არას შეცოდებისათვის, არცა შენანებისა და გარდასდისა. ამის შემდეგ გიორგი წარვიდა მასვე მისის სკეუბედურსა გზასა და შეიქმნა მშვიდობა, ერთობა და სისარული საქართველოსა შინა. “

III

ლაშქრობანი და ბრძოლანი.

სასული და დიდება თამარისა უმეტესად გაძლიერდა და განითქვა მეორე ქმრის, დავითის, შერთვის შემდეგ.

შანქოლის ომი. მასინ, როდესაც თამარი მშვიდობიანად განაგებდა სამეფოს, მოვიდა ამბავი, რომ მახმადიანნი მისულან ხალიფასთან და უთხოვნიათ შემწეობა მოგვეცი და თამარის ჯვარი ამოგვყურებინეო; ხალიფასაც გაუცია დიდ-ძალი ოქრო-ვერცხლი და თავის სარდლებისათვის უბრძანებია დაიარონ უგელა ქვეყნები ინდოეთ-სამარყანდიდგან მოკიდებული კიდრე დარუბანდამდის და შეკრიბონ იმდენი ლაშქარი, რომ მათი „რიცხვი არც არავინ იცოდეს და არც არა ერთსა თქმსა დაეტოდეს“. — სარდლებსაც ძალე შეეკრიბათ ურიცხვი ლაშქარი, ხალიფას ძვირფასი დროშა წამოემძლვარათ და დაბანაკებულიყვნენ ადარბადაგანს, და ამის შემდეგ განეცხადებინათ თამარისათვის წაკიდება თვისი.

რწამს უოველივე ესე ესმა თამარს, უბრძანა ანტონ ჭყონდიდელს: „არა ავითა გულისა და არცა დედა-კაცურითა სიტყვითა; ისწრაფეთ დაწეკად და მამაცურითა სიტყვითა მიმოდანდეკით ბრძანება, რათა მსწრაფელ შემოკრბენ მხედრობანი“. ასრე უბრძანა და

„ზრძანება საჭმე იქმნა და ათსა დღესა, კითარცა გრდი შაკარდენტა, მოჭფრინდა ყოველი მხედრობა ყოველი-თურთ საკსენი სინარულითა, და აივსო ლაშქრით მტკერის ჰირი თბილისით ყარაღაჯამდის: ალგეთის ჰირი, ქციის ჰირი და ბერდუჯის ჰირი.“ თამარი მიეგება ლაშქარს მამაცურ სიტყვებით:

„ძმანო ჩემო, ნუ შეძრწუნდებიან გულნი თქვენნი სიმრავლისათვის მათისა და სიმცირისათვის თქვენისა, რამეთუ ღმერთი ჩვენთანა არს... მოიგონეთ გედგონი-საგან ურიცხვ მადიანელთა გაყლეტა... მხოლოდ ღმერთსა მიენდგენით. შეისწრაფეთ ქვეყანად მათდა და გამძრჯვებულნი წარმოემართენით.“ ამის შემდეგ თამარმა წაუმიღვარა ჯარს ძელი ცხოველი და თვითონ ტახანქელას დადგა.

დავით მეფე აღიჭურვა იარაღით და შეზრძანდა ცხენოედ, რომელსაც ერქვა ზერდაგი. ეს ცხენი მეფეს ეყიდა ვახტანგ საჩინელისაგან და ფასად მიეცა ცინე და სოფელი. აღმხედრდა ლაშქარიც და გაემართა განჯისაკენ. მზვერავების თქმით, მტრის ლაშქარს ეჭირა დიდი სივრცე განჯასა და შანქარს შორის მტკერმდის.

თამარის სიტყვით გამხნეებულნი ჯარი დავითმა ორად გაჭყო და ორის მხრით იერიში მიიტანა მტერზე. ჰირველად მიუხტა მტერს ზაქარია მხარგრძელი და, როცა იგი ურიცხვ მტერთაგან იძლეოდა, უცებ შეუტია მათ უკანიდგან დავით სოსლანმა და მტრის ბანაკი აიწია ზე გაიქცა. ქართველნი გამოეკიდნენ. შეიჭმნა ჩასა-ჩუსი. შეიმეუსრა გალადებული ლაშქარი მტრი-

სა. მეფეს დარჩა მთელი ბანაკი ზ მრავალი დროშა სალი-
ფას დროშითურთ. ქართველნი დაბრუნდნენ განჯაში და
„მადრასათა-წილ აღმართეს ეკვლესიანი, მუივანთა-წილ
რეკეს ძელთა, და ნაცულად მუერთა ღაღადებდა მღვდ-
ლი“. მეორე ღელს, გათენებისას, მოვიდნენ შანქორელნი
და მოართვეს მეფეს ქალაქის კლიტენი. ამასობაში მე-
ფისაგან წარგზავნილმა შიკრიკმაც მიაღწია ტახახმელამდე
და თაძარს აუწყო გამარჯვება მისის ლაშქრისა. გასარე-
ბული თამარ აიყარა და თბილსს დაბრუნდა. დავით მე-
ფემ დაიმორჩილა განჯა-შანქორი და მათი არე-მარე,
განაგო იქაური საქმეები და მერე წამოუძღვა თავის ძლე-
ვა მოსილ ლაშქარს და მოვიდა თბილისს. ქალაქის ახ-
ლეს მიეგება მათ თამარი, მოიკითხა ყოველი კაცი და
შეაქო. მერე წამოუძღვა ჯარს და შემოიყვანა ქალაქში.
სარდლები ზ დიდ-კაცობა მიიწვია სრასა სამეფუფოსა; ხო-
ლო ტყუენი, დროშანი და დაულა-ალათი „განაწყვეს კელ“
სა დიდუბისასა აკვალამდის: აქლემი ყოველი ტვირთი-
თა, ცხენი ყოველი აკანმულობითა; ყოველი ამირანი
თვისითა დროშითა (ვირველად ხალიფას დროშა, მერე
ათაბაგისა); შემდგომად განაწყვეს კარითგან ქალაქისა
ვიდრე ხევამდე გლდანისა: ტყუე-ყოველი კაცი ხელმწი-
ფე-აზნაურთა მონამდის — 12,000; აკაზა (კეფხი) 40,
ცხენი 20,000, ჯორი 7,000, აქლემი 15,000, — ყო-
ველი კიდებული. სხვათა სიმდიდრეთა და საჭურჭლეთა,
ოქროთა და ღართა, ვინმცა უძლო აღრიცხვად“.

ასრე რომ განაწყვეს, მერე „განიყვანეს თამარი,
და შეწირნეს და ათაყვანეს ყოველნი იგი თავნი სპარ-
სეთისანი, თვითცა თაყვანი სცეს და მიულოცეს მეფო-

ბა ბედნიერი“.

მემატიანეს სიტყვით, ტყვეებს ქალაქში გუტლად ფუკისად (ფუკის გუტალი=სის კოკზი, ჩამსა) ჰყიდნენ; სეფე-აზნაურნი ანაკოფიის ციხიდან გულასტანის ციხემდე აღიკსნენ საგანძურითა და ტყვეთაჲ. ხალიფას დროშა თამარმა წაგზავნა გელათს და მიუძღვნა სასულის ღვთის-მშობელს.

ამის შემდგომ თამარმა გაგზავნა ლაშქარი ყარსის ასაღებად. დროთა კითარებისაგამო ეს ქალაქი მტრებს დაეჭირათ. ყარსს რომ მიუახლოვდნენ ქართველნი, მტრები გაიქცნენ. ყარსის მმართველად დასვეს იოანე ასალციხელი და დაბრუნდნენ ქართლად. დიდხანს არ მოუსდა დასვენება თამარის ლაშქარს.

ამი ბოლოსტიკეს. მალე მათ წინ-აღუდგა სისინელი მტერი ჯვაროსნობისა—ალექზანდრე *) სულთანი ნუქარდინი, რომელმაც თამარს მოსწერა შემდეგი წერილი, აღსაკვეთიად ზვიადობითა და ღვთის გმობით:

მე ნუქარდინი,—სულტანი ყოველისა ცასა-ქვეშისა, უმაღლესი მიმსგავსებული ანგელოსთა, თანამდგომი ღვთისა, მოვლინებული დიდისა მოჰმედისაგან,—მოგიმცნობ მეფესა ქართველთასა თამარს: ყოველი დიაცი რეგენია: შენ გიბრძანებია ქართველთა აღებად ხრმლისა და ღვთისაგან საყვარელისა ისლემთა ერისა დახოცად და კვალად ნათესავესა ზედა თავისუფალსა დადებად ხარკი ყმებური. აწ მე მოვალ, რათა ეუსაჯო

*) ალექზანდრე იყო მაგარი და მდიდარი ქალაქი ასურასტანში. ეს ქალაქი მეათე საუკუნეიდგან ეკუთნოდათ მცირე-აზიის სულთნებს. სულთანი ნუქარდინიც აქაური იყო.

სამართალი სახლსა სპარსთასა და განგწვართო შენ და ერიცა შენი, არაოდეს აღებად ხრმლისა, რომელი ღმერთსა ჩვენთვის უბოძებია; ხოლო ცხოვრებით იგი ოდენ ვაცხოვნო, რომელმან უწინარეს მოსვლისა ჩემისა თაყვანი მცეს წინაშე კარვისა ჩემისა და აღიაროს ქადაგება მაჰმად მოციქულისა, და უარ-ჰყოს სჯული შენი, და ხელითა თვისითა იწყოს წინაშე ჩემსა ლეწად ჯვარისა, რომლისა მიმართ დაგიცთ ცუდი სასოება. აწ მოელოდი ნაცვალსა ჩემსა, რომელი შეამთხვიე სპარსთა.

ნუქარდინს ჰქვანდა 800,000 მოკომარი და ამათ-გან 100,000 იყო მსკდარი. მთელი ეს ღაშქარი მოკე-რებით მესოპოტომიასსა, გალეტონიასსა, ისაკრიასსა და კაჰჰაღოკიაში და აგრეთვე სომხეთსა, ბითინიასსა, ჰაფ-ლაგონიასსა და სსკა ადგილებში.

ნუქარდინმა თვისი ეპისტოლე გამოატანა შიკრიკს. იგი მოკიდა საქართეელში და, წარსდგა-რა წინაშე ამირ-სპაღარისა, ამყად სთქვა: „უკეთუ იქუემან თქვენ-მან დაუტეოს სჯული თვისი, იპურას სულტანმა ცოლად ჰ უკეთუ არ დაუტეოს სჯული, იუოს საჩქად (სასად) სულტნისა.“

ამ სიტყუებმა საშინლად ადუღკეს საჩდალი ზაქა-რია. იგი მიჰკარდა ბრეყს შიკრიკს და ისე ღონიერად სტეიტა სილა, რომ ამყი მოციქული პირ-ჰქე დაეცა და ვითარცა მკკდარი დაეცა“.

წაიკითსა თუ არა თამარმა ამ გვარი საწ-ყენი წერილი, თადარიკს შეუდგა. მისის ბრძანებით „მოუწოდეს სპათა, იმერთა და ამერთა. ნიკოფსიით დარუხანდამდის ბრძანება და წიგნები ქროდა. მა-ლე-მსრბოლთა, ცოტათა დღეთა შინა, შემოკრიბეს, ღაშ-ქარი ვითარცა კუესკენი სივისკასითა ჰ ვითარცა ლომნი

გულითა... შეკრბეს ჯაკახეთს და არღარა ჭყოვნეს, —
არამედ მსწრაფელ მიმართეს ვარძიას, ტაძარსა უოკლად
წმ. ღვთის მშობლისასა. შეკედრა (თამარმა) სოსლან-
დავით და სპა მისი და დროშა ბედნიერად სმარებულნი.
აქედგან გაემართა ლაშქარი, რომელსაც თვით თამარი
უძღვოდა წინა... ლაშქარმა მიადწია ბასიანის კერძოს და
მიუახლოვდა ყარსს. აქედგან თამარმა ნუქარდინს, ბო-
ლოსტიკეს დაბანაკებულს, შეუთვალა:

ძალისა ღვთისა მინდობილმან, მარადის ქალწუ-
ლისა მარიაძის მკედრებულმან და პატრონისა ჯვარისა სო-
სოებით მოსავმან, წავიკითხე ღვთისა განმარისებელი
წიგნი შენი, და ნუქარდინ, და ვსტან სიცრუენი შენნი,
რათა ბჭე ღმერთი იყოს. არა გასმიესა, რამეთუ, უო-
კელი ცრუდ მოფუცავი სასულსა ღვთისა, მის-მიერ აღი-
ხოცოს. შენ რქროითა შეკრბულთა სიმრავლისა მკვირეთა
მინდობილსარ, უჩეტარი მსჯავრსა ღვთისასა, სოლო
მე არცა სიმდიდრეთა, არცა სპათა ჩვენთა სიმრავლესა,
არცა რასა სხვასა გაცობრივსა საქმესა მინდობილ ვარ,
არამედ ძისა ღვთისა, უოკლისა მპყრობელისა და შეწკე-
ნასა ქრისტეს ჯვარისასა, რომელსა შენ ჭგობ. ესე-რ
ვითარი შემოგეთვალა, წარმოგიუღენია მხედრობა ქრის-
ტეს მოსახელე, არა შენდა თაყვანის ცემად, არამედ დამ-
ხობად შენდა ზვავისა ძაგის და ამპარტაყანისა გულისა
შენისა, რათა განისწავლო ღვთისა-მიერ არ-ღა რა გმო-
ხად სასულსა მისსა. იყავნ ნება ღვთისა და ნუ შენი.
წარმოგიუღენი მსახური ჩემი, რათა წიგნისა შენისა პა-
სუხი ადრე მოგართვას და შეგატყობინოს, რომ ჩემ-
მიერ წარმოგიუღენილთა სპათა ფერსნი ესე-რ ვართა შენ-

თა ზედა დგანან.

ამის შემდეგ ქართველთა ლაშქარმა თაყვანი სცა და უამბოროა წმ. ჯგერსა, გამოეთხოვა ჯ გამოემშვიდობა თამარს და გაემართა ბოლნისტიკეს, საცა დაბანაკებულ-იყო სულტანი. მიმავ ლ ჯარს თამარმა გადასახა ნიში ჯგერისა და გამოემართა სამცხეს და მოვიდა ოძრხეს. მასთან იყო ქათალიკოზი თეოდორე, კაცი წმიდა და სახიერი, აგრეთვე მრავალნი ეპისკოპოსნი და მონა-ზონნი ჯ პოეტი იოანე შავთელი. დღე ჯ ღამ ლიტა-ნიაობდნენ. თვით სოფლებშიაც, თამარის ბრძანებით, ლიტანიობდნენ და საქართველოს ლაშქარს აკედრებდნენ ღმერთს.

მტერს ეჭირა დიდი სიკრტე. ქართველები რომ მიუახლოვდნენ, ნასეს იქ რიცხვი ცხენისა, ჯოჯორისა და აქლემისა უთვალავი, კარებსა ჯ სრია—ფარდაგებს მინდორი იგი დაუფარათ. ქართველთ დასწევს თვისი რაზმები: წინამბრძოლად იყო ზაქარია მხარგრძელი, ამირ-სპასალარი, ახალციხელი შალვა და ივანე, და სხვანი თორელნი. შემდეგ ერთ-კერძო იმერ-ათხაზნი და ერთ-კერძო ქართლ-კახელნი. სულტანი რომ დაინახეს, ცოტად ცხენი აჩქარეს და მიმართეს. მოჰხდა ომი ფიცხელი და ძლიერი. ორივე მხრივ ბევრი დაიხრცა. ქართველნი უფრო გაგულდნენ და უფრო სასტიკად შეებრძოლნენ მტერს. გაისმა ჭახა-ჭუხი. ერთის მხრივ მესვეურად შეიჭრა დავით-სოხლანი და მეორე მხრით ზაქარია მხარგრძელი. მოუჭირეს მტერს და შეება აღარ მისცეს. იგი შეკრთა. პირი იბრუნა და გაიქცა.

ქართველთა „დეენა უეიეს, ჰსოცდეს, ჩამოჭერიდეს, იზერობდეს და სიმრავლისაგან მტერი ვერ იელტოდეს, არამედ ურთიერთარს დასთრგუნიდეს.“ მტერნი სრულად შეიმუსრნენ, ხოლო ქართველთა ჯარი მცირედ დაზიანდა და „არც ერთი კარგი, მეფისაგან შესწავებულნი, კაცი მოკვდა.“

ქართველთა დარჩათ იმდენი დაკლა, რომ „არ იყო განცდა მისი სიდიდითა ოქროსა და ვერცხლის ჭურჭელთა, ნაქსოვთა სიმრავლე აურაცხველნი, სასმურნი ოქროსანი, თვალ-მარგალტნი, ღანკნები, შინაკები, ლავინებისა და ქვაბებისათნა, ყოვლითურთ საესეთა, მიუწოდომლითა ალაფითა; ხოლო ცხენ-ჯორისა და აქლემისა სიმრავლე და კარაკთა და საფენელთა სიმრავლე და ურცხველობა, რომელ დაყარეს, ვინმე აღრაცხნეს, რამეთუ საესე იყო ყოველი საბანაკო მათი.“

ამდენის დაკლით ქართველთა ჯარი დაბრუნდა და მოვიდა თბილისს, საცა თამართან ერთად იდღესასწაულეს ძლევა მტერთა ზედა. ტყუითა რიცხვი იმდენი იყო, რომ „ასსა სჰარსსა ერთი ქრისტიანე ძლეო მისკდებოდა წარმოეყანულად“. აიკო თამარის ხაზინა სიმდიდრითა. სასახლეში ამის შემდეგ სსვა ჭურჭელს აღარ სმარობდნენ, თუ არა ოქრო-ვერცხლისას. ძვირფასი ქვები და იაგუნდი იმდენი იყო, რომ „საწყავით რწყავდნენ“.

ყველა ეს დაკლა, აურაცხელი ალაფი, თამარმა მოასმარა ქველ და კეთილ საქმეებს. ალექსანდრიიდან (ეგვიპტეშია) მოკიდებულნი სინაიამდის და „მათ ვერძოთა ეკვლესიათა, მონასტერთა და ერთა ქრისტიანეთა

მოკითხვიდის; ხოლო იერუსალიმისთვის რადღა სახ-
მარ არს თქმად, რამეთუ წარგზავნიდის ამათ ყოველთა
შინა ბარძიმ-ფეშხუმებსა, ეკვლესიათა და სიწმიდეთა სა-
ბურკელსა და მონაზონთა და გლახაკათვის ოქროთა
აურაცხელთა; ტყეენი განათავისუფლნა და ხარკი ერსა
თვისა უკუნ-სცის. ჭაქლის საქმით აავსო ეკვლესია-მო-
ნასტერნი ელადისა, მთა-წმიდასა, მაკედონიისა, თრა-
კიისა, კოსტანტინოპოლისა, ისაურისა და ყოველთა მათ
სანასებთა შავის-პთისა, კვიპრისა და სს.

ძლეკა-მოსილ თამარმა შეჭკრა მეგობრული ზა-
ვი დამასიკის სუფთნებთან. ეს სუფთნები აქამდის
დიდად სტანჯავდნენ იერუსალიმის მოსალოცაჲად მიმა-
ვალ ქრისტიანებს. ახლა კი ამ ზავის ძალით მსჭმე-
დიანთ აღეკრძალათ ქრისტიანების დევნა-წკალუბა და
პატივით ეპყრობოდნენ მათ. თათრები უფრო მეტ პატივს
მიაპყრობდნენ ქართველებს. იერუსალიმსა და სუფთ-
ნების სამთელაბელოში ქართველნი თავისუფალნი იყვნენ
ყოველ გვარ სარჯისა და ბეგარისაგან. თვით თამარს
დიდის სიყვარულით იხსენიებდნენ იერუსალიმსა და წმ.
ადგილებში. თამარისაკე თსოვნით სუფთანმა სალადინ
ქრ. სტიანებს დაუბრუნა ის ჯვარი, რომელზედაც მიმსტ-
ვალულ იყო ქრისტი. ამ ჯვარის დასახსნელად თამარმა გა-
დისადა 200,000 დინარი.

ტრანზეზუნტის იმპერიის დაარსება. როდესაც
თამარი თვისის ძლეკა-მოსილობით იდიდებოდა ყოველ-
გან და როცა იგი უხვს მოწყალეებსა აძლედა ქერი-
ოსკრთა, მონაზონთა და მონასტერთ, მაშინ კერცხლ-
მოყვარე ბერძენთ იმპერატორი ალექსი ანგარი, „რო-

მელმან ძმასა თვისსა ისაკსა თვალნი დასწვნა და მეფობა წარუღო“, სჩაგრავდა და ძარცვიდა თამარისაგან გაბედნიერებულ და გამდიდრებულ მონაზონებსა და მონასტრებს. სცნა რა ეს თამარმა, მაგიერი წართმეულთა სსკა გაუგზავნა მონასტრებს და განრისხდა მეფეთა ზედა ბერძენთასა: წარგზავნა მცირედნი ვინმე ღიბთი-ჭითნი და წარუღეს ლაზიკა, ტრაპიზუნტი, ლიმონი, სამსონი, სინოპი, კერასუნდი, ჭიტორა, ამასტია, ირაკლია და ყოველნი ადგილნი იუბლადონიისა და პონტოსისანი. აქ დააარსა ტრაპიზუნტის იმპერია ჭ მმართველად დაადგინა ნათესავი თვისი ალექსი კომონინოსი (კომნენი) *.

როდესაც დედოფლის გაკლენა სხვა-და-სხვა ხალხებზე და მისი დიდება აღვიდა უმადლეს წერტილამდის, და როდესაც მან ყოველი თვისი ცოდნა და ძალა სამშობლო ქვეყნის საქმეებს მიაპყრო, მაშინ მოკვდა დავით სოსლანი, რომლისაგან თამარს დაჩნა ვაჟი გიორგი (დაშა) და ასული რუსუდანი. მტრებს გაუსარდათ მისი სიკვდილი და აიშალნენ. მაინდომეს თვისი დიდების დაბრუნება და ჯავრის ამოყრა.

პირველად აღდგა არდებილის სულტანი, რომელიც ფარულად შევიდა ანის ქალაქში და ამოუღიტა 12,000 ქრისტიანი. თამარმა ძალიად გაგზავნა თავისი ჯარი არ-

*) ტრაპიზუნტის იმპერია არსებობდა ვიდრე 1462 წლამდის და ამ წელს მას ბოლო მოუღეს ოსმალთა. მიქელ პანარეტისაგან შედგენილ „ტრაპიზუნტის ქრონიკაში“ სწერია: „კირალექსი კომნენმა თვისის მამის მამიდის თამარის შემწეობით ტრაპიზუნტი აიღო 1204 წელს აპრილის 17 დღესაო.

დებილს. ქართველთა დაიპყრეს იგი და ამოხრცეს 12,000 მამადიანი, ტყვეთ წამოიყვანეს სულტანი და მისნი ცოლ-შვილნი; მოარეკეს ჯოგნი აქლემთა, ჯორთა, ცხენთა და სს. მოიტანეს მრავალი ფარდაგი, საფენი, თვალ-მარგალიტი და სს.

გალაშქრება სპარსეთს. რადენიმე ხნის მშვიდობიანობის შემდეგ თამარმა, ზაქარია და ივანე მსარგბქელების რწევით, გაისტუმრა თავისი ჯარი სპარსეთს ხორასნის დასაპყრობად. დიდძალი ლაშქარი გადავიდა მდ. არეზზე და მიაღვა თავრიზს, რომლის მცხოვრებნი «განკრთეს და ძრწოლამან შეიპყრნა ყოველნი მკვიდრნი თავრიზისანი, სოჯანი და ყოველნი წარჩინებულნი მიმდგომნი თავრიზის ქალაქისანი. მამინ განიზრახეს, რათა ხარკის მიცემით, ძღუნითა, და შეკრდომითა, და ზენარის თხოვნითა დაამშვიდონ პირნი ქართველთა სპათანი. წარმოაკლინეს მოციქულნი და ითხოვეს მშვიდობა, არა მოხსრება ქალაქისა მათისა. აღუთქვეს ძღვენი ურიცხვია. დასთანხმდნენ პირობაზედ ქართველნი და მერმე «მოვიდეს უადნი, სოჯანი და ყოველნი თავადნი თავრიზისანი და მოიტანეს ოქრო, კერცხლი, ღარი, თვალი, მარგალიტი, შესამოსულნი, ცხენი, ჯორი, აქლემი და საზრდელნი კმასყოფელები ლაშქართათვის. აღავსნეს დიდნი და მცირენი“.

ზაქარია მსარგბქელმა თავრიზს დასკა მმართველნი ქართველთაგან და თითონ წაუძღვა ლაშქარს: გაიარეს ადარბადაგანის ქვეყანა და მიმართეს მანას. რაწამს მანას მელიქმა გაიგო ქართველთა მოსულა, მოიქცა თავრიზელებსაკით: ურიცხვი საქონლით იყიდა მშვიდობა.

ზაქარიაჲ აქაც დასკა საკუთარნი მმართველნი და წავიდა და შემოერთყა ერთ მცირე, მაგრამ ძლიერად გამაგრებულ, ქალაქს—ზანგას. ამ ქალაქელთ ფიცხელად იწყეს ბრძოლა, მაგრამ მალე ქალაქი აღებულ და მცხოვრებნი დასარკველ იქმნენ. ამის შემდეგ ქართველთ აიღეს სკარასნის ქალაქები: ყაზმინი და გურჯანი.

ამის იქით ქართველნი ეკლარ წავიდნენ, რადგან დიდ ძალი ალაფი ამძიმებდა მათ. «შემოიქცეს გამარჯვებულნი და სიმღრითა შემოსილნი ქართველნი». მაგრამ დაბრუნებისას გაიგეს, რომ მანას მეღიქს დაუსოცნია და ძელსა ზედა ჩამოუვიდნია ქართველნი დაჩაჯნი. ესმა ესე ზაქარიას და ივანეს: „დიდად გამწარდეს. შეიპყრეს მეღიქ და ეკელანი სასლეულნი და ნათესავნი მისნი და სიკვდიდ დასაჯნეს,—თავით იგი და შვილნი მისნი: ტყაპები დაჭხადეს და ძელსა ზედა ჩამოჭვიდეს, სოლო ქალაქი მოაოსრეს, მოსწკეს და ტყვე ჰქმნეს. სიმდიდრე, რომელი წარმოიდეს შეუძლებელ არს აღრიცხვა მისი“.

ამის შემდეგ წამოვიდნენ ადარბადაგანს. გამოკლისას პირველად უყანელთ, მერმე თავრიზელთ მოართვეს დიდი ძღვენი და სიმდიდრე. ამ ქვეყნიდან გადმოვიდნენ თბილისს წინაშე თამარისა, რომელიც გაეგება მათ ზეიმიითა და დიდებითა. „იყო სმა ბუგთა და დუმბულთა. მერმე შევიდეს ისანსა და დაჯდა მეფე ტასტსა ზედა სამეფოსა. შეუძლვა ამირ-სპასიალარი და შევიდეს თაკადნი და დასდეს წესისაებრ და მიიღეს არმაღანი ურიცხვი, და დადკეს წინაშე მეფისა: გაკვირდა მეფე, რომელ არავის ქართველთაგანსა ენახეს ესომნი სიმ-

დიდრენი აურაცხელნი, თვალნი და მარგალიტნი. სო-
ლო თამარი აღასრულებდა ლიტანიასობასა და გასცა
მრავალი ობოლთა და ქვრივთა ზედა, და ეკვლეისანი
აღავსნა სიმდიდრითა, და ღაშქართა ზედა განყო ს-
ჭურჭლე დიდი“.

სამწუხაროდ, ამისთანა სისარული დიდხანს არ
გაგრძელდა. ძლეკა-შემოსილი და სხვასაღართა შორის
უნიჭიერესი კაცი — ზაქარია, ძე ამირ-სხვალარისა, გარ-
დაიცვალა და ჭქმნეს გლოვა და ტირილი დიდი. მოიგ-
ლოკეს იგი და მეტე თამარმა მიიწვია ძმა ზაქარიასი
ივანე, მსახურთ უსუცესი, და ამირ-სხვასაღარობა შეაძ-
ლია. მაგრამ მან არ იკისრა ეს თანამდებობა და ათა-
ბაგობა ითხოვა. უსმინა თამარმა და ათაბაგობა უბოძა.
მსახურთ უსუცესად კი დანიშნა ვარამ, ზაქარია გაგუ-
ლისძე.

ამის შემდეგ თამარი მოგზაურობდა თავის სამე-
ფოში და ყველას მამასაკით ეალეკსებ-ამხნეებდა. ამ
დროს მოუვიდა ამბავი, რომ ფსოველნი ჭ დიდოულნი
განდგნენო. თამარმა უბრძანა ათაბაგს დაემშვიდებინა
ავანუებულნი. სამ თვეს იყო ბრძოლა. განდგომილნი
დამარცხდნენ ჭ დაემორჩილნენ თამარს.

სიკვდილი თამარისა. რადგან ცის ქვეშე უსრუ-
ლი არა არის რა, აგრეც ქართველთ სისარულსაც ბო-
ლო მოელა. «მხედრობათა შინა განგრძობილ დედობ-
რიკ უძღურებისაგან» ნაჭარმაგვეს აუად განდა თამარ
და თბილისს კუბოთი წამოიყვანეს. ვერა მკურნალმა
კერ მოაჩინა იგი: „დღემან მისმან იწყო მიდრეკად,

მზემან დასკვლად, ჭკერმა სსკად ფერად უფერულობა და ცისკაცსა დღისასა ზედა იწყეს დაჭნობად. თვალთა მათ, ტბაებრ მზისა შემცხრომელთა, სიმრუდეთ მიმართეს. ხელთა მათ, მსასურებისაგან გლახაკთასა აწოდეს დაცხრომილთა, იწყეს მოუძღურებად. ფერსთა იწყეს შედრეკად, და ყოველნი ნიშნნი ცხოვრებისანი სსკა და სსკა ფერად იხილკებოდეს. “თამარს გარს ეხვივნენ ყოველი წოდების და ღირსების კაცნი: თაკადნი, აზნაურნი, გლეხნი, სამღკდელონი, გლახაკნი და ობოლნი. ყველანი ჭკითინით სტიროდნენ დედოფლის დაკარგვას. სიკკდილის წინა წამებში სნეულმა წამოიწია და მიჭმართა ხალხს: „ძმანო და ჩემნო შვილნო! მე ესურა მივიწოდები მსაჯულისაგან საშინელისა. გეკედრები ყოველთა, რათა, მარადის კეთილსა შინა, იყენეთ მასსენებულ ჩემდა. აჭა ესურა მკვიდრად სასლისა ჩემისა დაგიტყეებ, — რომელნი მომცნა ღმერთმან, — შვილნი ჩემნი გიორგი და რუსუდანი. ეგენი მიიხკენით ჩემწილ და მაგათ აღმოგვისონ დაკლებული ჩემი“. ყველას გამომეშვიდობა და უკანასკნელად სთქვა: „ჭრისტე და ღმერთო ჩემო! შენ შეგკედრებ სამეფოსა ამას, რომელი შენ მიერ მერწმუნა, და ესა ამას ჰატიოსნითა სისსლითა შენითა მოსყიდულსა, და შეილთა ამათ ჩემთა, რომელნი შენ მომცენ, და მერმე სულსა ჩემსა“. საუგუნოდ მიიძინა თამარ დედოფალმა 18 იანკარს 1213 წელს.

გვაში თამარისა დასდკეს მცხეთის სობოროში. ხალხი მოდიოდა და თაყვანსა სცემდა თავის საყვარელ დედის გაციებულ ნაშთს. რამდენიმე დღის შემდეგ მცხეთიდგან წაასკენეს გელათს და დაკრძალეს.

IV.

საზოგადო განხილვა გავლილ მეფობისა.

თამარის მეფობამ დიდი სარგებლობა მოუტანა საქართველოს. აუარებელნი მტერნი დარწმუნდნენ, რომ ხალხი, რომელსაც წინამძღვრობს თამარი, არის ერი მედგარი, ძლიერი, რანდისებრ კეთილ-შობილი და მოყვარე თვისის სამშობლოსი, ენისა, სჯულისა და წეს-ჩვეულებისა. შეიგნო-რა ეს თვისებანი სამაგალითო ვაჟკაცობით განთქმულ ქართველთა, რომელთა რიცხვი ამ დროს ოთხ მილიონს სჭარბობდა, მტერმა ჭედი მოიხარა, აზაკებულ მავმადიანობამ საქართველოს მეგობრობა წყალობად მიითვალა. დაღისტანი, კასპ-შირვანი, ნახიკეანი, ყარსი, ანი და არზრუმი დაუმორჩილა აფხაზ-ქართველთა მეფის სკიპტრას და ხარკი მოსცა. ამას გარდა თამარის მეგობრობდნენ მცირე-აზიის სულტანნი, ტრაპიზუნტის იმპერატორი, რომელიც გაახელმწიფა თვით საქართველოსავე ლაშქარმა და ოსეთ-ჩერქეზეთ-საზარეთი.

თვით ერის უტყუარ მსჯავრს ასრე მორცხვით და მოკლე-სიტყვაობით დაუსატავს თამარის მეფობა:

უბისს ავაგე საყდარი, უწყლოსა წყალი ვაღინე.

ისპაანს დავსდევ ბეგარა, სტამბოლს ხარაჯა ავიღე.

თეთრს ზღვაში რკინა ჩაეაგდე, ხმელეთი ჩემსკენ მოვიგდე.
ამდენის საქმის მოქმედმან ცხრა ადლი ტილო წავიდე.

მართლაც, თამარმა საიქიოს ცხრა ადლი ტილო წაიღო, მაგრამ აქ, სააქაოს, „ცხრა ადლზედაც“ უმაღლესი ძეგლი დაუდგა თავის შთამომავლობას. ამ მოკლე ლექსით, თამარისაგან დაკვლებულ ერს, იგივე გამოუთქვამს, რასაც გადმოგვცემს თვით მატთანე.

თამარმა ააგო არა თუ მარტო ძირულის სეობის უბისის საყდარი, არამედ მრავალნი სხვანიც, ჭ არა თუ მარტო საქართველოში, არამედ უცხო ქვეყნებშიაც: საბერძნეთს, ჰალესტინას, შავ-მთას, სინაზედ და სხ. ყველა ეს კვლესიანი გაამდიდრა ულუფით, გაამშვენიერა და გაძლიერა. მათში მოღვაწეებს დააკადა აღზრდა-სწავლება ახალთაობისა და გაძლიერება მწიგნობრობისა. თამარის მეოხებით უმაღლესი სასწავლებელნი (აკადემიანი) იყალთოისა, გრემისა, და სასწავლებელნი თბილისისა, გელათისა, მარტვილისა, ათონისა და სხ., დაარსებულნი წინა დროიდგანვე, უმეტესად გაძლიერდნენ და აღუკავდნენ. მათში აღიზარდა მრავალი სახელმწიფო კაცი და მრავალნი მოღვაწენი, რომელთაც გაამდიდრეს სამშობლო ლიტერატურა, გაამშვენიერეს ქართული ენა და გამოქნეს. ბრალს თქმით, ამ დროის საქართველოს პოეზიის უკავილებმა შეამკეს არა თუ მარტო საქართველო, არამედ თვით კავკასიონის მწვერვალნიც.

უწყოლო-ურწყავ ჭ ხრიოკ მინდორო-ველების მოსარწყავად თამარმა გათხარა მრავალი არხი და რუ, და განძლიერა და აღაყვავა მეურნეობა, ხუნა-თესვა. აჭამდის

უნაყოფო და უსარგებლო ადგილებიც განაყოფიერდნენ. საცა ცხოვრება მკვდარ იყო, დღეს იქ გაისმა ორთქვეკლა მუშაკისა და სიმღერა მწყემსისა. ის დაბრმავებული რუ-ანსები, რომლებიც მოიპოვება საქართველოს უოკელ გუთსეში და რომლებიც, ხალხის თქმით, თამარს გაუთხრია, ცხადად მოწმობენ, რომ მათ მთხრელებს ქჭონიანთ დიდი ცოდნა საინჟინერო მეცნიერებისა. ამასვე მოწმობს სურათ—მოდერნული სელოვნება იმ დროიდან დაშენილ შენობებისა: ცისე-გოშკებისა, ეკკლესიებისა, ქალაქებისა და სს. დღესაც საკვირველ შენობად ითვლება ვარძია, რომლის შენება თამარის დროს დასრულდა (მისი აღწერა ის. თამარის ძამის მეფობაში). აი ერთი მაგალითი თამარის-მიერ არსის გაყვანისა.

შიო მღვიმის გუჯარში სწერია: თამარ მეფის ბრძანებით ანტონ ჭყონდიდელმა სოფელ სხალტბას აღმოაჩინა წყარო. ეს წყალი უჭმად დიოდა თავის რუსსმულში, რომლის ნაპირები უწელოდ ირუჯებოდა ზაფხულობით. ანტონიმ დააყენა კაცები, გაათხრეკინა რუ ღ სამი წლის განმავლობაში დაამთავრა ეს კეთილი საქმე. სხალტბის წყარომ მოწწა არე-მარე ღ შიომღვიმის მონასტერში დაიწყო ჩუხჩუხი. თამარმა სხალტბის წყაროსთან მცხოვრებნი მეკომურნი გაანთავისუფლა სარჯ-ბეგარისაგან და მაგიერ ამისა დააკალა სუფთად შეენსათ წყაროცა და მისი ახალი რუსსმულიც. ეს გუჯარი მონასტრისათვის უბოძებია თამარს 1204 წელს.

ხმელეთისა და ქვეყნის დასაპყრობად თამარმა ზღვაში ჩააგდო რკინა, ესე იგი გამარათა სამსუდრო ტკეპი. ამას მოწმობს აგრეთვე ერის გადმოცემა. თამარი და

სონთქარი მალაღმა ღმერთმა წაჭკიდა. თამარმა ზღვასში ჩაუშო სომალდი და ზედ დასხა ლაშქარი, რომელსაც მრავალ წყალობას დაჭებინდა.

სხვა და სხვა ქვეშეურდომ ქვეყნებიდან ხარკ-ბე-
გარას ასაღებადა და სამშობლოს სანატრონებლად თა-
მარს ჭყვანდა დიდი ლაშქარი, შავთელის სიტყვით,
„გუნდ მწყობრი დასი, ბევრ ათასი“. ეს მწყობრი და-
სი შესდგებოდა 60—80 ათასი მეომრისაგან. ჯარს
ეძლეოდა ჯამაგირი. ლაშქრის მოთავეობა ებარა ერთ
კაცს — ამირ-სპასალარს, სოლო ცალკ-ცალკე დასები:
დიდრონნი-სპასპეტებს, წკრილ-წკრილნი — ათასისთავეებს
და ასისთავეებს. ლაშქარი იდგა განაპირა ადგილებში.
ამას გარდა, მეფეს ახლდა აგრეთვე საკუთარი დასი —
სუფე წულნი. ლაშქარს ძალიან უყვარდა თამარი. მიეს-
მოდარა-რა მისი ძასილი, ვითარცა გროი შაკარდენტა,
შემოიკრიბებოდა და, აღჭურვილი ჩათეს-უტ-ჯაჭკე-ჭურითა
და ხელში ოროლით (ოროლი-ოროპირი და გრძელი შუ-
ბია), მიჭტორინდებოდა იქ, საცა საჭიროება მოითხოვდა.
ლაშქარს, სშირად, თვით თამარი წინ-უძღოდა. მიიყვან-
და-რა დანიშნულ ადგილას, ლიტანიას გადაისდიდა, და-
ლოცავდა მეომრებს, თავის მარჯვენა ხელსა და ჯვარ-
ზედ აამბოკებინებდა, და მერე მიუსევდა მტერს.

თამარს არ უყვარდა ერთ ადგილას ცხოვრობა. იგი
მიდიოდა უკელა კუთხეების დასათვალიერებლად და ერის
კარამის შესატყობად. იგი ინახულებდა ხოლმე თვით გა-
ნაპირა ქვეყნებსაც. ჩახრუსაძე ამბობს: თამარი „ხაზა-
რეთსაც დაჭყვის და რუსეთსაც ჩაჭყვის“. უკელგან გულ-
მოდგინებით ისმენდა ქვრივ-ობოლთა, დაკრდომილთა,

მშრომელთა, მწიგნობართა და მსაჯულთა სათხოვარს. იგი უკელგან მიჩნეულ იყო „სწავლულთა მსწავლებელად“, „მოსამართლეთა და ბჭეთა ბჭედ“, „სამართლისა და სამსჯავროს ლარად“, ჰერობილთა წმინდა ბრძმელად“, „ერმათა მზრდელად“. თვით ერსაც უუკავდა თავისი ჰატრონი და სელმწიფე. შაკთელის სიტყვით, თამარს შებრდომით აღიღებდნენ „უკელა ტომნი, ერნი და ბერნი, ერმანი და ძღუდელნი, მთანი და ბორცვნი, მადნარნი და კელნი“.

უმთავრეს სატახტო ქალაქად ითვლებოდა თბილისი, საცა იყო სამეუფო სრა-სასახლე, კალას, იქ, საცა დღეს მეტეხის ციხეა. ამას გარდა, სამეუფო ჰალატი და სასახლენი იყვნენ: ნაჭარმაგეეს, გეგუთს, კარძიას, ბეთანიას, ტახსძელას, აგარანს, თოდას და სს.

ნაჭარმაგეეი ქართლშია, ქალაქ გორის ახლოს. იქ ახლაც არის გალავან-შემოკლებული ეკლესია „ნაჭარმაგეეის ტაძრად“ წოდებული. ეს ეკლესია სოფელ კარაღეთს ერთი კერსით შორავს. აქაური გლეხები, სუნას რომ მოჩიბიან, გუთნეულს აწეობენ ამ ტაძრის გალავანში და დარწმუნებულნი, რომ იქიდგან, ნაჭარმაგეეის რისხვის შიშით, კარაგინ მოიპარავს მათ ქონებას. ნაჭარმაგეეის სასახლე იხსენიება დავით აღმაშენებელის დროიდგანვე. სალხის სიტყვით, დავით აღმაშენებელს ამ ნაჭარმაგეეის სასახლეში გადუხდია დიდი მასპინძლობა, რომელსაც დასწრებიან შვიდნი მეფენი. თვით სასელი ამ სასახლისა ჭარმაგი (მედგარი, მედგარ-მსტოვანი) ამტვიტებს მის სიძველესა და ძღეურებას.

თოდა ანუ ადგილობრივი გამოთქმით თორღა კახეთ-

შია, მაჭის წყლის ხეობაში, მთაზედ, ლაგოდენის ახ-
ლოს. კახუშტით თოღა იყო სსსსსლე მეფეოა, ფრანდ
მშენებარე ზაფხულს“. ეს თორღის სსსსსლე შესაძლე-
ბელია აშენებულე იყოს იმ თორღის ძეთაგან, რა-
ძენიც „შეწყალა და დალოცა“ თამარმა და დადგინა
კახეთის მოთავეებად. ცხენი, წოდებულნი „თორღად“,
არიან თუშეთშიაც. თვით საინგილოს მეტ სსსსსლად ინგი-
ლონი უწოდებენ თორღას.

გეგუთი ანუ ცხენ-დარბაზი ქუთაისზედ შვიდი
კერსით დაშორებულა და რიონის მარჯვენა ნაპირზედ
მდებარებს. იგი გადადგმული ყოფილა თვით რიონზე.
აქედგან გაყვანილი არხი უკლიდა სსსსსლეს და შედიო-
და წაღკოტში. გაუქმებულე არხის ფსკერი იხილება
დღესაც. შუაგულ სსსსსლისა ყოფილა დიდი და ვრცე-
ლი დარბაზი, გუმბათიანი. მის წინ ქვით აგებულ სვე-
ტებზე ამართული ყოფილა მაღალი ფარდული, დიდრონ
და ფართო კარებიანი. ერთის მხრით დარბაზს მიშენე-
ბული ჭქონია მაღალი და ოთახებად დაყოფილი კოშკი.
დარბაზის მეორე მხრით ყოფილა აგრეთვე მრავალს შე-
ნობები. ყოველივე ეს დღეს შემუსვრილია.

სსსსსლეს ასრე ასწერს რუსთაველი: მეფემან სსს-
ლი ააგო: შიგან სამყოფი ქალისა, ჰირსა ბაღისა და სა-
ბანლად სარაჯი (შადრევანი) კარდის-წყლისა. სრს (ზა-
ლატნი) ედგა მოფარდაგული ოქსინოთა (ოქრო ქსო-
ვილი ფარსა) და შადითა (მვირფასი ფარსეული). ბაღისა
იყო უტურფესი ყოკლისავე საღბანოსა. ფრინველთაგან
სმა ისმოდა უამესი სირინოსა. აბანოსა მრავლად იყო
შადრევნები კარდის-წყლისა. კოშკები იყო ვრცელი, ბა-

ზარ-გებიან — ქულობაქებიანი (ბაზარ-გებულნი ანუ საკატ-
როდ მოწყობილი ქულობაქებითა).

თამარის სასახლესა და მის მოწყობილობას ასრე
ხატავს შავთელი: „თუ ვუქო სრანი (პალატნი): გალა-
ვანისა შემკულობანი, მტილ-სამოთხენი, ზედ ავაზანთა
(ავაზანი — გეუხის სასე ანდალმა) შექმნულობანი; კართა
სტოკანი — ერის სტოლანი; იპზოდრომისა განხმულობა-
ნი; სახმრად ლანკანთა, პინაკთა ბადახშნით ხელ-ჭეუკს
შექმნულობანი; ტახტ-საჯდომელები, მკამკამებელები, სარ-
დიონითა (სარდიონი ძვირფასი თვალთა) შემკულები. მი-
საყრდნობელები, ძნელ-საცნობელები, სამოთხით ნაძენი,
თვით უდნობელები; ოქრო-ვერცხლებრივ, ჰბრწყინავს
ცერცლებრივ კედელ-ურენი, ფიქლით ძერწილნი, ბივ-
რილიონით (ბივრიტი) — ლიგვრილიონით (იაგუნდით)
ურთიერთობით შორის შთათხილნი; აქეს ზარდახჩანი,
მას-ყე ბაღჩანი, ლუსკუმებრ დასაკრძალითა; ურიცხვი
გოარი (ძვირფასი ქვა), რიყე თვალისა, მარგალიტი
ოდენ ბურთისა საბურთაღისა; გარდა იაგუნდისა სხვა
რად უნდისა; ჯამები იყვის ლალ-ფირფისა; იყვის
ჭურჭელთა, სხვა და სხვა ფერთა, სიმრავლით დება,
ურიცხვისა; ბეგრად სძევს გოარი — ზოდი ოქროსა მის-
გან (თამარისაგან) თლილისა; ისმის მეოსანთა, ვით სა-
ფირონთა, ხმანი ებნისა და წინწილისა“.

უკვლავ ქალაქსა და დაბაში თამარისაკე მეოხებით
აღორძინდა და გაძლიერდა ალებ-მაცემა და მრეწველობა.
მასშინდელი ხელოსნები, ოსტატები, მბეჭავნი, მჭედელები,
ოქრო-მჭედელები, მკერვალნი და სხ. მშვიდობიანად მუ-

შაკობდნენ . საქართველოში კეთდებოდა * : იარაღი : შვილდი, ისარი, სმალი, კაპარჭი, დანა, მასკილი, ბარბითი, შუბი, წერაჭვი, ძელი, რკინიანი კეტი, ოროლი, ჯაჭკე-ჭური, ფილაკაკანი (ცისე-სიმაგრეთა შესამუსრკელი მანქანა, ქვის ტუორცნით) და სს.; საცმეღა: ძოწეული, რიდე (თაკ-ტანზედ მოსასხეკვი შალი), კაბა, ქუდი, კვართ-პერანგი, საკრამანგი (მარგალიტ მოკლეებული მოკლე კაბა), ყარყუმი (თეთრი ბეწეული ტყავი), ოქროს ქამარი, ჯუბა, მუსარადი, ყაბანა (მოკლე ქათობი), ატლასი, სამკლავე, ჩაბალასი, ბისონი, სამსრე, სარტყელი, საბურავი, ჩაფსუტი, სკლასტი (შალის ტილო), ლაფინი (წაღა), ნაბადი, საბარკული, სტაურა (ფარჩა, ოქრო ნაქსოვი) და სს.; სამკაული: საღტე, კოტა, მარგალიტი, გიშერი, ბროლი, ბადასში, ლალი, ქარვა, რკალი, იაგუნდი, ალმასი, ფირუსი, სადაფი და სს.; საფენი: ფარდაგი, ნოსი, ორსო; ჭურჭელი: ჭიქა, ჯამი, დოსტაქანი, ფარჩი, ქაბი, ქეკერი, ჭური; საკრავნი: წინწილი, ბუკი, ჩაღანა, ჩანგი, დაფი, ტაბლაკი, დაბდაბი, ნობი, ქოს-დაბდაბი, ქნარი, ჩონგური, სპილენძ-ჭური; აგეჯი: სკამი, კიდობანი, ტასტი, საკანი, სკამ-ლოგინი. სათამაშო: ნარდი, ბურთი; საკაწმი: ლაგამი, აბჯარი, უნაგირი, მათრასი; სანაოსნო ჭურჭელი (სდღის ჰირა სადგურებში): ნაკი, ჯაკშანი, სომალდი, კატარღა; სამრეწველო და სამეურნეო: ბარი, გუთანბი, სასნისი, ლკედი, რკინა, სელი, ცვილი, სანთელი და სს. ამას გარდა განთქმულნი იყვნენ მოქანდა-

* იხ. ქართლ. ცხოვრება, შავთელი, ჩახრუხაძე, რუსთაველი.

კენი და მსატკარნი. მათგან სელოვნურად გაკეთებულნი ნაშთნი ესლაც აკვირებენ მეცნიერებს. ქსლის-ბეჭკა და სსოგადოდ სელ-საქმარი გაკრცელეულები თვით საღ-ხშიაც, მეტადრე დედაკაცობაში. ამას მოწმობს თვით სიმსნე თამარისა, რომელაც დაუცადებლად მუშაკობდა და სელსაქმარს უბეჯითებდა დღე-ყოველ. ქართველ კაჭ-რებს სავაჭრო საქონელი შექქონდათ მთის ქვეყნებში — ოსეთს, დაღისტანს, ყიფჩაყეთს და სს. ამას მოწმობს ის გარემოებაც, რომ თამარისთვის ამოწმებულ საქმარს მოსაყვანად ყიფჩაყეთს წარგზავნილ იქმნა თბილისის დადებული კაჭარი ზანქან ზორაბაბელი, რომელსაც სავაჭრო მისწინით არა ერთსულ ეჭნებოდა გაკული-გამოკული დარიალის გზა-კვალნი.

კაჭრობასა და აღებ-მიცემასში იხმარებოდა ფული. ამ დროის საფასუ იყუ: ოჭრო, კერცხლი, სპილენძი, დრამა (დრაჭკანი), დინარნი, ჰერპერა, დედალი, დუკატი და ბოტინატი. ამათგან სოგი საქართველოშივე იჭრებოდა და სოგი ბიზანტიიდან შემოდებოდა. «დუკატი» საქართველოში გაკრცელდა კოსტანტინე დუკის დროიდან (1059—1067 წ.). ამ დუკის ფულს დაერქვა დუკატი. «ბოტინატი» შემოვიდა ნიკიფორე ბოტინატის უამიდან (1078—1081 წ.). ბოტინატის ფულს ეწოდა ბოტინატი. ჰერპერა იჭრებოდა თვით საქართველოს საფლურეში (ზარაფხანა). არაბთა მწერალი ყაზვინი (მე-XIII საუკ.) ამბობს: «თბილისში ქართველ-ახსართა მეფენი სჭრიან ოჭროს ფულს დინარს, რომელსაც ივინა უწოდებენ ჰერპერას. ყოველი ჰერპერა იწონს ერთ მისხალს. ეს კარგი ფულია და მოკაუჭე-

ბული სახისაა“. დაშენილა მრავალი ძველი ფული, მოჭრილი თამარის-მიერ. მათზე აწერია: ზემო პირზე: «თამარ-დავით», მეორე პირზე: „დედოფალი მალა-სარისსოკანი, დიდება სოფლისა და სარწმუნოებისა, თამარ, ასული გიორგისა, შემდეგი მესსიისა. ღმერთმან ადიდოს ძლეკანი მისნი“. თამარისა და მისი ქალის რუსუდანის-მიერ მოჭრილი ფული დღესაც მრავლად იპოვება უკვლავ კავკასიაში, ყარსშიაცა და ურბანის ოლქშიაც, საცა სადიუინის სიმაგრის აშენების დროს მიწიდან ამოიღეს მრავალი ქართული ფული რუსუდანისა. შავთელის მოწმობით თამარის საფლურში „ბეგრად სძევს გორი, ერთა საგორი, ზოდი ოქროსა, მისგან თლილისა“. მივიღებთ-რა მხედველობაში, რომ ჩვენ წინაპრებმა თვით ქრისტეს დაბადების უწინარეს დროსაც იცოდნენ ოქროს ზოდთა თლა, სარწმუნოდ ხდება შავთელის თქმა შესახებ ოქროს შემუშავების თამარის დროს.

საქართველოს მიმოვლის დროს თამარი აკვირდებოდა სალსის ცხოვრებას და მოხელებად ამწესებდა იმისთანა კაცებს, რომელნიც განთქმულნი იყვნენ ნიჭითა და პატიოსნებით და არა მხოლოდ გვარიშვილობით. მის დროს პირველად გაისმა საქართველოში დიდებული სიმა: „ათასად გვარი დაფასდა, ათი-ათასად ზრდილობა: თუ კაცი თვითონ არ ვარგა, ცუდია გვარიშვილობა“. ამას გარდა, დიდებული თამარის მიხედვლობით განმტკიცდა ის აზრაც, რომ ქალსაც შესძლებია მუშაობა და მოკვანწეობა, რომ ავიც არის არსება, ყოველად თანასწორი მამაკაცისა. „ლეკვი ლომისა სწორია,

ძუ იყოს, თუნდა სკადია“ — ითქვა საქართველოში. ამ
ორ ხმას მიემატა მესამეც: „სწავლა სინათლეს, უსწავ-
ლელობა სიბნელე“. ამ გვარად, დიდებულ თამარმა გა-
მეფა საქართველოში ნიჭი, თანასწორობა და სწავ-
ლა. ამ შესანიშნავ აზრების სამომდევრებლად დაიბად-
ნენ მოსე ხონელი, შოთა რუსთაველი, შავთელი, ჩხ-
რუხაძე და სარგის თმოგუელი.

მოსე ხონელი, დამწერი დიდებულ ისტორიულ
ეპოპეისა „ამირან-დავითანისა“. ეს მოსე ხონელი
დაიბადა უწინარეს შოთა რუსთაველისა და იგი შეიქმნა
წინამორბედად თამარის დიდებულ მეფობისა და სა-
ქართველოს დიდებულ პოეტებისა.

დილარგეთ სარგისი, პატრონი თმოგვის ციხე-
ქალაქისა და მისთვის წოდებული თმოგუელად. ქართ-
ლის-ცხოვრებით, იგი იყო კაცი „მეტნიერი, ფილოსო-
ფოსი და რიტორი“. რუსთაველიც ამბობს: „დილარგეთ
სარგის თმოგუელსა, მას ენა — დაუშრომელსა“. სარგის-
მა გადმოსთარგმნა დიდად შესანიშნავი რომანი „ვის-
რამიანი“. რა დროს ითარგმნა ეს თხუზულება? „ვის-
რამიანში“ მოხსენებულნია თოდრილ-ბეგი და არსლან-
ხანი, მოღვაწენი მე XI საუკუნის დასასრულისა. რუსთ-
ველი სარგისს იხსენიებს შემდეგ მოსე ხონელისა და
შავთელისა; ხოლო შავთელს, პლ. იოსელიანის აზრით
თვისი „შესხმა“ დაუწერია 1192 წ. რადგან თვით
რუსთაველი თამარის თანამედროვე ჩახრუხადის წინახნის
მწერალა, ამიტომ დრო 1192 წ. 1212 წლამდე უნდა
ჩაკუთვალათ დროდ „ვისრამიანის“ თარგმნისა. ქართ-
ლის-ცხოვრებაში სარგის თმოგუელი პირველად იხსე-

ნიება ვითარცა ერთი მეომართაგანი უარსის ლაშქრობისა. ეს ლაშქრობა იყო 1207 წელს. ამის შემდეგ იგი სშირად გვხვდება, როგორც დიდად ნიჭიერი მხედარი და მებრძოლი. სარგისმა მიიღო მონაწილეობა სახელოკან ცოტნე დადიანის შუთქმულობაში წინააღმდეგ მონგოლთა. იგი ცოცხალად 1256 წელსაც. სარგისის შესახებ ანტონ ქათალიკოზი ამბობს: «სარგის შოთაებრ არს კაცი, სიბრძნის-მოყვარე, ფილოსოფიის გამომთქმელ, რიტორ შვენერი, ჰიბტიკოს სჯებელ». «ვისრამიანი» უკვე დაბეჭდილია.

შაკეთელი იყო სამცხელი. ერჭვა აბდუღ-მესია (მონა ქრისტესი) და ბერობაში იოანე ეწოდა. ქართლის-ცხრუკობით, იგი იყო კაცი «ყოყლად განთქმული და საკვირველი მოღვაწე, ლექსთა გამომთქმელი, კელოგი და ქრისტესთვის სულიერი, რომელსაც მიიღო მადლი წინასწარ-მცნობელობისა». ბერობამდე იგი იყო თამარ დედოფლის მდივანი. ბრად შეღვა გელათს. თამარს იგი ხშირად თან დაჰყავდა. შაკეთლის ნაწერთაგან ჩვენამდე მოუღწევია პოემას «თამარ მეფისა და მისი მეუღლის დაკით მეფის შესხმა». იგი დაწერილია 1192 წელს. მის შესახებ რუსთაველი ამბობს: «აბდუღ-მესია შაკეთელსა, ლექსი მას უქეს რომელსა». შაკეთელი, აღტაცებული თამარის სულმწიფობით, აღნიშნავს მის ხასიათს, ჭკუა-სიბრძნეს, ღ უწოდს კეისრად აღმოსავლეთისა. ანტონ ქათალიკოზი ამბობს: «იოანე, შაკეთელ ზედ-წოდებული, კაცი ნეტარი, ჰიბტიკოსი, მალაღ გამომთქმელ, მოძღვრებით ბრწყინვალე, სიბრძნის მოყვარე, ღვთის-მეტყველი, შაირთ გამომთქმელი, სარკე უბიწოებისა და წმიდანად მიჩნეული».

ჩახრუსაძე იყო მოხევე, აჩაგვის სეობის მკვიდ-
რი. სასკლად რა ერქვა, აჩა სჩანს. მან ლექსად დას-
წერა თხზულება „თამარ მეფისა და მისი მეუღლის და-
ვით-სოხლანის შესხმა“ (შექება). ჩახრუსაძე მოკლედ
აღწერს თამარის სიმშვენური-სიბრძნეს, მის ქველობას,
ომებს და სხ. ჩახრუსაძისებურ ლექსთა-წეობას დაერქვა
«ჩახრუსაული». რა დროს დაიწერა ეს „შესხმა“? რუს-
თაველი თავის წინა-დროინდელ მწერლებს იხსენიებს და
ჩახრუსაძეს კი აჩა. აქედან სჩანს, რომ „შესხმა“ და-
წერილია შემდეგ „გეფხის ტყაოსნისა“. თვით ჩახრუ-
საძე ასრე ათაგებს თავის ნაწერს: «მოხევეს ძეთა, ჩახ-
რუსაძეთა ექო თამარი მეფე-წეულიანი (მოწყალე), მისი
სიმეტე, ბრძენთა სირეტე. თინათინ ვაქო, ბაღი წეული-
ნი. აი ეს თინათინ, — ნუ ის თინათინ: აჩაბეთს იყო სუ-
ლადიანი, — ჯერეთ ყმაწვილი, წმიდათ ნაწილი, სამოთხის
ვარდი, ზირად მზიანი». თამარი (თინათინ) შესხმის და-
წერის დროს რომ „ყმაწვილი“ არ ყოფილა, ამას გვიმტ-
ვიტებს თვით შინაარსი ჩახრუსაძის ნაწერისა, რომელ-
შიაც მოხსენებულია ომები ბარდავს (1195), ბოლას-
ტიკეს (1203 წ.). სიტყვები: „აი — ეს თინათინ, ნუ ის
თინათინ, აჩაბეთს იყო სულადიანი“ ალბად აღნიშნავენ
იმას, რომ «გეფხის-ტყაოსანში» თამარ დედოფალი გა-
მოხატულია როსტეკან მეფის ასულ თინათინად ღ აჩა
ნესტარ-დაცეჯანად. — ანტონ ქათალიგოზი სწერს: „ჩახ-
რუსაძე, უცხო ზიტიგოსი, თამარ მეფისა მკობი შაი-
რებითა. შოთას შაირთა უკეთესთადა მთქმელი მესტი-
სე, დიდი სიბრძნის მოყვარე, რიტორთ გვირგვინი“.

შოთა იყო მესხეთიდგან, სოფელ რუს-თავიდგან, რის გამო მას ეწოდა რუსთაველი. მისი ნამდვილი გვარი არ შენახულა. თამარისა და მისი მამის დროს იყო ვინმე შოთა ანთოვანოსძე, რომელიც იოანე ვარდანიძითურთ ღორის ციხიდგან გამოეპარა აჯანყებულ დემნას და მეფეს წინაშე მოვიდა. შესაძლებელია, რომ თვითონ ეს შოთა ანთოვანოსძე ყოფილიყო ჩვენი სახელგანთი პოეტი შოთა რუსთაველი, რომელმაც დასწერა „ვეფხისტყაოსანი“. უძველესი სწავლა რუსთაველმა მიიღო ათინაში. მან ზედმიწევნით იცოდა ენები ბერძნული, სპარსული და არაბული. პლ. იოსელიანის სიტყვით, ბერძნულ ენას შოთა გაიკუთავდა ქართველთა მონასტრებში: ათონს, ულუმბოს და იერუსალიმს, საცა ქართველნი ყრმანი ათასობით იგზავნებოდნენ სწავლის მისაღებად. ერთხნობისას იგი იყო თამარ დედოფლის მოღარკედ. ბოლო დროს ბერად შესდგა, აწავიდა იერუსალიმს და დაბინავდა ქართველთა ჯვრის მონასტრში. იგი იქვე აღესრულა და დაესაფლავა. ამავე ტაძრის კედელზე გამოხატულია ბერი რუსთაველი. „ვეფხისტყაოსანი“ დიდის ხელეკნებითა და ნიჭით დაწერილი თხზულებაა. იგი აღრიდგანვე გავრცელებულა საქართველოში და უმეტესად კი მას შემდეგ, როდესაც კახტანგ მეფემ იგი აღბეჭდა 1710 წელს. ვეფხისტყაოსანი ქალებს მზითვად ეძლეოდა. მას სწავლობდნენ ზეპირად ქაღნიცა და კაცნიც. ვითარცა თამარი მეფეთა შორის, ისეც რუსთაველი ითვლება მეფედ ქართველთა პოეტებისა. სწავლულნი რუსთაველს უფრო მადლა აყენებენ, ვიდრე მის თანამედროვე ევროპის პოეტებს:

ფონ-დერ-ვოგელ-კეიდეს და კოლფერამ ფონ ეშენბახს და
ადაცბენ დანტეს. ზღ. იოსელიანის თქმით, რუს-
თაველი, კითარცა ზნეობის მსატყარი, აღემატება თვით
ზაირონს ზ ტასსახს. რუსთველი იმითი შეიქმნა უკვდა-
ვი და ქართველთა სალოცავი, რომ მან ნიჭიერად გამო-
ხატა დიდებული მეფობა თამარისა. მან აღნიშნა ის,
რამაც განგლო მის თვალ-წინ და რასაც სედაგდა დღე-
ყოველ; სიუყარულის ძაფისეღ, კით მარგალიტი ობოლი,
აასა და აკინძა ყოველი სიბძძნე-ტეშმარატიებანი, რომ-
მეფნიც, თამარის მეოსებით, ტრიაღუბდენ სალსში.
საღსიდგან ამოღებულ-გამოკრებულნი სიბძძნენი, გა-
მითქმულნი ღამაზად, მოწკმით, კოსტად, რუსთველი-
სებურად, და შექსოვილნი ერთ დიდ რომანად, შემდეგ
ისეკ საღსსკე დაუბრუნდენ «კეფსის ტყაოსნის» შემ-
წებობით.

—

აი ის ძეგლი და ანდაღმა, რომელიც აღმართა
თამარმა, თამარ-ნეტარმა, თამარ-წყნარმა, თამარ-ბაწ-
ყინკაღემ, თამარ-წმინდამ, თამარ-დედოფაღმა. მისნი
საქმენი, მისნი ქტეგანი, მისნი გამარჯვებანი დღესაც
ბრწყინავენ ჩვენ შორის. სადაა ისეთი კუთსე საქართ-
ველოისა, რომ იქ იგი არ იდიდებოდეს კითარცა მსუე-
ნებელი ცისე-გოშეებისა, გამეფანი რუ-არსებისა, ამგებ-
ლი ტამარ-მონასტრებისა ანუ ზატრონი ქვარე-ობოლთა
და მსენელ-მოესეულისა. დღესაც ერთნაირად იდიდების
თამარ-დედოფალი (ფერი - ფადისა) აქარა-ღაზისტანსა,
სომხით-სამცხესა, ქართლ-გასეთსა, სამეგრელო-სვანეთ-
სა, აფსაზეთ-ჩერქეზეთსა ზ ოსეთ-დაღესტანს. საქმეან

მისმან უგუდავ ჰყო თამარი. იგი ჰმარსია ქართველ
ერის გულში და არა გელათში.

გიორგი IV, ლაშა

(1212—1223 წ)

თამარის მეგვიდრის შობას ქართველნი დიდის სა-
სურებით მოელოდნენ. ამიტომაც, როდესაც შეიტყეს
ფეს-მძიმობა თვისის დედოფლისა, დიდად გაიხარეს და
„იწყეს ღიტანიაობა მარსკითა, ლოცვითა და ცრემლით
გედრებდა ღვთისა, რათა მისცეს ღმერთმან კაჟი შვი-
ლი“. ღმერთმან ისმინა გედრება ერისა და თამარს დაე-
ბადა კაჟი-შვილი (1194 წ.) ერის სისარულს საზღვარი
აღარა ჰქონდა. ერი, სპანი, ასნაურნი და დიდებულნი
ღმერთს მადლობას სწირავდნენ ამისთანა მოწყალეობი-
სათვის. გახარებულმა მეფემ ტყეენი გაათავისუფლა და
უჭონელნი გაამდიდრა. თამარის მოსალაგად და მოსა-
კითხად მოვიდნენ კაცნი ბერძენთა მეფეთაგან და აგრეთ-
ვე სპარს-მაჰმადიანთა სულტანთაგან. მათ მოართვეს
დედუფალს „ნიჭნი და განძნი კმა-საყოფელნი“. საქარ-
თელს ტახტის მეგვიდრეს დაარქვეს შაჰა მისის სასუ-
ლი გიორგი, ხოლო მეტ სასულად ლაშა, რომელიც
აფხაზურად ბრწყინვალეს აღნიშნავს.

მეგვიდრის აღზრდა ვის ებარა, არა სჩანს. თამარმა
ას გვირგვინი გადულოცა თვის სიტოცხლეშივე (1207 წ.).

ღ როდესაც თამარი გარდაიცვალა 1213 წელს, 18 იანვარს, გიორგი შეიქმნა თვით-მზურობელ სელმწიფედ. იგი ამ დროს იყო 18 წლის ტახუვი, სახით ფრიად შეენიერი და ხასიათით მეტად მკვირცხლი და ლაღი.

ჟერ დედის გლოვა არც კი დაესრულებინა, რომ აუჯანყდნენ განჯელნი და ხარკი არ მოსცეს. ლაშა-გიორგიმ ბრძანება გასცა შემოკრებულაიყო ლაშქარი. ბრძანება საჩქედ იქცა. შემოიკრიბა ჯარი. ლაშა წაუძღვა და წაიყვანა განჯას და განაწყო რაზმ-რაზმად: ერთ-კერძო ჰერ-კახნი, ერთ-კერძო ქართლელ-სომხითელნი და ერთ-კერძო ლისთ-იქითელნი. ერთ დღეს მეფემ მოისურვა „გარ-მოკლა ღ მოთვალეიკება ქალაქისა“. გარ-მოძღვრული ისილეს მტერთა და იცნეს. გამოცვივდნენ და თავს დაესხნენ. მეფეს მცირე ამაღა ჰქვანდა. „თავი გაწირეთ და არ შევრცხკეთო“, სთქვეს ქართველებმა და მიეტყვნენ მტერს. იქმნა ბრძოლა ძლიერი. ძალე იძლივნენ მტერნი და ისევე ქალაქში შეცვივდნენ. გამარჯვებული მეფე დაბრუნდა თავის ბანაკში. რამდენიმე დღის შემდეგ ქალაქი თავის ნებით დაემორჩილა მეფეს და ძველანდებულად ისევე ქართველთა მოსარკეობა თავს-იდვა. შეიწყალა იგინი მეფემ და დაბრუნდა.

ამ გამარჯვებამ ყველას ცხადად დაანახვა, რომ თამარ დედოფლის ტასტრედ ზის საიმედო ზატრონი და საქართველოს მეფობის სატე ხელთ-უზურია ძრეულ მარჯვენას.

ქართველნი ისევე ისარებდნენ და იშვებდნენ და არ იცოდნენ, რომ შუაგულ აზიაში ასლად აღორძინდა უშველებელი ძალა, რომელიც შემოესიოდა მათ ქვეყანას და

დახვრეკდა იმ დიდებულ ღმერთს, რომელიც აგეს თამარ დედოფალმა და მის წინა დროის მეფეებმა. ესრეთი ძალა აღორძინდა 1202 წლის მომდევნო უამიღვან. ეს ძალა იყო ძალა მონგოლთა.

1202 წლამდის მონგოლებს არაინ იცნობდა. ჩინგის-ყანი იყო პირველი შემოჭმედი მონგოლთა ძლიერებისა ღმერთობისა. 1202 წელს ჩინგისმა შემუსრა უნ-სანი, თათრის ტომის მთავარი. ამას შემდეგ შუაგულ აზიის ყველა ტომებმა ჩინგისი აღიარეს თვის ეგნად. ამან შუაგულ აზიის მონგოლთა კრტელ სამეფოებელს შეუერთა უცხო ტომნიც. მისი ბრძანებით ყველა ქვეშევრდომი — მამაკაცთაგანი მეომრად ჩაირიცხა. თვისი აუარებელი ლაშქარი დაჭყო „თუმანუბად“. ყოველი თუმანი შესდგებოდა 10,000 მეომარისაგან. მცირე დროს განმავლობაში თვისი ლაშქარი კარგად გაწურთნა და მოაწყო, მერმე შეუდგა მსოფლიოს დაიპყრობას. 1215 წელს მან შემუსრა ჩინგისთა ძალა და დაიპყრო ეს სასულმწიფო. 1218 წელს მან დაიპყრო სვარაზმი, ბუსარა, სორასანი და ერასი. ამის შემდეგ ჩინგის-ყანის ლაშქრის ერთმა ნაწილმა დაიპყრო ასტრახანი, ყაზანი და ყირიმი, შემუსრა რუსნი, აიღო რიასანი და დასწვა მოსკოვი. რუსეთს დაედგა მონგოლთა უღელი. მონგოლთა აიგეს აგრეთვე კენგრია და სილეზია. უმთავრესი ურდო (ბანაკი) ამ ლაშქრისა იყო სარაია მდ. ვოლგაზე.

ამავე ჩინგის-ყანის მეორე სარდალ ოგოდამა დაარბია ინდუსტანი და დაიპყრო, ხოლო მესამე სარდალი-ჩერმეღუნი წარმოგზავნილ იქმნა დასავლეთ ქვეყნების

ასაკლებდა და დასამონებლად. ერან-თურანი, ჯილონი და ადირბეიჯანი დაემორჩილნენ მას.

მონგოლთა ლაშქარი საქართველოში შემოვიდა განჯის მხრით. იგი შუაზედ გაიყო და ერთი ნაწილი მზირად ჩასაფრდა, ხოლო მეორე მოვიდა და ბერდუჯის-წყლის კიდეზედ, პირის-პირ ცისე გავისა, დადგა. ლაშამ შეკრიბა 80000 მეომარი და მიუსტა მტერს, ცისე გაგთან მდგომარეს. მტერმა პირი იბრუნა და გაიქცა. ქართველები მიჰყვნენ კვალ-და-კვალ. ამ დროს უგანდგან მოუარა მზირად ჩასაფრებულ მტრის ლაშქარმა და მოულოდნელად თავს დაესხა ქართველებს. შეიქმნა გამწარებული ბრძოლა. ქართველნი იძლიებნენ და გამოიქცნენ. ეს იყო 1221 წელს. მონგოლთა ლაშქარმა გამოკვლო სამშვილდემდე და მერე უგუნ-იქცა და კასპიის ზღვის პირ პირ გაიარა და მივიდა ჩინგის-ყაენთან.

მონგოლების დაბრუნების შემდეგ შიში დაცხრა. ამავე ხანს მცირე-აზიის სულტანმა შარგან-შაჰ მეფეს გამოუგზავნა მოციქული და ცოლად მოსთხოვა დაი მისი რუსუდან. ამ საქმის გასარიკებლად ლაშა წავიდა ბაგავანს. აქ მეფე დასნეულდა და ამ სენმა ბოლო მოუღო. სიკვდილის წინად მან უანდერმა ქართველებს, რომ მეფედ დაესკათ რუსუდანი, ხოლო მის შემდეგ თვისი უგანოხო შვილი დაკითი, სოხლანად წოდებული. ლაშა გარდაიცვალა 1223 წელს 18 იანვარს.

თუშ-ფშაკ-სეკსურებს ლაშა დიდ რაინდად მიაჩნიათ და წმინდანად ჰხადიან. მის სასელობაზე აკებულ სალოცავს (ხატს) ლაშარის-ჯვარს ეძახიან.

რუსუდან (1223 — 1247 წ.)

ლასის დასაფლავების შემდეგ შეკრბნენ ყოველნი დიდებულნი ნიკოტსიით დარუბანდამდე ჭ თბილისს აკურთხეს რუსუდანი მეფედ. დედასავეთ იგი იყო შეენიერი, მოწყალე და უსვი.

საქართველოდგან დაბრუნებულ მონგოლთა ლაშქარი ჩინგის-ყანთან მივიდა. ჩინგის-ყანს მეტად იამაძლეკა-მოსილობა თვისის ლაშქრისა. უმეტესად გამსნეკდა. რამდენიმე გუნდად გაჭყო მთელი თვისი ძალა და წარაკლინა ჭეკენების დასაპყრობად. ერთი რაზმი დედაწუღიანად სპარსეთს მოუსია. მოადგა-რა ეს ლაშქარი სპარსეთს, აჭაური სულთანი კვლალ-ედ-დინ აიყარა და 140,000 ლაშქრით საქართველოსკენ გამოიჭცა. იგი შემოვიდა სომხითს ჭ ჭეკენის ოსრება დაიწყო. მისი მეომრები თვით ჩივილთაც შეუბრალებად ყლეტაკდნენ. რუსუდანმა შეჭირბა ვასრი, წინამძღვრად უჩინა იოანე ათაბაგი (მსარგრძელი), მისცა სეფე-დროშა და წარგზავნა დვინს. ამ დროს მტერი იდგა გარნისს. ქართველთა მოწინავე რაზმის უფროსებად იყვნენ შალვა ჭ იოანე ასლციხელი. ამ მოწინავე რაზმს შემოებრძოლა ვალალედინი, კაცი ასოკანი და გამოცდილი. შალვამ იოანე მსარგრძელს შეუთვალა სწრაფად მოშეკლება. მაგრამ იგი ადგილიდამაც არ დაიმრა. ამასობაში ომი შენიკთდა. სასტიკმა ბრძოლამ დიდად დააზარალა ორივე მებრძოლი ლაშქარი. შალვას ხმალი გადუტედა „ჩაბალასსა რედა“. ქართველნი იძლივნენ და გამოიჭცნენ. მტერმა შალვა შეიპყრო,

აწამა ჭ მოკლას. მისი ამხანაგი იოანე სასლცისელი მტერ-
მა ჩაქოლა. დაუმარცხდა, ქართველებს და დაუმარცხ-
დათ მისთვის, რომ თვით ამირ-სპასალარი იოანე
ათაბაგი მხარგრძელი შეიქმნა მოღალატედ. ასრე აღს-
რულდა ბრძნული თქმულთა ერისა: რჯულის მოღა-
ლატე არ დაინდობს თვის სალხოსნობასაცა *. ჟელა-
ლედინმა აიღო დვინი, აქ მან ამოსწუვიტა 20,000
მეომარი ქართველთა, 50,000 კი უკანვე სამშობლოში
დაბრუნდა. ეს იყო 1224 წ.

იმავე წელიწადს რუსუდანი მიეთხოვა მაგიდ-ედ-
დინს, რომელიც იყო შეილა ყიდიჯ-არსლან III-სა,
არსრუმის სულთნისა. რუსუდანს ამ გაჭრისტიანებულ
თათარისაგან გაუნდნენ თამარი ჭ დავითი. ეს თამარი რომ
აღიზანდა, მიეთხოვა გაიათ ედ-დინ ქაისოსო II-ეს.

ამასობაში ჟელა-ედ-დინი არა სცხრებოდა. იგი
არბეკდა საქართველოს სამსრეთ მიჯნებს და სურდა
გამეფებულყო ამ ქვეყანაში. დადძლის ლაშქ-
რით იგი ძლევა მოსილად მოადგა თბილისს, რომ-
ელიც ქართველთ გაემაგრებინათ. რუსუდანი ქუთაისს
გახიზნულყო. მტერი შემოებრძოლა ქართველთ, მაგრამ
კერა დააკლო-რა, რადგან მეციხოვნე ლაშქარი გმირუ-
ლად იბრძოდა. ჟელ ლს გადუწუდა იქედი ქალაქის აღე-

*) იოანე ათაბაგი, ზაქარია მხარგრძელის ძმა, ქურთის
ტომისაგანი იყო. იგინი გადმოვიდნენ სომხეთს და იქ მიიღეს
მათი რჯული. ხოლო საქართველოში რომ გადმოვიდნენ, აქ
იოანე ქართულად მოინათლა და თამარმა მისცა მას ათაბა-
გობა. ამგვარად განდიდებულმა კაცმა მაინც იკადრა ასრეთი
სამარცხინო ლალატი.

ბისა. ამ დროს შინა გამცემელთ მას გაუღეს ქალაქის კარები. მტერი შეიჭრა ქალაქში, ასწევითა 100,000-მდე კაცი, დანარბია და განანდგურა ქალაქის მკვიდრთა სახლკარი და იაკარ-ჭყო. სიონის გუმბათი ჩამოაგდო, მისზედ საჯდომი გაიგეთა და ქრისტიანეთა ხოცვა-ჟლეტის სიერს უყურებდა. იქვე ავლახრის ხიდის უურზედ დაეგდოთ სიონის ღვთის მშობლის ხატი. რომელი ქართველიც მას არ ნერწყვიდა, იმას თავს სჭრიდნენ და მტკვარში ავდებდნენ. იჯერა-რა გული თბილისზედ, ამ მხეცმა შეუსია თვისი ლაშქარი კასეთ-ჭრეთს, ქართლს, სამცხეს, ტაოს, ანს და სუთი წლის განმავლობაში საშინლად ააოხრა თამარის-მიერ მშენიერად განწყობილი ქვეყანა.

ქრისტიანეთა სისხლით ჯელალ-ედდინი ჯერ არც კი გამძღარ იყო, რომ მონგოლთა სარდლებმა (ჭარმადან, ჩაღათარ, იოსერ და ბინჩვის) გამოუღეს სპარსეთი, გადმოვიდნენ არეზის მდინარეზედ და შემოესივნენ განჯას და შემუსრეს მავანდინი. ჯელალ-ედდინი აიყარა საქართველოდგან და გაიქცა. მონგოლნი გამოვიდნენ მას და ბასიანს დაწვივნენ. ჯელალის ჯარი გაიფანტა. თვით ეს მხეცი მოკლულ იქმნა მეცხკარკისაგან. რუსუდანი დაწმუნებული იყო, რომ მონგოლთა კერ გაუმაგრდებოდა. თბილისის ციხის თავს გოჭა მხარგმელს უბრძანა, თუ თათარნი (მონგოლნი) მოვიდნენ, ქალაქს ცეცხლი წაუვიდე და გადაწვი, „რათა არა იხურან სადგურად თვისად“. ამის შემდეგ რუსუდანი ისევე ქუთაისს წავიდა. თათარნი მალე მოადგნენ თბილისის არე-მარეს. მათ მოსკლამდე ქალაქი გადახუგა ცეცხლმა.

თათარნი მოედვნენ ამერეთს, „კითარცა მკალნი მსერელნი უწყალოდ“. სალსი შეისიძინა მთა-ღელეში. სჯემე რომ გასჭირდა, ტყე-ღრეში მიმალულნი ამერ-იმერთა დიდებულნი სძალაკებიდამ გამოვიდნენ და რუსუდანის ნება რთვით მტრის ბანაკს მივიდნენ მორჩილების გამო-საცხსადებლად. მონგოლთა სარდლებს იამათ მათი სჯეციელი და შეიწყინარეს იგინი. ერთგულობის სჯეციერად მონგოლთ ასრეთი წესი ჰქონდათ: „განბრძმედილ ოქროს წყალში გააკლებდიან და მონდობილ კაცებს შესავიდიან.“ ასრეთი წყალი ქართულ დიდებულებსაც დააღვივნეს.

მიესმა-რა რუსუდანს „თათართა ჰირის სიმტკიცე“, განიზრახა სჯართველოს ტახტი მათ შემწეობით დაემტკიცებინა თავის შვილის დავითისათვის. თვისი ძმის წული დავით სოლანი, რომელიც, ლაშას ანდერძის მიხედულობით, ტახტზე უნდა დამჯდარიყო შემდეგ რუსუდანისა, დედოფალს წინათვე გაესტუმრებინა თავის სიძე გაიათ-ედდინთან. რუსუდანმა თათრების სარდლებს დესპანი გაუგზავნა და სთხოვა ტახტი დაემტკიცებინათ მისის შვილის დავითისათვის. სარდლებს დიდად გაუხარდათ და აღუთქვეს თხოვნის შესრულება.

რუსუდანის შვილის მისკლამდე, მონგოლთა სარდლებმა ქართველთა ჯარებითურთ გაილაშქრეს ყიასდინ სულთანზედ, რომელიც 400000 მეომრით დაუსკდა მტერს. ყიასდინ იძლია და თათართა მოხარვე შეიქმნა. მათივე მოხარვეობა თავს იღვა სლათის სულთანმაც. აქედან თათარნი მოვიდნენ გელაქენს და რუსუდანს შემოუთვალეს წარუგზავნოს მათ დავითი და ზავ-ჭყოს

მათთან. რუსდანიმაც წარგზავნა. ამასობაში მონგოლთ
სარდლებს მოუვიდათ ამბავი: ჩინგის-ყაენი მოკვდა და
მის მაგიერ გასულმწიფდა მანგუ ყაენი. სარდლებმა
მანგუს აცნობეს აქაური ამბები და ისიც მისწერეს, თუ
როგორი მამაცი ხალხია ქართველთა კრი და როგორი
კეთილი და ერთგული მონგოლთა. მანგუმ უბრძანა
სარდლებს ჰატივისცემა ქართველთა და მათ შემწეობით
ომების განგრძობა და გაუღებია სზარსთა. რუსუდანის
შეილი დავით მონგოლთა სარდლებმა წარგზავნეს წინა-
შე ყაენისა, რომელმაც კეთილად შეიწყნარა იგი და უწო-
და ნარინ (ნარინ მონგოლები „მოსული“).

ამის შემდეგ მონგოლთა სარდლებმა ასრე განაწი-
ლეს საქართველთა: თბილისიდან შემასიას მთამდე ჩაახა-
რეს ეგრასთან ბაკურციხეს; კარამ გაგელს სომხითი;
გრიგოლ სურამელს ქართლი; გამრეკელს ჯავახეთი; ცოტ-
ნე დადინს სამცხე არზრუმამდე; რაჭის ერისთავს ლისტ-
იპერეთი. გაჭყვეს-რა ასრე ქვეყანა, ქართველთა ლაშქარი
წაიყვანეს და წავიდნენ აღმოს.

ოსმალთ ისილქის-რა უპატრონოდ დაშთენილი ქვე-
ყანა, შეჭკრიბეს ლაშქარი და შემოესივნენ საქართველთს.
მათ წინააღმდეგ ამსედრდნენ შავთელნი, კლარჯნი, ტაო-
ელნი, კოლა-არტანელნი, კარნიფორელნი და შემწეობა
ითხოვეს ყვარყვარე ცახის ჯვარელისაგან. ამნაც მოუ-
წოდა მესსთა, შეკრიბა 10,000 მხედარი და მიუსტა
მტერს, რომელიც უკვე არბედა ბანას, ოლთისს და
ტაოს. გაემარჯვათ ქართველთა, რომელთაც ასწყვიტეს
მრავალი თურქი და აღილეს ურიცხვი აღაფი.

ამ დროს მოხდა შეთქმულობა წინააღმდეგ მონ-
გოლთა. „ამათ ჭირთა შინა მყოფნი შეკრბნენ წარჩი-
ნებულნი საქართველოს სამეფოისანი კოსტისთავს“ და
იურკოდნენ და ჭთუჭრობდნენ, როგორც ესნათ ქვეყანა
განსაცდელისაგან. კარგა სნის ბაასის შემდეგ დაასკენეს
განდგომა თათართა და „ამა ჰირსა ზედა წარვიდნენ
იმერნი კაზმკად, ხოლო ამერნი უცდიდნენ მუნვე კოს-
ტისთავს. (კოსტის თავი ჯავახეთშია კოსტის-სეკზედ.
კოსტის-ცისე, კახუშტით, დიდ-შენი და მაგარი). მონ-
გოლთა ჯაშუშებმა გაუგეს ამათ და აცნობეს თვის წი-
ნამძღოლებს. თათარნი მიუხტნენ კოსტისთავს, თავს
დაესხნენ განდგომილთ, შეაპყრეს იგინი და ჭარმაღანს
წარუდგინეს ქალაქ ასს. მან განაშიშკლა იგინი, მკლავ-
კები შეუგრა, წასცხო ტანს თაფლი და ჰაჰანაქება სიც-
ხეში დააყენა. შეთქმულთ ამხანაგი და თანა-მოაზრე
ცოტნე დადიანი დანიშნულ ვადას მივიდა კოსტისთავს.
აქ მან სცნო ყოველივე ყოფილი და თვითონაც წავიდა
ასს. მისრულმა, ისილა-რა კითარ იტანჯებოდნენ მისნი
ამხანაგნი, დაუსანებლად გაიძრო ტანთ-საცმელი, თაფ-
ლი წაიცხო ტანსა, მივიდა ამხანაგებთან და გვერდს
ამოუჯდა მათ. დაწაჯთ ყოველივე ეს აცნობეს ჭარმა-
ღანს. დიდად გაუკვირდა მას, ცოტნე მიიხმო და
მისი საქციელის მიზეზი გამოჰკითხა. ცოტნემ ვაჟ-
კაცურად უპასუხა: „არა თქვენისა განდგომისათვის
შევიკრიბენით, არამედ რათა განვაგოთ საქმე თქვენი ღ
სარკნი“. მის ამხანაგებსაც იგივე ეთქვათ და ამიტომ
ჭარმაღანმა დაიჯერა ცოტნეს სიტყვა და განუტყვა შეპყ-
რობილნი, აქო მათი სიკეთე და ერთგულობა.

ამ ბედშიკ დროს ამერეთის წარჩინებულნი შეაყარ-
ნენ და თათართა სარდლებს მოახსენეს ლაშას შვილი
დაკით გამოეხსნათ გაიათ-ედდინისაგან და მისთვის სა-
ჭართუელოს ტახტის მემკვიდრეობა დაემტკიცებინათ.
მონგოლთა წინამძღოლების ბრძანებით გაიათ-ედდინმა
წარმოგზავნა დაკით-სოხლანი. ესეც, ვითარცა ტახტის
მემკვიდრე, გაისტუმრეს მანგუ-ყაენთან.

უსასოოდ დარჩენილი რუსუდანი საშინელ ეოფაში
ჩაკარდა. მისი სამეფო ვერ იხსნა განსაცდელისაგან ვერც
ჰაჰმა, რომელთანაც მან მიწერ-მოწერა გამართა, შემწეო-
ბა ითხოვა და თავის მხრითაც დაჰპირდა, რომ „ჩემი
ამირ-სჰალარი ემზადება საქართუელოს ლაშქარი შეუერთ-
ოს იმპერატორ ფრიდრიხის ლაშქრებს საბრძოლველად
წინააღმდეგ მანქმადიანთა და სასხნელად ჰალესტინისა“.
რომის ჰაჰის გრიგორი მე-IX-საგან რუსუდანი მოუვიდა
შემდეგი სანუგეშო წერილი. იმპერატორ ფრიდრიხთან
ცუდი განწყობილება მაქვსო. ვერავითარ შემწეობას ვერ
აღმოგიჩენო. ვკაროსანთა ლაშქარიც ვერ შემოვა სა-
ქართუელოში, რადგან გზები სარაცინებს (მანქმადიანთ)
უჭირავთო. ჰაჰი ურჩევს დედოფალს რომის საყდრის
მოწილი იყოს და უგზავნის რამდენიმე მონაწილს, კა-
თოლიკეთა სარწმუნოებისას. უნუგეშოდ დარჩენილი რუ-
სუდანი მალე აღესრულა (1247 წ.). თამარ დედოფლის
მიზანძვით რუსუდანი-მიერ მოჭრილ ფეულს აწერია: ზე-
მო პირზე: **СНН** (რუსუდანი); მეორე პირზე: „დედო-
ფალი მეფეთა და დედოფალთა, დიდება სოფლისა, სა-
მეფოისა და სარწმუნოებისა — რუსუდანი, ასუდი თამარი-
სა, თანაშემწე მესისისა. ღმერთმან ადიდოს ძლევენი მისნი.

მაშინდელ დროის მწერალი ჩამოიანი ამბობს, რომ რუსადანმა თავი მოიწამლა უსანეთის ტისეშიო და აღესრულა 1247 წელსო.

მეფენი { დავით IV, ნარინი (1243—1286 წ.)
 { დავით V, სოსლანი (1243—1270 წ.)

თუმცა მონგოლთა სარდლებმა (ნოინებმა) ეს ორივე დავითნი აღიარეს საქართველოს მეფეებად, მაგრამ მხოლოდ სასულიერო ოდენ. იგინი წარგზავნილ იქმნენ ყარაყორუმს მანგუ ყაენთან, რომელსაც მხოლოდ ეკუთვნოდა მეფეთა არჩევა-დამტკიცების უფლება. დავით ნარინი რუსუდანისძე და დავით სოსლანი ლაშასძე მანგუყაენმა დიდი ჰატივით მიიღო და თავისთან დაიტოვა იგინი. მერმე ლაშქარი ჩაახარა თავის ორ შვილს—ყუბულს და ულუს და პირველი წარგზავნა ინდოეთს, სოლო ულუ დასაკეთოს. უკანასკნელმა გამოკლო ჯეონი, სკარასანი და მივიდა აღმუთს, საცა მიეგებნენ მას ნოინნი და ქართველნი. ულუმ ქართველებს მიაგო დიდი ჰატივი, მაგრამ ეს ჰატივი იყო უგვანო, მონგოლთა საკადრისი: ზოგ ქართველს „მოწყალე“ ულუმ მიუბოძა მშვილდის-მტკიცებულობა, ზოგს მეძაშიობა და სს. ამ დროს მოვიდა ამბავი: მანგუყაენი გაზდაიცვალა და მის მაგიერ გასკლმწიფდა ყუბულუყაენიო. ამის მსმენი ულუ მოვიდა ასტაშს, დაჯდა ტასტზედ და შეიქმნა ყაენად

დასაკლეთის ქვეყნებისა—საქართველო - საბერძნეთიდგან მოკიდებული ინდოეთამდე. აჭაურ ნოინებმა თაყვანისცეს მას.

უძეოდ დაჩენილი საქართველო საშინელ ყოფაში ჩავარდა. ამ დროს ქვეყნის მხსნელად გამოჩნდა ქათალიკოზი ნიკოლოზ, „გატი სულითა მსიღველი, მობაძვი ანგელოსთა, საკვირველი მოღვაწე, უმანკო და მამსილებელი ყოველთა“. ეს ნიკოლოზი გაქმის მონასტრის მოძღვრითურთ წავიდა უღუ ყანთან და საქართველო შეაკედრა. თვალ-ტანადი და ახოკანი ქრისტიანეთა მოძღვარი რომ იხილა ყანმა, დიდად გაიკვირა მისი ჩაცმულობა, რადგან აქნობამდის ჯერ არასდროს არ ენახა ქრისტიანეთა სულიერნი მამანი. ქათალიკოზის თხოვნა გუღმოდგინედ მოისმინა უღუმ, ჰატიკი სცა მას, იერლახი (შეწყნარების ბარათი) დაუწერა, მოსცა შანა (თავდებობის ქალაღდი), შეუქმნეს ოქროს ჯვარნი, თვალთა და მარგალიტით შემკულნი, სელში მისცეს არგანი (კვერთხი), ოქროთი შეგაზმული და ჯვარინი, და ჰატიკ-ცემული და დაიმედებული გამოისტუმრეს.

საქართველოს ტახტის შემკვიდრენი ჯერ ისეკ ყარაყორუმში იყვნენ. საქართველოს ტახტს იგინი კრთმანერთს ეცილებოდნენ. სარგის თმოგველი, კატი ფილოსოფოსი, ბრძენი და რიტორი და აგრეთვე სხვა კაცნი სცდილობდნენ ყუბულ-ყანს შეეობა მიეცა დაკით სოხლანისათვის. როლო აკაგი და სხვანი დაკით სოხლანის გამეფების წინააღმდეგნი იყვნენ, და ნარინ დაკითის მხარე ეჭირეთ. შირველნი ამბობდნენ: «არა ჯერ-ახს, რათამცა ნაშობმან დედაკაციისამან დაიყრას შეეობა,

ღ ანა ძემან თვით-მპყრობელისა მამაკაცისამან». მეორენი უპასუხებდნენ: ნარინ-დაკით დაღა-თუ დადაკაცისა ნაშობი იყო, არამედ მეფევე იყო რუსუდან გვირგვინოსანი და მეფისაკე ქე არს ნარინ-დაკით“. ურბულ-ყაენმა არ იცოდა, რომელი მხარე მართალი იყო. ამ გვარ ცილობაში განკლო რამდენიმე წელმა. ბოლოს ორივე დაკითნი ურბულ-ყაენმა წარმოგზავნა ულუ-ყაენთან და შემოუთვალა: «რომელსაც გნებავს, იმას მიეცი მეფობა». ულუმ პატივი-სცა მათ და ორთავეს მიუბოძა საქართველოს მეფობა. გასარებულნი მეფენი მოვიდნენ თბილისს, მეტეხის სასახლეში, და დასდნენ ტახტზედ.

დაკით ლაშასძე იყო დიდ-ტანოვანი, ასოვანი, მოიხსარი მაგრითა მშვილდითა, უმანკო, წრფელი, მალე-მრწმუნებელი, ხოლო დაკით რუსუდანისძე იყო ზომიერ ტანისა, ენა ტკბილი, მდაბალი, ფეს-მარდი. ორთავე ერთმანერთის მოსიყვარულენი იყვნენ. ქართველ საფხსა ღ ულუ-ყაენს უფრო უყვარდათ დაკით ლაშასძე.

ძმა-ღის წულუბის ტკბილი ცხოვრობა მალე მოიშხამა. ულუ გაურისხდა ნარინ-დაკითს, შეიპყრო იგი და ბარდეს წარგზავნა. ნახკევანს რომ მიიყვანეს, იგი გაუპარა და რაჯებს ღ აფხაზეთს განიკლტო. ლიპარიტ თორელმა შესვა იგი ცხენზედ და ქუთაისს მიიყვანა. იმერთ ძრიელ გაუხარდათ. შეიკრიბნენ და მეფედ აკურთხეს. საქართველო გაიყო ორ სამეფოდ. იმერთის მეფედ შეიჭმნა ნარინ-დაკითი და ამერთის მეფედ დაშთა სოსლან-დაკითი. ეს იყო 1258 წელს.

ამოსობაში ბითუ ყაენმა, მონგოლთავე სარდალმა, რომელსაც ეპყრა სატაკთი დარუბანდამდე და რუსეთი

სერბიაში, დაიბარა დაიით-სიასლანი. წასვლის წინად დაკითხა მთავართ შეკედრა მისასურება დედოფლის ჟივრა-საოუნისა, სოლო ქვეყნის გამგედ დანიშნა ვიქტორი (მეწდე მეივისა). ბითუ ყაენმა სიამოკნებით მიიღო დაკითხი და ყველა სიონებზე მეტი ჰატივი სცა. დაკითხი ულუსაგან ნახობები ჰქონდა „სურგუჯი“ (მასწოდილობელი, ქოლგა), რომელსა თეინიერ ყაენტაგანი კერაგის იქონებდა. აქედგან მეფე ისეკ სამშობლოში გამოსიტუმრეს. მოვიდა დაკითხი და ტახასმელას დადგა. აქ გამოეცხადნენ მას, გარდა ჰანგისის ერისთავის თორღულასის, ყველა სელისუფალნი და გამკენი. ვიქტორმა თორღულასის შესაზურობად წარგზავნა სორნახუჯის ერისთავი (სორნახუჯი—რისე ქალაქი აღაზნის ჰირს, შირაქის ბოლას, აწინდელ საინგილოს სანსახეს). შეზურობილი თორღული ვიქტორმა მოიყვანა ტახასმელას დედოფლის წინაშე და მის ბრძანებით კლდე-კარის კონცხზედ გადაავლო და გადასესა. სოსლან-დაკითხა -განგნა ყოველნი საჭმენი სამეფოსანნი და მერმე ძღვნითა დიდითა წარვიდა წინაშე ულუ-ყაენისა. მან ჰატივით შეიწყნარა და დაადგინა ზემოდ ყოველთა სიონთა.

ამის შემდეგ ულუ-ყაენი ქართველთა დაშქრითურთ აღმხედრდა და მივიდა ბაბილონს (ბაღდადს), წინააღმდეგ ხალიფასი. შემოურტუნენ ქალაქს: ერთ-კერძ ულუ-ყაენი, ერთ-კერძ ენგის სიონი და ერთ-კერძ ქართველნი. თერთმეტ დღეს გარს ერტუნენ ამ დიდებულს ქალაქს და იგი კერ გასტკესეს. მასშინ დაკითხი სოსლანმა უბრძანა თაკის დაშქარს შეეთხარათ რისის ზღუდე. შეთხარეს.

ქართველნი შეცვიკდნენ. გაიმართა ბრძოლა სასტიკი. გაიმარჯვეს ქართველებმა. გააღეს კარები. მონგოლნიც შეცვიკდნენ ქალაქში. შეიბნენ მტერნი. მოისრნენ ხალიფისანი. თვით ხალიფა გაიქცა. მაგრამ დაიჭირეს. უღუს წარუდგინეს. უღუმი მოაკვლევინა იგი. ბაღდადი დაისარკა. მონგოლ-ქართველნი აღიკისნენ დაკლა-აღაფით, თკალ-მარგალიტით, ოქრო-ვერცხლით. ქალაქში ჭარი ჩაყენეს და წამოვიდნენ. დაკით-სოსლანი დაბრუნდა თბილისს. მაჰმადიანთა მწერლების თქმით ქართველთა და მონგოლთა ბაღდადი აიღეს 30 იანვარს 1258 წ. და ამოსტრეს 80,000 კაცი.

ბაღდადის დაშტრობაში მონაწილეობა მიიღო ერისთავთ-ერისთავმა კასა თორელმაც. ამ დაშტრობიდან მოტანილ დიდ-ძალ აღაფითა და ფულთა კასას უყიდნია სოფელი სოკლე ღ შეუწირავს რეონის მონასტრისათვის. ამ შეწირულობის გუჯარში კასა და მისი შეუღლე სათუთა სწერენ: „ბაღდადი გატყეს თათართა. ჰატრონმან (დაკით-სოსლანმა) წინავე გამგზავნა მოციქულად... მაშინ ბაღდადში უკელა იეყად იუო... და თეთრი (ვერცხლის ფული) ავიღე და კიურკოდი და კეიდდი თკალსა, მარგალიტსა... მე ეტრომი დამრნა, რომ სოკლეს ფასი მით მოვიტე, და კიყიდე სოკლე: სოკლის შვილისაგან ნახეკარი და ნახეკარი ჭარონ სუშბატის მისაგან და იაკობ ბულაფაისაგან. მათ 65,000 თეთრად ეყიდა აღბულასაგან....“ გუჯარი შემოწმებულა და ხელმოწერილი დაკით-სოსლანისაგან, მისი მის გიორგისაგან, ქათალიკოზ ნიკოლაოზისაგან და სხ.

ამავე წელიწადს ბითუ-ყენმა საქართველოში წარმოგზავნა

არღუნი და უბრძანა მას აღწერა ქვეყანა. ულუ-ყენის ბრძანებით მან აღწერა ქართლი მიწით, კენახით, ხეას-ტაგით (საქონლით), მტილ-წალკოტით და წისკვილით. ამ აღწერილობით უოკელ ათ კომლ გლეხსედ მეთუ სლ-ლასქროთ წამსკლელად სსგდეს და სულ გამოვიდა 400,000 მოლასქრე ქართკელთაგან. ამ რიცხვში არ ითუ-ლებოფინენ ყრმანი ათ წლისამდე და სამდეკდელონი *. სსარკად დგდო სსქართკელოს უოკელ წლიურ შესსტანად 60,000 რქროს ფული.

ამის შემდეგ ულუ-ყენმა ილასქრა მისირეთს (ეგვიპტეს). მას გაჭყა ქართკელთ ლასქარიც დაკით-სოსლანის წინამძლოლობით. მისირეთის სულთანი დასკ-და მათ ეკურსტის ხეობაში. გამძართა დიდი ბრძოლა. ქართკელთ აქარ დიდი კაყკატობა გამოიჩინეს. დამარცხდა სულთანი. მონგოლ-ქართკელთ დასწათ დიდი ალაფი. ულუ-ყენი შამს მოკიდა. დაკით-სოსლანი ყენის სება-რთკით სამშობლოში დაბრუნდა. ქართკელთ დიდად გაისარეს მე-ფის მშკიდობით დაბრუნებისა გამო, მაგრამ სწუსდნენ, რომ დედოფალი ვიგრა-სათუნ უშვილო ჭყვანდათ. მაშინ და-კითმა მეორე ცოლად მოიყვანა ოსეთის მეფის ქალი იმ პირობით, რომ შვილის უოლის შემდეგ იგი ისეკ განე-ტოკებინა. მეორე ცოლმა ალთუნ დედოფალმა მეფეს უშვა

* ამ აღწერილობის მიხედვით ამ დროს მარტო ამერეთში უნდა ყოფილიყო 4,000,000 მეტი მცხოვრები, ვინაიდან 400,000 მე-ომარი შეადგენდა ქართლის გლეხთა მე $\frac{1}{10}$ -დს, მაშასადამე მარ-ტო გლეხთა რიცხვი უნდა ყოფილიყო $400000 \times 10 = 4,000,000$ სული.

კაჟი შვილი—გიორგი და მერე ასული თამარ. ამის შემდეგ ალთუნი გაეუარა და განშორდა მეფეს. ჯიჯრასათუნს ძრიელ უუგარდა გიორგი. დედოფალი მალე მოკვდა და დაასაილაკეს მცხეთის სობორში.

ამასობაში მოკვდა ავგ ათაბაგი, რომელსაც დარჩა მხოლოდ ერთად-ერთი ასული სვაშაგ. მეფემან მოიგლოკა ავგი და შეირთო მისი დაქვრივებული ცოლი გვანცა, რომლისაგან მამუცა კაჟი დიმიტრი. ვიქურომა არ მოუწონა მეფეს გვანცას შერთვა. ამიტომაც მეფემ იგი გადააგდო მტკვრის ცისიდაძ და გადასესა. ქალაქის გლასაკთა, რომელთა მწყალობელი იყო ჯიქური, დაიტირეს ტყაში მისი და დაფლეს.

ამაკე ხანს ულუ-ყაენმა ინება ისევ მისრეთს ელაშქრა და დაიბარა დაკით-სოხლანი. დაკითი წავიდა ჯავახეთს, მიიწვია დიდებლნი და დაჟდა ბჭედ საწაიელისა: წავიდნენ ულუ-ყაენტან, თუ განუდგნენ მას. ზოგი ამბობდა წავიდეთო, ზოგი ნუ წავალთო. გადასწყვიტეს: კისაც სურს, — წავიდეს, კისაც, — არა, აქვე დარსეს მეფესთან. ბევრი ქართველი წავიდა ულუ-ყაენტან, რომელმაც დაამარცხა მისრეთის სულთანი და უკ-მოიქცა. სცნო განდგომა მეფისა და არღუნს შემოუსია საქართველოს. ქართველნი შეებრძოლნენ და გაიმარჯვეს. რამდენიმე ხნის შემდეგ არღუნი ისევ შემოებრძოლა, დაამარცხა ქართველნი და დაატყვევა გვანცა და შვილი მისი დიმიტრი. მეფე წავიდა ქუთაისს ხარინ-დაკითთან. იმერლებმა იგიც აღიარეს მეფედ. ორთაკე დაკითებმა ქუთაის-თბილისი ძმურად გაიუკეს. აგრეთვე გაინაწილეს ყველა ის უნჯი,

რომელიც დაკრძალულ იყო სომხის კლდის გამოქვაბულში. ვასუშტით, ეს კლდე ფრიად მალაღია. სახელი მოიგო სიმაღლით — სომხის ვასასკვლავის სწორებით. ამ კლდეში გამოკვეთილია ქვაბი, შეუეთა საგანძურთა სადები. ეს ადგილი მაგარია და შეუქალი. აქედგან გამოღებულ განძთაგან დაკით რუსუდანისძემ დაიტოვა უძვირფასესი ვაჭკვი, „სალმასურად“ სახელდებული, თქალი ჰატიოსიანი და მარგალიტი დიდი, „სომხისა სწორი არაჯის სადა უსიღავს“.

ულუ-ყაენმა მოინდომა შერიგებოდა მეფეს. მოციქული გაუგზავნა დაკითს. ამან შეუთვალა: გამომიგზავნე ცოლ-შვილი და ჩემი მოლაღატე აზიზი, საქართველოს გამგეთაგანი, და შეგირიგდებიო. გაუგზავნა. მეფე დასჯდა მათ ქეიშეთს. აზიზს თავი წარტკეკთა და თვითონ წავიდა ულუ-ყაენტან. (1262წ.)

მოკიდა ამაკი: ყაენი ბერაქა დარუბანდით გამოკიდა, დიდძალი „ულუსი“ (მონგოლი) გადმოიყვანა ამიერ კავკასიაში და ულუ-ყაენის წინააღმდეგ გამოემართა. ულუ-ყაენი და ქართველნი მიეტეებნენ მტერს, შემუსრეს იგი და უკუაქცეეს.

გვანცა დედოფალი მალე აღესრულა. იგი მოწამლა მისმა ქალმა სვაშაქ. მეფემ იჭორწინა დიდის ნონის ჭორმაღის ასულ ესუქანსკედ. ამავე დროს მოკიდნენ ბერქასაგან დარუბანდით ლტოვილნი ორნი დედაკაცნი, სახელით ლიმ და აჩაკ, და მრავალნი თავადნი. ესენი მეფემ დაასახლა ზოგი დბანისს, ზოგი ყინკანს და ზოგი თბილისს.

ულუ-ყაენი მოკვდა 8 თებერვალს 1265 წ. და

გახელმწიფდა მისი შვილი აბლა. ეს კეოილი კაცი იყო. ბერქა-ყანი 300,000 ცხენოსნით შემოვიდა საქართველოში, მოაოხრა მოკაკანი, წრეთი თბილისამდე და დადგა გარესკის მთებზედ. აქ მოკვდა ბერქა. მისი მხედრობა უკანვე დაბრუნდა.

შეიქმნა განდგომილობა თათართა შორის. აბლას ყანობა შეშერდათ სსკა ნოინებს. თენგუთარ და ძმა მისი ბარსას გადაემტყუნენ მას. პირველი სამცხეს შეიჭრა და აღაოხრა ოპიზა. აბლამ მიუსია მას თავისი ჯარი. თენგუთარმა განკლო ჭოროსი და მივიდა აფსა-ზეთს. ნარინ-დაკითმა ისტუმრს იგი და დაუკლა 500 ძროსა. მისი ჯარის საზრდოდ დაუნიშნა 600 ცხენი, 1500 ძროსა, 1000 ცაკარი, 1000 ღორი, ღვინო ჭურებითა და ურმებით ურიცხვი. ნარინ-დაკითის ცოლი, ასული კეისრის მიხეილ ჰალეოლოლისა, მასპინძლობდა თენგუთარის მეუღლეს. ამასობაში თენგუთარის ძმა ბარსასიც შემოვიდა სამცხეში. აბლა ეკედრა ნარინ-დაკითს შეეკრა გზა თენგუთარისათვის. ნარინმა ჩახკრა გზები. თენგუთარ მოემწუკდა იმერ-ამერთა ლაშქართ შორის. საქმე რომ გაჭირდა, თავის ჯარით მივიდა აბლა-ყანის წინაშე და მან ჰატომარ ჰყო იგი, ნარინ დაკითს კი დიდნი ნიჭნი მიანიჭა.

აბლა-ყანმა მტრების დამარცხების შემდეგ გააღაშქრა კასპის ზღვისაკენ და დაკით-სოცლანის თან წაიყვანა. ამ ლაშქრობაში დასსეულდა მეფე და მოკვდა. ამის სიკვდილის უწინარეს მომკვდარიყო მისი 18 წლის შვილი გიორგიც. დაკით მეფის მიერ მოჭრილ ფულის

აწერია: „ძალითა ღვთისათა და წყალობითა კაიუგის უანისათა დაუდ (დავით). იბეჭდა თბილისს“.

დავით მეფის დროს საქართველოში ბრწყინავდა მამა ჰეტრე, გამამსწერებელი ერისა და კეთილი მოძღვარი მისი. ერისა და ქვეყნისა მუშაკთა განსამსწერებლად მან დასწერა წიგნი „მოწამეობისა გვირგვინა“. მისგან დაგვირგნინა რამდენიმე სსკა შრომაც. ასტონი ქათალიკოსი მის შესახებ ამბობს, რომ ჰეტრე იგილოსოფოსის წერილნი უდრისან არსენი იყალთოელისა და ქართველთა მნათობის ეჭვთიქს ნაწერებსაო.

ამავე ხანს ჭყონდიდლად ჯ უჯარმელად იყო კპისკოპოსი ბასილი. მეფის იმერეთში მყოფობის დროს მან იწყო მართვა ქვეყნისა დამოუკიდებლად, კითარცა მეფემ. სიევე ქვეყნას თვისად ჭსადიდა. მასვე ჭზრასაკდნენ კითარცა ესუქან დედოფლის მოყვარეს. მეფის დაბრუნების შემდეგ ყოველივე გამოაშკარავდა. დავით მეფემ იგი მოაყვანინა და შუა ქალაქში ძელზე ჩამოჭკიდა და დაარსო. თქმულ არსო, ამბობს კასუშტი, დავით-სოსლანი მოსწამლა დედოფალმა ესუქან ბასილი ჭყონდიდლის ჩამორსობისათვისო.

დიმიტრი II, თაგდადებულა (1273—1289 წ.)

მამის სიკვდილის უამს დიმიტრი მცირე-წლოვანი ყრმა იყო. მამის საქართველოში მძლავრობდნენ თაკადნი — ერისთავი რაჭისა კასაბერი და სადუნ მანკაბერდე-

ლი, მეუღლე სეაშაქისა, ასულისა ავაგ ათაბაგისა, რომლის ქერივი გვანცა ცოლად ჰყვანდა დაკით მიუქს.

ერისთავი კასაბერ და კინბე ალაღურ გაუწყონენ იმერეთის მიუე ნარინს, ჯავახეთით წავიდნენ ყაენის წინაშე, თავი დაუკრეს მას, დაკით ნარინა დაბეილეს და უთხრეს: „ჩვენ უწყით გზა იმერეთისა. მოგვეტ სპანი და სელთ გიგდოთ ნარინ-დაკით“. ყაენს გაუხარდა. სიმონ ნოინი გაატანა 20,000 მსედრით. ესენი სწრაფ სიარულით გადავიდნენ ლისის მთაზე და უგრძნულად მიადგნენ ქუთაისს. ამ დროს მეუე აბანოში ბანაობდა და მტრის მისკლის შესასებ არა იცოდა-რა. კიეინი რომ მიესმა, სელ და სელ კაბა გადიცა, შეასტა ცხენს და განივლტო. თათრებმა მოახსრეს ეკვლეიანი, მრავალი ხალხი ტყვე-ჰყვეს, სსკანი მოსწყვიტეს და დაბრუნდნენ ჭ უნებლად მივიდნენ ყაენტან. — ქვეყნის მტერი კასაბერ მინც არ დასცხრა. მეორე წელიწადისა მოიწვია თათარნი და თავს-დაესხა მეუქს. ნარინი ისეე გაიქცა და ლაშქრის შეკრებას შეუდგა. მტერმა აახსრა ქვეყანა და, ნარინის თავ-დასხმის შიშით, აიყარა და სწრაფად გავიდა იმერეთიდან.

სადუნ მანკაბერდელი ფრიად გამძლავრებულყო. მიუხედავად ამისა იგი არ ღალატობდა მცირე წლოვან დიმიტრის და მის გამეუება უნდოდა. სადუნმა მოიწვია დიდებულნი ჭ მათთან ერთად წაიყვანა დიმიტრი ყაენას წინაშე და შეეკედრა მეუობა დაემტკიცებინა მეუის მისათვის. ყაენმა შეუსრულა თხოვნა. ქართველნი დიმიტრითურთ დაბრუნდნენ თბილისს, საცა შეიყარნენ ქათალიკოს — ეპისკოპოსნი და დიდებულნი სომხითარნი, კასნი, ჯავახ-ტო-კლარჯელნი და დიმიტრი აკურთხეს

მეფედ (1273 წ.) ამ გურთხეკას არ დაესწრო მხოლოდ სარგის ჯაყელი.

დიმიტრის მცირე წლოვანობისაგამო ახალა ყენმა საქართველოს მმართველად დანიშნა სადუნ მანკაბერ-დელი. იგი ბრძნულად განაგებდა ქვეყანას. ამ დროს ახალამ გაილაშქრა წინააღმდეგე ეკვიპიტისა, და დაუმარცხდა. ამის მიხედვად შეიქმნა იკონიის სულთანი ფარს-მან (ფერეან), სიძე თამარისა, რუსუდან დედოფლის ასულისა. ახალამ ეს ფარსმანი მოჰკვლა, მის მაგიერ სულთნად დაადგინა ურინჯი ნოინი, ხოლო თამარის სამ-ზითუო — აწყურმი მიუბოძა სარგის ჯაყელს და მის შვილს ბექას.

ამასობაში მეფე დიმიტრი დაკავებულა და მეუობა იტვირთა. ყენმა მოსთხოვა ხარკი. მეფეს ფული არა ჰქონდა. სადუნს მიჰყიდა დმანისი და ამ ფულით გადასადა ხარკი. სადუნი უმეტესად გაძლიერდა. იგი ყენსაც მისახერებდა და მეფესაც მორჩილობდა. ამხედვად უფრო მეტად გაძლიერდა სამცხის სპასალარი სარგის ჯაყელი, რომელმაც დაიპყრო ქვეყანა ბორჯომის ელიდგან არზრუმამდე.

მეფე დიმიტრი იყო კაცი ღვთისნიერი, ჭკვიანი, მსიიდი, ჭკრიკ-ობოლთა და უჭონელთა შემწყალბელი. იგი ხშირად უბრალო ტანისამოსის იცვამდა და ფარულად ათვალაიერებდა საწყალ ხალხს და ნუგეშს სცემდა შეძლებისამებრ. მან ააშენა ეკლესიები და გამშვენა-გამდიდრა. ქვეყნის დასამშვიდებლად და უზრუნველ საყოფელად მტერთაგან გაიმეტა თავისი და თამარი და მათხოვა არდუნ ნოინის შვილს დიდადს.

იმერეთიც დამშვიდდა. ნარინ დაკითი ბრძნულად მართავდა ქვეყანას, რომელსაც წარმატება დაეტყო. პატრიკ აყრილი რაჭის ერისთავი კასახურ ატენს გამომეკებულ იყო. ეს შეეკადრა მეფეს ეპატრიებინა დანაშაული. სულგრძელ მეფემ შეუნდო. კასახურ რაჭას წავიდა. მაგრამ იგი «კვალად მიექვა წუნჰესა» ჭ თათრების უფროსს ელიფანს მისწირა: მოდი, ნარინს ხელთ-გიგდებო. ნარინა შეუტყო. დაიჭირა. თვალები აღმოჭსანდა, ხელები და ფეხები მოჭკვეთა, მისნი ძენი ექსორიად კოსტანტინოპოლს წარგზავნა. მოკვდა კასახური და აღიხოცა მისი სასსენებელი.

ამ დროს საქართველოს ეწია დიდი უბედურობა. მიწას ძვრამ დაანგრია ბეკრი შენობანი. უფრო მეტად დაზარალდა სამცხე. დაიჭრა აგრეთვე მცხეთის სკეტიცხოველი და აწყურის ტაძარი (1283 წ.)

ამავე ხანს სარგის ჯაყული განუდგა თათართ. ახალა ყაენმა მიუსია მას 20,000 მეომარი. სარგისმა ხალხი დასინნა მთებში და თვითონაც გურიის მთებში დამალა. თათრებმა მოახსრეს უხატრონო ქვეყანა და დაბრუნდნენ. ამის შემდეგ სარგისს ფეხას ტვივილი აუნდა და მოკვდა. სამცხის პატრონად შეიქმნა მისი შვილი ბექა.

ახალა-ყაენი არ ისვენებდა. მას სურდა ეკვიპტელების ჯავრი ამოეყარა. მოუწოდა თვის ლაშქარს და დიმიტრი მეფეს, უჩინა მათ წინამძღვრად თვისი ძმა მანგუ-დემურ და წარგზავნა. ამ ლაშქრის რიცხვი იყო: თათართა 200,000 მეომარი და ქართველთა 30,000. მტრის რომ მიუახლოვდნენ, ქართველნი დაქვეითდნენ ჭ

გამწარებულად შეებრძოლნენ. ქართველთა თაჲ-ადებული და კაჲუკატური ბრძოლა აკვირებდა და აოცებდა უკელას. მიუხედაჲად ამისა თათარ-ქართველნი იძლიებენ, გამოიჭინენ და ახალა-ყაენის წინაშე მივიდნენ. აქ თათართა მგოსანმა გალობით შეაქო ქართველთა მეომრების სიგმი-რე. ახალამ დიდი წყალობა მიანიჭა ქართველებს ღ მათ მეფე დიმიტრის, ღ გამოისტუმრა. ამ ყაენს დიდი ნდო-ბა ჰქონდა ქართველებისა. ეკროზიის სელმწიფეებთან ელ-ნად წარსაგზავნად ირჩეკდა ქართველებს. სსკათა შორის ქართველები იაკობი და იოანე, ახალს მინდობილო-ბით, ეახლნენ ჰაჲა იოანე XXI-ს, თილიჲე მშენიერს და ინგლისის კაროლს.

ახალა-ყაენის სიკედილის შემდეგ გახელმწიფდა აჲ-მადი. ეს აჲმადი უმაწვილობაში მონათლული იყო და სსსელად ერჲკვა ნიკოლოზი. მიუხედაჲად ამისა, შემდეგში იგი შეიჭმნა დაუძინებელი მტერი ქრისტიანეთა, მაგრამ მას ბოლო მოუღეს თვით მონგოლებმაჲე. ახალს შვილ-მა არღუნ იგი მოჲკვლა და თვითონ გაყაენდა. არღუნი სსსტიკად სდეკნიდა მაჲჲმადიანებს და მთარეულობდა ქრის-ტიანებს. მაჲჲმადიანთ დიდი შიში ჰქონდათ მეჲას მეხითი ყაენმა ეკვლესიად არ გადაჲქმნასო.

ამ არღუნს აუჲხანუდნენ დარუბანდელნი. არღუნმა მიიწკია მეფე დიმიტრი და მიუსტა წინააღმდეგთ. ქართ-ველებმა ერთიხ შეტეკით აიღეს მეტად მაგარი ცისე ან-კა და სრულიად დაანგრიეს იგი. აჲხანეებულთაგან ზო-გი დახოცეს და ზოგი დაატყუიეს. გამარჲვეებულ არ-ღუნს მალე ეჲკვი დაჲბდა: ნოინებს და მეფე დიმიტრის ჩემი ღალატი განუწირასსკათო. ამიტომ სსიდუმლო ბრძანება

გასცა დაესოცათ ყველა ნოინები მცირე-აზიისა და სო-
რასიისა. ამ ბრძანების ძალით ყოველთ უწინარეს მოიგ-
ლა ნოინი ბულა, დიმიტრი მეფის მეგობარი.

ბოლოს ჯერ მიდგა დიმიტრიზუდაც. დიდის ჯა-
რით არღუნი დადგა საქართველოს მიჯნაზე და შემო-
უთვალა მეფეს გამოცხადდი წინაშე სემსაო. მეფე დიმიტ-
რი თავის შვილით დაკითხით წავიდა არღუნის ურდოში.
მეფე და მისი შვილი დაამწყვდიეს ერთს ციხეში, საცა
დაწინენ იმ დრომდის, მინამ არღუნი მოელაპარაკებოდა
დაკით-ნაწინს, რომ შვილი მიეტა ამერეთის სამეფო ტახტ-
ზე დასასმელად. ნაწინ დათანხმდა. ამით არღუნს უნ-
დოდა ორივე სამეფონი მოაწილებასი ჰყოლოდა. ამის
შემდეგ 1289 წ. დიმიტრი გაიყვანეს ქალაქს გარეთ და
თავი მოჰკვეთეს. იქ მეოთხე ქართველ თავადებმა შეისუი-
დეს მეფის გვამი, მოიტანეს და მცხეთაში დამარსეს.
ამ ნაირი სვეტ მოელოდა მეფისძე დაკითხვაც, მაგრამ იგი
შეეცოდა მოსე ტანჯარს, რომელმაც შეაგდარა ყენს, გა-
ანთავისუფლებინა და იშვილა.

დიმიტრი მეფეს ჰყვანდა სამი ცოლი: ტრანპირო-
ნის მეფის ასული, რომლისაგან ეყოლა შვილები: დაკით,
კახტანგ, ლაშა, მანუელ და რუსუდანი; თათრის ქალისა-
გან: ბაადურ და იედიგარ; ბექას ასულის ნათელასაგან
გიორგი.

ამ დროის მოღვაწეთა შორის შესანიშნავნი არიან
ქთალიკოსი ნიკოლოზ, აბრამ, ზიმენ საღოსი გარე-
ველი, ანტონი. ყველა ეს მამანი დრტკინაჲდნენ ზნე-
წამსდრობისათვის მეფისა და დიდებულთა, რომელნიც ერთ-

ცოლიანობას ღალატობდნენ და თავის მაგალითით რყვინდ-
ნენ ერსაც. იგინი უშიშრად ამხილებდნენ მეფე-დიდებულთ
და ქრისტიანებრივ წეს-ჩვეულებათა ღალატისთვის ღვთის
რისხვას უჭადიდნენ. მაგრამ მათი სმა აწავის ესმოდა.
მეფის მიხატვით თვით სადუნ მანკაბედელსაც სამი ცოლი
შეერთო. ამათგან ერთი იყო მეფის და, — თამარი, რომე-
ლიც გამეფება არღუნის შვილს დიდადს და მთიულეთში
დაიძალა. იგი ყაენის ნებართვით მოიყვანა სადუნმა და
შეერთო. ქათალიკოსმა კრულ-ჰყო იგი სამცხე-ჯავახეთ-
ის. ზემენ სალკისი სცოკრობდა ბელაქანს. მან მოაქ-
ცია ქრისტიანობაზე უამრავნი მთე უღნი: ლეკნი, თუშნი
და დიდონი. იგი იყო კაცი ბრძენი. ანტონი კუმურ-
დელი აგრეთვე იყო კაცი ბრძენი, ახოვანი და ძლიე-
რი სიტყვით.

გახტანგ II, ამერთისა. (1289 — 1292 წ.)

დიმიტრის მოკვლის შემდეგ არღუნმა მეფობა მის-
ცა ნაწინის შვილს ვახტანგს. ამანაც კერაფერი მალამო
დასდო ქართველთა ერის წყლულებს. იგი იყო ჰატიო-
სანი, ტებილი, მოსამართლე, ახოვანი, მხნე და
სამსედროთა ზნითა აღსავსე. საქართველოს საქმე-
ების გამგეობა მან გადასცა ხუტლუ ბუღას და
მასვე დაუმტკიცა ათაბაგობა. დიმიტრის შვილი და-
ვით ისევ ტყვეობაში იყო. მისი დედა სკვირეთში
იძალებოდა, სოლო სხვა ძმანი მიმობნენ. გიორგი

დიმიტრისძე წავიდა სამცხეს, საცა მას ზრდიდა ჰეპა მისი ბექა ჯაყელი. ამასობაში არღუნ ყაენი დასნეულდა. იგრძნობდა სიკვდილის მოახლოებას, დაკითი გამოიყვანა საპყრობილედგან, ამერეთის მეფობა დაუმტკიცა და გამოისტუმრა (1292 წელს). ამავე წელიწადს მოკვდა არღუნი და აგრეთვე მეფე კასტანგი, მისი მამა ნარინ დაკითი და გამეფდა მისი შვილი კოსტანტინე.

კასტანგის მეფობის უამს რომის ჰეპა ნიკოლოზ IV საქართველოში გამოგზავნა ბერნი, გასაკრტელებლად კათოლიკობისა. ბერნი პატრიკით მიღებულ იქმნენ. მათ მიეტათ უფლება დაეარსებინათ თბილისში საკუთარი საკვისკობოსო. იმათი წინამძღოლი იყო იოანე ფლორენციელი.

მეოცენი

დავით VI, ამერეთისა (1292—1310).

კოსტანტინე, იმერეთისა (1292—1327).

ნარინ დაკითს ჰეპანდა სამი შვილი. მამის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა კოსტანტინე. უმცროსი ძმა მიხეილი (ანუ მიქელი) აუჯანყდა მას და რაჭისა და არგეთის მეფედ აღიარა თავი თავისი.

არღუნის შემდეგ გასულწიფდა ქელთუქონ, რომელსაც აუჯანყდა რუმის ნოინი ტუნღუზალე. ყაენმა დაკითის

შემწეობით შემუსრა ეს ტუნდუზალა. ამავე ღაშქრობაში იყო ოსთა მეფისძე ფარეჯან .ამ დროს ოსნი შემოსივნენ ქართლს, აიკლეს ეს ქვეყანა და აიღეს გორი. მათ წინააღმდეგ აღმხედრდნენ ერისთავნი და განდევნეს ოსები. ამის შემდეგ ოსნიც გადაემტერნენ ქართველებს.

ღაშქრობიდან დაბრუნებულ მეფე დავითს ქელთუქონმა დაუმორნილა ყველა დიდებულნი. შეიკრიბნენ ქათალიგოს-ეპისკოპოსნი ღ დიდებულნი, და მეფეს უგურთესს გვირგვინი. გვირგვინის გურთსეკასზე მოწვეულიყო ბექა ჯაყელიც, მაგრამ იგი არ მოვიდა, არამედ წარმოგზავნა თავისი შვილი სარგის, რომელსაც გამოატანა დიდძალი ძღვენი. უახის ბრძანებით დავითმა შეირთო მისი და ოღჯათ, ქვრივი ვახტანგ მეფისა.

ოსთა მთავარი ფარეჯან თუმცა ემსახურებოდა დავით მეფეს, მაგრამ ოსნი-ვი მტრობდნენ ქართველებს, მეტადრე რატი სურამელს. ერთ დღეს ოსნი: სათხი და უზურ-ბე, თავის ამალით მოვიდნენ თბილისს სავაქროდ. დაბრუნებისას მათ გზაზე შეეფეთა რატი სურამელი. სათხი მიეტევა სურამელს, მაგრამ რატიმ გაუპო მას თავი ღ მოჭკლა. აგრეთვე მოკლულ იქმნა უზურ-ბეც. მათი ამაღა გაიქცა.

ამავე დროს აჭმადის ბემ თუქალ მოჭკლა ქელთუქონ უახნი და თვითონ გასელმწიფდა. თუქალმა, დავით მეფემ და ბექა ჯაყელმა შეჭკრეს ზაკი სიუჯარულისა. თუქალმა გასწვივია მრავალი ნოინები. დანარჩენნი შეიყარნენ ღ უახან უახის აუწუეს ყოველივე. უახანი შემოვედრა დავითს ღ ბექას ღ ითხოვა მათგან თუქალ უახნი. ამათაც მისცეს. თუქალი მოიკლა. უახანმა დაიბარა თვით

მეფეც. ეს არ წავიდა. გამაგრდა ყინვანში. უაზანმა სუტლუ-ბუღას გამოაყოლა დიდი ჯარი. ამან შეუთვალა მეფეს გამოცხადდი და ფიცს გაძლეკ არას დაგმეშაკებთო. მეფემ გამოუგზანკა ქათალიკოსი აბრამ, ბუჩსელი იოანე და თბილისის ყადი, ზ ითხოკა მძეკლად სუტლუ-ბუღას შვილი და ნოინნი. ამის შემდეგ მეფე მანც არ წავიდა ურდოში, წინაშე უაზან უენისა. თათრები შემოესიკნენ საქართველოს ზ მოაქსრეს სომხითი, ქართლი, ერწო-თიანეთი, ბაზალეთი და დადგნენ მუსრანს. გაჯაკრებულ უენმა დაკითის მაგიერ მეფედ დასკა მისი ძმა გიორგი.

დაკით მეფის დროს გამოჩნდა კვიმასტი კარსკლავი, ლასკრის მსგავსი, ჩრდილოთ კერძო. იგი ჩნდა ოთხი თვის განმავლობად.

მეფენი ამერთისანო

გიორგი V უფროსი (1299—1301 წ.)

ვახტანგ III (1301—137 წ.)

გიორგი VI მცირე (1308—1318 წ.)

ახლად გამეფებული გიორგი მე-V შემოკიდა თბილისში. სოლო გადაუენებული დაკით მეფე თავის ძმით კასტანგით გამაგრდა ციხეში ციკარას. სუტლუ-ბუღა იმ ციხემდის კერ მიკიდა ადგილ მდებარეობის სიმაგრისა გამო. სოლო ქეკეანა დაარბია და დაბრუნდა უაზანთან.

ციკარში დაკითხი წაქსნუბა თავის ძმას კახტანგს, რისგამო ეს უკანასკნელი მივიდა უაზანთან, რომლისაგან პატივით მიღებულ და მეფედ გამოცხადებულ იქმნა. ამ ნაირად ამერეთს ერთსა და იმავე დროს გაუჩნდა სამი მეფე: გიორგი, დაკითხი და კახტანგი-

ამ საშინელ დროს მტრები სომ მტრობდნენ და ახსრებდნენ ჭკეუანას, თვით მეფენიც ისრე დაცემულ იუჩენენ ზნეობრივად, რომ, ერის შველის მაგიერ, ერთმანერთს ეჩხუბებობდნენ, იბირებდნენ ხალხის ერთ ნაწილს და მათ შემწობით ეომებოდნენ მეორე ნაწილს, რათა ჩამოეგდოთ ტახტიდგან მათი მომსრე მეფე. ჭკეუანის გულ შუბტიკვარი თითო-ორლას კაცი ღა იყო დაშთენილი.

ამისთანა დროს, როდესაც კაცი კაცს ველარს სცნობდა, როდესაც ძმა-ძმას დალატობდა, დასაკლეთ საჭართველღოს შემოესია მცირე-აზიის სულთანნი აზატ-მოზე 60,000 კაცით. მან აიღო ტაო, კაშლოვანი, მუძღული და დახოცა მრავალი ხალხი, მათ შორის ხერხეულიძენიც. ბექამ შეაგროვა 12,000 კაცი და თავის შვილის სარგისის მოშველებით დაეცა მტრებს, ბეკრი მათგან დახოცა, სსკები განდევნა: ტაოდამ. მტერს დიდად ავნო აგრეთვე ფაჟა ფანასკერტელმან.

უაზანი კიდევ ამხედრდა წინააღმდეგ ეგვიპტელთა და წაიუვანა კახტანგი ქართველთა ჯარით. ბრძოლა მოჰსდა დამასკის ახლოს. ქართველ ცხენოსნებმა დაამარცხეს ეგვიპტელნი და განდევნეს იერუსალიმისკენ. დამასკი დაანგრიეს და მცხოვრებნი მისნი დახოცეს.

დაკითმა ამასობაში ხელ-ღ-ხელ შეაგროვა 15,000 კაცი

და დაეცა თათრებს თბილისში და საშინელი სისხლის ღვრა მოახდინა. მაგრამ ვახტანგი სწრაფად გამოეშურა მცირე-აზიიდან, შეებრძოლა ძმას, დაამარცხა იგი და დაატყვევა, თუმცა შემდეგ ისევ გაანთავისუფლა.

ყაზანს დიდხანს ალარ უცოხცლია. მოკვდა და ყაენად გახდა მისი ძმა ყარა-ბულა. ამან მიიღო მანჭმადის საწმენოება და უნდოდა ამ საწმენოების გავრცელება, მაგრამ რადგან ამო იყო ყოველი მისი ცდა, ამიტომ ბრძანება გასცა გაეწევიტათ ყველა ქრისტიანები საქართველოში. ვახტანგმა ააცდინა ქართველებს ეს საშინელი განსაცდელი: იგი წავიდა ურდოში, ხმალზე თავი დასდო და მოასსენა ყაენს, რომ იგი მზად არის აქვე თავი მოაკვეთინოს, თუ ქრისტიანთა გაწევიტის ბრძანება გაუჭმებული არ იქმნება. ყარა-ბულამ შეუსმინა და აპატია ქრისტიანებს. მეუე დაბრუნდა და გზაში მოკვდა. იგი დაიმაჩსა დმანისში. მას დარსა დიმიტრი და გიორგი. დიმიტრი გახდა ბატონად დმანისისა, გიორგი-კი სამშვილდისა. გამეფდა ღაკითის უმცროსი შვილი გიორგი VI.

ყველა ეს მეფენი დაისოცნენ და 1318 წელს ხელ-ახლა გამეფდა გიორგი V.

გიორგი V, ბრწყინვალე (1318 — 1346).

I

თამარ-ნეტარს აქეთ უკვე ერთმა საუკუნემ განულო. თამარის სიკვდილს მოჰყვა შოთოი, ლელვა, დრტვინვა, ლევა ქვეუნისა. თამარის დიდებულ მეუობას მსილველი ერი საშინლად ეწამა.

საქართველოს აუზნდენ მძლავრნი მტერნი: სპარსნი, მონგოლ-თათარნი, არაბ-ეგვიპტელნი და ოსმალნი. ყველა ამათ დაანგრეს ის დიდებული შენობა, რომელიც ააგეს და რომელშიაც სცხოვრობდნენ ბაგრატნი, დავითები და თამარი. მტრებმა დასჭრეს, დააწყლულეს საქართველოს ერი.

საქართველოს აესივნენ აგრეთვე ქართველთა წინანდელი ყმები — ოსნა და მთას ხალხი. ბებერი ღომის იგავი ჩვენზე აცხადდა: გამეღელმა და გამოძეღელმა თითო წინლი ჩაჭკრა საქართველოს. ესენი ქურდულად, ძალკაფარვით, შემოდირდნენ და არბევდნენ ქვეყანას.

საქართველოს დაუწყეს მძლავრობა თვით საკუთარში შეიღებმაც. ეს პირდაპირი შედეგი იყო მონგოლთა შორს-გამჭვრეტელობისა. ერთის მხრით ის ძრეული მარჯმულობა (კულტურა), რომელიც კელურ თათრებმა იხილეს საქართველოში და მეორეს მხრით ქართველთა ლაშქრის ის ძლევაძოლი და გმირული ვაჟკაცობა, რომელიც ანციფრებდა თვით მტერს, — ცხად ჭუოფდა, რომ

მონგოლნი ამ ქვეყანას ადგილად კერ დაიმორჩილებდნენ. გაითვალისწინეს-რის ესრეთი რწმენა, იმათ მიჭმარტეს სხვა გვარ ხერსებს: საჭარტველთა განჯვეს ორ სამეფოდ. გაადიდეს ზოგი-ერთნი თავადნი. ძმა მიუსიეს ძმას. მეფე მეფეს. უმა პატრონს. ჯაყულები უკვე ისე გაძლიერდნენ, რომ ცა ქუდად აღარ მიაჩნდათ ღ ღედა-მიწა ქალამნად: იგინი აღარ ემორჩილებოდნენ მეფეს ღ თავის არ უგრაკდნენ მას. დაკით მეფის კურთხევის სასჯის ჯაყული არ დაესწრო, თუმცა იგი მოუწვევლადაც მოკალე იყო მოსულიყო და მიელოცა მეფისათვის გამეფება. რაჭის ერისთავი კასახურ რაჭა-არტკეთის მეფედ აღიარებდა თავის თავს. ეგრისლან ბაკურციხელი ერთხანად მეფობდა ამერეთში. ჯიქურს ებარა გამგეობა ქვეყნისა და პატრონობა მეფის ოჯახისა. სადუნ მანკაბერდელი ითვლებოდა მეფედ თელავისა, ბელაქნისა და მთეულთა. რომ უძეტესი რისი მიემატებინა თავის უფლებებისათვის, ამ სადუნმა მოინდომა მეფეთა შთამომავლის ცოლად შერთვა. და შეირთო კიდევ თამარი, დიმიტრი თავდადებულის და, რომელიც მანამდე ცოლად ჯყვანდა არდუნის შვილს დიდადს. ამის შემდეგ იგი უაღრესად გამძლავრდა, გადიდა, გამდიდრდა. ამგვარადვე გამძლავრდა ჰანკისის ერისთავი თორღული, რომელიც განუდგა მეფეს. ერისთავნი სვანეთისა, ოდიშისა, აფხაზეთისა და გურიისა აგრეთვე თავს აღარ უდრეკდნენ იმერეთის მეფეს. მაგრამ ეს ცოტაა კიდევ. მონგოლთა უაენები სშირად ერთსა და იმავე ტახტს ერთსა და იმავე დროს აძლევდნენ სამს მეფეს ღ ამასაც არა კმარობდნენ: სამს მეფეს სამიოდ-ოთხიოდ ნოინებსაც თანაშემწედ უნიშნავდნენ!

ამ გვარ დაქუცმაცუბას და დაძაბუნებას მოჭყვას ბატონობა მონგოლთა, რომელთაც საქართველოს, მეტად რე მერეთის, დაადკეს მონობის მძიმე უღელი.

მონგოლთა ბატონობამ შებღალა თვით ზსნეობა ერისა, უფრო მეტად გი დიდკაცობისა. თვით მონგოლნი იყენენ გაუნათლებელნი, სჭამდნენ ცხენის უმ ხორცს. ამასთანავე იყენენ უშნო-ულაზათო-უმისკაკისონი. იცოდნენ მრავალ-ცოლიანობა. ნათესაობა თითქმის არა სწამდათ. აბა, ამგვარ ბატონებისაგან რა სიკეთეს შეიძენდნენ ქართველნი. პირიქით, მათ მიზამკით, სკენშიაც მოიკიდა ფეხი მრავალ უზნეო, არა ქრისტიანულ, საქციელმა. ესრეთი არა წმინდა ცსოვრება პირველად შემოვიდა მეფეთა და დიდებულთა ოჯახობაში. საქართველოს ზსნეობის გასანადგურებლად მონგოლთა ყაენები და ნოინები (მმართველები) მეფეთა და დიდებულთ რთაკდნენ თავიანთ ქალებს. ამ დედოფლებს თვის ოჯახსში შეჭქონდათ თავიანთებური წეს-სკეულებანი და მიდრეკილებანი. იგინი ხშირად უორგულებდნენ ქმრებს. ამისგამო დიდკაცობის ზსნეობა იქამდის დაეცა, რომ თვით ჯვარის-მტკირთველი ჭყონდიდელი (ბასილი) არ თავილობდა მეფის ოჯახის სიწმინდაკეს შებღალკას. ამ გვარ დაქვეითება—წახდომის დროს ისმოდა გოდება და ტირილი მხოლოდ ოთხიოდ კაცისა. ანტონი გუმურდოელი „ნაოსრებულად“ წოდებული, პიმენ სალოსი ბელაქნის მოღკაწე, ნიკოლაოზ ჭ ახრამ ქათალიკოსნი ამოდ დაშკრნენ, კინაიდგან ზსნეობა მეფე დიდებულთა კერ განწმინდეს. მათი მოილება და ამის შემდეგ კრულვა-შეჩვენება არაკის ესმოდა. მათ სმა დაშთა სმად მღადადებელისა უდაბნოსა შინა.

ასრე დაჭეუცმაცდა და დაიშალა ის თვითმპყრობე-
ლობა, რომელიც სვიან-დოკლათიანად ხელთ-ეპყრა თა-
მარ დედოფლის ძრიელ მარჯვენას!

აი, ამ გჳარ საკალღლო და შაკ-ბნელ დროს ჭკეუ-
ნის მსსნელად გამოჩნდა გიორგი V, რომელმაც კვალად
განახორწინა ზატე-ასდილი სკიპტრა თამარ-ბრწინკალი-
სა.

ეს გიორგი იყო ძე დიმიტრი მეფისა, შვილის-
შვილის-შვილის-შვილი თამარ დედოფლისა. მამა მისს,
როგორც ზეკით ვსთქვით, ჭყანდა სამი ცოლი. დედა გიორ-
გისა იყო ნათელა, ბეჭა ჭაუელის ასული. დიმიტრი თავ-
დადებულმა რომ გადასწყვიტა თათართა ურდოში წასუ-
ლა, თვისი შვილები და ცოლები დასიზნა მაგარ და მიუ-
კალ ადგილებში—ზოგი კახეთს, ზოგი სკვირეთს, ზო-
ლო გიორგი იშხანს. ამ დროს გიორგი მცირე წლო-
კანა ურმა იყო. ურდოში წასულ დიმიტრის თათრებმა
თავი მოჭკკეთეს 1289 წ. ჭყეანა მიეცა მწუსარებას და
გლოკას. ამ მწუსარება-გლოკაში აღიზარდა გიორგი,
მომაკალი ბრწინკალება ქართუელთა. მრავალმა შფოთვა-
ღელკამ განკლო მის თკალწინ. დედის ტკბილი ნანა კა-
არა, ანამედ ჭყეუნის კკნესა ისმოდა მის გარეშემო. მა-
მის უბედურება და ჭყეუნის ტირილი ღრმად ჩაენერგა
გულში მცირე წლოკან, მაგრამ გამჭრიას გონებთან,
ურმას.

გიორგი ჭურ არც კი იყო 12—13 წლის ჭა-
ბუკი, რომ ჰხმა მისმა წარუდგინა იგი უაზან-ყენს. უა-
ზანმა შეიწინარა გიორგი და ამერეთის მეფობა დაუმტ-
კიცა. ამხელად გიორგიმ იმეფა მსოლოდ 1299 წ.

1301 წლამდე. მაგრამ კაე ამ გვარ მეფობას! ეს მეფობა კი არ იყო, არამედ რაღაც მოჩვენება, რადგან გიორგის გარდა ამავე დროს იმავე ტახტზე ისხდნენ რამდენიმე სხვა მეფენიც! ვინ იცის, იჭნება ეს ოინი იყო თვით გამძლავრებულ ათაბაგ ბექასი, რომელსაც მცირე წლოვან გიორგის სასულით, მაგიერ ბაგრატიონებისა, ყაყულოთა გამეფება სურდა ამერეთში. ასე თუ ისე, ამხანად გიორგიმ მსოლოდ ოანი წელიწადი ამეფა, ისიც მსოლოდ თბილისში. 1301 წელს იგი გადააყენა ყანმა და მეფობა მისცა მის ძმას ვახტანგს. ამ შემთხვევაშიაც უხენი ალბად ხელმძღვანელობდა მით, რომ ბექა, პატრონი ტრაპიზუნდს აქეთ ქვეყნებისა ბორჯომამდე, „თავს ადარ უკანაჲდა ყანსა“, ჯ საშიში შეიქმნა მონგოლთათვის.

სად არის ან რას აკეთებს გიორგი 1301 წ.

1308 წლამდე, არა სსანს. ხოლო ამ წელს რომ მოკვდა ბექა, ყანმა ამერეთის მეფობა მისცა გიორგის ძმის წულს გიორგი VI მცირეს, ხოლო გამგედ ქვესისა დანიშნა თვით გიორგი V ჯ დაუმორსილა მას ბექას ძენი, ყველა მთაკარნი ჯ ძმის-წულნი. გიორგი VI მცირე გარდაიცვალა 1318 წ. და გიორგი V შეიქმნა თვითმპყრობელ ხელმწიფედ.

ეკლიანმა გვამ, რომელზედაც გიორგის მოუხდა სიარული ტახტზე ასკლამდე, მას შეასწავლა სიფრთხილე, ხოლო მის თვალწინ გაკლილ ამბებმა შესძინეს დიდი გამოცდილება, თვისის მდგომარეობის დაკვირვება, განსუკა—განხეობა. ამასთანავე მას ჰქონდა გამჭრიახი გონება და დროის შესაყერი სწავლა მიელო თავის პაპის სასულში.

ახლად გამეფებულ მეფეს ჭეკანდა სამი მტერი: მონგოლნი, ოს-მთეულნი და საქართველას გამძლავრებულნი დიდებულნი. ეს მტერნი, კითარცა მკალნი, სჭამდნენ ჭკეუანას და სძოკდნენ. ამ უღმობელ მტრების შემოსრვის გარდა, მეფის გამჭრიახი გონება ეტრფიალებოდა იმ აზრსაც, რომ საქართველოში მოსპობილიყო ორ-მეოცობა, იმერ-ამერთა ცალკე-ცალკეობა დათრგუნულიყო და თამარის ხელმწიფობა აღდგენილიყო მის სიკრცე — სიგანით.

ამ დიდებულ აზრების განსორცხელებას მეფე შეუდგა დიდის სიფრთხილითა და გონიერებით, და სწადელსაც მიაღწია.

პირველად მან შემესრა ოსნი. ამ დროს უახნი გიორგის მწუალობელი იყო და ამასთან ეს ოსნი თათართაც აწარალებდნენ ხოლმე. ამიტომაც მათი დამარცხება უახნისათვისაც სასურველი იყო. ოსთ ეჭირათ ზოგი ერთი სოფლები და დაბები ქართლისა. აგრეთვე ქალაქი გორი. გიორგი მიუსტა მათ და ცინე-სოფლები თითო-თითო წაართო, ჯ გარეკა საქართველოდგან. კვლდა-კვალ მიჰყა მათ და შევიდა მთაში, შემესრა ოსთა ძლიერება, დაიმორხილა ურხნი და მოსარკე-ჭყო. დაბრუნებისას მთის გ'სები შეჰკრა ჯ მცველები დაადგინა. ამ გკარადვე მეფემ დაიმორხილა ქსნისა და არიგვის ხეობის მთიულნი და განუხინა სამართალი.

მთიულების დამშვიდებას მორჩა-რა მეფე, თათართა ხონიები კიდევ გადაეკიდნენ ერთმანერთს; ამ ხსუბში მოჭეჯეს აბუსაით უახნი და განდგნენ თვის-თვისად: ზოგმა დაიპყრო ხორასანი, ზოგმა სპარსეთა, ზოგმა ერავი,

ზოგმა მცირე-აზია და სს. ამ განდგომა-შლილობით ისარგებლა მეფემ, შეებრძოლა ძლიერად საქართველოში მყოფ თათრებს, შემუსრა იგინი და განდევნა. საქართველომ თავისუფლად ამოისუნთქა.

ამის შემდეგ ჯერი მიდგა მესამე მტერზედაც. გაღლებული და აზიკაპებული თავადები და აზნაურები სადაზნაზოდ მიიწვია კასეთს, ჩივის-მთაზედ. მანსპინძლობის დროს იგინი ამოსწევიატა მეფემ და მათ მაგიერ დანიშნა თვისნი სელისუფალნი.

საქართველოს გაძლიერებას შურით უმზერდნენ რან-მოკაგინისა და შირვან — დარუბანდის ელნი და ლეკნი და ემზადებოდნენ თავს-დასხმოდნენ მეფეს. მაგრამ გიორგიმ აღარ დააცალა მათ. დიდის ლაშქრით შევიდა რანსა და შირვანს, აიღო ეს ქვეყნები, დაიმორჩილა დაღისტანი კიდრე დარუბან-დამდე. დაპყრობილ ერს დაადგა ხარკი და დიდებით დაბრუნდა თავის ქვეყანაში. აქაც მეფე მოსკენებით არ იყო. მას აწვალებდა ყოველთვის ერთი ჭაზრი: გაერთიანება საქართველოსი. ბედმაც გაუღიმა.

ჩვენ კიციტ, რომ შემდგომად ნარინის სიკვდილისა, იყო შლილობა ძმათა შორის, რომელაც გაგრძელდა მრავლ წელს. ეს შუღლი და შფოთი უფრო გამწვანდა გიორგი ბრწყინვალის დროს, რომელსაც იმერეთის ტახტზე იკვდა მეფე ბაგრატო.

გიორგის ლაშქარმა გადალახა ლისის — მთა და ქუთაისის შემოერთება. იმერეთ სიხარულით მიიღეს მეფე. ბაგრატო ჩაიკეტა ქუთაისში. გიორგი შემოერთება მას. შემანებულმა ბაგრატო სთხოვა მეფეს, რომ მიენატა

მისთვის სიცოცხლე. გიორგიმ ჰატივით მიიღო იგი და შორაპნის ერის-თავად დანიშნა (1330 წ.). შეშინებულნი ერისთავნი: გურიელი, მამია დადიანი, სვანთა ერის-თავი, აფხაზეთისა შარვაშიძე „მოერთვნენ მეფეს ნიჭითა დიდითა და დაულოცეს მეფობა იმერეთისა და ყოკლისა საქართველოსა“.

იმერეთიდან მეფე გაემგზავრა სამეგრელო-აფხაზეთს და განაგო იქაური საქმეები. გამოკლისას გადავიდა სამცხეში, რომლის ათაბაგი სარგის ბექასძე იმ დროს გარდაცუდილიყო (1334 წ.). მეფემ ათაბაგობა მისცა მის შვილს ყვარყვარეს. ერისთავები დასვა აგრეთვე: კლარჯეთს, სპერს, კალმასს, არტანუჯს, არტანს და წუნას. ამის შემდეგ ძველა-მოსილი და თვით-მშურობელი მეფე უგუმოიქცა და თბილისს მოვიდა.

როდესაც მეფემ გაიმარჯვა ყველგან და ახლა სამეფოს შინაურ საქმეების განკარგებას მიჰყო სული, შემოებრძოლა მას მონგოლთა ნოინი, რომელმაც აიღო სომხთი, დაიწყო ჰერობა რანისა, მოკავანისა და მოვიდა განჯას. მეფე გიორგი მიუსტა მას, მოსწყვიტა სპანა მისნი და თბილისს დიდის ალაფით დაბრუნდა.

არც კი დაესვენა მეფეს, რომ მცირე-აზიის სულთანნი ორხან-ხანი შემოესია კლარჯეთს. მეფემ იგიც დაამარცხა, წაართვა დიდი ალაფი და გასარებული უგუმოიქცა.

ასრე გაერთიანდა საქართველო ნიკოპსიიდან მოკიდებული დასუბანდამდე.

II

დაამსო-რა მეუბნება გამძლეარებულნი მთიელნი, მონ-
გოლნი და გალადებულნი დიდებულნი, ახლა შეუდგა
თვით ერის შებლალულ წინეობის განკარგებას. ამის შე-
სასებ თვით გიორგი ბრწეინკალე თავის „მეგლის დე-
ბის“ შესაკალში ასრე მოგვითხრობს: ... „მიკედით ჩვენს
უინკანის სასასლეში, იჭიდგან სადა-ცხლოტს. შემოკკრი-
ბეთ სეკის ბერნი და ჭეროკანსნი, განკვგეთ და განკი-
ხილეთ საქმენი მათნი. გაკვირეთ დარიალამდე. კცანით
საქმენი ამათნი, გამოვიძიეთ ყოველნივე საქმენი მთიუ-
ლეთისანი. მოვილოცეთ ღომისა და შეკედით ცხრა-
წმის სეობაში, დაკაწეთ რიგი და გამოკვირებინეთ
მუხრანს. ღ დაკდექით ჩვენს საწამრთო სასასლეში. აქედ-
გან ჩამოკედით თბილისს და მოკვირეთ: სსკა და სსკა
თემთა ერისთავნი, მსედართ-მთავარნი, სეკის-ბერნი და
ჭეროკანნი. დაკსხედით სადარბაზო-საბჭოდ სასულეი-
რო მეუფის ქათალიგოზის ეკოიძეთურთ, კეზირებით,
ეპისკოპოსებით და მოურაკებით. კცანით მრავალ-გვარნი
ბოროტ-მოქმედებანი ჩვენთა ქვეშეკრდომთანი: ცილის
წამებანი, ციხე-სიმაგრეთა შლილობანი, მკელელობანი,
ქმრინთ დედაკაცთა ტაცებანი, ცოლ-ქმრობის უმაზე-
ზოდ შეგინება-დათრგუნვანი, განწყენილობანი. ამ ბო-
როტებთა აღმოსაფხვრელად განკვირებთ სამართალი
იძიერთა და ამიერთა სეობათათვის, ჭკვიანთის,

ხადსათვის, ცხარეთისათვის, ზანდუქისათვის, ქედა-გი-
ბენისა და ზედა-მენესოსათვის.“

„ბეგლის დება“ შესდგება 46 მუსლისაგან და შე-
ეხება ერის ცხოვრების სხვა და სხვა მხარეს. „ბეგლის
დების“ მე 19 მუსლში სწერია: „თუ რომელიმე ხეობა
ანუ თემი ერისთავისა ანუ მმართველის მოწოდებისაკე-
უმად არ გამოვიდა სალაშქროდ, ურჩის წაერთმის უძ-
რავი მამული სასახინოდ და ამას გაადა ყოველ ბეგო-
მურს ჯარიმად გარდახდება თითო ხარი.“ სიხსნ, მე-
ფეს სამართლის ამ მუსლით ჰსურებია ერთხელ და სა-
მუდამოდ აღმოეხსნა სხვა და სხვა თემობისა ჯ სეო-
ბების ურჩობა და თვისსებობა, რომელიც უმთავრესი მი-
ზეზად შეიქმნა საქართველოს წასდებისა მონგოლთა მე-
მოსიების დროს.

მეფე გიორგის შეუდგენია აგრეთვე სხვა სეულ-
კანონნი მთელის საქართველოსათვის. ამას გვიმტკიცებს
IV მუსლი აგრედ წოდებულ „მოსეს სჯულისა“, საცა
ნათქვამია: „დიდის მეფეთ-მეფის გიორგის-მიერ ქმნულ-
ნი სამართალნი, რომლითა სჯიდენ სამნივე სამეფონი
ქართლისანი.“ ამასვე ნათელს ჰგენს აღბულა, რომელიც
თავის სამართლის წინასაიტყვაობაში ამბობს: ...„აწუვე-
რისა და საფარისა, ვითა ბეგლითგან იყო, არცა
დიდსა მეფესა (გიორგი ბრწყინვალეს) მოეშალა და სკენ
გაღანამცა აგრეთვე დაკამტკიცეთ.“

გიორგი ბრწყინვალეს ჰქონია ზარათუნასა და უჭ-
რეინებია ვერცხლის ფული. ამ ფულს ვასტანგ მეფე უწოდს
„გიორგულს“. თვით აღბულას დროს (XV საუკ.) ხმა-
რებაში ყოფილა ისევე გიორგის ფულები. ეს აღბულა

ამბობს: „წარჩინებულისა მეფის გიორგის უამისა თუელი გაკანინეთო“.

გიორგიმ ქათალიკოზ ეეთიმეს დასმარებით აგრეთ-
ვე აღადგინა ეკკლესიანი და განაძლიერა ქრისტიანობა.
ანტონი ქათალიკოზი მის შესასებ ამბობს: გიორგიმ,
კით დიდის ცისკარმა, გაანათა ქვეყანაო, აფხაზ-ქართ-
კელთა სამეფონი შეაერთაო, ტუქსნა მოუუღნი, სჯუღნი
დასსნა. ემსგავსა დავით აღმაშენებელსა. სჯა თამარისა
ამეორაო.

ასრე, მკედრეთით აღადგინა გიორგიმ დაშლილი,
ხალაო ერთ დროს ძლიერი, სახელმწიფო ქართკელთა.
აღესრულა ბრწყინვალე მეფე თბილისს 1346 წ. გაბეფ-
და მისი შვილი დავით VII.

რადგან ამ დიდებულ მეფის ისტორიის აღმწერე-
ლი სიტყვა-ძვირობს და თავის მოკლე თხრობას ასრუ-
ლებს მთქმელი: „დაიწყო მთიებმან აღმოჭვირეებად, ხო-
ლო მე ენა ვერ მიძრავს საკვირეულისა და საშინე-
ლისა თქმად“, — ამიტომ აქვე ჩავუერთავთ ზოგი-
ერთ ცნობას, რომელიც ნათელს ქვენს როგორც
გიორგის მეფობას, ისრე ქრისტიანობის მდგომარეობას
მთიულთა შორის ამ დროს.

თავად ლ. ა. მალაღაშვილის სასარების წარწერა გად-
მოგვცემს: *

*) ეს სახარება სკელ ქალაღზე დაწერილია. ქალაღი
მეტად დაძველებულია. ასოები ბევრგან სრულიად გადალეულ-
გადასულა. ფურცლები მრავალგან დახეულია ანუ ამოხეული.
ტექსტი დაწერილია ნუსხა ხუტურიტ, წვრილად. ყოველი

ზირგელი წარწერა:

ქ: ოდეს: სანატრელმან: მან: პატრიაქმან: ჩუენმან: ექ-
თიმე: მოიხილა: კახეთს: ანწუხისა (?) საეფისკოპოზო: და: მი-
ერიტგან: გარდამოვიდა: წახურს: კაკ-ელისენს: და: მოვლო:
საყდარნი: კასრი სამებისა: ყუმი ღეთისმშობლისა: ლექართს
წმ. მოციქულთ-სწორისა: ნინოასი: ზარს წმ. მთავარ-მოწამისა
გიორგისი: ვარდიანს წმ. აბოასი: განუხს არჩილისი: ქიშ-ნუხს
ღუთისმშობლისა: ვარდთაშენს ელიაასი: თა...სარანს ყ... წ...
მოციქულის პეტრეასი: კულად: საყდარნი: ხუნძთა (?):
ნახჩთა: თოშეთისა: ნეკრესისა: ლაგოეთისა: ბელქანისა: მაქ-ფი-
ფინეთისა: ფერიჯან-მუხახ-მამრეხისა: და: ყოვლისა: ვაკისა: ესე
იგი არს: ძუელი: მოვაქნისა: და: ელისენისა: ვერხვიანით—ზე-
განით: გამო: ვიდრე: ივრის (?) მდინარის: ჩასართავადმდე: ალა-
ზანსა: და: ამან: სანატრელმან (?): ექთიმე: მიბრძანა: ქურმუ-
ხისა: მთავარ-ეფისკოპოსსა: და: ყოვლისა: მთეულისა: წი-
ნამძღუარსა: კკრილე: დონაურსა: გარდაწერინებად: სახარე-
ბისა: და: წარგზავნად: თუითეულისა: თვს: ეკკლესიისა: მეცა:
გარდავაწერინენ: კაკისა: წმ. ბარბარეს: ტაძრისა: მღღელსა:
იასე: ქიტიაშვილსა: და: ათორმეტთა: მისთა: მოწაფეთა: და:
წარგზავნენ: საყდართა: მონასტერთა: და: შვდთა: სასწავლელ-
თა: თავს მდგომთადმი: და: ვუბრძანენ: სწავლებად: სჯული:
ქეშმარიტი: და: ფილასოფოსებაჲ: მამათა: ცხორებაჲ: ქართლი-
სა: ცხორებაჲ: და: ც... ბაჲ (?) ალვანიისაჲ: ესე იგი არს:
სავანისაჲ: რომელი: დაწერნა: პეტრე: ლაგაძემან: და: ვინმე:
სომეხმან: გა..... იგი (?): და: საკუთრად: დაწერილად:

ოთხ — თავის ბოლოს ჩამოთვლილია რაოდენობა მუხლთა. წა-
რწერები (შუაში, სხვა და სხვა ადგილას) აქვს სამი: ასომთავ-
რული (ორი) და მხედრული. ეს წარწერებიც ფრიად დაზიან-
ებულია, გადალეულა.

გამოაცხადნა: და: სომეხთაც: ადკლად (?): იწამეს (?): ჩუეუ-
ლებისაშებრ: . ოფალო: ივსო: ქრისტე: მეოზ: მექმენ: დღესა:
განკითხვისასა: მთავარ-ფეისკოპოსსა: კკრილეს: . ამინ: ამინ: ქსა:
ფლ(?) თუესა: მაისსა: იდ: დასაბამითგანთა: ხშიდ: წელთა (= 1310 წ.).

მეორე წარწერა:

ოდეს: ბრწყინვალემან: მეფემან: გიორგი: გაიმარჯუა:
აგარიანთა: ზედა: განძან (?): და: შირავანს: მას: უამსა: შინა:
ჩუენნი: სამწყსონი: შაკ-ქურმუხისანი: ჩინებულად: იბრძოდეს:
ძღვევად: მტერთა: და: ამისთვის: უძღვევლემან: გიორგი: გვწყა-
ლობნა: სიგელ (?) და: დაგვიმტკიცნა: ჩუენ: ქიშელ-ქურმუ-
ხელს: ზვარი (?). . ყვ... ლსა... განუხს: მამულნი: ყაბალასა
ძუარი: ვარდთა: შენს: სავაქრონი: და: ვაქარნი: შუიღნი: და:
შირაქისა: საბალახენი: და: ქართველთა: მოასა: ზედა: საბა-
ლახენი: და: მტკუარსა: თევზისა: საბაჟენი (?): ახტაშისანი: .
ღმერთმან: წარუმართნეს: უძღვევლსა (?): მეფესა: გიორგი:
მბრწყინვალესა: რომლისა: მეოხებიოთა: უმეტესად: განძლიერდა:
ქრისტეანობაჲ: მთეულთა: შორის: და: კუალად: განმტკიცდა:
ერთობაჲ: საქართველოსა: შინა: . ამინ: ამინ: აღიწერა: ესე
ქსა: კა: თუესა: მარტსა: ე: (=1333 წ.)

ქ: ოფალო: შეიწყალენ: გიშელ(?) ქურმუხელნი: ზაქა-
რია: პეტრე: იოანე: არჩილ: ლუკა: ევაგრე: შიო: გობრონ(?).
გიორგი: იოსებ: ზოსიმე: თადეოზ: მინა: მიქელ, ნიკოლოზ:
ტარასი: ბართლომე: თადეოზ: თეოფილე (?): კკრიონ: კკრი-
ლე დონაური: ლევან.

მესამე წარწერა შენახულა მხოლოდ ერთ გვერდზე, და-
ნარჩენი დაკარგულა. რაც შენახულა, იმაში იხსენიებიან წინა-
მორბედი იოანე, მთავარ მოწამე სტეფანე და მოწამე ღიმიტრი.

შინაარსი ამ წარწერათა სარწმუნოდ მისაჩნევია შემდეგის
საბუთებითაც.

ა. როგორც ზევით აღვნიშნეთ, მონგოლნი პირველ ხანს

პატივით ეკიდებოდნენ ქრისტიანებს და სდევნიდნენ მაჰმადიანობის მიმდევარ სპარსელებს, ოსმალებს და ეგვიპტელებს. თვით გიორგის ძლიერი ჩოფან-ნოინი მეგობრობდა... „შეიტკობ ჩოფანმან გიორგი ვითარცა შვილი თვისი და მისცა ყოველი საქართველო“. ამიტომაც მონგოლნი ხელს არ შეუშლიდნენ ქრისტიანობის გამავრცელებელ ევთიმე-გიორგის.

ბ. თეიმურაზ ბატონიშვილი სწერს: „ქისტნი, ლილივნი და ძურძუქნი პირველ იყვნეს ენითა ქართულითა მომზრახნი და ქრისტიანენი. . ლეკნი იყვნენ ქრისტიანენი და სცილდენ ენასა ქართულსა ვიდრე თემურ-ლანგამდე (გამოჩნდა 1387 წ.), რომელმანცა დაიპყრნა იგინი, მიაქციენა მრავლისა ტანჯვითა, ლიქნითა და წყალობითა; დაუდგინნა არაბნი მოლანი და განუწესა მათ, რათა ასწავებდენ ყრმათა მათთა წერილსა არაბულისი ენისასა. მისცა მათ ბრძანება ფიცხნი—არლარა კითხვად და არცალა სწავლად ქართულისა წიგნისა და რათა არცალა ენა ქართული იზრახებოდეს მათ შორის. მხოლოდ დაშთა ენა ქართული ლეკთა შორის ანწუხელთა, რომელნიც დღეინდელად დღედმდე ზრახვენ ქართულსა ენასა *... არიან ლეკთა შორის ძველად ნაშენები ეკკლესიანი და მონასტერნი—რომელნიმე სრულიად თლილითა კვითა ნაშენნი, განა აწ რომელნიმე დარღვეულნი და სხვანი უქმად, რომელნიმე მიზგიდებად (მეჩითებად) მათდა შეცვალებულნი... თუმცა-ლა შემდგომად თემურ-ლანგისა მიიღეს მათ სჯული მოჰმედისა და არლარა უტყეებდეს თვის შორის სამღვდელოთა, გარნა მეფემან ალექსანდრე (1414—1442 წ.) განდევნა მუნით მოლანი არაბთანი და კვალად მიაგნა იგინი პირველსავე წესსა“.

*) რომ ზაქათალაში ვსწავლობდით (1868—1872 წ.), ჩვენი ანწუხელი ამხანაგების მამები ხშირად ჩამოდიოდნენ მთიდან შვილების სანახავად და ჩვენს მასწავლებელს ესაუბრებოდნენ მშვენიერის ქართულის ენით. მათი სიტყვით, მოხუცთ კარგად ესმისთ ქართული ენა.

გ. ქართლის-ცხოვრებით, 1292 წელს „ბრწყინვიდა პატიოსანი პიმენ სალოსი, რომელი გარესჯით წარმოვიდა და დაემკვიდრა ბელაქანს, ქვაბსა რასამე, რომელმან ნათესავი ლეკთა წარმართობისაგან მოაქცინა, რომელნი ჰგიან სარწმუნოებასა ზედა ქრისტესა. ამ პიმენთან ბრწყინვიდა დიდიცა იგი მოღვაწე ანტონი ნაოხრებულისძე, მესხი“. წარმართობად აქ წოდებულია მაჰმადიანობა, რომელიც მონგოლთ სალეკოში შეიტანეს აჰმად-ყენის დროს.

დ. ლეკებში ქრისტიანობა უნდა გავრცელებულიყო გურამის დროსვე. ერეკლე მეფის-მიერ შედგენილ „რავად აზნაურთა სიაში“ სწერია: „თურქისტანის მხრიდგან მოვიდნენ ავარიელნი ხალხნი, რომელთაცა დაიპყრეს კასპიის ზღვიდგან შვე ზღვამდის და დაეშენნენ მუნ დროსა საქართველოს მეფის გურამისა (575—600 წ.). მეფე ესე მარადის ბრძოდა მათ და ავნებდა. შემდეგ ზავჰყო მათანა და რომელნიმე დაასახლა მთასა შინა კავკასიისათა და ხუნძისა შინაცა, რომელ აწ იწოდებიან ავარიელებად. ხოლო უჩინებულესი მათგან მოიყვანა და დაასახლა ქართლსა შინა და იყვნენ თავადობისა ხარისხითა. ქართლის ცხოვრებით: მოვიდა არჩილ (†718 წელს) კახეთად... და დაჯდა წუქეთს და აღაშენა კასრი (აწ კასრი-საყდარ, საინგელოში, მთაზედ სოფ. კაკს), და ხევსა ლაკვასტისასა აღაშენა ციხე-ქალაქი, და პოვნა წუქეთს მთავარნი ...მაშინ ერისთობდა თუშთა და ხუნძეთა ზედა და ყოველთა წარმართთა მის მთისათა აბუხვასრო, და არა ინება მისგან წალეზად წუქეთი და აღაშენა ციხე-ქალაქი ერთი ნუხპატის ორთა წყალთა შუა. ხოლო ნუხპატელნი იყვნენ უწინარეს კაცნი წარმართნი. და იძულებით მონათლნა არჩილ იგინი.

ე. მელქისედეკის გუჯარი (XI საუკუნე) : „მცხეთის სვეტი-ცხოველს შევწირე... სრეთს მონასტერი დიდითა ძალითა. და სრეთსვე კატეხისა ეკლესია შესავალითა მისითა, და კაკს ვაჰარნი ორნი, და ზიარი სოფელი დიდი“.

ვ. აწ საჩინოსა, თუშეთ-დიდოსა და საინგილოში მოიპოვება მრავალი ტაძარ-მონასტერი და აქა-იქ იპოვება ქართული წარწერაც ძველ ძეგლებზე. მაგ. საჩინოში მდ. ასის ნაპირას არის მონასტერი თხაბაერდი (შეადარე შატბერდი, ალავერდი, შამბერდი) ქართულის წარწერებით. საინგილოს სიძველენი უკვე ცნობილი გვაქვს. (ივერია 1891 წ. №10 და 13)

ზ. მეფე თეიმურაზ I (გამეფდა 1605 წ.) რუსეთის ელჩებს მოახსენებს, რომ ჩვენი ქვეშევრდომნი—ოსნი, ქისტნი და და სხვა მთიელნი, რომელთა რიცხვი 80,000 მეკომურსაც სკარბობს, აქნობამდე ქრისტიანები იყვნენო.

ბ. ჩაჩანთა გადმოცემა გვაუწყებს, რომ ამ ერის უწარჩინებულესი ნაწილი საქართველოდგან გასულა და ქართველთა მოდგმისაა. ამას გარდა ამ ერის ენაზე დღესაც იხმარება ქართული სიტყვები: კირინდე (კვირა), ორშუთ (ორშაბათი), პერესკ (პარასკევი); ღლიღნი და მათნი მეზობელნი ღვდელს ეძახიან მოძღურ (მოძღუარი); ადიგთა მოდგმის (ჩერქეზნი) გადმოცემით ყაბარდოს თავად-აზნაურნი: ქართულოვები, ანძოროვები, ენდაროვები, ერისთოები, მახაროვები და სვ. ქართველთაგან შთამომავლობენ. იმავე გადმოცემით ჩერქესთა ზედა უფლობდა თამარ დედოფლის მესამე შვილი (ესე იგი შვილის-შვილის-შვილი ანუ გიორგი ბრწყინვალე), რომელიც მკვიდრობდა მდინარე ქურჯი ფსუზე მდებარე ციხეში. ამათ ენაზე ჯვარს (ჯუარი) ჰქვიან ჯუორი, ღმერთს (ღუთა) ჰთა. ოსურად ჯვარს ჰქვიან ძუარი, ღმერთს ხუცაუ, მარხვას მარხვა. თავასარანის ლეკნი ღმერთს უწოდებენ ღუცარ (და ღუთარ იშვიათად). უკველია ჰთა, ხუცაუ, ღუცარ იმავე ფესვისაა, რომლიდგანაც წარმოსდგნენ ღუთა (შემოკლებულად ღთის, ხთის), ღუდელი (ხუცესი), ღუთაება.

დავით V^{II} (1346—1360).

ამ მეფის დროს საქართველო სტკებუბოდა მშვიდობიანობითა და მეუდროებით. დავითი იყო კაცი მსნე და გამძჟველი. მან ააშენა და განაახლა მრავალი ციხე კოშკები ჭეკვლესიანი. მას არ უყვარდა ერთ ადგილას ყოფნა. იგი მამობრივის მზრუნველობით უწელიდა და ჭზატრონობდა ამერ-იმერს, მთელს საქართველოს ნიკოფსიით დარუბანდამდე. მის დროს მოკვდა ქათალიკოზი ბასილი, რომლის მოადგილედ გახდა დოროთეოსი. ამავე მეფის უამს, სასულდობრ 1357 წელს, ორჯერ დახსულა მსე—17-სა და 29 ივლისს. დავით მეფის ნებართვით ბაგრატ ერისთავმა, იმერეთის მეფედ ყოფილმა, ცოლად შეირთო ყვარყვარე ათაბაგის ასული. ამ ნებართვით შორს-განუტყვეტელმა მეფემ გაამდიერა საქართველოს სკიპტრის ორგულნი—თვით ბაგრატ ერისთავი და სამცხის ათაბაგი ყვარყვარე. თვით დავით მეფეს ცოლად ესვა სინდუსტარ *) დედოფალი, რომლისაგან დაიბადა საქართველოს ტახტის მემკვიდრე ბაგრატ. გეგუთის სასახლეში ყოფნის დროს აკად გახდა დავითი და გარდაიცვალა. იგი დაფლეს გელათს.

*) ამგვარივე სახელებით იწოდებოდნენ: საგდუხტ ანუ სანდუხტ (დედა ვახტანგ გორგასალისა), ბალენდუხტ (იმავე მეფის ცოლი), მირანდუხტ (იმავე მეფის ასული), გვარანდუხტ (ასული მეფე მირისა, ცოლი აფხაზთა მეფის ლეონისა), გურანდუხტ (დედა ბაგრატ III-ისა), გვარანდუხტ (ასული გიორგი

ბაგრატ V, დიდი (1360—1395 წ.).

შემოკრბნენ ქათალიკოს - ეპისკოპოსნი, დიდე - ბუღნი და წარწინბუღნი ქუთაისს და აკურთსეს ბაგრატ ბეიუდ საქართველოსა.

ბაგრატის გამეფების მეორე წელს დაბნელდა მზე. ამავე წელიწადს განდგნენ სვანნი, გადმოვიდნენ, აიკლეს ქუთაისი და დაწვეს. ბაგრატ მსწრაფლ წაჰიდა იმერეთის. დაუძახა ლაშქარს, რაჭველნი რაჭის მხრით მიუსია სვანეთს, ხოლო დადიან-გურიელნი და აფხაზ-სომხთაინი ოდიშიდამ, ამათ მიჰყვა თვით მეფეც ლეჩხუმ-მესხ-გლარჯ-იმერ-ამერებით. შევიდა სვანეთს, უჩინი თვისნი მოსწვეიტა, ციხე-სამაგრეები დაიჭირა და დამშვიდა ქვეყანა. სვანთა ერისთავი ვარდანძე პატიმარ-ჭყო, მოიყვანა და მისცა გურია საერისთაოდ, ხოლო სვანთა ერისთავად დასვა გელოვანი.

თურქთ მიესმათ-რა, რომ მეფე შეუვალ მთებში ლაშქრობისო, განიზრახეს საქართველოს აკლება. იგინი შემოვიდნენ და ააოხრეს სამცხე. ამის მცნობელი მეფე ფერსათის მთით „გადმოფრინდა“, არეზის ნაპირებზე დაეწია მტერს, ეკვეთა ფიცხელად, შემუსრა მათი ძალა, მოსწვეიტა მრავალი. მცირედნიღა გადაჩინენ და გაიქცნენ.

I-ისა), გურანდუხტ (დავით აღმაშენებლის ცოლი). ყველა ამ რთულად შემდგარ სახელებში „დუხტ“ და „დუხტარ“ სპარსულად ნიშნავს ასულს. სპარსული დუხტარ უდრის ნემეცურს ტოხტერ (ასული).

ტუკითა და ალაფით მეფე მოვიდა სამცხეს (1361 წ.). ამხანად ათაბაგი უვარუვარე გარდაცვლილიყო. მის მაგიერ მეფემ დასვა მისივე შვილი ბექა, მანდატურთუხუცესი. ამის შემდეგ მეფე დაბრუნდა თბილისს. აქ მალე გაჩნდა „მომსურელი უამი (ჭირი), იქმნა სრკა და სიკვდილი ძლიერი და მოისპნენ სულნი ურიცხვნი და მოკვდა ბაგრატის ცოლი ელენე დედოფალი“. (1366 წ.) ამ უბედურებას ზედ მოჰყვა მზის დაბნელება (1372 წ.). ამაკე წელიწადს გარდაიცვალა ბაგრატ ერისთავი, იმერეთის მეფედ ყოფილი, და მის მაგიერ მეფემ დანიშნა შვილი მისი ალექსანდრე.

შემდეგ ამისა 14 წლის განმავლობაში საქართველო სტებობდა მშვიდობიანობით. ჩანი, მოკაენი და დკინი საქართველოს აძლევდნენ სარკს. თვით მეფემ ცოლად შეირთო ტრაპეზუნტის იმპერატორის მანუელ III-ის ასული ანნა.

ასრე რომ წარემართა საქართველოს სკუბედი, ამ დროს შუაგულ აზიასი გამძლავრდა ასალი მტერი კაცობრიობისა. ეს იყო თემურ-ლენგი, შვილი მონგოლთ მთავრის თარგანისა. თემურ-ლენგმა დაიპყრა ყოველი თურქეთი, ინდოეთი და სპარსეთი. მოესმა-რა მეფეს ამ კაცის ამბავი, იწყო მაგრება ცისე-ქალაქთა და სიმავრეთა, გაამრავლა და დარაზმა ლაშქარი.

დაიჭირა-რა სპარსეთი, თემურ-ლენგი ასლა ჩვენსკენ წამოვიდა. შემოვიდა სომხითს, მოსრა, მოსწყვიტა, შემუსრა სიმავრენი და აიკლო ქვეყანა. აქედან წავიდა და აიღო კარი (ყარსი) და იქ დადგა საზამთროდ. რადგან ზათარი იყო ფრიად სასტიკი და თემურს ჯარა

ჭეკანდა მრავალი, ამიტომ ბაგრატ მეფემ «კერლარა იკად-
რა გარე საზღვართა ბრძოლა». დაიწყო ქვეუნიც გამაგ-
რება და შემოკრება ლაშქრისა, რათა გაზაფხულს ჟე-
როკანი ჰასუხი გასცეს მტერს.

ამ ყოფაში იყო მეფე, რომ მას უღალატა ბექა
ათაბაგმა. ამან „ურ-ჭყო მეფე თვისი“ ზ მივიდა წინა-
შე თემურისა. მტერს მეტად გაუხარდა. ბექას მიანიჭა
დიდი წყალობა, გამოისტუმრა უკანკე და მესხთ უბრ-
ძანა მეფეს აღარ დამორჩილებოდნენ. მეფე დიდად შეწუხ-
და. შვილი თვისი გიორგი აფრინა ქუთაისს, იქაც განდ-
გომილობა არ მოხდესო. თვითონ კი გაამაგრა თბილი-
სი და დიდძალ ჯარით შიგ ჩადგა.

გაზაფხულს თემურ-ლენგმა გამოილაშქრა, გზა-და-
გზა ქვეუნიც მუსრვა ოხრებით გამოიარა და მოადგა
თბილისს. მეფე მიუხტა მას და უმრავლესნი დაუხრცა.
თემური შეშინდა, მაგრამ ადგილიდან არ დაიზრა. ასრე-
თი ყოფა გაგრძელდა ექვს თვეს. დღე-ყოველ მტერთა
შორის იმართებოდა მიხტომ-მოხტომა. ქართველნი მუ-
დამ იმარჯვებდნენ. ბოლოს თემურმა იხმარა შემდეგი
ხერხი. გააკეთებინა მრავალი ჩელტები (ლასტები) რკინი-
სა, ეს ჩელტები ლაშქარს წინ-წამოუმძღვარა და ასრე
მოვიდა ქალაქმდის. ქართველთა ჯარმა, რომელიც მი-
უხტა მტერს, კერ გასტესა ჩელტებით შემოზღუდული
ლაშქარი თემურისა, და ქალაქში შთაიკეტა. ამ დროს
ერისთავი იმერთა ალექსანდრე განიკლტო. თემურმა
აიღო თბილისი და დაატყვევა მეფე ბაგრატ დედოფლი-
თურთ. ქალაქი აიკლო სრულად და აქ იშოვა უთკა-
ლავი სიბდიდრე. აქედან თვისი რაზმები შეუსია ქართლს.

ერთი ამ რაზმთაგანი მიუსტა ქვათა-ხევის მონასტერს, საცა დასიზნუდა იყო მრავალი ხალხი: მღვდელნი, ბერნი, ფილოსოფიანი, მონაზონნი, გლასაკანი, უღონონი, დაკრდომილნი, თავად-აზნაურთა ასულნი და დედანი. ყველას ეს დედანი მტკრმა შეიპყრო და «შეასსნა სამეჩანგო შესასხმელნი, დაჭკიდა ეყვანნი და ფერხითა დაარბენინა, ათამაშა და ამღერა». მამანი ერთმა მონაზონმა წაამოსთქვა: „კაჟი ჩვენსა დედაბრობასა! ეს რა გვეუღარუნებინა“. ამის შემდეგ მათგან, რომელნიც მოეწონა, მტკრმა თავისათვის დაიტოვა, ხოლო დანარჩენნი ტაძარში შეამწუვდია და ტაძრითურთ ცეცხლით დასწვა. აქედგან ჩაკლეს და ქვეყნის წვა-ბუგუით მივიდნენ რუისს, საცა ძირიანად ამოკლეს ღვთაების ტაძარი. შიდა-ჭაბრთლში დაანგრია ეს ყველა ციხე-კოშკ-გოდოლნი და დაბრუნდნენ თბილისს. ჭალაჭის მცველებად თემურმა თავისი კაცები დააყენა, ხოლო თვითონ ტყვეებითურთ აიყარა, ჩაკლულ ყარაია ნადირობითა ღმირვიდა ბარდავს (ყარაბაღს). ტყვე-მეფეს იგი აიძულებდა მიეღო მამამდიანობა, ხოლო მეფემ არ ინება სჯულის ღალატი. აქედგან თემურმა გაილაშქრა და აიღო შირვანი, შემუსრა ლეკნი და კაკასიონის ძირობაზე თურგის მდინარემდე დასასხლას თათრის ელნი. დაბრუნებისას დაიპყრა გილანი-მანჯანდრისანი.

ბაგრატიისძე გიორგი, შეწუსებული მამის უბედურობით, მოვიდა ჭაბრთლს და შეუდგა ლაშქარის შემოკრებასა და ქვეყნის მაგრებას. მან განიზრახა ბექას დამოწმილება, მაგრამ ამ დროს განდგა ალექსანდრე ერისთავი (მეფედ უოფილ ბაგრატიისძე), ეგურთხა მეფედ იმერეთისა და დაიპყრო რამდენიმე ციხე, ქუთაისი კი

ვერ აიღო. ეს ალექსანდრე მალე მოკვდა და გაძვირდა მისი ძმა გიორგი (1389 წელს). მოღალატეთ დატყუებული მეფის ბაგრატისძე გიორგი ესვეწებოდა: ნუ ლუპავთ ქვეყანას, ნუ განდგებით, მტერი ძლიერია და მიჰინვაკრე. შეუერთებულნი დავმარცხდებით და მოვისკრებითო. მაგრამ მას არ უსმინეს, ძარტო მეგრელებმა არ მოინდომეს განდგომა. გიორგი მეფე იმერთა განრისხდა მეგრელებზე, მიუსტა მათ ოდიში. მეგრელთ მოიშველიეს აფხაზნი, დაამარცხეს გიორგი მეფე და მოჰკლეს. დადიანმა მიიწვია ბაგრატისძე გიორგი იმერთს. იმერეთი დაემორჩილა გიორგის.

საქართველოს განხეთქილების ამბავი ესმოდა ტყვე ბაგრატს და დიდად იტანჯებოდა და სწუხდა. საქართველოს სიუკარულოთ აღტუინებულმა მეფემ ბოლოს მიჰმართა განსაცდელით აღსაჯსე ღონეს. თავს-იდვასჯულის შეცვლა ჯ გამაჰმადიანდა. თემურს უქო სიკეთე მისის სჯულისა. თემურმაც განიხარა, დიდად დააჯილდოვა და სახლო კაცად მიიხნია. ამის შემდეგ მეფემ მოახსენა თემურს: კსტან შენი სჯულის სიკეთე. აწ მსებავს, მომცე შენნი სპანი, რათა წარვიდე და გაკამაჰმადიანო ყველა ქართველნი. თემურს უმეტესად გაუხარდა. მადლობა უთხრა მეფეს, მიუძღვნა დიდ-დიდნი ნიჭნი, მოსცა დედოფალი და ტყვენი ქართველნი და 12,000 თვისი მეომარი და გამოისტუმრა. მდინარე არეზის რომ მოაწიეს, მეფემ თავის შვილს გიორგის შემოუთავადა: „მომიყავს ხვანი თემურისანი და ტყვენი ყოველნი საქართველოსანი. აწვე შეკრიბე ხვანი და მზირ-გვექმნო, რათა მოვსწყვიდოთ ესენი ყოველნი“. გიორგიმ ფიცხლავ შემოიკრიბა

სპანი, გადმოვიდა იმერეთიდან, მოვიდა და დადგა ბერ-
დუჭის კიდევად პირისპირ ხუნანისა. მასთან იყო აგ-
რეოკე ათაბაგი იოანე (ბექასძე), რომელსაც გიორგიმ
არ განუცხადა განზრახული საქმე. ბაგრატ იმ მოვი-
და ბერდუჭის კიდევად და დაიბანაკა, გიორგი თავს და-
ესხა და უათლავი უყო მონგოლებს. მათგან „კერ გა-
ნერა მეტევირა ერთი“. გახარებულნი მამა-შვილნი მიუხტ-
ნენ თბილისს, თათარნი გასწევიტეს და აიღეს ქალა-
ქი (1393 წ.).

მიესიმა-რა ეს აძბავი ღანგ-თემურს, ისე ძლიერად
შესწუთდა, თითქო მისთვის წაერთოთ მთელი მისი სა-
ხელმწიფო: „იშთკებოდა სულითა და განიხერსებოდა
შუროთა და იმძლავრებოდა ბოროტთა გულის სიტყვა-
თაგან“. დაიზამთრა იქვე, სოლო გაზაფხულს წამოიყუა-
ნა ლაშქარი „უმრავლესი ზღვისა ქვიშისა“ და მოვიდა
„ძალითა საშინელებითა: ზარის საკიდელითა, საყვირი-
თა, დაბდაბოთა ცემითა და ბუკთა ტკრციალითა“. მტერმა
მოაწია ბარდაკს (განჯას), მტკვარზე ხიდი გასდო და
ჯარი გადმოსსა საქართველოს მხარეს. თემურს მო-
ერთვნენ შაქ-შირვანელები.

ბაგრატ მეფემ და მისმა შვილმა გიორგიმ მოიწ-
ვიეს თვისი ლაშქარი. თუმიც მტრის ლაშქარი იყო დი-
დი და ქართველებზე უმრავლეს უმეტეს ასითა ათასი-
თა რემოით“, ძავრამ მანც ბაგრატ-გიორგი არ შე-
შინდნენ. იგინი მიენდვნენ თვის მამაც მეომრებს და,
გამარჯვების მოიმედენი, მადგებენ მტერს და ეკვეთნენ
ფიცისულად, „კითარცა ღომი ეკვეთების ჯოგთა განჯარ-
თასა, და კათარცა მკელი ფარათა თხათასა,“ იქმნა ბრძოლა

სასტიკი, ძლიერი. ქართველთ მისდრიკეს იგინი და შე-
ნარცხეს ურთიერთარს. კითარცა შაკარდენი გაანჭრეს
ჭილევაკთა გუნდს, ეგრედ განახნიეს ბანახნი თემური-
სანი. ქართველ ასალ-მოასაკე მეომარნი იბრძოდნენ თავ-
გამეტებით, უშიშრად დაძველებული ისართანი, ძვე-
ლებული რხმალთანი და მსკეტებელი ოროლთანი “. ქართველ
ჭახუკთა სიჭკველე, მკვირცხლ მოარბედობა, უშ-
რომელობანი და სიმაგრენი მკლავთანი „კმა-საყოფელ
იყო თვით ძველთა გოლიათთა და გმირთა“. მაგრამ, მიუ-
ხედავად ამ გვარ სიგმირისა, მტრის უამრავი სიმრავლე
ქართველებმა კერ შემუსრეს, პირიქით უმეტესად გაამ-
წარ-გააგულეს. ღანგთემურმა გაჭრეკას თავდადება და
სიკვდილი აძვობინა. იძრო მახვილი, სმითა დიდითა
უყიელა ლაშქარსა თვისსა და გამწარებულად შემოუტიბ
ქართველებს ყოვლის ძლიერებით. ისეკ შენიკთდა ომი.
გაისმა ჭეჭა-გრგინვა, კაფა და ულეტა. მოსწყდა მრავა-
ლი ქართველი, სოლო სუთი იმდენი მტრისაგანი. ქართველთა
მეომრები ცხენებითურთ მთლად შეიღებ-
ნენ მტრის სისხლით. ბრძოლა გაგრძელდა დიდ-
ხანს. პირველი შებრძოლების აქეთ ქართველნი მჭ-
შაკობაში იყენენ და ერთ წუთსაც არ დაესვენათ, იგინი
დაშვანენ და ამასთან დაჯლეწნეს აბჯანნი საომარენი “.
გასჭირდა სიჭმე. ბოლოს... ქართველთ პირი იბრუნეს
და მთა სიმაგრეებს მიჰმართეს. მტერი გამოკვიდა. სა-
ქართველას ერი წინათკე დასიზნულ იყო ზოგი იმე-
რეთს, ზოგი კაკასიონის ლელე-ყურეში და სხ. ღანგ
თემურს ქვეყანა დახვდა უკაცური. მოსრა და განადგურა

გგლეხია-შენობანი, დასწვა, გადახუტა ჭეუყანა და ისეკ
ყარაბადს დაბრუნდა.

მტრის დაბრუნების შემდეგ ბაგრატის ისეკ ჭეუყანის
შენებას შეუდგა. დასიწხული ჭ დამალული ხალხის სამალაკე-
ბიდამ გამოიყვანა ჭ მათსაკე დედულ-მამულზე დაასახლდა. ჭ
მოკვდა. მალე მასი საყვარელი სამშობლო ისეკ მოჯო-
ბინდა, მოღონიერდა და გამთელდა. ბაგრატმა ცხადად
დაუმტკიცა მთელს სოფლიოს, თუ რა ძალა აქვს იმ
ქას, რომელსაც წინამძღვრობს ჭეშმარიტი სარდალი
და რჩეული კაცი. ლანგ თემური ყველგან და ყველასა-
გან მიჩნეულია უძლეველ მტარკალად კაცობრიობისა.
მიუხედავად ამისა, ბაგრატის სარდლობით, ქართველებმა
კინაღამ სრულად არ შემუსრეს მისი ქედ-მალლობა. მე-
მატიანეს სიტყვით, ბაგრატი იყო მხნე, ახოკანი, ტა-
ნით ძლიერი, შეკნიერ-ჭაკროკანი, უცთური მოისარი,
სამხედროთა სრული, მშვიდი, მოწყალე, შემძაქრებე-
ლი ძლიერი. ამგვარ სარდლისა და მეუღის წინამძღოლო-
ბით ქართველთა ჭაბუკნი გმირებად შეიქმნენო და მათი
გოლიათური ბრძოლა თემურ ლენგთან და შესხმა-ჭება
თვით „სპარსთა წიგნთა შინა წერილ არს-ო“. რა სწე-
რია სპარსთა წიგნში, ეს ჯერ გამოცხადებული არ არის,
ხოლო არაბთა ისტორიკოსი შინაბედდინა კლკალკა-
შენდი-ვი (+1418 წელს) ასრე ამკობს ქართველებსა და
მათ მეუკის:

განაგრძობსცა ალლასიმან ბრწყინკალება მათის უდი-
დებულესობისა, სელმწითისა: სახელოკანისა, დიდებუ-
ლისა, მხნეთა-მხნისა, გულოკანისა, უძლიერესისა, დაუ-
ჩადებლად მებრძოლისა, ლომებრივისა, ტახტთა და

სკიპტრათა მპყრობელისა, თვისის სარწმუნოების მოქე-
ნისა, თვისთა ქვეშევრდომთა მართლიად გამსჯელისა,
ლახთა მეფეთა შორის უაღმატებულესისა, ქართველთა
სულთნისა, ზღვათა და ნავთ-საყუდელთა სამეფოთა სა-
უნჯისა, გმირთა აღთქმულ ადგილის მცველ-მფარველის-
სა, თვისთა წინაპართაგან ტახტთა და გვირგვინთა მე-
შვეიდრობით მოსაუდროსანისა, რუმისა (საბერძნეთი)
და ერანის ქვეყანათა მოსაგრისა, იონთა შთამომავალისა,
ასურელ მეფეთა მოკაკშირისა, ტახტთა და გვირგვინთა
მპყრობელთ შორის აღმატებით რჩეულისა, ქრისტიანე-
თა განმადიდებელისა, იესოს სარწმუნოების ტერფისა,
ქრისტიანეთა გმირთა შორის კურთხეულისა, თვისის
გამჭირიანობით უწმინდეს სასლის (იერუსალიმის) აღმა-
მადლებისა, ნათელ-ღებულთა კვარცხლ-ბეკისა, რომთა პა-
პის შემწისა, მაჰმადიანთა მეგობრისა, უახლოვეს მეფე-
ისთა შორის უმშვენერესისა, მეფეთა და სულთანთა
უერთგულეს მეგობრისა; განაგრძენინ აღლასმან სიცოცხ-
ლე მისის დიდებულებისა ბატონისა: ქებულისა, სულ-
გრძელისა, სახელოკანისა, ასოკანისა, უშიშარისა, უსაღმ-
თოქისა, სულეირისა, მესიანთა ერის დიდებისა, მეფე-
პაროსნე ტომ-მოდგმის საუნჯისა, საქრისტიანო სჯუ-
ლის სიამაყისა, — მეფისა აფსაზთა, ქართველთა და
ჯურჯანთა, მეგობრისა მეფეთა და სულთანთა.

გიორგი VII (1395—1407).

ახლად გამოეკებულ გიორგის თემურმა გამოუტყა-
ნა დესპანი და შემოუთვალა: „მე დაკიპყარ აღმოსავლეთი

და მეფენი მისნი და კარ მეფეცა შენ ზედა. აწ მოკედ და მოწილ მეჭმენ. მოგანიტებ ნიტსა დიდსა და ჭკეუანასაცა შენსა უვნოდ. უკეთუ უარ-ჭყო, მოკსრნა უკელნი მკვიდრნი ჭკეუანისა შენისანი და ტყვე-ვეო შენითურთ“.

გიორგიმ მიუგო: თუძცა ხარ მეფე, გარნა წარმაკალი—დღეს მეოფი და ხეალე არღარა—და მე კარ მკვიდრი. ამისთვის პატრიკს-გნემ, მოგცემ ხარკსა, რათა დაიწკა ჭკეუანა მძვიდობით; და მე არ მოვიდე წინაშე შენსა. გნებაჲს,—ესე არს, უკეთუ არა, —ჭყავ რაჲ ძალგიძს და გნებაჲს.

თემური განრისხდა და მოვიდა შუა ქართლს. გიორგი ეკვეთა მას ძლიერად. მის ჯარში იყვნენ ოსნი და კაკასნი. თემურის ლაშქარი შეძრწუნდა და გაჭტეკა დააპირა. თემურმა უეივლა თავისთან მეოფე გუნდს „აჲა დღე სიკვდილისა ჩემისა“ და, ვითარცა გრიგალი, დაესსა დამაშვრალ ქართველებს. უგვე ბინდი იყო და ქართველებმა სიმაგრეებს მიაშურეს. თემურმა, ვისაც მოასწრო, გაულიტა, უგუიჭტა, თბილისი აიღო, მას მცველად დაუენა ხვარასნელი და თვითონ მუხრანში დაბანაკდა. აქ გამოეცხადნენ მას ზოგიერთნი ქართველნი და სხვათა შორის ჯანდიერი წარჩინებული. თემური შეეცადა გიორგის დატყარას, მაგრამ ვერ შესძლო. აიყარა და უარაბაღს წავიდა. აქედგან კვალად წარმოგზავნა სპასიუტი თვისი ამირჯან დიდოს ლაშქრით და უბრძანა აეოსრებინა ქართლი და ოკოლორძე შეეპყრო მეფე. ამავე დროს განდგა კოსტანტინე ბაგრატიისძე (იმერთა მეფედ უოფილისა), დაიპყრო იმერეთი და გამეფდა.

თემურის სპასპეტმა ააოხრა ქვეყანა და დაბრუნდა. გიორგიმ მოიწვია ოსნი, კაკასიანნი და მურმუგნი, მიუსტაცინე ალიჯანს, შემუსრა იგი, გაანთავისუფლა თემურისაგან დაპატიმრებული სუფოთანი თირქვალათისა, მოსწყვიტა გარემოს მოსასლე მამადიანნი და დიდძალის ალაფით დაბრუნდა. ამის შემდეგ გიორგიმ მოინდომა ზაკუოფა და შერიგება თემურთან. დესპანს ჰირით შეუთვალა: იქმარე ამდენი სისხლის ღერა. საბუკს მოგცემ და დამესვენო. მან უპასუხა: „უკეთუ მოსვიდე ჩემდა, პატრიოთა და ნიჭითა მიგიოკალო ზ დავიცვა ქვეყანა შენი უნოდ“. იგი დიდად მისისხნებდა ალიჯანის ციხის ალებსათვის ზ ამბობდა: „მაცთუნებს გიორგი მეფე მოსკლად წინაშე ჩემსა“. მეფის პასუხს აღარ დაუცადა, წამოვიდა, შევიდა სამცხეში, მოაოხრა ქვეყანა, შემუსრა ციხე-გაკლესიანი, დაბრუნდა და დადგა მანგლისს. აქედგან ლაშქარი შემოუსია ქართლს და მოაოხრებინა. შემდეგ თვითონაც მოვიდა და შეესია მთიულეთს და ააოხრა არაგვის ხეობა. მთიულთა და გიორგის მეომრებმა იგი უგუ-აქციეს. თემურმა თავის ოთხ შვილს გააყოლა ჯარი ალიჯან ციხის ასაღებად. ციხე შემუსრეს, ციხის-მცველნი ქართველნი დაატყვევეს და მანგლისს მდგომარე თემურს მოართვეს. გიორგიმ კვლად სცადა ზაკუოფა თემურთან. ამან ერთი ნაწილი თავისი ლაშქრისა წარგზავნა ბაღდადის დასაპყრობად და მეორე ი გაიარა ალიჯან და დადგა გელაქუნს. მეფემ თავის ძმის კოსტანტინეს ხელით მართო მას დიდი ძველნი და ითხოვა შენდობა და აღუთქვა მოწილობა.

თემურს გაუსაძადა, დიდი საჩუქრებით დააჯილდოვა კოსტანტინე, უკანვე გამოგზავნა და მეფეს შემოუთავლა: „იუკ მშვიდობით და ნურღარას ავნებ მამადიანთა“. თვითონ თემური აიყარა, წავიდა ბარდაკს და იჭიდგან მთას შეუსია ლაშქარი. ამით განკლეს დარუბანდი, ლეკეთი და მიკიდნენ ოსეთს. შემუსრეს, ტუკუ-ჭუკეს და ძლევამოსილნი დაბრუნდნენ. წლის თავზე თემური ისევ მანგლისს მოვიდა. აქ მიერთებენ მას ათაბაგი იოანე, იესე მთაკარი და სომხითარ-ქართველნი. მანგლისში თემურმა დასწვა სამალაქში დაკრძალული ბარათიანთ წიგნები. მერე წავიდა და დაიპყრა ქურთისტანი. საქართველოს გასამაჰმადიანებლად წარმოგზავნა შიხ-ბარამ შარკან-შა, რომელსაც აგრეთვე დააკალა შეეტუო დებულე-ბა საქართველოს გლეხთა და შემოსაკალი მეფისა. გიორგიმ ისევ ძლევნი გაუგზავნა და მშვიდობა ითხოვა. თემურმა ძლევნი არ მიიღო და სთქვა: „შეიკრებს მოსაკალთა და მიენდობა სამაგრეთაო“. მეფეს შემოუთავლა: გამაჰმადიანდი და განგათავისუფლებო. თუ ამას არ იხამ, სრულიად მოვსტკლავებ შენ ჭკეყანასო. შემოთვლილის მომტანს თვითონაც უკან მოჭევა.

მეფემ ბრძანება გასცა დაემკოთ ყანები, შემოეკრიბათ ნაშრომი და ხალხი დაესიხნათ. თემური შემოვიდა ქართლს და ბირთვიანის ციხეს შემოეკრტუა. აქ გამაგრებულ იყვნენ ზოგაერთნი აზნაურნი ცოლ-შვილით. ციხე აიღეს და გასწყვიტეს შიგ მეოთხნი. შემდეგ აიყარა და წავიდა მცირე-აზნას. მას შეება ხონთქარი ბაიანჯედ, რომელიც დამარცხდა. აქედგან თემური წავიდა სამარეანდს და მოკვდა.

გიორგი მეფემ შემოიკრიბა ლაშქარი და ბრძოლა დაუწყო ციხეებში მყოფ თათართ. ამ დროს მოკლეს იმერეთის მეფე კოსტანტინე. გიორგი გადავიდა იმერეთს და დაიპყრო ეს ქვეყანა. დაემორჩილნენ მეფეს დადიანი მამია, გურიელი, შარვაშიძე და სვანნი, და მოსცეს მეფეს მცირე წლოვანი ძმისწული კოსტანტინესი. იმერეთიდან მეფე შევიდა სამცხეს, განაგო საქმენი სამცხისა და კლარჯეთისა, და უბრძანა ხალხს აშენებინათ გაოსრებულნი ციხე-ქალაქნი ღ კეკელისიანი. დაბრუნდა-რა მეფე ქართლს, იწყო ციხე-ქალაქების ჰყრობა თათართგან, რომელნიც ამ დროს, თემურის გარდაცვალების გამო, ერთმანერთს ებრძოდნენ. გიორგიმ ძალე შემუსრა თათართა ნაშთნი და საქართველო განთავისუფლა მათ მძლავრობისაგან და გადასება იგინი აწესის იქით. შერცხვენილნი თათარნი შეიყარნენ ერთად და დიდის ძალით წამოვიდნენ საქართველოზე. გიორგი შეებრძოლა მათ და მოსრა იგინი. ამ ბრძოლაში მოკლულ იქმნა თვით გიორგიც. მისი გვამი დათლეს მცხეთას.

ამ კაებით აღსავსე მეფობას კაგრად ასურათებს ლარგვისის მონასტრის ჰარაკლიტონის წარწერა: მეფობასა შინა გიორგი ბაგრატის ძისისა, ოდეს იგი დიდთა ომთაგან გამარჯვებული აღინჯით მოვიდეს ქართონიკონსა 36 (1400 წ.) მასის 8, მოვიდა თემურ-ბეგსულტანი სამარყანელი... ღ სიმარაკლისა მათისა არა იუორიცხვი. და მოკლეს უოკელი ქვეყანა, და წარტყვენეს, ღ დააქცივნეს საუდარნი, მონასტერნი, ღ აღიხვნეს უოკელნი ციხენი, და ტუვე-ჰუვეს და მოაოხრეს უოკელი

ჭკეუანა დასალკეთამდის, — მას უამსა შინა დამიცვს ღმერთ-
მან ხელთაგან მათთა და შემდგომ მცირედისა უამისა
დაკრძი ობოლი ხუთთა ძმათაგან, და კსტიროდი თავსა
ჩემსა მე გრიგოლ შინდაძე აკგაროზის შვილი. დაწვი-
საგან მოხსრებული აღვაშენე ხუთი სახლი... აღვაშენე
კარის-ბჭე და დაგხატე ხელითა ჩემითა, დაუკიდე კანდელი
კურცლისაჲ და ორი საცეცხლური, შესამოსელი და სიწმინ-
დისა სამსახური ლარისა. შიგნით ეკკლესიაჲ მოვხატე და შე-
ვაძე... დავსხენ წიგნნი: ჰარაკლიტონი, სამოციქულოჲ,
გულანი, აკგაროზი. და ავაგე მარანი და ჩავდგი ოცი ჭური,
ავაგე ზედა სამყოფი სახლი, ბედილი, საწოლი, დეიფანი,
სამრეგლო და ბოსელი, და დაკბურე ყოველი სიბითა.

კოსტანტინე I (1407—1414)

კოსტანტინე გიორგი VII-ის ძმა იყო, კაცი გამ-
ბედავი და მხნე. ძმის სიკვდილის შემდეგ იგი შეუდგა
გაოხრებულ ცისე-მონასტრების შენებას. მანვე შემოიკ-
რიბა დიდძალი ლაშქარი და მუსრვა დაუწყო მაჭმადიანთ.
მაღე მტრები სრულიად განდევნა საქართველოდგან. შერცხ-
კენილი მაჭმადიანები მივიდნენ ანატოლიის ბეგლარ-ბეგ-
თან და აუწერეს თვისი გაჭირება ქართველთაგან. ბეგ-
ლარ-ბეგმა ყოველივე ეს აცნობა სულთან მუსას. ეს მე-
სა იყო ძის მე სასელჯუკანის ხონთქრის ბაიაზითისა. ამ
დროს მუსას ეპყრა ანდრიანე, თელიშპოლი, თესალო-
ნიკე და ყოველი აღმოსავლეთი. მუსა ხონთქარმა იმა-
ვე ბეგლარ-ბეგს უბრძანა შემოეყვანა საქართველოში

ძლიერი ლაშქარი და დაიმორჩილეს იგი. მეფე კოსტანტინემ ფიცსლად შეკრიბა თვისი ლაშქარი, სწრაფად წავიდა, გაიარა კლარჯეთი და საქართველოს დასავლეთ მიჯნაზე თავს დაესხა მტერს. შეიჭმნა საშინელი ბრძოლა. თურქნი უგევე იძლეოდნენ. გასარებული მეფე შეიჭრა მტერთა ლაშქრის შუაგულს და იწყო კაფკა ოსმალთა. ამ დროს იგი მოჭკლეს. ქართველები შეშინდნენ და გამოიქცნენ. მტრები გამოეკიდნენ და შემოვიდნენ კლარჯეთს. სალხი დასიზნულ იყო მაგარ ცისე-კოშკებში. ამ ცისე-სიმაგრეებისა შეეშინდათ მტრებს და უკანკე დაბრუნდნენ. კოსტანტინეს გვაში ქართველებმა მოიტანეს და დაფლეს კარძიას.

ალექსანდრე I (1414—1442)

ალექსანდრე იყო კოსტანტინეს ძმის გიორგი მეფის შვილი. პირველსაკე ხანს მის გამეფებისას მოლაკარი მამია დადიანი მიუსტა შარვაშიძეს, რათა დაიმორჩილოს იგი. შარვაშიძეც შემოებრძოლა, დაამარცხა, გასწვივიტა მრავალი მეგრული და მოჭკლა თვით მამია დადიანიც. ალექსანდრე წავიდა იმერეთს და იქიდგან ოდიშს. ლიპარიტ, ძე მამიასი, მიეგება მეფეს და შენდობა ითსოვს. მეფემაც შეუნდო, დადიანობა მისცა და გაემართა აფსაზეთისკენ. შარვაშიძე მოეგება და ერთგულობა გამოუცხადა. მეფემ გავრიგა იჭაური საჭმე, დაამშვიდა ქვეყანა და ქუთაისს დაბრუნდა. იმერ-ამერთა დიდებულებმა

ღ ქათალიგოზ-უპისკოპოზებმა აკურთხეს იგი მეფედ. ამ გურთხევას ათბაგი არ დაესწრო. იმერეთის მეფედ ყოფილის ალექსანდრესძე დიმიტრი დაადგინა ერისთავად იმერეთისა და მერმე შემოიკრიბა ლაშქარი და შეიყვანა სამცხეს და დადგა კოხტის თავს, საცა იყო ძლიერი ციხე. აქედგან შეუთვალა ათბაგს ნუ იზამ განდგომილობასაო. ათბაგმა ომი გამოუცხადა მეფეს. შეგრიბა ჯარი და მიუხტა კოხტის თავს მდგომ მეფეს. ფიცსელად შეიბნენ ქართველნი. დაიღვარა ძმათა სისხლი. ათბაგი დამარცხდა. მისი ჯარი ამოსწყვიტეს. თვითონაც დაატუკვეს. მეფემ დაიმორჩილა სამცხე, აიღო იქაური ციხესიმაგრენი და თავისი კაცები შავ ჩააყენა. ათბაგის ხელისუფალნი ზოგნი განდევნა სამშობლოდგან, ზოგნი უმკვიდრო-ჭყო. ტყვე-ათბაგა შეეკედრა მეფეს საუგუნოდ შენ მოჩიილებასი კიქნები ოღონდ ისევე ათბაგობა მიბოძო. ალექსანდრემ მისცა.

თბილისში რომ დაბრუნდა მეფე, შეჰკრება ქათალიგოზ-უპისკოპოსანი და დიდებულნი, რათა აღმოჩინონ სასისარი დანგრეულ ციხე-ტაძრების აშენებისათვის. ბეგრ-თათბირის შემდეგ გადასწყვიტეს: გლეხთა ყოველ მეგომურს, სასულემწიფო გადასასადს გარდა, ყოველ წლივ გამოერთოს სამ-სამი კირმანეული (ექვსი შაური). ამ ფულით ისევე განაასლეს თემურ ლენგისაგან დაჭრეული მცხეთის სკეტი ცხოველი, რუისის ტაძარი და სს.

სკეტი ცხოველის აშენბა იწყო თვით ალექსანდრეს აღმზრდელმა, ბებია მისმა ქუნა ამირეჯიბის მეულემ. მაგრამ ბებიაჲ კერ დაამთავრა დიდებული საყდრის აგება და მოკაზმეა, და გარდაიცვალა. ამის შემდეგ თვით

მეუკემ განაგრძო თვისი ბებინს დაწეებული საქმე და 24 წლის განმავლობაში დაასრულა.

ჭკეულის შენებაში რომ იყო ალექსანდრე, ამ დროს სპარსეთი დაიპყრა შარუსმა. იგი დიდის ლაშქრით შემოვიდა ადირბეიჯანს და სომხეთს. მეუკემ შეჰკრიბა დიდებულნი და დაკითხა: რა ვქნათ, ბრძოლა თუ ზაკიო. დაადგინეს: ზაკ-ყოფას შევეცადნეთ ჭ, თუ არ ინება შარუსმა, ვებრძოლოთო. დიდი ძღვენი მიართვა შარუსს მეფის ძე დიმიტრიმ. შარუსმა შეიწყინარა თსოვნა და უკუიქცა. დიმიტრი კი დიდის საჩუქრებით სამშობლოში დაბრუნდა.

გაძლიერებულ სპარსეთის იმედით განჯა-შირვანელთ მეფეს აღარ მოსცეს ხარკი. ალექსანდრემ იგინი დაიმორჩილა და ისეკ დასარკა.

ამ ალექსანდრეს დროს ფლორენციაში მოხდა კრება სასულეიერო და საერო პირთა რომის ეკკლესიის საბერძნეთის ეკკლესიასთან შესარიგებლად. ამ კრებაზე დასასწრებლად ალექსანდრემ გაგზავნა მიტროპოლიტი გრიგოლ (სოფრონ) და ერთი თაკადი (1438 წელს). გორაცი ჟუსტინიანი ამბობს, რომ ქართველ თაჰდის კოხტას ჩაცმულობა ჭ მისი მჭკერ-მეტეველება კრებაზე დამსწრეთ აკვირებდაო.

ალექსანდრე კეთილი მწუემსი იყო ჭკეულისა, რომელსაც ხშირად მოიუღიდა ხოლმე და ათკალიერებდა. ამისთვის იგი მიდიოდა: ზამთრობით იმერეთს, ზაფხულს სამცხე-კლარჯეთ-თრიალეთს, შემოდგომა-გაზაფხულს ქართლს, სომხეთს და კახეთს.

ბოლოს იგი ბერად შედგა, იწოდა ათანასედ და სამეფო კი სამად გაჭყო: თვის უფროსის შვილს კასტანგს მისცა ქართლი, შუათანას დიმიტრის იმერეთი და უმცროსს გიორგის კასეთი. ასრე თავსედურად დაასრულა ამ კაცმა თვისი სიცოცხლე ღ დათრგუნა ღკაწლი გიორგი ბრწყინვალისა, ბაგრატ დადისა და სს., რომელნიც იბრძოდნენ საქართველოს გაერთიანებისა და გაძლიერებისათვის. თვით ბარათაანთ გუჟარიც მოწმობს, რომ ამ ალექსანდრე მეფეს რაღაც გაურა-გაუოფის უნის სჭირებია. სსენებულ გუჟარში სწერია: გიორგი მეფის შვილ ალექსანდრემ ბარათაანნი—ძმანი აბაში, გუგუნა და დაკით—გაჭყარაო ღ გაუყო მათ მათი დედულმამული და გლეხ-აზნაურნი 9,000 კომლიო. სამთა ძმათა გაუნაწილა საბარათიანო, ხოლო სამთა ძმათ (თავის შვილებს) საქართველო!

გასტანგ IV (1442—1445)

კასტანგის დროს საქართველოს შემოესია ვიან-შაჰ, სელმწითე სპარსეთისა. იგი იყო მოადგილე შასუსისა. ამ დროს მეფე კასტანგი თავის ქორწილის საქმეში იყო გაათული. მას მოუყვანა ცოლად ფანასკერტელ ციციშვილის ასული, ტურთა და კეკელური სითისათუნ. ვიანშა უგრძნულად შემოკიდა სამცხეში და შემოერტყა ახალციხეს. კასტანგი შეებრძოლა მას ძლიერად. დაინოცა მრავალი. ღამემ გაჭყარა მებრძოლნი. სპარსნი

დიდად დაჩინდნენ. ჯანშა ამავე ღამეს აიყარა და უგრძ-
ნეულად გაიხარა. ეს ამბავი ქართველთ მსოფლოდ მეო-
რე დღეს გაიგეს. მეფეს სურდა დეენა-ეყო მათთვის,
მაგრამ დიდებულები აღარ გაჭყენენ. ივინი მეფეს ეუბ-
ნებოდნენ: „აწ ჟერ არს მადლობა ღვთისა, კინაიდ-
გან არა რამ წარაჭეს ჩვენი, არამედ თვისიცა დამტყუ-
ბელი ივლტის“.

ამავე წელიწადს სამცხის ათაბაგობა მეფემ უბოძა
აღბუღას. მცირე ხნის შემდეგ მოკვდა დედოფალი სი-
თისათუნ და გვიამი მისი მეფემ დაფლავა ბანას. საყვარელ
ცოლის სიკვდილმა მალე მეფეც თან-გადიტანა. იგიც
მოკვდა უშვილოდ და დასაფლავებულ იქმნა ბანასვე.

ეს ბანა მდებარებს ჭოროსის ტოტ ბანა-ფანასკე-
ტის წყალზე. ამ წყალზედ ამ დროს იყო ფრთად მაგა-
რი ცისე — ფანასკერტისა, კლდეზედ აგებული. აქ იკვდა
ერისთავი ფანასკერტ-ოლთისისა. ცისის ზეკით, მთაში,
იყო აშენებული ბანას ეკლესია გუმბათიანი, დიდი, შეე-
ნიერად ნაკები და კეთილ-შეენიერ ადგილას. იგი ააშე-
ნა ადარნასე მეფემ (†923 წ.) კვირიკეს ხელით. ეს კვი-
რიკე მეფემ გაამწესა ეპისკოპოსად ბანასი. ამის შემდეგ
აქაური ეპისკოპოსები ბანალებად იწოდნენ და მწესიდ-
ნენ ფანასკერტს, ოლთისს, ტაოს და ნარუმკახს. ეს
დიდებული ეკლესია დღეს შემუსრვილია და ფანაქსად
იწოდება.

გიორგი VIII (1445—1469 წ.)

გიორგი კახტანგ მეფის ძმა იყო. მის დროს ათაბაგ ალბუღას წაენსება ბიძა მისი უკარუვარე. ჩხუბის მიწეზად ის შეიქმნა, რომ ალბუღა ერთგულობდა მეფეს და წინააღმდეგი იყო განდგომილებისა. უკარუვარემ გადობინა თაკის მხარეს მესხნი და შეებრძოლა ალბუღას და დამარცხა იგი. ალბუღა გამოიქცა ქართლს და მეფისაგან შემწეობა ითხოვა. მეფის ჯარები უკვე მიდიოდნენ უკარუვარეს დასასჯელად, რომ იგი თვითონვე მოვიდა მეფის წინაშე და მოწინააღმდეგეობა აღუთქვა. გიორგიმ ათაბაგობა ისევ ალბუღას მისცა, ხოლო უკარუვარე თავისთან დაიტოვა.

ოსმალნი. ამავე ხანს საქართველოს დასავლეთის მეზობელი — ბიზანტია უკვე მიღუეულიყო და ძლივს-დასოწნთქავდა. მას გარს შემორტყმოდა მრისხანე მურად II რომელიც იყო ოსმალთა სონთქარი. ოსმალნი მონგოლთა ტომის ხალხია. იგინი პირველად მოსახლეობდნენ კასპიის ზღვასა და აღტაის მთებ მორის. აქედგან მე XI საუკუნეში ოსმალნი შეესივნენ მცირე-აზიას და აქ დაემკვიდრნენ. უაღრესად გაძლიერდნენ იგინი ოსმანის დროს (1299—1326 წ.) და ამ ოსმანისაგან თვით მათ საბრძანებულსაც დაურქვა ოსმალთა (ოსმანთა) იმპერია. ოსმანის შვილი-შვილ მურად I-მა ფეხი შესდგა კერძნაშიაც და აღრიანებოლს დამკვიდრდა (1361 წ.). ეს ქალაქი თვის სატახტო ქალაქად გამოაცხადა. მურადს

ჭუქვანდა დიდად გაწურთნული ჯარი — იანგიჩართა ლაშქარი. ეს იანგიჩართა ლაშქარი მან შეადგინა ქრისტიანეთა შვილებისაგან. მათში ერთი მრავალი კაკვასიელიც. რსმალთ დ'იპურეს სერბია (1389 წ.). მურად I-ის შვილს ბაიაზეთს, საქართველოს დაპყრობის შემდეგ, შეება თემურ ლენგი. ორთავე მტრის ლაშქარი მილიონამდე იყო. რსმალნი დაამარცხა თემურ ლენგმა, ბაიაზეთიც დაატყვევა (1404 წ.) და დაბრუნდა სამარყანადს, საცა თემური მალე მოკვდა. მიუხედავად ამისა რსმალნი იმედს არ ჭკარგავდნენ, რომ იგინი დაიპყრობდნენ ბიზანტიას. 1451 წ. სონთქრად შეიქმნა მურად II. ამ დროს ბიზანტიის იმპერატორის უფლებებში იყო მხოლოდ კონსტანტინუპოლი, მორეა, აჭაია და ლესბოსი. მურადმა ალყა შემოარტყა კონსტანტინუპოლს. მას ჭუქვანდა 300,000 მეომარი და დიდძალი თოფ-ზარბაზანი. ერთი მისი ზარბაზანი ისეთი დიდი იყო, რომ ყუშბარის მაგიერ ისროდა დიდ-დიდ ვნ ფუთიან კოხებს. ამ დროს იმპერატორად იყო კონსტანტინე, სიძე საქართველოს მეფის გიორგისა. მურადმა შეამტკრია ციხე-ქალაქი და აიღო იგი (1453 წ.). რსმალთ სამი დღის განმავლობაში დაარბიეს ქალაქი და გაყლიტეს მრავალი ქრისტიანი. თვით კონსტანტინე მოკლულ იქმნა ქალაქის კარებშივე.

ასრე დაიძრო ეს ძველის-ძველანდელი სახელმწიფო, ძრეული შემწე და მეგობარი საქართველოსა. მალე რსმალნი ისრე გაძლიერდნენ, რომ დაამხეს თვით თამარისაგან დაარსებული ტრაპეზუნტის იმპერიაც (1462 წ.).

ამ მურადს ვერ ისევ კონსტანტინუპოლი არ აეღო,

რომ 50 მისი სამსედრო კატარღა (გემი) მოადგა აფსაზეთს და გადმოისხა დიდი ჯარი. მეფე გიორგი გაეშურა აფსაზეთისკენ. მის მისკლამდის ოსმალთ აიღეს ცხობი, მოაბიეს ზღვის პირის ადგილები და უკანვე წავიდნენ.

ოსმალნი დაემკვიდრნენ კოსტანტინეპოლს, რომელსაც უწოდეს სტამბოლი. აია-სოფიის დიდებული საპატრიარქო ტაძარი ძეჩითად აქციეს და დაიწყეს მძლავრობა. გაჭირდა ცხოვრება ქრისტიანებისა. ოსმალთ მალე თავზარი დასცეს და შეამწუნეს მთელი ევროპაც.

ამ გვარ საშინელ და საშიშარ დროს საქართველოს მმართველნი ქვეყნის გაერთიანებაზე კი არ ზრუნავდნენ, არამედ მის განაწილებაზე.

განდგომა იმერეთისა. უკარუკარე ათაბაგის რჩევით იმერთა ერისთავმა ბაგრატ დაუწყო შეკრულიანება იმერლებს, რათა ჰყონ იგი მეფედ; ამასთანავე თავისუფლება აღუოქვა დადიანს, გურიელს, შარვაშიძეს და გელაკანს; ხოლო ამ თავისუფლების-წილ ამათაც მოსთხოვა შემწეობა თვის განზრახვის შესასრულებლად. ყველამ მტკიცე პირი მისცა და ბაგრატ დაადგინეს იმერეთის მეფედ. საქართველოს მეფე გიორგიმ შემოიკრიბა ამერეთის ჯარი და იმერეთს გადავიდა. გიორგი და ბაგრატ შეიხნენ ჩინოვნი. მოხდა საშინელი ბრძოლა. ძმამ ძმას დაუწყო უწყალოდ მიუსრვა. გიორგი იძლია და გამობრუნდა. ძველა-მოხილი ბაგრატ მივიდა ქუთაისს და ეკურთხა მეფედ იმერეთისა.

განდგომა სამცხე-საათაბაგოსა. გიორგი მეფე იმერეთს რომ მიდიოდა განდგომილ ბაგრატის დასასჯელად, ათაბაგ უკარუკარეს უბრძანა მოემშველეთ. ათაბაგმა

შეჭკრება სამცხის ჯარი და დადგა იმერეთის მიჯნაზე: კნახოთ, საჭმე რით გათავადებაო. დამარცხებული გიორგი ქართლსკე რომ გამოიქცა, ევარყვარე დაბრუნდა სამცხეს, მიიბირა იქაურნი ერისთავნი და მეფისაგან დადგენილნი ხელისუფალნი და განუდგა გიორგი მეფეს. გიორგიმ შემოიკრება ლაშქარი და გაეშურა სამცხისაკენ. იგი დადგა ფანავრის ტბის ჰორას და ევარყვარეს და მესხთ შეუთვალა: „ნუ განდგებით, დამემორჩილებნით, შემომიერთდითო“. აქ რომ იდგა მეფე (1463 წ.), განდგომილებმა შეუჩინეს მას მოლალატენი მოსაკლავად. ეს გაიგო იოთამ ზედგინიძემ ღ შეატუბინა გიორგის. მან არ დაიჯერა. იოთამმა მოასსენა: რადგან არა გჟერა, მასწება მიბოძე ამაღამ მე დაკწე შენს ლოგინში ღ, თუ მე მომკლეს, ნუ დაივიწყებ ჩემ შვილებსო. მეფე დასთანხმდა. მოლალატეებმა ღამე მოკლეს იოთამი. ამისთანა უმაგალითო თავგანწირვისათვის შემდეგში მეფე გიორგიმ იოთამის შვილს მიუბოძა ცისენი, მამულნი, სმასპეტობა ქართლისა, მოურაობა გორისა და ამილახვრობა. ხოლო საგვარეულო სასაფლაოდ მისცა სამთავისის ტაძარი, აგებული 1050 წელს. ევარყვარეს შემწინი იყვნენ იმერეთის მეფე ბაგრატ და გურიელი კახაბერ, რომელსაც ათაბაგი წინათვე უძღვნიდა აჭარასა და ქანეთს. მეფის კედრება სამცხელთ არ შეიწყენარეს. ევარყვარე უგრძნეულად მიუხტა გიორგის თვისის შემწეებით და დამარცხა. მეფე დაატყვევა და წაიყვანა სამცხეს (1465 წ.).

განდგომმა კახეთისა. გიორგი მეფის დატყვევების შემდეგ უმეტესად გაძლიერდნენ ბაგრატ მეფე იმერთა

და უვარუვარე ათაბაგი. ბაგრატ მეფე ლიხსე გადმოვიდა, დაიპყრო ქართლი და მოინდომა კახეთის დამორჩილება. ეს იუკადრისეს კახელებმა და თვისი ერისთავი დავით აღიარეს მეფედ. ტუკე-გიორგი უვარუვარემ განთავისუფლა, მისცა სამცხის ჯარი და ქართლს გამოისტუმრა. გიორგი შევიდა კახეთში. დავით მეფე თავის ცოლ-შვილით დიდოეთს გაიქცა. კახეთი დაემორჩილა გიორგი მეფეს. აქედან გიორგი მეფე წავიდა აჯანყებულ შირვანის დასაპყრობად, შევიდა ყაბალას, * დაიმორჩილა, დახარკა ურჩნი, დაბრუნდა ქართლსკე და მოკვდა (1469 წ.). დავით მეფე დიდოეთიდან ჩამოვიდა ჭბოდბეში ეგურთხა მეფედ კახეთ-ჭრეთისა (1469 წ.)

მეფე გიორგი, მისი მეუღლე დედოფალი ნესტან დარეჯან ჭ მათი შვილი ალექსანდრე უურუღიანთ გვარს უახლებენ საგვარეულო სიგელს ჭ უმტკიცებენ (1463 წ.). სიგელში ჩამოთვლილია თვსები დანაშაულობისა: 160000 კილმანური (კილმანური ორი შაური) საგვარეულო კაცის მოკვლისათვის; 45,000 კილმანური ზედ-დასხმისათვის, 30,000 საბძელისა, ან ძნისა, თივისა, წისქვილისა, კენახისა, სახლისა, ღობის გადაწვისათვის, 100,000 ჯოხის ან ხმლის გარტემისათვის, 30000 ცოლის ცემისათვის, 40000 ციხის გატეხისათვის, 50000 მტერთა ზედა საიკვდილოდ გატეხისათვის; „თუ სხვა: ანუ უბატობა, ანუ მუჭარისა თხოვნა ჭ ანუ სხვა რამე საქ-

*) ყაბალას დიდებულნი ნაშთნი დღესაც უღთა-მიერ იწოდება ყაბალად. უღნი მართლ-მადიდებელი ეროა, სულ 1000 სული და სცხოვრობენ ნუხის მაზრაში. იქვეა ყაბალა.

მე, ანუ შუევილი, ანუ სხვა რა გინდა ვინ დაგი-
შაოს, — მისნი ბჭენი ღე გამრჩეველნი იქმნენ ანუ ეპისკოპოს-
ნი, ანუ დარბაზის კარისა ვაზირნი ღე მოსამართლენი კაცნი,
ანუ ქალაქის ვჭარნი ღე ყოველთა ქვეყანათა მავალნი ღე მნახ-
ველნი კაცნი, ანუ ღვთის მოშიშნი და სულისა კერძნი
კაცნი, ღე ანუ ქვეყანის მამასახლისნი ღე ძველნი კაცნი, —
თქვენი საქმე ესე ვითართა კაცთაგან გაიბრჭობო-
დეს.... «ქრისტეს-მიერ გურთსეულნი ქართლისა ქათა-
ლიკოზ და ეპისკოპოზნი, ქართლის ერისთავნი და
ერისთავთ-ერისთავნი, და ყოველნი თავადნი ქართლი-
სანი, და ქალაქისა ამირნი და ამირთ-ამირნი, მდივან-
ნი და მეტამღენი, და ყოველნი ხელის-უფალნი ქა-
ლაქისანი, და მთიულეთისა თავადნი და სუკის-ბერნი
და მამასახლისნი, კარისა ჩვენისა ვაზირნი, და ყო-
ველნი ჩვენგან პატრიარქულნი და ხელისა-მჭონებელ-
ნი, — ნუ ვინ უშლით ჩვენგან წყალობით ბოძებულსა სა-
სისხლსა განჩენსა სიგელსა, თვინიერ შეწევნისა და
თანა დგომისა». ქნი რა (1463 წ.).

ამ სახით საქართველო განაწილდა სამ სამეფოდ
(ქართლისა, კახეთისა და იმერეთისა) და ერთ დამოუ-
კიდებელ სამთავროდ (საათაბაგო).

სამცხე-საათაბაგო. მტკვრის ხეობა ბორჯომის ზე-
ვით და ჭოროხის ხეობა ტრანზიზუნტის მთებამდის და
საქართველოს-ყელამდის (არზრუმის შორი-ახლოს) ძვე-
ლიდგანვე იწოდებოდა სამცხედ და სამეცხეთოდ. მთელ
ამ სივრცეზე სცხოვრობდნენ ქართველნი — მესხნი, ჭან-
ნი და ლაზნი. ქვეყანა იყოფებოდა შემდეგ მარცხად:

ჟაკახეთი, სამცხე (ახალციხის მაზრა), კოლა, არტან-
 ერუშეთი, ტაო, ბასიანი, აჭარა და კლარჯეთი. არაბებ-
 მა რომ შემოსრეს ძლიერება ქართველთ მეფეოა, მაშინ
 გაძლიერდნენ ტაო-კლარჯეთის ერისთავნი და იწოდნენ
 მამთაღებად და შემდეგ მეფეებად. მათე საუკუნის
 დასასრულს ტაოს ხელმწიფე დავით გურგაძე იწო-
 დებოდა მეფეთ მეფედ. იგი უშვილო იყო და იშვილო-
 ბილა ბაგრატ III, რომელმაც 985 წელს შეაერთა აფ-
 ხაზ ქართველთა სამეფო. ფრიად გაძლიერდა. ტაო-
 კლარჯეთის სამეფოს ტახტის მემკვიდრენი დაიჭირა და
 თმოგვის ციხეში ამოუღიტა. ამის შემდეგ მთელი სამც-
 ხე-ტაო-კლარჯეთი და მთელი საქართველო-აფხაზეთი
 ეჭირა ერთ თვით-მპყრობელ ხელმწიფეს—საქართველო-
 სას. წარმატებით წარემართა ჩვენი ცხოვრება. ასრე მო-
 დიოდა ჩვენი სკე-ბედი მე XIII საუკ. დასაწყისამდე.
 ამ საუკუნეში საქართველოს დაშქრის უფროსი—ამირ-
 სპასალარი იწოდა ათაბაგად. პირველ სპასალარ-ათაბა-
 გად იყო იოანე მხარგრძელი და შემდეგ ამისა სარგისი,
 პატრონი ჟაყის ციხისა და ციხე-ჯვარისა. ხოლო ცი-
 ხე ჟაყისა (აწ ჟაყისმან) იყო სამცხეს, ფოცხოვის წყლის
 ნაპირას და იქვე ციხე-ჯვარიც. ამ ციხეების გამო თვით
 სარგისი იწოდებოდა ჟაყელად ანუ ციხე-ჯვარელად.
 აქედან წარმოსდგა გვარი სამცხის ათაბაგებისა ანუ
 ჟაყელებისა. ჟაყელები, როგორც ციხე ჟაყის გამგენი,
 იხსენიებიან მე XI საუკ. დასაწყისიდგანვე. თამარ მე-
 ფის დროს სამცხის ჟარის სპასალარად იყო ბოცო

ჟაყელი. სამცხე-საათაბაგოს განდგომა-განცალკეობამდე (1465 წ.) ჟაყელთაგან ათაბაგად იყვნენ:

სარგისი I (†1285 წ.)	ბექა II (†1391წ.)
ბექა I (†1366—)	იოანე I (†1444—)
სარგის II (†1334—)	ალბულა (I †1451—)
ყვარყვარე I (†1361—)	ყვარყვარე II (†1466—).

სარგის I-მა ჟაყელ-ჟგარელმა 1268 წელს დაიპყრო სამცხე და დაემორჩილა მონგოლთა ყებნს. სოლო ჟავახეთი, კოლა, არტანი ჭ ჭლარჯეთი ისევე მეფის სელმწიფობაში დაშთნენ. დიმიტრი თავდადებულის კურთხევას არ დაესწრო ეს სარგისი, არამედ შვილის სელით დიდი ძღვენი მოართვა. სარგის I ფრიდ განკითარებული და განათლებული კაცი იყო. მის ოჯახში აღიზარდა დიდებული მეფე გიორგი ბრწყინვალე. ბექა I-მა თავისი ასული მიათხოვა ტრაპეზუნტის იმპერატორას ალექსი II-ს, რომელმაც ბექას მისცა ტრაპეზუნტს აქეთი ჭკეუანა. გაძლიერებულმა ბექამ დაიპყრო მთელი სამცხე და მეფეს ურნობა დაუწყო. ბექას ცოლი განათლებული დედაკაცი იყო. მას მიეცა სამი კაცი: სარგის, ყვარყვარე და შალვა. ეს უკანასკნელი ითვლებოდა სპასალარად სამცხისა. სოლო მისი ძმა ბექა მანდატურთ-უსურცისად. ბექა I-სა და მის შვილებს მიაწერენ საფარის მონასტრის აგებას. ბექა I-ის შვილნი დაიმორჩილა გიორგი ბრწყინვალემ ჭ მთელი სამცხე-კლარჯეთიც შემოუერთა საქართველოს. მაგრამ ამის შემდეგაც ათაბაგთა კაკშირი საქართველოს მეფეებთან მტკიცე არ იყო. ამას გვიმტკიცებს ალბულა I-ის „სამართლის“ წინასიტყვაობა. ალბულა

სწერს: „შევიყარებით ჭოღთას მინდობილნი ღვთისა-
ნი და აწუყრისა ღვთის-მშობლისანი: დავიდეკით წინა
პატრონისა პაპისა ჩემისა მანდატურთ-უსუცესის ბექას
განაჩენი და იგი აგრევე სრულებით და უკლებლად და-
წერეთ... და ჩვენიცა სამართალიცა ზედა დაურთეკით...“
ბექა-აღბუღას მიერ ცალკე სამართლის შედგენა იმას მო-
ახწავებს, რომ სამცხის ათაბაგნი, თუმცა ითვლებოდნენ
საქართველოს მეფის მანდატურთ-უსუცესად, მაინც სტდი-
ლობდნენ თავიანთი კუნჭული შემოკზლუდათ საკუთარ
სამართალ-განონებით. ამას გარდა იგივე განონები ამტ-
კიცებენ, რომ მათი დამწერნი ყოფილან ფრიად განათ-
ლებულნი პირნი და ღრმად მცოდნენი ქართუფის ენისა.
ხოლო დიდებულ საფარის მონასტრისა ღ სს. ჩუქრთმა-ქან-
დაგი გვიჩვენებს, რომ ამ დროს საქართველოში აუკავებულნი
ყოფილან სასუროთ-მოძღვრო სკოლებსა. ბექა-აღბუღას
„სამართალი“ მთლად შეტანილია ვახტანგ VI «სჯულ-
დებაში» და აგრეთვე დაბეჭდილია ჩუბინაშვილის ქრის-
ტიანობაში.

ეკკლესიის დამოკიდებულება. საქართველოს გა-
ნაწილების შემდეგ თვით ეკკლესიაც ორ საქათალიგოზოდ
გაიყო: აფხაზეთ-იმერეთისა და ამერეთისა (მცხეთისა).
აფხაზეთ იმერთა პირველ ქათალიგოსად გამწესდა იოაკი-
მე. გელათის 1426 წელს შედგენილ გუჯარში სწერია:
პატრიარქი იერუსალიმისა და ანტიოქიისა მისაილ მო-
კვდ საქართველოში, რათა ვცნა სარწმუნოების მდგომა-
რეობა ამ საქრისტიანო ქვეყანაშიო. მე პატრიარქი და
მეფე ბაგრატ იმერეთისა, დადიანი, გურგიელ დიდი, ერის-
თავთ-ერისთავნი ღ ბედიის მთავარ-ეპისკოპოსი იოაკიმე

შევიყარებით ერთად და განვიხილეთ დავთრები, საგვარეულო სიანი და იადგარები, და ვცნაით, რომ საქართველოს ქათალიგოზებს ძველ დროს აგურთხეკდნენ ანტიოქიის პატრიარქნი. ამიტომაც მეფე ბაგრატისა და სხვა წარჩინებულ პირთა სურვილისამებრ, ქათალიგოსად იმერეთისა, ოდიშისა, გურიისა და აფხაზეთისა ვაკურთხე წარჩინებული იოაკიმე, მთავარ-ეპისკოპოზი ბუდიისა. მთელი აფხაზეთი, რომელსაც ქრისტიანობა დაეტოვა, ამ იოაკიმემ კვალად ქრისტიანობაზე მოაქციაო.— ამნაირდვე დაირღვა კავშირი მცხეთის სვეტი-ცხოველსა და სამცხის ეკლესიას შორის. აქნობამდის სამცხის მიტროპოლიტებს ნიშნავდა ქათალიგოზი საქართველოსა, ამის შემდეგ კი ანტიოქიის პატრიარქი. დოროთეოს, პატრიარქი იერუსალიმისა, ათაბაგ მფეკაბუეს (1502 წ.) სწერს, რომ დღეის შემდეგ სამცხის ეპისკოპოსთა გურთხეკა მიმიცია მანუკერელისთვისაო ღ მისთვისვე მიმინიჭებია ხელმწიფება შეკვრისა ღ გასწნისაო.— ამავ დროს თვით ეასეთის ეკლესიამაც მოინდომა განცალკეება და დაემორჩილა ამ ქვეყნის უმთავრესს ეპისკოპოსს—ალავერდისას და მის-მიერ მცხეთის ქათალიგოზსაც.

ასრე განაწილდა დიდებულა სამეფო ბაგრატ III-სა, დავით აღმაშენებლისა და თამარ-ბრწყინვალისა. მაგრამ ასრეთი დაქუცმაცებაც არ აკმარეს საქართველოს იმ ვაცებმა, რომელნიც ამ დროს განაგებდნენ ქვეყანას. მალე დროში იმერეთის მეფეს განუდგნენ ერისთავნი გურიისა, სამეგრელოსი, აფხაზეთისა, სვანეთისა და იწოდნენ დამოუკიდებელ მთავრებად. ამის შემდეგ სრუ-

ლიად ღაირლვა ჩვენი ქვეყნის ერთობა და ძირი გამკეთხარა საქართველოს ძლიერებას.

მეფენი

ქართლისა	{	კოსტანტინე III	(1469—1505)
		დავით VIII	(1505—1525)
იმერეთისა	{	ბაგრატ II	(1455—1478)
		ალექსანდრე II	(1478—1510)
კახეთისა	{	გიორგი I	(1471—1492)
		ალექსანდრე I	(1492—1511)
		აუ-გიორგი II	(1511—1513)

იმერეთის მეფის ბაგრატს უნდოდა ეუფუნა ქართლ-შიაც, ამიტომ დიდი ჯარები დაამოსადა. ქართლის მეფის კი უნდოდა შემოერთებინა კახეთი. ამ დროს მოკვდა კახეთის მეფე დავით I და გამეფდა მისი შვილი გიორგი, რომელმაც პირობა შეკრა ბაგრატთან, რათა ერთად შეებრძოლონ ქართლის მეფეს. გიორგიმ ყველა წინანდელი ერისთავები გამოსცვალა, მათ მაგიერ თავის მომხრენი განაწესა ყველგან: ჭიზიუს, ელისენს, წუკეთს, დიდოეთს, თიანეთს, ჭიაურს, შილდას, ყვარელს, მარტყოფს, გრემს და სხვ. ალაკერდში დასვა კახეთის უმთავრესი ეპისკოპოსი. გააშენა და გაამშვენებინა გრემი. მოსპობნარებიდამ „სკურეთი“ და იწოდა კახეთის მეფედ. დიდოელებიც დაემორჩილნენ მას, ხოლო თუშნი და სეკსურნი თავს არ უსრიდნენ.

იმერეთის მეფე გი, მინამ წამოვიდოდა ქართლზე, დაეცა დადიან კამეუს. ბაგრატმა აიღო კამეუსის ციხეები. (1477 წ.) კამეუსმა სრული მორჩილება გამოუცხადა და სთხოვა პატიება. ბაგრატმა აპატია, გამოართვა დიდი ჯარები და ქართლში წამოვიდა. ქართლის მეფე კოსტანტინე უხრძოლველად დაემორჩილა მას.

კახეთის მეფე კერ მიეშველა ბაგრატს, რადგან იმ დროს სპარსელები იაყუბ-ხანის წინამძღოლობით შემოსულიყვნენ კახეთში და დაეჭირათ ხერკი, საგურამო, მარტ-ყოფი და თიანეთი. ტახტი რომ არ დაეკარგა, გიორგი მეფემ სპარსეთის შაჰს უსუნ-ჭასანს გაუგზავნა სანიუქრები, მონები და მსველები და სრული მორჩილება გამოუცხადა.

უკან მიმავალი იმერეთის მეფე ბაგრატი რაჭაში გარდაიცვალა (1478 წ.) და ტახტი დაიწა მის შვილს ალექსანდრე II-ს, რომელსაც არ დამორჩილდა კამეუ დადიანი. მას მიჭბამეს: გურიელმა კახაბერ, შარვაშიძემ, გელაჯანმა. ამით ისარგებლა ქართლის მეფემ და შევიდა იმერეთში. იჭაურმა ერისთავებმა სიხარულით მიიღეს მეფე კოსტანტინე, ალექსანდრე გი მთებში მიიმალა. აჭაური მთავრები დაემორჩილნენ ქართლის მეფეს. იმერეთის დამშვიდების შემდეგ მეფე კოსტანტინე ისევ ქართლს მოვიდა კამეუ დადიანითურთ. შემოიკრიბა ჯარი ღ მიუსტა ათაბაგ მანუჩარს, რომელიც მას არ ემორჩილებოდა. მეფე რომ სამცხეს შევიდა, მანუჩარი იჭიდგან გაიქცა. კოსტანტინემ დაიპყრო მთელი არსიანის მთებს აჭეთი სამცხე, გაამაგრა მისი ციხეები და დაბრუნდა. კამეუ დადიანი იმერეთს გაისტუმრა. მეორე წელიწადს მოკვდა ეს დადიანი და იმერეთში ისევ არეულობა მოხდა. ამ არეულობით ისარგებლა

ათბაგ მანუჩარმა ზ კვალად დაიპყრო სამცხე, გოსტანტინე მიუსტა მას, მაგრამ მწკაკედ დამარცხებული უკანკე დაბრუნდა (1483 წ.) ალექსანდრემ აიღო ქუთაისი, ეკურთხა მეფედ და დაიპყრა იმერეთი. გოსტანტინემ მოიშველია კაკას-მთიულნი, გადაიარა ღიხის მთა, დაიპყრა იმერეთი, აიღო ქუთაისი და იქ დადგა და იწყო ქვეყნის მაგრება. ღიხარიტ დადიანი ვამეყისძე მისი შემწე იყო (1486 წ.).

მეფე რომ იმერეთს იყო, სამცხესა და ქართლს შემოესია იაყუბ ყანი. სამცხიდაც ყანმა წარგზავნა თვისი რაზმები და გააოხრებანა დხანისი და ქვეშის ხევი (1486 წ.). ორი წლის შემდეგ ამავე ყანმა წარმოგზავნა საღაღბეგ დიდძალის ღაშქრით. ამან დაიწყო შენება ქაოზიანისა და აღჯაყაღის ციხეებისა და მერე მოადგა თბილისს. შეიქმნა დიდი ბრძოლა. მტერს სასტიკად შეებნენ ქაიხოსრო ციციშვილი, ვაკას ვაკახიშვილი და ხარათიანნი. ესენი დაეცნენ თათრებს ჭანდას და გაყლიტეს იგინი სრულიად. მიესმა-რა გოსტანტინე მეფეს თათართა შემოსევა, იმერეთიდაც მსწრაფლ წამოვიდა. თბილისის მბრძოლ თათრებს შეეშინდათ და გაბრუნდნენ. დაბრუნებულ მტრებს კუმიანის ბოლოს გზა შეუგრეს იმავე ქაიხოსრო ციციშვილმა და ხარათაშვილებმა. ქართველებმა მუსრი გააკლეს მტერს, თაკები დასტარეს მათ მომირებს ზ ღობეების მარგილებზე ჩამოაცვეს. ხალილი გაიქცა ყანთან. იმერთა მეფე ალექსანდრემ, გოსტანტინეს ქართლში დაბრუნებისაკე-უძალ, სუანთა შემწეობით, ისევე ქუთაისი აიღო და მეგობრული ზავი შეჭრა დადიანთან.

მაღლე ყაენმა ისევე შემოუსია ქართლს ლაშქარი. კოსტანტინემ მოშველება სთხოვა ათაბაგს და გახელეს, მაგრამ იგინი არ მოეშველნენ. მეფემ იწყო მაგრება ქვეყნისა. თათარნი მოვიდნენ ოსმალეთის მხარეს და იჭიდგან კოჯრის ციხეს შემოებრძოლნენ. მეცისოვნენი ღამე გაიპარნენ. დილას მტრებმა შემუსრეს ციხე და თბილისს მოადგნენ. მეფე ნიზბისს იდგა. თათართა რაზმები გაიფანტნენ სხაბრათიანოში და იწყეს რბეკა და ოხრება ქვეყნისა. მათ შეებნენ ენაგეთის მდგომნი სულსან ბარათაშვილი, ქაიხოსრო ციციშვილი, ქაიხოსრო თურმანიძე და აქა-იქ შემუსრეს მტრის რაზმები. გვირგვინად იბრძოდნენ აგრეთვე ქაიხოსრო ჯავახი, ქავთარ და სოლალაშვილი, რომელთაც ოცი კაცით დაამარცხეს თათართა რაზმი, რომელსაც შეადგენდა 300 მეომარი. ესმათრა თბილისს მდგომ თათრებს ეს ამბავი, შეეშინდათ, აიყარნენ და გაიქცნენ. მეფე მიუსტა ქაოზიანსა და ალჯაფალას და შემუსრა. საქართველოში დაშთენილი ელიც გასწვივიტა და დიდის ალაფით დაბრუნდა.

დაბრუნებულ მეფეს ძრეელ აწუხებდა ის გარემოება, რომ საქართველო განაწილებულ იყო და ქსურდა მისი შეერთება და გაძლიერება. ამიტომაც მოიწვია თბილისში ქათალიკოს-ეპისკოპოსნი და წარწინებულნი კაცნი და შეეკითხა მათ: „თუ რაჲ ჭყონ განდგომილებისათვის ქვეყანათა, და ვითარ მოაგონ კვალად მეფობასაკე თვისსა“. დიდებულებმა მეფეს ასრეთი რჩევა მისცეს: „გინადგან იმერნი, კახნი და სამცხელნი მტკიცედ დგანან ერთგულებასა ზედა თვის-მიერვე ამორჩეულ მეფეთა და ათაბაგისა, ამისთვის არ გირჩევთ მათთან ბრძოლასა: რამეთუ

თუმცა მრე გეგმენტ ერთსა, არღარა მოგვცემს მეორე ნე-
ბასა. ვაცადოთ უამი, უკეთუ კვლად აგოს ღმერთმან მე-
ფობასა შენსა“. მეუკმაც მიიღო ესრეთი რჩევა ღ ლირ-
ხია მშვიდობა.

ამ დროს ათაბაგად იყო ვვარუვარე, რომელმაც და-
იპყრა მთელი სამცხე. იგი იყო კაცი მხნე, ახოკანი და
ძლიერი. ამ ვვარუვარემ დიდი სახელი გაითქვა შორეულ
ქვეყნებშიაც, და გაითქვა ამ სასით. შაჰს (ნუსი) წასულ-
იყო კინმე მესი აბრეშუმის საყიდლად. ამ ვაჭარ მესს-
სა ღ შაჰელ ვაჭარს ჩხუბი მოუვიდათ. შაჰელი მოერია მესსს
და სცემა. მამინ მესსმა „აქადა სიმხნე და ძალი ათაბა-
გისა და დასთხოვა მუჭარა“. შაჰელი უმეტესად გაბრაზ-
და, უწყალოდ ჰგემა მესსსა, წაართვა რაც რამ ებადა,
გამოაგდო და თანაც ეს სიტყვები მოამხსა: „არ მიმი-
ბას უური სამსჯელითა დუქანსა ჩემსა და მიცეს წიხლი
დარბაზსა ამას ჩემსა ათაბაგმან შენმან ამისთვის“. და-
ღონებული და გამწარებული მესსი ვაჭარი დაბრუნდა სამ-
შობლოში და ტირილით შესჩივლა ათაბაგს. ვვარუვარემ
ამოიჩინა 500 ჭაბუკი, მესსსა ურა კვიცებზე, გაიარა
დბანისის ხევი, გადავიდა მტკვარზე ღ მივიდა შაჰს უცნობ-
ლად და „უყო უოკვლნივე თქმულნი ვაჭარსა მას შაჰელსა ღ
მისცა მესსსა ჭონება თვისი, გარნა სხვა არა რაჲ ანო ქვეყა-
ნათა ღ მოჭალაქეთა“. შემდეგ გამობრუნდა, შემოკლო უა-
რათა, გამოკლო მუსრანნი და მოაწია შიდა-ქართლს. ციცი
ციციშვილმა და ქართლელებმა შეიტყეს - რა ათაბაგის
მოსკლა, შემოკრბნენ ფიცხლად, გამოკვიდნენ და მოეწი-
ნენ. ათაბაგმა თვის მღკეართ შემოუთვალა: ძმრკალი ქვეყ-
ნები გაკიარ-გამოვიარე და არც ერთს არა ვაკნე-რა. ჭა-

თამი რა არის, ისიც კი არ დაუზარალებ. სოლო უმეტესად განვადიდე სახელი ქართველთა, რადგან ვუმტრე მტერსა. ამისთვის ჯერ არს თქვენდაცა სინხარული, რამეთუ ვარ მკვიდრი და მონათესავე თქვენი. აწ მიტევეთ, რათა წარვიდე მშვიდობითა. ქართლელებმა მიუგზავნეს მრკველ ეპისკოპოსი და შეუთვალეს: „ანუ მოკვდ და მორჩილ ექმენ მეფესა ჩვენსა, ანუ შეგიბურობთ, რამეთუ ხელთა შინა ჩვენთა ხარ“. ათაბაგი უარჯყოფდა შეპურობასა ღ ეპისკოპოსს სთხოვდა მშვიდობასა. მრკველმა მიუგო: „არა უწყი, რამეთუ ძალი ხნაკს აღმართისა“. უვარუვარემ განაწყო რაზმი საბრძოლველად. მრკველი რაზმის შირას უშიშარ ადგილას დააყენა. ქართლელები მიუსტნენ უვარუვარეს. შეიბნენ. და „ექმნა ბრძოლა სასტიკი. არა დაშთნენ მესხნი, რომელი არა დაიკოდა, ანუ არა დაჭკოდა, ღ ანუ თვით ათაბაგმან არა მოჭკვეთა მკლავი. ჭკრა შუბი შალიკაშვილმა მახაბელსა ღ გარდააჭრუნა ცხენიდან. მრჩარე მახაბელმა მოუერა ხმალი ღ წარუგვეთა კისერი ცხენსა მისსა“. იძლივნენ ქართლელები. გამარჯვებულ ათაბაგმა დაბრუნებისას ათრეკინა მრკველი და თანაც ეუბნებოდა: „უგეთუ ხნაკს ძალი აღმართისა, ნებამ დაფარცხოს თავდაღმართი“.

ეს ათაბაგი მოკვდა 1500 წ. და განათაბგდა მისი ძე ქაიხოსრო და მის შემდეგ მკეჭაბუკ დიდი. ამ დროს ოსმალთ წართვეს გურიელს ჭანეთი და აჭარა. მკეჭაბუკი მივიდა ფაშებთან და ერთგულება გამოუცხადა. ფაშებმა მისცეს აჭარა, ჭანეთი და დამტკიცეს ათაბაგად. ოსმალები დაბრუნდნენ. მკეჭაბუკმა ტყე-ღრეში მიძალუელი ხალხი დააშენა მათსაკე დედულ-მამულში და ააშენა

ქვეყანა. მზეკებაზე მისთვის უწოდებენ „დიდს“, რომ „დღეთა მისთა აწა აღფრინდა ქათამიცა უსამართლოდ სიათბავოსა შინა“.

ასრეთი იყო საქართველს ვითარება, რომ მოკვდა კახეთის მეფე გიორგი I და გამეფდა ალექსანდრე I, რომელმაც სპარსთა შიშისა გამო მიჰმართა რუსეთის ხელმწიფეს და შეძწობა ითხოვა. მოკვდა აგრეთვე ქართლის მეფე კოსტანტინე და გამეფდა მე მისი დაკით VIII. ამ დროს შემოესია ქართლს იმერეთის მეფე და აიღო გორი. აქედან ისევ ძალე დაბრუნდა თავის ქვეყანაში, რადგან იქ არეულობა მოხდა. ალექსანდრე მეფემ დაამშვიდა ქვეყანა და მოკვდა (1510 წ.). მას დაწინებენ ძენი: ბაგრატ, დაკით და კასტანგ. მეორე წელიწადს გიორგი აუფანყდა თავის მამას კახეთის მეფე ალექსანდრეს, მოჰკლა იგი და თვითონ გამეფდა. ეს გიორგი ფრინად ბოროტი კაცი იყო და მისთვის ეწოდა ავგიორგი.

იმერეთის მეფის წასვლის შემდეგ დაკით მეფე მიუსტა გორში მდგომ იმერთა მეციხოვნეებს, დაამარცხა იგინა და დაიპყრა ციხე. აქედან მივიდა ატენს და დაიბანაჲ. ავგიორგი მიუსტა მას და, რადგან ატენის ციხე გამაგრებული დასკდა, უკანვე დაბრუნდა და დაუწყო ქართლს ოსრება. მეფე დაკითი მშვიდობის მოყვარე კაცი იყო და ამიტომ ავგიორგისთან შებმას არ აპირობდა: ძმთა სისხლი რად უნდა დაიდუაროსო. მისი ძმა ბაგრატო ვი აქეზებდა მეფეს და ეუბნებოდა: „წაგვართვა კახეთი და ახლა ქართლის წართმევაც სურს“. ამ ბაგრატმა ძმა-მეფეს სთხოვა: საუფლის-წულოდ მომეცი

მუსრანი, არაგვისა და ქსნიის ხეობანი მთიულ-მოხვეითურთ და „ძე აღუდგები მტრად ავ-გიორგის“. დავითმაც მისცა. ბაგრატმა ააშენა მუსრანს „ციხე მტკვრისა“. ავ-გიორგი მიუსტა მას და ალყა-შემოარტყა ციხეს. სამ თვეს ბრძოდა, მაგრამ ციხე კერ აიღო. ბრძნ-მორეულმა ავ-გიორგიმ ბაგრატს გაუგზავნა ერთი ლიტრა ღვინო და დაცინვით შეუთვალა: „სარ ძე მეფისა და არს უამი მრავალი, რომელსა არა გისკამს, აწ იხმე“. ბაგრატს ჭაში ჰყვანდა ცოცხალი ორავგულები. ერთი მათგან გაუგზავნა ავ-გიორგის და დაცინვითვე მოასვენა: „სამ თვე მეოფობ ქსანსა ზედა და არა გიკეპებია. იგემე, რამეთუ ცოცხალ არს“. ცოცხალი თევზი რომ მოასთვეს, ავ-გიორგის ძლიერ გაუკვირდა. აჭამდის მას ეგონა, რომ საცაა ციხე კარებს გამიღებს სიუმილისაგამო და ახლა კი დაწმუნდა, რომ იქ ბეკრი სურსათი იყო. მოშორდა ციხეს, ჯიანს დაარბევინა ქართლი ჭ თვითონაც გაჰყვა ნადირობითა და შიგვით, რადგან არაკის შიში არ ჰქონდა. ამ შემთხვევით ისარგებლა ბაგრატმა. ძალისის ხეობაში მზირად ჩაუსაფრდა და ნადირობით გართულ ავ-გიორგიმ რომ მოაწია აჭამდის, თავს დაესხა, მოსრა მისი მსლებელნი, შეიპყრო იგი და მტკვრის ციხეში შეამწყვდია (1513 წ.). ამავე წელწადს ავ-გიორგი აჭკე მოაშთვეს. მას დარჩა მცირე წლოვანი ყმაწვილი — ლევანი.

დავით მეფე შიგვიდა კახეთში, დაიპყრო იგი ჭ დაბრუნდა. ქართლს რომ მივიდა, მხოლოდ მაშინ გაიგო დავით მეფემ, რომ ავ-გიორგის დარჩენია შიგვილი. აჭამდის კი იგი დაწმუნებულ იყო, რომ ავ-გიორგის გარ-

დაცვალებით კახეთის სამეფო შტო სრულად მოისპოვო. ამიტომ კახეთს გაგზავნა თვისი ძმა ბაგრატ და დაავალა მოიძიოს მცირე წლოვანი ლეკანი. ეს ლეკანი ამ დროს 7 წლისა იყო და იგი დაემალა თავის სახლში გარსეკან ჩოღაყაშვილს, მის ნათესავს. ბაგრატი კახეთში რომ შევიდა, კახელებმა დიდი ფიციით დაიფიცეს: ლეკანისა ღრა ვიციით რაო. ბაგრატის გასაცრელებლად გარსეკან ჩოღაყაშვილმა ასრეთი ხვანჯი იხმარა: მიიწვია იგი სტუმრად და სმა-ჭამის დროს მოამსახურა ლეკანი „შუშკერის სამოსლითა“ და თანაც ასრე ფიცგულობდა: „რომელი ღრა გესილგოთ თქვენ თვინიერ მისსა, არცა მცირე და არცა დიდი, არავინ მუყეს და არცა უწყოდე“. ბაგრატმა ირწმუნა მისი ფიცი და დაბრუნდა. ხოლო გარსეკანმა ყრმა ლეკანი წაიყვანა და ოჩანის ციხეში დამალა. ქართლ-კახეთი დროებით შეერთდა.

ამასობაში სპარსეთში მეტად გაძლიერდა შაჰ-ისმაილი. ამან დაიპყრო ბაღხი, ბუხარა და ქობულთა. ოსმალთა სიმბუღლკარისაგამო სპარსნი ალია მოციქულის სარწმუნოებაზე მოაქცია, თვით იწოდა მედ ალიასი. გაიგორა შაჰ-ისმაილის გაძლიერება, დავით მეფემ ყაენის წინაშე დიდის ძღვენით წარგზავნა თავისი შვილი რამაზი, ითხოვა მშვიდობა და მორჩილება გამოუცხადა. ამ დროს კახელებმა ოჩანის ციხიდან ჩამოიყვანეს ლეკანი და გაამეფეს. დავით მეფე შვილის მოლოდინში იყო და კახეთისთვის არ ზრუნავდა. მალე რეკაზი დაბრუნდა და მოიტანა კარგი ამბავი: შაჰ-ისმაილს საქართველოსთვის არ სცალვდა, მას ამ დროს ომი ჰქონდა ხონთქართან, რომელმაც იგი დაამარცხა.

მშვიდობის ამბავი რომ მოუვიდა დაკითხ, გაეშურა კეხეთისკენ და გაწის შემოადგა მალნარის ციხეს, რომელშიაც გამაგრებულ იყო ლეკანი. ციხე ისე შეამჭირვა, რომ უგვე აპირებდნენ მის მოციმას. ამ დროს მეფეს მოუვიდა ამბავი: ჭართლს შემოესივნენ ოსმალები. ეს ამბავი მეფემ ჯერ არ შეატყობინა. და რომ დაეჩქარებინა ციხის დაპყრობა, გაგზავნა მთავარ-ეპისკოპოსი და ამილახორი და მეციხოვნეებს შეუთვალა: „ციხე მოგვეცით, თორემ სიყმილით ამოგხრცავთ“. მეციხოვნენ უგვე დათანხმდნენ, რომ მთავარ-ეპისკოპოსმა ოსმალთა მოსკლის ამბავი გაუმელაგნა დედოფალს ლეკანის დედას და უხტრა საიდუმლოდ: „ნუ გეშის: ღამეს ამას წარვალოთ. განმაგრდი“. დედოფალი გამხნედა და უხტრა: „კარ მისა მაგრებასა და მიუცემლობასა“. უოკელივე ეს გამოჟღაბრდა. მეფე აიყარა და მსწრაფლ დაბრუნდა. თავს დაესხა ოსმალთ, შემუსრა იგინი, აოტა, აილო მათი: ლაფი ღ თბილისს მივიდა. აქედან ისევე გახტოს წავიდა. მაგრამ ჭიზიეში დაუმარცხდა და უკანვე გამოაშურა.

ლეკანს მწე-მფარველად გამოუწინდა მამია გურიელი, რომლისათვის ლეკანს მოციქული გაეგზავნა და თვის საცოლედ ეთხოვნა მისი ჭალი თინათინ. გურიელი ათაბაგის შემწეობით შემოვიდა ჭართლში. მეფე მიუსტა მას. მოხისში მეფეს დაუმარცხდა. გურიელმა მოაწია მუსრანს და შეუერთდა ლეკან მეფეს. გურიელმა დაკით მეფეს შემოუთვალა: „თქვენ წინაშე კედრებად მოკედი და არა სახრბოლველად. კუოთ ზავი სიუკარულისა, კინაიდგან ჩვენ გარემოს არიან მტერნი ძლიერნი, კითარცა უენი,

რომელი იზუორებს ქვეყანათა“. დაკითვც დაუთანსმა.
 «იხილნეს ურთიერთნი, ზაუ-ჭუეკს, უძღვნეს და წარვიდ-
 ნენ თვის-თვისად».

გურიელის სიტყვა მალე გამართლდა. დიდძალის
 ლაშქრით შაჰ-ისმალი წამოვიდა სპარსეთიდან საქრთვე-
 ლოს გასამაჰმადიანებლად. დაკით მეფემ იწყო ქვეყნის
 მაგრება. შემოიკრება ჯარი და მიეგება მტერს სომხით-
 ში. მტრის მოწინავე ლაშქარი სრულიად შემუსრა, ხოტა
 და დეკნა უყო. ამ დროს შაჰ-ისმაილმა, რომელიც აქამ-
 დე სათარში იდგა, უკანიდგან შემოუარა უკვე დაღალულ
 ქართველებს და მუსრი გააკლო. მერე მოადგა თბი-
 ლისს. ქალაქის ციხის თაკს შეუჩინა კაცები, მიისყიდა
 იგი დიდის საჩუქრებით და ასრე აიღო თბილისი. და-
 ლეწა ხატ-ჯვარი და იაკარ-ჭყო აქაურობა. შემდეგ აკ-
 ლაბრის ხიდის უურზედ აგო მქითი. ამ დრომდის თბი-
 ლისის ქალაქში მაჰმადიანთა სალოცავი არ ყოფილა და
 ახლა ესეც გაჩნდა. თბილისიდან ყანმა ჯარი შეუსია
 ქართლს და სამცხეს. მოარბია ქვეყანა, თბილისის ცი-
 ხეში მცველები ჩაყენა, წაიდა სპარსეთს და მოკვდა
 (1523 წ.). მეფე მიუსტა თბილისს და აიღო. დაიპყრა
 აგრეთვე აღჯყალა და ქართლიდგან გარეკა მაჰმადიანთა
 ელნი. შემდეგ აღიკვეცა მონღოზნად და მეფობა დაუტო-
 ვა თავის ძმას გიორგის.

მეფენი

ქართლისა	}	გიორგი IX	(1525—1534)
		ლუარსაბ I	(1534—1558)
იმერეთისა		ბაგრატ III	(1510—1548)
კახეთისა		ლევან I	(1520—1574)

ღირსეულ ხანს ერთმანერთს მეგობრობდნენ მეფენი გიორგი, ბაგრატ და ლევან. ათაბაგი უპარყვარე აგრეთვე მოწილდებოდა ქართლის მეფე გიორგის. ამ დროს, ქართლის ცხოვრების თქმით, სულთანმა სულეიმან, რომელიც გადამტკრებოდა ყაენს და სურდა დაემხრო ძლიერება სპარსთა, ქართველ მეფეებს შემოუთვალა: „ადგილი სჯულისა თქვენისა—იერუსალიმი დაიპურეს უსჯულოთა. აწ მიმინიჭებოეს თქვენდა. მოკედით და განასხენით იგინი და დაიპურენით თქვენდა“. აქ მატიანე ამასაც უმატებს, რომ სულთანი ასრე იმიტომ მოიჭრაო, რათა ქართველნი „არა მიერსენ ყაენსა“ ყველა ეს მეფენი და ათაბაგი წავიდნენ იერუსალიმს. ამ ქალაქს რომ მიუახლოვდნენ, მისი მცხოვრებლების მოციქულები მეფეებს დაეკითხნენ: „გვაუწყეთ: უკეთუ ხართ მტერნი, მცირედ გვიჩანთ და უკეთუ სიტუიარ, მრავალ ხართ“. ამათ მიუგეს: „მებრძოლნი ვართ ძალითა მაგაკ ადგილისათა“. ასრეთი ზასუსი რომ მიუვიდათ ქალაქელებს, გამოვიდნენ და შემოებნენ. ქართველებმა დაამარცხეს იგინი და აიღეს იერუსალიმი. მოილოცეს აქაურნი სიწმინდაკენი და დიდის აღაფით უკანკე დაბრუნდნენ. ამ თხრობას საფუძველი ედება მითაც, რომ ამ სულეიმან ხონთქარმა თა-

ვის ცოლის თხოვნით, რომელიც შესაძლებელია ქართ-
ველი ქალი ყოფილიყო, ბრძანება გასცა უფლის საფ-
ლავის კარის ბჭეში მცველები დაედგინათ და იერუსა-
ლიმის მოსალაგად მოსულთაგან ეკრიფათ ხარკი: ყო-
ველი რომელისაგან 14 გროში (პიასტრი), ბერძნისა-
7 გრ., არაბ-ეგვიპტელებისაგან 3 გრ. და სხ. მარტო
ქართველ მლოცვასა და აბაშელს სრულიად არა გადახ-
დებოდა-რა. სანუტი სწერს: „ქართველი ერი ფრიად მე-
ომარია და ბრძოლა-ომში უშიშარი. ივინი მეტად სა-
შიშარნი არიან და ფრიად ავნებენ არაბთ, სპარსებს, მი-
დიელებს და ასურელებს. მარტო ქართველებს აქვთ უფ-
ლება იერუსალიმში შევიდნენ ახდელ დროშა-აღმებით
და ამისთვის არაკითარი ხარკი არ გადახადონ. არაბნი
ვერ ბედვენ მათ წყენას“.

ამ დროს თვით ხონთქარი ებრძოდა ყაენს, რომ-
ელსაც წაართვა ერევანი. სულთნის სიანლოკესაგამო
ქართველებს შეეშინდათ ფრიად. მ. გრამ სულთანნი სა-
ქართველოში არ შემოვიდა, არამედ ერევნიდამ წავიდა
ბაღდადს. მისი სპასხეუტი შევიდა სამცხეს და აქედგან
გადავიდა იმერეთს. ათაბაგი მზე-ჭაბუკ ოსმალთა მომხ-
რე იყო. ბაგრატ მეფე ეურჩებოდა მათ. მტერი რომ
მიუხსლოდა ქუთაისს, ბაგრატი მიიძალა მთათა სიმაგ-
რეებში. ოსმალთ გადასწევს ქუთაისი და გელათი, მო-
არბიეს არე-მარე და უკანვე წავიდნენ. ბაგრატი მოეპატ-
რონა ქვეყნას და დაიწყო შენება დანგრეულ-დაჭრეულ
ქალაქისა.

შემდეგ ბაგრატმა შემოიკრიბა ჯარი და მიუხტა
ათაბაგს, დაამარცხა იგი, დაატყვევა და დაიჭირა სამც-

ხე. ხოლო თვის შემწე გურიელს მისცა აჭარა და ჭანეთი. ამ დროს შაჰ-თამაზი აღმხედრდა და მოვიდა საქართველოს დასარბევად. ყანმა დაიბანაკა ყარაბაღს. მასთან მივიდნენ მეფენი ბაგრატ და ლევან. ყანმა აღუთქვა ბაგრატს შემწეობა და დიდად დაჟილდოვებული გამოსიტუმრა. ბაგრატი სამცხეს მივიდა. ათაბაგის ყვარყვარეს ძე ქაიხოსრომ მოიყვანა ოსმალთა ჯარი და თან მოიტანა დიდ-დიდი ზარბაზნები. გურიელის შემწეობით მეფემ ოსმალნი შემუსრა, წაართვა ზარბაზნები და იმერეთს წააღებინა. ოსმალთა ხონთქარი მეტად განძვინდა და დიარბუქირის ფაშები წარმოგზავა. ბაგრატმა მიიშველია ქართლის მეფე ლუარსაბ და ბასიანში შეება მტერს. ქართველნი იძლივნენ, რადგან მესხელებმა უღალატეს.

კახეთის მეფე ლევანმა ბოდბეში იკურთხა გვირგვინი, გურიელის ქალი თინათინი მოიყვანა გრემს ღ ჯვარი დაიწერა. მისგან ეყოლა ალექსანდრე და იასე. მაგრამ მალე თინათინი გაეყარა ქმარს, რადგან იგი მეძავი და გარყვნილი კაცი იყო, მოლოზნად შესდგა, ააშენა შუა-მთის მონატერი და მას შესწირა დიდი მამულები: უჯარმას რვა მეკომური, ბელაქანს—ექვსი მეკომური ურია და ორი კომლი ქართველი, გრემს ორი მეკომური და აგრეთვე მთელი სოფელი გულგულა მის მიდამოთი. ამის შემდეგ ლევანმა შეირთო დაღისტნის შამხალის ქალი, რომლისაგან მიეცნენ: გიორგი, ელიმურზა, ვასტანგი და ხაოსრო. ხოლო ლევანმა დასტოვა გარყვნილობა და შეუდგა სამეფოს შენებას. კახეთს შემოუერთა ფშავ-ხევსურეთ თუშეთი, დაიმორჩილა ღ დაიპყრო ლეკნი, რომელნიც დაასახლა ფიფინეთში (ჭარში).

გამეფებისაკე უმაღ ლუარსაბმა შეჭკრა ზაკი იმერეთისა და კახეთის მეფეებთან. ამათ მეგობრობამ გაძლიერა სამივე სამეფო. სამცხისათაბაგიც მეგობრობდა გიორგის.

ლუარსაბმა მეგობრობა არ გასწყვიტა კახეთისა და იმერეთის მეფეებთან. ყახს არ ემორჩილებოდა და თავს არ უხრიდა, არამედ აშენებდა ციხე-სიმაგრეებს და გამზადებოდა საბრძოლველად. შაჰ-თამაზი შემოვიდა საქართველში, აიღო ციხე ბერთვისისა. საცა გასწყვიტა ყველა მეციხოვნე. აქედან გამოიარა თბილისზე, აიღო იგი, მერე შეესია ქართლს, დაიპყრო გორი და ციხენი წედისი, ვერა და ატენი. აქვე დაატყვევა ლუარსაბ მეფის დედა და და. თამაზის გულითადი სურვილი იყო დაესუტებინა ქართლ-კახეთის სამეფოები და გაემდიერებინა იმერეთი და მის შემწეობით დაემსო ოსმალთა ძლიერება. მაგრამ სპარსეთში მომხდარ არეულობამ აღარ დააცალა: შაჰი ყარაბაღში დაბრუნდა, და თან-წასხა 30,000 ტყვე-ქართველი და აგრეთვე დედა და და ლუარსაბისა. საქართველს ციხე-სიმაგრეებში ჩააყენა თავისი ჯარები და იგინი ჩააბარა შაკერდი ზიად-ოღლის, განჯის ბეგლარ-ბეგს.

ამაკე ხანს ოსმალებმა წართვეს ბაგრატს აჭარალაზისტანი და ჭორახის პირზე ააშენეს ბათუმი და იმას იქით ზღვის პირზე გონია. იმერეთის მეფემ თავის მომხრეებითურთ ერთი კიდევ სცადა თავისი ღონე: დაეცა ოსმალებს, მაგრამ ამოდ: ოსმალთ გაემარჯვათ. ბაგრატმა საათაბაგოც ყვარყვარეს შეიღს ქაიხოსროს დაუბრუნა, თვითონ ყვარყვარე კი ტყვეობაში მოკვდა.

ამავე დროს არც ქართლ-კახეთის მეფეები იყვნენ განცხრომაში. ქართლის მეფე ლუარსაბმა განდევნა სა-ქართველოდგან სპარსეთის ჯარები. ლევანმა კი 1547 წ. სასულოვანად გაიმარჯვა ასან-ბეგზე, რომელიც შირვანის მმართველად იყო დაყენებული თამაზისაგან და სპი-რად არბედა ხოლმე კახეთს. თვით ასან-ბეგი მოკლულ და შირვანი აკლებულ და აოსრებულ იქმნა. ამის შემდეგ ორთავ მეფეთ შირობა დასდეს, რათა ერთად ვასუსნი ეგოთ სპარსთათვის. იმათ გაანთავისუფლეს თბილისი და სპარსულთ ჯარი განდევნეს და აღაოსრეს ადირბეიხანი. სამწუხაროდ ასრე კარგად დაწყობილი საქმე დიდ-სანს არ გაგრძელდა: ლევან მეფის გული მოისყიდა შაჰის ძღვენი-მა და მოწყალეობამ. ლევანი წავიდა უარაბადს წინაშე შა-ჰისა (1548 წ.). იქაც ლევანმა კარგი სამსახური გაუწია შაჰს: მან მოჭკლა დერვიშ-მეჭმადი, შვილი შირვანის მთელობელის ასან-ბეგისა, რომელიც აუჯანყდა შაჰსა. ლე-ვანი დიდის სანუჭრებით დაბრუნდა კახეთში. ამავე წელს მოკვდა იმერეთის მეფე ბაგრატ III და გამეფდა იმი-ლი შვილი გიორგი.

ყენი ქართველ ტყვეებითურთ სპარსეთს რომ წავი-და, ლუარსაბმა შემოიკრიბა ლაშქარი და შეება აქაურ სპარსელებს. ზედი-ზედ დაამარცხა უიზილბაშნი და წა-ართვა მათ ყველა ციხე-სიმაგრეები, გარდა თბილისისა და გორისა. ეუწყა-რა ეს ამბები განჯის ბეგლარ-ბეგ შა-კერდი ზიადოღლის, შემოიკრიბა დიდი ჯარი და გამო-ემართა ქართლისაკენ. ლუარსაბ მეფე მივიდა სომხითს და დაიბანაკა გარისს. შაკერდი ზიადოღლიც მოვიდა და შორი-ასლო მეფის ბანაკისა დადგა. მტრებმა დაუწყეს

ერთმანერთს ყელყელაობა. ბრძოლის წინა ღამეს მეფემ
ნახა სიზმარი. გათენებისას მან მოიხმო ქათალიგოზი
ნიკოლოზ, თავისი შვილები სვიმონ, დავით და აგრეთ-
ვე ყველა დიდებულნი, და უთხრა მათ: „წუხელ ვნახე
სიზმარი, უსაფილოდ ჩვენ გაგვიმარჯვება წინამდგომარე
ომში და მტერნი დამარცხდებიან. ამ ომშივე მე მომკვ-
ლენ და ჩემს მომკვლელსაც ქართველები მოჭკვლენო“.
მერე უფროსს თავის შვილს სვიმონს მოჭსტიდა სული
და სთქვა: „ხელმწიფობას ამას ვაძლევ და გიდეც ღირ-
სიაო“. ყველამ სვიმონს დაუკრა თავი და ყველანი ეამ-
ბოჩნენ მას ხელზე, ხოლო ქათალიგოზმა აგურთხა იგი.
ამის შემდეგ ლუარსაბი შეეკედრა ქართველებს: სპარსე-
ლებს რომ შემუსრავთ, მერე ჩემი გვამი წასვკენთ მცხე-
თას და იქ დამარსეთო. ამ სიტყვასზედ ყველანი ატირდ-
ნენ და მეფეს უჩიეს: „რადგან მაგისტანა სიზმარი გი-
ნახავს, მტერს ნულარ შეკებმით და გაეშორდეთო“. მე-
ფემ ვასუსად სთქვა: აქნობამდის არც სონთქრისა და
არც ყაენისათვის ზურგი არ შემოქცევია და ახლა ერთ
ვიღაც ყაჯარს (ზიად ოღლი ყაჯარის გვარისა იყო)
როგორ გავეჭვო“.

ამის შემდეგ ლუარსაბმა ჯარს წაუმძღვარა სვიმო-
ნი და თვითონ კი ქათალიგოზითა და თავის მცირე ამ-
ლით უკან დადგა. სვიმონმა თავის ჯარის ერთი ნაწი-
ლი საფარში დამალა, ხოლო დანარჩენით შეება მტერს.
ომი რომ გაცხარდა, ქართველებმა განკებ უკან დაიწიეს,
ვითომ შეშინებულებმა, სპარსელებს ეგონათ ეს არის გა-
ვიმარჯვებო და იმედინად შემოუტყეს ქართველებს.
ამ დროს სვიმონის დამალული რაზმი თავს დაეს-

ხა სპარსელებს, რომელნიც აირივნენ, ჰირი იბრუ-
ნეს და გაიქცნენ. სვიმონი დაეწია მათ და მუსრი
გაკლო. თვით შაჰვერდიმ კი გაასწრო და სიკვ-
დილს გადურჩა. სვიმონი რომ მტერს სდეკნიდა, ერთი
დასტა მტრის ჯარისა მავმად სულთნის მოთავეობით
შეიმალა ტყეში და შეუნიშნავად გაპარვას შეეცადა. ამ
დასტამ თვალი შეასწრო ლუარსაბის ამალას. თვით
სულთან მავმადმა იცნო მეფე და შეუტია მას. გაიმარ-
თა სასტიკი ბრძოლა. ლუარსაბს დაემტკრა ყველა სალ-
მარი იარაღი. ამასობაში მტერი იძლია და გაიქცა. მე-
ფე გამოეკიდა, დაეწია, გაქენებული ცხენით დაემტკრა
მავმად სულთანს და ცხენიანად ძირს დასცა იგი. მერე
სსკებსაც დაედევნა და ცხენის ძგერებით იბრძოდა. ბო-
ლოს... მეფის ცხენს ფეხი მიწის ნასკდომში ჩაუვარ-
და და მხედრითურთ გაიშხლართა იქვე. ერთი სპარ-
სი—ზაქირი მიჰვარდა მეფეს და მასვილი დასცა. მე-
ფის ამალის კაცებმა ზაქირი მოჰკლეს და ბეკრი სსკა
სპარსელიც გაუღიტეს მამის უბედურების ამბავი რომ მი-
ესმა სვიმონს, სპარსთა დეკნას თავი ანება და მამასთან
მოიჭრა. შესწუსდნენ ქართველნი. ლუარსაბმა მალე სული
განუტყვა. მისი გვამი წამოასვენეს მცხეთას და დასაფ-
ლავეს სვეტი-ცხოვლის ტაძარში (1557 წ.)

ამავე ხანს მეფე ლევანმა მოიწვია რუსის ჯარი და
ჩააყენა კახეთის ციხეებში. ამისთვის დიდად გაუწყრა
შაჰ-თამაზი. შეშინებულმა ლევან მეფემ რუსნი რუსეთსკე
გაისტუმრა.

რუსეთი. ბიზანტიის რომ დაიძლია (1454 წ.) და
აგრეთვე ტრანსკავკასია (1462 წ.), საქართველომ უნებ-

ლიელ თვალი მიანუერთ ჩრდილოეთს, საქრისტიანო რუსეთს. ამ რუსეთის უფრო ახლო მომიჯნავე იყო კასეთის სამეფო და ამიტომაც პირველად კასთ მეფეებმა მიჭმართეს რუსთა სელმწიფეს შემწეობის სათხოვნელად. აჭედგან მოელოდნენ იგინი იმგვარსაკე შემწეობას, რაგვარსაც ქართველნი ჩვეულნი იყვნენ ბიზანტიისაგან. ამ მიზნით მოციქულები გაიგზავნა რუსეთს პირველად კასეთის მეფე ალექსანდრისაგან (1492 წ.) და შემდეგ ლევანისაგან (1558 წ.). ხოლო რუსეთს ამ დროს არ შეეწეოდა იმდენი ძალ-ღონე, რომ ქართველებისათვის შემწეობა აღმოეჩინა. მართალია, იოანე გროზნის ამ დროს უგვე შეემუსრა მონგოლთა სამეფონი: ყაზანისა (1552 წ.) და აშტარხანისა (1556 წ.), მაგრამ, მიუსედაკად ამისა, თათარნი ისეკ მძლავრობდნენ რუსეთში, ყირიმის თათარნი მოსვენებას არ აძლევდნენ რუსთა სასელმწიფოს. ამავე იოანე გროზნისაკე დროს ეს ყირიმის თათარნი შეესივნენ რუსეთს, დაიპყრეს მოსკოვნი ღ დასწვეს (1571 წ.), გასწვიტეს იმდენი ხალხი, რომ დასოცილთა გვაშებით აივსო მოსკოვ-მდინარე ღ ამას გარდა თათართაგან ტყვეთ წაყვანილ იქმნა 100000-ზედაც უმეტესი კაცი. ასრე შეწუხებულნი იყო თვით რუსეთი მაშინ, როდესაც ლევან მეფე აჭედგან მოელოდა შეელასა და ითხოვდა ჯარს. ლევან მეფემ რუსთა მეშველი რაზმი რომ მალე უგანვე გაისტუმრა, ამის უმთავრესი მიზეზი უნდა ყოფილიყო მათი რიცხვის სიმცირე. ეს რაზმი ისე ცოტა ეჩვენა მეფეს, რომ მათ შემწეობით წინ კერ დაუდგებოდა სპარსეთის ძლიერ ლაშქარს. რუსეთს კი ჯერ არ შეეძლო მოეშველებინა დიდი ჯარი. საქართველოს

სამეფოებისა და სამთავროებისთვის ფრიად სულ-საყრელი იყო ერთმანერთის დასლლუება და მეგობრობა; ამ გვარ მეგობრობას არაჲნი დაეძებდა სამწუსაროდ.

ამაჲე უამს ეკუთვნის გრიგოლ სამთავნელის დადგენილობა (გუჯარი 1549 წ.): თავად-ახნაუროთ წირვისა და ჰანაშვიდის გარდასდგეინებისათვის ეკვლესიას უნდა შესწირონ ცხენი და იარაღი; კაცის-მკვლელმა უნდა გადისადოს ეკვლესიისთვის 5 ხარი, ცოლის განტეკებისათვის 5 ძროხა; ქადაგი და მისანი ცხვირით გასეიბრდეს, თუ გი შეინანებს — ორი ძროხა გადასდეს; თუ ვინმე დადაღოს მკითხაკები და კუდიანები, ეკვლესიისთვის გადასადოს 4 ძროხა, დადაღულმა გი ერთი ძროხა; გაუთსოვარ დედაკაცის მტაცებელს გადასდეს ორი ძროხა, გათსოვილისას — ოთხი. ღვდელს, რომელიც ამათ დასწერს ჯვარს, აესდება ხარისხი, სოლო თუ შეინანებს, გადასდება 3 ძროხა; რომელიც ნათესაობრივ კაჲშიწს შებილწაკენ, ჩაიქოლონ. ღვდელს ქურდობისა და იარაღის სმარებისათვის აესდება ღირსება, თუ გი შეინანებს, გადასდება 3 ძროხა; ღვდელს, რომელიც საეკვლესიო წესებს აღუსრულებს ეკვლესიისაგან განუენებულს და შეჩვენებულს, აღესდება ღირსება; ღვდელს, რომელიც სომხის საწმუნობის კაცს ან გაუნათლავს სახლს და ან აღუსრულებს საეკვლესიო წესებს, გადასდება 3 ძროხა; როდესაც ქართული ირთავს სომხის ქალს ანუ ქართველი ქალი სომესს, ღვდელი მოკალკა სომესი (კაციცა და ქალიც) ქართულად მონათლოს, სოლო თუ ამას არ იზამენ, ღვდელმა შეუღლების ნება არ უნდა მისცეს, რადგან იგინი

უნდა დაისჯნენ სპეკულაციო სასჯელით. ვინც შეაგინებს თვისის დაწინდულ საცოლეს სიწმინდაკეს, დაისჯება 3 ძროხის გადახდეინებით; ვინც მარსკას გასტუხავს, გადახდება 2 ძროხა. ღვედელს, რომელიც ეკელიის გარედ შეასრულებს ნათლობის წესს უემბაზოთ, ალესდება ხარისსი, თუ კი შეინანებს, გადახდება 3 ძროხა.

მეფენი

ქართლისა	{	სვიმონ I	(1558 — 1600)
		დაუთ-სან	(1569 — 1578)
		გიორგი X	(1600 — 1605)
იმერეთისა	{	გიორგი II	(1548 — 1581)
		ლევან	(1581 — 1590)
		როსტომ	(1590 — 1605)
კახეთისა	ალექსანდრე II	(1574 — 1605)	

სვიმონი მეფედ ეკურთხა მცხეთაში. ამ დროს იგი იყო ოცი წლის ვაჟკაცი. მან შემოიკრიბა ჯარი და შეუდგა ქართლიდამ სზარსთა გამეუება — გარეკას. ქართველნი მამაცურად იბრძოდნენ უკვლვან. მალე წაართვეს მტრებს გორის ციხე და მრავალი სხვა სიმაგრეები; თბილისი კი ვერ აიღეს, რადგან ძალიან გამაგრებული იყო სზართაგან. გამარჯვებულმა სვიმონ მეფემ შეირთო კახთა მეფის ასული ნესტან-დარეჯან (1559 წ.) და დადგა სატახტო ქალაქ გორს. ამ სიხარულის დროს მეფეს ისევ სამშობლოს განთავისუფლება ახსოვდა. იგი სწუხდა,

რომ თბილისი მტრებს ეჭირათ. მეფის წიხილში მონაწილეობას იღებდა აგრეთვე ყველა ქართლელი და უფრო მეტად კი არჩილ მუსხრანბატონი. იგი თავის გუნდით ეკირთებოდა თბილისს და მის არე-მარეს და სიცოცხლეს უმწარებდა სპარსელთ. ხან აქ, ხან იქ თავს ესხმოდა მოულოდნელად და ყლუტავდა. საუბედუროდ ამ გულად მამულის შვილს საფურცლეს დაუიარცხდა. იგი შეიპყრეს ცოლ-შვილით ჭ წარგზავნეს სპარსეთს (1560 წ.)

მეორე წელიწადს სვიმონმა შემოიკრიბა ჯარი და დადგა ციხედიდს (ბეგოთან). მას მოეშველა ცოლის ძმა გიორგი. სვიმონს აზრად ჰქონდა დასცემოდა თბილისს, რომლის მტკეპლებსაც მალე შემოუერთდა განჯის ბეგლარბეგი შაჰკერდი ზიადოღლი. ეს სპარსელნი უგრძნეულად დაეცნენ ქართველებს ციხედიდს. შეიქმნა სასტიკი ბრძოლა. ქართველები დამარცხდნენ და გაიქცნენ. მოკლულ იქმნა სვიმონის ცოლის ძმა გიორგი. გამარჯვებული შაჰკერდი ისევ თბილისს დაბრუნდა. სვიმონი გორს მივიდა.

სვიმონის დამარცხებით ისარგებლა მისმა ძმამ დავითმა. მან მიიმხრო სამხითის დიდგვარობა, წავიდა სპარსეთს და შაჰ-თამაზს მოასსენა: «მაჰმადს ვირწმუნებ, თუ ქართლის სამეფოს მე მომცემო.» უაენს დიდად იაშა. გაუძარტა მეფლისი. თავის გვერდს დაისვა. მისი მსლებელნიც მიიწვია. დავითი გამაჰმადიანდა და მასთან მისული თავად-აზნაურნიც. უაენი სიხარულით ფეხზედ აღარ იდგა. დავითს თავის შვილად ჰხადიდა. უწოდა მას დაუთხან, უბოძა 2000 თუმანი, კაზა, სარტყელი, სიასამურის ტყავი, თავჯი, სძალი, ხანჯალი, მარგალიტის სა-

ბუნარი, ოქროთი დაკაზმული ცსენი, ოქროს სურს და თასი. დააჯილდოვა ზგრეთვე ქაწოკელნი თავად-აზნაურნი. დაუთხანს მიეცა ქართლის მეფობა და დიდი ჯარი ამ სამეფოს დასაპყრობად. ამასთანავე ყაენმა განჯისა და ყარაბაღის ხანებსაც უბრძანა მიშველებოდნენ დაუთხანს.

ამნიერი ძალით დაუთ-ხანი წამოვიდა თავის ძმის სვიმონის შესამუსრავად, მაგრამ სვიმონმა ორჯერ ზედ-ზედ დაამარცხა იგი. მალე დაუთ-ხანს მიემხრო დაღის-ტნის შამხალი. გაძლიერებულ დაუთ-ხანს სვიმონი ისევ შეება სოფელ ფარცხისთან. მტრებზე გამარჯვება სვიმონს არ დააცადა ქვეყნის მოღალატე კახაბერ ყორღანაშვილმა, რომლის ჯაშუშობით, გაცხარებული ომის დროს, სპარსეთ დაიჭირეს სვიმონი და წარგზავნეს სპარსეთს. თამაზმა ჯერ ალექსიანად მიიღო, მაგრამ როდესაც სვიმონმა გამაჭმადიანებაზე უარი უთხრა, იგი ალა-მუტის ციხეში დაამწყვდია.

დაუთხანი დაჯდა მეფედ (1569 წ.). ქვეყნის წესიერად მმართველსა და პატრონობას იგი სრულად ყურს არ უგდებდა. ზოგი ერთი თავადები მის დროს მეტად გაძლიერდნენ ჭ გათამაზდნენ. იგინი ისაკუთრებდნენ სამეფო მიწა-წყალს და ქონებას. სიღამონ სიღამონიძემ ამოყლიტა თავადნი ბაზლიძენი და შეიჭმნა ანაგვის ხეობის პატონად. თვით დაუთხანი დაემოყვრა ელიზბარ ქვენათელაველს და ქსნის ხეობის ერისთავთა მისცა.

დაუთხანის დიდი მოწინააღმდეგე იყო სპასპეტი სანინო ბარათაშვილი, კაცი ფრიად კეთილი. ამ ბარათაშვილმა კახაბერ ყორღანაშვილს სამაგიერო გადაუხადა ჯაშუშობისა და ქვეყნის მოღალატეობისათვის. კოჯრად-

გან მომავალი ყორღანაშვილი შეიპყრო და გელეიყარის კლდეზედ გადააგდო და თანაც მიამხსა: „უკეთუ კეთილ-არს გაცემა ქვეყნისა და მეფისა, ისილე აწ შენცა“. ეს ამბავი ხალხმა რომ გაიგო, გამოსთქვა: „ყორღანასძე ქარაფრინდა, სელი ჭკრეს და გადაფრინდა.“

ამ დროს კახეთიც მშვიდობიანად არ იყო. აქ მოკვდა მეფე ლევანი და ქვეყანას დაუპატრონდნენ მისნი ძენი: ელი-მურჯა, ხოსრო და ვახტანგი. მაგრამ ალექსანდრე, ლევანისავე ძე, ნაშობი მისის ჰირველი ცოლის თინათინისაგან, წამოედგა ძმებს, დაუთხანის შემწეობით დაეცა მათ თორღას, დაამარცხა, დასოცა და თვითონ გამეფდა (1574 წ.). ეს ალექსანდრე დიდად მტრობდა სვიმონის ცოლს ნესტან-დაჩუჯანს, ლეიძლ დას თავის ძმებისას. ალექსანდრეს ჩაგონებით მისი სიმამრი ბარბამ ამილახვარი და ქსნის ერისთავი ელიზბარ თავს დაესხნენ ნესტან-დაჩუჯანს, კავთის-ხეგს, და აიკლეს მისი საჩხო-საბადებელი. ეს ამბავი ხალხმა რომ გაიგო, გამოსთქვა: „ვაჟ სვიმონ მეფის საქონელსაო“.

ეს ალექსანდრე მეფე დიდი მოსარჩლე იყო შაჰთამაზისა და მისი ყურ-მოჭრილი ყმა. ამიტომაც ყანი სწყალობდა ამ მეფეს. ეს იყო მიზეზი, რომ სპარსელები გავიდნენ კახეთიდან. ქვეყანამ ძლივს თავისუფლად ამოისუნთქა. ალექსანდრე ბეჯითად შეუდგა კახეთის შენებას და აღორძინებას. მალე დროში ისეთი უშიშარი და მშვიდობიანი შეიქმნა ეს ქვეყანა, რომ ტანჯულნი და დევნიულნი ქართლ-საათაბაგო-იმერეთიდან აქ მოდიოდნენ და აქვე სახლდებოდნენ სამუდამოდ.

კახეთის სამეფო რომ სტებებოდა მშვიდობიანობითა და წესიერებით, ქართლის სამეფო-გი უგუნურ და-

უთხანის სელში იწიწვნებოდა და იტანჯებოდა. ხალხს მკრად სძულდა თავისი მეფე. წარჩინებულნიც აბეზარს მოსულეივნენ მისგან. მარჯვე დროს ელოდნენ, რომ იგი ტასტიდამ ჩამოეკდოთ. ეს დროც მოვიდა: თამაზი მოკვდა და სპარსეთში აჯანყება მოჭხდა.

სპარსეთის არეულობით ისარგებლა აგრეთვე სულთან მურად III-მ, რომელმაც ლალა-ფაშის წინამძღოლობით 15,000 კაცი გამოგზავნა საქართველოში. ლალა-ფაშამ დაიჭირა თავრიზი, ერევანი და განჯა. სამეფოს აუკლებლობა პირობად დაუდო და კახეთს მეფეც წაიყვანა შირვანს. დაიპყრო შირვანი და მერე მოვიდა და აიღო თბილისიც. დაუთხანი მიიმალა მთებში.

უმეფოდ დარჩენილი ერისთავნი მუსრან ბატონის თაემჯდომარეობით შეიყარნენ და შავი შეჭკრეს ლალა-ფაშასთან, რომელიც, გაამაყებულნი თავის ძლევა-მოღობით, ახლა წავიდა იმერეთის დასაპყრობად. აქ დაუმატცხდა და ისეც თბილისისკენ დაბრუნდა. ქართლები შეეხნენ ზეგემარჯვათ. ლალა-ფაშა გაიქცა შირვანს, შემოიკრიბა დიდი ჯარი ზე ისეც მალე მუსრანში დაიბადა.

ამასობაში სპარსეთის არეულობაც დაბოლოვდა. გახელმწიფდა ხუდაბანდი. ამან განთავისუფლა სვიმონი, ისეც ტახტი დაუბრუნა, მისცა ჯარები, ფული, გამოგზავნა საქართველოში და დააკალა ოსმალთ გაძეგება ქართლადამ. სვიმონი მოვიდა, ოსმალთში დადგა და მოიწვია ქართველნი სამშობლოისა და ჯვარის დასაცგელად. ქართველნიც შეუერთდნენ. სვიმონი დაეცა ოსმალთ, დაამარცხა იგინი და განდგენა გორიდამ, მერე აიღო ოსმალთ უმთავრესი ქალაქი თბილისი. ლალა სამცხიდამ

ოსმალეთში გაიქცა. დაუთხანიც კოსტანტინოპოლში წავიდა და იქვე მოკვდა.

სვიმონი გამეფდა. მან დაიწყო ქალაქებისა და ციხეების შენება. აწიოკებული და ტანჯული სალხი დაამშვიდა. მაგრამ ქართლის აღორძინება დიდხანს არ გაგრძელებულა. კასეთის მეფე ალექსანდრე იდუმალად დაეცა დიდობაში მყოფ მეფეს და დაამარცხა იგი. სვიმონმა ძლიერ ისინა თავი და მთებში მიიმალა. ალექსანდრემ აღასრულა ქართლი, გადასწვა მინდორ-კენასები, ბევრი ქართლელი დატყვევა და ბევრნიც სტანჯა. სვიმონ მეფემ ხელდასულ შეტყაობა ჯარი და დაეცა ალექსანდრეს ჭოტორთან. შემუსრა იგი და წაართვა ყველა თვისი ნივთები და ტყვენი. ალექსანდრე გაიქცა და მალაროში დადგა. ბოლოს ეს მეფენი შეარიგა სვიმონის ნათესავ აშოთანმა.

იმერეთშიაც მშვიდობიანობა არ იყო. გიორგი გურიელი გაეყარა თავის ცოლს დადიანის ასულს და შეირთო მეფე გიორგის ასული. დადიანს ეს ეწყინა და ჭილაძეების დასმარებით დაეცა მეფეს იანეთში, მაგრამ იძლია. დადიანი გაიქცა ოსმალეთში, მეფემ კი დაიჭირა სამეგრელო. სულთანს გაუსარდა დადიანის მისვლა და ტრაპუნტისა და არზრუმის ჯარებით გამოგზავნა იმერეთში. გურიელი იძულებული შეიქმნა 10,000 დრახმის მიეცა დადიანისათვის და შერიგებოდა. გურიელისაგან გაშვებული დადიანის ქალი შეირთო ბაგრატმა, გიორგი მეფის ძემ.

ესრე სამივე სამეფოებში სანატრელი მშვიდობიანობა არ ჰსუფუკდა. მუდამ ომიანობის ამბავი ისმოდა და

ხან ერთი გუთხე საქართველოსა იწიწკნებოდა, ხან მეორე, ხან მესამე.

ჟერ სამი წელიწადი არ შესრულებულ იყო ლაღაფაშის განდევნის შემდეგ, რომ ისევე ოსმალეთის ახალი ჯარი სინანაფაშის წინამძღოლობით შემოერთდა თბილისს, აიღო იგი (1581 წ.) და თვისი ჯარით დაბანაკდა სოფელ მუხრანში. ამავე დროს სინანაფაშის მომხრენი: მეფე იმერთა გიორგი, დადიანი და გურიელი შემოვიდნენ ქართლში. ოსმალნი სვიმონმა დაამარცხა და თბილისში შერეკა, იმერლებს შეუერთა გზა. იმერლებმა ზავი შეჭკრეს სვიმონთან და დაბრუნდნენ. მეფე გიორგი ამის შემდეგ მალე მოკვდა (1585 წ.) და იმერეთის ტახტი დარჩა თორმეტი წლის ლეკანს, გიორგის შვილს.

სვიმონს მტკიცედ გადაწყვეტილი ჰქონდა გაენთავისუფლებინა სამშობლო ოსმალთაგან. ამიტომაც იგი დაუმეგობრდა სამცხის ათაბაგ მანუჩარს და მიათხოვა მას თავისი ასული ელენე. სიძის შემწეობით სვიმონი შემოერთდა თბილისს, დაამარცხა ოსმალნი და განდევნა. (1583 წ.). სვიმონმა აგრეთვე წაართვა ოსმალთ სამშვილდე და ლორი.

ოსმალთა სულთანს რომ მიუვიდა საქართველოს ამბები, ფრიად განრისხდა და დიდძალის ლაშქრით გამოგზავნა ფერად ფაშა. ამან აიღო ლორი და ხატის სოფელში დაიბანაკა. სვიმონის ჯარი ხრამის პირას დდგა. ბრძოლის წინად სვიმონმა დიდი გამბედაობა გამოიჩინა. ოსმალების ფაშასთან მივიდა, სვიმონ მეფის მოციქულად მოკული შერიგების შესასებ მოსალაპარაკებლად. ფაშამ კერ იცნო, კარგად მიიღო და პატივით

გაისტუმრა. სვიმონის აზრი ის იყო, რომ დაკთვალე-
რებინა ოსმალთა ბანაკი და გაეგო მისი აკაკი. რა
ნახა ყოველივე ეს თავის თვალთ, მეორე დღესვე თავს
დაესხა ოსმალთ, მუსრი გააგლო მათ, აიგლო მათი ბა-
ნაკი და დიდის ალაფით თბილისს დაბრუნდა. მერე მი-
უსტა დბანისსაც და მთელი ეს სეობაც დაიხურა. ოს-
მალნი ძალე გაძეგებულ იქმნენ საათაბაგოდამაც.

სამცხიდან მეფე სვიმონი გადავიდა იმერეთში, სა-
ცა მას მიემხრნენ ზემო-იმერეთის ბატონები. ლევან მე-
ფე შეებრძოლა სვიმონს, მაგრამ დამარცხებულ და ლეჩ-
ხუმში განდევნილ იქმნა. სვიმონმა გამოართვა მძევლები
იმერლებს და ქართლში მოვიდა. ლევანი კი ქუთაისს
დაბრუნდა და სვიმონის მომხრე დადიანზე გაილაშქრა,
მაგრამ დაუმარცხდა. დადიანმა დაატყვევა ზ შხუის ცი-
ხეში დაამწყვდია. აქვე მოკვდა ლევანი ზ, დადიანის სურ-
ვილისამებრ, იმერეთში გამეფდა როსტომი (1590 წ.),
შვილის შვილი ბაგრატ III.

გამეფდა თუ არა როსტომი, მისი მწე და მფარ-
ველი ძამია დადიანი მოკვდა და გადადიანდა მისი ძმა
მანუჩარი, რომელიც აგრეთვე კარგი მეგობარი იყო როს-
ტომისა. მაგრამ გურიელმა როსტომის მაგიერ მონ-
ღმა გამეფება ვახტანგის შვილის-შვილის ბაგრატისა.
ოსმალთა ჯარების შემწეობით გაამეფა კიდევ. ჩიჯავა-
ძეებს ჩამოართვა საჩინო, რადგან ისინი ბაგრატს არ
ემორჩილებოდნენ და მისცა მეორე ჩიჯავაძეს.

ამისთანა უთავბოლოობისა და შფოთისა გამო
ქართლის მეფე სელ-მეორედ შევიდა იმერეთში, აიგლო ქუ-
თაისი, განდევნა გურიის ჯარი, ჩააყენა იქ თავის მმართ-

ველები, და თვითონ კი დაბრუნდა. მაგრამ როსტომმა დადიანის შემწეობით ისევე განდევნა სვიმონის ჯარი და შიმართველები.

ამის გამო მეფე სვიმონი მესამედ შევიდა იმერეთში, აიღო სკანდუ, კაცხი, სვირი და ქუთაისი. როსტომი გაიქცა ოდიშში მანუჩართან. სვიმონი დაუდევნა მას, რადგან უნდოდა იმერეთ-ქართლის შეერთება, მაგრამ სოფელ ოფიშკვეტთან დაუჩრცხდა (1590 წ.) და ქართლს გამოიქცა. მოწინააღმდეგეთ დაჩნათ სვიმონის ზარბაზნები და ალაფი.

დამარცხებული სვიმონ მეფე იმერეთიდან ქართლს მოვიდა მარტო-მარტო. მისი ჯარი მოჭყვანდათ მის სარდლებს. მეფე იჯდა თავის საყვარელ ცხენ შურდანზედ. მან გამოიარა კოლბურზედ და მოვიდა კავთის-სიკეს ღამე. ფრიად დამაშვრალ მეფემ ღამის სათევად ბინა სთხოვა ქველიძის მეუღლეს. ამ ქალმა, რომლის ქმარიც მეფეს გაჭეოლდა იმერეთის ომში, კერ იცნოსტუმარი. სუფრა რომ გაუშალა, ჰკითხა: „მეფე რას იქს, როგორ მშვიდობით გადურჩა ომსა“. სვიმონმა მიუგო: „არა ვიცი რა.“ — ნეტა ჩემი ქმარი-ღა როგორ არისო, კვლავ შეგეითხა დედაკაცი. მეფემ უხასუსხა: „არა ვიცი-რა თუ რა შეემთხვა მეფის ღაშქარსა“. მაშინ დედაკაცმა სთქვა: ნეტა ღმერთმა მისედოს მეფეს წყალობით და გველინოს სვიმონის ცოცხლობით გამოსკლავ ღ სხვანი უკვლანა მისი ჭირის სანაცვლონი იყვნენო.“ მეორე დღეს სვიმონი ქალაქისკენ წავიდა. ამ დედაკაცმა მაშინ შეიტყო თავის სტუმრის ვინაობა, როდესაც მეფემ მისი ქმარი გააზნაურა და უწყალობა უმა-მამული.

მეფის იმერეთის ომში ყოფნის დროს ოსმალი
ლორის ციხიდან შემოესივნენ ქართლს, აიკლეს იგი და
გორი გაამაგრეს. სვიმონმა ზავი შეჭკრა როსტომ მე-
ფესთან, დაიბრუნა იმერეთიდან თვისი დატყვევებული
მეცისოვნები და ისევ შეუდგა ჯარის შემოკრებას. მერე
მიუხტა ლორეს, დაამარცხა ოსმალი და აიკლო ეს ცი-
ხე-სიმაგრე. ასლა ოსმალით ხელში იყო მარტო გორი.
მეფე გაეშურა ამ ქალაქის ასაღებადაც. სვიმონმა იერიში
რომ მიიტანა ქალაქზე, ოსმალით ზარბაზნები დაუშინ-
ეს და უგუ-აქციეს. მეფე ავიდა გორის-ჯვარს და იქ
დადგა. აქ რომ იყო, ერთხელ სადილის დროს ღვინო-
თა და თრიაქით გამხიარულებულმა მეფემ უთხრა თავის
მსლებლებს: „გორის ბაღებში მწკანილს ესედაც, მისი
ჭამა მინდა და მომტანი კი არაჲინ არისო.“ სვიმონის
რწმინდა დაეშვა მთიდან, შეცვივდა ბაღებში და იწყო მწკა-
ნილის კრეფა. ოსმალით ზარბაზნები დაუშინეს. სვიმონ-
ის რწმინდგან ბეკრი დახოცეს, სხვათა შორის მოკ-
ლეს მეფის შაჰის ძმისწული გორხაც. დანარჩენთ მეფეს
მიუტანეს მწკანილი. ამის შემდეგ სვიმონს ოსმალებმა
უწოდეს დელი-სიმონ (გიჟი-სვიმონ). ამ დელი-სიმონმა
1598 წ. გორს გასო შემოარტყა თავისი ჯარი და ცხ.რს
თვის ბრძოლის შემდეგ აიღო ეს ციხე, ოსმალი და-
ატყვევა, მათვე ციხის კედლები დანგრევიანა, დანგრეული
ციხის ქვები ზურგით მტკვრის პირას ჩაატანინა და წყალ-
ში გადაყრვიანა. ამის შემდეგ იგინი გაყლიტა, სოლო
მთი ცოლ-შვილი ქართველებს დაურვიდა.

განძვინებულ ხონთქარმა სვიმონ მეფის დასასჯე-
ლად ჯაფარ ფაშა გამოგზავნა. მას ჰყვანდა 20,000

მეომარი, აღჭურვილი წერაქვებითა, ბარებითა, ცულ-სერ-სებითა და სხ. იარაღათ. ჯაფარ ფაშა მოვიდა და დადგა ნასიდურს. მის პირის პირ საღივრანს დაიბანაკა სვიმონმა. სამი დღე ასრე იდგნენ ერთმანერთის შემცქერალნი. ბრძოლის წინად სვიმონმა განიზრახა მტრის ბანაკი დაეთვალიერებინა. ათი ცხენოსანი და ერთი მუხუკე წაიყვანა, მივიდა ნასიდურის თაკს და გადახედა მტრის ლაშქარს. რომ შეეტყუა მათი მზადულობა, მუხუკეს ბუკი დააყვირებინა. ამ ხმაზედ ოსმალნი ფიცხლავ აიშალნენ: ეკონათ ქართველები დაგვესხნენო. მეფემ მოჭკურცხდა თაკის ბანაკისკენ. მას მდეკარი გამოეკიდა. მეფის გაჭენებულ ცხენს ღიაში ფეხი ჩაუვარდა. მდეკარი დაწივნენ, შეიპყრეს სვიმონი და ჯაფარს მიჭკვარეს. გახარებულ ჯაფარ ფაშამ მეფეს თავი დაუკრა და მერე სტამბოლში გაგზავნა. ქართველნი სვიმონის შვილის გიორგის მოთაგობით გამოეკიდნენ ოსმალთ, მაგრამ ისინი ღორეში შეცვივნენ.

სვიმონის დატყუებების ამბავი რომ მიუვიდა სონთქარს, დიდი შადღუხი გადისადა და გასცა ბრძანება მის სახელმწიფოს ყველა ქალაქებში ქუჩები მოერთოთ და სამი დღის განმავლობაში ეუჭმათ და ემხიარულათ. მაღე თვით სვიმონიც მიიყვანეს სტამბოლს. სონთქარმა მას უთხრა: თუ დამემორჩილები და ხარჯს მომცემ, ისევე მეფობას დაგიბრუნებო. სვიმონმა დამორჩილებაც და ხარჯის ძლევაც უარტყო. რისგამო იგი დააპატიმრეს შვიდ-კოშკიანს ციხეში. მის მაგიერ ქართლში გამეფდა გიორგი.

გიორგი მე X-ს გულათადი სურვილი იყო გაე-

თავისუფლებინა თვისი მამა. სულთანს ამისთვის ითხოვდა ხარჯს მთელი ქართლიდამ და ზოგიერთ ციხებს. სვიმონმა ეს არ ისურვა და სასყიდლის ერთბაშად გადასდა მოინდომა. სულთანი ამ პირობაზე ბოლოს დათანხმდა. მოციქულებმა ფული რომ წაიღეს, სვიმონი უკვე გარდაცვლილ იყო *). სულთანმა ფული მანც გამოართო და მოციქულებს მისცა მეფის გვამი, რომელიც მოიტანეს და მცხეთაში დამარხეს.

ასრეთი იყო გაკლენა ოსმალთა საქართველოზე მამინ, როდესაც სპარსეთის ტახტზე ადვიდა შაჰ-აბაზ I, დიდი. მას ფიქრადაც არ მოსდოდა საქართველოს დატოვება ოსმალთათვის. 1601 წ. საქართველოს დაპყრობისათვის ასტყდა სამინელი ომი ოსმალთა და სპარსთა შორის. აბაზმა მიიწვია ქართლ-კახეთის მეფენი და შემოერთა ერევანს, რომელიც ოსმალთ ეჭირათ. ქალაქის ასადებად პირველად იერიში მიიტანეს ქართველებმა და შეცვიდნენ შიგ. ამათ მიჭყუნენ სპარსნი. ერევანი აიღეს და მისნი მტკვლნი ამოსწყვიტეს. ამის შემდეგ გიორგი მეფეს უთხრა ყაენმა: „მართალია, სონტქარი ჩემი მტერიც იყო, მაგრამ უფრო მეტად შენი. და რადგან იგი იძლია ჩემი ძალით, ამიტომ ჯილდოდ უნდა მომცე ღორე ბერდუჯის სეობიანად.“ მეფე იძულებული იყო მიეცა, რადგან შაჰ-აბაზი ძლიერი იყო და ამასთან ღორის გამაჭმადიანებულ ერისთავს აღარ სურდა ქართლის მეფის მოჩხილებაში ყოფნა. ღორის დათმობისათვის ყაენმა მეფეს დაუნიშნა ყოველწლივ 300 თუმანი, რომე-

*) ზოგი ერთნი სწერენ მოსწამლესო.

ლიც მას უნდა მიეღო სპარსეთის ხაზინიდან. ამაკე დროს უანმა კახეთის მეფეს ჩამოართო კაკ-ელისენი (საინგილო) ღ ამის მაგიერ უოკელ წლივ დაუნიშნა ჯილდოდ 700 თუმანი.

ამის შემდეგ ქართლ-კახეთი დაემორჩილა შაჰ-ახაზის ხელმწიფებს. მაგრამ ეს ხელმწიფება იუკადრისეს ჩვენმა მეფეებმა და ამიტომაც მიჭმართეს რუსეთის ხელმწიფეს და სთხოვეს მფარველობა და შემწეობა. მანაც აღუთქვა. მაგრამ ამით უფრო გაარისსეს ახაზი და უფრო მეტ განსაცდელში ჩააგდეს სამეფოები.

კახეთის მეფის ალექსანდრე II შვილ დაკითმა, შაჰის ჩაგონებით, შეიპყრო თვისი ძმა გიორგი და დააწყვდია თორღას ციხეში, სოლო თორმეტნი მისნი მომხრენი გადმოჰყარა ჭოეთის ციხიდან და სსკანი ჰატიმარ-ჭყო. მან შეიპყრო აგრეთვე თვისი მოხუცებული მამაც და დააწყვდია. ასრე გამოეფდა კახეთს ეს დაკითმი, კაცი ამაჟი, ლაღი, მრისხანე. მას ცოლად ჰყვანდა მუხრანბატონის ასული ქეთევან, რომლისაგან მიეცა ერთი ვაჟი — თეიმურაზ. დაკითმა იმეფა მხოლოდ ეჭეს თვეს და მოკვდა (1603 წ.). მისი შვილი თეიმურაზ წარგზავნეს სპარსეთს. ამ დროს იჭვე იყო ალექსანდრე მეფის შვილი კოსტანტინე, რომელსაც მიეღო მანჭმადიანობა. უანმა მისცა მას მეფობა კახეთისა და დიდის ჯარით წარმოგზავნა. კოსტანტინე მოვიდა ბაზარს (ზაქათაღის მარცხის სოფელი) და მიიწვია თავისი მამა და ძმა გიორგი, ვითომ კეთილის განზრახვით, და დახრცა. შემდეგ თავის ძმის დაკითმის ცოლს შეუთვალა: „მე მეზობა ტახტი კახეთისა, ჩემი ძმა დაკით მიკვლარ არს და

შენ ჩემზე გამოთხოვდი“. რასაკვირველია, ქეთევანმა უარი უთხრა. კახელები მეტად გამწარდნენ. მეუღედ დასვეს ქეთევანი. მიუსტნენ კოსტანტინეს, დაამარცხეს იგი და მოჭკლეს (1605 წ.).

ქეთევანმა ალავერდის სობოროში დასაფლავა გვამნი ალექსანდრესი და გიორგისა. აბაზს რომ მიუვიდა კოსტანტინეს ამბავი, ვითომ გაუხარდა და პირფერობით სთქვა: „ეგრე ჯერ არს მამის მკვლელისათვის“. კახეთის მეფობა ქეთევანის შვილს თეიმურაზს მისცა და გამოისტუმრა (1605 წ.).

სამცხე . განდგომილ ათაბაგები ოსმალთა შემოსევის დროსაც საქართველოს მეუის მხარე არ ეჭირათ. 1545 წელს ქაიხოსრო ათაბაგი მიემხრო ოსმალთა ფაშებს. იმერეთისა და ქართლის მეფენი სოხისტანს (ბასიანში) მივიდნენ და თავს დაესხნენ ოსმალთა და სამცხის ლაშქარს. მეფეებს დაუმარცხდათ და გამოიქცნენ. ქაიხოსრომ სამცხე დაიჭირა. ქაიხოსრო იყო სიმე პირველ მუსრან ბატონის ბაგრატ ბაგრატიონისა და ცოლად ჭყვანდა მისი ასული დედისიმედი. ქაიხოსროს დედისიმედისაგან მიეცნენ ქალ-ვაყნი: მანუჩარ, უარუვარე, ბექა, მზეჭაბუკ, ბასილი, თვალშეკნიერ, იანქო და თამარ. „მესსურა დაგიონის“ ქრონიკა, რომელიც ამ დროსკა შედგენილი, გადმოგვცემს:

ა) ყვარყვარემ ქორწილი ქმნა ოდიშს დადიანის ქალს მარეხთანა, რომელიც მოიყვანა სამცხეს 1565 წელს; ბ) 22 წლის მზეჭაბუკმა იქორწინა და მოიყვანა როსტომ გურიელის ასული როდამ. ეს მზეჭაბუკი მიიცვალა ამიერ სოფლით 23 წლისა. იგი იყო „ყოვლად სრული და ზნე უკლები, ღვთის მოყვარე, სრული მწიგნობარ—მგალობელი, რიტორი, ხმა-შეგნიერი,

ენა ტკბილი. იცოდა სპარსული წიგნი და წერა, და ენა თათრული, სპარსული და არაბული. იყო მობურთალ-მოასპარეზე. ქვეყანასა ზედა მისებრი არ გამოჩენილა“. გ) პატრონი ქაიხოსრო ყაზმინს წავიდა წინაშე შაჰ-თამაზისა (1570 წ.). იგი იქვე მიიცვალა (1573 წ.). დ) ამავე წელიწადს ყაზმინს წავიდა თვალ-შეწიერი; ე) ცამდი ამალღებულის,.. თვალ-პირ სამოთხისა, ლამაზად შესახედავ-წამოხსადევისა, ახლისა სამოთხის ყვავილისა იანქოსაგან ღმერთი გარისხდა და აღესრულა (1575 წ.); ვ) ჟამი შეიქმნა (1579 წ. მაისს). ბევრი გააცხელა ჩვენში და არავის-რა დაუზიანდა. გააცხელა დედისიმედი, ბექა, ხოსიტა ყარყვარესძე, ბასილი, რომელიც საფარას საბურთეზე გაეცხელებინა. დედისიმედი წავიდა მასთან. დედა-შვილნი ერთ კარავში დაწვნენ; ზ) ქორონიკონს სჯე (1578 წ.) მარიამობის-თვის ზ (7-დს), ხუთშაბათს, ხვანტქრის ლაშქარი და ლალაფაშა მგელ-ციხეს მიადგეს, შეიბნეს; მეციხოვნეთა როინ გოგორიშვილმა, მისმა ძმამ ბერმა ერუშნელმა და ძმის-წულმა ზურაბ მტერი დაამარცხეს. იმავე თვეს მტერმა აიღო ქაჯის-ციხე, ველი და თეთრ-ციხე. ქაჯის-ციხის მცველები მტერმა მთლად გაჟლიტა. აიღო აგრეთვე თმოგვი, ახალქალაქი. ათაბაგი მანუჩარ მიეგება ლალაფაშას. წავიდნენ და თბილისს ფაშა დასვეს და გორს სანჯაზი. სათი-ჭალას კახ-ბატონის ლევანის შვილი ალექსანდრე მიეგება ლალაფაშას და შაჰ-შირვანზე წავიდნენ. დაიჭირეს შირვანი, ციხე ააშენეს, შიგ ჩააყენეს ოსმან ფაშა და თვითონ დაბრუნდნენ. ლალა-ფაშა მუხრანს დადგა. გორი გაამაგრა. ყაენმა ხუდაბანდ ტყვე მეფე სვიმონ გაანთავისუფლა. სვიმონი მოვიდა და სომხითს დადგა. ლალა-ფაშა აიყარა და იწყო მისმა ლაშქარმა მოდენა სამცხეს. ლალა-ფაშა მოვიდა და ლეკზე დადგა. ყვარყვარე მიეგება მას. დედისიმედი ციხილამ გავიდა და ლალაფაშა ნახა. ანგარიში არ იქნებოდა, რაც ლაშქრისა და აქლემების ჯარი იყო. შაბათს ცისკრისა აიყარა და წავიდა. ყვარყვარე თან გაჰყვა მოტყუებით და აღარ დაბრუნდა. მანუჩარიც თან წაჰყვა. ეს ლაშქარი ათს დღეს ძლივს გაწმდა. ამბავი მოვიდა: ყვარყვარე აღარ დაბრუნდა. დედისიმედი წა-

უდგა, ჯაყამდის სდია, ვერ მიეწია; აზნაურის შვილები წაუყენა, ველარ დააბრუნვა, ისრე დედისა და ცოლშვილის გამოუსალმებელი წავიდა. ოლთისი სასანჯახოდ მისცეს. მანუჩარი აწყვერს მოვიდა. დედისიმედის ძმა ვახტანგ მეფემან სვიმონ დაიჭირა და კეხვის ციხეში ჩააგდო. ლალა-ფაშამ მანუჩარს გამოუგზავნა ლაშქარი და სანჯახები. მანუჩარი ჩაუხტა და ზემო ქართლი დაარბია. მოვიდა ამბავი: ყვარყვარე ოლთისს აღარ დააყენეს, აზრუმს მიიყვანესო. მანუჩარიც აზრუმს მივიდა (1579 წ-მარტს). ყვარყვარეცა და მანუჩარიც სტამბოლს წავიდნენ. ლალა-ფაშა მეორედ მოვიდა და კარი (ყარსი) აღაშენა. თბილისს ქალაქს ლაშქარი გაგზავნა და ნუზლი შეუტანინა. ამავე ქორონიკონს (1579 წ.) გიორგობისთვის პატრონი მანუჩარ მოვიდა კოსტანტინეპოლიდამ, ფაშაობაჲ ებოძა ზუნთქარსა და სრულად მისი მამული. მანუჩარმან გვირგვინი იკურთხა ფებერვალსა (1581 წ.) და მეფეთ მეფის სვიმეონის ქალი ელენე მოიყვანა. ყვარყვარე, ღვთის წინაც შეურცხვენელი და კაცთანაც ფალაგანი, დაეცა ზვანთქართანა და ქართველობით გამოეშვა და მარტში მობრძანდა სამცხეს. მანუჩარს უღალატეს ოსმალთა. მანუჩარს გაემარჯვა. მძიმედ დაკოდილნი ფაშანი გაიქცნენ და თემი მანუჩარსვე დარჩა. ამისთვის ყანმა მანუჩარს მისცა ჩალაბუთი და დედისიმედს ხუთი დიდი სოფელი. აგრეთვე მისი შვილი თვალშვენიერი ორმოდამ ამოაყვანინა და თავისთან მოაყვანინა. ბევრ რიგი მოღალატე შემოადგეს პატრონს მანუჩარს. ველარ დაუდგა მათ და ახალდაბას ცოლი წაიყვანა და წავიდა. დედისიმედი და ყვარყვარეს შვილი ქაიხოსრო საკანაფეს ციხეში დადგნენ. და ელია დიასამიძემ დემოთას ციხეს სავალინშვილი საღალატოდ შეუყენა. უღალატეს, ციხე წაართვეს და ბევრი საქონელი და სალარო დაიჭირეს; და გოგორიშვილმა ბეჟან ციხი-ჯვარი უკუ-უჭირა და მისცა ფაშასა. შემოგვიყენეს მოღალატენი და ველარც ჩვენ დაუდგეით, და ჩავედით ახალდაბას. ახალციხეში შემოვიდნენ ოსმალნი და გაამარეს. სვიმონ მეფემ სიძის მხარე დაიჭირა და შევიდა სამც-

ხეში. მესხთ ნება არ მისცეს იგი შებმოდა ოსმალთ, რადგან კოსტანტინეპოლს უკვე გაეგზავნათ მძევლად მაწყვერელი და საპატრიონი კაცნი. ამიტომაც სვიმონმა დაარბია მანუჩარის ურჩნი თემნი და დაბრუნდა.

დედისიმედი, მსტიანეს სიტყვით, იუო ამაყი, გლის-
ში, მრისხანე და გაუსინჯავი. მანუჩარი მოკვდა 1614 წ.
და გაათავაგდა მისი შვილი მანუჩარ III.

ქართლის მეფე გიორგი იმავე წელს მკვამდიანობის მიუღებლობისათვის, შატვის ბრძანებით, შსამით მოწამლულ იქმნა. თბილისი, დმანისი და ლორი აიღეს სპარსელთ და ლორისათვის დანიშნული 300 თუმანი მოსპეს. ქართლის ტახტზე ადვიდა გიორგის ძე ლუარსაბ II (1605 წ.).

აქ შემოგვსკეს შემდეგი საყურადღებო ცნობა, რომელიც შეეხება ლუარსაბის მამის ოჯახსა და რუს-ქართველთა გაკშირის გაცხადებებს.

1604 წელს საქართველოში მოვიდნენ აწინაური ტატიშჩევი და ივანოვი. მათ მინდობილი ჰქონდათ, სსკათა შორის, ქართველთ სეფე-წულთაგან ამოერჩიათ საქმრო რუსთა სელმწიფის ბორისის ასულის ქსენიასთვის და სსსმლო მის გაყის თეოდორესთვის. ბეკრი მოლაპარაკების შემდეგ მეფე გიორგი დასთანსმიდა ქსენიას საქმროდ რუსეთში გაგზავნა თავისი ნათესავი სოლოლო, სოლოლო თავის ქალის შესასებ ელსებს მოასსენსა, რომ მსსსც წარგზავნის მოსკოვს, როდესაც იგი შეიქმნება სრული წლოვანი. ტატიშჩევი სწერს: „მეფემ მიგვიწვია თავის სსსსსლუში. მიგვიდით. მეფემ მიგვილო დედოფლის პალატში და გაჩვენა თვისი ქალი ელენე,

რომელიც სასძლოდ გვინდოდა. ელენე იჰდა მარგალიტ მოკლებულ მუთაქაზე. ჰალატის იატაკი დაფენილი იყო ოქროთი მოქარგულ სალინებით. საცმელი სეფე-ქალისა იყო საკერდისა, რომელსაც ოქროს ფერი დასცემდა და მოკლებული იყო ანშიებითა. მას ეცკა აგრეთვე სხვა საცმელიც-ოქსინოსი. თავსედ ესურა ალისფერ საკერდის ქუდი, ძეირფას მარგალიტებიანი და თკლებიანი. სეფე-ქალის მარჯვენით იჰდა მისი დიდუდა, დედა გიორგი შეფისა, ხოლო მარცხენით მისი დედა, გიორგის მეუღლე. მათი საცმელი იყო შავის საკერდისა. იგინი მგლოვიარედ იყვნენ. — ტატიშჩეკმა თავი დაუკრა მათ თავის მეფის მაგიერ და ყველა მათგანს მიართვა ორმოც-ორმოცი ბეწკეული წაკისა. მათ მადლობა უთხრეს. შემდეგ მეფე გიორგიმ უბრძანა თავის ასულს ამდგარიყო. ელენე ადგა. მეფემ ქუდი მოჭსადა, წამოსასხამი გახსდგინა. აიღო ლერწამი, გაზომა მისი სიმალლე და სახომი გადასცა ტატიშჩეკს მისის ხელმწიფისთვის მისართიკვად. სეფე-ქალი ლამაზი არ იყო, მაგრამ საამური გამომეტყველება ჰქონდა. პირი ჰქონდა მოთეთრო. თვალები შავი. ცხვირი ზომიერი. შავი თმები წითლად ჰქონდა შეღებილი. ტანი ჰქონდა წერწეტი. მეფის სიტყუით აგი მასინ 9 წლისა იყო. მისი ძმა ლუარსაზი კი იყო სისთაძოვრო შესედულაბისა და დასედ უღამაშესი. ელენე იფრად გამსდარი იყო. ამის შემდეგ ელხნი მეფემ გაიწვია სსკა ჰალატში და ჰკითხა მათ როგორ მოგაწონათ ჩემი ასულიო. ელხებმა მოასსენეს ძრეელ მოგაწონათ. ელხებმა ემუდარებოდნენ მეფეს ესლაკე მოგაყრი წაიყვასოთო, მაგრამ მეფემ არა ქნა: ვერ მცირე წლოუანთა ჭ ამას გაბდა.

ხეში. მესხთ ნება არ მისცეს იგი შეებმოდა ოსმალთ, რადგან კოსტანტინეპოლს უკვე გაეგზავნათ მძევლად მაწყვერელი და საპატრიონი კაცნი. ამიტომაც სვიმონმა დაარბია მანუჩარის ურჩნი თემნი და დაბრუნდა.

დედისიმედი, მატიანეს სიტყვით, იერა ამაყი, გლის-
ში, მრისხანე და გაუსინჯავი. მანუჩარი მოკვდა 1614 წ.
და გაათავაგდა მისი შვილი მანუჩარ III.

ქართლის მეფე გიორგი იმავე წელს მავანდინო-
ბის მიუღებლობისათვის, შაჰის ბრძანებით, შხამით მო-
წამდულ იქმნა. თბილისი, დმანისი და ლორი აიღეს
სპარსელთ და ლორისათვის დანიშნული 300 თუშანი
მოსპეს. ქართლის ტახტზე აღვიდა გიორგის ძე ლუარ-
საბ II (1605 წ.).

აქ შემოგვსებს შემდეგი საყურადღებო ცნობა, რომელიც შეეხება ლუარსაბის მამის ოჯახსა და რუს-ქართ-
ველთა კავშირის გაცხადებას.

1604 წელს საქართველოში მოვიდნენ აზნაური
ტატიშჩევი და ივანოვი. მათ მინდობილი ჰქონდათ,
სსკათა შორის, ქართველთ სეფე-წულთაგან ამოეჩინათ
საქმრო რუსთა ხელმწიფის ბორისის ასულის ქსენიასო-
ვის და სასძლო მის ვაჟის თეოდორესთვის. ბევრი მო-
ლაპარაკების შემდეგ მეფე გიორგი დასთანხმდა ქსენიას
საქმროდ რუსეთში გაეგზვნა თავისი ნათესავი სოს-
რო, სოლო თავის ქალის შესახებ ელჩებს მოასსენა,
რომ მასაც წარგზავნის მოსკოკს, როდესაც იგი შეიქმ-
ნება სრული წლოვანი. ტატიშჩევი სწერს: „მეუემ მიგ-
ვიწვია თავის სასახლეში. მივედით. მეუემ მიგვიღო დე-
დოილის პალატში და გვაჩვენა თვისი ქალი ელენე,

რომელიც სასძლოდ გვინდოდა. ელენე იჟდა მარგალიტ მოკლებულ მუთაქაზე. ზალატის იატაკი დაფენილი იყო ოქროთი მოქარგულ ხალიჩებით. საცმელი სუფე-ქალისა იყო ხაკერდისა, რომელსაც ოქროს ფერი დასცემდა და მოკლებული იყო აჩუბებითა. მას ეცვა აგრეთვე სხვა საცმე-ლიც-ოქსინოსი. თავზედ ეხურა ალისფერ ხაკერდის ქუდი, ძვირფას მარგალიტებიანი და თულებიანი. სუფე-ქალის მარჯვენით იჟდა მისი დიდება, ღედა გიორგი მეფისა, ხოლო მარცხენით მისი ღედა, გიორგის მეუღლე. მათი საცმელი იყო შავის ხაკერდისა. იგინი მკლავიარედ იყუ-ნენ. — ტატიშჩეკმა თავი დაუგრა მათ თავის მეფის მა-გიერ და უკელა მათგანს მიართვა ორმოც-ორმოცი ბეწ-კეული წაკისა. მათ მადლობა უთხრეს. შემდეგ მეფე გიორგიმ უბრძანა თავის ასულს ამდგარიყო. ელენე ადგა. მეფემ ქუდი მოჭხადა, წამოსასხამი გაახდევინა. აიღო ლერწამი, გაზომა მისი სიმაღლე და საზომი გა-დასცა ტატიშჩეკს მისის ხელმწიფისთვის მისართმევად. სუფე-ქალი ლამაზი არ იყო, მაგრამ საამური გამომეტყ-ველებს ჭქონდა. ჰირი ჭქონდა მოთეთრო. თვალები შა-ვი. ცხვირი ზომიერი. შავი თმები წითლად ჭქონდა შე-ღებილი. ტანი ჭქონდა წერწეტი. მეფის სიტყვით იგი მამინ 9 წლისა იყო. მისი მძა ლუარსაბი კი იყო სასიამოვნო შესედულობისა და დაზედ ულამაზესი. ელენე ფრიად გამხდარი იყო. ამის შემდეგ ელჩნი მეფემ გაიწვია სხვა ზა-ლატში და ჭკითხა მათ როგორ მოგეწონათ ჩემი ასუ-ლიო. ელჩებმა მოახსენეს ძრიელ მოგეწონათ. ელჩები ემუდარებოდნენ მეფეს ეხლავე მოგვეცი წაკიუკანათო, მაგ-რამ მეფემ არა ქნა: ჯერ მცირე წლოვანია ღ ამას გარდა,

საქართველოს ჩვეულებისამებრ, ქალი არ დაინიშნება, თუ მისმა მთხოვნელმა სამგზის არ გამოგზავნა მაჰანკალიო- ელჩები რუსეთს დაბრუნდნენ.

ამავე ხანს საქართველოში მომჩაკლდა ფარშავანგი. ამ დრომდის ფარშავანგი ქართველთათვის უცნობი ფრინველი იყო. ერთხელ კახეთის მეფე ალექსანდრე II (1574—1605 წელ.) ნადირობდა აღონის კელზე. მაშინ მეფეებმ მეფეს მოასვენა, რაღაც უცხო ფრინველი გამოჩნდნენ და აქვე ასლას არიანო. მეფე მიიჭრა იმ ადგილისკენ და ნახა ფარშავანგები, რომელთაგან ზოგს ბოლო წამოეხურა, ზოგნი ხმა მალლა ყიოდნენ და დასტრიალებდნენ დედ- ლებს. მეფემ „ბრძანა: სულ ცოცხალი დავიჭიროთ, შე- კინასოთ, მოკაშენოთ, ლხინად გეყვანდეს. გარეშემო შე- მოკერტუნეთ, სასიკედილოდ ჯოსი არავინ დაარტყას. — გაკაზები და ბარები მალლა აუშეეს. მეფე შავარდნით ცხენ- ფიცხად მიუსტა. ყველა ფარშავანგები დაიჭირეს. — მას აქეთ კახეთს მომჩაკლდა, ოდიშსაც აქედგან მოშენდა: მეფემ ქაღს გაატანა ზითეკად.

		მეფენი	
ქართლისა	{	ლუარსაბ	II (1605—1616)
		ბაგრატ	(1616—1619)
		სვიმონ	II (1619—1629)
		როსტომ	(1634—1658)
იმერეთისა	{	გიორგი	III (1605—1639)
		ალექსანდრე	III (1639—1661)
კახეთისა		თეიმურაზ	I (1605—1663)

სამივე სამეფოს მეფენი—ლუარსაბ, გიორგი და თეიმურაზ—გახელმწიფდნენ ერთსა და იმავე წელიწადს (1605 წ.).

კოსტანტინემ რომ მოჰკლა კახეთისმეფე ალექსანდრე II, მამა თვისი, ჯ მერმე მოკლულ იქმნა თვით კოსტანტინეც, მასშინ შაჰ-აბაზმა მიიხმო 13 წლის ჭახუკი თეიმურაზ და მისცა კახეთის მეფობა. ამ დროს იქვე, სპარსეთს, იყო თეიმურაზის გამწოდელი შერმაზან ჩოლუსეილი და რამდენიმე სხვა ქართველი. ყანმა თეიმურაზს მიუბოძა ძვირფასი შესამოსელი, თას-სურები და გამოისტუმრა. ქართველები მეფითურთ შესდნენ ფესმარდ ბედაურებზე და წამოვიდნენ. ჭიზიეს რომ მოაწიეს, იგინი მიიპატოყა ერთმა გლეხმა და თეიმურაზს „უძღვნა ცხრა წულნი აკვნი“. აქედან შეატუბინეს ქეთევანს თეიმურაზის ამბავი. დედამ შეიღს დაასკედრა კახეთის სპასალარი. ჭიზიყიდგან თეიმურაზი აღაზანზე ჭიარს გადავიდა და გაეძართა სატანტო ქალაქ გრე-

მისკენ. აქ იყო დიდებული სასახლე, აგებული ლევან მეფისაგან. სასახლის გარეშე იყო ბაღ-წაღკოტი, რომელსაც ამშვენებდა კვიპაროზი, ალვის ხე და სს. გზა და გზა მეფეს დას-დასად ეგებებოდნენ კახელნი, თავს უგრაუდნენ და ხელზე ეამბორობოდნენ. გრემს რომ მივიდა, დედა დაუხვდა ჯარად გამწვრივებულ ქალებით, გადაჭკოცნა და სრამ-პალატს შეიყვანა. შვილის მშვიდობით დაბრუნებისაგან ქეთევანი ორი კვირის განმავლობაში მსაპინძლობდა და იშვებდა. შემდეგ თეიმურაზი წავიდა ბოდბეს და მეფედ იკურთხა. გვირგვინოსან, პორთუგალი და ხელ-სკიპტროსან მეფეს უძღვნეს ოქროს ნაღბაქნი, თასნი, სურები, ჯამები, ვერცხლი და სს. „ათი გოდორი“. ამის შემდეგ სამეფო საქმეებს ისევ ქეთევანი განაგებდა. 16 წლისა რომ შეიქმნა, თეიმურაზმა მოიყვანა დადიანის ასული ანა და შეირთო. ჯვრის-წერა მოხდა თოლას სასახლეში, დიდის ზემით. ქორწილი 40 დღეს გაგრძელდა. სიმღერა, ბურთაობა, ყაბახის სროლა, თამაში სცვლიდა ერთი-მეორეს.

ამის შემდეგ სამეფოს განაგებდა ქეთევანი, ხოლო თეიმურაზი მოგზაურობდა, ნადირობდა და ათვალიერებდა ქვეყანას. კახეთი მანამ მდიდარიყო. არჩილი ამ დროის შესახებ სწერს: ერწო კაი საკურდღლოა. მწყერიც მრავალია. წერილმანს ტყეებში ნადირი და ჩალებში წერო ბევრია. თიანეთს ვინც მივა, კალმასით გასჯერდება: არც ერთი წყალი საკალმასოდ იორს არ შეედრება. მთიდგან ნადირს მოიტანენ, გორა-გორობით დაეყრება. სსკა მინდვრები ირმით სარკა, ყარია ჯვირნით. თორმეტი არის მინდორი, — სსკებისაგან უკეთესების — ირმისა, ჯვირნისა,

დათვისა, ღორისა, ტურისა, მგელისა, აფთრისა, შველ-
ლისა, ფოცხვრისა, კურდღლისა, მანკისა, მელისა. ეს
მინდვრებია: შირაქი, ორი ტარხანაუბი, ორი ელდრის
მინდორი, ყაჯირი, ლუხი, ბაიდი, გოლი, სამგორ-ჩა-
დიკარი. — კულმუხელთა (საინგილო) და კასთ იმ დღეს,
ბურთაობა-ყაბახის სროლის შემდეგ, თეიმურაზმა გასცა
ასი ჯილა, ასი ტყავი, ბედაური ცხენები და აბრეშუმი
სამოცს აქლემს ნატვირთავი.

დედოფალი ანნა მოკვდა 1610 წ. და თეიმურაზს
დაუტოვა ძენი ლევანი და ალექსანდრე.

იმერთა მეფე როსტომა რომ მოკვდა (1605 წ.),
მეფედ დასვეს მისი ძმა გიორგი, მსკელისაგან ნაშობი.
გიორგი ძრეულ სწუხდა, რომ მის სამეფოში გავრცე-
ლებული იყო მრავალ-გვარი ბოროტება: ტყვეების ყიდვა,
უმიზეზოდ ცოლ-ქმრობის დარღვევა, კვლა, ძარცვა, უს-
ჯულაობა და სხ. ყველა ამ ბოროტებას მკვიდრად გა-
ედგა ფესვი იმერთა შორის და უმეტესად კი დიდკაცო-
ბაში. შარდენი სწერს: სამეგრელოში დღეს 20,000
მკვიდრია, ხოლო 30 წლის წინად კი 80,000 იყო.
ამის მიზეზი არის განუწყვეტელი ომები და ტყვეთა ყიდ-
ვა აზნაურთაგან. სამეგრელო ყოველ წლივ ჰკარგავს
12,000 მცხოვრებს. ეს წესები აქ აღრითვანვე გავრ-
ცელებულა. ტყვეებს ან ფულად ჰყიდიან ან საქონელზე
სცვლიან. უბედურნი ტყვენი ხელში უცვივიან ოსმალთა
და სპარსთ. მარტო კოსტანტინუპოლს ყოველ წლივ
იგზავნება 3000 ტყვე. თეიმურაზი სწერს: დადიანი ყო-
ველ-წლივ ჰყიდის 10,000—15,000-მდე ტყვეს; ქრის-
ტიანებს შეილება ართმევს და საჩუქრად უგზავნის სულ-

თანს და მის კეზირებს, თითოს 120 ყრმას ყოველ-
წლივ; გურიის მთავარ-ეპისკოპოსი ყოველ-წლივ ჭყიდის
10,000—12,000 ყრმას. ამ გვარ ბორცობების აღ-
მოსატყუარად გიორგი მეფემ მიიწვია ქათალიკოზები:
ქართლისა მალაქია, აფხაზ-იმერთა ევდემონ, და ეპის-
კოპოსნი: სვიმონ ქუთათელი, ანტონ გენათელი, ჭყონ-
დიდელი, ბედიელი, მოჭკელი, თილიზე დრანდელი, კოზ-
მან ცაგერელი, ზაქარია სონელი, იოაკიმ ნიკორწმინდე-
ლი და კირილე ჩაისელი. ამათ „განჩინეს მოჭმედთა
მათათვის ჯეროვანი შერისხვანი, დასწერნეს და შეაჩ-
კენნეს მოჭმედნი მისნი, ვითარცა გვაუწიებს აღწერილი მათი“.
„აღწერილი მათი“ არის ზერად წოდებული „რჯუ-
ლის კანონი“ ქათალიკოზისა და შესდგება 23 მუხლი-
საგან. პირველ მუხლში შეკრებილნი მამანი შენიშნავენ,
რომ ეს კანონები უცვლელად ამოკვრიბეთ ძველი დროის
„რჯულის კანონიდან“. შემდეგ დადგენილია: ვინც
გაჭყიდის კაცს, შეჩვენებულ-წიეულმცა იყოს (მუხ. 2),
ვინც ეკლესიას გაჭჭურდავს, გაუსამართლებლად დარჩო-
ბილ იქმნას (მუხ. 3), ვინც მოჭკლავს ძმას ანუ მამას,
ძვლავი მოეჭრას და განიდევნოს (5), ვინც მოჭკლავს
უდანაშაულო კაცს, ან მგზავს, ან რაისამე მცველს, იგი
მოიკლას (მ. 5), ვინც მოიპარავს, იგი დაისაჯოს ძვე-
ლის წესისამებრ (მ. 7). ეპისკოპოსი, რომელიც სამღვ-
დლო კაცებს არ გამოსცდის სწავლასა და საეკლესიო
წიგნების კითხვაში და ისე აგურთხებს მღვდლად ანუ
მთავრად, წიეულმც იყოს (მუხ. 9). ქორ ეპისკოპოსი *,)

*) ქორ ეპისკოპოსნი არიან მღაბალ-მღაბლის რიგის მიმცემნი

რომელიც არ მოიხილავს სამწყსოს, არ შეტკრებს მათ და არ გამოიძიებს, თუ ვითარ სარულებენ უქმეებს, ანუ ნათესაობა-ნათლიობას, მარსკას და წმინდა ცხოვრების წესებს, და არ განმარტავს ნაკლებობას, წყუღიმიც იყოს (მუხ. 13). ვინც თავის ცოლს უსამართლოდ გაეურება, წყუღიმიც იყოს და მიესაჯოს სიკვდილი (მ. 23).

გიორგი მეფემ შეირთო ათაბაგის ასული თინათინ, რომელიც მოკვდა 1610 წ. და შემკვიდრედ ქმარს დაუტოვა ალაქსანდრე.

ქართლს რომ გაემუდა ლუარსაბი, მისი სამეფო და თვითონაც «ფრად ნაკლულკან იყო საგანძურითა». ქართლი გადაწიბებულ იყო სვიმონ I დროიდგანვე. ამ სვიმონ მეფემ «დასდვა კომლს გლეხსა ზედა მარშილი (საბი აბაზი) და ამით მოიყიდა ოსთა, კაკასთა, ჩერქეთა, და წარუგზავნიდა უაენსა». ამას გარდა თვით ეს მეფე სვიმონი რომ დაატყუკვეს ოსმალთა სტამბოლს წაიყვანეს, მის გამოსახსნულად მისმა შვილმა გიორგი მეფემ «წარაკლინნა (სტამბოლს) ყოველნი საჭურჭლენი და საგანძურნი მამისა თვისისა და ეკვლეისა-მონასტერთან». გადატაკებულ ქვეყანას ეჭირებოდა მშვიდობიანობა. და ამ მშვიდობის მოსაპოვებლად ლუარსაბმა თავისი და თინათინ მიათხოვა სპარსეთის უაენს შაჰ-აბაზს. უაენმა მეფის და წაიყვანა დიდის დიდებით და მეფესაც მოწყა-

უფროსთა მთავარ-ეპისკოპოსთა მორჩილებით, და თუ, ქმნას მღვდლის რიგი, მტერია კანონისა და სამართლის წიგნისა (იხ. ვანტანგის კანონები).

ლად მოკუერო. ჭკუენამ იწყო მოსუღიერება და მოღო-
ნიერება.

კათოლიკეთა მოძღვრების მოსვლა კათოლი-
კეთა მოძღვრები ზირკველად მოვიდნენ საქართველოში რუ-
სუდანის დროს (1212—1239 წ.). რუსუდანმა ჰაჰს
გრიგორი IX შემწეობა სთხოვა და მან შემწეობის მა-
გიერ შვიდი ბერი გამოგზავნა (Fratres praedicatores),
რათა რუსუდანიცა ჭ მისი კრიც მიექციათ კათოლიკობისად-
მი. რუსუდანმა უარ ჭყო მათი მოძღვრება. 1289 წ. ჰაჰ ნი-
კოლოზ IV-მ სელ-ასლა გამოგზავნა მღვდლები, რომე-
ლნიც ქართველებმა ჰატვიით მიიღეს და ნება დართეს
თბილისში ჭყოლოდათ თვისი ეპისკოპოსი. მეფე კოს-
ტანტინე III-მ თვისი ელჩები გაგზავნა რომს წინაშე
ჰაჰ ალექსანდრე IV, რომელმაც მეფეს ეპიტოლეეთი მოჭ-
მართა. ანხაირ მიწერ-მოწერისაგამო კათოლიკეთა მოძღვ-
რებამ ნელ-ნელა მოიკიდა ფეხი საქართველოში, უფრო
მეტად კი სამცხე-საათაბაგოში. 1604 წლიდგან მათი
რიცსვი გამრავლდა. იგინი დაესახლნენ თბილისსა და გორ-
ში, ქუთაისს სამეგრელოს და გურიას. კათოლიკეთა
მოძღვარნი ფრიად განათლებულნი კაცნი იყენენ, იცოდ-
ნენ ეჭიმობა და სწავლობდნენ ქართულ ენასაც. ამ ენის
შესასწავლად რომის «მოქადაგეთა სკოლაში» ჰაჰმა და-
აწესა ქართული ენის კათედრა და პრეფესორად გაამ-
წესა ქართველიკე—ირხასი, რომელიც „მთელს წინა-
აზიაში განთქმული იყო მეცნიერებითა და სადიპლომა-
ტო ელჩობით“. ამ ირხასის შემწეობით ჰაუღინმა შე-
ადგინა და დაბეჭდა 1626 წ. «ქართული ანხანია» (Al-
phabetum ibericum), რომელშიაც ჩაურთო 3084

ქართული სიტყვა, სოლო საქართველოში მეოთხე მოძღვარმა მაჯიმ შეადგინა „ქართულ ენის გრამატიკა“ ლათინურ ენაზე და დაბეჭდა რომს (1643 წ.). წინასიტყვაობაში იგი ამბობს, რომ ამ ენის შესწავლას მოკუნდა 22 წელიწადი, გრამატიკა შედგენილია თანხმად ქართულ ენისა და აგრეთვე დაფუძნებულია მწერლობით ნიმუშებსე, რომელიც გამოკერიბე ქართულ ხელნაწერ წიგნებიდაყო. იგივე აღნიშნავს სახელებს კათოლიკეთა ეკლასზე განთქმულ „მოძღვრებისას“ და „მოცეიქულეებისას“, რომელნიც მის დროს მოღვაწეობდნენ საქართველოში. ამ მოუღალაკ მღვდლებმა მთელი ევროპისი ეურადლება მოაზურეს საქართველოს, ამ ერთადერთ საქრისტიანო სახელმწიფოს აზიისას, მომწეკდეულს საშუალ აღბორგებულ მაჭმადიანობისა. ადრე თუ გვიან საქართველოს ეშეკლებოდა კიდეც, თუ დაეცალა ცბიერ შაჰ-ახასს, რომელსაც ქართველთა თავისუფლობა ძილს უფრთხობდა და მოსკენებს ან აძლევდა.

თათარ-ხანის-შემოსეკა (1609 წ., იენ.) თათარ-ხანად მატიანე უწოდებს იერიმის ხანს სელამთ გირეის . აჭმად სონთ-ქარს ჰსურდა დაეზერო ბაღდადი. მან შემწედ მიიწვია სელამთ გირეი, რომელიც 30,000 მეომრით წავიდა ყაფას. ბაღდადის აღების შემდეგ სელამთ გირეიმა — გზის სიმოკლისაგამო — მოინდომა საქართველოს გადალასკა და დაზილის ეელით თავის სახანოში წასკლა. მასეე განზრასკა ჰქონდა გაკლისას აეკლო ქართლი. სელამთ გირეი მოდიოდა სომხითის გზით. მისი მოსკლა რომ შეიტყო ლუარსაბმა, იარალის უბრძანა მტრისთვის შეეკრა გზა, სოლო თვითონ კი ცხირეთს დადგა. იარალიმ

ჩახერგა გზა და ელღადა მტრის მოსვლას. ამ ღოდინ-
ში მას დაეძინა. თათარხანი მძინარეს მოუსტა და გაყ-
ლიტა ქართველნი და მათთან იარაღიც. თათარნი გა-
მოემართნენ და დასწევს მანგლისი და კველთა. აქ შე-
იპყრეს თევდორე ღვდელი, ღახტით ცემა დაუწევს და
აიძულებდნენ ეთქვა, თუ სად არის მეფე ლუარსაბი.
მღდელს კარგად ესმოდა, თუ რა განსაცდელი მოელო-
და სამშობლოს მეფის ბინის ჩვენებით და ამიტომ გა-
დასწევითა: „არა ვიქმნე გამცემელ მეფისა და ქვეყნისა“.
დაადგა-რს ამისთანა გარდაწვევითილებას, იგი წაუძღვა
მტრებს, გაატარა გოსტიბის თაკ-თავ და ჩაიყვანა ქვე-
ნადრის გზაზედ. მეფეს ასცდნენ მტრები. სცნეს-რს ღვდე-
ლი გაატყუებს, მოკლეს იგი. თევდორე შეირაცხა წმინ-
დათა შორის. თათრებმა მოიცვეს ერთა-წმინდა და ახალ-
ქალაქი. მათ მადლიდგან სჭერებოდა მეფე, რომლის ბრძა-
ნებით ზაზა ციციშვილმა და მოურავ სავაკაძემ შეჭრი-
ბეს შეამკრები და მიუხტნენ მტრებს. ამ დროს საბარა-
თიანოს ჯარიც მოვიდა მღევრად. ზაზა და სავაკე ეკ-
ვეთნენ მტრებს სხერტის ჭალაში და მოსწევითეს მრავ-
ალი. თვით ზაზა მიუხტა ფაშას, წარჭკვეთა თავი. ამ
დროს მას შემოერტყნენ თათარნი. ზაზამ „იპყრო კბი-
ლით წვერი ფაშის წარკვეთილის თავისა“, შეჟდა ცხენ-
ზე და ბრძოლით გაარღვია მტრის რაზმი და მშვიდო-
ბით მივიდა წინაშე მეფისა. ამის შემდეგ თათარხანი
აიყარა და სწრაფის ნაბიჯით წავიდა ქალაქ გორისკენ.
მტრს ჳსურდა დროიანად გადასულ იყო გორის ხიდზე.
მიმაკაღ მტრებს მეფე გამოედევნა ქართლის ჯარით.
ღოქის მინდორზე მიმაკალი მტერი დანახს გორელმა

ტერტერამ, გაიქცა და, თათართა მისკლამდე, გორის ხი-
დი აჭყარა. მტრებმა ნახეს-რა ხიდი აყრილიაო, მტკვრის
პირ-პირ ჩაკლეს საციციანო და მივიდნენ ბრბონას. აქაურ
მკვიდრთა სახლები დააქციეს და ამ დარღვეულ სახლე-
ბის მასალით ხიდი გასდეს, გადავიდნენ მტკვარზე და
დადგნენ ტაშისკარის ბოლოს. მეფე ლუარსაბი მივიდა
ახალდაბას და „ცხენის ცურვით“ სპითურთ მშვიდობით
გადავიდა, ჩაკლულ მტკვრის კიდე ფარულად და მივიდა
სურამის ბოლოს. აქ შემოურთდნენ მტკვრის მარცხენა
მხრის ლაშქარნიც. მეორე დღეს ლუარსაბი შეება მტერს
და ამოსწყვიტა (1609 წ., ივნისს). თათარნი, რა-
მელინც გადარჩნენ, ტყეებში მიიმალნენ. სამი დღის გან-
მკლობაში ამ მიმალულ თათრებსე ნადირობდნენ ქართ-
ველნი, უმეტესად დედაკაცნი, იჭერდნენ და „განაშიშვლ-
ნიან და განუტევიან“. მეფეს დარჩა თათართა აურაბე-
ლე ალაფი, ხოლო მათი თაკები წარუგზავნა შაჰ-აბასს.
ყენს დიდად იამა ოსმალთა მომსრე ყირიმის თათ-
რების გაწყვიტა და მეფეს საჩუქრები გამოუგზავნა.

მოურავი სააკაძე. მრავალმა უბედურებამ, რომე-
ლიც თავს-დაატყდათ ქართლის მეფეებს, ეს მეფეები
ძრეულ დაასუსტეს, დაამცირეს და შეავიწროეს. ამ სი-
სურტით ისარგებლეს დიდებულებმა და თავ-თავისთვის
დაიზყრეს სეობანი და შეიქმნენ მთავრებად. „ასრე სჭირს
საქართველოს დიდებულთ: აზვავდებიან, იტყვიან: უჩე-
მოდ ვინ იმდურთა“ (არჩილიანი). ამ ლუარსაბის დროს
ბატონობდნენ: საბარათიანოში შადიმან ბარათაშვილი,
მუხრანში მუხრან-ბატონები და ამილახვრები, არაგვის სეო-
ბაში ნუგზარ ერისთავი, ქსნისაში იესე, ხოლო ცხინ-

კალსა ჭ დეკლეთს გიორგი საკაძე, რომელიც იყო აგრეთვე თბილისის მოურავად. იგი იყო კაცი მსნე, ახოკანი, ძლიერი, უშიში, ხოლო ამასთანავე ცბიერი, მწურჩნელი და უნდო. სააკაძენი შთამომავლობით დაღისტნულ ჭანკებიდგან არიან. ამ ჭანკათაგან რაოდენიმე კაცნი სომხეთს დაესახლნენ 767 წელს და მომრავლდნენ. ხოლო სომხეთის სამეფო რომ დაიშო, იგინი შემოვიდნენ საქართველოში და დაესახლნენ თემის ხეობაში. გიორგი მეფის დროს მათ მიეცათ თავადობის საჩისხი (1503 წ.) და იწოდნენ მოურავებად. შაჰ-აბაზ უაენმა (1622 წლის შემდეგ) დაუმტკიცა მათ თარსანობა (თარსანი ქართულად თავისუფალი). ამ თარსანობისაგან იგინი იწოდნენ აგრეთვე თარსნიშილებად. აი ამ გვარს ეკუთვნოდა გიორგი საკაძე. იგი მეტად ამაყი კაცი იყო და შემწოდ ჭეჟანდა თვისი სიმამრი, არაგვის ხეობისა და მთიულეთის ერისთავი ნუგზარ. სააკაძის მძლავრობას საზღვარი აღარა ჭჭონდა მის შემდეგ, როდესაც მეფე ლუარსაბმა შეირთო მისი და, „შეენიერი და კეკელუცი“ ამის შემდეგ სააკაძე ქართლის დიდებულებს აღარაფრად აგდებდა და რომ შემთხვევა მიეცემოდა, დასცინოდა კიდევ. იგი ამ გვარადვე ეზურობოდა ამ დროის ძრიელ მებატონეს, შადიმ ნ ბარათაშვილს, მეფის-მამა-მძემეს. თბილელის პირით სააკაძე ამბობს: „შადიმან ამაღ დამქიშვდა: აქვს მამაცობის ზრასკანი; ერთსელ გუთსარ: შენსა სრმაღს არა აქვს კვეთა-ასკანი“. ასრეთი დაცინვა მამინდელ დროს კავკასიის გაწილუბადა და დიდ შეურაცხყოფად ჩაითვლუბოდა. აი ამიტომაც, როგორც ეს შადიმანი, ისრე სსვა დიდებულნი შეუჩნდნენ მეფეს და

აიძულეს იგი გაჭურვდა თავის ცოლს და დაემხო სა-
აკაძე. დიდებულთა ჩაგონებით მეფემ გადასწყვიტა საა-
კაძე მიეწვია ყარაიას სანადიროდ ჭ იჭ მოეკლა. კასახბერ
ხერხეულიძემ ეს ამბავი შეატყობინა მას. იმავე ღამეს სა-
აკაძე დედა-წუღიანად თავის სიმაძრთან გაიქცა დაპარუ-
ლის ცხენებით (*კაცნი ჩაკგზავნი: მათ შვიდი ცხენი
დაჭპარეს, ჩვენთვის სასხდომად გმარისა*). სააკაძემ და
მისმა მომხრეებმა გადასწყვიტეს წასულიყვნენ წინაშე შაჰ-
ახანისა. და წავიდნენ კიდეც: სააკაძე ცოლ-შვილით და
ხუცხარ. გაულისას სააკაძემ ცოლ-შვილი აღჯახალის ცი-
სეში დასტოვა. ყენმა პატივით მიიღო ორივენი, შემ-
დეგ დიდად დაჯილდოებული ხუცხარ უკანვე გამოის-
ტუმნა, ხოლო მოურავი თავისთან შეინასა. შაჰ-ახანს
მანამდისაც უნდოდა ქრთლის დაპყრობა ჭ მისი გამაჭმა-
დიანება ჭ ასლამის დიდის ხნის სურვილს ზედ და-
ერთო ქართულ დიდებულების წაქეზებაც. ცბიერმა შაჰ-
ახანს მოურავს მეჯლისი გაუძარტა. თვითონ დაჯდა ტახტ-
ზე. მოატანინა ეკრცხლით საკვე გუდები და მიუბოძა
საკაძეს. მეც ბეგრის ალებას შეეცადა, ამბობს იგი,
„თვითო (თეთრის-გუდა) მხარზედა გადავიდე, ერთი თავ-
ზედ დავიდე, თვითო ღლისა შევიგდე, ორი ექენ ხელ-
კიდებული; ერთი კბილშია დავიჭირე ჭ მეზე ავიდე, კა-
რამდის წავიდე. მეძმამ და ხელმწიფემ ბრძანა «ნუ მოჭკ-
ლავთ ჯაშუშსა» და ეგ გუდები სააკაძის კაცებს მიაბა-
რეთო. მოვიდნენ ჩემი ყმები და ოთხასის თუმნის ტვირ-
თი გამომართვეს (თბილელი).

ხოსრო-მირზა. ეს ის ხოსროა, რომელიც მო-
ვისსენიეთ ლუარსაბის ძამის მეფობაში. რუსის ელჩებს

გიორგი მეფე ამას ატანდა რუსთა ხელმწიფის ბოროსის
ასულის ქსენიას საქმროდ, მაგრამ ხოსრომ არ ისურ-
ვა და სპარსეთს წავიდა. ხოსრო ქართლის მეფის და-
თხანის (1569—1578 წ.) უკანონო შვილი იყო. ის-
პაანში იგი სცხოვრობდა ღარიბად, ყველასაგან დავიწ-
ყებული. სააკაძემ უაენს გამოუმჯლავნა მისი ვინაობა. შაჰ-
აბასმა ხოსროს დიდი პატივი სცა, დაასაჩუქრა და და-
ნიშნა ისპაჰანის მოურავად. ხოსროს ამალეებით მოუ-
რავმა ლუარსაბ მეფეს გაუჩინა მეტოქე და ეს მეტოქე
შემდეგში შეიქმნა ქართლის მეფედ, სახელწოდებით როს-
ტომ.

ნუგზარ ერისთავი. ამავე დროს ფრიად გამძლავ-
რდა არაგვის ერისთავი. არაგვის ხეობის მკვიდრნი ძვე-
ლადგანვე ცალკე ცხოვრებას დაჩუქულები იყვნენ. წმ.
ნინომ რომ მონათლა ქართველნი, მერე მეფის ერისთა-
ვა და იაკობ ღვდელი წაიყვანა წობენს, მოიხმო მთი-
ულნი, ჭართალელნი, ფხოველნი და წილკნელნი და უჭა-
დაგა სარწმუნოება ქრისტიესი. ხოლო მათ უარ-ჭყვეს თვი-
სის სჯულის დატოვება და გაქრისტიანება. მაშინ მე-
ფის ერისთავმა „მცირედ წარჭმართა მახვილი, და ამის-
გამო ამ მთიულეებმა მისცნეს კერპნი მათნი დალწად“.
ნინომ მოაქრისტიანა ყველა ესენი და აგრეთვე ერწო-
თიანეთელნი. მეფე გიორგი ბრწყინვალემ არაგვისა და
ქსნის ხეკელებისათვის შეადგინა „მეგლის დება“. მე
XV საუკუნის დასაწყისს მეფე კოსტანტინემ თავის მო-
ხელედ გაამწესა სიღამონ სიღამონისძე. ამავე დროს სა-
ქართველოში მოხდა არეულობა. ამ არეულებით ისარ-
გებლა სიღამონმა, გასწვიტა ბაზლიძენი, მკვიდრნი

ბაზალეთის ტბის გარემოსი და იწოდებოდა მეხატონედ არაგვისა. სვიმონ მეფე რომ ოსმალთ დაატყვევეს, არაგვის მეხატონემ ამოსწყვიტა თექვსმანნიძენი და ჭარბეული. მისმა შვილმა დახლცა თვისი ძმები, ხალხი გადაიწია მისი ძმისწული, ხასასაგან ნაშობი ნუგზარ. ეს ნუგზარი მცირე წლოვანი იყო და მისმა მოკეთებმა დამადეს. იგი რომ დაეაყვაცდა, მიიბირა გაულენიანი კაცები, თავს დაესხა თავის ბიძას, მოჭკლა იგი, დაიპყრო ბაზალეთი და მთიულეთი და დაჯდა ერისთავად ღუშეთს. ნუგზარ ერისთავი იყო ამაყი, მრისხანე და შეუბრალებელი კაცი. თავის ჭკეშეკრდომებზედ ცეტხლს აწვიმებდა. ამისგამო ანდაზად ითქვა: «ნუგზარ ერისთავის დროსაო, — სისხლის წვიმების დროსაო». ნუგზარი რომ დაუმოყვრდა მოურავ სავაკძეს, მის შემდეგ იგი ლუარსაბს აღარაფრად აკდებდა და მეფესავით განაკებდა თავას სავარისთოს. მის შემკვიდრედ შეიქმნა ბაადური (†1619), ბაადურისა ზაალი (1619—1629), ზაალისა დათუნა (1629—1635), დათუნასი ზაალი II (1635—1660).

ქსნის ერისთავი. დაკით VI დროს (1292—1310) ქსნის ხეობის მოხელედ იყო შალვა ჭვენა-ფლაკელი, წინაპარი ამ ხეობის შემდეგი დროის ერისთავებისა. ეს შალვა განუდგა მეფეს, მივიდა მონგოლთა ბანაკში და მოიჩილება გამოუცხადა. მოგოლთ ვატივი-სტეს მას განაჩინეს წინამძღვრად, გამოჭყენენ და ცხრაზმის გზით შევიდნენ ცხრაოტში. ჭვენაფლაკელი იწოდებოდნენ აგრეთვე კირშელეზად და ლარგველად. ლარგვისში მათ ჭქონდათ დიდი ციხე-სიმაგრეები და მონასტერი. «ქსნის ერისთავთა მატანეს» სიტყვით იგინი მე VI საუკუნეში

გადმოსულან დვალეთიდგან ღ დამკვიდრებულან ქსან-არაგ-
ვის ხეობაში. მათი გვარი ყოფილა ბიბილური. 1400
წელს ქვესთვლადელი — კირშელი იხსენიება ერისთავთ-
ერისთავად. ლუარსაბ II დროს ქსნის ერისთავად ზის
იესე.

თეიმურაზ მეფის მეორედ დაქორწინება. პირ-
ველი ცოლი რომ მოუგვდა ასალგაზდა თეიმურაზს, იგი
დიდ მწუსარებაში ჩაკარდა. ბნელ ოთახში იჯდა და მე-
ულელეს იგლოვდა. ცბიერმა შაჰ-აბაზ შემოუთვალა: „გა-
ნაგდე გლოვა, გამსიარულდი და მოდი ჩემთანაო.“ მე-
ფეც წავიდა და დიდი ძღვენი მიუტანა ყაენს. შაჰ-აბაზ-
მა უბრძანა: „შეირთე მეფე ლუარსაბის და და ქვისლად
გამისდიო“. თეიმურაზმა უპასუხა: „ლუარსაბი არის ახ-
ლო ნათესავი და ჩვენი სჯულით მისი და არ მერგე-
ბაო“. ყაენს ჰსურდა ამ გვარ უკანონო ჯვარ-წერით
დაემტვირებინა ქრისტიანობა, რომლის წილ მაჰმადიანო-
ბის შემოდება უნდოდა საქართველოში. თეიმურაზი ნე-
ბა-უნებელიედ დასთანხმდა და სთხოვა ყაენს დაეთანხმა
ლუარსაბიც. შაჰ-აბაზმა ლუარსაბს უბრძანა: „შენი და
ძიეცი თეიმურაზსო“. სპარსეთიდგან დაბრუნებულ თე-
იმურაზმა შეირთო ლუარსაბის უფროსი და სვანაშ-
ნი (1612 წ.).

ქაიხოსრო ომანიშვილი. ამ ხანებში ლეკნი გადა-
ემტერნენ თეიმურაზ მეფეს. ჰარკით შემოდოილდნენ სა-
ქართველოში და აოხრებდნენ ქვეყანას. ლეკების დასას-
ჯელად მეფემ წარგზვნა ქ. ომანიშვილი, კაცი ახოვანი
და ძლიერი. იგი შევიდა დაღისტანში, დადგა ერთ მთა-
ზედ და იწყო იჭურობის რბევა და ოხრება. დაღის-

ტნელთ ვერ გაბედეს წინააღმდეგობა. ომანიშვილმა მეფისაგან ითხოვა ბუკი, რომ მისი დაუვირებით დაეშინებინა ლეკნი. მტრებმა ომანიშვილი დაასმინეს მეფეს და უთხრეს: «ნებაგს კახეთი და მისთვის ითხოვს ბუკსაც». მეფემ დაუჟერა მათ. მოუწოდა ომანიშვილს და მოჰკვლა. ამისგამო ზოგი-ერთნი კახელნი თეიმურაზს გაუორგულდნენ და „იწყეს ქვე-გამსედველობა მეფისა“.

შაჰ-აბაზი. ზეისონელი სწერს: „თეიმურაზ მეფე შაჰ-აბაზთან იყო შეზრდილი... ერთ და იგივე აღზრდამ შეჰქმნა ორნი ფრიად დიდნი კაცნი, სოლო სასიათით სსკა და სსკა გვარნი. ამ აღზრდამ ერთში განავათარა კეთილშობილნი თვისებანი, სოლო მეორეში ბიწიერება. აბაზს მსოლოდ დიდი მეფის შესაფერი ნიჭი ჰქონდა, თეიმურაზს კი ეს ნიჭიც და მეფის შესაფერი მადალ-ზნობაცა ზ სიკეთეც. აბაზი, დაბრძკებული ბედისაგან, რომელიც მუდამ მისკენ იყო, სშირად იდენდა იმისთანა სასტიკობას, რომელიც ნისლსა ჰყენს მის გმირულ საქმეებს.“ აჩაქლა: „შაჰ-აბაზი იყო გულარძნილი, გრძნეულობითა და ეშმაკობის სელონებით მან მოუმზადა გიორგი მეფეს (ლუარსაბის მამას) სასიკვდინე სასმელი. აბაზი იყო ვერაგი, ცბიერი ზ თავის კარზედ მუდამ ჰყვანდა ქურდები“. აჩილი: „შაჰ-აბაზი — ეშმაკის ჩანასხამი, უგულმართი, სისხლის მსმელი, გესლიანი“.

II

ეს ცბიერი შაჰ-აბაზ ჯერ 1602 წელსვე მტრულად მოექცა ქართლ-კახეთის მეფეებს. ქართველთა შემწეობით რომ შემუსრა დაუძინებელნი თვისნი მტერნი — ოსმალნი და ერეკანი აიღო, დაჯილდოების მაგიერ ქართლის მეფეს წაართო ღორე და კახეთისას კაკი. მაგრამ ესეც არ იკმარა: მცირე ხნის შემდეგ ქართლის მეფეს (ლუარსაბის მამას) შესავა შესამით შეზაკებული სასმელი, რომელმაც მეფე დაასნეულა და მოჰკლა (1605 წ.). იმავე შაჰ-აბაზმა გამაჰმადიანებული კოსტანტინე ბატონიშვილი კახეთს გამოგზავნა და დააკლა მოკვლა თვისნი მამა-ძმანი და გამეფებულიყო. კოსტანტინემ პირველი შეასრულა, ხოლო გამეფება ვერ მოასწრო: ქეთევან დედოფალმა იგი დაამარცხა და მოჰკლა. იმ დროს შაჰ-აბაზს არ ეცალა საქართველოსთვის. მას შინაობაში ბეგრი აწეწილი საქმე ჰქონდა. ამიტომ კახეთის მეფედ თეიმურაზი გამოგზავნა. მაგრამ მისი მანკიერება ძალე გამოჩნდა. 1612 წელს ქართლ-კახეთის მეფენი რომ ყაენისავე ბრძანებით თეიმურაზის ქორწილის საქმეში იყვნენ კართულნი, სვანჯიანმა შაჰ-აბაზ ყაზახის ხანს მისწერა: „შემოიგრიბე გარემონი ყოველნი, დაესი მეფესა ლუარსაბს, მოჰკალ იგი და თავი მისი წარმომიგზავნე“. ამავე დროს ლუარსაბსაც მოსწერა: ყაზახის ხანს თავი მოსჭერ ჯ წარმომიგზავნეო. ამ გვარ გულარძნილობით მას ქართლის წასდენა ჰსურდა: თუ ხანი გაიმარჯვებდა, ქართ-

ლი ყაენს დაჩებოდა, ხოლო თუ მეფე—ჯერ ერთი, შეიტყობდა ქართველთა ძალ-ღონეს და მეორეც—ხანის დაღუპვას მოიმიზეზებდა და გადაკვიდებოდა ლუარსაბს. ბრძანების მიღებისაკე უძალ ლუარსაბი მიუხტა ყაზახის ხანს, მოჭკლა იგი, წარჭკეთა თავი ღ ყაენს გაუტზანა.

ამის ცოტა ხნის შემდეგ, იმავე წელიწადს, სააკაძე გავარდა საქართველოდგან და მივიდა შაჰ-აბაზის წინაშე. ამ დროს ყაენი მოსვენებული იყო გარეშე მტერთაგან და იჰდა ტასტზედ ძლევა-მოსილ და მორჭმულ ხელმწიფედ. ყაენის წინაშე მისული მოურავი, არაქელის სიტყვით, ჰუმეინიდა, ვითარცა მებრძოლი ცხენი და შესძახებდა, ვითარცა ლომი და აღმოიფშენდა ლუარსაბსა ზედა, ვითარცა გეენის მფშინავი კეშაზი და ეძიებდა სასიკვდილოდ მას... მოურავსა ამას ყაენი ესაუბრებოდა და სცნობდა მისგან ქართველთ ჭკეუნასა და გვარ-ტომის ვითარებასა. გამოიკითხვიდა ჭკეუნის სიმაგრესა, მეფეთა და თავადთა სიმხნესა, ხიმრავლესა ნათესავისასა და ვაყვაცობასა მხედრობისასა, და სხვა-სა, რაიცა ენება“. რასაკვირველია, ლუარსაბის მტერი მოურავი ყაენს ყველაფერს გამოუმულავნებდა და გაუზიარებდა. შაჰ-აბაზი მისგანა და მის სიმაძრისაგან გაიგებდა ქართლის დიდებულების აშლასა და განდგომას, შესუსტებას ლუარსაბისას, რომლის ხელმწიფობას აღარ ემარჩილებოდნენ ერისთავნი არაგვ-მთიულეთისა, ქსნისა, ქრცხინვალ-დვალეთისა, თეძმის სეობისა; სცნობდა აგრეთვე ქაიხოსრო ომანიშვილის მოკვლის გამო მეფის შეორჭულებას ზოგი-ერთ კასელთა, რუსეთის ელჩთა და კათოლიკეთა მღვდლების მოსკლას საქართველოში. აი

ამ გვარ მოწოდებისა და ჯაშუშის მისკლას ნატრულობდა უკნი და მიუვიდა კიდევ მრავალ უმა-მამულიანი სააკაძე. თბილელი სწერს: „თურმე შაჰ-აბაზ ხელმწიფე იყო (მოურავის) მისკლისა მდომელი“. დელდაკაღე 1627 წელს სწერს: „.. სამწუხარო იყო, რომ მეფეებს უღალატეს მრავალ თავად-აზნაურებმა და შეიყვანეს (უკნი) საქართველოში. შესაძლებელია, რომ უამისოდ იგი ჯერას დროს ვერ შესულიყო ამ ქვეყანაში გზებისა და ადგილ მდებარეობის სიმარცხისაგამომ. თურმე უკნი ჩაგონებული იყო ერთის გამონიჭილის და ძლიერის ქართველ მოურავისაგან, რომელიც გამწყრალი იყო ლუარსაბზეა“.

III

შაჰ-აბაზის პირველი შემოსევა. 1615 წ. „შეჭვირება მხედრობა თვისი, აიყარა ისხანდიამ, თან გამოიყოლა დამრიგებელი ბოროტისა და ქვეყნის აღმარებელი მოურავი, მოვიდნენ და დაიბანაკეს ურახბაღში— განჯასა (არაქელი); „შაჰ-აბაზს წამოუძღვა მოურავი, გაუკაფა გზა და შემოიყვანა კახეთში“ (შარდენი). რათ შევიდა უკნი პირველად კახეთში და არა ქართლში, საითკენაც მას მოაშურებდა მოურავი ლუარსაბის ჯავრის ამოსაყრელად? საქმე ის არის, რომ ქართლის დიდებულებმა სცნეს-რა უკნი განჯას მოვიდაო, იგინი სწრაფად წავიდნენ მის წინაშე, თავი დაუკრეს და მოაჩივრება გამოუცხადეს. ეს დიდებულები და მთავარნი იყვნენ: არაგვითიულებთის ერისთავი ნუგზარ, ქსნის ერისთავი იესე,

ამილახარი ანდრუაფარ, თუშანგი ფალავანდიშვილი და ალათანგი ხერხეულიძე. ამათ მისკლამ ყაენი დაარწმუნა, რომ ლუარსაბი სახელით ოდენ იყო ქართლის მეფედ, ხელს ნამდვილად კი მას ამ დროს ეჭირა მხოლოდ თბილისი და მის ზეგით მტკვრის პირები სურსამიძედ და ვრეთუკ სომხითი, გარდა ლარის სეობისა, რომელიც ყაენს წინათვე დაესაკუთრებინა. ქრცხინვალ-დვალეთი და თეძმის ხეობა ხომ თვით მოურავის საბატონო იყო. ასრე დამცირებულ ქართლის მეფის შემუსრვა ყაენისათვის ეჭვს გარეშე იყო. ამისგამო მან უმთავრესი ყურადღება მიაქცია კახეთის სამეფოს, რომლის მეფე უფრო მორჭმულად ხელმწიფობდა, ჰქონდა მაგარი ციხე-სიმაგრეები, და ამასთანავე მეგობრობდა ქართლის მეფეს. და ამიტომაც ყაენმა განიზრახა პირველად შეემუსრა კახეთის მეფე და მერე ერთის შეტევით დაეპყრო ლუარსაბის წილად დარჩენილი ქართლიც. დაადგარა ყაენი ამ აზრს, ჯერ ხნობით კახეთში შესევა უკუ-სდო, და მოინდომა მოტყუებით ხელში ჩაეგდო თეიმურაზის ვაჟები, რომ იგინი როგორმე არ გადაჩენილიყვნენ კახეთის შემუსრვის დროს. ყაენს ჰსურდა ამოეწვეოტა ქართლ-კახეთის სამეფო გვარეულობა. ამ ყამად თუმცა ყაენი მეგობრობდა ოსმალებს, მაგრამ მან ოსმალებთან ომი მოიგონა და თეიმურაზს შეუთვალა: „მივალ ბრძოლად ოსმალთა. ამისთვის აწ მომეც ბე შენი მძევლად, რათა არა ემწო ოსმალთა, და ვსცნა ამით ერთგულობა ჩემი შენგან“. თეიმურაზი მაშინათვე მიხვდა, რომ ყაენი იგონებდა ოსმალებთან ბრძოლას, რომ იგი მას მასეს უგებდა, და ამიტომაც არ მოინდომა შვილის გაგზავნა. მეფე ამ სავამის შესახებ დაეკითხა თვის ქვეშევრდომებსაც. ამათ

ურჩიეს დაეკმაყოფილებინა ყაენის სურვილი. მეფემაც თავისი უმცროსი შვილი მცირე წლოვანი ალექსანდრე და დედა თვისი ქეთევან ნოდარ ჯორჯაძეს გააყოლა და გაისტუმრა ყაენის წინაშე. მეფეს ეგონა, ჩემს დედას მანტრ პატრიუს დასდებს და არას დაგვიშავებს შაჰ-აბაზიო. მაგრამ მეფის მოლოდინი არ გამართლდა. ესენი ყაენის წინაშე რომ მივიდნენ, იგი განძინდა და თეიმურაზს მრისხანედ შემოუთვალა: „არა თუ ვარ ძიძა ჯ მზრდელი ძისა შენისა? წარმომიკლინე მე შენი უხუცესი, უკეთუ გნებავს ერთობა ჩემთანა და მე კსტე პატრივი დედასა შენსა და უგუნ-ვიქტე“. დედას თეიმურაზისთვის საიდუმლოდ ეცნობებინა: არ დაუჟერო ყაენს და მეორე შვილიც არ გაძო-უგზავნო. მეფესაც არ უნდოდა გაგზავნა, მაგრამ კასელებმა აიძულეს. მეფის მე ლეკანიც დაკით ასლანი შვილმა მიჭტვარა ყაენს. ამის შემდეგ აბაზმა კიდევ შეუთვალა მეფეს: „აწ კსტან, რამეთუ ჩემი ერთგული ხარ დიდი. რადგან არა ჰქრიდე ძეთა შენთა ჩემთვის, მოკვდ შენცა და აღგავსო ნიჭითა და განგიტეო ქვეყნითურთ მშვიდობით“. კასელები ასლა კი დაწმუნდნენ, რაცა სწადდა ყაენს. ლუარსაბმა და თეიმურაზმა შეჭკრეს ზავი და იწყეს ქვეყნის მაგრებმა. თეიმურაზმა მუკუნინიდან გაღმა-მსარემდე ჯებირი გააკლო და დადგა. ყაენმა მეფის დედა ჯ შვილები შირაზს წარგზავნა. თეიმურაზისათვის გზის შესაკრავად ყალეთს გამოგზავნა ჯარი და თვითონ შეესია კასეთს. ცბიერი ყაენი აქაც ეშმაკურად მოიქცა. შესვედრილ ქართველებს არ ატყუებდა, არამედ სლათებს აცმეკდა და უტყუებდა. ამის გამგონე კასელნი ეზარებოდნენ თეიმურაზს და ყაენის წინაშე

მიდიოდნენ. იგიც დიდ საჩუქრებს ურიგებდა მათ. უღონოდ დაჩხენილი თეიმურაზ იელტო მცირე რაზმით და ქართლს მიაშურა. მაგრამ გზასუდ მას შეეფეთა სპარსთა ჯარი, რომელიც იდგა ყალეთს. მეფე ეკვეთა მათ ძლიერად, უმრავლესნი აკატა, დანაჩხენნი გაიქცნენ. თეიმურაზი მივიდა მუხრანს, საცა იყო ლუარსაბ მეფეც. მეფეებს ჭსურდათ ბრძოლა მტერთან, მაგრამ ქართლ-კახელებმა ნება არ მისცეს. ყალეთის ამბავი რომ გაიგო ყანმა, სწრაფად გამოეშურა. მაგრამ მინამ იგი მოაწვედა, ორთავე მეფენი იმერეთს გადავიდნენ. გიორგი მეფემ იმერეთისამ იგანი დიდის პატივით მიიღო. ყანმა გორთგან ელჩი გაუგზავნა გიორგის და მოსთხოვა მეფენი. იმერთ მეფემ გეგუთის სასახლეში მიიწვია ყველა დიდებულნი, ქათალიკოზი მალაქია და ქართლ-კახეთის მეფენიც. კრებამ გადასწყვიტა არ დაეთმოთ მეფენი. ყანს გამოუგზავნეს მალაქია ქათალიკოზი და შემოუთვალეს: «გეგედრებით პატივ-გაცე, მეფეებს სამეფოები დაუბრუნო და შენ წახვიდე». ყანმა ტირილით დააწმუნა ლუარსაბის აღმზრდელი შადიმან ბარათაშვილი, რომ მას ლუარსაბი შეილივით უყვარს ღ ანას დაუშავეს, ხოლო მისი მტერი მარტო თეიმურაზია. შადიმანმა დაიჟერა და წავიდა იმერეთს და ლუარსაბი ჩამოიყვანა. მისი მოსკლა რომ გაიგო ყანმა, შეჟდა ცხენზე და მიეგება მას და ტირილით უთხრა: «კითარ გიყოფ ბორბოტსა ახლკანსა და შეენიერსა, ერთგულთა ჩერთა ძესა». წამოიყვანა იგი თბილისს. აქ დაუტკვა ციხის მცველნი ღ მეფეს უთხრა: «წავიდეთ ნადირობად ყარაიისად». წაიყვანა. აქედგან ყარაბაღის მოსახადირებლად მიიწვია, იქიდ-

გან მასანდარანისა. აქ მეფეს უბრძანა გამაჭმადიანდიო. მეფემ ეს არა ქმნა. ყანმა წარგზავნა იგი შირაზს და დაამწიფადვეინა გულახუალას. (ლუარსაბი ამავე საპყრობი-
ლეში მოაშთვეს შვილდის საბლით 1622 წ. შეირაც-
ხა იგი წმიდათა შორის).

შაჰ-აბაზის შემოსევა. (1616 წ.) სპარსეთში მი-
მაკალ ყანმა კასეთის გამგედ დანიშნა ნოდარ-ჟორჯაძე
და ღვით ასლანიშვილი. სამი თვის შემდეგ ამათ შეუთ-
ვალეს თეიმურაზს: „მოკედ და ეპატრონე კასეთს, სა-
ბატონოსა შენსა“. თეიმურაზი წამოვიდა. იგი არაგვამ-
დე გამოაცილეს გიორგი მეფემ, ლევან დადიანმა და მა-
მია გურიელმა. თეიმურაზი ისევ შეიქმნა ბატონად კა-
სეთისა, მაგრამ მისი ბატონობა დიდხანს არ გაგრძელ-
და. მიესმა-რა შაჰ-აბაზს თეიმურაზის გაბატონება, შე-
მოიკრიბა ლაშქარი, თეიმურაზისთვის გზის შესაკრა-
ვად აფრინა ალიყული-ხანი და თვითონაც გამოემურა
საქართველოსკენ. ალიყული-ხანი რომ მოვიდა არაგვ-
ზედ, მას წინამურის ზევით თავს-დაესხა თეიმურაზი და
მოსრა სპარსნი. მცირედნი გადაჩნენ და გაიქცნენ წი-
ნაშე ყანისა. შაი „განბინდა ვითარცა კეშაში“ და თბი-
ლისს შემოვიდა. თეიმურაზი და ზოგი-ერთნი დიდე-
ბულნი იმერეთს გადავიდნენ. ყანმა დაღისტნის ლეკებს
შეუთვალა: «მნებავს მოწუგეტა კასეთისა. რომელნი შემო-
ვიდნენ თქვენ გერძთა მათთა შინა, თქვენ მოსრენით,
ტყუვა-ჭყუანით, და აღგავსებ მეცა ნიჭითა». ლეკებიც წა-
მოიშალნენ. ყანმა ჯარი შეუსია ერწო-თიანეთს, და
შევიდა კასეთში. ისკანდერ მუნჯი: ..აბაზმა გრემში
ნახა მშვენიერი ტაძარი და ხმა მალლა ალაგლინა კედრება

მაჭმადისამდი. მივიდა ალაკერდს. აქ შეიტყო ქართ-
ველთა გამაგრებულა თორღასო, საცა დაკრძალულ
იყო თეიმურაზ მეფის უნჯი. გაუსია ჯარი. ქართ-
ველნი დამარცხდნენ. ციხე აიღო მტერმა მთელის მი-
სის ქონებით. ალაკერდელის მიტრა დაფასებულ იქმნა 500
თუმნად. ალაკერდს უყენა ჩაყენა ჯარი. სპარსთ აიგლეს
და გააოხრეს სერგი, საგურამო, გომბორი. (დედლა-
გალღე): შაჰ-აბაზმა კახეთი გააოხრა. მსწრაფლად მოა-
ცილა მთელი ხალხი სახლ-კარს და ძალით წაიყვანა თან-
ადვილი წარმოსადგენია, რა არეულობა იქნებოდა მთე-
ლი ქვეყნის ხალხის გადასახლების დროს. ამათ შორის
იყვნენ ყოველი წოდებისანი: მამაკაცნი, დედაკაცნი, ჩივილ-
ნი და მოსუცნი. ესენი თავიანთ საბაკით, რამდენის წა-
ღებაც შეეძლოთ, დააყენეს ჯარის წინ და სიჩქარით წა-
იყვანეს სპარსეთისკენ, სადაც მშვიდობით მიიყვანეს.
იგინი დასასლეს საქართველოზე დაშორებულ ადგილებ-
ში: ქირმანს, ყარაღანიას, მაზანდარანს ჭ სს. იგივე ის-
კანდერი ამბობს; „მაჭმადიანობას ჩანსოდეს ისრე არ შე-
უმუსრავს ხალხი, როგორც შემუსრა შაჰ-აბაზმა კახელე-
ბი. რიცხვი გაყლექილთა იყო 60—70 ათასამდე, და-
ტყვევებულ იქმნა 100,000 ზედაც მეტი: გასათხოვარნი
ქალწულნი, ყრმანი, დედაკაცნი, მამაკაცნი. ამას გარდა
კიდევ 30,000 კაცის შესახებ ცნობა ვერ იქმნა შეკრე-
ბილი. რუის-სურამიდამ დატყვევებულ იქმნა 500 ზე-
დაც მეტი კაცი და 2000 საქონელი. ერწო-თიანელთ
დაჭკარკეს 40,000 ცხვარი. (აჩილიანი): „ჩივილნი
მოსრნა, ვით ეროდე. მოწითულნი თან წაასხა. გადასწვა კა-
ხეთი“. მტრის რისხვას გადურჩნენ ის კახელები, რო-

მელნიც შეეფარნენ ფშაკ-ხეკსურეთ-თუშეთს და მიიმაღ-
ნენ ტყე-ღრეში.

IV

ცუდ ყოფაში ჩაკარდა საქართველო. სპარსეთში მი-
მაკალ ბარბაროსმა ქართლის მეფედ დანიშნა ბაგრატ,
რომელიც იყო მეფე დაუთსანის შვილი. ბაგრატი გამაჴ-
მადიანებულ იყო, ქრისტიანები სძულდა. ამიტომ ქართ-
ველებსაც ეჭვავრებოდათ იგი. ბაგრატი საბარათიანოს
სცხოვრობდა და ამიტომ მას უწოდებდნენ საბარათიანოს
ბატონად. იგი მალე მოკვდა (1619 წ.). მას დარჩა ვა-
ჟი—სვიმონ, რომელიც თავის დედა ანნათურთ თბი-
ლისსა და საბარათიანოს არ სცილდებოდა. ამავე დროს
ბარათა ბარათაშვილი მიესია თავის სასლუგულობას და
ამოსწუვიტა უკვლანი, გადაჩნა მხოლოდ ყაფლანი, რ-
მელიც ივლიტო სპარსეთს, მოიყვანა უიზილბაშნი ჭ მოჴკ-
ლს ბარათა.

არაგვის საერისთო. ამავე ხანს მოკვდა ნუგზარ
ერისთავი და გაერისთავდა მისი შვილი ბაადურ. ამას
აუჭანუდა მისი ძმა ზურაბი. იგი თავის ცოლითურთ
წავიდა წინაშე ყაენისა. ზურაბი მოურჩავ სააკაძეს აღზრ-
დილი იყო. ამიტომაც მისი შუამდგომელობით ყაენმა
დიდად დაასაჩუქრა ზურაბი, არაგვის ერისთაობა დაუმტ-
კიცა და გამოსტუმრა. მისი ცოლი იქვე დაშთა. ზუ-
რაბი სპარსთა მსედრობით მიუხტა ბაადურს, დაამარც-
ხა და დაიხრო ბაზალეთი. შემდეგ მიიძრო ბარათ-

თაშვილა და დაიმორჩილა მთიულ მოხეკენი. ბაადურნი
გაიქცა იმერეთს და დაბინავდა საჩინოში. მაგრამ მალე
მას უღალატა მისმავე ცოლმა, რომლის საყვარელმა ჩი-
ჯავაძემ მოჰკლა იგი, ხოლო მისი ქვრივი თვითონ შე-
ირთო. ეს ამბავი რომ მიუვიდა ამაჲ ზურაბს, განრისხ-
და ფრიად, შემოვირბა ჯარი, ფერსათის მთით შეიპა-
რა საჩინოს, მოჰკლა ჩიჯავაძე და გამარჯვებული დაბ-
რუნდა. მის სიამაყეს საზღვარი აღარა ჰქონდა. იხილა-
რა ჭედმაღლობა მთავართა, ბაგრატის ძე სვიმონი წავი-
და ყაენის წინაშე. იქვე მივიდა ზურაბი: „ყაენტან არ
შემსმინონო“. მაშინ მოურავი უკვე ფრიად დამსახუ-
რებული პირი იყო. მისი რჩევით ყაენმა სვიმონს მის-
ცა მეფობა, ცოლად შერთო ჯანბანუმი, ასული ყორჩი-
სანისა, და წარმოგზავნა საქართველოს. ყაენმა მას გა-
მოაყოლა აგრეთვე სვიმონის სიმამრი ყორჩისანი, მო-
ურავი და ზურაბი, და დაავალა მოსწევითონ კახელნი,
აჲყარონ ქართლებნი და წარგზავნონ სპარსეთს (1619 წ.).

კახეთი. ამ ჭკუენის ბატონად ყაენმა დაადგინა ფე-
იქარ-ხანი (1616 წ.) აკლებული, გაოსრებული და გა-
ნადგურებული კახეთი ამ დროს წარმოადგენდა საზარო
სურათს. ყოველ მხრივ ისმოდა კენესა და გმინვა დაჭ-
რილ და დასასიჩრებულ ერისა. დაცარიელებულ ვალმა—
მხარში ჩამოთესლდნენ ლეკნი და დაბინავდნენ ჭარ-ბელა-
ქანში. ამ კრცულ მიდამოზე (აწინდელი საინგილო ლაგო-
დეს-ნუს-ვართაშენს შორის) ქართველნი დაშთნენ მხო-
ლოდ კაკ-ელისენში. ეს გუთხე 1587 წელს შაჰ-აბაზმა
ჩამოართო კახეთის მეფე ალექსანდრეს და მისცა კახა-
ხიშვილს, რომელიც გამაჰმადიანდა და იწოდა სულთანად

კაკისა (კახუშტი). იმავე შაჰ-ახანის 1587 წლის ბრძანებაში სწერია: კაკის ბატონის გურამ-ოღლის (ქართველის) შვილების მამული მიეკუთვნება საქართველოს მეფე სვიმონს (1558—1600 წ.), ხოლო აწ იმავე მამულს კუბრენებე გურამ-ოღლის შვილებსო. იმავე უანის ფირმანი 1620 წლიდან: „ძველი დროიდგანვე გურამ-ოღლის გუთენილ მამულს დღეიდგან კუბრებეთ გურამ-ოღლის შვილებს—ზაალ-ბეგს და კისუ-ბეგს. ამათ საბატონოს გლეხნი, საცა უნდა იყენენ იგინი, ისეკ დაბრუნდენ თავიანთ მამულებში, ემსახურონ მათ და დაემოწილენ, ვითარცა ემოწილებოდნენ გურამ-ოღლის. ქართლის მმართველ სვიმონ-ხანს (1619—1629 წ.) და მოურავ-ბეგს ეკვლავათ აღმოუჩინონ მათ შემწეობა“. — ფეიქარსანმა ააშენა მოსაბრუნე (საინგილოს ბოლოს, ალაზნის მარჯვენა ნაპირას) და დაასახლა აქ თათრის ელნი (მულალონი), რომელნიც მალე დამკვიდრდნენ სოფელ ალალოს, მულალოს, თალას, კაკს და სს.

სვიმონ მეფის მოსვლა. ყოჩხისანმა, ზურაბმა და მოურავ-ბეგმა (საკაკე) სვიმონი მოიყვანეს თბილისს და თვითონ უიზილბაშის ჯარით მივიდნენ მუსრანს და დაიბანაკეს. შემდეგ მოუწოდეს კახელებს უანის „წყალობის“ გამოსაცხადებლად და მისგან გამოგზავნილ სალათების მისაღებად. კახელებმაც ირწმუნეს და ბევრი მოვიდნენ. „მოსრულთა შეიყვანდნენ მოკლებულს თეჯირსა შინა წინაშე ხანისა, რეცა სალათის მიცემად, არამედ მოჭკვეოდნენ მუნ თავსა. და მოსწყვიტნეს მრავალნი“. მალე მტრებს კახელებმა ეშმაკობა შეუტყეს, იძრეს ხმალნი,

ბრძოლით გამოკლეს და გაიქცნენ. ამის შემდეგ მტრები შეუდგნენ ქართლის აყრასე ზრუნვას.

ამოწვევით გარესჯის მეუღახნეთა. ამასობაში სპარსთა რაზმებმა იწყეს თარეშობა საქართველოში. ერთი რაზმთაგანი 1622 წლის აღდგომის დღეს გარესჯის შორი ახლოს იყო ჩამომდგარი. გარესჯაში მამინ მრავალი მოღვაწე იყო. ივინი საქართველოს სხვა და სხვა კუთხის მცხოვრებნი იყვნენ. ამ მამებმა სალიტანიოდ სანთლები რომ აანთეს, სპარსებმა თვალი შეასწრეს მათ, უგრძნეულად თავს დაესხნენ ღ... „მრავლთა განგრიდიან, რომელთაჲ წარკვეთდიან თანნი, ხოლო მრავალნი მათგანი მოსწუვიტნეს შინაგან ეკკლესიასა, რომელნიჲ დაჭკლნეს თვით ტრახუზსა ზედა უწყალოდ.“ მთელი აუარებელი ქონება აიკლეს და გააკერანეს დიდებული მონასტერი.

მანკიერება შაჰ-აბაზისა. ამ სანს მოურავ-ბეგი სააკაძე ნადირობდა ლოჭინის ხეობაში. ამ დროს მან თვალი შეასწრო ყაენიდან მომავალ შიკრიკს. შეიპყრო იგი და გამოართო ყაენის წერილი. წაიკითხა. ეწერა: „ყოჩხისან, მოსწუვიტე კახნი, აჭყარე ქართლი. მოჭკვეთე თავი მოურავსაცა, და წარმომიგზავნე“. მოურავმა თითზე იგბინა. აქ პირეულად შეჭკვენესა მისმა გულმა. აქამდის იგი არ იყო დარწმუნებული, რომ შაჰ-აბაზი მას გაიმეტებდა. აქამდის ვერ შეესწავლა ხასიათი შაჰ-აბაზისა. ხოლო ეს ყაენი კაცს გაადიდებდა და იმსახურებდა იმ დრომდის, ვიდრე იგი მის მიზნის განსასორცოელებლად სასარგებლო იყო. და რახან ამ მიზანს მიაღწევდა, განდიდებულ კაცსაც ბოლოს მოუღებდა. რაღა

აკლდა ყაენს: კასეთი პირქვე დასცა და აჭყარა. ქართლის მეფე შეიპყრო და მოჭკლას. ქართლის ტახტს გაუორგულა და გადაჭკიდა მებატონეები. ქართველობას სული ძლივს-და კბილით ეჭირა. სააკაძეს თავისი „როლი“ შეესრულებინა. იგი საჭირო აღარ იყო ყაენისთვის. მისი თავი მოითხოვა.

მოურავის განდგომას სპარსთაგან. შეიკრივი მან იქვე მოჭკლას და მიწაში ჩაიფლას. მერე ტუსტუსით გაემართა არაგვის ხეობისკენ, მივიდა ზურაბ ერისთავთან და უთხრა: რაც დაგვაკალა ყაენმა, ეს ჩვენგან საქნელი არ არის. მან მოგვატყუა. იგი შაგაკეშნა ჩვენის სოცის ამქნელი, ჩვენის ბოლოს დამქნელი. კასეთი ხომ ამოკწივით და ქართლელნიც იქ ჩაგვკარათ? ამას ნუ კიჭთ. ქართლელნიც იქ რომ ჩაგვკარათ, მანინ ვისდა შეკურნიდეთ? სსკაფურ საქმე მოგვაგვარათ. ხმალი ჩემი ბასრი არის. ჯერ ამ ლაშქარს ვუღალატოთ, მერმე მეფე თეიმურაზი მოვიყვანოთ და შეკურნიდეთ (არჩილიანი). ზურაბმა უარ-ჰყო კასეთი რჩევა: ცოლი სპარსეთსა მყავს, მომიკვლენო. მოურავმა აღუთქვა, ოღონდაც დამეთანხმე და ბაგრატ მეფის დას ლელას შეგრთავო (ეს ლელა მანინ ცოლად ჰყვანდა კასეთის მმართველს ფეიქარხანს). მეფესავით განდიდებულ ზურაბ ერისთავს იამა მეფის ასულის მეუღლედ განდგომა. დასთანხმდა.

ამოწვევაცა სპარსთა. მოურავი მივიდა ყორჩიხანთან და უთხრა: რაც დაგვაკალა ყაენმა, აღვასრულეთ. მოუწოდეთ ქართლელთა და წავასხათ სპარსეთს. ყორჩიხანიც აგრე მოიქცა. დაიბარეს ხალხი. მოვიდნენ.

შემოკრებულ დიდებულებს ზურაბ ერისთავმა საიდუმლოდ აუწყა ყოველივე, რაცა სწადა შაჰ-აბაზს. „ნუ იხამთ იმას, რომ ქართლი მოცხრდესო; ჩვენ (მოურავსა და ზურაბს) მოგვედგინეთ“. დიდებულებმაც „ფიცით აღუთქვეს, რა იგი მათ უთხრან, იგიცა ჭყონ ყოველთა“. ეს საიდუმლო კერ გაუნდეს მხოლოდ გამაჰმადიანებულ ანდრუაფარ ამილახვარს, რადგან მას ცოლად ესვა ყორჩისანის ასული, სვიმონ მეფის ცოლის დაი. ამიტომაც ეს ანდრუაფარი და ცოლი მისი დამე შეიპყრეს საფურცლეს, წაიყვანეს მთიულეთს და არშას ციხეში დამალეს. მეორე დილას მოურავი და მისი შვილი ზურაბ, რომელნიც სპარსთავე ბანაკში იყვნენ, დაეცნენ ყორჩისხანსა და მის შვილს, და დასცეს. ქართველნი მიუსტნენ სპარსელებს და მუსრი გააკლეს. მცირედნიღა გადაჩნენ და გაიქცნენ (1623 წ.). ქართველნი სამ რაზმად გაიყვნენ: ერთი ზურაბის წინამძღოლობით მიწვრინდა კახეთს ფეიქარხანის ჯარის ამლასწევებად და ლაზა ბატონიშვილის დასატყვევებლად, მეორე ასალციხეს და მესამე მოურავის მოთავეობით თბილისს. მოურავმა ძალე ქალაქი აიღო, მაგრამ მისი ციხე კი კერა. ამ დროს მოესმა: ფეიქარხანი გაიქცა ცოლითურთო. მოურავმა ქალაქს თავი დაანება და კახეთისკენ გაეშურა. ზურაბმა და მოურავმა ფეიქარხანს სდიეს ბარდამდე, მაგრამ კერ დაეწივნენ. ამიტომაც მოარბიეს განჯა-ყარაბაღი და დიდის ალაფით მოვიდნენ ქართლს, რომლის გამგედ დაადგინეს მუსრან ბატონის ვახტანგის ძე ქაიხოსრო. შემდეგ ამისა დაიბარეს კახეთის მეფე თეიმურაზი.

თეიმურაზის უცხოეთში ყოფნა. 1616 წელს

ცალ- მას. ამ დროს სპარსთ მოჭკლეს თეიმურს მუხრან ბატონი. ქართველებს ეგონათ მოგვიკლეს თეიმურაზ მეფეო. დაიბნენ და ივლტნენ. სპარსნი გამოკვიდნენ და უწყალოდ ჰყლიტეს. ამ ომში მოიკლა 18,000 სპარსი და 10,000 ქართველი. ამ ბრძოლაში დაიღუპნენ: ცხრა ძმანი მაჩაბელნი, ცხრა ძმანი ხერხეულიძენი და მრავალნი დიდებულნი.

ბრძოლა ქსანზედ (1623 წ.) ისახან უორჩინანმა შეუსია ყიზილბაშნი ქართლ-კახეთს. მას ჰსურდა განეთავისუფლებინა აჩშის ციხეში დაპატიმრებული ანდრუთფარ ამილახორი. ამიტომ სთხოვა ზურაბ ერისთავს მიეცა მისთვის გზა სპარსთა ჯარის მთაულეთის შესაყანად. ზურაბმა დაუდო ეს პირობა: არაგვის ხეე-ხეე წადი და დაბრუნებისას ქსნის ხეეზედ ჩამოდიო. ამით ზურაბს უნდოდა აოხრებისაგან გადაეჩინა თავისი საერისთო. ისახანიც თვით დაჰპირდა პირობის აღსრულებას. ყიზილბაშნი ხოსრო-მირზის (შედეგ როსტომ მეფე) მოთავეობით შევიდნენ მუხრანს, აკლეს დუშეთი, მივიდნენ მთიულეთს, გაანთავისუფლეს ამილახორი ცოლითურთ და ქსანზედ წამოვიდნენ მუხრანისკენ. მათ დაბრუნებამდე იესე ქსნის ერისთავმა და ზურაბ ერისთავის ძმამ გიორგიმ მტრებს შეუგრეს გზა. მათ მიეშველათ მოურავიც. მტრმა რომ მოაწია სანგრამდე, დაესხნენ ქართველნი და გაყლიტეს იმდენი, რომ „ქსანი იქმნაკითარცა სისხლი“. მიუხედავად ამისა, ხოსრო მირზამ გამოსწრო მათ და ანდრუთფარის ცოლი მოჭკაკრა ისახანს, რომელმაც ქალაქს სვიმონ მეფე გაამაგრა და თვი-

თონ წავიდა სპარსეთს. ყანმა ხოსრო-მირზას უღლარა-
დასობა უბოძა.

წამება ქეთევან დედოფლისა (1624 წ. 13 სექ-
დენბერს). შაჰ-აბასს ეგონა ქართველებს სულ გაენადგუ-
რეო. ის კი არა, ახლა კინაღამ ამ დაჭრილ-დაკოდილ
ქართველებს ბოლო არ მოუღეს მის ლაშქარს. ბრძნი
მოკრია. გაცეცხლდა. შირაზის ბეგლარ-ბეგს უბრძანა გა-
ემჯამადიანებისა დედა თეიმურაზ მეფესა ღ, თუ იგი არ დაჭ-
მოხდა ქრისტეს, ეწამებინა და მოკვლა. ქეთევანს მიუ-
ჩინეს მოლუბი. მან არ ინება თვისის სჯულის დატო-
ვება. მაშინ დედოფალი გამოიყვანეს საზურობილედგან
მოედანზედ, გააშიშვლეს, გაუჭიმეს ხელნი, მარწუხებით
დაჭვლიყეს ძუძუნი, წულულებზე დაადკეს გასურვებულნი
საჯნი, წვეტიან ლურსმებზე გაართხეს, ზურგით მკერ-
დამდე გაუტარეს შამფური, გასურვული ჯატვი შემო-
არტყეს, თავზე ჩამოაცვეს ცეცხლით გაწითლული
ჭაბი. ქეთევანმა სული განუტოვა. მისი სსუელი მწვი-
რეში ჩაატდეს ძაღლთა და მსეტთა საჭმელად. ყოველი-
ვე ეს თავის თვალთ ნახეს იმ დროს იქ მყოფ ფრანგ-
თა მოძღვრებმა. ამათ ქეთევანის ნაშთი მოიპარეს და
მოართვეს თეიმურაზს, რომელმაც დაკრძალა იგი ალა-
კერდის სობორის ტრაპეზის ქვეშე. დედოფალი შეირაც-
ხა წმინდათა შორის. ქეთევანი ბრძენი და ფრიად გა-
ნათლებული დედაკაცი იყო. მამა მისი იყო მუსრან ბა-
ტონი აშოთან ბაგრატიონი.

სიკვდილი მოურავ სააკაპისა (1629 წ. ივლისს.)
საქართველოს მეფე სვიმონი ჩაკეტილიყო თბილისში.
მას მცველად ჭყვანდნენ სპარსელები. საქართველოს უკეთეს-

ცალ- მას. ამ დროს სპარსთ მოჭკლეს თეიმურჯ მუხრან ბატონი. ქართველებს ეგონათ მოგვიკლეს თეიმურჯ მუხრან დაიბნენ და იელტნენ. სპარსნი გამოკვიდნენ და უწყალოდ ჰყლიტეს. ამ ომში მოიკლა 18,000 სპარსი და 10,000 ქართველი. ამ ბრძოლაში დაიღუპნენ: ცხრა ძმანი მახაბლანი, ცხრა ძმანი ხერხეულიძენი და მრავალი დიდებულნი.

ბრძოლა ქსანზედ (1623 წ.) ისახან უორჩისანმა შეუსია ყიზილბაშნი ქართლ-კახეთს. მას ჰსურდა განეთავისუფლებინა აჩშის ციხეში დაპატიმრებული ანდუყათარ ამილახორი. ამიტომ სთხოვა ზურაბ ერისთავს მიეცა მისთვის გზა სპარსთა ჯარის მთიულეთს შესაყვანად. ზურაბმა დაუდო ეს პირობა: არაგვის ხე-ხეე წადი და დაბრუნებოიას ქსნის ხეზედ ჩამოდიო. ამით ზურაბს უნდოდა აოსრებისაგან გადაეჩინა თავისი საერისთო. ისახანიც თიციით დაჰპირდა პირობის აღსრულებას. ყიზილბაშნი ხოსრო-მირზის (შედეგ როსტომ მუფე) მოთავეობით შევიდნენ მუხრანს, აკლეს ღუშეთი, მივიდნენ მთიულეთს, განთავისუფლეს ამილახორი ცოლითურთ და ქსანზედ წამოვიდნენ მუხრანისკენ. მათ დაბრუნებამდე იესე ქსნის ერისთავმა და ზურაბ ერისთავის ძმამ გიორგიმ მტრებს შეუკრეს გზა. მათ მიეშველა მოურავიც. მტერმა რომ მოაწია სანგრამდე, დაესხნენ ქართველნი და გაყლიტეს იმდენი, რომ „ქსანი იქმნაკითარცა სისხლი“. მიუხედავად ამისა, ხოსრო მირზამ გამოასწრო მათ და ანდუყათარის ცოლი მოჭკვარა ისახანს, რომელმაც ქალაქს სვიმონ მუფე გაამაგრა და თვი-

თონ წავიდა სპარსეთს. ყაენმა ხოსრო-მირზას უელარა-
დასობა უბოძა.

წამება ქეთევან დედოფლისა (1624 წ. 13 სექ-
დენბერს). შაჰ-აბასს ეგონა ქართველება სულ გაკანადგუ-
რეო. ის კი არა, ახლა კინაღამ ამ დაჭრილ-დაკოდილ
ქართველებმა ბოლო არ მოუღეს მის ღაშქარს. ბრძნი
მაჟრია. გატყვევდა. შირაზის ბეგლარ-ბეგს უბრძანა გა-
ემანტადიანებისა დედა თეიმურაზ მეფესა ღ, თუ იგი არ დაჭ-
მობდა ქრისტეს, ეწამებინა და მოეკლა. ქეთევანს მიუ-
ჩინეს მოღუბი. მან არ ინება თვისის სჯულის დატო-
ვება. მაშინ დედოფალი გამოიყვანეს სპურობილედგან
მოედანზედ, გააშიშველეს, გაუჭიმეს ხელნი, მარწმუნებით
დაჭვლიჯეს ძუძუნი, წულულებზე დაადკეს გასურვებულნი
საჯნი, წვეტიან ლურსმებზე გაართხეს, ზურგით მკერ-
დამდე გაუტარეს შამფური, გასურვული ჯაჭვი შემო-
არტყეს, თავზე ჩამოაცვეს ცეცხლით გაწითლული
ჭკაბი. ქეთევანმა სული განუტოვა. მისი სსუელი მწვი-
რეში ჩაგდეს ძაღლთა და მსეტთა საჭმელად. ყოველი-
ვე ეს თავის თვალთ ნახეს იმ დროს იქ მყოფ ფრანგ-
თა მოძღვრებმა. ამათ ქეთევანის ნაშთი მოიპარეს და
მოარტყეს თეიმურაზს, რომელმაც დაკრძალა იგი ალა-
ვერდის სობოროს ტრანკეზის ქვეშე. დედოფალი შეირაც-
ხა წმინდათა შორის. ქეთევანი ბრძენი და ფრიად გა-
ნათლებული დედაგაცი იყო. მამა მისი იყო მუსრან ბა-
ტონი აშოთან ბაგრატიონი.

სიკგდილი მოურავ სააკაძისა (1629 წ. ივლისს.)
საქართველოს მეფე სვიმონი ჩაკეტილიყო თბილისში.
მას მტველად ჭყვანდნენ სპარსელები. საქართველოს უკეთეს-

ნი შეიღნი კარგად სედავდენ, რომ იგინი ჟერ-ჟერო-
ბით კერას გახდებოდნენ, მძლავრ მტრებს კერას დააკ-
ლებდნენ, რომ საქართველოსთვის დღეს საჭირო იყო
დასვენება, თავისუფლად ამოსუნთქვა, შერჩენილ ძალ-
ღონის მოკრეფა, გაოხრებულ მამულ-დედულის შენება,
უხნაჳ მინდვრების შემუშავება, ლუკმის შოვნა, შეშინე-
ბულ ხალხის ტყე-ღრედგან გამოყვანა და დასახლება.
დაწმუნდნენ იგინი, რომ ქვეყნის სასსნელი გზა ერთი-
ლა იყო: შერიგება მტერთან და მოჩინილობა უახისა.
სამწუხაროდ, ამას ვერა გრძნობდა მხოლოდ მოურავი,
რომელსაც ამდენ კაბებსა და ქვეყნის აოხრებაში უდიდუ-
სი წილი ედო. მხოლოდ იგი არ წყნარდებოდა და იმა-
ხოდა: „ჩემი სძალი ბასრიანო. რადღენ ღომს თავი წარკე-
კეთეო“. ახლაც იგი მიენდო თავის სძალს. შემოიკრიბა
სამოციოდე კაცი და დაიწყო მიხტომ-მოხტომა. ხან
მტრის ერთ რაზმს ეცემოდა, ხან მეორეს და მესამეს,
ღ იმარჯვებდა კიდევ. ამ გვარ გამარჯვებებმა გაამაყეს იგი.
მან მოინდომა ლუფროსობა ზურაბ ერისთავზედაც ღ ქართ-
ველებზედაც. ვინც ეურჩებოდა მას და მშვიდობა სწად-
და, იგი მიუხტებოდა და იკლებდა. ამ გვარად ააოხრა
დვალეთი და მოჭკლა თამაზ მახაბული; მედიქ ქაზუმს
მიუყენა ჯაშუში, გატყნა ცისე ღ იაკარ-ჭყო; მიუხტა ქველ
წერეთელს, დასწვა და დადაგა მისი სახლ-კარი. ქართვე-
ლები ფრიად სწუხდნენ, რომ მოურავი არ წყნარდებო-
და ღ მიუგზავნეს მას თბილისის მიტროპოლიტი დიო-
ნოსე და მცხეთის მამათ-მთავარი ტრიფილე. ეს მამანი
მივიდნენ მუსრანს წინაშე მოურავისა და შეეკედრნენ:
მოეცი ქვეყნას მშვიდობა და მიუდროება ტამარსა უფ-

ღისასა. ნუ თუ შესს გუჲს არ ამღვრეკს ტირილი და გლოვა ქვეუნისა, გმინვა დიდისა და ჰატარასი, გლოვა ყოველს ქოხსა და სახლში. არ გესმის განა მოთქმით ტირილი ერისა, რომელიც დასტირის ზოგი ძმას, ზოგი მამას, შვილებს, ცოლს, დედას, დებს. რაღა ძალა დაჩენია საქართველოს, რომ შეებრძოლოს ძლიერ სპარსეთს. ანუ ბრძოლას თავი. იდეკ მახვილი ქარქაშსავე შინა. დაუწიდი დროებით მინც. — მოურავმა არ შეიწყენარა ეს კედრება. პირიქით, მიიმხრო ქაინოსრო მუხრან ბატონი, განუდგა მეფე თეიმურაზსა და ზურაბ ერისთავს. მათ ჭსურდათ ქართლის სამეფოს დაპყრობა. მოურავმა და ქაინოსრომ მოიწვიეს ჯარი ათაბაგისა და იმერთა მეფისა ჭ მიუხტნენ თეიმურაზ მეფეს, რომელიც იდგა დუშეთში. შეიბნენ ძმანი ბაზაღეთს. მრავალი დაიჭრა და დაიხრცა. იძლიერნენ მოურავის მსრისანი და გაიქცნენ შერცსკენილნი. მოურავს ახლა შემოსწყურნენ ყველანი: იმერნი და აშერნი. ამიტომაც იგი გაეცალა საქართველოს, მივიდა სტამბოლს, და ითხოვა ჯარი, რათა სულთანს დაუპყროს საქართველო. აქამდის იგი შიიტის სარწმუნოებისა იყო და ერქვა მორად (შარდენ) და ახლა კი შეიქმნა სუნიტი.

ოსმალეთის ისტორიაში სწერია: საქართველოს ასაოხრებლად შაჰ-აბაზმა გაგზავნა რამდენიმე ათასი ჯარი ყარჩინისა და მოურავის წინამძღოლობით. საქართველოში შესვლის მიზეზად ამით უნდა გამოეცხადებინათ ქალწულ ქალთა აკრება და წაგვრა წინაშე ყაენისა. ამ მიზეზით შეკრიბეს 12,000 ქართველი. მოურავმა ქართველთა მოთავეებს შეატყობინა ნამდვილი მიზეზი სპარსთა ლაშქრის შემოსვლისა. მაგრამ ქართველებმა არ დაუჯერეს. მაშინ ყაზილბაშთ მოსწყვიტეს 400 ქართ-

ველი. ეს რომ დაინახეს ქართველებმა, ეცნენ სპარსელთ და 30,000 მტერი გასწყვიტეს, დახოცეს ყველა ხანნი და სარდალნი. დიარბექირს მდგომ დიდ-ვეზირს ქართველებმა წარმოუდგინეს 7000 მოჭრილი თავი სპარსთა. ეს თავები შუბებზე აეგოთ და ისრე მოართვეს. 200 თავი, წაგდებინებული მარტო ქართველთა მეფისაგან, წარუდგინეს დიდვეზირს 28 დეკემბერს 1625 წელს. დიდი ვეზირი საქართველოში აღარ შევიდა და გაილაშქრა ბაღდადს.—მოურავი ვეზირს იწვევდა საქართველოში შესასვლელად. წადილი მისი შეუსრულებლად დარჩა. ამიტომაც მან თავისი თავი დამოუკიდებლად გამოაცხადა და მოაჭრეინა ფული ზედ-წარწერით: „მალრაე-შაჰ, მსახური შაისა“. ამას ჯარი ცოტა ჰყვანდა. ამ არეულობის დროს თეიმურაზი იყო ყარსის მხარეს და ახლა დაბრუნდა თავის ქვეყანაში. მოურავმა მას მიართვა დიდი საჩუქრები, მაგრამ რადგან იგი არ ეკუთვნოდა ქართველთა სამეფო გვარს და ამასთანავე კარგადაც იცოდა, რომ თეიმურაზი მას არ შეიწყენარებდა, იგი მოვიდა დიდი ვეზირის ბანაკში ახალი ინტრიგების გასამართავად და დახმარების სათხოვნელად. დაახლოვებით 1628 წლის ივნისის თვისა მოურავი გამაჰმადიანდა და ეწოდა მოჰამედ-ბეგ. სულთანმა მას უბოძა „კარის-კაცობა“. არზრუმის აღების დროს მას ებარა ამ ქალაქის ის მხარე, საითაც არის საქართველოს გზა. აქედგან დიდ ვეზირმა გაილაშქრა ალექსოს და ქართველები კონიას დარჩნენ. მალე მოურავზე საჩივრები მიუვიდა დიდ ვეზირს. მოურავსა და მასთან მყოფ 41 ქართველს სწამებდნენ მრავალ საზიზღარ საქმის ჩადენას, ამიტომაც ანატოლიის ბეგლარ ბეგი და ნიკედეს ბეგი წარგზავნილ იქმნენ მათ შესაპყრობად. მოურავხანი, მისი შვილი (ზურაბ) და 40 ქართველი მოიყვანეს დიდ ვეზირის კარვის წინაშე. ეს მოხუცი მალრაეხანი იმისთანა უშველებელი ტანისა და ღონისა იყო, რომ მას უწოდებდნენ „ბულას“ (taurau). მიუხედავად მისის წინანდელ სამსახურისა, იგი გადასცეს ჯალათს და მასთან მისი შვილიცა და 40 ქართველიც,

რომელნიც აღწყვეტილ იქმნენ 1629 წ. ივლისის გასულს*).—
ასრე დასრულდა სიცოცხლე სააკაძისა, რომელსაც ძალ-
ღონე და გამბედაობა ბევრი ჰქონდა, სოლო შორს-გამჭე-
რეტელობა არც ნამცეცი. პირად მტრის ჯავრის ამოსაყ-
რელად მან შეურცხვენილად იკისრა ჯაშუშობა ყაენისა,
წამოუძღვა მას, გააცხრებინა და ააყრეკინა ქვეყანა,
რომელმაც ამ ომების დროს დაჰკარგა 240,000-მდე
მკვიდრი. ერთგულობასა და დაღუტს იგი ერთნაირად სმა-
რობდა თვისას პირად საწადელის მისაღწევად. სააკაძის
სამსახური სპარსთადმი დიდად დაათასეს შემდეგ დროის
ყაენებმა, რომელთაც მის შთამომავლობას მისცეს თარხნო-
ბა ზე დაუმტკიცეს მეფეთაგან წართმეული დედულ მამული.

V

შაჰ-აბაზ ყაენი რომ მოკვდა (1628 წ.), სპარსეთში
მოხდა შეფთი. ყულარაღასმა სოსრო-მირზამ ისმო ყულ-
ნი (ქართველ ტყეაბისაგან შემდგარ ჯარს ერქვა ყული),
გამოიყვანა შაჰ-სეფი და დასვა ყაენად. მისნი წინააღმ-
დეგნი გასწყვიტა. ასალ ყაენმა დიდი პატივისცა სოსრო
მირზას, რომელსაც ამის შემდეგ მამას ეძახდა.

მეფე სვიმონის მოკვლა. (1629 წ.) სპარსთ რომ
განუდგა ზურაბ ერისთავი, აზრად ჰქონდა ლელა ბატო-
ნიშვილი შეერთო. მაგრამ ფეიქარხანმა გაასწრო და ცო-

*) Hist. ge. p. II, p. 60.

ბი გამაჰმადიანთ დაისაკუთრეს. ყველაზე სამწუხარო ის იყო, რომ თვით სამცხის ათაბაგები სცდილობდნენ მოესპოთ ყოველგვარი ქართული ნიშან-წყალი საათაბაგოში. 1625 წელს ბექამ მოკვლა ძმისწული თვისი ათაბაგი მანუჩარ, წაკიდა სტამბოლს და გამაჰმადიანდა. ამიტომაც ხონთქარმა მისცა მას სამცხის ფაშობა, პატრივი სცა ორითა თუდითა და წარმოაგლინა. მას ეწოდა საფარფაშა. მის შემდეგ საათაბაგოს დაერქვა ახალციხის საფაშო, რომელიც დაუქვემდებარეს აზრუმის სეკსაციას. ქართველთ გაუჭირდათ ცხოვრება, რადგან ყოველ ქრისტიანს ოსმალი ახდეენებდნენ დიდ ხარკს: სულზედ შეგუთილი იყო: თითო დრახმანი, ყოველ მოსაკალზედ შეიდის-თავი, ცხვარზედ ორი შაური, ძროხაზედ აბაზი, ცხენსა ზე კამბეზედ ექვსი შაური. მამაკაცი მალე მთლად გამაჰმადიანდნენ. ქრისტიანედ დაშთნენ მხოლოდ დედაკაცი. ხონთქარმა როსტომ ფაშას (1647—1659 წ.) უბრძანა იგინიც გამაჰმადიანებინა. ეს რომ შეიტყო როსტომ ფაშის მეუღლე, უარ-ჰყო სჯულის დატოვება. იგი ტანჯეს, აწვალეს. არც ამან გასჭრა. როსტომის ცოლმა კლდეზე გადავარდნა დააპირა. იგი შეიპყრეს. ყოველგვარად შევიწროებულ და ღონე მინდილ დედაკაცმა როსტომს ეს პირობა დაუდო: «თუ გამაჰმადიანდებიან ყველა დიდებულების ცოლები, მაშინ მეც დავტოვებ ჩემ სჯულსო». როსტომს გაუხარდა და იბულებით ყველანი გამაჰმადიანა. ახლან-ფაშის დროს (1659—1677 წ.) სამცხის დიდებულთ ჩამოხდათ თვისი ღირსება. თავადთა, აზნაურთა და მთავართ შეეცვალათ სახელები და იწოდნენ ფაშად, ბეგად, ალანი-ბეგად,

სანჯახად და აღად. სასლციხე-ოლთისს განაგებდა სასლ-
ცის ფაშა, კოლას იჯდა ფაშა, შაკშეთ-აჭარას ბეგნი და
სხვა ადგილებს ალაი-ბეგნი და აღანი.

რუსთა ელჩების მოსვლა კახეთს (1639 წ.).
კახთა აურისა და ქვეყნის გაოსრებისაგამო გაჭირებულ
თეიმურაზმა რუსის ხელმწიფეს სთხოვა დასმარება. მან
ჯარის მაგიერ გამოგზავნა ელჩები, რომელთაც მეფეს
მოუტანეს 250 სატი, სადებავი წამლები, ოქრო და
კერცხლი. ამ ელჩებმა კახეთი ნახეს სრულიად გაკერანე-
ბული. თვით მეფის სასლლობაც ტალასით გალესილ ქო-
სებში სცხოვრობდა. ელჩებმა მეფისაგან, სსვათა შორის,
გაიგეს, რომ ჯერ თეიმურაზის შვიის აღექსანდრეს დროს
(1574—1605 წ.) ერთ მთაში აღმოჩენილ იქმნა ოქ-
რო-კერცხლის მადანი, რომელსაც სპარს-ოსმალთა ში-
შით ვერ ამხელდნენ. ამ ელჩების მოსვლამდე თეიმურაზ
მეფეს რუსის ხელმწიფისთვის მიუწერა (1635 წ.), რომ
სპარს-ქართველთა შორის ატეხილ ომში ქართველებმა
გასწევიტეს 47,000 სპარსიო და მერე კიდევ 13,000;
ოსნი, ქისტნი და სხვა მთეულნი, რომელნიც ქრისტიან-
ები იყვნენ და დღემდის საქართველოს ტახტს ემსახუ-
რებოდნენ, არიან 80000 მეკომურნიო. ყველა ესენი
ესლა ჩვენ გადაგვიდგნენო.

იმერეთში ამ დროს დიდი განხეთქილება სუფევდა.
ლეკან დადიანი განუწყვეტლად ებრძოდა გიორგი მეფეს,
რომელსაც მან მოუგლა მრავალი კაცი ზ ბევრიც დაატყ-
ვევა. ლეკანი გადაკვიდა აგრეთვე თავის სიძე-სვიმონ გუ-
რიელს, რომელსაც მოკვლა მამა თვისი. დადიანმა შე-

იზურო იგი, თავლები დასთხარა, ხოლო გურიელად დას-
ვა ქაიხოსრო კახტანგის ძე.

როსტომსაც ჰსურდა იმერეთის მეფის დამცირება,
რადგან ეშინოდა, რომ არ მიმხრობოდა თავის ნათე-
სავსს — თეიმურაზს. ამიტომ ლევან დადიანის მსარე და-
იჭირა. როსტომი თუძცა მოხუცი კაცი იყო, მაგრამ
ძანცე შეიერთო ასული ლევან დადიანისა, სვიმონ გუ-
რიელის ქვრივი მარამი. ამ მარამის წამოსაყვანად როს-
ტომი მივიდა და დადგა ფერსათის მთაზე. იქვე თავისი
და მოყვანა დადიანმა. გიორგი მეფე დადიანის დასაჭე-
რად გავიდა. დაბრუნებისას დადიანმა გიორგი მცირე ამა-
ლით სამშინად გამოსული იხილა, შეიზურა და წაიყუა-
ნმ სამეგრელოს. მამის ტყუილობიდან სასსნელად ალექ-
სანდრემ დადიანს დაუთმო ჩისოარისა და ჩხარის კატარ-
სომეხნი. ამის შემდეგ გიორგი მალე მოკვდა (1639 წ.)
და გამეფდა მისი შვილი ალექსანდრე III, რომელსაც
არ შეურიგდა დადიანი. იგი კვლავ ეცემოდა იმერლებს,
ატყუებდა და სტანკავდა. თავის ქვეყანაში მან აღკვეთა
ჭურდობა. მთელს ოდიშში 12 სასახლე ააგო და ყვე-
ლას საკუთარი მოწყობილობა გაუჩინა — ჭურჭლითა
თუ ცხენით. ამ სასახლეთა უახლოეს წყაროებზე დასდ-
გა ოქროს ფიალანი, ხოლო უშორეს წყაროებზე კერცს-
ლისანი. ფიალანი ძეკვით დაბა. მგზავრნი ამ ფიალებით
წყალს სმიდნენ. ბატონის შიშით კერავინ ბედავდა ფია-
ლების ჰარკას. იგი ფრად მრისხანე კაცი იყო. თავის
ცოლს შესწამა სიძვა მეწდისა-თანა. „შეიზურა იგი ძე-
ბითურთ, შთადგა ზარბაზანსა შინა და განტყორცნა და
დაიფანტნენ სრულიად“. დადიანი ლევან მიუსტა ალექ-

სანდრე ჰეუის ძმას და დასტუკეკა იგი. მეფეს გაუჭირდა ცხოვრება. ამიტომ გაგზავნა ხოლმე ჯაფარიძე წინაშე რუსეთის ხელმწიფის ალექსისა და ითხოვა შემწეობა. რაჭას მოვიდნენ რუსთა მეფის დესპანები ნიკოფორე ჰაკლეშილი და მდივანი ალექსი იოანეს შვილი და მეფეს მოუტანეს დიდი საჩუქრები. აქედან იგინი მოვიდნენ ქუთაისს (1650 წ.) და მიართვეს მეფეს „სამურნი და ლარნი“. ალექსანდრემ იგინი გაისტუმრა უკანვე და კვლავ ითხოვა შეკლა და შემწეობა.

არც ქართლისა და კახეთის მეფეები მეგობრობდნენ ერთმანეთს. 1638 წ. შეითქვენ არაგვის ერისთავი ზაალ, ამილახორი იოთამ, ციციშვილი ნოდარ, გოჩაშვილი გიორგი და ქათალიგოზი ეკდემოზ დიასამიძე და მოაწვიეს თეიმურაზი ქართლის ტახტის დასაპყრობად. შეთქმულებს როსტომმა ჯარით მიუსია იორამი, გიორგი სააკაძის შვილი. შეთქმულნი დამარცხდნენ. როსტომმა შეიპყრო ქათალიგოზი და განჯის-კარის კოშკიდან გადმიაგდო, დაიჭირა გოჩაშვილი და თვალები დასთხარა, მიუხტა ამილახორს, შემუსრა ცხვილფრის ცისე, დასტუკეკა ამილახორი და გვერდით განუტევა.

სპარსეთის ტახტზე რომ დაჯდა აბაზ II (1642 წ.), როსტომს უბრძანა კახეთში სპარსთა უფლება აღედგინა. ამიტომ თეიმურაზი კვლავ მიიქცა რუსეთის ხელმწიფისადმი და შემწეობა ითხოვა. მაგრამ შემწეობის მაგიერ რუსეთში მიწვევის ამბავი მოუვიდა.

ქართლის ჯარი კახტანგ მუსრან-ბატონის წინამძღოლობით შევიდა კახეთში და თეიმურაზი დაამარცხა,

მოჭკლეს მეფის ძე დაკითი, თეიმურაზი კი იმერეთს გა-
იქცა. კასეთი დაპყრობილ და ქართველთა შერებულ იქმ-
ნა (1648 წ.). თეიმურაზის ძეს დაკითს დარჩა ასული
ქეთევან და მცირე წლოვანი ვაჟი ერეკლე (ნიკოლოზ).

1653 წ. თეიმურაზმა რუსეთის ხელმწიფეს კიდევ
მოცდიქული გაუგზავნა და სთხოვა ზარბაზნები და 6000
კაცი, მაგრამ შემწეობა მიანც არ მოუვიდა. ბოლოს თვი-
თონ რაჭიდან გადავიდა დიგორს და წავიდა აშტარხანს
და იქიდგან მოსკოვს. (1656 წ.). შინაური საქმეებისა-
გამო რუსეთის ხელმწიფემ შემწეობა ვერ მისცა, ამი-
ტომ თეიმურაზი ისევ იმერეთს დაბრუნდა.

ამ ნაირად ქართლ-კასეთი დარჩა როსტომს. მის
მეფობის განმავლობაში ქართველთ ცხოვრებას სპარსთა
გაგლეხა დაეტყო. საქართველოში გაჩნდა მთელი გუნდი
გამაჰმადიანებულ ქართველთა, რომელნიც სპარსეთში აღი-
ზარდნენ და იქიდგან გადმონერგეს და საშობლო ქვეყა-
ნაში ააღორძინეს სპარსთა ზნე-ჩვეულობანი, ადგომ-დაჯ-
დომა და სხ. ყველა თანამდებობას სპარსული სახელ-
წოდება დაერქვა. მეჯლისები და ყოველ გვარი შექცევა
სპარსულ წეს-ჩვეულობაზე მოეწყო: საზითა, დაირა-
ზურნითა და დაფ-ნაღარით. ქართული სამუსიკო საგ-
რავები: ჩანგი, ებანი, წინწილი ხმარებიდამ გავიდა.

როსტომი დაუღალავად აშენებდა სამეფოს. ხალხს მშვი-
დობიანობა მიანიჭა. ერს აღარავინ აწვალებდა. ამიტომ
მინდორ-ველნი, ბაღ-ვენასები შემუშავდნენ, ქალაქებში
აშენდა მრავალი შენობა. თვით როსტომმა სიო-
ნის სობორის დაადგა შეენიერი გუმბათი, მტკვარსა და
სრამზე მაგარი ხიდები გასდვა, გაამაგრა კოჭორი, ცი-

ხე შემოაკლო გორს, თბილისში ააშენა შეკენიერი და დი-
დი სასახლე.

როსტომი რომ მოკვდა (1658 წ.), ქართლში გა-
მეფდა ვასტანგი, ხოლო კახეთის მმართველად დანიშ-
ნულ იქმნა სელიმ-ხანი. ამ სელიმ-ხანმა ერწო-თიანეთი
დაუთმო არაგვის ერისთავს ზაალს. კახეთის ხანი სცხოვ-
რობდა ყარაღაჯში და მატყაღიანთა შორის ჭყროფდა ქრის-
ტიანეთს მიწებს. ეს ასალი მებატონეები ანგრეკდნენ ეკე-
ლესიებს და სტანჯავდნენ ხალხს. ამიტომ ზაალმა შეჭ-
ყარა თუშ-ფშავ-ხეკსურნი, მოიშველა ქსნის ერისთავი
შაღვა, მისი ძმა ელიზბარ და ბიძინა ჩოღაყაშვილი, და-
ეცა ურჯულობის, ამოსწყვიტა ისინი ბახტრიონსა და ალა-
კერდში. სელიმ-ხანი გაიქცა. კახეთის მმართველად კი გახ-
და მურთუზ-ალი ხანი (1659 წ.). შემდგომად ზაალის
სიკვდილისა მურთუზ-ალი ხანმა შეიპყრო ბიძინა, შაღ-
ვა და ელიზბარ და წარუგზავნა ყაენს, რომელმაც იგი-
ნი წამებით დასოცა (1661 წ.). წამებულნი შეიკაცნენ
წმინდათა შორის.

მეფენი

ქართლისა კახტანგ V (1658—1675)

იმერეთისა ზაგრატ IV (1661—1681)

კახეთისა აწილ (1664—1675)

I

კახტანგი თეიმურაზ მუხრან ზატონის შვილი იყო და შემთხვევით გამეფდა. საქართველოს ტახტზედ რომ დაჯდა როსტომი, უკვე 67 წლის მოხუცი იყო ჯ შვილი არა ჰყვანდა. მან შეირთო ახაშიშვილის გორჯასჰის ასული ქეთევან (1634 წ.). იგი მალე მოკვდა უშვილოდ. ამის შემდეგ როსტომმა შეირთო სვიმონ გურიელის ქვრივი დადიანის ასული მარიამ (1638 წ.). არც ამ მარიამისაგან ეყოლა შვილი. მარიამს წინანდელი ქმრისაგან ჰყვანდა ვაჟი შვილი ოტია, რომელსაც როსტომი თავის შვილად და ტახტის მემკვიდრედ ზრდიდა. ოტია მალე მოკვდა. მამის ჩხვიძეებმა და სხვა დიდებულებმა მოინდომეს ქართლის ტახტის მემკვიდრედ როსტომს დაენიშნა იმერთა მეფის გიორგის შვილი მამუკა, კაცი ფრიად მსნე და გულოკანი. როსტომიც დათანხმდა. მამუკა დიდებულებმა სომანეთს მოიყვანეს. აქ ესენი შერთქვენენ როსტომი მოკვლათ და მამუკა გაემეფებინათ. მოლაღატენი გამოგზავნეს ჭალაქს განზრახულის შესასრულებლად. როსტომმა გაუგო მათ, ათი ათასის მარჩილის

სადირალი საჩუქარი გაუგზავნა მამუკას და მისწერა: «უკანვე მიბრძანდითო და რაც ხელით გამოგვივა, აქი-
დამაც მოგიმართავთ სულსაო». სომანეთს მეოთხე მამუ-
კაც წავიდა. ამის შემდეგ, ყაენის ნება რთვით, ქართ-
ლის ტახტის მემკვიდრედ დანიშნეს თეიმურაზ-მირზას
შვილი ლუარსაბი. ამ ლუარსაბის მემკვიდრეობა ბეგრ მე-
ბატონეს ეწინა. თვით თეიმურაზ მეფეც მისი წინააღმ-
დეგი იყო. ერთხელ ეს ლუარსაბი თავადიშვილებითურთ
გატეხილ ხიდის ასლეს ნადირობდა. ამ ნადირობაში
ტუგია მოხვდა მას და მოკვდა. ამ სასიით მემკვიდრეობა
ერგო კასტანგს, თეიმურაზ-მირზას მეორე შვილს. კას-
ტანგი გამაჭმადიანდა და ეწოდა შანაოზ.

შანაოზის გასულმწიფებით იწყობა მეფობა მუხ-
რან-ბატონის შთამომავლობისა *).

როსტომმა რომ სული განუტევა, არაგვის ერის-
თაჟმა წააღ შემოიკრიბა ჯარი, მოვიდა და დადგა ავ-
ლაბარს. მისი სურვილი ის იყო, რომ შანაოზი არ გა-
მეფელებო. მაგრამ ყაენმა შანაოზს დაუმტკიცა ტახტი.
წააღს შეეშინდა და უკანვე დაბრუნდა.

შანაოზი მსოფლად გარეგნულად იყო მაჭმადიანი,
ხოლო ნამდვილად კი ქრისტიანობდა და ქრისტიანთ დი-
დათ სწყალობდა. იგი დაულაღავი და მსნე კაცი იყო.
მან განაასლა და განამგრა ქალაქები და ცისკები. ქათა-
ლიკოზად დასკა თავისი ბიძაშვილი დომენტი, კაცი გა-

*) შანაოზი (ვახტანგ V) შეილია თეიმურაზ მუხრან ბა-
ტონისა, თეიმურაზი-ვახტანგისა, ვახტანგი—ბაგრატიისა, ხოლო
ბაგრატი-ქართლის მეფის კოსტანტინესი (1465—1505 წ.),

ნათლებული და ღირსი. ყაენის ბრძანებით მეფე გაეყარა თავის ცოლს როდამს, ყათლან ორბელიანის ასულს და შეირთო როსტომ მეფის ქვრივი მარამი. როდამისაგან მეფეს ჰყვანდა შვილები: არჩილ, გიორგი, ალექსანდრე, ლევან, ლუარსაბ, სულეიმან, ანუკა, და თამარ. ანუკა მოითხოვა ყაენმა. შანაოზმაც მიათხოვა. ყაენის საჭურისნი მოვიდნენ და დიდის დიდებით წაიყვანეს ბატონიშვილი ანუკა.

ამაკე დროს იმერთა მეფე ალექსანდრეს გაგდოთვისი შვილი ბაგრატ დედითურთ და სეფე-წულად მიეყვანა კახეთის მეფის თეიმურაზის შვილის-შვილი გიორგი; ხალხო თვითონ შეერთო იმავე მეფის ასული დარეჯან, არაგვის ერისთავის ზურაბის ქვრივი. შემკვიდრედ დადგენილი გიორგი მალე მოკვდა. დარეჯანისაგან მეფეს შვილი არ მიეცა, ამიტომაც ალექსანდრე მეფემ შეირიგა თავისი შვილი ბაგრატ. ამის შემდეგ ალექსანდრემ ცოტა ხანს იცოცხლა და მოკვდა (1661 წ.). ბაგრატი გამეფდა. დედინაცვალია შერთო მას თავისი ძმის წული ქეთევან. ამ გვარ უჯერო ქორწინებით უფლებისა და დიდების მოყვარე დარეჯანს ჰსურდა მეფე თავის ნებაზე ეტარებინა, ქვეყნის გამგეობა ისევე თვითონ სჭეროდა. მაგრამ ბაგრატი მტკიცე ხასიათის კაცი იყო. დედინაცვალის ზვიადობა ვერ შეიშენია და რახან მეფე იყო, მეფურად იწყო ხელმწიფობა. დარეჯანს ხელიდგან უფლება გამოეცალა. თრიად ემწარა. მაგრამ სიმწარე დაითმინა და საიდუმლოდ ბაგრატის წინააღმდეგი შეთქმულობა შეამზადა.

მაშინ იმერთის ციხე სკანდაში სცხაკობდა მისი

მამა თეიმურაზ მეფე, გაძეკებული კახეთიდგან. ზოგი ერთი მებატონეები დარეჟანმა დაითანხმა ტახტიდგან ჩამოეგდოთ ბაგრათი და მეფედ მიეწვიათ თეიმურაზი. შეთქმულებმა ბაგრათი დაიჭირეს, შებოჭეს, და ციხეში ჩააგდეს. დარეჟანმა იმავე ციხეში მიიწვია თვისი მომხრეები, დაჯდა მათთან საბჭოდ შესასებ იმისა, თუ რა უყონ ბაგრატს. ბჭობა გაგრძელდა სუთ დღეს. ბოლოს გადასწყვიტეს: ჰატიმარს თვალები დაკთხაროთო. და დასთანრეს კიდევ.

დარეჟანმა მამას კაცი გაუგზავნა და იმერეთის მეფედ მოიწვია. მეფემ რომ გაიგო ყოველივე ქმნილი, შეეზარა თავისი ასულის უდიერი საქციელი და უარი შეუთვალა. ბოროტ დარეჟანმა წარბიც არ შეისარა. ჰატის მორეკრე დედაკაცმა შეერთო კახტანგ ჭუჭუნიაშვილი, მონათესავე მეფის გვარეულობისა. დარეჟანი გამოაცხადეს იმერთა დედოფლად და კახტანგი მეფედ.

შანაოზმა დადიანს გაუგზავნა მოციქული და სთხოვა თავისი ქალი მოეცა მეფის ძის არჩილისათვის. დადიანი დათანხმდა. დადიანი და შანაოზი დამზახლდნენ. მაგრამ ეს მზახლობა ჩაშალა დადიანისავე მეუღლემ: ქართლი შორეული ქვეყანაა და ჩემ ქალს იქ ვერ გავათხოვებო. ქმარმაც უსმინა მას და თვისი ასული მიათხოვა ბეჟან ლოლობერიძეს. მეფის შეჩენილ კაცებმა ლოლობერიძე მოჭკლეს.

ამსობაში შანაოზის წინაშე მოვიდნენ დარეჟანის მოწინააღმდეგენი ჰატა ახშიძე, რაჭის ერისთავი ჰაჰუნა და ლეჩხუმის თავი ხოსია ლაშხიშვილი და მეფე მიიწვიეს იმერეთს. შანაოზი შეუდგა მზადებას, რათა გაი-

ნათლებული და ღირსი. ყაენის ბრძანებით მეფე გაეყარა თავის ცოლს როდამს, ყათუღან ორბელიანის ასულს და შეირთო როსტომ მეფის ქვრივი მარამი. როდამისაგან მეფეს ჭყვანდა შვილები: არჩილ, გიორგი, ალექსანდრე, ლევან, ლუარსაბ, სულეიმან, ანუგა, და თამარ. ანუგა მოითხოვა ყაენმა. შანაოღმაც მიათხოვა. ყაენის საჭურისნი მოვიდნენ და დიდის დიდებით წაიყვანეს ბატონიშვილი ანუგა.

ამაკე დროს იმერთა მეფე ალექსანდრეს გაგდოთვისი შვილი ბაგრატ დედითურთ და სუფე-წულად მიეყვანა კახეთის მეფის თეიმურაზის შვილის-შვილი გიორგი; ხალხი თვითონ შეერთო იმავე მეფის ასული დარეჯან, არაგვის ერისთავის ზურაბის ქვრივი. მემკვიდრედ დადგენილი გიორგი ძალე მოკვდა. დარეჯანისაგან მეფეს შვილი არ მიეცა, ამიტომაც ალექსანდრე მეფემ შეირიგა თავისი შვილი ბაგრატ. ამის შემდეგ ალექსანდრემ ცოტა ხანს იცოცხლა და მოკვდა (1661 წ.). ბაგრატი გამეფდა. დედინაცვალია შერთო მას თავისი ძმის წული ქეთევან. ამ გვარ უჯერო ქორწინებით უფლებისა და დიდების მოყვარე დარეჯანს ჰსურდა მეფე თავის ნებაზე ეტარებინა, ქვეყნის გამგეობა ისევ თვითონ სტეროდა. მაგრამ ბაგრატი მტკიცე ხასიათის კაცი იყო. დედინაცვალის ზვიადობა ვერ შეიშენია და რახან მეფე იყო, მეფურად იწყო ხელმწიფობა. დარეჯანს ხელიდგან უფლება გამეფცა. ფრიად ემწარა. მაგრამ სიმწარე დათმინა და საიდუმლოდ ბაგრატის წინააღმდეგი შეაქმულა შუამზადა.

მამინ იმერთის ციხე სკანდაში სცხოვრობდა მისი

მამა თეიმურაზ მეფე, გაძეგებული კახეთიდგან. ზოგი ერთი მებატონეები დარეჟანმა დაითანსმა ტახტიდგან ჩამოეგდოთ ბაგრატო და მეფედ მიეწვიათ თეიმურაზი. შეთქმულებმა ბაგრატო დაიჭირეს, შებოჭეს, და ცისეში ჩააგდეს. დარეჟანმა იმავე ცისეში მიიწვია თვისი მომხრეები, დაჟდა მათთან საბჭოდ შესახებ იმისა, თუ რა უყონ ბაგრატს. ბჭობა გაგრძელდა ხუთ დღეს. ბოლოს გადასწყვიტეს: პატიმარს თვალები დაკთხაროთო. და დასთანეს კიდევ.

დარეჟანმა მამას კაცი გაუგზავნა და იმერეთის მეფედ მოიწვია. მეფემ რომ გაიგო ყოველივე ქმნილი, შეეზარა თავისი ასულის უდიერი საქციელი და უარი შეუთვალა. ბოროტ დარეჟანმა წარბიც არ შეისარა. პატივის მოყვარე დედაკაცმა შეირთო კასტანგ ტუტუნიაშვილი, მონათესავე მეფის გვარეულობისა. დარეჟანი გამოაცხადეს იმერთა დედოფლად და კასტანგი მეფედ.

შანაოზმა დადიანს გაუგზავნა მოციქული და სთხოვა თავისი ქალი მოეცა მეფის ძის არწილისათვის. დადიანი დათანხმდა. დადიანი და შანაოზი დამზახლდნენ. მაგრამ ეს მზახლობა ჩაშალა დადიანისავე მეუღლემ: ქართლი შორეული ქვეყანაა და ჩემ ქალს იქ კერ გავათხოვებო. ქმარმაც უსმინა მას და თვისი ასული მიათხოვა ბუჯან ღოღობერიძეს. მეფის შეჩენილ კაცებმა ღოღობერიძე მოჭკლეს.

ამასობაში შანაოზის წინაშე მოვიდნენ დარეჟანის მოწინააღმდეგენი პაატა აბაშიძე, რაჭის ერისთავი პაპუნა და ლეჩხუმის თავი ხოსია ლაშხიაშვილი და მეფე მიიწვიეს იმერეთს. შანაოზი შეუდგა მზადებას, რათა გაი-

ლაშქროს იმერეთს, დასაჯოს დადიანი და გარნიგოს იმერთა საქმე. ამ მოზადებაში რომ იყო მეფე, აუჯანყდა მას არაგვის ერისთავი ზაალ, რომელმაც მოსწყვიტა კახეთის ელნი. მეფემ აჯანყებულ ერისთავს შეუწინა მისივე ძმის-წულნი და მოაკვლევინა. ერისთავობა მისცა ოთარს. ქსნის ერისთავობა დაუმტკიცა იესუს. შანაოზი უმეტესად გაძლიანდა, ქართლის, დიდისნიდგან დამცირებულ ტახტს, ძლიერება მიემატა.

მინამ მეფე მოიცლიდა იმერეთისათვის, შანაოზის შემარცხველ კამეუ დადიანს უკვე დაემსო დარეჯანი, თვალები დაეთხარა მის ქმრის კახტანგ ჭუჭუნიაშილისათვის, ადლო ჭუთაისი, დაესაკუთრებინა მთელი სიმიდიდრე სამეფო სასლისა, გამეფებულყო და დაბრუნებისას თან წაესსა დარეჯანი, მისი ქმარი და ბრმა ბავრტი.

შანაოზი დიდძალ ლაშქრით გადავიდა იმერეთს. იმერლები სისარულით მოეგებნენ. მეფე შემოერტყა სკანდას, საცა იმყოფებოდა კახეთის მეფე თეიმურაზი. ყოველგნით უღონო ქმნილ-თეიმურაზმა შემოუთვალა შანაოზს: თუ არას დამიშაკებ და უენის წინაშე წარმგზავნი, გამოკალ ცისიდაძო. შანაოზმა შეიწუნარა მისი თსოგნა. თეიმურაზი თბილისს გამოგისავნა და თვითონ გაეშურა ჭუთაისისკენ. მალე მან აიღო ჭუთაისიცა და ამ სამეფოს ყველა ცისე-ქალაქები ღ შიგ ჩააყენა გუშაგნი. შემდეგ ამისა მეფე წავიდა სამეგრელოს. დადიანი ივლიტო სვანეთს. მადრამ იგი იქვე მოკლეს. შანაოზმა დაიპყრო სამეგრელო ღ მოადგა ჭაჭკითს, საცა გამაგრებულყო დადიანის ცოლ-შვილი, ეს ცისეც აიღო მეფემ და

მოკიდა ზუგდიდს, საცა გამოეცხადა მას შარკაშიძე დიდის ძღვნით. მეუკე დადიანად დასკა ლეკანი და თკითონ ქუთაისს დაბრუნდა. აქ მოეკება მას გურიელი დემეტრე და მოწინილება გამოუცხადა. იმერთა მეფედ შანაოზმა დასკა თავისი 14 წლის შვილი აწილ (1661 წ.), ლეკან დადიანს ცოლად შერთო თავისი ძმის ასული თამარ ჭ დაბრუნდა. ბრმა ბაგრატო და ჭუჭუნიაშვილი თბილისს მოიყვანა.

შანაოზმა უახს გაუგზავნა თეიმურაზ მეფე, სამეგრელოში შეპყრობილნი ტყვენი და დიდი საჩუქრები. შაჰ-აბაზმა პატივით მიიღო მოსუცი თეიმურაზ მეფე. მას თავისთან ანადიმებდა და ანადირებდა. საჩუქრებიც ბევრი უბოძა. შემდეგ უბრძანა გამაჰმადიანებულ იყო. მეფემ უარი უთხრა. უახსმა დაპატიმრა იგი ასტარაბათს. თეიმურაზი გამონოზნდა. და ძალე მოკვდა (1663 წ.) მისი გვამი, უახსის ნება რთვით, გასეთს მოასვენეს და ალავერდის სობორლოში დამარსეს (1664 წ.).

შანაოზი რომ იმერეთიდგან დაბრუნდა, დარეჰან დედოფალი ქუთაისშივე დასტოვა. იგი შეუწინდა აწილს და შეაგულანა შეერთო ბრმა ბაგრატის ცოლი ქეთევანეს ქორწინება კიდევ მოსდებოდა, თუ იმერთა თავადებს დეცალათ. თკის-ნება აწილს თავადობაში ბევრი მოწინამდდევე გამოუწინდა. მათ მიემსრო ასალცისის ფაშაც, რომელმაც სონთქარს შეატყობინა შანაოზის მიერ იმერეთის დაპყრობა. თკითონ კი შემოიკრიბა ლაშქარი და გადავიდა იმერეთს. ბევრი დიდებულთაგანი მიეკება მას. ფაშა შემოერტყა ქუთაისს, აწილი გამოუსლტა მტრებს და მამასთან მოკიდა (1663 წ.). ფაშამ აიღო

ქუთაისი და იმერეთის მეფედ დემეტრე გურიელი დასვა. ლევან დადიანმა ფაშას მოერილობა გამოუცხადა. ამის შემდეგ ფაშა ახალციხესკე დაბრუნდა და თან წაიყვანა დედოფლები: დარეჯანი და ქეთევანი.

სონთქარმა ყაენს მისწერა: „ჩვენ შორის ზავია დადებული. შანაოზს რა მიზეზით დაუპყრია იმერეთი. თუ გნებავს, ვიომოთო“. ყაენს ომის ატეხა არ უნდოდა. შანაოზს შემოუთვალა შენი შვილი არჩილ მე გამომიგზავნეო. მეუფმაც გაგზავნა. ბრმა ბავრატის იმერეთსაკე დაბრუნა. ყაენმა არჩილი პატივით მიიღო, გამაჰმადიანა, ნაზარ-ალი-ხანი დაარქვა, კახეთის მეფობა მისცა და დიდის საჩუქრებით წარმოგზავნა.

ამ დროს კახეთში იყო ნამდვილი მეძვედრე ტახტისა, თეიმურაზ მეფის ძის დავითის შვილი ერეკლე (ნიკოლოზ). კახელებს მისი გამეფება ჰსურდათ. შანაოზი შევიდა კახეთში ზე დადგა აწყურს. ერთ ბნელ დამეს მას თავს-დაესხნენ თუშნი ზე კახელნი. შანაოზი ზე არჩილი გამაგრდნენ. ერთი თუში ბილწად აგინებდა მეფეს. თამაზ თურქისტანიშვილი მიუხტა მას, წარკვეთა თავი და მოართო მეფეს. რიყრაყზედ მეფემ ბუკი დააყვირებინა. შეშინდნენ თუშ-კახნი და გაიქცნენ. მათ გზა შეუგრა სპასპეტმა ზაზამ. მოსწყვიტეს მრავალი. შანაოზმა დახლცილთა თავები მოაქუნა და მათგან კოშკი აღმართა. ერეკლე თორღის ციხიდგან გააპარეს კახელებმა და რუსეთს წარგზავნეს. გამეფდა არჩილი, მომავალი დროის პოეტი (1664 წ.)

რომ უფრო მტკიცედ დამკვიდრებულ იყო ტახტზე, არჩილმა გადასწყვიტა შეერთო ზემოხსენებული ქე-

თევანი, კახეთის ბატონიშვილის დაკითის ობოლი. და-
რეჯან დედოფალიც სამცხიდან აქვსებდა კახელებს და
მეცადინეობდა ეს საქმე არ მოშლილიყო. მხოლოდ შა-
ნაოზი არ თანხმდებოდა, რომ მის შვილს შეერთო ქე-
თევანი, რადგან იგი წინათვე დანიშნული იყო ნოდარ
ციციშვილის ასულზედ. ბოლოს, ბეკრი სკეწნა-მუდარის
შემდეგ, შანაოზმა ნება-დართო შვილს აესრულებინა გუ-
ლის წადილი. შანაოზმა თბილისის ვაჭარს გაატანა
2000 თუმანი, რომელსაც ითხოვდა დარეჯანი, და სამც-
ხიდგან მოაყვანინა ქეთევანი და შეერთა არჩილს (1667 წ.)

აქ მატინე არ გადმოგვემს შემდეგ ცნობას, რომელსაც
მოგვითხრობს შარდენი 1673 წელს. ნოდარ ციციშვილის
ასულს, რომელზედაც დანიშნული იყო არჩილი, შეურაცხებადს
მიუთვლია არჩილის საქციელი. ჯერ წერილით უმხელია მოლა-
ლატე, მერე უმაღლესს სასამართლოში უჩივლია და რომ სა-
სამართლოს გარდაწყვეტილობას ვერ დაუკმაყოფილებია, შეუყ-
რია 400 რჩეული კაცი, მისულა კახეთის საზღვარზე და საომ-
რად გამოუწვევია არჩილი. არჩილს შემოუთვლია ქალთან ბრძო-
ლას ვერ ვიკადრებო და თანაც დაუმატებია შენ სიზის მოყვარე
ხარო, სიზი ნოდარ ციციშვილის მეზობელი ყოფილა და მის
ოჯახში მსვლელია ჰქონია. ციციშვილის ქალი დაბრუნებულა
და სიზი ხმალში საბრძოლველად გამოუთხოვინია. იგი არ და-
თანხმებულა. ქალი თავს-დასხმია და ოცამდე კაცი მოუკლავს.
მერე ქალის ძმას ხმალში გამოსვლა შეუთვლია. შებმულან კიდევ,
მაგრამ მეფეს შეურიგებია მებრძოლნი.

ქორწილის შემდეგ არჩილი შეუდგა ჭკეპნის შენე-
ბას. თელავში ააგო მშენიერი სასახლე. კახეთის ეკლეს-
იები გააახლა. სსკა ღ სსკა ადგილას გაამწესა ეპისკო-
პოსები და გაამდიკრა ქრისტიანობა. ამ დროს ქურდუ-
ლად ჩამოდიოდნენ ლეკნი-ჭურჭმუტუნნი და აოხრებდნენ

გალმა-მსარსა და ელისესი. მათ დასასჯელად არწილმა კახეთის ჟანს შუერთთა მამის ლაშქარიც, მიუსია ჭურ-მუტს და ააოხრებინა იგი და იაკარ-ჭყო.

დარეჟან დედოფალს 2000 თუმანი იმიტომ უნ-დოდა, რომ ასლციისი ავაშისთვის პირაბა მიეცა, თუ ქმარს გამითავისუფლებ და იმერეთის ტახტს დაძიბრუ-ნებ, 20000 მარწილს მოგცემო.

ბაგრატო ქართლიდგან იმერეთის რომ მივიდა, იმერ-ლებმა სიხარულით მიიღეს იგი. დემეტრე გურიელს თვალები დასთხარეს და ბაგრატო გაამეფეს. იგი გადაე-გიდა ლეკან დადიანს. ერთ ბრძოლაში დაამარცხა და ტუყუ-ჭყო. მისი გეგლუცი ცოლი სამარ (ღვიძლი და თვი-სის ცოლის თითიანი, რომელიც შერთო მას შანაოზ-მა თბილისში მყოფობის დროს) მოაყვანინა და თვითონ შეირთო, თითიას კი გაეყარა.

კასტანგ ჭუჭუნიაშვილი გორის ცისეშა იყო დამწევ-დეული. ასლან ავაშამ მოიხიფადა ცისის მცველი და ჭუ-ჭუნიაშვილი გააპარა. მერე დარეჟანს და ჭუჭუნიაშვილი წაიყვანა იმერეთს. ბაგრატო გაიქცა რაჭას. დარეჟანს ისეკ შეიქმნა იმერთა დედოფლად.

ავაშა რომ დაბრუნდა, იმერთა დიდებულებმა გა-დასწვივებეს ბოლო მოკლათ მათ გამაწვილებელისათვის. ხოსია ლაშისიშვილმა დიდის ოსტატობით შეიპურა და-რეჟანს და მისი ქმარიც. დაჭერის დროს დარეჟანი დასანჯლეს. ჭუჭუნიაშვილი ბაგრატო მეფესთან რომ მი-იყვანეს, ბრას მოარეულმა შეჭვირა: «მოლაღატეკ! შენ თვალები ამომსადე და ასლა მე გულს ამოგხდა». და ჭკრა მას ხანჯალი. ცოცხალ-მკვდარ ჭუჭუნიაშვილს გული

ამოუღეს და მისცეს ბაგრატს, რომელსაც მტრის გუ-
ლი დიდხანს სულში ეჭირა და გაშმაგებულად სრესავ-
და (1668 წ.).

ბაგრატის წინააღმდეგი, დადიანს გარდა, იყო აგ-
რეთვე სესნია წსეიძეც. ამან ოსმაღნი შემოაზარა ქუთაის-
ში. ბაგრატი გაიქცა ლეჩხუმს. მოწინააღმდეგენი მას შე-
ქმნენ სსარს მეფეს გაემარჯვა. მცირე ხნის შემდეგ და-
დიანი ისევ მოესტა, აიღო ქუთაისი და დადგა ბებუთს.
ბაგრატი რაჭას წავიდა. დადიანი სირცხვილით იწოდა,
რომ ბრმა მეფეს შეერთო მისი ცოლი და ამიტომ აბ-
ბეკდა იმერეთს. მეფემ მოაყვანა ჯარი და განაძევა და-
დიანი. ასლა გურიელი გადაემტერა მეფეს. ეს გურიელი
გიორგი იყო კაცი „უღვით, მუსისხლე და ტყვის მსყიდ-
ველი უწყოლო“. მას ქსურდა ბრმა მეფისთვის წაერთვა
მისი მეუღლე და თვითონ შეერთო. ამ გვარად ეს
თამარ დედოფალი გახდა სარცილობელ საგნად სსმთა-
შორის: ბაგრატისა, გურიელისა და დადიანისა, რა-
მელსაც იყო პირველი და კახონიური ქმარა დედოფლისა.
გურიელმა ასაღრისის ფაშას დიდი ქრთამი აღუთქვა,
თუ თამარს მას შერთავდა. გურიელი და ფაშა მიესტ-
ნენ ქუთაისს და აიღეს. ბაგრატი დაატყვევეს. დედოფალ-
ი გაიქცა. ბაგრატმა ფაშას შეამღია დიდი სასუქრები
და მძევლად მისცა თვისი უკანონო შვილი ალექსანდრე,
ნაშობი ლეჩხუმელ კახილას ცოლისაგან. ფაშამ ქუთაის-
ში ოსმაღნი წააყენა და თვითონ დაბრუნდა. განთავი-
სოფლებულმა მეფემ ჯარი წაიყვანა ღ აიგლო გურია. მე-
რე დაბრუნდა და ქუთაისიც აიღო. ფაშამ მძევლად წაყ-
ვანილი ალექსანდრე ბაგრატს გამოუგზავნა და მეფეს

სთხოვა ქუთაისი ისევ ოსმალებისთვის გადაეცა. მეფეც დათანხმდა (1674 წ.) დადიანის გულის გასახეთქად თამარ დედოფალმა ბრმა ბაგრატს უშვა ვაჟი - გიორგი (1676 წ.).

რუსეთში წასული ბატონიშვილი ერეკლე არა სცხრებოდა. მას განზრახული ჰქონდა თვისი სიმე არჩილი ჩამოეგდო ტახტიდამ და თვითონ დაეპყრო კახეთი. მან მიიბირა, კახეთის მებატონეთა გარდა, არაგვის ერისთავი ოთარ და ძმანი მისნი. შანაოზი და არჩილ მეფე მიუხტნენ ოთარს—ერთი მუხრანდგან, მეორე ერწო თიანეთდგან. ოთარი დამარცხდა. მას წაართვეს ერწო-თიანეთი. ოთარმა ერთგულობისა და მოჩინების ფიცი მიიღო. მეფენი დაბრუნდნენ. ამაჟმა ოთარ შეატყობინა ყაენს თვისი დამცირება და შანაოზის განდიდება-გამდიერება. ყაენი აქამდისაც შურით უყურებდა ქართლის სამეფოს გამდიერებას და მისი დაკნინება სწადდა. ამიტომ ოთარს დაუმტკიცა არაგვის საერისთო. მაგრამ ოთარი მალე მოკვდა. შანაოზმა ერისთავად დაადგინა მისი ბიძა რევაზი, რომლის ასული შერთო თავის ვაჟს ლუარსაბს.

1667 წ. მოკვდა შაჰ-აბაზი. მისმა შვილმა შაჰ-სულეიმან მონღომა თვისი დედის ანუკას გათხოვება. მისი შერთვა სურდათ შისაღისანს და ლორისტანის ხანს. რადგან ანუკა შანაოზის ქალი იყო, ამიტომ ამ საქმის შესახებ სულეიმანი დაეკითხა მეფეს. ამანაც ქმრად თვისის ასულისა არჩია ლორეს ხანი, რომელმაც დაუყოვნებლივ შეირთო ანუკა. ამის შემდეგ შისაღისანი გადაემტკრა მეფეს ზ სცდილობდა იგი დაეღუპა. ასეთივე სურ-

გილი ჰქონდა ყაენსაც. ამან მეფეს გამოუგზავნა დიდ-
ძალი კერცხლი და უბრძანა თბილისისთვის მაგარი ზღუ-
დე-გალავანი შემოეკლა. მეფემაც შემოაკლა. სპარსნი
ჩადგნენ ქალაქის ციხეში და კარებზედ უარულები დააყუ-
ნეს. ყაენის განზრახვა ისეთი იყო, რომ ერთ ღამეს ცი-
ხე-ქალაქში მოწვედუელი მეფე ცოლშვილიანად შეეპყროთ
და სპარსეთს წაეყვანათ. მეფე მიუხვდა მათ განზრახვას.
ამიტომაც აიშენა ახალი სასახლე ქალაქს გარეთ, მტკვრის
პირას, «სპარსეთის თავსა ზედა». ამ სასახლეს ასრე ასწერს
შარდენი: „სასახლეში არის დარბაზები, რომელნიც მტკვარსა
და ბაღებს გადასცქერიან. ბაღები ძალიან დიდრონებია. იქვე
არის საფრინელო, საცა მრავალ გვარ ფრინველს ინახვენ, სამ-
წვევარ-მეძებრო და ისეთი მშვენიერი საქორე, რომ უკეთესი
აღარ შეიძლება. სასახლის წინ ოთხკუთხი ასპარეზია, საცა
მოთავსდება ათას ცხენოსნამდე. ასპარეზი დუქნებით შემოზღუ-
დულია. სასახლის პირდაპირ გრძელი ბაზარია. მეფე შანაოზ-
მა სასახლეში მიმიწვია. მეფე დარბაზში ბრძანდებოდა. დარ-
ბაზი სიგძით 110 ფუტია, სიგანით 40. სასახლე მტკვრის პირ-
ზედ გადაკიმულა. მდინარის მხრით დარბაზი ახლილი იყო.
ძვირფას თვლებით მოქედილ და შთათხილ ჰქონს იმაგრებს
რამდენიმე სვეტი, დახატული და მოვარაყებული: სვეტები სი-
მალლით იქნება 30—40 ფუტამდე. მთელი დარბაზი შვენიერი
ორბოებით მორთული იყო. მეფე და დიდებულნი შემოსნდო-
მოდნენ სამ პატარა ბუხარს“. შარდენი ამბობს: ქართველ-
თა მეფე არასდროს არ გაივლის ხელზე თბილისის ცი-
ხის კარების ახლოს უიმისოდ, რომ შიში არა ჰქონდეს,
კაჲ თუ შემიპყრანო, კაჲ თუ ციხის თავს საიდუმლო
ბრძანება ჰქონდეს ჩემის დაჭერისაო.

ამ გვარ გაჭირების დროს შინაღიხანმა ასაღციხის
ფაშა დაქრთამა და მის შემწეობით მეფის ძე ლუარსაბი

შეაგულისხნა დაეპყრო იმერეთი და გამეფებულ იყო. ლუ-
არსახიცი დათანხმდა და მამას გაეპარა და მივიდა ახალ-
ციხეს. ლუარსახის მომხრე იყო აგრეთვე რაჭის ერის-
თავი შოშიტა, რომლის დისწული ცოლად ჰქვანდა ამ
მეფის ძეს. შინაოზ მეფე ფრიად შესწუხდა. მაგრამ მი-
სი წუხილი უმეტესად გაძლიერდა, როდესაც ლუარსახის
გვალს მიჰყვა მისი ძმა არჩილ მეფეც, რომელსაც არ
ჰსურდა, რომ იმერეთის სამეფო, საცა იგი წინად მეფოდა,
დაეპყრო მის ძმას. არჩილს ძმის სიმძულილი კი არ აქნე-
ვინებდა ამას, არამედ ის მოსაზრება, რომ ადრე თუ
გვიან შაჰ-სულეიმანი კახეთის ტახტს მისცემდა ერეკლე
ხატონიშვილს, რომელიც 1664 წლიდგან ყაენის კარზე
იყო, და თვითონ უტახტოდ დარჩებოდა. სამცხისკენ
მიმავალ შვილს გამოეკიდა შინაოზი, მაგრამ ვერ და-
ეწია. მერე გაუგზავნა ქათალიგოზი და ეკედრა შვილს
დაბრუნებულ იყო. არჩილმა უარი შემოუთვალა. მაშინ
მეფემ ყაენს შეატყობინა შვილების ამბავი. ყაენმა შინაო-
ზი დაიბარა. წასვლისას მეფემ საქართველოს გამგედ და-
ნიშნა თვისი შვილი გიორგი. თვითონ კი წავიდა სპარ-
სეთს. ხოშკარს რომ მივიდა, დასნეულდა და მოკვდა
(1675 წ.). ყაენის ბრძანებით მეფის ქონება აწერეს და
გადასცეს მისივე შვილებს ანუგას და ალექსანდრეს,
რომელიც დიდხინდგანვე სპარსეთში იყო და ყაენს
მისთვის ებრძებინა ისპანის ტარულობა.

არჩილი რომ ახალციხეს მივიდა, იქ დახვდა გიორ-
გი გურგიელიც, რომელიც აგრეთვე სცდილობდა იმერე-
თის დაპყრობას და გამეფებას. ამიტომ არჩილი სუ-
რამს დაბრუნდა. იმერთა მეფე ხაგრატმა გურგიელს მიათ-

ხოჯა თვისი მეუღლის თამარის ასული დარეჯან და შე-
ირიგა იგი. მეფის მოწინააღმდეგედ დაშთა დადანი,
რომლის მხარე ეჭირა ჭყონდიდელს-ჩიქოანს. ამ ჭყონ-
დიდელს ჭყვანდა ძმა, კაცია, გორდელი აზნაური. კაცია
წინად იყო ფრიად ღარიბი. მამა მისი ზურგით ეზიდუ-
ბოდა თაფლს, ჭყიდდა სვანეთში და ასრე ჭკეპბაკდა თა-
ვის ოჯახს. მძლავრ ჭყონდიდელის რჩევით დადიანმა კა-
ციას მისცა საღიპარტიანოს ბატონობა და მის შემწეო-
ბით მოინდომა ლეჩხუმის დაპყრობა. მეფე არჩილს მი-
ემსრნენ კაცია, ჭყონდიდელი და დადიანი, აიღეს ქუ-
თაისი და გაამეფეს არჩილი (1678 წ.). ბრმა ბაგრატი
გურიას გაიქცა. მისი ცოლი თამარ არჩილმა შეიპყრო და
დადიანსვე მისცა. ბაგრატის შვილი ალექსანდრე, ო-
მელიც სასაღვთისის ფაშას ტყვედ ჭყვანდა, ქართლის გამ-
გე გიორგიმ შექნა კაცებს მოატაცებინა. ბაგრატი,
რომლის თამარისაგან ნაშობი შვილი უკვე მომკვდარ იყო,
უმემკვიდრედ დარჩა. გურიელმა და ბაგრატმა სასაღვთისის
ფაშას შემწეობა სთხოვეს. იგიც მიეშველა. მიუხტნენ
არჩილს. იმერლები მაემსრნენ ბაგრატს. არჩილი გაიქცა
რაჭას, ოსმალები მიჭყენენ. რაჭველები შეებრძოლნენ
მტერს, მაგრამ იძლიანენ. რაჭა აოსრებულ იქმნა. არჩი-
ლი გადავიდა ქართლს და დადგა კულბითს. ბაგრატი კვა-
ლად გამეფდა (1679 წ.).

ამის წინად ყაენის ბრძანებისამებრ, არჩილის ძმა
გიორგი, ქართლის გამგებელი, სპარსეთს წასულიყო.
კულბითში მეოფე არჩილმა იწყო პყრობა ქართლისა. ყაენს
შეეშინდა არჩილს არ დაჩხეს ქართლი. გიორგის უბო-
ძა მეფობა, თავზე თავის ხელით დაადგა ჟიღა მურასა და

გამოსტუმრა ამ სიტყვებით: „შეიპყარ არჩილ და წარ-
მომივლინე წინაშე ჩემსა, ანუ განაძე“ არჩილი, მისი ცო-
ლი ქეთევან და შვილები: ალექსანდრე, მამუკა და დარე-
ჯან წავიდნენ დეკლეთს. აქედგან რვა თვის განმავლობა-
ში არჩილი მცდელობდა დაეპყრო იმერეთი, მაგრამ კერა
გააწყო-რა. და ამის შემდეგ აიყარა და წავიდა ფაიქომს,
იჭიდგან თერგის, აშტარხანს, საცა დაჰყო სამი წელიწა-
დი. აქ დგომისას გადაწვა მისი სადგური. ცენტლმა
შთანთქა არჩილის საგანძურნი და სიწმინდენი: ქრისტეს
სუდარი და საბელი, გადაწია მხოლოდ სამსჭკალი და
დაუჟღერებელი. აქედგან არჩილი მივიდა მოსკოვს (1681
წელს).

არჩილის განდევნის შემდეგ ბაგრატ მეფემ დაა-
მარცხა დადიანი და წაართო თამარი. დადიანი ძალე მოკვ-
და. მეგრულთა თხოვნით გიორგი გურიელმა მოჰქულა აგ-
რეთვე მისი შვილი მანუჩარ, რომელიც მას მიჰკლად ჭყან-
და. ცოტა ხნის შემდეგ მოკვდა ბრმა ბაგრატის (1681
წელ.). იმერლებმა გაამეფეს გიორგი გურიელი. ამან გა-
აგდო თვისი კანონიერი ცოლი დარეჯან და შეირთო მი-
სი დედა და თვისი სიდედრი თამარ. შემდეგ ამისა გიორ-
გი გურიელმა განიზრახა სამეგრულოს დაპყრობა. მეგ-
რულთა თავი და ჰატრონი ამ დროს იყო კაცია ჩიქოა-
ნი. ამას მისი ძმა ჭყონდიდელი მხარს აძლევდა. ვინც
კაციას არ ემორჩილებოდა, მას ჭყონდიდელი უსუკდა თა-
ვის ძმას ამ სიტყვებით: „მას ეყოფის ერთი თოფი“. ამ
გვარ მძლავრობით ჭყონდიდელმა ღ კაციათა დაიმორჩილეს
თითქმის ყველა მებატონენი და გლეხნი. ამავე დროს
მეგრელებს შემოემტონენ აფხაზნიც. იგინი უღვითა და

სმელთ შემოდირდენ სამეგრელოში ჯ ახსრებდენ ჭკე-
ყანას. აფხაზთ დაიპყრეს ჭკეყანა ვიდრე ეგრისის წყლამდე.
დრანდისა ჯ მოჭკის საეპისკოპოსო კათედრები მოისპო.
ამ დროს მოკვდა კატია ჩიჭოკანი. ლიპარტიანობა დაიპყ-
რო მისმა შვილმა გიორგიმ. ეს გიორგი უწყალოდ ულე-
ტაკდა მეგრეთ და ჭყიდდა ტყვეებს. მამს მისთვის ან-
დერძად დაუგდო „არა დატყვება ჩეჭმიანისა და კოსუნჯი-
ანთა“. ამ მოღვაწმა მებატონემ, ნასა-რა გიორგი გუ-
რიელი მტდელობს სამეგრელოს დაპყრობასო, დადიანო-
ბა მისცა ლეკანს, მსკელისაგან ნაშობ შვილს დადიანი-
სას.

გიორგი გურიელს მტრობდა აგრეთვე ქართლის მე-
ფე გიორგი: იმერთა ტასტი უფრო უპრიანია ჩემ მმას
არჩილს ეპურას, ვიდრე გურიელსო. რადგან არჩილი
შორს იყო, ამიტომ გორის ციხეში პყრობილი ალექ-
სანდრე, ბრმა ბატონის ძე, წარუგზავნა ათაბაგ უსუფ-
ფაშას და სთხოვა იგი გაემეფებინა იმერთს. ფაშამ
ხონთქარს შეატყობინა განზრახული საქმე. ხონთქარმა
ალექსანდრეს მისცა ხალათი და სრმალი. ფაშამ წაიყუ-
ნა იმერთს და გაამეფა. გურიელი გურიას გაიჭტა. მი-
სი ცოლი თამარ მალე მოკვდა: „თქმულ არსო, უმატებს
მემატიანე, რამეთუ იყო მიდგომილ და შობასა შინა შა
ცოცხლი და მოკვდა“ (1683 წ.).

II

ამდენ ვაჟ-ვაგლასსა და ვაებაში მიიწურა ეს საუკუნე. ჯერ არასდროს საქართველოს არ ესილა ამდენი და ამისთანა უბედურება. მარტო შაჰ-აბაზმა საქართველოს მოაკლო — გადასახლებითა თუ აღწეუპეტიტ — 240000-მდე კაცი. ასლა რაოდენი სული დატყვარგა სამშობლომ ტუკეთა უიდეისა და შინაურ ამბოხებისაგამო და მოძმეთა წარკვეთილ თავებით გოშეების აგების წყალობით! ვინ მოსთვლის, ამდენ წეუპეტება-შეჯასების გამო, რაოდენი სული დაღუპა შიმშილმა, წეურკილმა, სიცივემ და ათასგვარ ჭირმა და ვარამმა. ამას გარდა არც ერთ საუკუნეში იმდენი კაცი არ წამებულა, რაოდენიც ამ საუკუნეში. ამდენ ვაება-უბედურობის მიზეზად შეიქმნენ უმთავრესად საქართველოსივე შორს-განუჭკრეტელნი მეფენი და მებატონენი. ეს უგანასკნელნი ერთმანეთის ჯიბრით გარბოდნენ ყაენის და ხონთქრის წინაშე და აბეზღებდნენ ერთმანეთსა. მოტყუანდათ მტრის ლაშქარი და იკლებდნენ ერთმანერთის მამულებს, ანგრეოდნენ და აოსრებდნენ ქვეყანას, ამსობდნენ მეფეებს, ღალატობდნენ თვისს რჯულს და ავინებდნენ თვის მამა-პაპათა სალოცაკებს. სისხლს, უჩრბას, ერთმანეთის გაუტანლობას ისე გაუტაცნა საქართველოს მოთავენი, რომ მცირე საქმის გულისათვის ხმაღზე ხელს იკრავდნენ და ერთმანეთს ესეოდნენ. მათი შემატქერელი მძლავრი მტერი ვი შორიდგან ბარაქლას მოსმახოდა ორივე მხრის მებრძოლთ და აქეზებდა ხან

ერთს, ხან მეორეს. ხოლო ბრძოლის დასასრულს მიუხტებოდა მათ, გამარჯვებულს ციხეში ჩაგდებდა ანუ აწამებდა და დამარცხებულს ხალხთს უბოძებდა. თუ რაოდენად დაცემული იყო ზნეობა ამ საუკუნის დიდკაცობისა, ამას გვიმტკიცებს ტყვეთა ყიდვა და ადამიანებით ვაჭრობა. ამ ხელობას მისდევდნენ დადიანი, გურიელი, ჩიქოვანი და თვით სულეიანი მამანიც: ჭყონდიდელი, გურიის მამათ-მთავარი და სხ. შარდენის თქმით, კაცის სულზე ესრეთი ნიხრი იყო დადგენილი: 25—40 წლის კაცი ფასობდა 10 მან., მოხუცი 6 მან., 13—18 წლის ქალი 14 მან., დედაკაცი 8 მ., ბავშვი 210—280 კაპ. იგივე შარდენი ამერთა შესახებ ამბობს: „კეთილშობილნი გარკვეობით უმეტესს ნაწილად მატყადაიანი არიან. ეს სარწმუნოება ზოგს იმისთვის მიუღია, რომ მეფის კარს ადგილი ეშოვნა და სახელმწიფო ჯამაგირი ჰქონოდა, ზოგს იმისთვის, რომ თავიანთი ქალები მეფისთვის მიეტხოვებინათ. ისეთი საძაგელი კეთილშობილნიც არიან, რომ თავიანთი ლამაზი ქალები თვითონვე მიჰყავთ მეფესთან... ლარიბი ხალხი ადრე ათხოვებს თავის ქალებს და სანდახან აკვანშივე დაჰნიშნავენ ხოლმე. ამას იმიტომ სჩადიან, რომ მებატონებმა არ მოსტაცონ გასასყიდად* ცოლების გაშვება, შვილებიანებისაც ვი, შერთვა ასლონათესავებისა, სიდუდრისა და მის ქალისა არ არცხვენდა თვით მთავრებსა. ამ სავალალო დროს ისეკ მდაბიო ხალხს შერჩენოდა ღვთიური ნაპერწკალი ადამიანობისა და აგრეთვე თითო-ორილა გუშავთ, რომელთაც ქვეყნის ტირილი უწევდა სულ-გულს. მრავალნი არ იყვნენ, რომელნიც ცხადად სედავდნენ საქართველოს მწკავე ყოფას,

ხოლო კინც იუკნენ, გულმოდგინედ მუშაობდნენ: ად-
გენდნენ ამ დროის ისტორიას, აღწერდნენ ჟერ ისევე გა-
უციაკებელ მოწამეთა ცხოვრებას, სცდილობდნენ მშობ-
ლიურ ენის შესწავლას და მის ლექსიკონის შედგენას, აშე-
ნებდნენ დანგრეულ-დაჭტოულ შენობებს და სს. და სს.
მათნი შემწენი იუკნენ აგრეთვე აქ მყოფნი კათოლიკეთა
მოძღვარნი, რომელთაც, როგორც ჩვეით იყო ნათქვამი,
გაცხარებული კავშირი დაემყარებინათ კეროზა-საქართვე-
ლას შორის.

ქართულ მწერლებს გარდა, ამ დროის საქართვე-
ლას ერის შინაურ ცხოვრების შესახებ თრიად საყურად-
ღებო ამბებს გადმოგვცემენ უცხოელნი, სახელდობრ:

დეულაგალდე (1618 წ.), კათოლიკეთა მოძღვარი.
თვისი ნახულ-გაგანილი ამ მოძღვარს დაწერილებით აღუ-
წერია და მიურთმევია ჰაზისთვის (1627 წ.). ამ მოხ-
სენებაში მოკლედ აღნიშნულია საქართველას ყველა ნა-
წილების ყოფა-მდგომარეობა, სხარს-ლისმალთა შორის
ამტყდარი შედეგი საქართველას დაზერობისათვის, და-
ლატი მოურავისა, სიკვდილი ღუარისახისა, საქართველას
აოხერება, ხალხის აურა, წამება ქეთევანისა, დაღუპვა თეი-
მურაზის შვილებისა და სს. და სს. იგი იმასაც ამბობს,
რომ „მოურავი იყო მიჩეხი ამდენის უბედურებისა“.

ისკანდერ მუნჯი (1616 წ.) იყო სხარსელი და,
რადგან არაქელის თქმით, „სხარსნი არიან ბუნებით გულარ-
ნილნი, კერავნი და ცბიერნი“, — ამიტომ მისი მოთხრო-
ბა მიუდგომელი არ არის. ქართველთაგან იგი არავის არ
აქებს, გარდა მოურავისა, „დიდებულა შაჰ-ახაზის მე-
გობრისა“.

ოსმალეთის ისტორია, შედგენილი ჭამპერისაგან, სა-
ცა მოკლედ განხილულია საქართველოს გმირული ბძო-
ლა სპარსეთთან (1616—1629 წ.) და აღნიშნულია
„დაღატი მოურავისა, რომლის მიერ მოჭრილ ფუფს,
როგორც ვთქვით, ეწერა: მოურავ-ხან, მსახური შაისა“.

მოგზაურობა იერუსალიმის ჰატრიარქის ჰაისისა სა-
ქართველოში (1658—1662 წ.). იხ. ქვემოთ.

ანაქელი (1663 წ.) იგი დაწვრილებით განიხი-
ლავს საქართველოს მდგომარეობას, გადმოგვცემს თავ-
გადასაკვას ლუარსაბისისა, თეიმურაზისისა, ქეთევანისისა,
საქართველოს ახსრებს, მოურავის დაღატიც და სხ.

მიწერ-მოწერა ქართველთა და რუსთა მეფეთა შო-
რის (1607—1681). საყურადღებო ცნობები იხ. ქვემოთ.

შარდენი (1673 წ. იანუარსი) ფრანგი მოგზაუ-
რია, მან გადმოგვცა მრავალი საინტერესო ცნობა შესა-
ხებ ქართველების ცხოვრებისა.

ქართველნი მოღვაწენი:

გახგახისძე გრიგორი (1628 წ.), რომელიც
სპარსთაგან გაახრებულ გარესჯის მონასტერში დაემკ-
ვიდრა. მან აღწერა წამება ქეთევან დედოფლისა და
საგაღობელნი ქართველ წმინდანებისა. ანტონის თქმით,
გრიგორიმ შეენიერ სიტყვით ისტორიკოსსა.

ჩოღაყაისძე ნიკოლოზი (1630 წ.), რომელ-
მაც იცოდა მრავალი ესა. იყო „მაჰალი აზიას, ეკრო-
პას, აფრიკას, იერუსალიმს შინა, იყო ბრძენი, ღრამა-
ტიკოსი, რიტორ - ფილსოფოსი“ (ანტონი). ეს
ჩოღაყაისძე ნიკოლოზი ის „აზნაური ნიკოლო-
ზია“, რომლის შესახებ იერუსალიმის ჰატრიარქის

ჰაისის „მოგზაურობაში“ ვკითხულობთ: „ეს ქართველი ბერი ნიკოლოზ, აზნაურთაგანი, წაჰყვდა იერუსალიმს და რაოდენიმე ხანი დაჰყო ქართველთა ჯვრის მონასტერში, იგი იყო კაცი ჭკუით აღმატებული და გამომცდილი. ისტორიის შესასწავლად ემოგზავრნა კენეციასა, რომისა, საფრანგეთსა და ინგლისში და აგრეთვე სხვა ქვეყნებში. იერუსალიმში ყოფნის დროს ნიკოლოზი ისე დაუახლოვდა ჰატრიარქს თეოფანეს, რომ ამ უკანასკნელმა, როდესაც კვდებოდა (1645 წ.), მიუბოძა მას თვისი ღირსება. მაგრამ ნიკოლოზს არ დაუძიებია ეს თანამდებობა. ჩვენ დროს იგი საქართველოში იყო“.

თეიმურაზ მეფე (+1663 წ.) იყო განათლებული კაცი, კარგად იცოდა ქართული ენა და აგრეთვე თათრული და სპარსული. მან დასწერა «კარდ-ბუღბუღიანი», თვისის დედის «ქეთევანის წამება» და სხ.

არჩილ მეფე ფილოსოფოს მეფის სამეფო წესრიგს ვერ ეღირობა, ამბობს ანდაზა. და ბრძენი არჩილის მეფობაც რაღაც მოჩვენებას წარმოადგენდა. იგი იმოდენად ფილოსოფიურად უყურებდა თავის ხელმწიფობას, რომ თვის მეუღლეს, რომელიც აგრეთვე ქმარივით ოცნებოდა იყო, ნებას აძლევდა ესაუბრა შესახებ ტახტის დათმობისა მოწინააღმდეგე ერეკლესთვის. ამისგან მომისი მეფობა ვერსად განედგა: კასეთიც დაკარგა და იმერეთიც. რაოდენადაც იგი ცუდი პოლიტიკოსი იყო, იმოდენად ნიჭიერი ისტორიკოსი, გულმოდგინედ და მჭევრ-მეტყველურად გამოძიებული საქართველოს ზნე-ჩვეულებისა. იგი რუსეთში გადასახლების შემდეგაც იღვწოდა თავის სამშობლოსთვის. რუ-

სეთში „იგი ხელმწიფის ნება-რთვას ითხოვს, რომ დაბეჭდოს რამდენიმე ქართულ-ხუცურთა წიგნი გასაერთოებლად საქართველოში, საცა წიგნთა ბეჭდვა ნაკლებად არს საბეჭდაჲ ასოთა და ასოთ-ამწყოობთა სიმცირისა გამო“ (მიწერ-მოწერა). არჩილიანმა ბევრი იღვაწა აგრეთვე ქართული დაბადების შესაგრობ-შესასწავლად. 1742 წელს დაბეჭდილ დაბადების წინასიტყვაობაში სწერია: „არჩილს დიდი სურვილი ჰქონდა შეეკრიბა ჯ შეკოსო ქართ. დაბადება, რადგან საქართველოში არ იყო სრული კრებული (დაბადებისა), ვინაიდან ზოგი წიგნი დაშლილ იყო, ზოგი დაკარგულ იყო, ხოლო ზოგი დაუმთავრებელი. მეფე არჩილმა შეჰკრიბა იგინი, წესსა ჯ რიგს მოიყვანა, ხოლო დაუმთავრებელი ადგილები თვითონ სთარგმნა შეძლებისამებრ“. არჩილ მეფის დიდად შესანიშნავი თხუზულება „არჩილიანი“ ავტორს დაუსრულებია 1681 წელს. წიგნის ბოლო სიტყვაობაში იგი ამბობს: „ცხრას თვეს ყველა გაკათავე: ოსეთს ფაიქომში დავიწიე და აშთარხანს გაკათავე არჩილ მეფემ, ოდეს ვიყავ 34 წლის“. მასსადაც იგი დაბადებულა 1647 წ. ამ „არჩილიანში“ გალექსილია ქართლის ცხოვრება 1605 წლიდან 1663 წლამდე. ავტორი ასწერს დაწერილებით თეიმურაზის ცხოვრებას, მოურავის მოღალატეობას, მუხატონეების აზვავებას, შაჰ-აბაზის მიერ ქვეყნის აღსრულებას ჯ სხ. იმავე «არჩილიანში» ჩატანილია თხრობა შესახებ ქართველთა ზნე-ჩვეულებისა, ქვეყნის სიმდიდრისა, მშინდელ დროის მწერლებისა ჯ სხ. აი ეს მწერალნი ვინ ჯ ვინ ყოფილან და როგორ ახასიათებს მათ თვით არჩილი.

ბაკა დვალძეს და დაფინა ქვარიახს მელექსეთ

პაისის „მოგზაურობაში“ კვითსულობთ: „ეს ქართველი ბერი ნიკოლოზ, აზნაურთაგანი, წაუიდა იერუსალიმს და რაოდენიმე ხანი დაჰყო ქართველთა ჯვრის მონასტერში, იგი იყო კაცი ჭკუით აღმატებული და გამოცდილი. ისტორიის შესასწავლად ემოგზავრნა კენეტასა, რომისა, საფრანგეთსა და ინგლისში და აგრეთვე სსკა ქვეყნებში. იერუსალიმში ყოფნის დროს ნიკოლოზი ისე დაუახლოვდა პატრიარქს თეოფანეს, რომ ამ უკანასკნელმა, როდესაც კვდებოდა (1645 წ.), მიუბოძა მას თვისი ღირსება. მაგრამ ნიკოლოზს არ დაუძევიტეს ეს თანამდებობა. ჩვენ დროს იგი საქართველოში იყო“.

თეიმურაზ მეფე (+1663 წ.) იყო განათლებული კაცი, კარგად იცოდა ქართული ენა და აგრეთვე თათრული და სპარსული. მან დასწერა „კარდ-ბუღბუღიანი“, თვისის დედის „ქეთევანის წამება“ და სს.

არჩილ მეფე თელოსოფოს მეფის სამეფო წესრიგს ვერ ეღირობოდა, ამბობს ანდაზა. და ბრძენი არჩილის მეფობაც რაღაც მოსკენებსა წარმოადგენდა. იგი იმოდენად თელოსოფოურად უყურებდა თავის სელმწიფობას, რომ თვის მეუღლეს, რომელიც აგრეთვე ქმარივით ოცნებობდა იყო, ნებას აძლევდა ესაუბრნა შესასებ ტასტის დათმობისა მოწინააღმდეგე ერეკლეისთვის. ამისგამო მისი მეფობა კერსად განედგა: კასეთიც დაკარგა და იმერეთიც. რაოდენადაც იგი ცუდი პოლიტიკოსი იყო, იმოდენად ნიჭიერი ისტორიკოსი, გულმოდგინედ და მჭკვერ-მეტყველურად გამოძიებული საქართველოს ზნე-ჩვეულებისა. იგი რუსეთში გადასასვლების შემდეგაც იღვწოდა თავის სამშობლოსთვის. რუ-

სეთში „იგი ხელმწიფის ნება-რთვას ითხოვს, რომ დაბეჭდოს რამდენიმე ქართულ-სუცხური წიგნი გასავრცელებლად საქართველოში, სადა წიგნთა ბეჭდვა ნაკლებიან არს საბეჭდვე ასოთა და ასოთ-ამწყოობთა სიმცირისა გამო“ (მიწერ-მოწერა). არჩილიანმა ბეჭერი ილკაწა აგრეთვე ქართული დაბადების შესაკრებ-შესაკრებად. 1742 წელს დაბეჭდილ დაბადების წინასიტყვაობაში სწერია: „არჩილს დიდი სურვილი ჰქონდა შეეკრიბა ჯ შეეკრო ქართ. დაბადება, რადგან საქართველოში არ იყო სრული კრებული (დაბადებისა), ვინაიდან ზოგი წიგნი დაშლილ იყო, ზოგი დაკარგულ იყო, სოლო ზოგი დაუშთავრებული. მეფე არჩილმა შეჰკრიბა იგინი, წესსა ჯ რიგს მოიყვანა, სოლო დაუშთავრებული ადგილები თვითონ სთარგმნა შეძლებისამებრ“. არჩილ მეფის დიდად შესანიშნავი თხუზულება „არჩილიანი“ აკტორს დაუსრულებია 1681 წელს. წიგნის ბოლო სიტყვაობაში იგი ამბობს: „ცხრას თვეს ყველა გაკათავე: ოსეთს ოვაქომში დავიწეე და აშთარსანს გაკათავე არჩილ მეფემ, ოდეს ვიყავ 34 წლის“. მასსადამე იგი დაბადებულა 1647 წ. ამ „არჩილიანში“ გალექსილია ქართლის ცხოვრება 1605 წლიდან 1663 წლამდე. აკტორი ასწერს დაწკრილებით თეიმურაზის ცხოვრებას, მოურავის მოღალატეობას, მუხატონეების აზვავებას, შაჰ-აბაზის მიერ ქვეყნის აღსრებას ჯ სს. იმავე «არჩილიანში» ჩატანილია თხრობა შესახებ ქართველთ სნე-ჩვეულებისა, ქვეყნის სიმდიდრისა, მამინდელ დროის მწერლებისა ჯ სს. აი ეს მწერალნი ვინ ჯ ვინ ყოფილან და როგორ ახსნიათებს მათ თვით არჩილი.

ზაკა დგალიძეს და დაფინა ქვარიახს მელექსეთ

არ კასსენებო; ქაიხოსრომან ლექსად თქვა «ომნიანი»; ჯაგლასა ფაგლენიშვილსა არაჲს ათხოვებს უუწსაო; ფარსადანიძემ ნოდარ თქვა ქება კარგა „ბარამგური“; გასსეკან ჩოღაყაშვილსა უთქვამს „სილთა ქება“; სუფსან თანიაშვილი, რომელსაც ცოდნა ბეჭი ჰქონდა, მაგრამ სწამებდნენ დაჩემებს; ბარძიმ ვახნაძემ სამისა წიგნი გალექსა ოდიშსა, — სსკას მელექსესითან ჯდომასში უსამს ისდიდეს ბოდიშსა; სამებელი იუკობ ბრძნად მოუბარი. ამ უამად მას მეცნიერი არსად არა ჰყავს უბარი. სუცურის ენით მელექსობს, არის სიკრის მემობარი. ფაშანგი ბერცაძემ თქვა «ფარმინიანი», — მე კათქმეკინე, მაგრამ კურ თქვა მარლიანი; „როსტომიანი“ უთქვამსო თუძანიძესა სოსროსა, სსკა წიგნი მამინ ძვირობდა და უწერია მას როსა; კარგად კთქვა, ნანუჩას არ დაკემს-გასო. — აქ მოხსენებული «როსტომიანი» წაგარელის სიტყვით არის შესანიშნავი თსუულება ანკარი სოხადლისა „შაჰ-ნამე“.

დუმბაძე იაკობ (1682 წ.) შემოქმედელ მიტროპოლიტი. მან მოიმგზავრა რომი და შაჰის თხოვნით დაბრუნებისას წამოიყვანა 7 ბერი ლათინთა მოძღვრებისა. შაჰს სწადდა იმერეთ-გურიაში გაკურცლებინა ფრანგობა. ეს დუმბაძე მისი წინააღმდეგი შეიქმნა. იგი იყო ათონშიც და იერუსალიმში, საცა მოკვდა. მისგან დაგკმთა «დარღვევა მჭამდიანთ საწმუნობისა» ლექსად. ანტონით, იგი იყო კაცი სიბრძნის მოყვარე, მეშადრე შვენიერ, მაღალ-გონება.

თბილელი, იოსებ სააკაძე (1688 წ.) პლ. იოსელიანის თქმით იყო გიორგი მოურავის შვილის-შვილი,

ხალხი თბილელი კი თავის-თავს სთვლის მოურავის „ნათესავ-მოდგმა-გვარ-ტომად“. იმავე იოსელიანის სიტყვით, ეს იოსებ სააკაძე აღიზარდა ქვათა-სეკის მონასტერში, იქვე გამოჩნდა, მერე წავიდა იმერეთს, საცა დაადგინეს ნიკორწმინდელად რაჭას. შემდეგ, როსტომ მეფის დროს, დაბრუნდა ქართლს ჭ მიებოდა თბილელიობა (1662 წ.). იგი 1665 წ. წავიდა მოსკოვს, საცა მღვდელ-მთავრების უწილობამ დაამსო რუსთა ჰატრიაჩი ნიკონი. ამ თბილელმა დაგვიტოვა თხზულება „დიდ-მოურავიანი“, რომელშიაც გალექსილია ქართლის ცხოვრება გიორგი სააკაძის გამოჩენილად მის სიკვდილამდე (1608—1629 წ.). რა დროს დაწერილია ეს თხზულება? ამის ზასუსს შიგ „დიდ-მოურავიანიშივე“ ვხეულობთ. თბილელი თვისის წიგნის პირველ ტაპში სრულად მოისსენიებს მთელ შინაარსს „არჩილიანისას“. ამიტომაც, „დიდ-მოურავიანი“ დაწერილია არა ადრე 1681 წლისა. თბილელი დიდად შეაქებს მოურავს და სცდილობს მოლაღატუობის ძრასვა აღსადოს თვის ჰაჰას. ამ სახით, მართო თბილელი და სჰარსული ისკანდერ მუნჯი გამოდიან მოურავის თაყვანისმცემლებად. ჰროფეს. ჩუბინაშვილის თქმით, „მოურავიანი“ დაწერილია მიდგომილობით. თვითონ თბილელსაც კარგად სცოდნია, რომ უსწორ-მასწოროდ ისტორიის წერის გამო დამემდურებინაო და ამიტომ თვისი თხზულება ამ სიტყვებით დაუმთავრებია: უქმი სიტყვა ცუდსა ჭქვიან, მეც კარ მუდამ უქმის მთქმელი“... მე ამის წერით მეშინის: ვა თუ ხმა მესმას ვებისა“.

ჩხუაძე სესნია (1676 წ.), თანამედროვე შინაოზი-

სა და გიორგი XI, რომელთა დროის შესახებ მან დაგვიტოვა ჩინებული ისტორია. წინამდებარე მეფობაში სენსია გამომხდება, კითარცა ვაჟკაცი მეომარი. მისი თხრობა დაწერილია შვენეერის ენით.

გორგიჯანიძე ფარსადან, რომელსაც თეიმურაზ ბატონიშვილი ფარსადან გორგი ჯანაშვილობით მოიხსენიებს, თანამედროვეა მეფეების როსტომისა, შანაოზისა და გიორგი XI. მისი „საქართველოს ისტორია“ მეფე როსტომისამდე შედგენილია ხალხის გადმოცემის მიხედვით, ხოლო როსტომიდან 1703 წლამდე თვის ნახულისა და გაგონილის მიხედვით. იგი გორელი იყო და როსტომ მეფის კარზე სანდო კაცად ითვლებოდა. როსტომმა წარგზავნა ფარსადანი სპარსეთს (1649 წ.) ასაკრებად 300 თუმნისა, რომელიც მეფეს ყოველ წელი შემოსდიოდა იჭაურ ლაიჯანის მამულებიდან. იქ დიდი სახელი გაითქვა ფარსადანმა სადივანბეგო საქმეებში, რისგამო ყანმა მიუბოძა უშიგაღასობა (ყანის ბრძანების აღმასრულებლობა) და ხუთი სოფელი. მის დროს იქვე იყო მანსურ-ხან ბარათაშვილი, რომელსაც ებოძა ყულთა უფროსობა (ყულარაღასობა) და აგრეთვე ფარსადანის 16 წლის ვაჟი დაკით, რომელსაც ყანმა უბოძა ბოჭაულთ-უხუცესობა. ეს დაკითი იყო ამაყი ჭაბუკი, ლხინის მოყვარე და შეუპოვარი. ფარსადანი და მისი შვილი სპარსეთს დიდებულებმა შეიმუღეს. ამათ ფარსადანს კერა დააკლეს-რა, რადგან მას „ნამეტნავად სწეალობდა სელმ-წითე და კინც გადაკიდის, წლამდის კერ გაძლის“. ხოლო ეს დიდებულები გადაეტყრნენ მის შვილს და-

კითხ და შეახეზღეს ყაენთან. დავითი განაძეგეს სპარსეთიდგან და გაგზავნეს ადერბეიჯანის ქალაქ ყუმს.

მარიამ დედოფალი განათლებული და წიგნის მოყვარე აღამიანი იყო. როსტომ მეფეს რომ მოსთხოვდა, მან საქართველოს ისტორიის შესასწავლად თავისთვის გადააწერინა (1636—1646 წ.) „ქართლის-ცხოვრება“. იგი იყო დადიანის ასული. პირველად მისთხოვდა სვიმონ გურიელს, მის სიკვდილის შემდეგ როსტომ მეფეს და მერე შანაზხს. მარიამი გარდაიცვალა 1681 წ.

თუ სად იძენდნენ ეს მოღვაწენი სწავლას და რაკაკარ სწავლას ეწაფებოდნენ, ესა სჩანს მაშინდელ დროის სკოლის პრაგმატიდამ. იმავე აზრით მეფეს ჩამოუთვლია შემდეგი საგნები აღზრდისა: ენა და წიგნის ცოდნა. უცხო ქვეყნის აზმის მოსმენა. სხვა და სხვა ენის ცოდნა. მწიგნობრობა. მთარგმნელობა. ღრმის სიტყვის ადვილ გამოთქმა. დამწერლობა: ხუცურისა, მსედრულისა, მრგლუკანისა, ყვავის-ფრჩხილუკანისა, ასომთავრულისა, მსატერობისა, მონასაზობისა. ლექსთ-მთარგმნელობა. გარდაძოვლით ხუმრობის ადვილ-შეტუობა. მოჩივრობა. სამართლის მართლის ქმნა. დიდი ბჭობა. ანგარიში და რიცხვთ-ცნობა: ჩაგდება, მეკენჭეობა, მესტროლობა. წრუდ-თქმულა მებეჭაობა. ელჩობა. მოციქულობა. სიტყვის სწორად დასწავლა. მელექსობა. შაირის თქმა.

ერის შინაურა ცხოვრება.

(შარდენი): ქართველები გაუტეხელი და მამაცი ხალხია, რომელიც თავგანწირულად იბრძვის თავის თავისუფლებისათვის. რადგანაც ქართველები ოსმალებზედაც ახლოს არიან, სპარსელები ვერ ჰხედვენ სრულიად ხელი ჩაჰჭიდონ ქართველებსა და ნებას აძლევენ დაიცვან თითქმის ყველა გარეგანი ნიშნებიც კი თავის რჯულისა: ყველა ეკკლესიის თავზედ გაკეთებულია ჯვარი. სამრეკლოში ჰყიღია ზარები. ზარებსა ჰრეკენ. მოუარიდებლად და აშკარად ჰყიდიან ღორის ხორცს, ღვინოს. სპარსელებს, რასაკვირველია, ჯვარი მოსდით და სურთ აკრძალვა, მაგრამ ჯერ-ჯერობით ვერაფერი გაუწყვიათ... ქართველები ბუნებით მეტად ნიჭიერნი არიან. იგინი სწავლულნი და დადად ხელოვანნი იქნებოდნენ, თუ სწავლა-ხელოვნებაში გამწურთვნილები ჰყოლოდათ. მაგრამ მათ ცუდათ ზრდიან და, რადგან ამისთანავე ცუდს მაგალითებსაც ჰხედვენ, ამისგამო მეტად უცოდინარნი და ბიწიერნი არიან. ...სხვაფრივ ქართველები თავაზიანები არიან, მოსიყვარულე გულისანი, თავ-მომწონენი და თავ-დაჭერილნი. ...ქართველებმა ძრიელ იციან ჯავრის ჩატანა და თავის დღეში არ აპატიებენ კაცს დანაშაულს, თუმცა, მართალია მალე კი არ მოსდით გული და არც უმიზეზოდ დაიხსომებენ ჯავრს... ქართველების ტომი უუმშვენიერესია აღმოსავლეთში და, შემოძლიან ვსთქვა, მთელ ქვეყანაზედაც. იქ არ მინახავს არც ერთი ცუდი სახის ქალი და კაცი. ანგლოზივით ლამაზები არიან. ქალების უმეტესი ნაწილი ბუნებას ისეთის სიკეკლუცით დაუსაჩუქრებია, რომ სხვაგან ვერსად შეხვდებით. ვერ შეგიძლიან დაჰხატო ქართველ ქალების სახისა და ტანადობის მშვენიერება. იგინი არიან თვალ-ტანადნი, კეკლუცნი და წერწეტნი. უშნოდ დასქელებულ ქალს იშვიათად შეხვდები. მხოლოდ ის აუშნოებს ქართველ ქალებს, რომ ფერ-უმარილს ისვამენ. ქართველი ქალები, საცა სპარსელები არ არიან, უპირბადეოდ დადიან. კაცებს თამამად ელაპარაკებიან. ... ქართველები იმ გვარსავე ქულებს იხურავენ, რავარსაც პოლშელები. მათი

ახალუხი გულ-ჩაღილულია და წინ კი კალთები გაშლილი აქვს. ქალების ტანისამოსი სპარსთა ქალების საცმელის მაგვარია... დიდკაცების სახლები და ყველა სახელმწიფო შენობა სპარსულ შენობათა გეგმაზეა აგებული. ქართველები სპარსელებს ჰბაძვენ სხდომაში, წოლაში, ჭამა-სმაში. ..მებატონეებს ძრიელ დიდი უფლება აქვთ ყმებზე. მებატონეები მთელი თვეების განმავლობაში რამდენიც უნდათ, იმდენს ამუშავებენ ყმებს და არც ჯამაგირს აძლევენ და არც საზრდოს. მებატონეს ხელი მიუწვდება ყმების ქონებასა, თავისუფლებასა და სიცოცხლეზედაც კი. ბატონები ჰყიდიან ყმების შვილებს და ან მონებადა ჰყავთ სახლში... საქართველოში შეხედებით სომხებს, ბერძნებს, ურიებს, ოსმალებს, სპარსებს, ინდოელებს, თათრებს, რუსებს, ევროპიელებს. საქართველოში ყველასა აქვს უფლება იცხოვროს თავის რჯულისა და ჩვეულებისამებრ. სომხებს უმეტესად დაბალი მოხელეების ადგილი უჭირიათ. ქართველები იმათზე ძლიერნი, თავმომწონენი, ზევანი და მედიდურნი არიან. ქართველებს და სომხებს ეზიზღებათ ერთმანერთი, განსაკუთრებით ქართველებს ძრიელ სძულთ სომხები და თითქმის ისე უყურებენ, როგორც ევროპაში ურიებს... საქართველოში კარგი ჰავაა. ქვეყანა ნაყოფიერია. პური ისეთი მოდის, რომ სხვაგან არსად იცის იმისთანა. ხილიც მშვენიერი იცის. ევროპიის არც ერთ ადგილას მოდის ისეთი უკეთესი ვაშლი, მსხალი. აქაური ბროწეული მთელ აზიისას სჯობია. წვრილ ფეხი საქონელი მრავალია და ძალიან კარგის ჯიშისაა. გარეული ღორი საკმაოდ ბევრია. ყველა სოფლებში ინახვენ გარეულ ღორებს. მტკვარსა და კასპის ზღვაში იჭერენ მრავალ თევზს. საქართველოში ბევრ ღვინოსა ჰსმენ. ვაზი ხეს ახვევია, როგორც კოლხიდაში. თბილისიდან ღვინო ბლომად გააქვთ სომხითში, მიდიაში და ისპანიაში. ცხენის საპალნე კარგი ღვინო ჰღირს რვა ფრანკი (2 მან.) საქართველოში ბევრი აბრეშუმი მოდის. აბრეშუმის მოყვანის ხელი კარგად არ იციან. აბრეშუმი გააქვთ ოსმალეთში, არზრუმში და სხ... ქართლში ოთხი

ქალაქია: გორი, სურამი, ალი და თბილისი. თბილისი ერთი უკეთესი და უმშვენიერესი ქალაქია, თუცა ძრიელ დიდი არ არის. უმეტესი ნაწილი სახლებისა სალს კლდეებზედ აგებულია. ქალაქი შემოზღუდულია შვენიერ და მაგარ კედლებით. სამხრეთის მხრივ, მთის კალთაზე, აქვს დიდი ციხე, რომელშიაც მხოლოდ სპარსები სცხოვრობენ. ციხის წინ არის სარბიელი. თბილისში რამდენიმე ეკლესიაა, მათ შორის ექვსი ეკუთვნის ქართველებს და დანარჩენი სომხებს. ქართველების სიონი ძველი შენობაა, მხატვრობიანი. იქვე არის არქიელის სასახლე. თბილისში მეჩითი სრულებით არ არის. სპარსები ბევრჯელ ცდილან მეჩითის აგებას, მაგრამ ამაოდ. ქრისტიანებს ისევ დაუნგრევიათ. ...აქ რამდენიმე საჯარო შენობებია. დიდრონი ბაზრები, ქარვასლები. შიგ ქალაქში ცოტა აბანოებია. ხალხი ბანაობს ციხის აბანოებში. დუქნები კარგად არის მოწყობილი და სუფთად შენახული. მეფის სასახლე ერთი უმშვენიერესი შენობათაგანია... კახეთის მეფის სასახლე ქალაქის განაპირას არის... თბილისის მიდამო შემკულია რაოდენიმე სალხინო სახლით და შვენიერი ბალებით. მათგან ყველაზე დიდი მეფის ბაღია... თბილისში არის კაპუცინების სახლი. მათ თავიანთ თავისთვის ექიმები დაურქმევიათ... მეფემ მიმიწვია თავის დისწულის **ძორწილში**. ჯვარის წერა სასახლეშივე იყო. ქორწილი სასახლის აივანში გამართეს. აივნის ირგვლივ დაედგათ ტახტები. აივანი დახურული იყო ჩარდახით, რომელიც ხუთ სვეტზე იდგა. ჩარდახს ქვეშიდგან გაკრული ჰქონდა ოქსინო, ხავერდი და ჭრელი ტალო. იატაკზე გაეფინათ შვენიერი ხალიჩები. 40 დიდი ლამპარი ანათებდა იქაურობას. ოთხი ლამპარი, რომელიც მეფის ახლო იდგა, ოქროსი იყო, სხვები ვერცხლისა. თითო მათგან იწონს 40 გირვანქა's. სტუმრები ტახტზე ჩამომწყრივებულ იყვნენ. მეფე უფრო მაღალ ტახტზე იჯდა. სამეფო ტახტი გუმბათის მსგავს ჩარდახით იყო დახურული. მეფეს მარჯვნივ თავისი შვილები და ძმები უსხდნენ, მარცხნივ-ეპისკოპოსები. სიძესაც მეფის ახლო ჰქონდა საჯდომი. მესაკრავენი

ძირს ისხდნენ. როცა დავსხედით, ცოტა ხნის უკან ქათალი-კოზმა შემოიყვანა სიძე. მას მიულოცეს მშობლებმა და სტუმრებმა და საჩუქარი მიართვეს: ოქრო-ვერცხლის ფული და ვერცხლის წვრილი თასები. ვაზში ასე დაიწყო: სტუმრების წინ გაშალეს სუფრები. მერე ჩამოარიგეს სამნაირი პური. ხორცი ეწყო ვერცხლის დიდრონ ლანგრებზე. ვისაც ლანგრები შემოჰქონდა, სეფის კარებშივე აწყობდნენ, სუფრაზედ. სუფრაჯი ღრმა თეფშებზედ არიგებდა საჭმელს და უბრძანებდა მოსამსახურეებს სტუმრებს მიართვით. ჯერ მეფეს მიართმევდნენ და მერე სხვებს. სულ სამი თავი საჭმელი შემოიტანეს. თითო თავი სამოცამდე ლანგრით მოდიოდა. ას ოცამდე ღვინის სასმელი ჭურჭელი იყო სუფრაზედ: ბადიები, ყანწები, თასები, კულები, თორმეტი აზარფეშა. ყველა ესენი იყო ზოგი ოქროსი, ზოგი ვერცხლისა, ზოგი თვალმარგალიტით მოოჭვილი ანუ ოქროთი დაფერილი. სადღერგძელოების დალევის დროს მსმელი მეორეს ეუბნებოდა „ალავერდი“, ისიც უპასუხებდა „იანშიოლ“.

მაწერ-მოწერა. ა) **დღეობა** სამეგრელოში (1640 წ.)
 21 აპრილს წმ. გიორგის ეკლესიაში მოგროვდა დიდძალი ხალხი. საღამო ლოცვის დაწყების წინ იწყეს ბუკთა დაყვირება: ზართა რეკა, დაფთა ცემა, ხმა-მალლა მღერა. ასრე გასტანა ორმა დღემ. ამ დროს განმავლობაში განუწყვეტლად უვლიდნენ ეკლესიას გარშემო. მეორე დღეს მოვიდა პატრიარქი მაქსიმე, მიტროპოლიტნი მიტროფანე და კირილე, გურიის მთავარი ვახტანგ, აგრეთვე მრავალნი აზნაურნი და ბატონიშვილნი. საღამო ლოცვის შემდეგ ეკლესიის კარებზე გამოასვენეს წმ. გიორგის ხატი და იქვე დასდგეს დიდი დროშა. ეკლესიის წინ მალლობზე შესდგა ერთი გლეხი და იწყო ხმა-მალლა ქადაგება. ეს მჭევრ-მეტყველი სამ საათამდე საუბრობდა და ზოგს უწინასწარმეტყველებდა გამარჯვებას, ზოგს სიკვდილს, ლევან დადიანს უწინასწარმეტყველა სიკვდილი, თუ იგი შეებმოდა იმერთა მეფეს. პატრიარქი და მიტროპოლიტნი უკმაყოფილოდ დარჩნენ ამ გლეხის ლაპარაკით, აღარ მიიღეს მონაწილეობა

წირვაში. იგინი ამბობდნენ, რომ გლეხი ქადაგობდა არა წმ. გიორგის შთაგონებით, არამედ ეშმაკისა. ბ) **სადილი** კახეთის მეფის სასახლეში (1638 წ.): მიგვიწვიეს სადილად. მეფის სადარბაზო ოთახში ხალიჩები იყო დაგებული. თეიმურაზ მეფის ქვეშ დაფენილი იყო ძვირფასი ხალიჩა, რომელზედაც გადაფარებულ იყო თეთრი ხალიჩა. ამ ხალიჩაზე აბრეშუმეულით ამოქსოვილი იყო სხვა და სხვა სახეები ცხოველთა და მცენარეთა. თეთრ ხალიჩაზე იღო ფარჩა გადაფარებული ბალიში, რომელზედაც იჯდა თეიმურაზი. ეს მეფე საშუალო ტანისაა, პირისახე აქვს თეთრი და ნაყვავილარი, წვერი შავი, შეკრეჭილი და შეღებილი, თავი მოპარსული, თვალები ქროლა, მხარბეჭი განიერი ჭ ცოტა წელში წახრილია. ეცვა სუფთად. ფრჩხილები შეღებილი ჰქონდა. მის შვილს თავ-პირი მოპარსული აქვს. თავზედ აქვს დატოვებული ქოჩორი, რომელიც შეუღებნია. მეფის წინ გაშლილი იყო სუფრა, რომლის შუაგული მწვანე იყო და ნაპირები ოქროთი მოქარგული. სადილობის წინ მეფე სთავაზობდა ელჩებს სასმელებსა და ყალიონებს. სასმური ჭურჭლები იყო: ორი დიდი ბადია, თვლებით მოოჭვილი, ორი სხვა ბადია, ხუთი თასი და ორი ფიალა. ყველა ეს ჭურჭელი ვერცხლისა იყო. ამას გარდა იყო აგრეთვე ათიოდე ბოთლი. ღვინით სავსე ჭურჭლები ეწყო იატაკზედ, თეიმურაზის წინ. სადილის დასასრულს მოიტანეს ხილი: საზამთრო, ვაშლი და მსხალი. საკმელები იყო: სხვა და სხვა ნაირი ფლავი ქათმითა, ხორცითა და ხის შამფურებზე შეწვარი წვადით.

გ) **საცმელი** (1642 წ.): მეფის ძეს დავითს ეცვა სიასამურის საცმელი ყვითელი ატლასისა, რომელიც მოქარგული იყო ვერცხლითა და აბრეშუმით; ეხურა სიასამურის ქუდი. პერანგი მისი იყო ჭრელი დარაიასი. პერანგის საყელური მარგალიტ-მოვლებული იყო. იგი დიდი ტანისაა, მოშავო სახისა, ჭრელი თვალებიანი, ქერა თმიანი, მცირე უღვაწებიანი, ენა-ბრგვილი. (1639 წ.): ამ ახალგაზდა დავითის მეუღლე დიდი ტანისაა. თვალები და თმა აქვს შავი, პირისახე სუფთა. იგი 12¹/₂ წლი-

ცაა. აცვია სიასამურის ტყავი ოქსინოსი და კაბა წითელი დარაიისა. თავზედ ახვევია ყუნა (კისიას ჩიქილა) და ახურავს აწოწოლავეებული ქუდი. ყელზედ გაკეთებული აქვს ძვირფას ქვებისა და ზურმუხტის საყელური. მას აქვს აგრეთვე ლალ-ბადახშის საყელური. აზნაურთა ცოლებს აგრეთვე აცვიათ კაბები და ბეწვეული ტყავები. თავზედ ყუნას ჩიქილა ხურავთ.

დ) იარაღი ქართველებისა (1639 წ.): ელჩებს მიეგება თეიმურაზი ამალით, რომელსაც შეადგენდნენ 600 მხედარნი, სახით ფრიად ლამაზნი. მათი იარაღი იყო. მშვილდი, ოროლი, ხმალი და თოფი. მეფე და მეფის ძე დიდად უყვარს ხალხს. მხედარნი აზნაურთაგან შეადგენენ მეფისა და მეფის ძის ამალას, ხოლო მათი ცოლები—დედოფლის ამალას. სთესენ პურს. ხენენ გუთნით, რომელშიაც აბმენ ხარებს.

რომან წიღკნელის დადგენილობა (გუჯარი 1669 წლისა): ...სამღვდელოებას მიეცემა წლიურად ყოველ მეკომურისაგან: თითო ხარი ანუ ვერძი, თითო კოდი ხორბალი, თითო კოდი ქერი და თითო მარჩილი (60 კაპ.). ამას გარდა მრევლისაგან ღვდელს ყოველ წლივ მიეცემის ერთი კაცი მუშად. ყოველ მეკომურმა წელიწადში ერთხელ უნდა უმასპინძლოს ღვდელს.

გლოვის წესი (1646 წ.): ოტია (მარიამ დედოფლის შვილი) გორს მიიცვალა. შეიქმნა დიდი გლოვა, ტირილი 12 დღეს. ქართველნი ჯალაბობით, თავიანთ ჯარითა, და შეძლებითა მოვიდნიან და მიუტირიან ბატონს დედოფალს, მკვდართ მიმსგავსებულს, სახე დახეულს, თმა დაგლეჯილს, შეგნება შეშლილს, ტანისამოს სისხლით გასვრილს, მიწაზედ მჯდომს, ღონე-იმედ დაკარგულს,—მერმე გაპდელსა და ჩარიგებით მათს მხლებლებსა, მერმე მეფესა და ჭირისუფლებსა: თავადთა, აზნაურთა, მსახურთა და მოხელეთა; მერმე მცხედარსა მიუტირებდიან და გარდასაბურავს გარდაჰფენდიან; ამას უკან ყოველს ნიშანს (ხმალს, საცმელს და სხ.) ცალკ-ცალკე მიუტირებდნენ. ...რვაასი „მეორმოცე“ დააყენეს და ქართველნი ძაძითა და

შავით შეიმოსნენ... ცხეთას წაასვენეს და დაკრძალეს.. ორ-
მოცამდინ აქ იდგნეს.. საალაპო ძროხა, ცხვარი, თევზი, ხიზი-
ლალა, ბანბა, მარილი, სანთელი, საკმეველი ამდენი მოატა-
ნინა (თბილისით), რომ ხსნილის დღეებში ასი ძროხა და ცხვა-
რი დაიკლოდა, მარხვის დღეებში ათასი ხმელი თევზი გაიჭ-
რებოდა.. ამ ორმოცს დღეს დედოფალს მარილიანი ვერ აჭა-
მეს, ქერის პურის მეტი.. რა ორმოცი გათავდა, კიდევ ცხრაასი
„მეორმოცენი“ დაუყენეს... ამდენი ხარჯი მეფემ თავისის სა-
ლაროდამ გაიღო. ..ოცს წელიწადს დედოფალმან არც ხორცი
ჭამა და არც შავი გამოიცვალა.

ქართველების სიწმინდეთა საქმე იერუსალიმში.

იერუსალიმის პატრიარქი პაისი და მისი მოადგილე დოსითეო-
ზი საქართველოში იმიტომ მოსულ იყვნენ, რომ ქართველების
იერუსალიმის სიწმინდეთ დიდი ვალი დასდებოდათ და ფულის
მსესხებელნი ისაკუთრებდნენ მათ. ხოლო ქართველთ სიწმინ-
დეთა საფუძველი დაიდო იერუსალიმს მეფე მირიანის დროს
როდესაც იწყეს იქ შენება ჯვრის-ტაძრისა. ეს ტაძარი გაამ-
დიდრეს და გაამშვენეს ვახტანგ გორგასალმა და ბაგრატ III-მ,
მთელს იერუსალიმში ამაზე დიდებული და მდიდარი მონასტე-
რი არ ყოფილა. ამ მონასტერს გარდა ქირთველ მოღვაწეებმა
სხვა-და-სხვა დროს ამავე წმ. ადგილებში ააგეს კიდევ ოცამდე
მონასტერ-სამლოცველონი: იაკობ ალფეზისა, წმ. ნიკოლოზი-
სა, აბრამ მამათ-მთავრისა და სხ. მეფეებმა ამ მონასტრების
საზრდოდ შესწირეს დიდი მამულები ქართლ-კახეთ-იმერეთს და
იერუსალიმის ბერებს დაავალეს აღზრდა ქართველ ყმაწვილები-
სა. ბაგრატიონთა შთამომავლნიო, ამბობს იმპერატორი კოს-
ტანტინე 952 წელს, რადგან თავის თავს იერუსალიმის მეფე
დავითის (წინასწარმეტყველის) ჩამომავლად ხადიდნენ, ამი-
ტომ დიდძალ საჩუქრებს სძღვნიდნენ უფლის საფლავს და იერუ-
სალიმის პატრიარქს. თამარ მეფისა და მცირე-აზიის სულთნებ
შორის დადებულ ზავის წყალობით დიდი შეღავათი მიეცა არა
თუ მარტო ქართველ მლოცავებს, არამედ ყველა ერის ქრის-

ტიანებსაც, რომელნიც კი მიდიოდნენ იერუსალიმის მოსალოცავად, ამ დროს ქართველებს დიდი სახელი ჰქონდათ იერუსალიმში. არაბთა ისტორიკოსი ელკალკაშენდი სწერს, რომ ქართველ მეფეებმა თვისის „განჩინებით განადიდეს საღვთო სახლი—იერუსალიმი“. 1575 წელს რაუფოლფი ამბობს: „ქართველებს იერუსალიმში აქვთ თვისი მონასტერი, რომელშიაც ქართულად სწირავენ და გალობენო. სხვათა შორის მათი საყდარი არის გოლგოთაზედაც უფლის საფლავთანაო“. რაძივილი (1580 წ.) მოწმობს, რომ მთელი გოლგოთა წინათ ეკუთვნოდათ ქართველებს და აქ ახლა ერთი-და სამლოცველო აქვთო. ბერნგარდ სურის (1644—1647 წ.) სიტყვით, იერუსალიმში, მის დროს, კათოლიკების შემდეგ, ყველაზე მომეტებულინი მოღვაწენი იყვნენ ქართველნი. იქვე 1640 წელს იყო ქათალიკოსი მაქსიმე. პატრიარქი დოსითეოზი (1658—1669 წელ.) ამბობს, რომ ქართველებს აქვთ კვართი უფლისა, მისი სამსკვალი (ლურსმანი) და ცოტაოდენი სისხლი ქრისტესი და ყველა ამით ძრიელ მოაქვთ თავიო. იერუსალიმის ქართველ სიწმინდეთ 1645—1658 წლებში დაედოთ დიდი ვალი და იგინი მოვაზშეებს დარჩათ. მათ სახსნელად ფულის შესაკრებად საქართველოში მოვიდნენ პატრიარქი პაისი (1658 წ.) და დოსითეოზი (1681 წ.). დოსითეოზის სიტყვით, ამ დროს იერუსალიმის სიწმინდეთა წინამძღვრად იყო ფრიად განათლებული ქართველი—ნიკოლოზი, რომელმაც ჯვრის მონასტერი ჩააბარა გაბრიელს და თვითონ საქართველოში მოვიდა. ამ გაბრიელმა მონასტრის სახელით მოვაზშეებისაგან იცესხა დიდი ფული და მიფლანგა. მონასტერს დაედო ვალი. ამ ვალის გადასახდელად ხსენებულმა ნიკოლოზმა გაბრიელს გაუგზავნა (1658 წ.) ფული, რომელიც მან მოვაზშეებს ჩააბარა, მაგრამ დაავიწყდა გამოერთო და დაეხია თამასუქები. ეს თამასუქები მაჰმადიანთა მოვაზშეებს ჩაუვარდათ ხელში. საჭირო შეიქმნა ხელ-ახლა ფულის შეკრება. ხსენებული ნიკოლოზი რომ მოკვდა, ქართველებმა ასწერეს მთელი ქონება მისი. მიუმატეს მას

კიდევ 100000 დრაკანი და იესე თბილელის ხელით გაგზავნეს იერუსალიმს. მაგრამ ამ იესეს გზაზე დაეცნენ ანატოლიის თათარნი და გაძარცვეს. იესე საჩივრით მიიქცა დიდფეხირისადმი, მაგრამ არა გამოვიდა-რა. 1661 წ. იერუსალიმს ფული მოიტანა ილარიონ კოლზიდელმა, მაგრამ მას უთანხმოება მოუვიდა პატრიარქთან და საქართველოშივე დაბრუნდა ფულითურთ. 1663 წ. იოსებ ბარათაშვილმა მიიტანა ცოტაოდენი ფული და მოვანზეებს თამასუქები განუახლა. 1666 წ. 10,000 გროში მიიტანა მელესიმ და ისევ განუახლა თამასუქები. ამ დროს ჯვრის მონასტრის ვალი 94000-მდე გროში იყო. იმავე იოსებ ბარათაშვილმა კვლავ შეჰკრიბა 40000-მდე გროში, 50 ჯაჭვი ოქროსი და მრავალი ძვირფასი ნივთი და წაიღო იერუსალიმს. იგი ტრაპიზუნტში ჩაჯდა ლაზთა გემში და გაემართა ქიტორისკენ. აქ ასტყდა გრიგალი. შეიქმნა ზღვის დღევა, რომელმაც შთანთქა გემი და ქართველების ყველა ქონება. შემდეგ ქართველთა ქათალიკოსმა დომენტი (ეს იყო შანაოზ მეფის ბიძაშვილი, ქათალიკოსობა ებოძა 1660 წ.) შეჰკრიბა 100000 პიასტრი და თვითონ დააპირა იერუსალიმში წასვლა. მაგრამ ამდროს საქართველოში არეულობა მოჰხდა. მეფე ყანმა დაიბარა. ეს მეფე მოკვდა (†1675 წ.) იმ დროს, როდესაც ქათალიკოზი უკვე ემზადებოდა იერუსალიმში გამგზავნებას. მეფის სიმწუხარისგამო მალე ეს ქათალიკოსიც მოკვდა ქართველებმა ჩაგვებარეს 40,000 პიასტრი (1678 წ.). მევაზშეებს კიდევ მივეციტ 32,000 პიასტრი. ამის შემდეგ ჩვენ თვითონ გავემგზავრეთ საქართველოში (1681—1688 წ.), შევკრიბეთ ფული და გადავიხადეთ ივერიის მონასტრის ვალი—სულ 94,000 პიასტრი; ამ ფულიდგნ 50,000 ერგო მოვანზეებს და 3000 ფლორინი მიეცა მრიახანე ფაშას, რომლის დაუხმარებლადაც საქმე არ რიგდებოდა.

დოსითეოზ პატრიარქი აგრეთვე გადმოგვცემს მრავალ საყურადღებო ცნობას შესახებ საქართველოს ისტორიისა საზო-

გაღოდ და 1605—1688 წლებისა განსაკუთრებით, მოკლედ აღწერს საქართველოს სამეფო-სამთავროებს. მეფე-მთავრების დამოკიდებულობას, ომებს, აღნიშნავს კათოლიკეთა მოძღვრების გაძლიერებას საქართველოში ჭ სხ ჭ სხ. სხვათა შორის იგი ამბობს: შანაოზის დროს საქართველოში მოვიდა ექიმი ანდრია ხიოსელი და მეფეს ჩააგონა გამოეწერა იეზუიტები (კაპუცინები) ამათთვის სომეხებს წაართვეს ორი ტაძარი: ერთი გორში და ერთი ცთბილისში და იეზუიტებს გადასცესო. ამათ პაპისადმი მიაქციეს ზოგიერთნი სომეხნიო. 1688 წელს ერთი იეზუიტი რომაელს სწერდაო, რომ პაპისადმი მოვაქციეთ მეფეცაო და სამღვდლოების უფროსებიცო. მაგრამ ყოველივე ეს ტყუილიაო, ამბობს დოსითეოზი. დოსითეოზი ყოფილა აგრეთვე გელათის ტაძარში. სხვათა შორის გელათში მყოფ ხახულის ღეთის მშობლის ხატის გვირგვინის შესახებ ამბობს, რომ ეს გვირგვინი მთლათ ძვირფას ლაღეებისა არისო, ხოლო ყოველი ლალი კვერცხის-ოდენააო. ერთ ადგილას დოსითეოზი ამბობს, რომ აფხაზთა ისტორიის მასალა ამოგვრიბე ძველ ქართულ წიგნიდამო, რომელიც შეუღგენია აფხაზთა მეფეს პანკრატს 992 წელსო — ეს პანკრატი არის ბაგრატ III, რომელიც აფხაზეთში გამეფდა 980 წ., ხოლო 985 წელს შეიქმნა აფხაზ-ქართველთა თვით-მპყრობელ ხელმწიფედ. დელლავალღე 1627 წ. სწერს, რომ პატრს ფრა ჯავან-თადეოზს თეიმურაზ მეფემ აწირვინა თავის ქვეყნის უმთავრეს ტაძარში ადგილობრივ მიტროპოლიტის თანდასწრებითაო, გარდა ამისა მეფემ პატრს მისცა ადგილი მონასტრის ასაგებადო.

მეფენი

ქართლისა	{	გიორგი XI (1676—1688 წ.)
		ერეკლე I (1688—1703)
		კახტანგ (გამბეღ) (1703—1711)
	{	ქაიხოსრო
		კახტანგ (მეფედ) (1711—1714)
{	იესე	
	ბაქარ (1714—1716)	
იმერეთისა	{	ალექსანდრე IV (1683—1695)
		(ცილობის ხანა) (1695—1698)
		სვიმონ (1698—1701)
		(ცილობის ხანა) (1701—1720)
კახეთისა	{	(ხანების უამი) (1675—1703)
		ერეკლე I
		დავით (1703—1722)

ერეკლე (იგივე ნიკოლოზი), — მე დავითისა, მისა თეიმურაზ მეფისა, რომელსაც გადამტკრებოდა ყაენი, — დედითურთ გარდინეკეწა რუსეთს. იქ მეფობის დროს იგი მარადის სტდილობდა კახეთის მეფე არჩილი, თვისივე სიძე, განეძეკებინა და თვითონ დაეპყრო ეს ქვეყანა. ამიტომ მან მიიბიჩა მთეულნი და თუშნი და მათ შემწეობით ეკირთებოდა არჩილს. მაგრამ იგი ვერას გასდა, რადგან არჩილი ყაენის მიერ ზურგ მომაგრებული იყო. მაინც ერეკლე არა სცხრებოდა. შეაგულიანა თუშნი ჭ რუსთა ხელმწიფის ქვეშეკრდომობა ათსოკნინა. მაგრამ არცარა აქედგან გამოვიდა. მაშინ თავის დას ქეთეკან დედოფალს, არჩილის მეუღლეს, შემოეხეკეწა მიშუამდგომლე მეფის წინაშე, რათა გზა მომტკეს სხარსეთში წასა-

სკლეჯადო. აწილმაც შეიწუნარა თავისი კეთილი ცოლის თხოვნა ჭ ერეკლე კახეთს მიიწვია. თუშეთიდან ბატონი-შვილი გადმოვიდა ჭ მივიდა სიძისას. აწილმა სიყვარულთ მიიღო ცოლის ძმა, ანადიმა, ანადირა, დასაჩუქრა, კახელები გააყოლა და ისპანს წარგზავნა (1675 წ.). ყანს ფრიად იამა, ათასი თუმანი გზასუდკე მოაკება, მიწატიყა ისპანს და წლიურ უღუფად დაუნიშნა 2000 თუმანი თეთრი, დღეში 12 ჭიჭა შირაზული ღვინო და 500 თუმანი ხორასნის ღვინის შემოსავალი. მერმე სთხოვა გამაჭმადიანებულ იყო, მაგრამ მან არ ინება. ყანმა იგი იჭკე დაიტოვა. ხოლო კახეთის ტასტი დაწჩა უმეფოდ 1703 წლამდის. ამ ხნის განმავლობაში კახეთის მმართველებად იყვნენ: ბეჟან-ხანი (1677—1683), ხანი (1683—1688), აბაზ-ყული-ხანი (1688—1695), ქალბალი-ხანი (1695—1703 წ.) ამ ხანების დროს ფრიად გაძლიერდნენ ლეკნი, მეტადრე ჭარ-ბელაქნენი. თვით ხანები ლეკების მომხრენი იყვნენ. ლეკნი არბეკდნენ და აოხრებდნენ ქვეყანას.

იმერეთის მეფე რომ გამეფდა, მაშინ უკვე ფრიად გაძლიერებულ იყვნენ მეხატონენი. ერთი ამ გვარი მეხატონეთაგანი იყო აბაშიძე ჰასტა, რომელსაც ეჭირა მთელი არგვეთი. ამ მძლავრ მეხატონის მომხრე იყო მიჭელაძე გიორგი, რომლის დისწულიც იყო ჰასტა აბაშიძე. მეფე ალექსანდრემ ამ აბაშიძის გულის მოსაგებლად შერთო მას თავისი დანი დარეჟან ჭ ამ მოყვრობით მოიპტკიცა იმერნი. მეფის მოწინააღმდეგედ დაწჩნენ გიორგი ლიპარტიანი (ჩიქოანი), რაჭის ერისთავი შოშიტა, ბეჟან ღორთქიფანიძე ჭ გუჩიელი. მეფის მოწინააღმდეგე-

ნი შეიყარნენ საჩინოს, საცა მათ მიეგებნენ ჩიჯვაკაძენი და ლეჩხუმელნი. მეფე თავის მომხრეებით შეება მათ როკითს, დაამარცხა (1684 წ.), გაულიტა მრავალი, მოკლა გურიელი, რაჭის ერისთავი შოშიტა, ბეკრი დაატყვევა და სხვები კი გაიქცნენ. ტყვენი მეფემ დაუიდა და დაბრუნდა ქუთაისს. გურიელად დასვა ძალაქია. რაჭას გაერისთავდა შოშიტასძე ჰაზუნა.

გამარჯვებულ ალექსანდრე მეფეს შიში ქქონდა რუსეთში წასულ არჩილ მეფისა და რომ ქართლის მეფე გიორგი, ძმა არჩილისა, არ მიმხრობოდა მას, იმერთა მეფემ მოციქული გამოუგზავნა გიორგის და ცოლად ითხოვა მისი ასული. მეფემ უარი შეუთვალა: ხემი ქალი დავით ერისთავს დაუწინდავსო. ალექსანდრემ ახლა ითხოვა გიორგის ძმის-წული ელენე. გიორგიმ თუმცა აღუთქვა მიცემა, მაგრამ გულში კი სულ სხვა ხვანჯი ქქონდა.

გიორგი მეფეს სურდა იმერეთში ისევე არჩილი გაემეფებინა, ამიტომ გადასწყვიტა მომხრეები ეშოვნა ღ ამისათვის შეირთო რაჭის ერისთავის ჰაზუნას მამიდაშვილი სვანაშან, ასული გიორგი მიქელაძისა (1687 წელს). მაგრამ ამ დროს თვით გიორგის ჯუნდნენ მძლავრნი შტურნი. ესენი იყვნენ ქართლის მებატონენი: არაგვის ერისთავი იასონ, სომხითის მელიქი ქამარ-ბეგ, მუსრან-ბატონისძე ერეკლე და ძმანი მახაბულნი. მეფემ ქამარ-ბეგს შეუჩინა კაცი და მოაკვლევინა, შეიპყრო ერეკლე და მახაბულნი და პატრიმარ-ჭყო. შემდეგ ამისა თავისი ასული შეჭრთა ქსნის ერისთავს დათუნას და ამ სახით მომძლავრდა. მერე შეუჩინა კაცი იასონ ერისთავს და მოაშთობინა. არაგვის ერისთავად გახდა ოთარ იასონისძე.

გამარჯვებულმა მეფემ რუსეთიდან დაიხარა არჩილი :
„შენი გამეფება კასთაც ნებავთ და იპერთაცა“. არჩილი
გამოეშურა.

ქართლის ამბები რომ მიუვიდა ყენს, იფიქრა:
«ყველა ამის წამმართებელი გიორგის ძმა ლევანი უნდა
აიყოს» და მეფეს მოსწერა ლევანი აქ გამომიგზავნეო.
ამ ლევანს გურიელის ასულის თუთასაგან ჭყვანდა შვი-
ლები: ჭაიხოსრო, ვასტანგ (შემდეგში მეფე ქართლისა
და სჯულმდებელი), დომენტი, სვარამყე. თუთა მოკვ-
და 1678 წ. და ლევანმა შეირთო ავადიშვილის ასული
თინათინ (1680 წ.), რომლისაგან მიეცნენ შვილები:
იესე, სვიმონ და თეოფრას. გიორგი მეფემ ლევანი ვერ
დასთმო, ხოლო ყენის დასამშვიდებლად მას მისწერა:
„თუ ორგულად მთვლი, ჩემს ერთად ერთს შვილს
ზაგრატს გამოგიგზავნიო“. ყენმა შემოუთვალა: «ორ-
თავენი გამომიგზავნეო». ამის გამგონე მეფემ განიგულა
და უზრახა კახელთ, რათა მოჰკლან კასეთის ბორცოტი
ხანი, შეერთდნენ და ქართლ-კახეთი ჭყონ ერთ-სამეფოდ.
კასთაც მტკიცე ფიცი მისცეს. მეფემ შეჰკრიბა ჯარი ღ მივი-
და ყურყუთას, რათა ღამე თავს დაესხას თოფ-ყარაღაჯს
მდგომარე ხანს. მაგრამ მეფის დაწყობილება ჩაიშა-
ლა. იმავე ღამეს ლაშქრიდან გაიხარა თამაზ სპასიპეტი,
მეფის დედის ძმა. უღონო ქმნილ მეფემ თავისი ძმა და
შვილი წარგზავნა წინაშე ყენისა (1688 წ.).

ამის შემდეგ მეფემ გადასწევიტა დაესაჯა ურჩი
ერისთავი არაგვისა. შეჰკრიბა ლაშქარი და მიუსტა გიორ-
გი ერისთავს. დაამარცხა იგი ღ მოაოხრა დუშეთი. ამ
ბრძოლაში მოიკლა იოსებ თბილელი. ეს ამბავი რომ

მიუვიდა ყენს, ბაგრატე და ლეკანი ჰატომრად წარგყავ-
ნა ჭკრათს, ხოლო მეფეს კი მოსწერა: „მოკვდ წინაშე
ჩემსა და მოგცე ქვეყანა სხვა და ნიჭნი დიდნი, არა-
მედ ქართლი მიმიცია ერეკლესთვის“.

ეს წინად სსენებულე ერეკლე 14 წელიწადი იყო,
რაც სპარსეთში იმყოფებოდა. ყენი მრავალ გზის სხთოკ-
და გამაჰმადიანებულ იყო და მიუღო მეფობა ქართლ-კა-
ხეთისა, მაგრამ იგი რჯულის გამოცულას არ ნებულობ-
და. ახლა კი შეუხნდნენ მას იქ მეფენი კახელნი და
აგრეთვე მისი მოძღვარი მონაზონი ნაცვლიშვილი და
აიძულეს გამაჰმადიანებულ იყო. ერეკლეც გამაჰმადიანდა
ცოლ-შვილითურთ. გახარებულ ყენმა დიდის საჩუქრე-
ბით გამოისტუმრა ერეკლე-ნაზარადი-სანი მეფედ ქართ-
ლისა და დაუმორჩილა მას ქიზიყელნი და თუშნი. იგი
რომ მოვიდა თბილისს, გიორგი მეფე გადავიდა რაჭას
(1688 წელს).

რადგან ერეკლე უმაწვილობიდანვე უცხოეთში გა-
დასვეწილ იყო, ამიტომ საქართველოს წეს-ჩვეულებისა
არა იცოდა-რა. იგი იყო კაცი ღირწთა და უშვერთა მო-
უბარი, სმისა და შუბა-ლხინთა მოყვარე. მოსკლისათა-
ნავე დაამხო ძველნი ქათალიკოზ-ეპისკოპოსნი და ხე-
ლისუფალნი, და ახალნი დაადგინა; ქათალიკოზად გამ-
წესა ნიკოლოზ დიასამიძე, მთაკარ-ეპისკოპოზად ნაცვ-
ლიშვილი და სს. ამ გვარად მეფის გარეშემო შემოიკ-
რიბნენ ახალნი კაცნი, რომელთაც საშინლად შეიძულეს
წინანდელნი სელისუფალნი, უკვე დამდაბლებულ-დამცი-
რებულნი, ვითარცა გივი ამილახორი, აშოთან მუსრან
ბატონი, დავით ერისთავი და სს. ერეკლე მეფემ გაადი-

და აგრეთვე თბილისის ციხის მცველნი უიზილბაშნი, რომელნიც ისე თაყვანსულები შეიქმნენ, რომ ქართველებს ცოლ-შვილს სტატუბდნენ, ზოგს ჰყიდნენ, ზოგს ამაჴმადიანებდნენ. გაჭირდა ცხოვრება ქართლში. ამიტომ მრავალი ხალხი ქართლიდგან აიყარა და კახეთში დასახლდა.

გიორგი მეფე რომ რაჭას გადავიდა, ალექსანდრე მეფემ ჰაზუნა ერისთავს შემოუთავალა მეფეს ბინას ნუ აძლევო. ჰაზუნამ არ გაუგონა. ალექსანდრე შემოვიდა რაჭას. რაჭველნი და ლეჩხუმელნი მას მიემხრნენ. ჰაზუნა და გიორგი მცირე რაზმით გამაგრდნენ ჭყორას. ალექსანდრე მიუხტა მათ. ივინი იკლტნენ გლელას. ალექსანდრემ მოსწვა უწერა, ააოხრა რაჭა და დაბრუნდა (1688 წ.). ჰაზუნამ ასევე დაიპყრო რაჭა და მოსწყვიტა თვისნი მოწინააღმდეგნი.

ამავე დროს რუსეთიდგან რაჭას გადმოვიდა არჩილ მეფე. გიორგი და ჰაზუნა ეზრახნენ იმერთა, რათა არჩილ ჰყონ მეფედ იმერეთისა. არჩილმა შემწეობა ითხოვა უირიმის ხანისაგან. იმერლებმაც ისურვეს არჩილის გამეფება. ესენი წავიდნენ და დადგნენ გველისთავს. მათ მიემხრნენ აგრეთვე ლიპარტიანი, ტილაძე, მიქელაძენი და ლორთქიფანიძე. ალექსანდრეს მხარე ეჭირათ აბაშიძეს და ჭუთათელს, რომელიც იყო სუხნია ჩხეიძის შვილი. ეს ჭუთათელი იყო კაცი მეძავი, კაცის მკვლელი, ტყვისმყიდავი. ალექსანდრემ შემოიკრიბა ღაშქარი და მიადგა გველისთავს. ლიპარტიანს მიუგზავნა კაცი და ლეჩხუმის თაკობა აღუთქვა. მას გაუხარდა და გამოიპარა ალექსანდრე მეფესთან. არჩილი და გიორგი მთა-მთა წავიდ-

ნენ აფსაზუთს, საცა მოკლადნენ ყირიმის ხანის ლაშქარს. შარკაშიძემ მეფენი პატივით მიიღო. ყირიმის ხანმა მეფეებს შემწეობა არ აღმოუჩინა, არამედ არჩილის თხოვნა ხონთქარს აცნობა, რისგამო იგინი დაბრუნდნენ სამეგრელოს, საიდგანაც არჩილი წავიდა რაჭას და იჭიდგან დიგორს, ხოლო გიორგი მეფე ჩავიდა გურკას და იჭიდგან გონიას, საცა ისტურჩა იგი აჭმად-ბუგ თადგირიძემ. მეფის აქ მყოფობისას ხონთქარს ბრძანება მოვიდა, რომ იმერთა მეფედ ჭყონ არჩილი. არზრუმისა და ახალციხის თაშანი და გიორგი მეფე თერსათას მთით იმერთში გადავიდნენ. არჩილიც დიგორიდან რაჭას გადმოვიდა. ალექსანდრე მეფე იელტო ქართლს. არჩილი კვალად შეიჭმნა იმერთის მეფედ (1690 წ.).

რხმალნი დაბრუნდნენ და თან წაიყვანეს მძევლად გიორგი მეფის ძმის წული კახტანგ ლევანის ძე. იმავე მეფის ძმის წული ელენე, ალექსანდრე მათის დაწინდული, შეერთო ქაიხოსრო იაშვილმა. ამის შემდეგ თვით გიორგი მეფემაც თვისნი დედა-წულნი წაიყვანა და წავიდა სამცხეს. არჩილი ღარსა იმერთს. მას გადემტურნენ გიორგი აბაშიძე და ლიპარტიანი, მოიწვიეს ქართლიდამ ალექსანდრე მეფე და გოდოგანს შეებნენ არჩილს. გაიმართა უწყალო ბრძოლა. ალექსანდრე დამარცხდა, ქართლსკე გაიქცა და წედისს დადგა. გიორგი მეფემ სცნო-რა მისი დამარცხება, შეჭკრიბა ჯარი და განიზრახა წედისს დასხმოდა. ბუჯან სააკაძემ შეიტყო გიორგის განზრახვა და ალექსანდრეს აცნობა. იგი წედისიდან აიყარა და გორში შთაიკეტა და ერეკლე მეფეს სთხოვა მოშველება. ერეკლემ ყოველივე ყაენს აცნობა.

უანმაც სონტჟარს მისწერა: «ჩვენ შორის უავია შეკრული. მომეტ მეფენი არჩილ და გიორგი და ჭყავ იმერთა მეფედ ალექსანდრე». სონტჟარმაც შეიწყინარა მისი მოხსენება. ფაშამ გარემოცვა წივილია, რომელშიაც გამაგრებულ იყო გიორგი მეფე. შეპყრობილი გიორგი ასალციხეს მიიყვანეს.

ამ დროს ქართლელნი უკვე გაბეზრებულ იყვნენ უდიერ ერეკლესაგან. მოციქულის პირით ქართლელებმა გიორგის საიდუმლოდ აცნობეს: „მოდით ქართლსკე მეფედ. სულნი თვისნი დაგვიდგია შენთვის“. ამისივე მოწადინენი იყვნენ ერეკლესაგან დამცირებულნი აშოთან მუსრან ბატონი, გივი ამილახორი და ნიკოლოზ მალაღაშვილი, რომელთაც მეფეს გაუგზავნეს ფული. მეფის მხარე უჭირათ მესსთაც. ერთ ბნელ დამეს დოლენჯი ხმალამემ მეფე გადმოუშვა ციხის ზღუდიდამ საბლით. იგი იმავ დამეს მოვიდა სლესას, საცა იყვნენ მისნი სახლეულთბანი, წამოასხა იგინი და მოვიდა ქართლის სეკს. აქ დასტოვა თვისი ცოლშვილი, თვითონ კი შემოვიკრიბა ჯარნი და მიუხტა რუისს, საცა იყო იმერთა მეფის ალექსანდრეს სახლობა. რუისი აიღო, ალექსანდრეს სახლობა ტყვე-ჭყო და წავიდა დუშეთს. აქ მოგებნენ მას ქსნისა და არაგვის ერისთავნი. მეფე ერეკლეს თავზარი დაეცა, კოყრიდამ გამოიქცა და თბილისში დადგა. ლოპინა ციციშვილმა, რომელიც გაედიდებინა ერეკლეს, მოინდომა შეპყრობა გიორგი მეფის სახლობისა. მაგრამ იგი დაამარცხა გიორგი მეფის ძმისწულმა ვახტანგ. ლოპინა თბილისს გამოიქცა. საციციანო დაიპყრო ლოპინას ძმისწულმა ციციმ და გიორგი მეფეს მიეგება. გაძლიერებული

მეფე დუშეთიდან მივიდა დიდგორს და გოყორზედ დადგა. სომხითარ-საზარათიანოს მკვიდრნი მას მიემხრნენ. აჭედგან ერთი რაზმი წარგზავნა იმერეთს საშუკლად არჩილისა, რომელსაც ასჯანუბოდნენ დიდებულნი. ამით მისკლამდე არჩილი კიდევ დაემხროთ და გამოედეკნათ. იგი მოსულ იყო ერწოს. გიორგი მეფემ კახელებს შეუთვალა გაემეფებინათ არჩილი. მათაც სისხარულით მიიწვიეს იგი, მაგრამ არჩილი არ დათანხმდა: «რუსეთში წასვლას ვაპირებო».

გიორგი მეფემ ალყა შემოარტყა თბილისს და შემოჭირვა. მერმე გადავიდა ლილოს და ჯარი წარგზავნა კახეთის დასაპყრობად. მაგრამ ეს ჯარი ქიზიყის მოურავმა დუშიაქმა დაამარცხა. გიორგის ჯარი უკანვე დაბრუნდა. მეფე გიორგი მივიდა მცხეთას, მერე გორს და იჭედგან ისევ გოყორს დაბრუნდა. ამასობაში დაღისტინის შამხალს უკენმა მისწერა „მთის გზა გიპყრავს. რუსეთს მიმავალი არჩილ შეიპყარ და წარმომივლინე“. ამასთანავე უკენმა გამოგზავნა დიდძალი ჯარით ქალბალი ხანი, ხალხი გიორგი მეფის შვილი ბაგრატ მოჰქვია. ჯარის მოსკლამდე გიორგიმ რამდენიმეჯერ დაამარცხა ერეკლე და აგრეთვე მისი მომხრე ალექსანდრე იმერთა მეფე, რომელიც დაიჭირა ჭ მოაშთობინა რუისს (1695 წ.). არჩილი ისევ გამეფდა. სპარსთა ჯარის მოსკლის შემდეგ გიორგი მეფეს გამოეცალნენ მომხრენი და იგი წავიდა იმერეთს (1695 წ.) და აჭედგან სპარსეთს, ვინაიდაგან უკენი მტკიცე ფიცს უდებდა არას დაგიშავებო.

გიორგი მეფის ძმის წული ვასტანგ დაშთა სარაგეულს, საცა შეირთო ჩერგეზის ბატონის ასული რუსუდან,

რომელიც გიორგი მეფეს თავის შვილის ბაგრატიონის დაწინადა და საქართველოში მოეყვანა.

იმერეთში არჩილი დარჩა ერთ წელიწადს. ახა შიძემა ჯ ლიპარტიანმა (დადიანმა) მოძებნეს კილაცა გიორგი, მეფეთა მონათესავედ და გონიად წოდებული, და გაამეფეს. არჩილი წავიდა დეალოთს. მაგრამ მალე გონია შეიძულეს და ისევე არჩილი მიიწვიეს (1698 წ.). არჩილი იმავე წელიწადს განაძეგეს. იგი სამუდამოდ განეშორა საქართველოს. ამის შემდეგ იმერთა ტახტი სრულიად დამცირდა და საცილობელ საგნად გარდაიქცა.

ამ დროს იმერეთში მეტად მძლავრობდნენ დადიანი (ლიპარტიანი,) გურიელი და ახაშიძე, რომლის მხარე ეჭიკრათ მიქლასძეებსა და ლორთქიფანიძეებს.

ახალციხის ფაშის შემწეობით ალექსანდრე მეფის ძე სვიმონი რომ გამეფდა (1698 წ.), მას შეეზრასა ახაშიძე გიორგი ჯ შერთო ცოლად თვისი ასული ანიკა, რომელიც წაართვა თვის სიძეს იაშვილს. თვითონაც შეირთო რაჭის ერისთავის ჰამუნას ქვრივი და, რადგან მიქლასძე ლორთქიფანიძეების ნათესავი იყო, ფრიად გამძლავრდა. იმერლებს შეუყვარდათ თვისი მეფე და ემორჩილებოდნენ მას. მედიდურმა ახაშიძემ შეიშურა თავისი დისა და სიძის მფლობელობა და გადაემტერა მათ. სვიმონი ქართლს გაიქცა. ახაშიძე შეიქმნა იმერთა მთავრად და იწყო მართვა ქვეყნისა. ქათალიკოსად დანიშნა ლორთქიფანიძე გრიგოლ. ამ უამს ლეჩხუმელი განუდგნენ ლიპარტიანს. მან შემწეობა ითხოვა ახაშიძისაგან. თრნივე შევიდნენ ლეჩხუმში, მოსწვეს, მოაოხრეს და დაიმორჩილეს ურჩნი. შემდეგ ამისა ახაშიძემ განიზ-

რას თავისი ღ მიეთხოვებინა ღიზარტიანისთვის, რომელსაც უკვე ჭეკანდა ცოლი, შვიდი მოწიფული შვილები დედა. ღიზარტიანმაც განუტევა პირველი ცოლი და შვირთა აბაშიძის ღ თამარა.

გურიელს მეტად ჭმუროდა განდიდება აბაშიძისა, ამიტომ სვიმონ მეფე ახალციხის ფაშას მოაუკანინა გურიას, აბაშიძის ქალი ანიკა განატეკებისა და შერთა თვისი და ცოლად. აბაშიძე-ღიზარტიანმა გურიელს შეუთვალეს თუ სვიმონს მოჭკლავ, იმერეთში გაგამეყებოთ. მსაჯ ჭერა თოფი და მოჭკლავ. გამეკდა მამია გურიელი (1701 წ.). იგი იმავე წელიწადს აბაშიძემ განაძევა და თვითონ გამთავრდა.

ამ დროს აფხაზნი შემოესივნენ სამეგრელოს და იწყეს მისი რბევა. ღიზარტიანი და აბაშიძე მოუსტნენ მათ, დაამარცხეს ღ შეკიდნენ აფხაზეთში. შარვაშიძე მოკვება და მოაწილება აღუთქვა აბაშიძეს.

სვიმონ მეფის ძმა გიორგი ახალციხის ფაშას ჭეკანდა. ღ რადგან აბაშიძე არ ემორჩილებოდა ფაშას, ამიტომ მან გიორგის უნუგეშო მდგომარეობა მუსტაფა ხანოქასს შეატყობინა. მსაჯ არსრუმის ფაშა გამოგზავნა ზღვითა და სძლეოთ, რათა სრულიად მოაქროს იმერეთი. ოსმალთ გაანადგურეს ბაღდადი, არგეთი, რუსის ციხე ღ დადგნენ ანაკრისს. ამ დროს სტამბოლში მოხდა დიდი ამბოხი ღ ფაშა დაიბარეს. ფაშამ მეფედ დაადგინა გიორგი, სოლო ჭკეუხის გამკედ დანაშნა იგივე აბაშიძე, რომელმაც იშვილა გიორგი მეფე. აბაშიძისგან აიღო დიდი ქრთამი ღ მძევალი, ღ დაბრუნდა. მთავრობა ისევ იწყა აბაშიძემ. გიორგი მეფე მის შიშით ქუთაისს კარა

შორდებოდა. ახაშიძემ დაამშვიდა ქვეყანა ხდომი-
ბათაგან, „რამეთუ ვერცის იგაღრებდა ჰარკად რისა-
მე, განვიდგად ტუკისა, თვინიერ მისისა, ანამედ ოდიშს
და გურნიას ივიდოდა ტუკისი ფრიად და უმეტეს ოდიშს
ლიბარტიანისაგან“, რომელსაც უბოძა ეპურა დადიანობა.

ქუთაისის ტუკე-მეფემ 1707 წელს შეუთავალა
ახაშიძეს: დაუტოვე მთელი სამეფო და გეჭიროს მხო-
ლოდ შენი სავითარი მამულიო. იმერლები მიემხრნენ მე-
ფეს. ახაშიძე შეეზრახა დადიანს, რომელიც თვი-
ხის ლაშქრით მოვიდა და კაკეს დადგა. მეფის რაზმი
მოუსტა მათ, მაგრამ იძლია. მეფემ კვლავ განამდიერა
ლაშქარი და შემოერტყა ახაშიძეს კაცხს. ამჟამ დროს
ერთი რაზმი მეფისა ღამე თავს-დაესხა დადიანს და
მის მომსრე რაჭის ერისთავს, მოსრა ივინი და ტუკე-
ჭყო მრავალი (1709 წ.). მეფემ კაცხი ვერ აიღო და
წავიდა სვირს, საცა გამაგრებულ იყო ახაშიძე. ეს ცი-
ხეც ვერ აიღო და წავიდა რაჭის ერისთავის დახასჯევად. მაგ-
რამ აქედგანაც მალე დაბრუნდა და შემოერტყა ახაშიძეს
ნავარძეთს. აქ მეფესთან მოვიდნენ ლიბარტიანის შვილე-
ბი კაცია და ბეჟან, და სთხოვეს მეფეს შემწეობა თვი-
ხის მამის დასამხობად. მეფემაც ნავარძეთს უხინა ქველი
წერეთელი და თვითონ ლიბარტიანის შვილებუთურთ წა-
ვიდა ოდიშს. ლიბარტიანი აფხაზეთს გაიქცა. ამათ და-
იხურეს ოდიში და შევიდნენ აფხაზეთში. შარვაშიძემ
წავაჭყო მათთან. ივინი დაბრუნდნენ და გაადადიანეს კა-
ციას. მეფე რომ იმერეთს გადმოვიდა, ქველ წერეთელს
უბოძა აქლო ნავარძეთი. მეფემ ახლას მოინდომა კაცხის
დახურებაც და წარტყანა ჩარბაზნები. ახაშიძე აიყარა

და გადავიდა ქართლს, საცა მისმა შვილმა შეირთო ქართლის გამგეს კახტანგის ასული ანუკა. მალე კაცია დადიანი მოკვდა და სამეგრელო ისევ დაიპყრო მისმა მამამ ლიპარიტთანმა, რომელმაც განდევნა გიორგი მეფე და გაამეფა გურიელი (1711 წ.). მეორე წელიწადსვე გურიელი, ფაშის შემწეობით, გიორგი მეფემ დაამარცხა ჩხარს და გამეფდა.

ამ გვარ მისდომ-მოხდომასში იყო ეს სამეფო 1720 წლამდის და ამ დროს განმაკლებასში მარტო გიორგი მეფე შეიღწურ დაამხეს ტახტიდამ. ხან ერთი მსარე იმარჯვებდა, ხან მეორე. ერთს მსარეს რომ გაემარჯვებოდა, მოწინააღმდეგეთა ტყვეებს დაუიდდა, სასუიდელს აიღებდა და სმა-მალლა მღეროდა: „ჩვენი თეთრი ჩვენვე შემოგვაქციესო“. ახლა მეორე მხარეს რომ გაემარჯვებოდა და აგრეთვე ტყვეებს დაჭუიდა, იმასვე მღეროდა: „ჩვენი თეთრი ჩვენვე შემოგვაქციესო“. შესაზარია ამ მთარების საქციელი!

გიორგი მეფის სპარსეთში წასვლის შემდეგ ერეკლე მეფის სიხარულს საზღვარი აღარა ჰქონდა. სპარსეთიდან ერეკლემ დაიბარა თვისი ცოლი ანა, სასასლე აიშენა ნაგებს, დასასლდა ამ სასასლეში და დროს ატარებდა ნადიმობითა და მგოსნით. ჭკუენის მართვა კი საბარა სპარსელებს და თავის მოხელეებს. ესენი იდგნენ თბილისისა, გორისა და სურამის ციხეებში. მეცისოკნე თათრები იტაცებდნენ ქართველებს და ჰყიდდნენ. მათ მიზანძვით ქართველნიც გადაემტრნენ ერთმანეთს. გასშირდა ტყვეთა უიღვა და აკვანცობა.

სპარსეთის ყაენმა გიორგი მეფე დიდის შატრით

მიიღო. ამ დროს ყაენს აუჯანყდნენ აკლანნი და ბულუჯ-
ახარნი. მათი დამორჩილება ყაენმა დააკალა გიორგის,
რომელსაც თან ჰყვანდა საკუთარი რაზმი ქართველთაგან.
მეფე და მისი ძმა ლევან წაიძინენ ჭირმანს, შეებნენ
მტერს სასტიკად, მოსრეს, მოსწყვიტეს, დაამშვიდეს
იგინი. მერმე ჭირმანსკე მოიქცნენ და ყაენს წარუგზავ-
ნეს დახრცილ მტერთა თავები. იამა შაჰს და მრავალი
სახეჟარი უბოძა მეფეს, სოლო ლევანი დაიბარა და მსა-
ჯულთ-ურუცესობა მისცა, ჭ მის შვილს ქაისოსროს ტარუ-
ლობა ისპანისა.

გიორგი მეფემ ლევანის პირით ყაენს შეუთვალა:
„მწირ არს ვახტანგ იმერეთს და, უკეთუ არ შეეწკიოთ,
წარკაღს იგი რუსეთს, და ამისთვის ჩვენ უვნო კიყოთ
წინაშე შენსა“. ყაენმა მსწრაფელ მისწერა ერეკლე მეფეს,
რათა ვახტანგი მოიყვანოს ქართლს და მისცეს მას ყო-
ველნი საუფლის-წულონი. ერეკლემ მოიყვანა ვახტანგი
თბილისს და მისცა ყოველივე, რაც ეკუთვნოდა მისს მა-
მას ლევანს.

შემდგომად გიორგი მეფეს განუდგნენ ინდოეთის
მხრის აკლანნი, რომელნიც გამოემართნენ ხორასნის ასაგ-
ლებად. მაგრამ იგინი გიორგიმ მოსრა და უკუაქცია.
აკლანნი ახლა დაქსნენ ყანდაარს და აიკლეს იგი. ყაენ-
მა ეს რომ შეიტყო, გიორგი მეფეს სთხოვა გაერიგე-
ბინა ყანდაარის საჭმეც და მერე ქართლს დაბრუნებულ-
იყო მეფედ. გიორგი დასთანხმდა მხოლოდ იმ პირო-
ბით, თუ ყაენი ესლავე ქართლის გამგეობას ჩააბარებდა
ვახტანგს და ქართლსკე გაგზავნიდა ლევანს განსაგებუ-
ლად ქვეყნისა და წამოსაყვანად ქართველ ლაშქრისა ყან-

დაარს. უაენს გაუხარდა და ერეკლეს მისწერა: „მივერე
ქართლი გიორგი მეფეს, ხოლო შენდა მომინიჭებია გა-
ხეთი და უუღარაღასობა. აწვე წარმოვედ წინაშე ჩემსა“.
ერეკლე სპარსეთს წავიდა. ლევანი სამშობლოში დაბრუნ-
და. ვახტანგი დაჟდა გამგედ ქართლისა, ხოლო ვახეთის
მეფედ დადგენილ იქმნა ერეკლეს შვილი იმანუელისან (და-
ვით) (1703 წ.)

ეს ლევან ბატონიშვილი, როგორც იყო ნათქვამი,
შანაოზის შვილი იყო. პატარაობიდანვე იგი ფრიად
ღვთის-მოყვარე იყო, ამასთანავე იყო თაკუდაბალი, კე-
თილი, მოწყალე, მშვიდი, „ღრმად გამსინჯველი და მო-
უხარი“. ამ ლევანმა განაგო ქართლის სექმენი. უკვლას
კეთილად მოეპყრო, თვით გიორგი მეფის დაუძინებულ
მტრებსაც არა დაუშავა-რა. შეძგე ამისა ლევანმა შეჭყარა
2000 მეომარი და წარუგზავნა თავის ძმას ჭირმანს.

გიორგი მეფე, რომელსაც უგვი გურგენ-ხანობით
დიდებდნენ აზიელნი, ქართველთა და სპარსთა ლაშქრით
წავიდა გირიშეს და იქიდგან უანდაარს. გურგენხანის
მისვლამ თავხარი დასცა თათრებს, მოწინააღმდეგენი და-
მოარჩილდნენ, იჭაური ხანები და დიდებულნი დიდის ძღვე-
ნით მოეგებნენ მეფეს და თავი დაუკრეს. მეფეს ძღვენი
მოართო აგრეთვე ქობულს მჟდომ ინდოეთის მეფის
ძე. უაენს დიდად იამა და გიორგი მეფის მოწყალე შე-
იქმნა.

ლევან ბატონიშვილმა ქართლში დაჭყო 15 თვე. გა-
მართა და გაარბოა გასამართავი და წავიდა ისპანს, სა-
ცა წაიყვანა თვისი შვილი იესე. ვახტანგი შეუდგა ჭკეუ-
ნის შენებას. იგი იყო კაცი „ღვთის-მოშიში, გულმოდ-

გინე მშრომელი, ქვერივ ობოლთა და გლახაკთა გემკით-
სავი, ცოდნის მოყვარე, ბრძენი, მსნე, შვენიერ-ჭაეროვა-
ნი, უხვი და მშვიდი, არამედ მრისხანე*. ქათაღიკო-
ზად დაადგინა თვისი ძმა დომენტი (1705 წ.), რომე-
ლიც აქამდე რუსეთში იყო. ერეკლეს დროს დანგრეულ-
დაქცეული ქართლი, მან კვალად აღადგინა და აღაშენა.
კასეთში გადასახლებულნი ქართლებნი ისეკ მოიყვანა ზ
მათსაკე მამულებში დასასხლა. თბილისში გამართა სტამ-
ბა და იწყო წიგნების ბეჭდვა. კასტანგის სახელი გა-
ითქვა ეველგან. კასნიცა ზ იმერნიც მას მოჩილობდნენ.

სოლო ყანდაარის დამშვიდების შემდეგ გურგესხანს
განუდგა აზარის სულთანნი დაქეზ. მეფემ წარგზავნა ყანდა-
არს სულტანი მირკეისი დაქეზის ამოსაწყეეტად. მირკეისმა
დაამარცხა აზარელნი, შეიპყრო დაქეზი, წარკვეთა თავი ზ
მოართო მეფეს, რომელმაც დაქეზის თავი იმავე მირკეისის
სელით გამოუგზავნა ყანს. ამასთანავე მეფეს ყანისათვის
საიდუმლოდ ეცნობებინა, რომ მირკეისი «ბოროტი ზ მან-
ქანა» კაცია, ზ მანდვე დაიტოვეო. მეფეს წინათვე შეეტ-
ყო, რომ მირკეისს სურდა ქართველების დაღუპვა. გურ-
გენხანის დიდება ძრეულ შურდათ ყიზილბაშთა დიდებუ-
ლებს და ყანის წინაშე იშუამდგომლეს, რომ მირკეისი
უგანვე გაესტუმრებინა.

გურგენხანმა შუაგულ აწიილამ თავის საყვარელ სამ-
შობლას გამოუგზავა 2000 თუმანი იერუსალიმის
ქართველთა ტაძრების (გოლგოთისა და ჟვრის მონასტ-
რის) სახსრად, და მათთვისვე მრავალი შესამკობელნი.
წარმოგზავნა აგრეთვე ოქონის ხატი, ნაწილნი და
ჯვარნი.

შემდეგ ამისა განუდგა მეფეს ქალათარი, რომლის წინააღმდეგ მეფემ გაისტუმრა თვისი ლაშქარი თავის ძმის ლუარსაბის ძის ალექსანდრეს მოთავეობით. მეფეს დარჩა მცირე რაზმი. ამდროს მირკეისი მოუსტა გურგენხანს. იგი თავის ძმით ლუარსაბით გაუმავრდა მოლალატეს. მაგრამ მალე სპარსნი გაეჭნენ მეფეს, რომელსაც დარჩა მცირე ოდენნი ქართველნი. მეფე ჩაიკეტა ბანიან სასახლეში. მირკეისმა ბანი აარღვევინა და მოჰკლა მეფე (1709 წ.), რომელსაც აჭყარა ხატნი და ჯვარნი, უპოვა ფსალმენი და ყოველივე ეს წარმოუგზავნა ყაენს და მოახსენა: «ესრეთ გატოუნებდა მეფე», ესე იგი შენ მატყაღიანი გეგონა და იგი ქრისტიანი ყოფილათ. ამის შემდეგ იგი წაივიდა ყანდაარს, ყანდარელნი დაარწმუნა, რომ მეფე ყაენის ბრძანებით მოკლულ იქმნათ. მათაც ირწმუნეს ჭხაბარეს ყანდაარი.

ალექსანდრემ გაიგო თუ არა ბიძის მოკვლა, უკანვე გამოაბრუნა ლაშქარი და გამოაქცია. მირკეისმა მათ გამოადგინა თვისი ჯარი. ალექსანდრემ ლეილ-მაჟნურის ციხეში შემოასწრო ქართველებით. აქედან ალექსანდრე და მისი მცირე რაზმი აიყარა და გირიშეს წამოვიდა. მაგრამ ერთმა შეატუნა ქართველნი, ატარა-ატარა და ყანდაარს მიიყვანა. ქართველნი შევიდნენ ერთ წაღკოტში და დადგნენ. მირკეისმა მოტყუებით გამოიყვანა ალექსანდრე და თავისთან მიიყვანა. სოლო ქართველთა რაზმი ღამე გამოიპარა წაღკოტიდგან ჭ გამოიქცა გირაშკისაკენ. მათი რიცხვი იყო 500. მირკეისმა მათ დაადგინა 15000 ცხენოსანი. ესენი დაწვივნენ ქართველებს შეიბნენ. ქართველებმა ისე თავგამეტებულად შეუტოეს,

რომ მტერი სრულიად მოსრეს, მცირედნი-ღა გადაწინენ და გაიქცნენ, ხოლო თვითონ მშვიდობით მოვიდნენ გირიშეს. მირკეისმა კვლავ გამოგზავნა 13000 მხედარი, რომელთაც ალყა შემოარტყეს გირიშეს. განთიადს ქართველნი გამოუსტნენ მტერს, მოსრეს იგინი ძლიერად და გააქცეეს, ხოლო დასოცილთა თავებით კომში აღმართეს და ყოველივე აცნობეს ყაენს.

ყაენმა გურგენხანის მაგიერ ქართლის მეფედ დანიშნა ჭაიხოსრო ლეკანისძე და წარგზავა განდგომილ მირკეისის დასამხობად. კასტანგმა ძმას გაუგზავნა 1500 მეომარი. ჭაიხოსრო სპარს-ქართველებით მივიდა გირიშეს. მირკეისმა შეაგროვა დიდი ლაშქარი და შემოებრძოლა ჭაიხოსროს. მირკეისი დამარცხდა და უკუნიქცა. ქართველ-სპარსნი მიჭყენენ კვალ-და-კვალ. ამასობაში ჭაიხოსროს ძმამ იესემ მოიყვანა ქართველთა რაზმიც. ამათ გაიარეს მამათი და შევიდნენ ყანდაარს. მირკეისი ისევ შემოებრძოლა. სამ თვეს იბრძოდნენ. ამ ბრძოლაში მოკლულ იქმნა ალექსანდრე ბატონიშვილი. ბოლოს სპარს-ქართველთ სურსათი შემოაკლდათ. სპარსნი უკუ-იქცნენ. ქართველთ შეუღიეს მტერს, მრავალი დასოცეს, მაგრამ მტრებმაც დიდი ზარალი მისცეს და ჭაიხოსრო მოჭკლეს (1711 წ.). ქართველნი უკუნიქცნენ და ისხანს მოვიდნენ იესეთურთ.

ამდენი ძალა ქართველებისა, და ისიც ყველაზე რჩეულებისა, სრულიად უნაყოფოდ და საქართველოსთვის უსარგებლოდ დაიღუპა შეაგულ აზიაში, მხოლოდ-ღა მას აქეთ აზიელთა შორის დაშთა საუკუნო სსენება გმირთ-

უგმირესის გურგენხანისა და მის ლომებრ მებრძოლ ქართველებისა.

რა წელიწადსაც ქართველებს დაუძარცხდათ ყანდაახს, იმავე წელიწადს კასტანგს გაემარჯვა მთაში, სადა იგი შესულ იყო განდგომილ ოსთა დასასჯელად. ოსთა ძალა სრულიად დაამხო კასტანგმა, შემუსრა 80 კოშკი, დაიმორჩილა ურჩინი და ზრამაგა-კუდარედამ ქართლსკე დაბრუნდა.

ამავე წელიწადს ყანმა მეუობა მისცა კასტანგს და დაიბარა სპარსეთს. ამნაც ქართლის გამგეობა გადასცა თავის ძმას სვიმონს და ეახლა ყანს (1712 წ.). ყანმა გამაჰმადიანება უბრძანა. კასტანგმა რჯულის გამოცვლა უარ-ჰყო. მაშინ ყანმა ქართლის მეფედ წარმოგზავნა მისი ძმა ალიყულისან (იესე), რომელმაც შაჰს აღუთქვა ქართლს მისკლისაკე უძელ შეკვიპრობ კასტანგის ცოლ-შვილს და 500 მეკომურს ქართველებისას და გამოგზავნა თარაბადში დასასახლებლად.

იესე დაჯდა მეფედ (1714 წ.). იგი «თრიად მაჰმადიანი იყო, მჭტევი მათებრ, მდიდარი და ამაყი». კასტანგის სახლობა იმერეთს განიულტო. იესემ ყანს მისწერა: «ვიდრე წინაშე შენსა იმყოფება კასტანგი, მე ვერ შეკასრულებ შენს ბრძანებულს. ეგ დააპატიმრო». კასტანგი ჭირმანს გაგზავნეს. იესეს გაუსარდა და «იყო მშეებელი და განმცხრომელი უწესოებითა ყრმათა თანა და უგვანთა მღერათა». ჭახოსრო ამირეჯიბს წაართო ცოლი, თვისივე უახლოესი ნათესავი, და შეირთო ცოლად. ამისთვის რომ ამხელდნენ მას, იგი პასუხად ეუბნებოდა: «ვარ მე მაჰმადიან. ერსეთ ჯერ არს ჩემდა». შემდეგ

ამისა შეერთო მეორე ცოლიც—ასული ერეკლე მეფისა ელენე.

ლეკნი. ზემოთ ხსენებულნი ხანნი რომ განაგებდნენ კახეთს, მაშინ მეტად გაძლიერდნენ ლეკნი. ამათ შემწეობას აძლევდნენ იგივე ხანნი და აქეზებდნენ ყაენნი. ბეჟანხანმა (1677—1688 წ.) ააგო სასახლე ყარაღაჯს (ჭიზიუშია, ალაზნის ახლოს, მთის ძირას, ლაგოდესსა და დედოფლის წყაროს შორის) და იქ დადგა. კახელთაც უბრძა აქვე დაშენებულ იყვნენ. ამ დროს კახეთი უგვე რადენათმე მოშენებულ იყო და ხალხი მოსულიბულ იყო. ხანს არ უნდოდა გაძლიერება კახთა და ამიტომ ზოგს აწამლავინებდა, ზოგს ცხადლივ ხოცდა და ლეკებსა და თათრებს აკლებინებდა ქვეყანას და აჟლეტინებდა ხალხს. თუ რა ცოდვის ჯული ტრიალებდა ამ დროს კახეთში, ამას მოწმობს სიტყვა ამკვე ბეჟანხანისა, რომელიც თათარ-ლეკთა მკვლელ ქრისტიანს თავს სჭრიდა ჭ თანაც ამბობდა: „არა ჟერ არს გაურთავან (ქრისტიანისაგან) მავმადიანის სიკვდილი“, ხოლო იგივე ხანი ქრისტიანის მკვლელს არა თუ არას უშაკებდა, არამედ აქეზებდა ამ სიტყვებით: „ესრეთ ჟერ არს“. ამ დროს ფრიად მძლავრობდნენ ჭარულნი. ამათ მარადის ებრძოდნენ კახეთის თავ-კაცნი: ჩოლაყაშვილი რეკაზ, ჭაზიუის მოურავი აბულ, ელისენის (საინგილოს ალაზნის ნაპირის ნაწილი) მოურავი მერაბ. ესენი იყვნენ მოთავენი იმ მოძრობისა, როდესაც გიორგი მეფე და კახელნი შეითქვნენ (1688 წ.), რათა მოჭკლან ყარაღაჯის ხანი ჭ ჭართლ-კახეთი გააერთიანონ. მაგრამ ეს დაწეობილობა რომ ჩაიშალა თამაზ სპასპუტის და-

ლატით და დუშის მოურავის უკუ დგომით, მასინ უარაღაჯის ხანი უმეტესად გადაეკიდა კასელებს და მხარე მისცა ჭარელებს. ჭარი შეიჭმნა ბუდედ დაღისტნის ლეკებისა და ბელადებისა. ამით იწყეს მძლავრობა გაღმამხარსა, ელისენსა და კასეთს. ამ უამებთა „იყო ლეკთაგან ტყეპნვა, ოხრება და კვლანი კაცთანი მზირობით, აკაზაკობით და ზარკითა“. ესრეთ ჭირს კვლარ გაუძლეს კასელებმა. ერეკლე მეფისაგან, რომელიც მასინ თბილისში მეფობდა, ნება-რთვა აიღეს და შეესივნენ ლეკებს და მივიდნენ ელისენს. ჭარელთ შეეშინდათ და შემოეკედრნენ: ოღონდაც ნუ გაგულებოთ, დაგმორჩილებით და ხარკს მოგცემთო. კასელებმა ეს არ ინებეს. შევიდნენ ჭარში. მოაოხრეს ქვეყანა, შემუსრეს ციხესიმაგრენი და დიდის ალაფით იჭვე დადგნენ და იწყეს ჭარის გარემოს რბევაც. ნარბევი-ნალაფეებით რომ აივსო ბანაკი ქართველთა, გლეხებმა აღარ ისურვეს იქ დგომა, აიღეს ნარბევი ჭ წამოვიდნენ. ჯარის უფროსები ამ გლეხებს აყენებდნენ, მაგრამ მათ არ უსმინეს. მცირე ამალით დაშთენილ უფროსებს მოუსტნენ ვეკლა ჭარელნი ჭ შეჭმნეს თოფის სროლა. ჭარელებმა მოჭკლეს დუშია მოურავი და მრავალნი წარჩინებულნი კაცნი. კასელები იძლივნენ და გამოიქცნენ. ჭარელებმა გამოქცეულ ქართველებს დაყრეკინეს ვეკლა ნატყეპარი (1695 წ.).

ინგილო სუციშვილების „ოთხთავის“ ქორთნიკონებით ეს ამბავი მომსდარა 1698 წ. ეს „ოთხთავი“ გადმოგვცემს: „ქორთნიკონსა ტოზ კასნი ჭარს მიუსტნენ, და გატესეს, და მრავალი ზიანი უყვეს; და ჩვენ მოგვიგლეს აბელ მოურავი და ჩოლაყაშვილი ზურაბ სასლთ-სუცის

შვიდი და იქმნენ მოწამეთა თანაზიარ თვესა მაისსა 15, დღესა კვირიაკესა*.

ამ დროს კასეთის ხანად იყო ქალბაღი, რომელსაც კასთა დამარცხება დიდად იამა. გამარჯვებულ ჭარელთ მოუხშირეს რბეკა-ოხრება კასეთისა.

1703 წელს მოისპო ხანების მფლობელობა კასეთში. მათ მფლობელობას ასრე ახასიათებს მატინე: «ხანების უამს (1677—1703 წ.) შემოხდა ქტევა და ზნენი უიზილბაშთა და დაუტყვებდნენ ქართულთა: იწყეს კეკლუტობა, განცხრომა, მათებრ სმა-ჭამა, სიბილწე, ტუვის-ყიდვა, მრუშება კიდრე სოდომიამდე, პატუისათვის და რაჭთათვის (ჯამაგირისათვის) იქმნებოდნან მატყმადან და მიიღებდნან უაენისაგან როჭიკისა».

1703 წელს უაენმა კასეთის მეფობა მისცა ქართლის მეფეს ერეკლეს. ამ მეფეს ჯერ ისეკ სპარსეთში მყოფობის დროსვე კასეთში წარმოეგზავნა მოციქული და ცოლად თვისად ეთხოვნა რომელიმე დიდებულთაგანის ასული. მაგრამ მისი სიძეობა უკელას ემიძებოდა: ხასად ქალს კერ მიეცემო. ხოლო ერთმა მებატონემ, ხოლას შვილმა, რომელსაც ერეკლე შირდებოდა აღაკერდელობას, მისცა თვისი ქალი ანნა. მოციქულმა ანნა წაიყვანა სპარსეთს. ამ ანნასგან ისპანში მყოფ ერეკლეს მიეცა შვილები დავით (იმანყული) და ელენე (ხანჯანუმი). მთელი სახლობა ერეკლესი გამატყმადიანდა. ქართლში მოსკლის შემდეგ ანნასგან დაიბადა ვაჟი — თეიმურაზ. დავითი (იმანყული) ისეკ სპარსეთში იყო. რადგან ერეკლე დაბარებული იყო უაენისაგან, თვისი სახლობა მარტყოფს დახიზნა და თვითონ ისპანს წავიდა (1703 წ.). უაენმა იგი იქვე

დაიტოვა და კასეთის მეფედ იმავე წელიწადს გამოგზავნა მისი შვილი იმანუელისან (1703—1722 წ.). ერეკლე იქვე მოკვდა (1709 წ.).

იმანუელისანი უარღაჟში დაბინავდა. იგი იყო „სრულიად წესსაზღა და სჯულსა მაჰმადისსა, არა რაჲ სწამდა ქრისტიანეთა, არამედ წიგნი ზენანი ქართულ-სპარსულნი უწყოდა წარჩინებულად“. ამან დაიპრო სრულიად კასეთი ზ, რადგან ჭარულთ უკვე დაეპურათ ელისენი ზ კასეთს მოსვენებას აღარ აძლევდნენ, შემოიკრიბა ჯარი კასეთში-ფშავ-სეკსურნი და წავიდა შესამუსრავად ჭარულთა. მეფე დადგა კარდიანს (აწ გუულუჯი) და აქედან ლეკებს მიუხტნენ ჩარდასს, მოსწევიტეს მრავალნი და მოსწევეს გარემონი ვიდრე კავკასიონის ქედამდე. მეფის ჯარი ლეკებთან რომ იბრძოდა, იგი მცირე ამალით იდგა ვარდიანსკე და ქოს-დაბდაბ-ბუკს ატემა. უდარდელ მეფეს თვალი შეასწრო ჭარულთა რაზმმა, თავს-დაესხა ზ ასტუკსა თოფთა ტემა. მეფის ამალია შეშინდა და გამოიქცა. თუშებმაც გამოიტაცეს მეფე და უარღაჟს მოიყვანეს. ამისთანა მარცხის გაგონებაზე დანარჩენნი ქართველნიც იკლტნენ და გამოვიდნენ სალეკოდგან (1706 წელს). ლეკთა სისარულს საზღვარი აღარა ჰქონდა. ამის შემდეგ კასეთის თავისუფლება მათგან გასაჭირი შეიქმნა. დავით მეფე (იმანუელი ხანი) ლეკთა შიშით უარღაჟს კედარ დადგა. აიყარა იქიდგან და გადმოსასლდა თელავს. მეორე სასასლე მას ჰქონდა მანავს.

დავით მეფეს აქაც გაუჭირდა ცხოვრება. ლეკნი მოსვენებას აღარ აძლევდნენ. ამიტომაც კასეთის გამგეობა ჩაბახარ თავის ძმას თეიმურაზს, მეუღლეს თამარისას, კახტანგ სჯულმდებლის ასულისას, და თვითონ წავიდა

სპარსეთს (1711 წ.). ლეკების შესამუსრავად დივითმა ყანისაგან ითხოვა ჯარი. ყანმა აღუთქვა. მაგრამ ეს აღთქმა ტყუილი იყო. დაკითი 1716 წ. უკანვე დაბრუნდა ხელცარიელი. მის უცხრეთში მეოფობისას კახეთის მდგომარეობა უფრო გამწვავდა. ახლად ჯვარდაწერილი თეიმურაზ ბატონიშვილი ქორწილის საქმეებს უნდებოდა და დროს ატარებდა თავის თელავისა, მანავისა და მალაროს სასახლეებში. თავის ნებაზე დარჩენილ კახელებს შემოერიათ კერძობა. ურთი-ერთის მტრობა, ვადატი. მოწინააღმდეგეს გასაფუჭებლად ზოგიერთნი მიემხრნენ ლეკებს. ქიზიყის მოურავმა რეკაზ ლეკთა ჯარი თავს-დაასხა ელისენთ მოურავს მერაბს ჭ აკლებინა მისი სამოურავო. შემდეგში მერაბმაც ამითივე გადუხადა თავის მტერ რეკაზს. ტურა რამაზაშვილი გაუწყრა პაატა მანდატურთ-უხუცესს, გავარდა ჭარს და შეიჭმნა ბელადად ლეკთა, რომელთაც მრავალგზის აკლებინა კახეთი. დაკით მეფემ დააწყნარა ლეკნი, მაგრამ იგიინი მცირე ხნის შემდეგ ისევ შემოესივნენ ქვეყანას, მეფეს დაუსოცეს მრავალი წარჩინებული კაცი და გლეხნი, აიღეს დიდი ალაფი და გაიჭვნენ.

გაჭირებულ კახელებმა, ცბიერ ალაკრდელის რჩევით, გადასწვიტეს: თუ ლეკები დაესხნებიან კახეთს, ჩვენ მივცეთ მათ ჩვენი ბელადები ასაკლებად ყაზახისა, შამშადილისა, ყარაბაღისა და შირვანისა. კახთა ბელადების მოთავეობით ლეკებმა შემოიკრიბეს დიდი ჯარი, გამოკლეს კახეთი, ყარიაზზე ცურვით გავლეს მტკვარნი და თავს-დაესხნენ ხუნანს, ბოლნისს და იწყეს რბევა ქვეყნისა. მათ მიუსტა სპასპეტი ლუარსაბ საბარათაინოს

ლაშქრით, მაგრამ იძლია ღ გამოიჭცა. ლეკებმა ააოსრეს ჭკეუანა, აიღეს აუარებელი ალაფი და უკანვე დაბრუნდნენ სავარჯჯოს გზით (1716 წ.). ამ გვარადვე კასთა ბელადები აკლებინებდნენ ლეკებს ბოლნის, ყარაბაღს, შაქს, შირვანს.

ყენმა ეს ამბები რომ გაიგო, ფრიად განრისხდა ლეკებზე. განრისხდა აგრეთვე მეფე იესეზადე, რომელმაც დაპირებული ვერ შეუსრულა. ამიტომ კასტანგი მოიყვანა ქირმანიდგან და უბოძა მას ქართლი, სპასალარობა ერანისა, თაყრისი და ბარდა (განჯა). ამასთანავე კასტანგი გამაჰმადიანდა და ეწოდა უსეინ-ყული-სანი (1617 წ.). იგი ყენმა იჭკე დაიტოვა, სოლო ქართლის ნაბობა მისცა მის შვილს ბაქარს, რომელიც დედითურთ იმყოფებოდა რაჭას. ყენის რაყამი და ბრძანება რომ მიიღო ბაქარმა, აიყარა და მოვიდა თბილისს, იესე გაიჭცა კასეთს. მის შესაპყრობად ყენს გამოეგზავნა მტარკალი. იგი შეიპყრეს და თბილისში დააპატრომეს. ბაქარმა შეიპყრო აგრეთვე იესეს მომხრენი და სამეფო გვარში შედღის ჩამომგდებნი: ლუარსაბ სპასპეტი, მუხრან ბატონი ერეკლე, ჰაპუნა დიასამიძე და სხ. ერეკლეს თვალები დასთხარა, დიასამიძე მოაშთო, სოლო სსკები ექსორია ჭყო.

კასტანგის თსოვნით უკვე გამაჰმადიანებულ ბაქარს ყენმა მისცა ქართლის მეფობა (1717—1719 წ.). გამეფდა თუ არა ბაქარი, იმავე წლის საფხულს შეიოსია საქართველოს ჭარულ ლეკთა და ნუსის პატრონის სულხანის მსედრობა. ამათი რიცხვი იყო 8,000 ცხენოსანი. მათ იწყეს მორბევა ბოლნისისა და ქციის ხეობისა. ბა-

ქარმა მტრის წინააღმდეგ გაგზავნა ბიძა თეისი სვიმონ 300 მხედრით. კეკელთა ქართველნი სასტიკად ჭ მოსრეს ლეკთა წინა-რზმი. მაგრამ მალე ყველა ლეკებმა საერთოდ შემოუტოეს ჭ გამოდევნეს მარნეულამდის. ქართველნი შემოიქცნენ თბილისს. ლეკებმა მოაოხრეს ქვეყანა, აიღეს ალაფი, გაუღეს ყარაია და წაჰიდნენ ჭარს.

ამავე დროს ბაქარს განუდგა ქსნის ერისთავი დათუნა. ბაქარის ძმა ვახუშტი (შემდეგ დიდი ისტორიკოსი) მიუხტა მას და დაიპყრო ქსნის საერისთო. დათუნასძე შანშე საჩივლეულად წავიდა ყაენის წინაშე. ვახტანგმა იგი გამოსთხოვა ყაენს და წარმოუგზავნა ბაქარს თბილისში დასაპატომრებლად. ყაენმა ლეკების თავწასულობა იუკადრისა და ვახტანგი გამოგზავნა მეფედ ქართლისა (1719 წ.).

მეფენი

ქართლისა ვახტანგ VI (1719—1724 წ.)

იმერეთისა ალექსანდრე V (1721—1752)

კახეთისა კოსტანტინე II (1723—1729)

(ლეკთა-შოთის დრო) (1724—1744 წ.)

ვახტანგს ძლიეს ელირსა დაბრუნება ქართლს, რომელსაც იგი წინად განაგებდა. ვახტანგმა უწინარეს ყოვლისა დასაჯა თეისნი მოწინააღმდეგენი: სომხთის მეფე ითოფით დაახკრეტინა, ბაგრატ ტიტისშვილი, ფეშან-

გი ყაფლანიშვილი, ჯამასში სერსეულიძე, ჰაპუნა რეკაზის-
შილი, კეშაშიძე და პლატონ წარგზავნა ოსეთს და თხე-
ზე დააყიდინა. შემდეგ ამისა ზავ-ჭყო კახეთის მეფეს-
თან და კახელ-ქართველებით გაილაშქრა ჭარულთა შესა-
მუსრავად. მაგრამ ამ ლაშქრობიდან არა გამოვიდა რა,
რადგან კახნი გზიდანვე დაბრუნდნენ. კახტანგიც თბი-
ლისს მოიქცა. ყენმა ახლა შირვანის ბეგლარ-ბეგს უბრ-
ძანა ჭარულთა დამორჩილება. მაგრამ ჭარულებმა იგიც და-
ამარცხეს და მოჰკლეს. მერე შემოესივნენ კახეთს და მო-
იცვეს მთელი არე-მარე საშმ-უჯარამდე. დაშინებული კა-
ხელები შეისიზნენ ციხე-სიმაგრეებში: თელავს, ალავერდს,
ლალიურს, შილდა-ყვარულს, გაგაზს, ვეჯინს, საგარე-
ჯოს, ხაშმს და სხ. კახტანგმა კვალად შემოიკრიბა ჯა-
რი და მალაროს დადგა. ლეკებმა აღუთქვეს მოჩრდილება
და ჭარს წავიდნენ (1722 წ.)

1720 წელს შეითქვნენ რაჭის ერისთავი, დადიანი
და ახაშიძე, რათა მოჰკლავნ იმერთა მეფე გიორგი. მე-
ფეს შეუჩინეს სვიმონ ახაშიძე. ამან ისტუმრა მეფე თხმე-
ლის ციხეს და თავის მსახურებს ნადიმის დროს მო-
აკვლევინა. მერე ხ'ენებულმა სამმა მთავარმა იმერეთი განა-
წილეს. გიორგი მეფის შვილი ალექსანდრე ქართლს იყო.
ასალციხის ფაშამ, ხონთქრის ბრძანებით, იგი დიდის ჯა-
რით წაიყვანა იმერეთს, დაამარცხა მთავრები და ალექ-
სანდრე დასვა მეფედ (1721 წ.). ბუჯან დადიანმა ფაშას
ქრთამად მისცა 12 ქისა თეთრი, რის გამო იგი დად-
გნილ იქმნა მეფის მზრუნველად. ფაშა რომ დაბრუნდა,
დადიანმა მეფეს შერთო თვისი ასული მარამი.

ამ ყოფაში იყო საქართველო, როდესაც გაძლიე-
რებულ ავღანთა მზურბულმა, მიწვევისის შვილმა შაჰ-

შაჰმუდ შემოიკრიბა 8000 მხედარი და გამოეშურა ის-
პაანის დასაპყრობად (1722 წ.). შეშინებულ ყაენმა კას-
ტანგ მეფეს მოსთხოვა შემწეობა.

ამავე წელიწადს (1722 წ.) რუსეთის ხელმწიფე
პეტრე დიდმა სპარსეთს გამოუცხადა ომი და კასტანგს
მოსწერა ჩემი შემწე იყავიო ღ შირვანს შემომხიერთდიო.

პეტრე დიდის ლაშქრობის ამბავი რომ გაიგო
ხონთქარმა, კასტანგს ელჩი გამოუგზავნა და სთხოვა
ჩემი ერთგული იყავიო (1722 წ.)

მეფემ აღარ იცოდა, რა ექმნა. შეჭყარა ქართლის
ნაზირ-გეზირნი და მთაკარნი და დაჟდა საბჭოდ: თურა
გზას დაადგენ. ბეერი რჩევის შემდეგ უკვლანი დაჰყენენ
მეფის სურვილს და გადასწევიტეს: მივემსრნეთ პეტრე
დიდს, კითარცა ქრისტიანეთა ხელმწიფესო. ამის შემ-
დეგ თვით მეფემაც სახალხოდ აღიარა თვისი ქრისტიანობა.

კასტანგმა შემოიკრიბა 40,000-მდე მეომარი და
წავიდა ყაზახს, რომ შეუერთდეს პეტრე დიდს, უკვე
სოლახიდგან გამომგზავრებულს.

ყაენსა და ხონთქარს დიდად ეწეინათ.

1722 წელს ისპაანი დაიპყრეს ავღანებმა და ყაენი
მოჰკლეს. მისი შვილი შაჰთამაზ ამ დროს იყო ასტ-
რბადს, იგი იწოდა ყაენად და შემოიკრიბა დიდი ჯარი.
შაჰთამაზმა ქართლ-კახეთის სამეფოება უბოძა ერეკლე I-
ის გამაჰმადიანებულ შვილს კოსტანტინეს (მაჰმად ყუ-
ლხანს), და გამოისტუმრა (1723 წ.).

ამავე წელიწადს პეტრე დიდი შეურიგდა ყაენს (12
სექტ. 1723 წ.) და უკანვე დაბრუნდა. იგი აგრეთვე
შეურიგდა ხონთქარს (12 ივნისს 1724 წ.)

ვასტანგ მეუის საქმე გაიხლართა.

ჟერ უაზასიდეგან ვასტანგი არ იყო დაბრუნებული, რომ საქართველოსკენ გამოემგზავრებულმა კოსტანტინემ აცნობა მას თვისი გამეუება. ვასტანგმა შეიმოუთვალა: ხუნანს ჩამოდი, დაკზავდეთ და მერე ერთად ვიომოთ მტრებთანო. კოსტანტინეც დასთანხმდა. ეს ამბავი რომ გაიგო ვასტანგის ძმამ იესემ, რომელიც ამ დროს თბილისში იყო, კოსტანტინეს საიდუმლოდ აცნობა არამცა და არამც ვასტანგთან არ მისვიდე, მას შენი მოკვლა უნდაო. კოსტანტინემ დაუჟერა და უარაიიდამ საგარეჯოს წავიდა. ვასტანგი თბილისს მოვიდა.

კოსტანტინე მეუემ თბილისის მეციხოვნეებს, რომელნიც სპარსნი იყვნენ, აცნობა უაენის განკარგულება. ამათაც დახშეს ციხის კარი და იწყეს თოფ-ზარბაზნის სროლა. ამასობაში კოსტანტინესთან მივიდნენ ლეკნიც, რომელთათვისაც აღეთქვა თბილისს აგაკლებინებთო. შემოიკრიბა კახ-ლეკნი, მოიწვია აგრეთვე განჯისა და ერევნის ხანების ლაშქარი, მერე კაი-ძალი ჯარით თვისი ძმა თეიმურაზი შეაპარა მცხეთას და თვითონაც მოადგა თბილისს. მაგრამ ვასტანგი მხნად დაუხვდა მტრებს. მისმა შვილებმა ბაქარმა ჭ ვახუშტიმ დაამარცხეს თეიმურაზი ჭ განდეკნეს, აგრეთვე დაამარცხეს ერევნის ხანის ჯარი, ხოლო ვასტანგმაც განაძევა სუიდაბადს ჩამომდგარი კოსტანტინე.

ქვეყანა დამშვიდდა, მაგრამ მცირე ხნით. კოსტანტინემ წამოასხა დიდძალი ლეკთა ლაშქარი და უგრძეულად თავს-დაესხა ვასტანგს, რომელსაც, თუ ფეხ-მარდიცხენი არ შესწრებოდა, შეიპყრობდენ კიდევ. ვასტანგი შეილებითურთ გაიქცა გორს, საცა იყო რუსუდან დედოფალიც. ლეკნი შეცვიოდნენ ქალაქში და იაკარ-ჭეკეს

იგი. დაატყვევეს მრავალნი, გახრწნეს ქალწულნი, დასწვეს სიონი (1723 წ.)

ვახტანგმა დედოფალი იმერეთს გაგზავნა, ხოლო თვითონ დადგა ცხინვალს. საციციანო, საბარათიანო და ქსან-არაგვი მიემხრო კოსტანტინე მეფეს, ხოლო ზემოქართლი ვახტანგს. ამ დროს დიდი ვეზირი და საჩასკირი ოსმალთა ლაშქრისა უგვე მოდიოდა ერევნისა და ადირბეიჯანის დასაპყრობად. მან შემოუთვალა ვახტანგს: «მძევლად შენი ნათესავი გამომიგზავნე და მე დაგიმხობ მტერსო». ვახტანგმა გაუგზავნა თვისი ძმა იესე და მიაგება ბაქარც. ოსმალნი მოვიდნენ ყურყუთას. საჩასკიკის მიეგება კოსტანტინე მეფე და ჩაბარა ქალაქის კლიტენი. საჩასკარმა ბაქარის თხოვნით დააპატიმრა კოსტანტინე და თბილისის ციხეში ჩააყენა იენგიჩარნი, რომელთაც უბრძანა აქ მეოთხე სპარსთა გაყლატა. მათაც შეასრულეს ყოველივე და ბაქარს ჩაბარეს ქალაქიცა და ქართლიც. დაკალებულმა მეფის ძემ მამას შეატყობინა დაუჭიდლოკებინა ოსმალნი. ვახტანგმაც მათ წარუვლინა 12 ჯორი კიდული ოქრო-ვერცხლითა და მოოჭვილითა⁴.

თუმცა ოსმალნი ბაქარს ქართლის პატრონად უწოდებდნენ, მაგრამ ნამდვილად კი თვითონ განაგებდნენ ქვეყანას. თბილისში ჩადგა რაჯაბ-ოფაშა. ბაქარის აქ დარჩენა საშიშრო შეიქმნა. ამიტომაც გაიპარა და მივიდა მამასთან. ოსმალები მოედნენ ქვეყანას და დაიპყრეს ყველა ციხე-სიმაგრენი: გორი, სურამი, ცხინვალი და სხ. ვახტანგს უღალატა თვით მისმა ძმამაც — იესემ, რომელიც მოვიდა თბილისს და სუნიტობა მიიღო (წინად

იგი იყო შიიტები). ოსმალებმა მას უბოძეს პატრონობა ქართლისა. იესემ შემოიკრიბა ოსმალთა ლაშქარი და თავს-დაესხა ბაქარს, რომელიც მთაში მიიმალა (1724 წ.).

ამასობაში ვახტანგს პეტრე დიდმა მოსწერა რუსეთს მოდიო. ვახტანგიც აიყარა და 1200 კაცით (დედა-წუღიანად) გადასახლდა რუსეთს (1724 წ.).

ამის შემდეგ უფრო გამწვანდა ამერეთის მდგომარეობა. კახეთი დაიპყრეს ლეკებმა და დაბებში მოლუბი ჩაყენეს ხალხის გასამაჰმადიანებლად. თვით იესე სასტიკად ებრძოდა ურს მებატონეებს. ერთ ბრძოლაში მან იმდენი ქართველი გაუღიტა, რომ დასოცდილთა თავები ურმებით გაგზავნა თბილისს რაჯაბ-თაშის გასახარებლად.

ესრეთი მტარკლობა კელარ მონათმინეს ქართველებმა. კახნი, ქართლელნი და თუშ-ფშავ-სეკსურნი შეითქვნენ მოეწვიათ მეფე კოსტანტინე (რომელიც ბაქარის დროსვე თბილისიდან გამოჰპარულ იყო) და გაეთავისუფლებინათ სამშობლო. ამასთანავე კოსტანტინემ შეკლა ითხოვა ყენისაგანაც. მაგრამ ეს დაწყობილება მალე მოიშალა. თელაველებმა, ერთი სუცესის მოთავეობით, მუსრი გააუღეს თელავში ჩამომდგარ ლეკებს. მათს მაგალითს მიჰყვნენ სხვა დაბა-ციხეების კახელებიც და განდევნეს ლეკნი, და გაათავისუფლეს კახეთი. ეს რომ იხილა კოსტანტინემ, ქართლელები დასტოვა, წავიდა კახეთს და ზაკ-ჭეო ლეკებთან. მეფეს ლეკებმა უთხრეს: ოღონდაც გზა მოგვეცი ქართლის ასაკებლად, კახეთსაც მშვიდობიანად ვამყოფებთ და შენც ნარბეგ-ნაალაფეის ხუთის-თავს მოგცემთო. მეფეც დათანხმდა.

ოსმალებმა ასწერეს ქართლი და ხარკი დაადეს:

კაცს (სულზედ) თითო დრატკანი, ცხვარზედ ორი შაური, ძროხაზედ აბაზი, კამბუჩსა და ცხენზედ ექვს-ექვსი შაური, მოსავალზედ ხუთის-თავი.

ამ გვარ ჭირისაგან ქვეყნის სახსინელად სტამბოლს წავიდა ქათალიგოზი დომენტი, რომელმაც ხონთქარს შეაყედრა ქართველები. მაგრამ იგი შეასმინა ახალციხის ფაშამ და ხონთქარმაც ქათალიგოზი დააპატიმრა თენადოს.

1727 წელს მოკვდა იესე და ისაყ-ფაშამ ახალციხისამ მეფური უფლება მიიღო. ეს ფაშა თბილისში იჯდა და განაგებდა ქვეყანას, რომელიც გაჭუო რამდენიმე ნაწილად და ყოველი კერძო ჩააბარა თავის მომხრე კაცებს. მერე კახეთს წარგზავნა თვისი შვილი უსუფ-ფაშა, რომელმაც მოტყუებით ხელთ იგდო გოსტანტინე და თავი წარტკეკათა (1729 წ.), ხოლო შიგნით კახეთს შეუსია შაჟ შირვანის პატრონი სულსავი, რომელმაც შემუსრა თელავი, შილდა, გაგაზი, მოსწვა, მოსტყუენვა და წავიდა. ოსმალნი დამკვიდრდენ ყარაღაჯს (ჭიზიყში), ააშენეს ციხე, გაამაგრეს ზარბაზნებითა და შიგ ჩააყენეს თვისი ლაშქარი. ჭარულნი შემოებრძოლნენ ოსმალებს, მაგრამ დამარცხდნენ და თავზარ დაცემულნი უკუნ-იქცნენ. კახელებმა ფშავს მიმალული თეიმურაზ (ერეკლე I-ის ძე) თელავს მიიყვანეს (1731 წ.) და მორჩილობის გამოასაცხადებლად გაგზავნეს თბილისს წინაშე ისაყ-ფაშისა. თუძვა კახეთის მეფობა ხონთქარს მიეცა ისაყ-ფაშის შვილის უსუფ-ფაშისათვის, მაგრამ ისაყმა მანც შეიწყნარა თხოვნა კახელებისა და თეიმურაზი კახეთსკე გაისტუმრა და უბრძინა: «ჩვენი ერთგული იყავ და თელავში იმყოფე».

ამ სახით ქართლ-კახეთს დაეპატრონნენ ოსმალნი.

დიდებულ თამარ-მეფის ტახტზედ აწ იჯდა სამცხის ათა-
ბაგი ისაყ-ფაშა და განაგებდა ქვეყანას. მაგრამ ისაყ-ფა-
შა ჯაყელმა მალე იცოტაკა ამერეთ-სამცხის მფლობელ-
ბა და მოინდომა იმერეთიც დაეპყრო.

1722 წელს ოსმალნი რომ ამერეთში შემოვიდნენ,
ამათივე ფაშა მოადგა ფოთს და იმერთა მეფე ალექსანდ-
რეს სთხოვა შემომიერთდით. მასინ ალექსანდრეს მტრობდ-
ნენ დადიანი, რაჭის ერისთავი და აბაშიძე ზურაბ. ამათი
მხარე ეჭირათ აფხაზთაც. ამის გამო ალექსანდრე მივი-
და ფაშასთან. იმერ-ოსმალნი შეესივნენ ოდიშ-აფხაზეთს
და იწიეს წვა და რბევა ქვეყნისა. ოსმალნი შევიდნენ
ილორს, ილორის ტაძარს აჭყარეს ბრპენის კრამიტის
სახურავი, დასატულობანი გააფუჭეს და მერე გადასწიეს.
შარვაშიძე მოეგება ფაშას და გამაჭმადიანდა თავის ამა-
ლითურთ. ამის შემდეგ ფაშამ ალექსანდრე მეფეს სთხო-
ვა ჯიქეთის დასაპყრობად წავიდეთო. ეს არ მოინდო-
მეს იმერლებმა. და ღამე მეფითურთ გამოიზარნენ და გა-
მოიჭვნენ. მათი ბარგი-ბარსანა ოსმალთ დარჩათ (1733
წელს). მცირე ხნის შემდეგ აფხაზნი წაეხეზებნენ ფაშას
და შემუსრეს ოსმალნი. ფაშამ ძლივს მოასწრო ზღვიით
გაჭტოვა.

ოდიშის აკლესიებისთვის დადიანი გადაეკიდა მე-
ფეს, რომელმაც შემწეობა ითხოვა ისაყ-ფაშისაგან. ამა-
ნაც თბილისიდან მიაშველა მას ოსმალ-ქართველთა ლაშ-
ქარი, გივი ამილახორისა და მავმად-ბეგის წინამძღო-
ლობით. დაშინებულმა დადიანმა და სხვა მთავრებმა წაყ-
ბიეს მეფესთან (1734 წ.).

ამ დროს თვით სპარსეთი საშინელ მდგომარეობაში იყო. სპარსეთის აქეთი ნახევარი ოსმალთ ეჭირათ და იქეთი ისპანეთურთ აკლანთ. განჯა-შამახია-შაქს ფაშად იჯდა სულსაკი, რომელიც ამას წინად ჭარულებითურთ ებრძოდა კასელებსა და ქართლელებს. ყაენი შაჰთამაზ მტრების შიშით დამალულიყო ფარაბადს, კასპიის ზღვის პირას. მალე მას მიემხრო ნადირ-ყული-ხანი ავშარკი და მასიო ყაენმა დაამარცხა აკლანნი და აიღო ისპანია (22 ნოემ. 1729 წ.). ნადირ-ყული-ხანი გამოკვიდა აკლანთ და დაიპყრო აკლან-ყანდაარი, გასწევიტა ყველა მოწინააღმდეგე ხელისუფალნი, დაადგინა ახალნი და დაბრუნდა.

მინამ ნადირ-ყული დაბრუნდებოდა, ოსმალები შეებრძოლნენ ყაენს, დაამარცხეს იგი და წაართვეს თავრიზი. ყაენმა ოსმალებს დაუთმო ყველა მათ მიერ დაპყრობილი ადგილები, გარდა თავრიზისა, და შეურიგდა ხონთქარს.

დაბრუნებულმა ნადირ-ყულიმ ყაენს არ მოუწონა ასრეთი, სპარსთათვის სამარცხვინო, ხელშეკრულება. ყაენი მიიწვია ჯარების დასასედაკად, მერე ისტუმრა და ამ სტუმრობის დროს შეიპყრო, თვალები დასთხარა და მეშედს დააპატიმრა. ხოლო ყაენად დასვა მისი რვა თვის ვაჟი აბაზ III და თვითონ შეიქმნა მის ვეჭილად და გამგედ სპარსეთისა (1732 წ.). ამას შემდეგ ფიცხლავ შემოიკრიბა 100000 მეომარი და შესია ოსმალეთს. ნადირი თავს დაესხა თოფალ-ფაშის 100000 მეომართ და შემუსრა. აქ მოიკლა თვით ფაშაც (1733 წ.). ამ ბრძოლაში მონაწილეობა მიიღო

აგრეთვე მაჭმად-მირზამ, რომელიც იყო კასეთის მეფის დაკითის (იმან ყულიხანის) შვილი. ბრძოლის დროს ოსმალებმა ნადირს მოუკლეს ცხენი. დაჭკეპიებული ნადირი რომ იხილა მაჭმად-მირზამ, ფიცსლავ თავის ცხენიდან ჩამოხტა და მიართო მას. ნადირი შეჯდა და განაგრძო ბრძოლა. სოლო მაჭმად მირზა აკუწეს ოსმალებმა: ამის შემდეგ ნადირს ბაღდადის აღებაც უნდოდა, მაგრამ შემოესმა ვასტანგ მეფე დარუბანდით მოდის შამსიის დასაპყრობად. განძინებული ნადირული სწრაფად წამოვიდა და შეესია შირვან-შამსიას. დამარცხა სულხან-ოაშა, დაიპყრო შაქი (ნუხი) და მოიცვა განჯის არე-მარე. აქედან ვასტანგ მეფეს შეუთვალა მოდი ჩემთანაო. მაგრამ იგი უკანვე გაბრუნდა და აშტარხანს მივიდა. ნადირი შემოერტყა განჯის ციხეს (1734 წ.).

თბილისიდან ისაყ-ოაშამ გაგზავნა ლაშქარი ჭიჭიყს, რათა ებრძოლონ სპარსთა. მაგრამ კახელი შეითქვნენ, ღამე უგრძნეულად თავს-დაესხნენ ოსმალთა ლაშქარს და ამოწყვიტეს. ეს გაიგეს თუ არა ქართველებმა, მიუსტნენ თბილისის გარემოს მყოფ ოსმალებს და გასწყვიტეს. ამავე დროს გივი ამილახორი შეიჭრა გორის ციხეში, მოსრა ოსმალნი და დაიპყრო გორი. ნადირს იამა უოკუელივე ეს და განჯიდან მოითხოვა ცოლად ზემოხსენებულის მაჭმად მირზას და, ასული დაკით მეფისა. თეიმურაზმა იგი გაუგზავნა და თვითონაც წავიდა მის წინაშე განჯას. იქვე მივიდნენ ქართლ-კახეთის დიდებულები. ნადირ-ყულიმ თეიმურაზი და ქართველები დიდის ჯარით შეუსია ჭარს. ლეკნი მოისრნენ. მათი ციხე-კოშკისიმაგრები შეიმუწრნენ. ყარაღაჯს მდგომარე ოსმალნი

შეძრწუნდნენ და გაიქცნენ თბილისს. კასელებს დარჩათ უარალაჟი და მრავალი თოფ-ზარბაზანი.

ნადირს ჯერ განჯა არ აედო, რომ მიუვიდა ამბავი: ოსმალთა 100000 ლაშქარი ქოფრულის სარასკრობით უარსს ჩამოდგაო. ნადირუღლიმ განჯას ალუა შემოარტყა ჭ თვითონ ქოფრულს შეება ერეკანთან. მტერი სასტიკად შემუსრა. ქოფრილი და 40000 კაცი დახოცა. იმდენი ოსმალნი დაატყვევა, რომ „ერთი ასსა შეიპყრობდა“. ხონოქარმა ნადირ-უღლის დაუთმო ერეკანი, განჯა, ლორე და თბილისი. ისაუ-თაშემ ქალაქს მყოფნი ოსმალნი აჭყარა და 300 ურძით ახალციხეს წავიდა (1735 წ.). ერეკანს მდგომარე ნადირ-უღლიმ დაიბარა თეიმურაზი და ქართველთა დიდებულნი. ესენიც ეახლნენ. იქ მისული თეიმურაზი შეიპყრო და უკანვე გამოგზავნა, რათა ამან თბილისს, საცა თვითონაც უკვე მოდიოდა, ჩამოიყვანოს თვისი ცოლ-შვილი და აგრეთვე კასთა დიდებულნი დედა-წულისანად. სოფლო ქართლ-კახეთის მეფობა უბოძა ალიმირზას, თეიმურაზის ძმის წულს.

ამის შემდეგ თვით ნადირ უღლიც შემოვიდა თბილისში (1735 წ.) დიდის დიდებითა. მოქალაქეთ მას გაუშალეს ფიანდაზი. კასელთ არ ინებეს თბილისში ჩამოსვლა და თეიმურაზითურთ ცოლ-შვილიანად ფშავს შევიდნენ. აგრეთვეთე ნადირ უღლის წინაშე არ გამოცხადდნენ ზოგიერთი მებატონეები ქართლისა. ეს იწყინა და გაუსია თვისი რაზმები ჭკეულის ასაკლებად: ქსანს, არაკოს, საციციანოს, ზემო ქართლს. ამათ „ააოხრეს ჭკეუანა, დასწვეს, დაატყვევეს, შეაბილწეს ეკკლესია, წაიყვა-

ნეს ქართლიდამ რკა-ასი გომლი, — ვინ იცის სახლში რამდენი სული იყო? — მოსრეს ყმაწვილნი კით ეროდუ, ჩხვილს ყრიდენ და დიდი, რომელიც დაკარდის, ცხვირსა და ყურებს აჭრიდიან*. ეს ტყეები ნადირ ყულამ ხორასანს გაისტუმრა. ამ დროს მოჰყიდა ამბაკი დარუზანდს ყირიმის ხანი მოადგა და სპარსეთის დასაპყრობად მიდისო. მსწრაფლ აიყარა ქალაქიდა და შევიდა კახეთს, ააოხრა ქვეყანა, აჭყარა მრავალნი და დედამწულობად ხორასანს წარგზავნა. თვითონ გადავიდა ალაზანზე, შევიდა ჭარს და ააოხრა იგი, გადავიდა შამსიას და იქიდგან შევიდა დაღისტანს და შემუსრა ლეკთა ბატონი უცმი. ყირიმის ხანი უკანვე დაბრუნდა. ნადირ-ყულიც უმროქცა და დადგა მუღამს. აქ ძლევა მოსილი ნადირ ყული გახელმწიფდა და იწოდა მსჭ-ნადირ ანუ მსჭ-თამაზ. მას გამოცხადნენ მეფე ქართლისა ალექსანდრე, თეიმურაზი, ერანის ჯარი და სხვანი. ყველამ იგი აღიარეს ყანად (1736 წ.).

ყანმა ალექსანდრე გამოისტუმრა და ქართლს შეაწერა ხარკად 3300 თუმანი და სუთასი ნოქარი ცოლ-შვილით. თვითონ კი თეიმურაზითურთ წავიდა ისპანს და იქიდგან ყანდაარს.

1740 წელს იმერეთის მეფეს ალექსანდრეს ჭსურდა შეემუსრა თვისი მოწინააღმდეგენი, რომელთაც შეკლდა ვახუშტი აბაშიძე, სიძე ვახტანგ მეფისა. ამ დროს ვახუშტი თავის ცოლ-შვილით იდგა ტყემლის ციხეში, ქართლს. ალექსანდრემ ვახუშტს თავს-დაასხა ლაშქარი, რომელმაც შეიპყრო იგი და მეფეს წარუდგინა. ვახუშტი დააპატიმრეს ნაკარძეთის ციხეში. მისმა მეუღლემ ანუკა

ბატონიშვილმა ალექსანდრე მეფეს სთხოვა ქმარი გამითავისუფლეთ. ალექსანდრემ მოსთხოვა 500 ქისა თეთრი, ანუკას ეს ფული არა ჰქონდა და ისაყ-ფაშას შეეხვეწა მიშველეთ. ისაყ-ფაშა რსმალთა ჯარით შევიდა იმერეთში და აიღო ქუთაისი. დიდებული ტაძარი ბაგრატიას რსმალთა ჯარის ჯახახანად აქცია. მეფე ალექსანდრე ქართლს გაიქცა (1741 წ.). იმერთა მეფედ გამოცხადებულ იქმნა ალექსანდრეს ძმა გიორგი. ალექსანდრე გამოეცხადა შაჰ-ნადირს, რომელმაც ისაყ-ფაშას უბრძანა განეძევა გიორგი და იმერეთის ტახტზე დაესვა ალექსანდრე. ისაყ-ფაშამაც შეასრულა უაენის ბრძანება (1744 წ.). ამაკე წელიწადს რსმალებმა მოსპეს შემკვიდრეობა სამცხის ათაბაგ ჯაყელებისა. სამცხე-საათაბაგოს გამგეობა დაექვემდებარა რსმალეთის საზოგადო წეს-წყობილებას.

1736—1744 წლებში კახელები ფრთხილ ერთგულად ემსახურებოდნენ შაჰ-ნადირს, რისგამო უაენმა თეიმურაზს უბოძა მეფობა ქართლისა, ხოლო მის შვილს ერეკლეს—კახეთისა (1744 წ.).

II

საზოგადო განხილვა გავლილ მეფობათა (1676—1744 წ.)

ამ გრძელი ხნის განმავლობაში თვალწინ გვესატყება მხოლოდ ერთად ერთი ხელმწიფური ახლანება გიორგი XI-ისა, რომელიც, რაინდულის თავგანწირვით, ზრუ-

ნაკს გააკრთიანოს ამერეთი და, თავის ძმის აჩილას ქუთაისში გამეფებით, მოიპტვიცოს იმერეთიც. შემდეგში, როდესაც შური და მტრობა საქართველოს მთაგრეზისა განტყორცნის ამ დიდებულ მეფეს შუაგულ აზიასში, იგი მაინც იჭაც არ ივიწიებს თავის სამშობლოს და საქმეს ასე ჩაჩხავს, რომ საქართველოს გამგეობა ეძლევა უკვლავს განათლებულ ბატონიშვილს—ვასტანგს კჳულმდებელს. იქიდგანვე ეს გიორგი მეფე მოაწვდის ვასტანგს 2000 თუმანს და მრავალ ძვირფასეულობას ხასხრად იერუსალიმის ქართველ სიწმინდაკეთას. სამწუხაროდ, აჩიკვანი გიორგი მეფისა ვერ აძარტლებს მისს მოლოდინს. საქართველოს ამ დროს იმოდენად განათლებული მეფე არ ეჭირებოდა, როდენადაც შორს-მხედველი და გიორგი ბრწინვალესუბური საჩდალი და შემძარტებული მეფე. სწაკლავ-განათლებით დაღმობიერებულ ვასტანგს კი სწორედ ეს სასარდლო-სასულმწიფო ნიჭი აკლდა. ვასტანგი იყო კარგი მწიგნობარტ-უსუტვისი ანუ საერთო განათლების მინისტრი და არა თვითმზერობელი სულმწიფე. თვისის შორს-განუჭკრეტელობით ვასტანგმა კეთილად არა სცნო ბრძნული რჩევა ვეზირებისა, რომენიც 1722 წელს მეფეს ეუბნებოდნენ: გვეყოფა ამდენი წყვეტა-ტმასნობა, რიი საბელი (სპარსთა და რსმალთა) გვაბია და მესამესაც ნუ მოვიბამთო, სამს დიდს სულმწიფეს რომ ვირი მივცეთ, გარს მოგვეჭირება მუხრუჭიო.

ვასტანგის შორს-განუჭკრეტელობის წყალობითვე არ მოხდა ქართლ-კახეთის მეგობრობა და გაერთიანება,

თუმცა ამ მეგობრობის მოწადინე იყო თვით კახეთის მეფე კოსტანტინე.

ამას გარდა, 1724 წელს რომ კასტანგი აიხარგა რუსეთში წასასვლელად, თან წაიყვანა 1200-მდე რჩეული ქართველი. უცხოეთში მიმავალი მეფე ვერ მისკდა, რომ ამ წარჩინებული შვილების წაყვანით საქართველო რჩებოდა უგატურად.

ამ დროის მეფე-მთავრებს დაკით გურამიშვილი ადებს იმ ბრალსა, რომ „მოისრა სშირი ქვეყანა, გახდა კერანად, ტრამლად, აღარაჲინ დარჩა ფარსაგი, ჰატრანად, ქვეყნის მამლად“. ამ „მამალთაგან“ მარტო კასტანგმა 3500 კაცი წარგზავნა შეაგულ აზიას უანდაარაკლანთა დასამხობად, და იგინი იქვე დაიღუპნენ; ახლან კინ მოსთვლის, რადენ მამულიშვილს გაეთხარა სამარე იმ დროს, რადესაც „თურქი, სპარსი, ლეგი, ოსი, ჩერქეზი, ღლიღვი, დიდო, ქისტი სრულად ქართველის მტერნი იყვნენ, ყველამ წაჭკრა თვითო ქიშტი; მერმე შინათ აიშალნენ, ძმამ მოუდგა ძმასა უისტი; თავის თავსა ხმალი იტეს, გულთა მოახკედრეს ხიშტი“.

ეს დრო უფრო საყურადღებოა სსკა მხრივ. მე X—XII საუკუნეს აქეთ მარტო მე XVII საუკუნის მიწურულსა და მე XVIII-ის დამდეგს ეკუთვნის შირველი ადგილი საქართველოს გონებრივ წარმატებაში. დიდნი და ჭეშმარიტნი ფილოსოფოსნი, არქეოლოგ-ისტორიკოს-გეოგრაფოსნი, სწულმძებელნი, მწიგნობარ-მედიკოსიონნი, მჭადგებელნი და სს. ამ დროს იხადებიან. ამ

დროსკე პირველად იმართება სტამბა და აგრეთვე სელ-
ახლა იჭრება ქართული ფული, რომლის ჭრა გიორგი
ბრწყინვალეს აქეთ საქართველომ აღარ იცოდა.

ღირსია უურადლებისა ის გარემოება, რომ უმეტე-
სი ნაწილი ამ დროის მოღვაწეთა არიან ანუ შანაოზ
მეფის შვილები, ანუ შვილი-შვილები და მათნი მონათე-
საგენი, ვითარცა: არჩილ მეფე, მოსამართლე ლევან, მისი
შვილი კახტანგ სჯულმდებელი, კახტანგის შვილები: ბა-
ქარ მწიგნობარი და კასუშტი ისტორიკოსი, ქათაღიკო-
სი ანტონ I იესუსძე—ღვთის-მეტყველი, ფილოსოფო-
სი, ისტორიკოსი, და აგრეთვე საბა ორბელიანი, დედის
ძმისწული მეფის გიორგი XI-ისა, რომელმაც საბას და-
ავალა ლექსიკონის შედგენა; ისტორიკოსი ჰაპუნა ორ-
ბელიანი და სხ.

ამათ გარდა კიდევ შესანიშნავნი არიან დაკით გურა-
მიშვილი, იობ მწერალი, იოსებ სამეხული, ნიკოლოზ რუს-
თაველი, ნიკოლოზ მროველი, ჰეტრე ჩხატარისშვილი,
მამა კოსმა, იესე ერისთავი, დიმიტრი ორბელიანი.

ამ მოღვაწეთა დროის მიმართულება ფილოსო-
ფოს-ისტორიკოსს დაკით გურამიშვილს გამოუსატყავს
ასრე: „ყმაწვილი უნდა სწავლობდეს საცნობლად თავი-
სადა: გინ არის, სიღამ მოსულა, სად არის, წაგა
სადა“.

საჭიროაო, ამობს იგივე ფილოსოფოსი, კაცი გა-
ნუწევკატლივ შრომობდეს: მსკნელი, მთესველი, მწიფენე-
ლი, მხარავი უოკელ დღე, მზის ამოსვლითგან ჩასკლამ-
დუ, შეუსვენებლივ უნდა მუშაკობდეს, ღვაროს ცხელი
ოფლი, ჭამოს თვითონაც და აჭამოს ჭკეუნის მიფარავ-

თატაო. ყოველი წოდების კაცმა მისდაძი მიწდობილი სანქმე კეთილსინიდიდისიერად უნდა შესარულდოსო, კინაით-გან ბრძენი კაცი მსოლოდ სიტყვით დარჩებისო, ოს-ტატი თავის ხელითო, ხუტყისი წირვით, კატარი ადლ-სასწოარის სისწოარით, მოლასქრე სისხლის ქტევიითა, მსკნელი ოფლითა ცხელითა, მწყემისი სამწყოსო მხნედ მოვლითო.

სოლო ყველასთვის კი სიკრთოდ სანქმარო ტკუა-გონების განკითარება და სწავლო, კინაიდგანო „ტკვის უკეთესი სანქმნლად არა რა სანქმნელიაო“, „თუ კაცსა ცოდნა არა აქვსო, კასტანჯავს წუთი-სოფელია“.

ყოველ კაცს უნდა ახსოვდესო, რომ „ყრმაც სწავ-ლასი მომშვიდდებისო“, სოლო „უსწავლელი კაყიკაცი სიბერის დროს განიბილდებისო“, რადგან „რიკ-ფანის“ დრო გარდაუა, ველარ განჭკრავს, ჩანბილდებისო“. თუმცა „სწავლის ძირი მწარე არისო, მაგრამ კენწეროში კატე-ბილდებისო“ და ამიტომაც ისწავლეო, რადგან სწავლა სიკვდილამდე შენიაო, მუდამ შენთან მეოფელი და შენი უხილავი საუნჯე, რომელსაც კერავინ შეგუცილების, კერავინ კაციყოფს, კერავინ წიგართმეკს და კერავინ მოგ-პარავსო.

ყველა ეს დიდებული აზრები რომ მარტო გურამ-შიშვილის კუთვნილება არ ყოფილა, არამედ მაშინდელ დროის სანქართველასი შვილების სიკრთო მიმართულების მოთხოვნილება, ესა სჩანს ბროსეს სიტყვებით. ბროსე ამბობს, რომ გურამიშვილის «დავითიანი» არის ისეთი „ანტიკლოპედია“ (სამეცნიერო დარგთა კრებული),

რომელიც კარგად გვიხატავს განათლების მდგომარეობას იმ ქვეყანაში, სადა აზნაურს ამდენი ცოდნის შემენა შესძლებიაო“.

ცნობის-მოყვარეობის სურვილმა დაჭბადა საჭიროება ხალხში გაეგრძელებინათ წიგნები, ხოლო წიგნი მასშინ ძვირად ღირდა, რადგან მის გადაწყობას დიდი დრო უნდებოდა. ამიტომაც ვასტანგ მეფემ, ხალხის საერთო სურვილას დასაკმაყოფილებლად, უნგრეთ-ვლასეთიდგან მოიყვანა მესტამბე მიხეილ სტუფანეიშვილი და თბილისში გაამართინა სტამბა (1709 წ.). ამ სტამბაში დაბეჭდა: სახარება (1709 წ.), კონდაკი და ჟამნი (1710 წელს), დარიგება თუ ვითარ უნდა ასწავლოს მასწავლებელმა მოწაფეს (1711 წ.), კეფხის ტყაოსანი (1710 წ.), დაუჯდომელი (1712 წ.), კურთხევისანი (1713 წ.), პარაკლიტონი (1720 წ.), ქმნულების ცოდნის წიგნი: ცებისა და ვარსკვლავთა ცოდნა (1721 წ.).

ამ სასიკეთო მოძრაობას დიდი გავშირი ჰქონდა იმ მოძღვრებასთან, რომელიც საქართველოში შემოიტანეს კათოლიკე ბერებმა. ამ ბერების მოძღვრება უკვე დამკვიდრდა სამეფო გვარეულობის მონათესავეთა ოჯახებში. საბა ორბელიანი, შემდეგში თვით ანტონი ქათალიკოსიც და მრ. სხვანი შეიქმნენ მოწაფედ კათოლიკე ბერებისა, რომელთაც ქართველებს, ლათინთა მოძღვრების გარდა, გააცნეს აგრეთვე ეკროპიის ერთა ყოფა-მდგომარეობა, იქაური მწიგნობრობა, სტამბის საქმე და სხ. ამათგანვე ვასტანგ მეფე გაიგებდა იმასაც, რომ ეკროპაში, სახელდობრ რომს, 1629 წლითგანვე უკვე არსებობდა ქართული სტამბა, სადა დაბეჭდვით ქარ-

თული «ანბანი» და «ლექსიკონი»; ამას გარდა თეო-
ლოგის «მქადაგებელთა სკოლის» ქართული ენის პრე-
ფესორსაც, რომელსაც ქართველთაგანვე ირჩევენ, აგ-
რეთვე ექნებოდა მიწერ-მოწერა საქართველოს შვილებთან,
რომელთაგან ზოგიერთნი აგრეთვე დრო-გამოშვებით
მოგზაურობდნენ ევროპაში, ვითარცა ჩოლაყაშვილი, საბა
ორბელიანი და სხ.

სულხან საბა ორბელიანი (დაიბადა 1658 წ. და
†1725 წ.) და ქართული ლექსიკონი. სულხანი იყო მსა-
ჯულთ-უხუცესის ყაფლანის შვილი, ხოლო ეს ყაფლანი
იყო ძმა დედოფლის როდამისა, შანაოზ მეფის (1658 —
1675 წ.) მუღლისა. სულხანი დედის მხრივ იყო ბიძა
კახტანგ სჯულმდებელისა. სიურმიდგან 40 წლამდის იგი
მონაწილეობას იღებდა სასჯელმწიფო საქმეებში. 12 მარტს
1698 წ. იგი ბერად აღიკვეცა, იწოდა საბად და გა-
რესჯის მონასტერში დაბინავდა. 1710 წელს იგი წავი-
და ხორასანს, ნახა მეფე ქაიხოსრო და დაბრუნდა. შემ-
დეგ 1712 წ. მეფე კახტანგს გაჭყვა ისპაანს და იქიდ-
გან რომ დაბრუნდა, ახლა წავიდა (1713 წ.) საფრან-
გეთს, ყენეკას, სივილიას და რომს. ამ მოგზაურობის
დროს ნახა საფრანგეთის მეფე, იქაურნი დიდებულნი,
აგრეთვე რომის პაპი კლიმენტი, რომელიც მას თავის
ღრამატაში (26 ივნ. 1714 წ.) იხსენიებს მონაზო-
ნად. იგი დაბრუნდა 1716 წ. კონსტანტინუპოლის გზით.
აი საბას შრომანი: «სამოთხის კარი», რომელშიაც იგი
ემსრობა ლათინთა ეკკლესიას: «მიმოსკლა ევროპასა»,
საცა აღწერს თვის მოგზაურობას; «სიბრძნე-სიცრუე»,

ანუ იგაკ-არაკნი, დიდის ნიჭიერებით შედგენილნი და „ქართული ლექსიკონი“.

სიბრძნე-სიცრურის შემდეგ, ყველაზე საზატიო შრომა საბასი არის ლექსიკონი, რომელიც მას შეუდგენია ბერად აღკვეცამდე (1698 წ.). ლექსიკონის წინასიტყვაობაში საბა ამბობს, რომ ძველი ქართული ლექსიკონი, რომელსაც მეფე ვახტანგ V-მ (შანაღზი) „სიტყვის-კონა“ უწოდა, დაკარგულ და უჩინო ქმნილიყო. და ამიტომ «გიორგი მეფემ (1675—1688 წ.) მიბრძანა ამის სელეთად და მეც ჭაბუგობისა და სიყრმის ყამს, 30 წლის განმავლობაში, დიდის შრომითა და რუდუნებით შეკასრულეო. იქვე საბა გვაუწყებს, რომ პეტრიწის (რომელსაც სთვლიან ავტორად ქართულის ძველის ლექსიკონისა) სიტყვები მეტ-ნაკლებად დაუწერიაო, კითარცა: „მრთული: მოკედ, მეტი: მოკედინ, ნაკლები: მოდი, განკგეთილი: მო“.

იოზ მწერალი. ჩვენს დროშიო, ამბობს საბა, თბილისში სცხორობდა წინამძღვარი იოზ, კაცი ფრიად სწავლული, კარგი მოსაუბრე, მცოდნე და მკითსველი ყამნისა და დაკითხვისა, ნაქები მგალბელი, განთქმული მწერალი. როდესაც დავიწყე შედგენა ამ სიტყვის-კონისა, იგი აძაგებდა და მკიცსავდა, ხოლო რა დაკასრულე, ჭნახსა და მოეწონა. მე კათხოვე გადასაწერად. მან გადასწერა, მაგარამ სადაც იყო ჩაწერილი ჩემი სასული, ამოეშალა და მისგან გადაწერილში ჩაწერა თვისი სასული, ვითომც მას შეედგინოს. მე ამისთვის ვინიკლე“. ეს იოზი აღბად ის წინამძღვარია ფიტარეთისა, რომელიც ამ დროს სცხორობდა თბილისში და რომლის შესახებ

ანტონი I ამბობს: „შკენიერ იყო იოხ სიტყვათა შინა ჭ სამღკდელოთა წერილთა ზედმიწეგნით; მწიგნობართანი ძნელად ესწორებოდნან მას. მის ქადაგებათ აჭებდნენ ბრძენნი. იგი იყო კეთილ მწერალიცა და შკენიერ მკითხველ მუსიკობითა, ქართულითაც გამოცდილ“.

ონუფრე მაჭუტაძე (1695 წ.) გარესჯის უდაბნოს წინამძღვარი და მისი გამამშვენებელი. მის დროს მონასტრის სამწიგნობროში მოიპოვებოდა წიგნები: „ისტორია მცხეთის კეკელესიისა“; ცხოვრება წმ. ნინოსი, წმ. იოანე ზედაზნელისა, წმ. დავით გარესეელისა, წმ. შიო მღვიმელისა, სამცხის დავითნი და სკინაქსარი (ეს უკანასკნელნი შეიცავენ მთელს ისტორიას სამცხისას). ონუფრეს მეცადინეობით სპარსთაგან გაოსრებული მონასტერი ისეკ გაიკოს ბერებით, რომელთაც მეფემ ყოველ წლიურ უღუთვად დაუნიშნა: 100 კოდი პური, 10 სახალნე ღვინო, 100 ლიტრა ბრინჯი, 100 ხარეჭი ზეთი, 100 ლიტრა ყველი, 100 ლიტრა მარილი, 60 წყვილი დოში, 40 ზურგიელი, 30 ლიტრა სიზილალა, 50 ლიტრა ღობიო, 50 ხარეჭი ნიგოზი, 30 ლიტრა სასვი, 20 ლიტრა მატყლი, 200 მან. ფული, ერთი ლიტრა აბრეშუმი.

გასტანგ ორბელიანი (1710 წ.) არის საბასთანამეზავრი ეკროზაში მიმოსვლის დროს. მან დასწერა წიგნი „მსურველებისათვის საბწმუნოებისა“. ანტონი I ამბობს, რომ ეს გასტანგი საბაზედაც უკეთესად შირობდაო, იგი იყო კაცი რიტორ-შკენიერი, მჭკვრ-მეთქვი, ფილოსოფოსი, პიიტიკოსიო.

ზეტრე ჩხატარაიშვილი (1725 წ.) იყო ქობუ-

ღუთიდგან. მან შეადგინა „მოთხრობა შესახებ ქრისტიანობისა ქობულეთში“. ანტონი I სწერს: პეტრე მესტიხე, მეშიორე ძალადი, ისტორიათა შინა ბრძენი, კაცი-რეტორი, შეენიერ მოუხნარი.

დიმიტრი ორბელიანი (1727 წ.) ანტონი I-ის სიტყვით არის კარგი მელექსე, რომელმან ფრანსი განკაზმის უცხოდ.

ნიკოლოზ რუსთველი (†1729 წ.) გუარად ჩერქეზიშიელი, დამწერი „საგალობელისა“ წმ. დოდოს დღესასწაულისათვის. მისნი ქადაგებანი გონიერებით საესენიაო, ამბობს პლ. იოსელიანი. 1722 წლის გუჯარში იგი მოხსენებულა დიდ ფილოსოფოსად.

იესე ქსნის ერისთავის შვილი (†1739 წ.), „რომელმან დიდად იღვაწა განმრავლებისათვის ქართულთა წიგნთა და აღწერა „მოწამეობა ელიზბარ-შალვა-ბიძინასი“. ანტონის სიტყვით იგი სიბრძნის ტრფიალიყო.

ნიკოლოზ მროველი (†1725 წ.), რომელსაც სიკვდილის წინად ებოძა თბილელობა. მან დასწერა: ა) შვიდთა მომაკვდინებულთა ცოდვათათვის და შვიდთა მადლთა და ბ) ჰასხალიონი, რომელიც შემდეგში გაკრძელებით დაბეჭდა ბაქარმა 1743 წელს.

გერმანე ხუცეს-მონაზონი (†1748 წ.), რომლის მიერ შედგენილი სასულმძღვანელო კახტანგმა აღბეჭდა (1711 წ.)

დავით გურამიშვილი საგურამოს თავადიშივილი იყო. სოფ. ლამისუანას იგი დაატყვევეს ლეკებმა და წაიყვანეს დაღისტანს, საიდანაც იგი გაიპარა და წავიდა მოსკოვს (1730 წ.). იქ შევიდა რუსის ჯარში და და-

ესწრო ხოტინის აღებას (1739 წ.), ფრიდრიხსგამის დაწვას (1742 წ.), პრუსიელებთან ბრძოლას (1757 წ.), კისტრინთან ბრძოლის დროს იგი ტუკაქუევს და მაგდებურგის ციხეში ჩასვეს (1758 წ.). ბოლოს იგი დაბრუნდა რუსეთში და იქვე მოკვდა. მისი უკანასკნელი ლექსი დაწერილია 1774 წ., ხოლო ამის შემდეგ მოუგონია სარწყავი და წისქვილის დასაბრუნებელი მანქანა (1787 წ.). გუჩამიშვილის „დავითიანს“ კარგად ხახიათებენ ის ნიმუშები, რომელნიც უკვე ზემოთ მოვიხსენიეთ. შოთა რუსთველის შემდეგ საქართველოს ჯერ ამითანა პოეტი არ დაჯბადებოდა. მისი ნაწერები საკვსა სამშობლოს სიუყარულითა. გუჩამიშვილი მოიხსენიებს რადენიმე მწერალს. იგი ამბობს: «შოთა (რუსთაველი) მღერს... ბეგთაბეგ, ნოდარ, ოთარი, ონანა ბანს ეშურება; დრინვენ ყანან ღ მამუკა, მე მსურის მათი ყურება».

ვახტანგ VI-ის ოჯახი.

ა) საქათველოში: ბაქარ მეფემ (1716—1719) თბილისში გამართა ზარაფხანა და მოაჭრკეინა სულიენძის ფული, რომლის ზემო პირზე გამხატულია ფარშავანგი და აწერია ბქრ (ბაქარ), მეორე პირზე არაბულად სწერია „იჭედა თბილისს ფული“; ვახტანგმა, რომელსაც იგი იყო საქართველოს გამგებლად (1703—1711 წელს.), «განაჩინა წიგნი სამართლისა. — ოთხშაბათისა ღ ჰარასკეისა დაჯდის სამდიონოსა სხლსა და განაგებდა სამართალსა მტირეთა და დიდებულთა თანა. კვირესა და სამშაბათისსა განაგებდა მეჯლისსა, ნასკედის ღსინსა, გასტემდის უშურკელსა საბოძკარსა. როცა სამართლისა და ღსინისაგან მოიცაღის, ინადირის და გაკიდის მოუ-

დანსა, აბურთის და ესროდენ უბახთა. აღაშენა ქალაქს
სიონისა გუმბათი და სამხრო, და შეამკო. განაპატროს-
ნა ცხოველს-მყოფელი სკეტი (მცხეთისა) და შემოაკლო
სკეტსა ფარდა მძიმისა ზარბაზისა. თლილისა ქვისა აღა-
შენა ურბნისს სამრეკლო და გალაკანი. გამოაღო სტამ-
ბა ჭ განაძრავლა საღმრთო წერილი. განიღო რუ ნახი-
დურიტგან ყისყალამდის. აღაშენა ხუნანი, სოფლები
უშენს ადგილებსა და განიღო რუ ნაგებიდამ ბოლოსა ყა-
რისსა და აღაშენა სოფლები. აღაშენა ქართლი. აღაშე-
ნა ქალაქსა სახლი პატროსანი მიტკერიტანისა და ოქროსა
კარაყითა შეთხზნული“. (ამის მწერალი ისტორიკოსი
სეხნია ჩხეიძე აქ უმატებს: „მშემან ამისმან, ამ სასახ-
ლის უმშენიერესი სახლი არც ერანსა შიგან მინახავ-
სო“). დღეს ერთსა ინება ნადირობა და წაბძანდა თრია-
ლეთსა და შანბიანსა მთასა და დაიბარა ქართველთ დი-
დებულნი. ინადირა სარბუკადა, შეიქმნა ირემთა მოდენა..
ამოსწყვიტეს სამოცი ოდენი ირემი. მეორეს დღესა შე-
მოკადექით შანბიანსა. შემოარტყა ირგელიჲ ჯგელგა .
დადგენს სახუნდართა შინა. მოვიდა ნადირი უნგარიშო.
შეიქმნა სროლა. ამოსწყვიტეს. დაბალთეს. თვით პატ-
რონმა ჩუენმა სამი მოკლა. დაჟდა ნადიმსა ჩუედან. მო-
ართვეს მას დღესა ირემი ას-სამოცი და სხვას ნადირს
ვიდა დასთვლიდა... ჩამობრძანდა თავსა ახალქალაქისასა.
ქცის მდინარეშა იყო მორევი დიდი. ჩაუშვეს კირა. შე-
იქმნა ჭერა ორაგულისა. მას დღეს მოართვეს ვახტანგს
ორაგული ორას-სამოცი და სულ კი დაიჭირეს ოთხა-
სიოდენი“.

ამ ვახტანგმა თვისი ასული ანუკა მათსოკა ვახუშ-

ტი ახაშიძეს და მეორე ქალი თამარი თეიმურაზ II-ეს, ერეკლე II-ის მამას. ანუკა ბატონიშვილის «მწითვის წიგნი» და აგრეთვე «მწითვის წიგნი» ანნასი, ლუარსაბ ორბელიანის მეუღლისა (1688—1703 წ.) ფრად საყურადღებოა იმ მხრით, თუ რაოდენი სიმდიდრე მოიპოვებოდა ამ უამს მეფე-დიდებულთა გვარეულობში.

ანნას, ბაინდურ ერისთავის დას, მზითვად მიჰყოლია: ხატები, ჟამნი, დაუჯდომელი, იელქანი 4000 მარგალიტითა, ქუდი პატოხანი, თალფაქი 15,000 მარგალიტითა და 3000 კილიტითა; პირის-მარგალიტი 83 მარცვალი; საყური ბადახშანის ლალისა, ორის მარგალიტითა, ჯინჯილითა; ყელსაბამი 140 მარგალიტითა, 12 იაგუნდითა, 19 ზურმუხტითა, მაქარა მარგალიტისა; ყელის ჯაჭვი 35 ფირუზითა და თვალებითა, 60 მსხვილის მარგალიტითა; კიდევ ოქროს ყელჯაჭვი 19 ლალითა, 11 ზურმუხტითა; ბეჭედნი ალმასისა, ზურმუხტისა, იაგუნდისა, ლალისა (ოთხი), ყვითელის იაგუნდისა; გულის პირის ჩამოსაველები 3000 მარგალიტითა, 15 იაგუნდითა, 15 ფირუზითა; კაბის დიდი 10 მურასა 200 იაგუნდითა; დანა მურასად მოჭედილი 60 იაგუნდითა და ფირუზითა და მინაქრის ტარითა. კირიელისონი: 1 ლალის ცილისა 12 ოქროს ბირკითა, 1 გიშრისა 26 ოქროს ბირკითა, და 15 მსხვილის მარგალიტითა, 3 მარგალიტის გოგრითა; 1 ქარვისა და მარჯნისა; თმისატანი მურასა 2000 მარგალიტითა და 60 ოქროს მილებითა; 11 თავსაკრავი.— შემდეგ ჩამოთვლილია საპირისფარეშო (რომელთა შორის დასახელებულია მიჭვრიტანა (სარკე) მურასად მოჭედილი, კიდევ სხვა ვერცხლით მოჭედილი და ოქროთ დაფერილი), სკივრები, საწერელი, სუფრის იარაღი, ქვეშაგები, ტანისამოსი (ტყავები, ქათიბნი, კაბები. საგულეები, ახალუხები, პერანგები, ჩექმა და სხ.), ჭურჭელი, გამდელი, მისი გოგო, მოლარე, მედოშაკე, ფარეში, სუფრაჯი, ფანარი, ცხენი და სხ.

ანუკა ბატონიშვილის მზითევი ამაზედაც ბევრად მეტია

და მდიდარი. ანუკას, საეკლესიო წიგნთ გარდა, მზითვად მიჰყოლია აგრეთვე საერო წიგნები : „ვეფხისტყაოსანი“, „ლეილ-მ-ჯნური“, „უსუფ-ზილიხანიანი“ და „სამიანი“.

კასტანგ მეფემ აგრეთვე ბევრი იზრუნა „ქართლის-ცხოვრების“ შემოსაკრებად. მანვე შეადგინა „სამართლის წიგნი“, რომელიც შესდგება 1315 მუხლისაგან. მეექვსე მუხლში სწერია: სამართლის აღმოსაჩენად დადგენილია: ა) ფიცა, ბ) განხურკებული რკინა, გ) მღუღარე წყალი, დ) ხმალში გამოთხროვა, ე) მოწმები და ვ) ცოდვის ტვირთვა. — ამავე მეფემ შეაკსო „დასტულამა“. ამ წიგნში სწერია: „დასტულამალი სადედოფლო პირველ მეფის გიორგისაგან (1675—1688 წ.) განწესებული და შემდგომად მეფის კასტანგისაგან განახლებით დამტკიცებული“. ამ წიგნის ზოგი ნაწილი გიორგი მეფეზედაც ადრე უოფილა შედგენილი. იმავე დასტულამაში კვითხულობთ: «ძველადგან სადედოფლო და აწ მეფის გიორგისაგან დამტკიცებული». დასტულამაში, სხვათა შორის, მოყვანილია ის წესი, რა წესითაც აიწერების და დაკთარში ჩაკარდების ქვეყანა. იქვე ჩამოთვლილია ფულები, რომელიც ამ დროს იხმარებოდა საქართველოში: თუმანი, მარჩილი (60 კაპ.), მინალთუნი, ახაზი, შაური, ბისტი. — კასტანგმა აგრეთვე გადმოთარგმნა სპარსულიდან წიგნები „ქმნულებათათვის“, „ამირ-ნასარიანი“ და „ჭილილა და დამანა“. ამ „ჭილილა და დამანის“ წინასიტყვაობაში იგი ამბობს, რომ ეს წიგნი თამარ-მეფის დროსვე ეთარგმნათ ქართულად, მაგრამ იგი დაკარგული იყოკო. შემდეგში პირველი ნახეკარი ამ წიგნისა ეთარგმნა თეიმურაზ I-ის მამას დაკითხო, მაგრამ

მისი ნათარგმნი არ კარგოდა და ამიტომ, ქირმანს რომ დაჰპატიმრებულ კიყვან, მაშინ ხელახლა გადმოკოთარგმნეო.
„ქილილა ღ დამანა“ იგაკ-არაკის წიგნია, ფრად დიდი.

ბ) რუსეთში: რაჭილამ კახტანგი ამალითურთ გადავიდა დიგორს და იქიდგან ჩერქეზეთს, საცა უმასპინძლეს მას მისმა მოყურებმა. აქედგან აიყარა და მივიდა სოლადს, მერე აშტარხანს (1725 წ.). აქედგან კახტანგი მივიდა წარიცინს, საცა შეიტყო ჰეტრე დიდის გარდაცვალების ამბავი (†28 იანვ. 1725 წ.). შესწუხდა ფრიად და წავიდა მოსკოვის. კახტანგს 3000 მანათი უბოძეს და გაისტუმრეს ჰეტერბურღს. ქალაქის ახლოს მოაგებეს ჯარი. შეიჭმნა სოლლა ზარბაზანთა, ასე „რომე უურთა სმა აღარ იყო“, მიიყვანეს მისთვის მომზადებულს სადგურს და სამ დღეს უმასპინძლეს. მერე კახტანგი დაჰპატიჟა კვატერინე დედოფალმა. მეფემ სამძიმარი უთხრა და გამეფება მიუღწა. რამდენიმე ხნის შემდეგ კვატერინემ მეფეს უბოძა „გაკალეჩია“, «ანდრია მოციქულის ჯვარი» და კახტანა ჯარი გილანის დასაზურობად. მეფემ ბაქარი და დედოფალი რუსუდან იქვე დასტოვა და თვითონ წამოვიდა და აშტარხანს ჩამოღვა. მისი ლაშქრობიდან არა გამოვიდა-რა. უიმედოდ დაშთენილი კახტანგ მეფე გარდაიცვალა აშტარხანს (1737 წ.). ქართველებმა იგი მწარედ დაიტირეს და იქვე დამარხეს. მის სიკდილის შემდეგ მასთანვე გადასახლებულ ქართველებს უბრძანეს ან ჯარში შესულიყვნენ ან სამშობლოში დაბრუნებულ იყვნენ. მათ არჩიეს იქვე დარჩენა, რის გამო დაურვიდათ მამულები მცირე-რუსეთსა და სსკა ადგილებში. რუსეთში დასახლებულ ქართველთაგან შესდგა

„ქართუელთა გუხარის პოლკი“, რომელმაც რუს-ოსმალთა ომში (1768—1774 წ.) დიდი კაჟკაცობა გამოიჩინა. მათნი შთამომავალნი დღესაც ქართულის გვარებით იწოდებიან.

მამის სიკვდილის შემდეგ მისი შვილები დასახლდნენ მოსკოვს. გამართეს ქართული სტამბა ვსესკიატკში (1740 წ.). ღ იწიეს ბეჭდვა ქართული წიგნებისა. სხვათა შორის მათ დაბეჭდეს დაბადება (1743 წ.). სტამბის საქმეში ბატონიშვილებს შეელოდნენ ქრისტეფორე გურამიშვილი, მელქისედექ კაკკასიძე, იოსებ სამებელე კვისკოპოსი და მრ. სხ.

ვასუშტი, ვახტანგ სჭულმდებელის უკანონო შვილი, დაიბადა 1696 წლის უახლოეს ყაძს და გარდაიცვალა მოსკოვს 1772 წ. იგი ფრჩხად განათლებული კაცი იყო, საფუძვლიანად იცოდა ქართული ენა, ისტორია, გეოგრაფია და სხ. მან შეადგინა: ა) საქართუელთა ისტორია (1744 წლამდე), ბ) გეოგრაფია, გ) ქორონიკონები 1201 წლიდან 1755 წლამდე, დ) საზოგადო ისტორიის ტაბლიცები ქართულითურთ, ე) გამოანგარიშება 35 პასეჟისა, ვ) გეოგრაფიული ატლასი 22 რუკით.— ისტორიის წერის დროს მას სახელმძღვანელოდ ჰქონია „ბარათაანთ გუჯარი“, „გარიგების წიგნი“ იმერეთისა, „მესხური დაკითხნი“ და სხ. გეოგრაფიის შესადგენად მასალა გამოუკრებია საქართუელთა სახელმწიფო დავთრებიდან და წიგნებიდან. ვასუშტის შესახებ ანტონ I ამბობს: «ვასუშტს ვუქებ ღეოდრაფიას ცნობას, ისტორიათ თქმას, კრცულ-ბრძნად გამოცემას».

აჩილ მეფის ცხრვრების ბოლო. 1798 წ. იმერ-

ლებმა ტასტიდგან რომ ჩამოაგდეს არჩილი, იგი წაყიდა მოსკოვს, საცა მიუბოძეს მას დიდი მამული. სიკვდილამდის (1712 წ.) იგი იქ მოღვაწეობდა ქართულ «დაბადების» შესაკრებ-შესადგენად. მისი ერთადერთი შვილი ალექსანდრე (მამუკა წინაღუე მოჭკედილობდა) ჰეტრე დიდმა წაიყვანა ეკრძას და, რომ იქიდგან დაბრუნდა, მას უბოძა ფულჩეიხმეისტერობა. შუადებთან ბრძოლის დროს იგი მტრებმა შეიპყრეს ჭ დახატომრეს სტოკგოლმს. მერე განთავისუფლებული რომ მოდიოდა მოსკოვს, რიგას მოკვდა შიჩიმის სენით (1710 წ.). რუსეთში ქართული წიგნების ბეჭდვა განიზრახა ამ არჩილ მეფემ. სიკვდილის წინად იგი შუამდგომლობდა რუსთა ხელმწიფის წინაშე შესახებ იმისა, რომ ნება დაერთოთ დაებეჭდა რამდენიმე საეკლესიო წიგნი ქართულს ენაზე საქართველოში გასავრცელებლად, «კინაიდგანო, განაგრძობს არჩილი ამავე თხზვნაში, ჩემს სამშობლოში წიგნთა ბეჭდვა ნაკლულებან არსო ასოთა და მუშაკთა სიმცირისაგამოკო» (იხ. „მიწერ-მოწერა“).

მეფენი

ქართლისა	თეიმურაზ II	(1744—1762 წ.)
კახეთისა	თეიმურაზ II	(1733—1744)
	ერეკლე II	(1744—1798)
იმერეთისა	სოლომონ I დიდი	(1752—1781)
	დავით II	(1781—1788)
	სოლომონ II	(1788—1810)

ერეკლეს მამა თეიმურაზ დაიბადა 1700 წ. ეს თეიმურაზი 12 წლისა იყო, რომ ცოლად შეირთო ვასტანგ სჯულმდებლის ასული თამარ. ამ თამარისაგან იშვა ერეკლე (1718 წელს). მამასადაძე, ვასტანგ სჯულმდებელი იყო ჰეხა ერეკლე ბატონიშვილისა. ეს ერეკლე ჯერ 12—13 წლისა არც კი იყო, რომ მამა მისმა დანიშნა იგი სარდლად კახეთის ლაშქრისა. ამის შემდეგ ერეკლეს აღარ დაუტოვებია ეს ლაშქარი. ერეკლე მთლად შეესრატ-შეეთვისა თვის მსედრებს. ჰატარაობიდანვე ერეკლე განითქვა ღლმ-გულობით. 14 წლისამ შემუსრა ლეკთა დიდი ჯარი. ამ ბრძოლაში ერეკლე ღლმივით იბრძოდა, ამბობს ჰეხუნა ორბელიანი, და, თუმცა მცირეწლოვანი იყო, მაგრამ, რა საქმესაც იქმნდა, «ფალავანის შესადარისს იქმნდა». მამულსაც ამ დროს სწორედ ასრეთი ფალავანი ეჭირებოდა. საქართველოსთვის საჭირო იყო „გმირი საგმირთა მქნელი“ და აი უფალმაც მოგვიყვინა „ივერის ნუგეშ-დიდება, თვისის დროისა გამშენებელი, მამაცთა შორის საკვირველება, ჰატარა

კასი, მეფე ერეკლე. წარბ-შეკმუხვნილი, სმალ-ხელ მოწოდებით ვაი მას მტერსა, სად აღზნდებოდა!“

სოლო მტერი ვი მრავლი იყო. ვითარცა გიორგი ბრწყინვალის დროს, ისრეც ესლას საქართველოს სძოვდნენ და ახადგურებდნენ სპარს-ოსმალნი, მთიულნი (ლეკნი, ოსნი, ჩერქეზნი, ღლიღვნი და სხ.) და ქართველნივე მებატონენი. ამ მტრებს ქვეყანა სრულიად გაკლარბებინათ უზომო და უდიერ ხარკის აკრეფით, უკეთესნი მამულის შვილნიც ანუ გადაშენებულ იყვნენ რუსეთს კახტანგთან ერთად, ანუ ამოწვეკტილ იყვნენ მტერთან ბრძოლაში — თვით სამშობლოსა თუ შუაგულ აზიაში. საჭირო იყო გმირი, გმირების შემქნელი, ამ აუარებელ მოსისსლე მტრების შესამოსრავად ზ დატე-მულ ქვეყნის აღსადგენად. ერეკლეს ძლიერმა მარჯვენამ შეჭქმნა ესრეთი გმირები, დალეწა მტერნი, აღადგინა ქვეყანა და კვალად დაადგა საქართველოს გვირგვინი ასო-ვანებისა და ძლევა-მოსილებისა.

I

მამა და შვილმა (თეიმურაზ — ერეკლე), გაითვალისწინეს-რა საქართველოს უნუგეშო მდგომარეობა, უწინარეს ყოვლისა შეუდგნენ წარუნვას იმის შესახებ, რომ კახეთის ტახტი მოემტკიცებინათ და მერე ქართლისაც შემოერთებინათ. სოლო, რადგან მთელი ამერეთი ამ დროს ითვლებოდა სპარსთა კუთვნილებად და ყენი იყო ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტების გამძიგებელი, ამი-

ტომ მამა-შვილმა საჭიროდ სწნეს თვისის სამსახურით
ყენის გული მოკოთ. ამგვარ თვალთა-საწრისს ადგა
თეიმურაზი ადრითგანვე, სასულდობრ 1733 წლითგან,
როდესაც იგი გამოცხადებულ იქმნა ჰატრონად და ბა-
ტონად კასეთისა.

კასტანგი რომ რუსეთში გადასასლდა, მას საქართ-
ველში დაწნა ძირული მომხრეები, კითარცა გივი ამი-
ლასორო, მუსრან ბატონი და სს. ეს მომხრეები ჭერ-
ჯერობით მიწუმებულ იყვნენ, რადგან 1725 წლიდგან
1735 წლამდე მთელს ამერეთში ფრიად მძლავრობდნენ
ოსმალნი, რომელთა ფაშა მეფობდა თბილისში. ეს ოს-
მალნი თვით ძმას კასტანგისას იესეს (მუსტაფა-ფაშას),
რომელიც მათ დაადგინეს ქართლის მეფედ (1724 წ.),
უზატოდ ეჭვოდნენ. იესე მოკვდა 1733 წ. მისი შვი-
ლი აბდულა-ბეგ სცხოვრობდა სამშვილდეში. ამ უამს ნა-
დირშა გამწარებულად ებრძოდა ოსმალებს. ყენის მომხ-
რე იყო თეიმურაზი კასბატონი და მისი შვილი ერეკ-
ლე. უსუფ-ფაშა, რომელიც იდგა მალაროს (ჭიწიყს)
ოსმალთა ჯარით, თეიმურაზმა დაამარცხა (1734 წ.).
ფაშამ ძლივს მოასწრო გაჭრევა თბილისს. 1735 წელს
ოსმალთა მომხრე ლეკის ჯარი შემოესია კასეთს. მას
ძლიერად შეება ერეკლე, შემუსრა ლეკნი და აიღო მათი
აღაფი.

იმავე წელიწადს თვით ყენმაც ოსმალთ წაართვა
შირვანი, განჯა, ერევანი და ყარსი, საცა მოკლას ხონთ-
ქრის ამირ-სხასაღარი (სარასკარი) ღ გაყლიტა 40000-
მდე ძტრის ბეომარი. ქართლში დაშთენილნი ოსმალნი
ახალციხეს წავიდნენ (1735 წ.).

ამ დროს ერეკანს დაბანაკებულ უანმა დაიბარა თეიმურაზი 2000 მეომრით. თეიმურაზი გამოეცხადა უანს. იქვე იყო მასინ თეიმურაზის ძმისწული ალიმირსა (ალექსანდრე). ქართლ-კახეთის გამგედ უანმა დანიშნა ეს ალიმირსა და გამომისტუმრა, სოლო თვითონ თეიმურაზითურთ უანდაარს წაჰიდა. ყანდაარს რომ მიუახლოვდითო, ამბობს თეიმურაზი, მირკეზის შვილი თავს-დაგვესსა ღამე 40,000 მეომრითაო. ამ ბრძოლაში დიდი კავკასია გამოიჩინეს ქართველებმა, რისგამო უანმა მადლობა გკითხრაო. უკელა ყანდაარელი აჯანყდენ და შეიარაღდნენო და მათთან ბრძოლა დიდხანს გაგრძელდაო. აქან ისეკ თავი იჩინეს ქართლ-კახეთის მეომრებმაო. ბოლოს მტრები დაკამარცხეთ და ყანდაარს ალყა-შემოვარტყითო. ამ დროს უანმა ერეკლეც დაიბარა კახეთიდგანო. ექვს თვეს გარს კადექით ყანდაარს და ბოლოს ავიდეთო. ამ ქალაქში პირველად შეჭარდა ტუსიშვილი. უანმა ჩვენი მადლიერი იყო. ჩემი შვილი ერეკლე წაიყვანა ინდოეთს და მე გამომისტუმრაო. ნადირში მწკავედ შეება ინდოეთის ჯარსო, ამოწევიტა 20,000-მდე კაცი და დაატყვევა თვით ინდოეთის ხელმწიფე. შესნაბადს რომ დაბრუნდა, აქაური ქალაქი დაანგრია ჭ თვითონ იწოდა ინდოეთის ხელმწიფედ და მერე დაიხურა სინდეთიცა, ჭ დაბრუნდა ყანდაარს. აქედგან ჩემი შვილი ერეკლე სამშობლოში გამომისტუმრაო. ერეკლეს დაბრუნების ამბავი ჩვენ მოგვიტანა გურგენიძემო, რისგამო მას ვუბოძეთ თელავის ტარულობა, ქიზიუის ქალანთარობა ჭ დიდუბის მოურავობა (სიგელი 1764 წ.).

თანამედროვე ისტორიკოსი ომან მდივანბეგი ამ-

ბოხს: „1737 წ. თებერვალს ერეკლე წავიდა. მის მისკლამდის შანადიჩს უანდაარი აეღო (16 მარტს 1737 წ.) ერეკლე რომ წარადგინეს უაენის წინაშე, შაჰნადირი ბრძანების კილოთი დაკეითსა: «არ გათათრდებიო». ერეკლემ პტიცედ უპასუხა. «ჩემი სიკვდილი შესაძლებელ არს და სულისა არავის ძალუმსო და არც მე გაკმაჰმადიანდებიო». უაენმა დაუკაკებით უთხრა: „ნუ გეშინიან, მე აღარ გაიბულებო“. მეორე დღეს უაენმა თეიმურაზი და ქართველები გამოისტუმრა და თეითონ ერეკლეთურთ წავიდა ინდოეთს, რომლის ხელმწიფე ამად-შაჰ 300,000 კაცით შემოება. მაგრამ დამარცხდა. შაჰნადირმა დაიპყრო ინდოეთი, სინდეთი და უანდაარს დაბრუნდა. ერეკლეს დიდი სიმხნე და ვაჟკაცობა გამოეჩინა ამ ომებში. იგი მცაუვანინა თავის წინაშე და უთხრა: «მეუფის ძეგ ერეკლე, შენ შენს ქვეყანას ეჭირვები. ნება მომიცია წახვიდე. მარადის ჩვენი წყალობის მოიმედე იყავო». ერეკლე მანისის 28-ს უანდაარიდამ გამოვიდა და ალავერდს (გახეთს) მოვიდა იმავე წლის (1739 წ.) დეკემბრის 13-ს, ღამის 4 საათს**). თეიმურაზ მეუფის უანდაარში ყოფნის დროსკე მისი ასული ქეთევან ცოლად შეირთო შაჰნადირის ძმის-წულ აღიყულისანმა.

რა მოხდა საქართველოში კახ-ბატონების უცხოეთში ყოფნის დროს? ერეკლე რომ გაემგზავრა უანდაარს,

*) ერეკლეს ინდოეთში ლაშქრობის ამბავი უფრო დაწვრთლებით მოთხრობილია თვით ერეკლესივე წერილში, რომელიც მას ინდოეთიდან მოუწერია თავის დის ანნასათვის (Hist. ge. p. II. გვ. 354—363).

მასინ ზემოთ სესხებული ალიმირზა, გამგე ქართლისა, განუდგა ყაენს, შეეზრასა ახელ-მოურავს და განიზრასა კახეთის დაპყრობა და გამეფება. თვისი აზრი განუზიარა თეიმურაზის მეუღლესაც, თამარ დედოფალს. თამარმა შორს დაიჭირა ღალატი. გივი ჩოლაყაშვილის პირით უბრძანა თუშებს არ მიმხრობოდნენ ალიმირზას, რომელიც უკვე ქიზიყს იდგა. თუშებმა მტკიცე პირი მოსცეს. მასინ თამარი წავიდა ქიზიყს. ქიზიყელებმა დედოფალი რომ იხილეს, გაიფანტ-გამოიფანტნენ. მართოდ დარჩენილი ალიმირზა წავიდა უანდაას შაჰნადირთან და ინდოეთის ლაშქრობაში მოკვდა. ამასობაში უანდაარიდამ წამოსული თეიმურაზიც კახეთს მოვიდა (1738 წ.).

1739 წელს ყაენმა წარმოგზავნა ადირბეიჯანის სპალარი და დააკალა მას თეიმურაზიც მიეწვია, შესულიყო ჭარს და გეენადგურებინა იჭაურობა. ჭარულნი და დიდისტანელნი ამ დროს ქვეყანას მოსვენებას არ აძლევდნენ. მათი მომსრე იყო აგრეთვე ახალციხის ფაშა. თეიმურაზი და სპასალარი შევიდნენ ჭარს, მოსწვეს, მოახრეს იჭაურობა, გაანადგურეს კოშკები, დაიმორჩილეს ლეკნი და დაბრუნდნენ. სპასალარმა ჯარი გამოისტუმრა და თვითონაც წამოსულ ლაშქარს გამოჰყვა მცირე ამალით. მზირად ჩასაფრებულ ჭარელებმა რა ნახეს მისი ამადის სიმცირე, თავს-დაესხნენ და აკაფეს მტერნი. თვით სპალარიც მოკლეს. ეს სპასალარი იყო დვიძლი ძმა შაჰნადირისა.

1741 წელს შაჰნადირმა არდაბელს დაიბარა თეიმურაზი, მისცა მას ჯარი და წარგზავნა ჭარელთ დასასჯელად. თეიმურაზმა საშინლად ააოხრა ქვეყანა, და-

ატუკავს აუარებელი რიცხვი კაც-დედაკაცთა და წარუდგინა უკენს. განძვინებულ უკენმა «დედახნი ჭარკელთა დასხნა როსკიპად სპათა შორის თვისთა». თეიმურაზი თელავს გამოგზავნა, ხოლო თვითონ ქართველებითურთ წავიდა დარუბანდს დაღისტნელთა შესამუსრავად. შაჰნადირთან ამ დროს იყო გივი ამილახორი, რომელსაც უკენმა უბოძა ქსნის ხეობა და ქართლის კეჭილობა, და გამოისტუმრა.

ამ დროს ქართლი ფრიად გაჭირებულ მდგომარეობაში იყო. უკენს ამ ქვეყანაზე დაედო მძიმე ხარკი და თავის ლაშქრის სურსათად ერთი თვის განმავლობაში აქედგან წაელა 300,000 კოდი პური და ქერი. ქართლიდანვე უკენს მოეთხოვნა: ერთგზობისას 6000 ხარი, რომლებსაც განჯიდან პური აჰკიდეს და წაიღეს დარუბანდს. ეს ხარკი უკანვე აღარ დაუბრუნებიათ. 3,000 შებმული ურემი კიდევ სხვა წავიდა დაღისტანს. ყოველ ურემს ედვა 200 ლიტრა პური. 2,000 ურემი გაიგზავნა მესამედ. ქართლში ხარი აღარ მოიპოებოდა. ამას გარდა, უკენმა ქართლის კეჭილს გივ ამილახორს კიდევ მოსთხოვა: „ქვრივნი ქლნი, ქალწულნი და ვაენი სამას-სამასნი, 500 კომლი კაცი, და 20,000 ხარკარი პური (2,000,000 ლიტრა). გივმა მოთხოვნილის მიცემა კერ შესძლო და ეჩრახა ქართველთ: „არა ძალ-გვიძს ყოფად ღ განუდგეთო“. ქათლელებმა პირი მისცეს. გივმა იგივე შეუთვალა თეიმურაზს. ამან მძლავრი უკენის წინააღმდეგობა უარ-ჰყო. გაბორტებულ გივმა თეიმურაზი შეასმინა თბილისის ხანს. გივს სურდა ეს ხანი განეკუთვნა ჭალაჭიდან და თვითონ დაეპყრო ქართლი. ამიტომაც იგი

შეგულისხმ და დაითანხმა გაელაშქრათ დაღისტანს. მისივე რჩევით ხანმა მოუწოდა თეიმურაზს და დააკლას ლაშქრის წინამძღვრობა. თეიმურაზმა მოსწერა: „ოდეს მოხვალ კასეთს, მაშინ მოვიდე“. ხანი რომ გავიდა თბილისიდან და კასეთს წავიდა, გივი ამილახორი განიკლტო და მივიდა ქსნის-სეკს. ხანმა ეს რომ გაიგო, განადგურა საგარეჯო და თბილისს დაბრუნდა. გივი ამილახორისაგან შესმენილი თეიმურაზიც ხანს მოლაღატედ ეჩვენა. და ამიტომ შაჰნადირს მისწერა: «თეიმურაზი უგუ-დგაო». ვიდრე ხანის ბარათი მიუვიდოდა ყაენს, თეიმურაზი უგვე კასლას მას და თავი იძარცვდა. ყაენს ან ეჭვებოდა მისი სიტყვა და თამარ დედოფალი დაიბარა. ეს ასოკანი დედოფალიც მალე წარსდგა მის წინაშე. ყაენმა დიდი ჰატვი სცა მას, მიუბოძა მრავალი ძლეუნი და მეფე-დედოფალნი გამოისტუმრა. სოლო თბილისის ხანს მოსწერა ამილახვარზე გალაშქრება. ამ დროს კასტანგ მეფის შვილი ბაქარი აშტარხანს ჩამომდგარ იყო. გივის ეგონა, იგი მეფედ დასაჯდომად მოდისო და მოიპატიუა.

II

გივი ამილახორმა გაამაგრა სურამი და ქსნის-სეკობა. მოიწვია ლეკის ჯარი, რომელსაც მოთავეობდა იმ დროს დაღისტანს განთქმული გმირი მალაჩი და მისი ამსანაგი გალეგა. აგრეთვე შემწეობა ითხოვა ახალციხის

ფაშისაგანაც. გაძლიერებულ გიქმა დაიპყრო არაგვის-სეობაც. გიქს შეელოდა აგრეთვე მისი ბიძაშვილი რეკაზ. ამ რეკაზს თეიმურაზმა აღუთქვა წყალობა. რეკაზი განუდგა გიქს და ცისკები ჩააბარა თეიმურაზს. ამის შემდეგ ერეკლე წავიდა ცხინვალს. გიქმა სურამიდან წამოიყვანა ლეკისა და ოსმალთა ჯარი (5000 მეომარი) და შეება ერეკლეს, მაგრამ დაუმარცხდა ჭ სურამს შეიკლტო.

გიქმა დაღისტნიდან დაიბარა ახალი ჯარი, გაიმრავლა ლაშქარი და მალაჩი ბელადს აკლებინა საბარათიანო, ასაღდაბა, ტირმნისი, შინდისი, სოლო თვითონაც შევიდა ქსნის სეობაში და აიღო ასალ-გორი.

ამ დროს ნადირშაჰ დაარუბანდიდან წამოსულიყო და ოსმალებს ებრძოდა ყარსის მხარეს. მისი სარდალი განაგებდა ადირბეიჯანს.

გივი ამილახორის განდგომა რომ სცნეს შირვან-შამასიას ელებმა, ივინიც აუჯანყდნენ ყანს. იქაური ხანი და კეზირ-ნაზირნი დაიჭირეს, ზოგი დასოცეს, ზოგი დააპატიმრეს, სპარსთა ქონება იაკარ-ჭეპეს და ზაკი შეჭერეს დაღისტნელებთან დასამსობად ნადირშაჰისა. ამასთანავე მათ გამოძებნეს ვილაც კაცი, და გამოაცხადეს: „ეს შაჰზადა (ძველი ყანის შვილი) არისო და ჩვენ ამას კემოწილებითო“. ადირბეიჯანის სარდალმა საქართველოში მყოფ ხანს მოსწერა: მანდ რომ ჩვენი ჯარია, ფიცხლავ წამოიყვანე და განჯას მოდიო. ეს ხანიც წავიდა. სპარსთა წასვლა რომ გაიგეს, მთიულნი უფრო წათამამდნენ. ამილახორთან შემოიკრიბნენ ოსნი, ჩერქეზნი, ლეკნი, ოსმალნი და სს.

ამ ყაშს ოსმალთა ჯარის სარაქვარს დიდი საზი-

ნა გამოკეტანებინა ერთი ფაშისთვის და ებრძანა ბელადი მალაჩი მიეწვია და მის შემწეობით იგი ხაზინა წაეღო შამახის შატადასთვის, — სპარსთა ყაენის ტასტის „მემკვიდრედ“ გამოცხადებულისთვის. მალაჩი ბელადმა და ფაშამ ხაზინა უკლებლივ მიიტანეს შამახიას და თვითონ დაბრუნდნენ. ჩამოკლეს საბარათიანო და აიკლეს. მათ თავს-დაესხნენ საბარათიანოს მკვიდრნი და მუსრი გააკლეს. მათი ნაშთი ოსმალეთს გარდისხვეწა.

თეიმურაზი შევიდა ქსნის-ხეობაში და დაიპყრო იგი. ამილახორის ცოლი დაატყვევა, და იქვე დადგა.

ამ დროს ოსმალეთში გამოჩნდა კიდევ ერთი კაცი, რომელიც ძველი ყაენის შვილად აღიარებდა თავის თავს. ხონთქარმა მისცა მას ჯარი, ხაზინა და გამოისტუარა. ამ „ყაენის ძემ“ ამილახორს გამოუგზავნა ხალათი, ცხენა და თეთრი მრავალი. „ყაენისძე“ ამილახორს ჭვირდებოდა: უინც ჩვენ სამსახურზე ხმაღს იქნეკდეს, იმათ მიეცით და კიდევ უმეტეს წყალობას მოელოდეთ“. ამილახორს ოსმალთა ჯარიც რომ მოუვიდა, განიზრახა თავს-დასხმოდა თეიმურაზს. ეს შეიტყო მეფემ, თვისი შვილი ერეკლე დაიბარა და შემოადგა ანაბეთის ციხეს და აიღო. გივი ამილახორი მოუსტა მათ. ერეკლეს რაზმმა შემუსრა ოსმალ ღვეკნი და კაფით უკუ-აქცია (1744 წელს). ამ დღეს ერეკლე ფალაქანის შესადარისად ირჯებოდა, ამბობს მემატიანე. გივმა დაბრუნებისას დასწვა ცხინვალის და სურამის წავიდა.

ხადირშაჰს თავისი შვილი ნასრულა მიიზა დიდი ლაშქრით გაეგზავნა შემახიას იქაურ «ყაენის ძის» შესაპყრობად. „ყაენისძემ“ ეს ამბავი რომ შეიტყო, იქვე

ღარ დადგა. ასიოდე კაცით გამოკლო კახეთი და შარ-
კით ქსნის ხეობაში გადავიდა. იმას ეგონა, აქ ისევე ამი-
ლახორი არის ღ იგი გამატილებს უარსსა, სადაც, რ-
გორც იგი უკლას არწმუნებდა, იყო მისი ძმა „ძველი
უაენის ძე“. ერეკლე მამინ აქ იდგა. შეიტყო რა „უაე-
ნის ძის“ მოსკლა, თვისნი „გეშაპნი“ მიუსია და შეიპყ-
რო. „უაენისძე“ შებოჭეს და ანანურის ციხეში ჩააგდეს.
ხოლო ეს ამბავი უაენის შვილს ნურსალ-მირზას და თვით
უაენს აცნობეს. ნურსალმა „უაენისძე“ მოითხოვა. ერეკ-
ლემ მიჭტკარა იგი. უაენმა ერეკლეს უბოძა სალათი, სმა-
ლი, ძვირფასი უნაგირი და ასი თუმანი თეორი, ხოლო
თეიმურაზს მძიმე ხალათი და სამი ათასი თუმანი.

ხოთქრის ბრძანებით უსუფ-ფაშა გადმოვიდა სუ-
რამს. აქედან ერთ რაზმს გაატანა ფული დაღისტანიდ-
გან ლეკის ჯარის წამოსაყვანდ. ერეკლე ამ რაზმს თავს-
დაესსა მარტყოფთან და სულ უკლასნი დაიჭირა და უა-
ენს გაუგზავნა ნახეკანს. ამასობაში უსუფ-ფაშა ჩამოდგა
რუის-ურბნისს, ხატ-ჯვარნი დალეწა და რაც გორის არე-
მარეჟე უანა იყო, სულ გაათიბინა და გაათელინა. მერე
მაღახი ბელადს მისცა საზინა და დაღისტანს გაისტუმ-
რა. მაღახი საგურამოს გზით აშირებდა წასკლას. ერეკ-
ლემ გზა შეუკრა არაგვზე. მტერი რომ მოუასლოკდა,
თავს-დაესსა და გაულიტა. ბელადი მაღახიც გაჭტმი-
რა ერეკლეს ხმაღმა. შეშინებული უსუფ-ფაშა განიკლ-
ტო ახალციხეს (1744 წ.).

უკლას ეს ამბავი ფრად იამა ნადირშას. თეიმურაზს
უბოძა შეფობა ქართლისა და 2000 თუმანი, ხოლო მის

შვილს ერეკლეს მეფობა კასეთისა და 1400 თუმანი (1744 წ.)

—

ეს ამბავი რომ მოუვიდათ, ფრიად განიხარეს, კინაიდეგან დღეს აღუსრულდათ თვისი გულის ერთი წადილთაგანი—გაერთიანება დიდისნითგან გაყოფილ და გაყრილ ქართლ-კასეთისა. და რომ უფრო მტკიცე ყოფილიყო ეს ასალი კაკშირი, თეიმურაზმა თელავიდან თბილისს ჩამოიყვანა თვისი მეუღლე თამარ დედოფალი, რომელსაც, კითარცა რუსეთში გარდასკეწილ კასტანგ VI-ის ასულს, ეკუთნოდა მემკვიდრეობა ქართლის ტახტისა. ჟერ 1741—1742 წლებშივე ამ თამარს ქართლელ დიდგვარობისთვის ფიცით აღეთქვა, რომ თქვენი ტახტის მპყრობელი მე ვიქნები და ჩემი მეუღლე თქვენს საქმეებში არ გაერევაო. აი ამიტომაც შარს-გამსკრეტელი მეფე ეშურებოდა, რაც შეიძლება ჩქარა, დედოფალი დაესკა ქართლის ტახტზედ ზ მით ალაგმა განდგომილობის მსურველნი.

დედოფლის დასასკედრად შინაღებსა შეუდგა მანდატურთ-უხუცესი დიმიტრი ორბელიანი, რომელსაც ცოლად ჰყვანდა თეიმურაზის ასული ანნა. სხვა დაბაისელებნი და სამღვდელონი წავიდნენ კასეთს. დიმიტრი ორბელიანმა მოამსადა ყოველიფერი. თბილისის სამეფოსასახლე მოათარდაგინა, დედოფლის მისაგებებლად დაადგინა მოქალაქენი და სამღვდელოთა დასნი. ერეკლე მეფემ დიდის დიდებით ჩამოიყვანა დედა თვისი. გაგებნენ ერთა გუნდნი და დედათა ბანაკნი, შეასხეს ქება და მადლობდეს ღმერთსა: „ვინ გამოგვიჩინა ხსნად ჩვენდა

ჭირვეულთა და გვიხსნა მტერთაგან ჩვენთა“. მობრძანდა დედოფალი დიდებითა და დაბრძანდა „ტახტსა ზედა დედისა თვისისა რუსუდან დედოფლისა“. მიეგებნენ დარბაისელთა ჯალაზნი. დაულოცეს ტახტი და დაიდგეს ნადიმი. შეიქმნა მეფეობა. და იყო ლხინი, განცხრომა უზომო.

ამ დროს თვით მეფე თეიმურაზ იდგა ქოლაგირს. ბრძენმა მეფემ იმიტომ არ მიიღო პონაწილეობა ამ ლხინში, რომ ჰსურდა უსისხლოდ მომხდარიყო შეერთება ქართლ-კახეთისა; თამარის ტახტზე დასმით მას სწაღდა დაერწმუნებინა ქართლის დიდებულნი, რომ ამ ქვეყნის მეფე და გამგებელი იქნება მხოლოდ კახტანგის ასული თამარ. მაგრამ მარტო ამას არ დასჯერდა თეიმურაზი. ქოლაგირიდან დბანისს გადავიდა და იქიდგან ბრძანება გამოსცა: „ქათალიკოსად დაადგინეთ ანტონი იესეს ძე“. ეს იესე, როგორც უკვე ითქვა, ძმა იყო კახტანგ VI-ისა და ერთ დროს კიდევ მეფობდა (1714—1716 წლებში, როდესაც იგი აღვიარებდა შიიტის მცნებას და ერქვა ალიყულიხან, და მეორედ 1725—1733 წ., როდესაც სუნიტის მცნება თავს-იდვა ღ მუსტაფა-ფაშის სახელწოდებით იმეფა თბილისში). ანტონის არჩევით თეიმურაზმა კვლად მოიგო გული ქართლელებისა. — ანტონი წინად იყო ქუთათელ ეპისკოპოსად და ახლა კი სცხოვრობდა თბილისში, თამარის სასახლეში. ანტონს ჯერ არ სურდა თავს-ედვა მალაღი ხარისხი ქათალიკოზობისა, მაგრამ იგი დაითანხმა დედოფალია. მაშინ სამღვდელთა დასმა მოართვა მას ბარტუულა, კვერთხი და მდინარი. ერეკლე მეფემა, დარბაი-

სკლთა და სამღვდელთა დასმა გალობით მიაცდიეს ანტონი და დასკეს საპატრიარქო ტახტზედ (1744 წ.).

გონიერ მეფეს სისხლ-დაუღვრელადვე ჰსურდა დაემორჩილებინა გივი ამილახორიცი. მაგრამ გივი არ ნებდებოდა. ამიტომ მეფე მივიდა ქართლს და შემოადგა სურამს (1745 წ.). გივის მეომრები გამოუხტნენ მეფეს, მაგრამ ვერა გააწყეს-რა და ისევე ციხეში შეცვიოდნენ. ქართლის დიდებულნი აჭა-იჭიდგან გამოეცხადნენ თეიმურაზს. გივი მანც არ ნებდებოდა მეფეს. მასინ თეიმურაზი შეეზრახა გივის შვილს დიმიტრის, აღუთქვა წყალობა ღ გამოაშა-რა ციხიდან. ამ დიმიტრის დაენიშნა ჯამაგირად 50 თუმანი და აგრეთვე მიებოძა ამილახვრობა. ყოველივე ეს აცნობეს გივს და მორჩილება სთხოვეს, მაგრამ მან არა ქმნა. სურამი ფრიად გამაგრებული ჰქონდა ზარბაზნებითა და ჯაბახანით. სურსათიცი მრავალი შეეზიდნა წინათვე.

ამასობაში გივს მოუტანეს ყაენის რაყაში „წყალობისა და დანაშაულის პატიებისა“. გივმა გამოგზავნა მოციქული ღ დააბარა: „ბატონი (თეიმურაზ მეფე) მობძანდეს, სიტყვა მსჯეს, მოკახსენებ, და გამოკალ იმის ბძანებითა“. ციხის ახლოს კარავი დადგეს. აქ შეიყარნენ გივი და მეფე. გივმა ძელი-ტეშმარიტი წინ დაიდო და ასრე შემოჰფიცა მეფეს: „შენი ორგული არ ვიყო“. მეფე დიდ წყალობას დაჰპირდა. ამილახორმა ისევე მოახსენა მეფეს: „ყაენისაგან ისეთი რაყაში მომიტანინეო, რომ ჩემი გული შესჯერდესო და მასინ ციხეს მოგართმეო“. მოუტანინეს ეს რაყაშიცი. ყაენი სწერდა გივს: „შენი დანაშაული და სისხლი მეფე თეიმურაზისათვის გვიპატიებიაო“. გივი მანც არ მოეწლო მეფეს. მას იმედი

ჭქონდა ახალციხის ფაშისა, რომელიც კვირდებოდა დიდის ღაშქრით მოსკლას. გიჟმა ჩაკეტა ციხე და თოჯინარბაზნის სროლა იწყო. საქმე რომ ასრე დატრიალდა, კახეთიდან სურამს მოფრინდა ერეკლე მეფე. მამა-შვილმა შეუსიეს ღაშქარი ახალციხის მხარეს. ამით შემუსრეს ოსმალნი და აიღეს საციხის-ციხე.

თეიმურაზის ბრძანებით სურამის ციხეს მისცეს ნაღმი და „ციხის ნახეკარი სულ დანიგრა“. გიჟს გაუჭირდა საქმე და მეფეებს შემოუთვალა: «ბატონი დედოფალი (თამარ) მობძინდესო და იმას მაკენდობიო». თამარი ამ დროს თბილისში იყო. თეიმურაზმა იგი დაიბარა. სურამს რომ მივიდა დედოფალი, გიჟი ამილასორი გამოეგება მას და მოართვა „ქელი-ჭეშმარიტი და თვისი საქონლის დაკთარი“, ამასთანავე შემოჭრიდა: „თქვენი მოლაღატე აღარ გიყო“. დედოფალმა უთხრა სრულიად არა დაგიშავდება-რაო. დედოფალმა გიჟი ქალაქს წამოიყვანა. თეიმურაზმა სურამი აიღო სისხლდაუნთხეკლად (1745 წ.) და ქალაქს დაბრუნდა.

ეს ამბები რომ შეიტყო ყაენმა, მეფეს მოსწერა სპარსთა ჯარიცა ზე გიჟი ამილასორიც წინაშე ჩემსა წარმოგზავნეო. თეიმურაზმაც გაგზავნა, ხოლო იშუამდგომლა ყაენის წინაშე გიჟს ანატიე უოკელივეო. ყაენმაც ანატია და ხორასანს წარგზავნა, ხოლო მეფეს მოსწერა: გიჟს ისეუ ძალე დაგიბრუნებო. ყაენმა შემოიკრიბა 40,000 მეომარი და შეება ოსმალთა ღაშქარს, რომელსაც შეადგენდა 600,000 კაცი. ეს ჯარი არფაჩაიზე დაღწა (1745 წ.). იმავე წელიწადს ყაენმა შემუსრა ოსმალთა მეორე ღაშქარიც და მოკლა მათი სარასკარი,

დისწული ხონთქრისა. თეიმურაზმა ძლევა-მოსილ უაენს მიუღოცა გამარჯვება. უაენმა მადლობა მოახსენა და შე-
მოუთვალა: „კითარცა თქვენი მეფობის რიგი არისო,
გვრე გურთხევა მიიღეო“.

დაგვირგვინება მეფისა (1745 წ. 1 ოკტომბერს).
მეფე-ცხებუდი ქართველებს დიდი ხანი იყო, რაც აღარა
ჭურღოდათ. ამიტომ ფრიად დიდს სიხარულს მიეცნენ.
მეფეც შეუდგა მზადებას. გახეთიდგან მოიწვია მეფე ერეკ-
ლე დედოფლითურთ და ლაშქრით. მეფის ბრძანებით
გააკეთეს ოთხი დროშა და ამ ოთხ დროშას დაუქვემ-
დებარეს ლაშქარი, რომელიც ოთხ სასარდლოდ დაანა-
წილეს: ქაიხოსრო ორბელიანისა, კოსტანტინე მუსრან-
ბატონისა ქსან-არაგვის ხეობებითურთ, ამილახორის დი-
მიტრისა და თვით მეფისა.

ერეკლეც მობრძანდა. მას მიეკებნენ სამღვდელონი
და მოქალაქენი. შეასსეს ქება. ერეკლეს თჳანი ლეკთანი
წინ მოუძღოდა და ჯარი აქეთ-იქით დასად მოსდევდა და
თვითონ მარტვიად მობრძანდებოდა. წითელსა ტაიჭ-
სა იჭდა, ქარქაშ-ხილფითა ოქრო-მოჭედილი წელთა ერტყ-
ნეს; სუმბულნი (წვერ-ულვაში) ახლად აშლოდეს, კარჯ-
ნი (თმა) თხემთა დაშლოდეს, ტან-კვიპაროზი გმირ-
თვალავურად აღზრდოდეს. მიბძანდა სარაიათა, სამყოფთა
მეფისათა, გარდამოხდა ცხენისაგან. მეფე-დედოფალი მო-
ეკებნენ და მოეხვივნენ სურვილითა.

უკუღანი გაემგზავრნენ მცხეთას. ანტონი ქათალი-
გოზის უკვე -გამოეკვლია წერილთაგან წესი მეფეთა გურთ-
ხევისა*. მესამე დღეს მეფე გამობრძანდა საყდარს წინ

„ანტიოქიასა“, „სუფე იდგეს დიდი და სუფესა გვერ-
დით სუკანი დაედგნეს. დაბრძანდა სუკანს და გვერდითა
იხლნეს დაბზისუენი, რომელნიც, ღირსებისამერ, ზო-
გი დაჟდა, ზოგი დადგა. მოიტანეს სამეფო შესამოსუ-
ლი: ზოროთრი, ბისონი, დიადიმა, გვირგვინი, სძალი,
სვიპტრა და ქვეყნისა სუეროი. ყოველივე ეს ამიერ და იმი-
ერ მოუწყეს. მოვიდა მთავარ-ეპისკოპოსი არსენ შემოსი-
ლი და მთავარ-დიაკონი და წინა უმეკედეს. ჟვარის-მტკირ-
თველსა ჟვარი აღმართა და მგალობელთა დასნი მას
მოუძღვრდნენ და ჟვარის საგალობელს ამბობდნენ.

შემდეგ ამისა მთავარ-ეპისკოპოსმა აიღო მეფის
შესამოსელი და იარაღი და ეკლესიაში შეიტანა. მას გა-
ლობით მიჰყენენ მგალობელნი. დაწყეს მწუხრისა. მე-
ფე აბრძანდა და გაემართა ეკლესიისკენ. ამ დროს ჰკრეს
ქმთა და სვილენი-ჭურთა. მეფეს მოეგებნენ ეპისკოპოსნი,
თაყვანი-სტეს და მერე ღოცვა დაიწყეს. განსრულდა
მწუხრის ღოცვა. მერე იწყეს ღამის-თვეით გარდასდა.
სკეტი-ცხოველის დღესასწაულის დღე იყო. ამას ზედ
დაერთო მეფის გურთსევაც.

გათენდა. მოფარდაგეს სუფე და მის წინ აღმარ-
თეს ოთხი დროშა. მეფე დაბრძანდა სუფესა შინა. მო-
ვიდნენ სამღვდელთა დასნი: კარის დეკანოზს ხატი
თავს ედვა, ჟვარის მტკირთველს ჟვარი ეპურა. მთავარ-
დიაკონნი აკმეკდნენ საკმეველთა. ღვდელნი უკანა უვიდო-
დეს. ყოველთა დიდრონი ღამზარნი ეტკირთნეს. მგა-
ლობელნი გალობდნენ. მოვიდნენ და მეფეს თაყვანი-
სტეს. წარსდგა პატრიარქის მთავარ-დიაკონი და მეფეს ჭება
შეასხა. მიიწვიეს მეფე ეკლესიად. წარუძღვნენ დასნი.

ჭკრეს ქოს-სპილენძ-ჭურთა. მორთულთა აქლემთა კიდე-
ბულნი ქოს-ნაღარანი და სპილენძ-ჭურნი მიუძღოდეს
უწინარეს ყოველთა და ამას დროშა სარდლისა, დრო-
შას მარჯათანი შეკაზმულნი და გამგენი კარისანი. მას-
ღობელ მეფისა წინა-უძღოდა სიმე მისი დიმიტრი ორ-
ბელიანი, აგრეთვე ზაალ ორბელიანი მეთოფეთა უფრო-
სი. მეფის მარჯვენა მკლავი ეპურა სარდალს ქაიხოსრო
ორბელიანს, მარცხენა—გოსტანტინე მუხრანბატონს. უკან
მისდევდნენ დიდებულთა შვილნი, რომელთაც მიჭკონდათ
მეფის თითო-თითო იარაღნი. სამი დროშა აქეთ-იქით
მისდევდა. რა მიეასლნენ კეკელისასა, სამი დროშა კა-
რებზე აღმართეს, მეფის დროშა ტამარში შეიტანეს და
აღსავლის კარებზე აღმართეს. კარის-ბჭეში მეფეს მიე-
გებნენ ჰატრიაჩი, ეპისკოპოსნი და სამღვდელონი ყო-
ველნი. თაყვანი-სცეს. ცალ-კერძ მეფეს მოუდგა ჰატრი-
აჩი, ცალ-კერძ მთავარ-ეპისკოპოსი, სამღვდელონი წინ-
შეუძღვნენ ჭკარითა, გალობით და ანთებულის ლამპრე-
ბით. ფეინდაზი ეშალა კარითგად საყდრისა მის შუა-გუ-
ლამდის. მეფე მიიყვანეს და აღსავლის კარის ქვემოთ
დააყენეს. ყოველნი ეპისკოპოსნი ამიერ ღ იმიერ მო-
უდგნენ. ეგრევე სომეხთა და ფრანგთა სამღვდელონი.
ჰატრიაჩმა მეფეს ჭკითხა სარწმუნოება და მერე აღთქ-
მისა ეპისტოლე წაუკითხა. მერე წამოიყვანეს. კეკელისი-
ის შუაგულს ტახტი იდგა, ოთხ ხარისხიანი. ტახტზე
ორი სული იდგა. ერთზე მეფე დაბრძანდა და ერთზე
ჰატრიაჩი. ტახტის ერთ მხარეს დადგა მთავარ-ეპისკო-
პოსი, მეორე მხარეს აღაპერდელი, და მათ გასწვრივ
ორისაკე მხრით ჩამწკრივდნენ ექვს-ექვსნი ეპისკოსნი და

სამღვდელნი. მოიტანეს მარტივ ბისონი და ჩაატყეს. დაიწყეს წირვა. დრო რომ მოვიდა, პატრიარქი წმიდათა წმიდათაში შებრძანდა. მეფეც შეეწვიეს ღმრთის საცხებელი შეხლთა, ბეჭთა და გულთა ჟვარის სახედ. პატრიარქმა სთქვა საღმთო მადლი, მერე მეფეს ბისონსა ზედ და ჩაატყეს დიადიმა, წამოასხეს პორფირი, დაადგეს სამეფო გვირგვინი, მარჯვენასა მისცეს სკიპტრა და მარცხენასა ქვეყნის სფეროი. მერე პატრიარქმა აზიარა. შემდგომად სკიპტრა გადასცეს რეკაზ ორბელიანს და სფეროი მეითარ ზურაბს. პატრიარქმა და მთავარ-ეპისკოპოსიმა მეფე გამოიყვანეს საკურთხეველიდამ და დასვეს ტახტზე. ამირ-სპაღარმა მას შემოართყა ხმალი. ამის შემდეგ სამღვდელთა დასი მივიდა და მეფეს ხელზე ეამბორა, ასრევე ეამბორნენ დიდებულნი და ერისანნი.

მეფე რომ გამობრძანდა ეკკლესიით, შეიქმნა სრულთა თოფთა და ზარბაზანთა, ცუმა ქოსთა და სპილენძ-ჭურთა. ერის სიხარულს საზღვარი აღარა ქჭონდა. აქვე საყურებლად თბილისიდან მოსულიყვნენ უველა სპარსნი. დედოფალმა მიულაფა და გარდაყარა გორი (თვალ-მარგალიტი), მიულაფის უფლის-წულთ, დარბაისულთა ჟვალათ. წამოხმანდა მეფე სეფესა შინა დიდებითა და რიგ-წესულობით. და დახმანდა ტახტსა. მილოცვის რიგი რომ გათავდა, მდივნებმა, წესისამებრ, წაიკითხეს დაუთარნი. შეიქმნა დიდი მეჯლიში და ღვინი. ქართველნი გულ-სრულობით სიხარულს არ დაატყდებდნენ, ამით რომე დიდი ხანი გასულიყო, ქრისტიანე მეფე არა სჯდომოდათ

და კურთხევით გვირგვინოსანი არ ესილათ. დიდნი და მცირენი მადლობდნენ ღმერთსა.

თამარ დედოფლის სიკვდილი (1746 წ.). ამ წლის იანვრის პირველს აღესრულა თამარ დედოფლის დაჲ ანუგა, მეუღლე ვახუშტი აბაშიძისა. მოიგლოკეს იგი და სიონში დაასაფლავეს. სიყვარულ დის დამარცხებამ დააჭმუნვა თამარ დედოფალი და დაასნეულა. მას დაუდგინეს ეჭიძნი, მაგრამ მათ ვერ განკურნეს იგი. იმდურებოდნენ ქართველნი და ღმერთს სთხოვდნენ სასიქადულო დედის განკურნებას. არ შეისძინა ღმერთმან აჟა კრისა. აღესრულა დედოფალი კეთილ-მორწმუნე. მეფე-ცხებული, მეფე ერეკლე და სხვანი ყოველნი იფხვრიდენ თმასა და იტყუებდენ თხემთა. წაასკენეს მცხეთას. გაჭყენენ მეფენი, ლაშქარნი, ქართლ-კახეთის ყველა ეპისკოპოსნი და სხ. და დაკრძალეს აღსავლის კარის ჩამოსწორ. დაბძანდა მეფე საბუნელოს შინა. იუვის თუთხმეტამდის ტირილი და ვაება გაუწყვეტლად. მერე მეფე წამობრძანდა ქალაქს. მოიფლოსუნენ ყოველნი შავთა ძაძათა-ძიერ. იყო ყოველგან წუხილი უზომო.

უდედოფლოდ დაშთენილნი ქართველნი ითხოვდნენ დედოფალს. დაჭკრიკებულ მეფეს ჯერ ორმოციც არ გადაესაღნა, რომ ურჩიეს შეერთო ჭეროვი ქანოსრო ციციშვილისა ბეჟან თაქალთიანის ასული ანახანუმ, რომელიც დედი - და - შვილობით მონათესაობდა იესე მეფეს და მის ძეს საქართველოს ქათალიგოზ ანტონს ამ ყვარად გონიერმა მეფემ, ქართლელთა დასამშვიდებ-

ლად, ტახტზე დასვა ისევე კახტანგ მეფის ძმის იესეს მონათესავე დედოფალი (1746 წ. აგვისტოს).

დაგვირგვინებული მეფე მცხეთიდან ქალაქს რომ მოვიდა, ამბობს მემატიანი, დაჯდა ტახტსა და იპყრა სასწორი სიძარტლისა. ამ სიძარტლის მპყრობელმა მოიწადინა მოლაპარაკება ლეკებთან მათ შემოსარიგებლად. მაგრამ ლეკები არ დაჰყენენ მის ნებას. არც ოსებმა ინდომეს მშვიდობა. ამიტომაც მეფის ბრძანებით ქართლ-კახეთის ჯარებმა მუსრი გააგდეს ლეკების ერთ დიდ რაზმს, მეორედ კიდეც 15000 ლეკის დაშქარს. ლეკების საზუნაგო ადგილები (ყარსს აქეთ) აღაოხრა საბარათიანოს დაშქარმა და აუარებელი ტყვე და აღაფი წამოასხა. ერეკლე მეფემ თუშთა მოურავი წაიყვანა და შევიდა ოსეთში. ოსნი გამაგრდნენ კოშკებში. ერეკლემ დაღწია 40 კოშკ-სიმაგრე, დასწვა თრუსო, დაატყვევა ისინი, რომელთაც ამას წინად მოეკლათ ბეყან ერისთავი, და დაბრუნდა ანანურს. აქედან ზოგი ტყვე გაუგზავნა თვის ძამას ჭ ზოგი იქვე დაიტოვა. თეიმურაზმა ტყვეებს თვალები დასთხარა. აგრეთვე ერეკლემაც. მერე ცოლ-შვილიანად აჰყარა თვალ-დათხრილნი და კასეთს გაისტუმრა. ქსნის ხეობის ოსებს რომ ესმათ ეს ამბავი, თავზარი დაეცათ, დღემდის ჭედმაღლობით აზგაკებულნი აწ დამცირებულის სახით წარსდგნენ მეფის წინაშე და ითხოვეს დანაშაულის შენდობა და მოსცეს სრული ბეგარი (1746 წ.).

ასრე რომ წარემართა ამერეთის სკუბედი, იმერთა მეფეს აღაქსანდრეს განუდგა მისი უმცროსი ძმა მა-

მუკა, გადმოაგდო ტასტიდამ და თვითონ გამეფდა. ალექსანდრე შემოესვენა თეიმურაზს და შეძწობა ითხოვა. მეფემაც მიაშველა იასე მახაბელი ქართლის ჯარით და ყაზახის სულთანს. ესენი რომ იმერეთს გადავიდნენ, მამუკამ მოიწვია ოსმალთა ლაშქარი და გზები შეუკრა იასეს ლაშქარს. იასემ ეს აცნობა თეიმურაზს. ამან მიაშველა კასუშტი ახაშიძე ჯარით. ალექსანდრემ დაამხო მამუკა და გამეფდა (1746 წ.).

ქართლ-კახეთის მეფენი შეუდგნენ ქვეყნის შენებასა და აღდგენას. იყო შიშა და ღვინის ყოველგან. დიდხნადგან დანაგრეული და მრავალგვარად დატრილ-დამცირებული ერი აღფრთოვანდა, წელში გაიმართა და ღიღინით გაუდგა თავის გუთანს.

III

1746 წელს ნადირშა შეურიგდა ხონთქარს. მოუსკენარო ყენი ისპაანს დასახლდა. ამ დროს სპარსეთი, მრავალ ომების გამო, სრულიად გადაწვეულიყო. ამას გარდა დაღუპულიყო უთვალავი სპარსი დაღისტნისა, ოსმალეთისა თუ ყანდაარ-ინდოეთის ლაშქრიანობაში. ნადირშამ ქვეყნის გაჭირებისაგან დასახსნელად თავის სამფლობელოებს შეაწერა უზომო არაბი (ხარკი). ამისთანავე არაბი შემოაწერა ქართლ-კახეთსაც (1747 წ.). ყენის ბრძანებით ქართლ-კახეთს დაედო 200,000 თუმანი არაბი. „ეს თეთრი მხათ დაიჭირე 300,000 ყიზილბაშისთვისაო“, სწერდა ყენი თეიმურაზ მეფეს.

ესრეთი ბრძანება რომ მოუვიდათ მეფეებს, ჯავრისაგან აღარ იცოდნენ რა ექმნათ. ითათბირეს და გადასწყვიტეს არ მიეცათ არაბი და გაემარებინათ ქვეყ-

ნა. მეფე თეიმურაზი წავიდა ანანურს. ხალხიც დაიხიზ-
ნა აჭა-იჭ. ყველანი მოკლოდნენ ღვთის-რისხვას. უაქმა
ეს ამბავი რომ გაიგო, განძვინდა და დიდი ჯარსი წარ-
მოგზავნა. მაგრამ ამ ჯარსს ვერ მოუხდა საქართველოში
შემოსვლა. უაქნს შინაობაშია ც საჭმე გამოუჩნდა. მთელი
ადირბეუანის ქვეყანაც აუშალა. ერეკნის ხანიც განუდგა.
ერეკნის სახანოს დიდგვარობამა და თვით ხანისაც თეიმუ-
რაზსა ზ ერეკლეს მოსწერეს: „რახან თქვენ გაგიბედ-
ნიათ უგუდგომა, ჩვენც თქვენ უმასავით გვიმსახურეთო.
საცა გეპროიანებოდესთ, ჩვენს ჯარსს აქ გაასლებთო“.

უაქმა კარგად იცოდა, თუ რა ვაუკაცნი არიან ქართ-
ველნი, თუ რა ძალა აქვს შერთებულ ქართლ-გასეთს და
კითარ „განთენილ არს სახელი თეიმურაზისა ერანსა ში-
ნა“, — ამიტომ ჯარის გულშივე ჩაიკლა, დასცხრა, გა-
მოსტუმრებულნი ლაშქარი უგანვე დააბრუნა ზ თეიმურაზს
სიტკობებით მოსწერა: „მიხატებია შენთვის 15,000
და ერეკლესთვის 10,000 თუმიანი. დანარჩენი არბაბი,
როგორც გენებოს, ისე გარიგე. თბილისს დაბრუნდი
და ხალხს ჩემი ბძანება გააგებინეო. ერეკლე მეფეც გა-
მომიგზავნე და, რასაც მაგის პირით შემომითვლი, ყო-
ველივე აღსრულებული იქნებაო“. ქართველების თათ-
ბირომა გადასწვიტა დამორჩილებოდნენ უაქნის ბრძანებას,
ხოლო ერეკლეს-წილ სპარსეთს წასულიყო თვით თეი-
მურაზი მეფე. თეიმურაზმაც დასტური დასცა და წავიდა.

ვიდრე თეიმურაზი უაქმინს ჩავიდოდა, სპარსეთში
მოხდა დიდი არეულობა. ნადირში მოჭკლას მისმავე ძმის-
წულმა აღიუფლიხანმა და თვითონ გაუაქნდა ადილშაის
სახელწოდებით. ეს აღიუფლიხან-ადილშია იყო სიბე თეი-

მურაზისა. ნადირშაის მოკვლის ამბავი რომ გაიგეს თავ-
რიზელებმა, იგინიც აჯანყდნენ. ამ ამბოხში თავრიზელებ-
მა ვილაც საამშა, რომელსაც ძველის ყაენის შვილად ჰქნა დიდ-
ნენ, ყაენად დაისვეს. თეიმურაზი ყაზმინიდან თავის
სიძეს ადილშას ეწვია (1747 წ.).

თეიმურაზის ამბავი დიდხანს არ მოვიდა. რადგან
სპარსეთში დეღვა და შფოთი იყო, ვერც თეიმურაზის
კაცებმა გამოასწიეს საქართველოდის და ვერც ერეკლეს
ჩაფრებმა მიაწიეს თეიმურაზამდის. ბევრ ქართველს გი-
დეც ეგონა, რომ თეიმურაზი დაიღუპა.

აი ამ დროს აბდულა-ბეგმა, კახტანგ VI-ის ძმის
იესეს ძემ, მიიბირა სპარსთაშვილთს მკვიდრნი და ერეკლეს
შემოუთვალა: „თუ თეიმურაზი აღარ დაბრუნდა, ქართლი
ჩემი არის და აღარავის დაუანებებო“. აბდულა ბეგმა გაამაგრა
სამშვილდე. ორი წლის თადარიგი ნახა და შიგ ჩადგა
ხალხითურთ. ამასთანავე თავრიზის ყაენს მისწერა: „შე-
ნი ერთგული ყმა ვარ“. საამშამაც ქართლის ბატონო-
ბის რაყამი გამოუგზავნა. ამის შემდეგ აბდულაბეგმა,
რომელაც უკვე მეფედ იწოდებოდა, ქართლის ყველა თა-
კადებს ცალკე-ცალკე მისწერა: „მოდით, ჩვენს სამსახურს
დადექით“, ხოლო ერეკლესაც აცნობა: „ქართლი ჩე-
შიაო. დამანებო. და შენ კასეთს მიეპატრონო“.

განრისხებული ერეკლე თბილისს ჩამოვიდა. შეჭყა-
რა კაი ჯარი და შემოიფიცა. ყველამ ერთგულობის პი-
რი მისცა. ერეკლემ საამშას მისწერა: „ჩვენგან შენი ყმო-
ბა არ იქმნებოსო“. ეს რომ გაიგო აბდულა-ბეგმა, ყა-
ზას-ბორჩა ოც მიიმხრო და საბრძოლველად შეემზადა.
ერეკლეს ჭახუნი მიუსტნენ ყაზას-ბორჩალოს. ის იყო

უნდა გაენადგურებინათ იქაურობა, რომ ქეთხუდები მოვიდნენ ერეკლეს წინაშე, მოართვეს ძღვენი და ითხოვეს დანაშაულის პატიება. და აპატია მეფემაც.

ამსობაში ყაზახს მოვიდა ალიხანი დიდის ჯარით. მას უნდოდა ქართლის დაპყრობა. ყაზახის სულთნის დაშქარიც წამოიყვანა და ქალაქს მოადგა. ერეკლეს დაშქარმა შემუსრა ძალა ალიხანისა და განახნია. ალიხანი განჯას ჩავიდა, შემოიკრიბა ჯარი და გაემართა საამქმის დასამხობად. აქ იგი შეიპყრეს ოთხეული დასთხარეს.

ახდულაბეგმა მოიწვია დაღისტნიდამ დიდი ჯარი და იწყო ოსრება სომხეთისა და ქართლისა. ერეკლეს აქამდის ძმთა სისხლის დაქტევა არ უნდოდა. ასლა გიგარისხდა და ალყა შემოარტყა სამშვილდეს. ახდულაბეგს შეუგზავნა კაცები და შეუთვალა: «მინამ თეიმურაზი დაბრუნდებოდეს, ჩვენ ორნივე მუდროთ ვიყუნეთ». ახდულაბეგიც დათანხმდა. ერეკლე თბილისს დაბრუნდა. მაგრამ ახდულა ბეგმა პირობა ძალე დაარღვია. ადირბეყანის სპასალარს გამოსთხოვა 8000 მეომარი, თავისიც წამოიყვანა, მოვიდა ოთხ თბილისს შემოადგა. გამართა ბრძოლა. ამ დროს დაღესტნის ბელადმა ყოფილ დაჭკრა აკლას, დაარბია იქაურობა და დიდის ალაფით დაღესტნისკენ წავიდა. ერეკლემ თავისი დაშქარი თბილისს შემოარტყა და თვითონ 200 კაცით მიჭურინდა კასეთს და დედოფლის წყაროზედ გზა შეუგრა ყოფილს. მტერმა რომ მოაწია, ერეკლე თავს დაესხა, შემუსრა და ნარბევი დაუკრეინა. გაქტეულ ლეკებს წინ შემოხვდა დიდძალი დაშქარი ჭარულებისა. შეიტყუა-რა ერეკლეს რაზმის სიმტეი-რე, მიუხტნენ მას. ერეკლემ ივინიც დაამარცხა და გაყ-

ლიტა მრავალნი. დანარჩენნი გაიქცნენ. აქედგან ერეკლე მოვიდა თბილისს. გორიდან მოატანინა დიდი ზარბაზანი. დაუშინა მტრებს, დაამარცხა ივანი, გააქცია და თვითონაც კათით უკან მისდია ღ აიღო სამშვილდის ციხეც (1748 წ.). აი ამ თავსედ აბღულაბეგზედ თქმულა: „პამპულაი შეიკაზმა თოფითა და ჯინჯილითა: უნდა ქალაქსა მივადგე, ამოვსოცო შიმშილითა. ეს რომ ერეკლემ გაიგო, გადაზრუნდა სიცილითა. ერეკლემ სძალსა გაიკრა, საფრები მოამზადაო. შიგ ჩასსა მარჯვე ბიჭები, ესროლა ჩქარა-ჩქარაო. ზარბაზნები დაადგენა, თსებივით დაილალაო. შარშან შემძვრალნი ჩირგვებში დღესაც არ გამოძვრალანო“.

—

ზრუნვა ზნეობის განკარგებისა ღ განათლების გასაგრძელებლად (1748წ.). კარგასანს გამოეკლგო, ამბობს მებატიანე, რომ ქართლს ქრისტიანე მეფე აღარ ჯდომოდაო. ურწმუნონი ქვეყნას განაგებდნენ მრავალ უამს და ამისგამო ბეგრგვარად შეცვლიდიუო ქრისტიანული წესები ნათესაობის აღრეითა, მრუშებითა და სს. თვით სამღვდელოთაც აგრეთვე შეშლოდათ ქცევა და რიგი საეკლესიო. ამიტომ ერეკლე მეფემ შემოკრიბა ქართლკახეთის ყველა ეპისკოპოსნი საპატრიარქო სასახლეში და ქათალიკოზითურთ დაბძანდა განსახილველად ესე ვითართა საქმეთა. დაიდგეს წინ ცხოველს-მყოფელი ჯვარი, სახარება ღ სჯულის კანონი. ამ მსოფლიო კრებაზედ «განარჩივეს ღ აღმოფხვრეს ყოველივე უწესოდ ქცევანი და დაუდგეს სჯული მტკიცე და შეურყეველი; გამოიღეს აგრეთვე სტამბა, — რომელი კასტანგ VI-ის აქეთ ქართლს

აღარ იყო, — და აღასკეს წიგნითა ქართლი. ამ საქმისათვის ფრანდ იგულის-მოდგინა ქათალიკოსმა ანტონ. მას შეეწოდნენ ერეკლე ბეზისკოპოსნი: ქართლისა: თბილელი, დმანელი, ბოლნელი, წილკნელი, სამთავნელი, მროველი, ურბნელი, ნიქოზელი; კახეთისა: ალავერდელი, ბოდბელი, სამებელი, ნეკრესელი, ჭერემელი, რუსთველი, ნინოწმინდელი.

ციხე-სიმაგრეების აგება (1749 წ.). ამ წელს სპარსეთიდან დაბრუნდა თეიმურაზ მეფე. მას დიდის სიხარულით მიეგებნენ ერეკლე, დედოფალნი, მოქალაქენი და სს. ქალაქი „აღამპარნეს, იყო სიხარული დიდი. სრულა თოფთა ბზარბაზანთა“. ამის შემდეგ თეიმურაზ-ერეკლემ თბილისის მეტეხის ციხიდან გამოიყვანეს ყველა სპარსნი მეციხოვნენი და კახეთში დაასახლეს. ციხეში თავის კაცები ჩააყენეს. აგრეთვე საცა ლეკის მოსავალი გზები იყო, ყველგან ციხე-სიმაგრეები ააგეს, სხვათა შორას ბოკოწინისა (არაკოზედ), ჭოუთასა (აღაზანოედ, სანგილოს გამოსწვრივ), ბოჭორმისა (ფშაუში). ბერთვისისა და სამშვილდის ციხეები (სახარათიანოში) გაამაგრეს. ყველა ამ ციხეებში ჩააყენეს თვისი ლაშქარი.

IV

იმავე წელიწადს, რა წელიწადსაც თეიმურაზი დაბრუნდა (1749 წ. აპრილის 20-ს), სპარსეთი დიდს განსაცდელში ჩაუარდა. თეიმურაზის სიმემა ადილშა ისეღმწითა ცხრა თვე. იგი მოჰკლა მისმა ძმამ იბრაჰიმმა და

ყენად შეიქმნა. ეს ყაენი მოჭკლას ნადირშას შვილის-
შვილ როსმა და გამეფდა (1749 წ.). ამასობაში მთე-
ლი სპარსეთი აირია. ყიზილბაშთ დაიწიეს ერთმანერ-
თის რბევა, ყლეტა, მუსრკა. განდგნენ აგრეთვე სხვა და
სხვა ხანნი, გამძლავრდნენ სხვა და სხვა მეხატონენიც და
მოინდომეს ყენად თუ არა, ხანად მაინც გამხდარიყვნენ.
ამ არეულობის დროს ისპაანს მეოფენი ქართველნი ყვე-
ლანი შემოიკრიბა გიკი ამილახორომა, რომელსაც აწ
ერქვა შაჰყულიხან, გამოუძღვა და ქართლისკენ გამოე-
მართა. „დასკდნენ წინ ყიზილბაშნი მრავალჯერ, მაგრამ
ისე ლომგულად მოიქცნენ, რომ, „საცა მტერი აუჩნდესთ,
რისხვა ღეთისა დასციან და ეგრე ხმლის ძალით მო-
ვიდნენ სამშობლოში“.

ამ ცდა-ბედის-მონახვერეობის დროს სპარსეთში გა-
მოჩნდა ვინმე მაჭმადხან, რომელიც ფრიად გაძლიერდა
ადიბეყანის მხარეს. მან გაიჩინა დიდი ჯარი და იწყო
ოხრება იმ ქვეყნებისა, რომელნიც მის ბატონობას უარ-
ჭყოფდნენ. იგივე მაჭმად ხანი მიუხტა ერკენის ხანს, და-
იზყრო ამ ქალაქის არე-მარე, დაატყვევა ხანის ძმა ცოლ-
შვილით და თვით ერკენის ციხესაც ალყა შემოარტყა.
გაჭირებულმა ხანმა და ერკენელებმა თეიმურაზ-ერეკლეს
მოსწერეს: „ერანში მეხატონე აღარ არის. ეს მაჭმად
ხანი ამ ქვეყანას აოხრებს. თქვენ მოგვეშველენით. ამას
მოგვარჩინეთ. და თქვენ გვიმისახურეთ“.

ლაშქრობა ერევანს. ხარგვირახის ციხის აღება
(1749 წ.). თეიმურაზ-ერეკლე 12,000 კაცით მიადგ-
ნენ ერევანს. ქართველებმა შეუტია, მაჭმადხანს და ერთი
მისი რაზმი დაამარცხეს. მაჭმადხანი მოეცალა ერევანს

და განჯისაკენ გაემართა. ბარდის ახლეს იყო მისი ხარ-
გვირახის ციხე, რომელიც ძრეულ გაემავრებინა. თუ კელ-
ზედ კერ გაიმარჯვებდა, ხარგვირახს აწირებდა შემობრ-
ძოლებსა. ქართველნი კვალ და კვალ მიჰყვნენ მტერს.
მაღე მაჭმადხანი შესერდა ერთ მიხდორზე და ლაშქარი
გააწყო საბრძოლველად. ბრძოლის წინ ერეკლეს ჩვეუ-
ლებად ჰქონდა დაეთვალიერებინა მტრის ბანაკის ადგილ-
მდებარეობა და ძალა მისი. და ამიტომაც 500 კაცი
მიუახლოვდა მტერს, გაიგო ყოველივე, დაბრუნდა და
თათბირი მოასდინა. ლაშქარი ოთხ სადროშოდ გაჰყვეს:
მეწინავედ (რევაზ ორბელიანი საბარათაშვილს ჯარით
და მოურავი თამაზ ქიზიყის ჯარით), მემარჯვენედ
(ამირინდო ამილახორი ქართლისა და კახეთის ჯარით),
მემარცხენედ (კოსტანტინე მუსრან-ბატონი ქსან-არაგ-
ვის ჯარით), უკანა-წყობად (თეიმურაზ მეფე დანარ-
ჩენი ჯარით). სოლო მთელი ლაშქრის უფროსობა და
სარდლობა მიენდო ერეკლე მეფეს.

ასრე რაზმ-წყობით რომ მიუახლოვდნენ მტერს,
ლაშქრის წინამძღოლი და მისი სარდალი ერეკლე მეფე
მოუბრუნდა ქართველებს და ქუხილის ხმით შემოსძახა:
«ჩემო ძმებო, ყველანი სიკვდილის შეილება ვართ. გარ-
ნა სიკვდილი მამულისა და მეფისათვის ყველაზე უდი-
დესია და სახელოვანი. იბრძოლეთ, ძმებო! უშიშრად
ბრძოლა მტერთან არის წამი გულოვანებისა». დაასრულა
რა თვისი მამაცური სიტყვა სარდალმა, მეწინავე სად-
როშო გულსრულად მიუსტა მტერს და „გითაც ქორი
გუნდსა მტრედისსა, ისე შეცვივდა მაჭმადხანის ჯარში,
რომელმაც იმავე წამს ზურგი იბრუნა და გაიქცა. გაქ-

ცულებს შეუტოეს მემარჯვენე და მემარცხენე სადროშო-
ებმაც. ქართველებმა იწიეს ხმალ-და-ხმალ კათა მტრისა. მაც-
მადხანი ხარგვირახს კელარ შევიდა ღ თავ-აღებუღი განიკლ-
ტო. ქართველები დასასკენებლად ერთ გორაზე ჩამოხდნენ.
ცოტა რომ შეისკენა ერეკლემ, ახლა წავიდა თავის ჭაბუკებით
ღ ააიღო ხარგვირახის ციხე, დაატყვევა მაცმადხანის ცოლ-
შვილი, ერეგნის ხანის ჰერობილი ძმა გაათავისუფლა, იაკარ-
ჭყო იჭაური საქონელი და დაბრუნდა. ამასობაში თვით
თეიმურაზსაც დაეპყრო სსვა ციხე, საცა იდგნენ მაცმად
ხანის ეკელა სანდო კაცნი. მამა და შვილი ერთმანეთს
რომ შეეყარნენ, დიდძალი ნაღაფეკი თავის ლაშქარს გა-
უყვას და მერე აიყარნენ და ერეგანს მივიდნენ. ერეგე-
ლებმა მოართვეს მეფეებს 5,000 თუმანი. ეს ფულიც თეი-
მურაზმა თავის ჯარს გაუნაწილა. შემდეგ ამისა აიყარ-
ნენ და ქართლს გამოემართნენ ძლევა-მოსილნი.

„ერთი ამისთანა ხმალი და გამარჯვება ქართველ-
თაგან ერანის ქვეყანაში ჯერ არ მომხდარ იყოკო“, ამ-
ბობს გახარებული მემეტნი.

რძი ყარათაფას (1750 წ.). კიდრე ქართველნი
ერეგნიდგან დაბრუნდებოდნენ, მაცმადხანის თხოვნით, ფა-
ნახანს შეეკრიბა ჯარი, შამსიდიდან წამოსულიყო და ალა-
ქლას დამდგარ იყო. თეიმურაზ-ერეკლემ ყაზახს რომ
მოაწიეს, ფანახანს შემობრძოლება უნდოდა. მაგრამ ამ
დროს მეფეებს ქართლ-კახეთიდან მოუვიდათ ახალი ჯა-
რი და ისეთი, „რომ მტერს თვალი დაუბნელოდა“. ეს
ფანახანი უკანვე დაბრუნდა და იწყო ჰერობა ქვეყნებისა.
მალე დაიჭირა ყარაბაღი, შამსია და განჯის სახანო. ამ
დროს განჯაში ხანად იყო შაგერდი. ფანახს სურდა განჯის
ციხეც აეღო და გამხდარ იყო ხანად განჯისა და სპასა-

ლარად აღიბეუანისა. გაჭირებულმა შაკერდომ თეიმურაზ-ერეკლეს, თავის ძმის რიზაყულის პირით, სთხოვა: „ღამისსენით ამ კაცისაგანო. მე და ჩემი ქვეყანა თქვენი მონა ვიქმნებითო. თქვენს ჯარსაც ჯამაგიკს მივსცემთო“. ამავე დროს მეფეებთან მოვიდნენ ერთი კვისკოპოსი და ორი მელიქი. ესენი იყვნენ სიღნახიდგან (ყარახალშია), საცა უკვე ჩამდგარ იყო ფანახან და აწიოკებდა იჭაურ სომხებს. ესენი შემოეკედრნენ მეფეებს და შემწეობა ითხოვეს.

მეფეებმა შემოიკრიბეს 40,000 მეომარი და სწრაფად გაემართნენ განჯისაკენ. ფანახანს ჰყვანდა 6,000 საგუთარი მეომარი და ამას გარდა შეეკრიბა აგრეთვე ჯარები ჯვანშურისა, სიღნახისა, შამშადილოისა, ბარგუაშეთისა და შაჰსეიენისა. ქართველები რომ განჯასთან დადგნენ, ფანახანს მოერთვნენ აგრეთვე ჭარელების ლაშქარნი. ამ ლაშქრით ფანახანს შეეკრა გზები და თვითონაც ერთ მარჯვე ადგილას, გორაკებში, დამდგარიყო. ერეკლე მიუსტა ჭარელებს და შამშადილოელებს, მიფანტომოფანტა და ქართველ ლაშქარს გზა გაუხსნა. მერე ორასი კაცი წაიყვანა ფანახანის ბანაკის დასათვალიერებლად. კარგა რომ დაათვალიერა, მოუბრუნდა თავის რაზმს და უთხრა: „ქართველნო, ჩემნო უშიშარნო ძმანო! გინ არის ერთგული ჩემი და აქვს გული ძამაცობისა, უამი ეს არის“. სთქვა ესა და უშიშრად შეკარდა ფანახანს ჯარში. მას მიჰყვნენ დანარჩენნიც. იწყეს კაფეა მტრისა. ეს ერთი მუჟა ქართველნი ლომებივით იბრძოდნენ. მტრებს თვისის სიმრავლის იმედი ჰქონდათ და ალყა შემოარტყეს ქართველებს. ამ დროს თეიმურაზის ლაშ-

ქარიც გამოჩნდა. იწუეს ზარბაზანთა სროლა, ბუგ-დაბ-
დაბთა ცემა. ფანასანის ჯარი შეშინდა, შეძრწუნდა და გა-
იქცა. ქართველებმა კაფეთით სდიეს ღამის რვა სათამდის.
მთელი ჯახასანა და მტრის თოფ-ზარბაზანი, და მრავ-
ალი ტყვე ქართველებს დარჩათ. მეორე დღეს ერეკლემ
ისევე სდია ფანასანს არეზამდის. თავსედი ფანა არეზს
იქით გადაიკარგა.

ერეკლეს ასრეთმა ძლევა-მოსილებამ თავზარი დას-
ცა აღიბუქანულებს. ყველა ხანები მოწიწებით გამოეგებ-
ნენ მეფეებს, მორჩილება გამოუცხადეს ღ ფეშქაშები მო-
ართვეს. განჯის ხანმა შაჰერდიმ მადლობა გადაუხდა მე-
ფეებს, მართკა 10,000 თუმანი; ამდენივე ყოველწლი-
ურ სარკად დაეჯა განჯის სასანოს. საქონელი იმდენი
მოქუნიდა, რომ ქართველები ცხვარს ორშაურად ჭყიდდ-
ნენ, ძროხას ხუთ აბაზად, ტყუას ორ მინალთუნად. მარ-
ტო ცხვრის რიცხვი 200,000-მდე იყო.

ლეკთა ჯარის ამოწეგეტა (1750 წ.). გამარჯვე-
ბული მეფეები განჯიდგან რომ დაბრუნდნენ, თბილისს
მოვიდნენ ჭარულთ ქეთსუდები, თან მოიყვანეს კაკის (სა-
ინგილოს) სულთანი მამადხანი. ამათ პირით ჭარულნი
„შემოსვეწოდნენ შემორიგებას და მორჩილებასაც აღუთქ-
მიდენ“. მეფეები დასთანსმდნენ. ქეთსუდები უკანვე რომ
დაბრუნდნენ, ჭარულებმა თვისი პირი გასტყეს, მო-
იწვიეს დაღისტნელნი, შეჭყარეს დიდი ლაშქარი და შე-
მოესივნენ ქიზიუს. მეფეები წავიდნენ კახეთს. ერეკლეს
მახლუებისაკე უმაღ ლეკნი ჭარს გადისკეწნენ. ლეკებმა ხმა
დაჭყარეს: „ჩვენ აღარ შეგებრძვით ქართველებსო. დაღისტ-
ნელნი უკანვე წავიდნენ“. ეს ხმა თურმე მეფეების თვალ-

სასხვევად დაეუარათ. ქართველთა ლაშქარი უკანვე რომ დაბრუნდა და იქ დარჩა მხოლოდ ერეკლე, ლექთა აუარებელი ლაშქარი იორზედ ჩამოვიდა. ერეკლემ აცნობა თავის მამას. ესეც მალე მოეშველა. ქართველებმა შირაქზე ჩაიარეს და ლეკებს გზები შეუგრეს. ეს იგრძნეს ლეკებმა და უკანვე დაბრუნდნენ და დანღიზს ჩავიდნენ. ქართველებმა შეუტოეს მათ. ლეკები ალაზანში შეცვიოდნენ. ქართველები კვალ-და-კვალ მიჰყვნენ. იქით ნაზირას რომ გადავიდა ლეკის ლაშქარი, მდინარე ეგრისა და ალაზან შუა ერთ მთაზე გამაგრდა. ერეკლემ აღარ ამოასუნთქვინა მათ. თავს-დაესხა შედგრა. გაყლიტა, მუსრი გააკლო წუნკალებს. გამარჯვებული ერეკლე იქვე ალაზნის შირას ჩამოსდა. თეიმურაზიც მოვიდა. დახოცილ და შეპურობილ ლექთა რიცხვი იყო 700, ხოლო ცხენთა 1500.

გაქცეულ ჭარებლმა ქართველების გამარჯვება მოჭფინეს კაკ-შაქ-ჭარს. ყველანი შეშინდნენ. რაც ჭარში დაღისტნელი იყო, აიყარა ჭ სამშობლოშივე გარდისკეწა. შაქის ხანი აჯი-ჩალაბი ძღვნით მოეგება მეფეებს.—მეორე წელიწადს თეიმურაზ-ერეკლე ისევ შეებნენ ჭარულ-შაქელებს, მაგრამ მოკავშირე ხანების ღალატით დაუმარცხდათ. შაქის ბატონ აჯიჩალაბმა დიდი ზარალი მისცა ქართველ ჯარს.

აზატხანის შემუსრვა (1752 წ. ივლისს). გამოჩენილი ნადირშაის სარდალი აზატხან, რომელსაც განეზრახა გაყენება, შემოვიდა ადირბეიჯანის ქვეყანაში 40000 კაციით და ერთი დიდი რაზმი შემოუსია ერევნის სასანოს, რომელიც საქართველოს სამფლობელოდ ითვლებოდა და ყოველ წელი იხდიდა 200,000 მანათ ხარკს.

ამ რაზმმა მოახსრა ერევნის არეძარე, ალუა შემოარტყა თვით ერევნის ციხესაც. ერევნელებმა შეეფუძნებო მოსწერეს: «კინაიდგან გაძლეკოთ ხარკსა, გაქვოთ კალი განგკათავი-სუფულოთ ესე კითარისა მძლავრისა ხელისაგან». ერევნელები ფიცხლავ შემოიკრიბა 5000 მეომარი და ერევანს «გა-დაფრინდა». აზატხანის რაზმი მოეცალა ერევანს, საცა უკვე ძრეული სიუმილი იყო. მეფემ დაამკვირვა ყანები, გა-აღეწინა და 10,000 კოდი ჰურნი მიაწოდა დამშეულ ერევ-ნელებს. მერე ერევნე შარურის იალაღებზე დადგა და აქედგან გაუსია თვისი ჯარი და მოახსრებინა არეზს აქეთი მხარე. აზატხანი „განძვინდა, აღბორგდა მხეცი ცო-ფოკანი“ და წამოვიდა თავის ჯარით, რომელთაგან 18,000 შუბოსანი იყო. მას ჰქონდა 14 ზარბაზანი, 200 ზამბურაკი. იგი ჩამოსდა გარნიზაზე. აზატხანი სრულად დაწმენებული იყო, რომ ქართველების მცო-რე ჯარს გაუღებდა და მერე ქართლსაც დაიპყრობდა. თვით ქართველთა ლაშქარშიაც ბევრი ერია ისეთი, რომელსაც გამარჯვების იმედი აღარა ჰქონდა და მე-ფეს ურჩევდა დაბრუნებას. მაშინ ერევნელები თავის ჯარს უთხრა: „იცოდეთ, მე აზატხანის შეუბმელი არ დასვდ-გები. ამაღამ რომ გავიქცეთ, ხვალ გზაზედ მოგვეწე-ვიან, და უნებურად სიკვდილს ნამუსიანი სიკვდილი სჯობს. სიკვდილის შვილები ვართ და ჩვენს გვარსა და სახელს ნუ მოვაყივნებთ“. ამით გადასწყდა მტერ-თან შემობის საქმე.

მეორე დღეს ერევნე წაუძღვა 1500 კაცს და გა-ვიდა საბრძოლველად. მალე გამოჩნდა აზატხანიც. მტე-რი რომ დაინახეს, ერევნელები ბრძანებით ყველანი ცხენე-

ბილამ ჩამოხდნენ. დაქვეითდა ერეკლეც და ქართველნი ასრე დაარჩია: „სანამდინ მე ცხენზე არ შევჯდე, თქვენ ნურავინ შეჰსჯდებითო და ვინემდის ჩემი თოფი არ გავარდეს, მანადისინ თოფს ნურავინ გააგდებთო“. შემდეგ ამისა ერეკლე წყნარად გაუძღვა თავის რაზმს. იგი მტრის იმ დასტისკენ მიდიოდა, რომელიც უფრო დიდი იყო. ქართველნი რომ მიუახლოვდნენ მტერს, აზატხანმა ოთხივე გუთხივე ჯარი შემოახვია: „უკვლას ცოცხლებსავე შევიპყრობო“, ჭფიქრობდა იგი. ამ დროს ერთმა ჩინებულმა სანმა გამოაქანა ცხენი და მრისხანედ იკითხა: „ჭანი ირაკლი სან“ (სადაა ერეკლე სანია). „მე ვარ ერეკლე მეფეო“, დასძახა მეფემ და მისცა ცეცხლი თოფსა. სანი გადმოკარდა ცხენიდან უსულოდ. ერთბაშად იჭექეს ქართველთა თოფებმა, პირველ გაეფინა მრავალი მტერი. აღჯდა ერეკლე ცხენსა. შეაფრინდნენ ცხენებს სხვანიც. იკრეს ხმაღს ხელი და შეუტიეს გარცემულ მტრებს, რომელნიც ვეღარ დადგნენ და გაიჭტნენ. მეფე და მისნი ჭაბუკნი მიჭყენენ, დაჭკრეს, კაფეს, სრისეს, გათელეს, გაფანტეს, გააშაკეს სახელი გაამაყებულ აზატხანისა, მერე უგუმოიჭტნენ და შემოალაგეს შერცხვენელ მტრის ბარგი-ბარხანა: 14 ზარბაზანი, 200 ზამბურაკი თავისის ასის აქლემით, მრავალი დროშა, 3,500 კარავი. სოლო ტუვისა და საქონლის რიცხვი უთვალავი იყო.

ეს აზატხანი შემდეგში დიდის ხვეწნა-კედრებით შეურიგდა მეფეებს და შეირთო თეიმურაზის ნათესავის ქალი მარიამ-ბეგუმი. აზატხანი მოკლულ იქმნა ქარიმხანისაგან, რომელსაც გამოეჭა დაღისტანში დასამალავად.

ქარიმხანის ვედრებით ერეკლემ ყაზახში შეიპყრო აზატ-
სანი და ქარიმს წარუგზავნა.

ჭარის დაწვა (1755 წ.) სუნძახის ბატონი ომარ-
ხან, ჭარელნი, შაქის ხანი ალაქში, კაკის სულთანი და
სხ. 20,000 ლაშქრით შემოერთებენ ევარლის ციხეს.
მეციხონებს შემოაკლდათ სურსათი და ტყვია-წამალი.
ერეკლეს შეკითხვით 130 ვაჟგაცმა იგისრა მეციხონეე-
ბასათვის სურსათისა და ტყვია-წამლის მიწოდება. ესე-
ნი დაიტვირთნენ და გაემუჩნენ ევარელისაკენ. ციხემ-
დის რომ მიაწიეს, გმირულად შეუტოეს მტრებს, გააჩლ-
ვიეს მათი რაზმები და შეტვირთნენ ციხეში. ამასობაში
ერეკლემაც გაგზავნა ჯარი და გადასწვა ჭარი. ევარელ-
თან მეოთხე ჭარელებმა ეს რომ გაიგეს, გაიქცნენ თავიანთ
ქვეყნის საშუალებად. აკარიის ხანიც აიყარა და განიულტო.

V

1755 წელს საბა ნინოწმინდელმა აღიმაღლა ხმა
დასაცხელებად მართლ-მადიდებლობისა, რომლის მტერი
შექმნილიყო თვით ანტონი ქათალიგოზი. ანტონი მეც-
ნიერი კაცი იყო. სწავლობდა სსკა და სსკა ენებს. და
ამიტომ დაუახლოვდა საქართველოში მეოთხე კათოლიკე-
თა ბერებს. ამათან დაახლოვებამ ქათალიგოზს შეაყუა-
რა კათოლიკეთა სარწმუნოება. ამიტომაც მოინდომა
თავისი სამწესო კათოლიკეთა სარწმუნოებაზე მიექცია.
ეს გაუგეს ეპისკოპოსებსა. ნინოწმინდელმა გამოამჟღავნა-

რა უოკელიკე. თეიმურაზ მეფემ მცხეთაში მოასდინა ეპისკოპოსთა კრება, რომელმაც ანტონს ჩამოართო ქათალიკოზობის სარისხი. 1756 წ. ანტონი წავიდა რუსეთს, საცა დაადგინეს იგი გამგედ კლადიმირისა და იეროპოლის საარსიუბისკოპოსისა (1757 წ. 1 დეკ.). მის მაგიერ საქართველოში ქათალიკოსად დანიშნეს იოსები. ეს იოსები განათლებული კაცი იყო. მის-მიერ მოწვეულ ეპისკოპოსთა კრებამ, სხვათა შორის, დაადგინა: „ეპისკოპოსნი მოკალენი არიან თვის სამწყესოს ასწავლონ წერა-გითხვა“. ეს იოსები დიდხანს არ იყო ქათალიკოსად. 1762 წელს ერეკლემ საპატრიარქო ტასტზედ მოიწვია ისეკ ანტონი, რომელიც ამაკე წელიწადს სამშობლოში დაბრუნდა.

1760 წ. თეიმურაზ მეფესა და ერეკლეს შორის რაღაც მიზეზისაგამო უთახმოება მოჰხდა. თეიმურაზი რუსეთს წავიდა. 1761 წელს იგი მივიდა პეტერბურღს, ინასულა ელისახედ იმპერატრიცა და აშტარხანს დაბრუნდა. იგი აქვე მოკვდა (1762 წ.). ერეკლე შეიქმნა თვით-მპყრობედად ქართლ-კახეთისა.

შინაური საქმე. კასტანგ VI რომ გარდაიცვალა (1737 წ.), მისი შვილი პაატა რუსეთის სამხედრო სკოლიდამ გამოვიდა და საფრანგეთში წავიდა. აქიდგან სტამბოლს მოვიდა და 1751 წ. შემოვიდა თბილისში. მეფეებმა ცუდი განზრახვა ჯერ შეატყუეს მას და ამიტომ პატივით დასკდნენ. მან კარგად იცოდა არტილერია და თოფსანის საქმე. 1753 წელს მეფეებმა განჰხას რომ გაილაშქრეს, პაატას წაუყანაც უნდოდათ, მაგრამ იგი არ წაჰყვა. მეფეებმა მუხანათობა შეატყუეს და თბილისში და-

პატრიარქს. განჯიდგან დაბრუნების შემდეგ ერეკლე მე-
ფემ იგი წაიყვანა კახეთს და პატრიოთ აცხოვრებდა. მაგ-
რამ პატა გამოეპარა, წავიდა იმერეთს და ლევან ახაშა-
ძეს შემწეობა სთხოვა. აქედგან სპარსეთს მივიდა. 1765
წელს ერეკლეს წინამძღვრი შეთქმულობა მოახდინა. მი-
სი შემწე იყო აგრეთვე აბდუღაბეგის შვილი დავით და
რამდენიმე დიდებულნი კაცნი. ერეკლემ შეთქმულნი შე-
იპყრო და, სამღვდელთა და საეროთა საბჭოსი გარ-
დაწვევებითა მებრ, მოაკვლევინა პატარა და დავითიც.

მაგრამ ეს საქმე ამით არ დასრულდა. რუსეთში
მყოფ ბატონიშვილთაგან ქართლის ტახტის მემკვიდ-
რედ ითვლებოდა ალექსანდრე, ძე ბაქარისა, მისა კას
ტანგ VI-ისა. ეს ალექსანდრე იზმაილის გვარდიის პოლ-
კოვნიკად იყო. 1766 წ. 2 მაისს იგი მოიყვანეს ყიზ-
ლას და მიანებეს თავი. ალექსანდრე წავიდა სპარსეთს
ყანთან, რომელსაც დაჰპირდა საქართველოს ისე და-
გიმორჩილებო. მისმა მეტადინეობამ გასჭრა. ყანმა და-
დისტინელებს შეუთვალა (1777 წ.): გილანის ხანს მი-
ეშველენით საქართველოს დაპყრობის საქმეშიო. ალექ-
სანდრეს მხარე ეჭირა ქათალიყოზ ანტონს, აგრეთვე
ქართლის ზოგიერთ თავადებს. ალექსანდრე იმერეთს მო-
ვიდა. ყოველივე ეს შეიტყო ერეკლემ და მოღალატენი
მწვავედ დასაჯა. ერთი ამ მოღალატეთაგანა იყო ამი-
ლახვარი ალექსანდრე, რომელიც რუსეთს განივლტო, იქ
დაბეჭდა წიგნი, რომელშიაც ამტკიცებდა, რომ ერეკლე
სასტიკად მოექცა ამილახვრებსა და სსუებსო: თაქთაქი-
შვილი დასწვაო, ამილახვარს ფესის ძარღვები დააჭრაო
და სხ.

რუსებთან ხელშეკრულების დადგენის (1783 წ.) წინადად საქართველოში მოხდა შემდეგი ამბები. 1768 წ. იმპერატორმა კატერინემ ოსმალეთს გამოუცხადა ომი და მოშუალება ითხოვა იმერ-ამერთა მეფეებისაგან. სოლომონ იმერთა მეფემ და ერეკლემაც დიდის სიხარულით აღუთქვეს შეშვება. საქართველოს მხრივ ოსმალეთთან საბრძოლველად მოვიდა რუსის ჯარი (3,767 კაცი) ტოტლებენის სარდლობით (29 აგვ. 1769 წ.). ერეკლე და ტოტლებენი შეიყარნენ სურამს (14 მარტს 1770 წ.). მეფეს ჰქონდა 7,000 მეომარი და 2000-საც მოკლდა. გადასწეობის გაქვითვათ სხალციხეზე. 17 აპრილს რუს-ქართველთა ჯარი აწურს მივიდა. აქედან სხალციხეს უნდა წასულიყვნენ, მაგრამ ტოტლებენი მეფეს აღარ გაჰყვა, 19 აპრილს აჭყარა თავის ჯარი და უკუ-იქცა. ერეკლე დარჩა პირისპირ ოსმალთა დიდძალ ლაშქრისა. მაგრამ მეფე არ შეუშინდა მას. შეება და გამარჯვა (19 აპრ.)

ასპინძის ომი (20 აპრ.). გამარჯვებული ერეკლეს მხედრობა (სულ 3000-მდე კაცი) სხალქალაქ-სერთვისს შორის დადგა. სხალციხის ფაშამ გამოგზავნა დიდი ლაშქარი, რომელიც ასპინძის ხიდზე გადმოვიდა და შეურთდა დანარჩენ ჯარს ოსმალეთისა და ლეკებისა. ლეკების მოთავედ იყო კოსტა ბელადი, რომელსაც თავის შვილიც თან ახლდა.

ერეკლემ სამად გაჭეო თავის რაზმი: მემარჯვენედ, მემარცხენედ და შუაში თვითონ ჩადგა. მეფესთან დადგნენ აგრეთვე „შვილნი ხეკსურნი“. მეფემ წინათვე ააყრივნა ასპინძის ხიდის ისრები, რომ მტრის ლაშქარს

ახალციხიდან ვეღარ მოშეკლებოდა სხვა ჯარიც. შუადღისას ორთავე მხრიდან თოფ-ზარბაზნის ჭექა-გრგინვა გაისმა. თიტსელი, მწვავე ბრძოლა გაიმართა. თავგამეტებით იბრძოდნენ მოპირისპირე მტერნი. ოსმალთა აუარებელი გუნდი მოაწვა ქართველების შუაგულ რაზმს. ერეკლემ იგრძნო, რა საშიშ მდგომარეობაშია ც იყვნენ და თავის ჯარს ამ სიტუაციით მიჰმართა: „გულოვანო მხნეო ქართველო, ჩემო განუყრელო ყოველ საშინელებაში, ჩემო გულის ძმანო! ამისთანა გაჭირებული ომი ჩვენ თავზედ პირველი არ არის. კარგა გაარჩიეთ, დაინახეთ, რა სიკვდილის ღზინი არის დღეს! ვიომოთ სიკვდილამდის, ასე სიკვდილამდის, რომ ჩვენი ზურგი მტერმა არ დაინახოს: ეს ჯაბანთა წესი არის. ჩვენს ცოლშვილში, სირცხვილია, დამარცხებულნი მივიდეთ... გავწყდეთ, ქართველებო, მეც აქ თქვენში ვიმყოფები, ერეკლე!“ — «გაკწყდეთ, ერთიანად გაკწყდეთ. დედა შეერთოს ცოლად, ვინც აქედან უსიკვდილოთ დამარცხებული წავიდესო!», — ერთხმად დაიქხეს ერეკლეს ჭბუკებმა. ამ დროს იგრიალა ერეკლეს თოფმა და გადმოაგდო კოხტა ბელადი, რომელიც ტენებით მოაჭროლებდა თავის რაზმს ქართველებზე თავს დასასხმელად. კოხტას ჩამოვარდნამ მტრის ჯარს თავზარი დასცა. იგი შედრკა. შეძრწუნდა. ქართველებმა გულსრულად შეუტოეს. მტერმა ზურგი აბრუნა. „ხმალი ამ წუნკალებსო“, გაისმა ხმა ერეკლესი. იშიშვლეს ხმლები და უწყალოდ დაუშინეს ოსმალ-ლეკებს, რომელთაც მიჰმართეს ასპინძის ისარ-აყრილ ხიდს. მტკვარსა და ქართველების ხმლებ შორის მოჭრეული

მტერი მთლად განადგურდა. მტერის ზვირთებმა ოს-
მალთა დამსრჩეული გვამები გააქანა თბილისისკენ. ას-
პინძის არემარე გაივსო იმათივე ლეშებით

1772 წელს რუსები შეურიგდნენ ოსმალებს და
საქართველოდგან გაიყვანეს თვისი ჯარი. „ამის შემდეგ
ოსმალნი გადაეკიდნენ ქართველებს და მოსკვენებს ალარ
აძლეუდნენ“, ამბობს ბუტკოვი, მაგრამ ერეკლე ვაჟვანტ
ქართველებით ოსმალთა ლაქარს უკუეღან მუსრს ავლებ-
დაო. ერეკლემ მოაოხრა ჯავახეთი, არტანი, კოლა და
შემუსრა ბაიაზეთის იაშა. სონთქარი დიდძალ ფულს
გზავნიდა დაღისტანს, იწვევდა ლეკებს ერეკლესთან საბრ-
ძოლველად, მაგრამ ვერას გახდა. ამიტომ უყენს ქარიმ-
ხანს მისწერა: «ჩვენ შორის ზავია. რად აგიშვია ეგ
ლომი ერეკლე და რათ აოხრებინებ ჩემ მამულებსო».
ქარიმხანი ერეკლეს-მიერ ფრიად დაკალებული იყო (ტან-
ტის დასაპყრობად შემწეობას აძლედა) და ამიტომ მე-
ფეს გამოუგზავნა ხმალი.

ასრე რომ გაძლიერდა ერეკლე, სწორედ ამ დროს
ერევნის ხანმა სარკის მოცემა ალარ ინდომა, გაამაგრა
ერევანი და განუდგა მეფეს. ერეკლე თავის ცხენოხან ჯა-
რით შემოერთყა ერევანს. ქალაქის გარემო ადგილები
მთლად დააქცია. გადაარჩა მხოლოდ თვით ერევანი და
ეპიძაძინი. ერევნის ელი გადახვეწა ბაიაზეთის საფაშო-
ში. მაგრამ ერეკლე გამოედევნა მათ. მოაოხრა სრულიად
ბაიაზეთი, შემუსრა ქურთნი, მოარბია იქაურობა და წა-
მოასხა ელნი, მრავალი ტყვე და საქონელი. ამ ამბავმა
თავზარი დასცა ადირბეიჯანის ხანებს, ერევნის ხანი გულ-
მოდგინედ უხვეწებოდა მეფეს ეპატეებისა დანაშაული და

აღუთქმიდა ორ-სამ კეც ხარკს, თვით სპარსეთში გა-
ვარდა ხმა ერეკლე დღეს-სვალ ერანსაც დაიპყრობსო. მე-
ფეს საჩუქრები მოართვეს და მორჩილება გამოუცხადეს
სახეზის: თავრიზისამ, ხოისამ, ურუმისამ, მახაყისამ, მა-
რალისამ, ბაიაზეთის ფაშამ; განჯა-ყარაბაღი მეფეს წი-
ნათვე ქქონდა დაპყრობილი. ერეკლის ხანი დამორჩილდა
მეფეს, რომელმაც ერეკლის დაადგინა თვისი მოურავი იოანე
მუხრანბატონი.

ამ დროს ალექსანდრე ბაქარისძე და ზემორე ხსე-
ნებუელი ალექსანდრე ამილახორი იდგნენ დაღისტანში და აქ
ეკებდნენ მომხრეებს ერეკლეს დასამხობად. აქაურ მფლ-
ბელებს — შამხალს, უცმის და ყაზიყუმუხის ხანს ხონთჭ-
რის კაცებისაგან შთავგონებულნი ქქონდათ ბრძოლა ერეკ-
ლესთან (ბუტკოვი).

ამ უოთაში ერეკლე მეფემ განიზრახა ევროპიის მე-
ფეთა შორის მოკებნა მოკავშირე. ამ აზრით მან წერი-
ლი მისწერა რომის იმპერატორს იოსებ II (1781 წ.).
ამ გვარივე წერილი მისწერა აგრეთვე 1782 წელს და
აღუთქვა, რომ, თუ ოსმალეთი შემოება გერმანიას, მე
დაგეხმარებითო. ევროპიიდან ერეკლეს არავითარი შემ-
წილება არ მოუვიდა. ამიტომ იგი მიიძღრათა რუსეთის
ხელმწიფისადმი და ითხოვა: ა) რუსეთის იმპერატორს
ჭართლ-კახეთი მიეღო თავის მფარველობის ქვეშე, ბ)
მეფეს და მის შთამომავლობისათვის დაემტკიცებინა
მეფობა, რათა ალექსანდრე ბაქარისძის მაგვარ ტას-
ტის მეძიებულთ ველარ შესძლებოდათ წამოდაკება.

18 ივნისს 1783 წ. იმპერატრიცა კატერინესა და
მეფე ერეკლეს შორის დადგინდა ხელშეკრულება (იხ. რუ-

მტერი მთლად განადგურდა. მტერის ზვირთებმა ოს-
მალთა დამსრჩვალნი გვაძები გააქანა თბილისისკენ. ას-
ჰინძის არემარე გაივსო იმათივე ლეშებით

1772 წელს რუსები შეურიგდნენ ოსმალებს და
საქართველოდგან გაიყვანეს თვისი ჯარი. „ამის შემდეგ
ოსმალნი გადაეკიდნენ ქართველებს და მოსკვენებას აღარ
აძლეოდნენ“, ამბობს ბუტკოვი, მაგრამ ერეკლე ვაჟვან
ქართველებით ოსმალთა ლაქარს ყველგან მუსრს ავლებ-
დაო. ერეკლემ მოაოხრა ჯაკასეთი, არტანი, კოლა და
შემუსრა ბაიაზეთის ფაშა. სონთქარი დიდძალ ფულს
გზავნიდა დაღისტანს, იწვევდა ლეკებს ერეკლესთან საბრ-
ძოლველად, მაგრამ კერას გახდა. ამიტომ უყენს ქარიმ-
სანს მისწერა: ჩვენ შორის ზავია. რად აგიშვია ეგ-
ლომი ერეკლე და რათ აოხრებინებ ჩემ მამულებსოა.
ქარიმსანი ერეკლეს-მიერ ფრთად დაკალბებული იყო (ტას-
ტის დასაზერობად შემწეობას აძლეოდა) და ამიტომ მე-
ფის გამოუგზავნა ხმალი.

ასრე რომ გაძლიერდა ერეკლე, სწორედ ამ დროს
ერევნის ხანმა ხარკის მოცემა აღარ ინდომა, გაამაგრა
ერევანი და განუდგა მეფეს. ერეკლე თავის ცხენოსან ჯა-
რით შემოურტყა ერევანს. ქალაქის გარემო ადგილები
მთლად დააქცია. გადაარჩა მხოლოდ თვით ერევანი და
ესმიაძინი. ერევნის ელი გადისხვეწა ბაიაზეთის საფაშო-
ში. მაგრამ ერეკლე გამოედევნა მათ. მოაოხრა სრულიად
ბაიაზეთი, შემუსრა ქურთნი, მოაოხრა იქაურობა და წა-
მოასხა ელნი, მრავალი ტყვე და საქონელი. ამ ამბავმა
თავზარი დასცა ადირბეიჯანის ხანებს, ერევნის ხანი გულ-
მოდგინედ ეხვეწებოდა მეფეს ეპატეებისა დანაშაული და

აღუთქმიდა ორ-სამ კეც ხარკს, თვით სპარსეთში გა-
ვარდა ხმა ერეკლე დღეს-სვალ ერანსაც დაიპყრობსო. მე-
ფეს საჩუქრები მოართვეს და მორჩილება გამოუცხადეს
სახეზის: თავრიზისამ, ხოისამ, ურუმისამ, მახაყისამ, მა-
რალისამ, ბაიაზეთის ფაშამ; განჯა-ყარაბაღი მეფეს წი-
ნათვე ჰქონდა დაპყრობილი. ერეკლის სახი დამორჩილდა
მეფეს, რომელმაც ერეკლის დაადგინა თვისი მოურავი იოანე
მუსრანბატონი.

ამ დროს ალექსანდრე ბაქარისძე და ზემორე სსე-
ნებუღი ალექსანდრე ამილახორი იდგნენ დაღისტანში ჭ აჭ
ეკებდნენ მომსრეებს ერეკლეს დასამსობად. აჭურ მთელ-
ბულებს — შამხალს, უცმის და ყაზიყუმუხის სახს ხონტჭ-
რის კაცებისაგან შთაგონებულნი ჰქონდათ ბრძოლა ერეკ-
ლესთან (ბუტკოვი).

ამ უოფაში ერეკლე მეფემ განიზრახა ევროპიის მე-
ფეთა შორის მოეძებნა მოკავშირე. ამ აზრით მან წერი-
ლი მისწერა რომის იმპერატორს იოსებ II (1781 წ.).
ამ გვარივე წერილი მისწერა აგრეთვე 1782 წელს და
აღუთქვა, რომ, თუ ოსმალეთი შემოება გერმანიას, მე
დაგესმარებითო. ევროპიიდან ერეკლეს არავითარი შემ-
წობა არ მოუვიდა. ამიტომ იგი მიიმართა რუსეთის
ხელმწიფისადმი და ითხოვა: ა) რუსეთის იმპერატორს
ქართლ-კახეთი მიედო თავის მფარველობის ქვეშე, ბ)
მეფეს და მის შთამომავლობისათვის დაემტკიცებინა
მეფობა, რათა ალექსანდრე ბაქარისძის მაგვარ ტას-
ტის მეძიებულთ ველარ შესძლებოდათ წამოდაკება.

18 ივნისს 1783 წ. იმპერატრიცა კატერინესა ჭ
მეფე ერეკლეს შორის დადგინდა ხელშეკრულება (იხ. რუ-

სულ-ქართულად დაბეჭდილი ხელშეკრულების წიგნი „წე-
რა-კითხვის საზოგად., №1396), რომლის ძალით იმ-
პერატრიცამ ამერეთი მიიღო თავის მფარველობის ქვე-
შე და ერეკლესა და მის შთამომავლობას დაუმტკიცა
მემკვიდრეობა ქართლ-კახეთის ტახტისა სამარადისოდ.
ამის შემდეგ ალექსანდრე ბაქარისძე და ალექსანდრე ამი-
ლახვარი განაშორეს დაღისტანს და პირველი დაახინაკეს
სმოლენსკში (1784 წ.), მეორე—კიბორგში (1784 წ.).
ალექსანდრე ბაქარისძის შთამომავლობას ეწოდა „გრუ-
ზინსკი“.

ბუტკოვი სწერს (ტ II. გვ. 177): ფაშები არზ-
რუმისა, კარისა (ყარსისა), ბაიაზეთისა და კანისა ერეკ-
ლეს ეპყრობოდენ თავაზიანად, მეგობრულად და კეთი-
ლი მეზობლობა ჰქონდათ საქართველოსთან კიდრე რუ-
სეთის ჯარის შემოსვლამდე საქართველოში. ამის შემ-
დეგ ახალციხის ფაშა სულეიმან დაუძინებულ მტრად გა-
დაეჭვა ერეკლეს. მან მიიბირა თავის მხარეს დაღისტ-
ნის ომარხანი, შეეზრახა განჯელებს და გადასწევიტა
ერთბამად ყოველის მხრივ შემოსუდნენ საქართველოს და
დაეპყროთ იგი. ერეკლემ ჯარება ჩააყენა გორში, თბი-
ლისში, თელავში და სიღნაღში, ხალხი თვითონაც ქი-
ზიეს დადგა. ომარხანი ამ დროს (1785 წ.) ჩამოსულ-
იყო ჭარს და შეეკრიბა 20,000 მეომარი (11,000 და-
ღიტნელი და 9000 ჭარელი). ამ ჯარით ომარხანი უგრძ-
ნეულად გადავიდა იორზედ (შირაქის ბოლოს), სწრაფად
მოვიდა ყარაიას და მტკვრის მარჯვენა მხარეს გადავიდა.
ვიდრე ერეკლე დაეწეოდა ომარხანს, მან უკვე მოასწრო
საბარათიანოს აოსრება და ახალციხის ფაშასთან მისულა.

ფაშა და ომარხანი ემზადებოდნენ საქართველოზე წამოსვლას, მაგრამ ამ დროს ხონთქრისაგან სულეიმან ფაშამ მიიღო ფირმანი ერეკლესთან ზაკუ-ყოფისა. ამ ფირმანში, ხონთქარი, სხვათა შორის, სწერდა: „ოდესაც ხარი (იგულისხმე ერეკლე მეფე) წიკს, ნურას ერჩით, და ნუ აიძულებთ ფეხზე წამოდგას“. ომარხანიც შეურიგდა ერეკლეს და თავის სამშობლოში დაბრუნდა (1787 წ.).

VI

ევროპიულ წეს-წყობილებათა შემოღება და სა-მეფოს განახლება. 1784 წელს პეტემკინი საქართველოს შესასწავლად მოვიდა და, აქედგან რომ დაბრუნდა, დასწერა: „ერეკლე მეტადინეობს თვისი კრი ევროპიულად მოაწყოს და ევროპიულად განახლოს. ეს მეფე შუატანისაა, ცხარე ხასიათისა, მჭრე მხედველობიანი, წარბ შეჭმუხვით მოსაუბრის მომსმენელი. თუ-მცა მოსუცებულობისაგან ტანში ცოტათ წახრილია, მაგრამ მაინც ფრიად მხნეა, საკვირველად მომთმენი, მთელი ღამე მხნეობაშია და ჭკეუნის საქმეების გარიგებაში. სძინავს ცოტა, აზიური პოლიტიკა იცის. ერეკლე იმ გვარ კაცთაგანია, რამელსაც შეუძლიან გიჰასუხოს ორჭოფად, ორ-წიკერულად.

—

1773 წ. ერეკლეს ბრძანებით მცოდნე კაცებმა აღ-მოაჩინეს ასტალას ოქრო-ვერცხლის მადანი. მის შე-

სამუშაგებლად მეფემ მოიწვია ბერძნები. ეს მადანი ერეკლეს უოკელ წლივ აძლევდა: პირველხანს 60,000 მანათის კერცხლს და 3,200 მან. ოქროს და შემდეგში კი 100,000 მანათის ოქრო-კერცხლს. შეძენილი მადნეულით მეფემ მოაჭრეკინა ფული. ჟერ ამის წინად იჭრებოდა სპილენძის ფული: 1731 წლიდგან თეიმურაზისა და 1744 წლითგან ერეკლესიც. ამას გარდა ერეკლეს შემოსდიოდა უოკელ წლივ ხარკად: შუშის ხანისაგან 120,000 მან., კრევის ხანისაგან 200,000 მან. და განჯის ხანისაგან 50,000 მან. და აგრეთვე, მაშინდელ დროის მოგზაურის რაინგისის ჩვენებით, კომლუერი ხარჯი ქვეშევრდომთაგან 610,000 მან., უცხოელ ვაჭართა მიერ შემოტანილ საქონლის ბაჟიდან 25,000 მანეთი.

ამაკე წელიწადს მეფემ განაწესა აგრედ წოდებული „მორიგე ლაშქარი“. ბუტკოკი ამბობს: „ეს მორიგე ჯარი ასრე განაწესა: უოკელს მკვიდრს, რომელსაც ქჭონდა სახნაკ-სათესი ანუ ცხვარ-ძროხა, წელიწადში ერთი თვე უნდა ემსახურნა მეფისაგან დანიშნულ ადგილას. მორიგეობისაგან განთავისუფლებულნი იყვნენ მხოლოდ თუშ-ფშავ-ხეკსურ-ოსნი, რომელთაც ლეკების გადმოსასვლელი გზები ეჭირათ. განთავისუფლებულნი იყვნენ აგრეთვე ვაჭარნი და ხელოსანნი. უოკელ რიგობაზე გამოსდიოდა 5000 „მორიგე“, რომელთა უფროსნი იყვნენ ასისტანტი, ხუთასის თავნი და ათასისთავნი და ესენი უოკელნი თავადთაგან იყვნენ. თავადნი მსახურობდნენ თვიურად, დანარჩენნი უკადოდ. ჟამაგირი ეძლეოდათ ხაზინიდან. „მორიგე“ ზოგი ცხენოსანი იყო, ზოგი ქვე-

თი. „მორიგე“ ლაშქარი იქ დგებოდა, საცა საჭირო იყო და მეფე დააყენებდა. შიშინობის დროს მეფე მოიწვევდა სოლმე ორ-სამ რიგობა „მორიგე ლაშქარს“. „მორიგეში“ თვით ერეკლეც ყოველ წელი თვითო თვეობით დგებოდა სოლმე, აგრეთვე მისნი ძენიც, მეტადრე ვაჟი მეფისა ლევანი, რომელმაც ამ მორიგე ლაშქრის შემწეობით საქართველო სრულიად განწმინდა მუსთაფა ლეკებისაგან“.

ეს ლევანი ფრიად ვაჟკაცი კაცი იყო. ამზედ თქმულა: „ხმალი სჭრის ბაგრატიონის მეფის ერეკლისაო; ნეტავი გამაცნობინა, ლევანს უქებენ შვილსაო; აჯობა თავის მამასა, სანამ იცვლიდა კბილსაო: ურჯოლო გამომატერია, როგორც ნაზირი ტუისაო. თუ ლევან იქით მიბრუნდა, საქმე სჭირს დაღისტნისაო“. ეს ლევანი 1782 წ. გარდაიცვალა. ეს ამბავი რომ მიუვიდა საქართველოს დაუძინებელ მტერს, ახალციხის სულეიმან ფაშას, მან სთქვა: „ერეკლეს მარჯვენა მკლავი მოეჭრა. ქვეყნის ერთად ერთი საფარველი და ნუგეში გარდაიკალა. ესლა კი საქართველო დაიღუპაო“. — აქ ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ ერეკლეს აგრეთვე გამართული ქჭონდა თოფხანა. დელანჯორტის თქმით (1763 წ.) „თბილისში ზარბაზნებს აკეთებენ, ტუიასა და ყუმბარას ადნობასსმენ“.

ქალაქი თბილისი. (კხუშტი): ეს ქალაქი იყოფება სამ ნაწილად: თბილისად, კალად და ისნად. ტფილისი პირველ იყო დაბა. გორგასალმან დასდკა საფუძველი. დაჩიმ ქმნა ქალაქად და ტასტად მეფეთა... ტფილისს დის ცხელი წყალი კლდიდამ, არს მით აბანონი

ეჭვისნი, დიდ-შენნი, ავაზიანნი. კალას არს ციხე, ნაშენი ძალაღს კლდესა ზედა. ძალაღს ციხეში არს ეკკლესია გუმბათიანი და სსახლე მეფისა. პალატნი დიდ-დიდნი და შვენეერნი. როსტომ მეფემ თავისა თვისისათვის აღაშენა—სიონსა და ანჩისსატის შუა—სსახლე, მტკვრის გარდაკიდებით, ყიზილბაშთა რიგისა. მეფემან კასტანგ (1658—1675 წ.) აღაშენა სსახლი შვენეერი, სრულიად სარკითა და მოაჭროვილი, დიდ-მხატვრობითა, ლაჟვარდითა და მარმარილოს კედლითა... არს კალას ეკკლესია გუმბათიანი, დიდი, დიდად შვენეერი, სიონი, რომლისა საფუძველი დასდვა მეფემან გურამ (575—600 წ.) ...ისნს, კიდესა ზედა მტკვრისსა, კლდესა ზედა, ციხესა შინა, არს ეკკლესია მეტეხი.. აქ განკალს ხიდი კალიდამ ისნს, ციხიდამ ციხესა. სოლო ხიდის ყურს სამხრით არს საფლაკი წმ. აბოსი... კალა მოზღუდვილია და აქვს დასაკლით ორი კარი და ჩრდილოთ ორი კარი. ზღუდეს გარეთ უხმობენ გარეთუბანს, სადაც არს ასპარეზი. სომხები მოსახლობენ ციხეს გარეთ და არიან ქცეკა-ზნით ქართულითა. სსახლი ნაშენნი არიან ქვა-ტალახითა და გალესილი გაჯითა, — ზოგთა სპარსთა რიგისა და ზოგთა ქართულითა, არამედ ციხე-ეკკლესიანი და ზღუდენი ქვიტვირისანი არიან. ჰაკითა არს მშვენეერი და მხიარული. ერნი მშვენეერნი და მშვიდნი, ქალნი ფრად კეკლუტნი. გარეშო ქალაქისა წალკოტნი და სავარდენი მრავალნი, ყოვლის სილითა და ყვაკილითა სსაკე. გარნა ქალაქი კიწრო, ფოლორცნი უშეკრნი; ზაფხულს ცხელი და არა გაუძლისი, ზამთარ ცივი; გაზაფხულ-შემოდგომა მშვენეერი და სატრფო. სანადირონი

მრავალნი ახლოს, — ფრინველთა და ნადირთა. იპიტუტ-
 რუქის კლდესა შინა არს მონასტერი მთა-წმინდისა. —
 თბილისის სამსრ-აღმოსავალით არს ნათლუხი. მუნ დის
 ნაკთი, კიდესა მტკვრისასა, არამედ წყლის სიასლოვით
 მრავალი არ აიღების. აღმოსავალით თბილისისა არს ლი-
 ლო, სადა არს კენახნი და ხილნი... თბილისის ჩრდი-
 ლით არს მინდორი დიდუბისა, რომელსა პირველ ეწო-
 და ცხენის — ტერფი... კერესა ზედა არს ხიდი დიდი,
 ქვიტკირისა... თბილისი დამ მცხეთამდე უწულთა, არამედ
 მოსავლიანი. ვერე წყნეთამდე წალკოტითა შემკული, და
 მრავალნი. მის სამსრით არს კელი საბურთალოისა. ამას ში-
 ნა ყოფილთა რეუ კერიდამ მოტანილი, აწ უმისოდ უნა-
 ყოფო არს. მას ზეკით არს ტბა ლისისა, და მის და-
 სავალით მთა სხაღ-დიდისა, კეთილი აგარაკი და შვე-
 ნიერი ყოვლითა (ეს აღწერილობა ვახუშტს დაუსურა-
 თებია თბილისის გუგით, რომელიც მას საკუთარის ხე-
 ლით დაუსატია 1735 წ. თებერვალს). — (დელაპორტი,
 რომელიც თბილისში იყო 1768 წელს, ამბობს): თბილისი
 კრცელი არ არის, მაგრამ ლამაზი ქალაქია. აქ არის მშვე-
 ნიერი სასლები ჭ ჰალატნი, სოლო ვველასე კი ლამაზი
 არის მეფის სასახლე, რომელიც მრავალ ოთახებანია,
 მტკვარსა და კრცელ ბაღებს გადაჭყურებს. ბაზრები ქვით
 დაფენილია ჭ ფაქიზად შენახული. საფრანგეთში კი ბაზ-
 რები, პირიქით, აუშნოებენ უგეთესთა და უმთავრეს ქა-
 ლაქებს. აქ არის აგრეთვე ახანოები, ქვის თაღებიანი და
 თლილი ქვის აუზებიანი. ქართველების სასლებში დიდი
 სისუფთავეა. აქაურ დედაკაცზე უმშვენიერესი აღარსად იქ-
 ნება, გაუოცებლად ვერ ვუყურებდი ამ ქმნილებათა. სა-

მართლიანად ამ ქვეყნას უნდა ეწოდოს სამშობლო მშენიერებისა. აქ არა ღამაჲ ქალს ისე იშვიათად შესვდები, როგორც სხვაგან ღამაჲს. ძნელად წარმოიდგენს კაცი იმისთანა მშენიერ სახეს, მოყვანილ ტანს, შნოიან და ღამაჲ მიხერა მოხერას, როგორც ქართველ ქალს აქვს. დიდებულთა ცოლნი მდიდრულად შეკაზმულ ცხენებით დამკზავრობენ. ქართველი ამაჲთა და ღირსეულად უჭერია თავი.—1701 წელს ტურნეფორი სწერს, რომ თბილისში ისეიდება ადგილობრივი აბრეშუმი და აქედგან უოკელ წლივ გააქვთ 2000 აქლემის სახალნე ენდრო.

ზრუნვა ხალხში სწავლა-განათლების მოსაფენად. 28 მაისს 1783 წ. გაისხნა თელავის სემინარია. ამის შემდეგ აგრეთვე გამართეს სამრეკლო სკოლები ზოგერთ მონასტრებისა და ეკლესიების კარი-ბჭეებში, ხოლო თბილისში სემინარია. თელავის სემინარიას ეწვია ერეკლე (1784 წ.). რექტორი სემინარიისა გაიღვი მეფეს მიუგება გრძნობით აღსაყუ სიტყვებით. სხვათა შორის, მან სთქვა: ბერძნები ამაჲობენ ალექსანდრე მაკედონელით, რომელნი იული ცეზარით, რუსნი ჰეტრე დიდით, მგზავსადვე ჩვენცა თანა-გვამს ვიქადოდეთ ესე კითარისა მეფისათვის, რომელმანცა თვის შორის შემოიკრიბა უაზნაურესნი იგი ნიშანნი ზემოხსენებულთა მეფეთანი. ...ერეკლემ სცნო, თუ რა გვარი ბედნიერება გამოვალს მეცნიერების შესწავლისაგანო და სხ. სწავლა-განათლების მოტრფიალე მეფე სწერს ნეკრესის განათლებულ ეპისკოპოსს დონითეოზს: «იცოდეთ, მე ძრეულ მკნაძმონება, თუ თქვენ არ მოაკლებთ მეცადინეობას

სკოლის წარსამართლებადო. შემატყობინეთ, რა მდგომარეობაშია სასწავლებელიო.

ამაკე დროს წერუნაკენ დაათუძნონ გორში უმაღლესი სასწავლებელი, სანცა უნდა ისწავლებოდეს ორი ძველი ენა (ბერძნულ-ლათინური), ერთი ახალი (ფრანგული), აგრეთვე კატილორია (ლოლიკა), რიტორიკა და სხ.

მეფის მწერუნელობით იხადება მთელი გუნდი მოღვაწეთა, იბეჭდება მრავალი წიგნი. 1783 წელს დაბეჭდილ ზადიკის ბოლოს აღნიშუელია შემდეგი წიგნები, რომელიც დაუბეჭდია თბილისში ქრისტეფორე კეკელიაშვილს: დაუჯდომელი (400 ცალი), კიტაის სიბრძნე (400 ც.), ლოცვანი (1000 ც.), სახარება (800 ც.), სამოციქულო (1000 ც.) და კიდევ სხვა წიგნები 3800 ცალი.

გამოჩნდენ აგრეთვე დიდნი პოეტნი (მაგ. ბესარიონ გაბაშვილი), დიდნი მქადაგებელნი (ნეკრესის ეპისკოპოსი ამბროსი, იონა ხელაშვილი), დიდნი რიტორნი და მსაკუთლნი (სოლომონ ლეონიძე), მოგზაურნი (ტიმოთე, იონა), ისტორიკოსნი (ჰაბუნა ორბელიანი, ომან მდივანბეგი და სხ.), ფილოსოფოს-ისტორიკოს-პოეტი ანტონ ჭათალიკოზი და სხ.

ანტონ ჭათალიკოზი იყო სული და გული ამ მოძრაობისა. მას შესწავლული ჰქონდა მრავალ-გვარე მცენიერება: ფილოსოფია, ისტორია, ღვთის-მეტყველება, ლოლიკა, სხვა და სხვა ენები. იგი დაუღალავად მუშაობდა. მან შეადგინა ანუ უცხოთა ენებიდგან გადმოიღო მრავალგვარე წიგნები, რომელთაგან უმთავრესნი არიან: წყობილ-სიტყვაობა (ლექსად), ქართული დრამატიკა,

მზამეტეველება, ქართული ისტორია, ფილოსოფიის ბაუ-
მეისტრისა, ფაზიკა კოლფისა, კლდე სარწმუნოებისა,
კატეხიზმი, ღვთის მეტეველება (ოთხ ნაწილად), განმარ-
ტება არისტოტელის კატელორიათა და სხ.

ეს ანტონი ქათალიკოზი გარდაიცვალა 1788 წ.
მის მაგიერ ერეკლე მეფემ ქათალიკოსად დასვა თავისი
შვილი ანტონ II.

ზრუნვა საქართველოს გასაერთიანებლად. სწავ-
ლა-განათლების გაძლიერებამ ხალხში განძლიერა მამუ-
ლის სიუკარული. «არა არს-რას ესრეთ ტკბილი, ვით მამუ-
ლის სიუკარული», ამბობს გაიოზ რექტორი. 1777
წელს ერეკლემ მოსწო ერისთობა ქსნის ხეობისა (არაგ-
ვის ერისთობა უკვე მოესწო თეიმურაზ მეფეს 1743
წელს). ამის შესახებ ერეკლეს «წყალობის წიგნში» სწე-
რია: «ნიადაგ საქართველოში შეფთის მიწეში ეს ქსნის
ერისთავის შვილები ყოფილანო». ერეკლე რომ რუსებ-
თან ხელშეკრულობას სდებდა, მისმა ელჩებმა მოითხო-
ვეს ერეკლე სსენებულ ყოფილიყო ასრე: «მეფე ქართ-
ლისა და კახეთისა, მეძვიდრე მთავარი სამცხე-საათაბა-
გოსი, მთავარი ყაზახისა, მთავარი ბორჩალოსი, მთა-
ვარი შამშადილოსი, მთავარი კაკისა (საინგილო), მთა-
ვარი შაქისა (ნუხ-აღდაშის მაზრები), მთავარი შირვან-
ისა, მფლობელი და მფარველი განჯისა, ერევნისა და
სხვათა».

იმერეთი. ალექსანდრე მეფე მოკვდა 1752 წ. და
გამეფდა მისი შვილი სოლომონ I, დიდი. სოლომონი
ყო კაცი მხნე, მამაცი და გამბედავი. მან შეირთო აფ-
ხაზთა თავადის ინალის ასული. ამ ღროს იმერეთში

ფრიად მძლავრობდნენ რაჭის კრისტაჟი როსტომი, ლევან აბაშიძე, გურიელი და დადიანი ოტია. ამას გარდა იმერეთის ციხეები (ჭუთაისისა, შორაპნისა, ცუცხვათისა, ბაღდადისა) ეპყრათ ოსმალებს, სოლო ფოთს იჟდა მათივე ფაშა 1725 წლითგან. მეფე იმერეთისა ფრიად შევიწროებული და დამცირებული იყო ამ მტრებისაგან. თვით სამეფოც გაოხრებული იყო, რადგან მტერნი მარადის აწიოკებდნენ ხალხს, ატყუებდნენ და ფოთის ფაშას აგზავნიებდნენ სტამბოლს გასასყიდლად.

ასეთი დამცირება ჭკეულისა ახალგაზდა სოლომონს მოსვენებას არ აძლევდა, იგი მარადის იმის ფიქრში იყო, თუ როგორ ეშველა თავის სამშობლოსათვის. ბევრი ფიქრის შემდეგ, მან გადასწყვიტა გაჭყროდა ინლის ასულს და შეერთო ოტია დადიანის ასული მარიამ. დადიანთან მოყურობით მეფემ შეიძინა მძლავრი მოკავშირე. მის შემწეობით სოლომონი შეება ოსმალებს და დაამარცხა იგინი. მერე მიუსტა აბაშიძეს და მოსრა მისი ძალაც. აბაშიძე განივლტო იმერეთიდან, წავიდა და მოიყვანა ოსმალთა სერასკარი დიდის ჯარით, შეება სოლომონს და დაამარცხა. სოლომონი ქართლს გაიქცა. ოსმალებმა იმერთა მეფედ დასვეს თეიმურაზ მამუკასძე. სოლომონმა ქართლიდან მოიყვანა ჯარი, შემოიკრიბა იმერნი და მუგრელნიც, შეება ოსმალებს ხრესილთან, შემუსრა მათი ძალა, მოჭკლა ლევან აბაშიძე, გოლა-ფაშა და სხ. (1756 წ.). ამაკე ბრძოლაში მოკლულ იქმნა ხუტინია შარვაშიძე, რომელიც ცხარე ბრძოლის დროს შეიჭრა ოსმალთა ჯარში და მოჭკლა 16 მეომარი. სოლომონმა

დაიპურა ტასტი. ამ ხანებში მოკვდა ოტია დადიანი და გადადიანდა მისი შვილი კაცია.

ამის შემდეგ სოლომონმა შემოიკრიბა ჯარი და შევიდა რაჭაში. როსტომ ერისთავი შემოება მეფეს, მაგრამ დამარცხდა. სოლომონმა შეიპურა მძლავრი ერისთავი როსტომ და მისნი შვილნი და დასწვა თვალები. ხოლო რაჭის ერთი კუთხე მისცა წერეთელს—ძმებს ვახუშნას და ზურაბს, და დანარჩენი იმერეთს შეუერთა (1769 წ.). რაჭას მუოფობისას მეფეს მოუვიდა რუსის დესპანი, რომელმაც სოლომონს აცნობა ოსმალებთან ომის გამოცხადების ამბავი და მოწოდება რუსეთის ხელმწიფის დასასმარებლად. მეფემ აღუთქვა. ტოტლებენი აწუხრიდამ რომ დაბრუნდა, იმერეთში შევიდა. მეფის ჯარები და რუსები შეებნენ ოსმალებს და განადგვეს იმერეთის ციხეებიდამ. ხოლო ფოთი ვერ აიღეს და რუსნი რუსეთსკე დაბრუნდნენ.

გამარჯვებული მეფე სოლომონ შეუდგა ქვეყნის შენებას. მრავალგან დაამართვინა სტამბუბი, ქუთაისში აიშენა მშენიერი სასახლე «ოქროს-ჩარდასი», აღკრძალა ტყვეთა ყიდვა, აღაგმა ქვეყნის მაწიოკებულნი მებატონენი. იმერეთი დამშვიდდა. მშვიდობამ ძლიერება შეჭმატა.

რუსის ომი (1780 წ.). სოლომონის ძლიერება ფრიად აწუხებდა აფხაზეთის ბატონებს—ზურაბ, ქელაიშ და ბექირ-ბეგ შარვაშიძეებს. მათ შემოიკრიბეს აფხაზნი, ჯიქნი, ალანნი, სამურზაყანოელნი (სულ 40000-მდე მეომარი) და მოუხტნენ დადიანს. დადიანი მეგრელ—ლესხუმელ—სვანებით დაებანაკა რუსს. სოლომონი დიდის ჯარით მივიდა იქვე. აფხაზნი გადმოვიდნენ ენგურ-

ზედ და დადგნენ პირისპირ რუხისა. მეორე დღეს შე-
ებნენ სოლომონ-დადიანს. გაიმართა საშინელი ბრძოლა.
თუმცა შარკაშიძეების ზარბაზნები დიდად აზარალებდნენ
მოპირდაპირეებს, მაგრამ იმერნი არ შეუშინდნენ მათ.
შეტვივდნენ აფხაზთა ჯარში, გაგლიჯეს იგი და შემუს-
რეს. აფხაზნი ივლტნენ. მათი ბარგი-ბარხანა და მრავა-
ლი ტყვე იმერლებს დარჩათ. აქედგან დაბრუნებისას სო-
ლომონმა დადიანს მოუნათლა მისი ასული მარამი.

ამის შემდეგ ზურაბ შარკაშიძე და მისი ძმისწული ქელაიშ
გადაემტკნენ ერთმანეთს. ზურაბმა დადიანს შემწეობა
სთხოვა. დადიანმა გაგზავნა თვისი ძმა გიორგი. ზურაბი შე-
ება ქელაიშს და წაართო ცხომი. დადიანმა თავის შვილს მანუ-
ჩარს შერთო ცოლად ზურაბ შარკაშიძის ასული რუსუდანი.

მეფე სოლომონს ქსურდა ოსმალები განეძე-
ვა ჩაჭვიდამაც. 1781 წელს იგი მიუხტა ოსმალებს
და შეება ჩაჭკს. მეფეს გაემარჯვა. მაგრამ დაბრუნების
დროს ოსმალნი ისევ შემოებნენ, დაუშინეს ზარბაზნები
და მოუგლეს მრავალი წარჩინებული კაცები. დამარცხ-
ებული მეფე ქუთაისს დაბრუნდა დანაღვლიანებული. ამ
ნაღველმა იგი დაასალმობიერა. სნეულმა მეფემ მოინდო-
მა რუსეთის მფარველობა ეთხოვნა, მაგრამ სიკვდილმა
აღარ დააცალა. იგი მოკვდა 23 აპრილს 1781 წ., უმემკ-
ვიდრეოდ.

ამ გარემოებას ხელი ჩასჭიდა ერეკლემ. იმერეთის
სულ ერთიანად შემოერთება მეფემ მოხერხებულად არა
სცნო. მაგიერად მოინდომა იქ გაემეფებინა თვისი შვი-
ლის-შვილი, ელენეს ვაჟი დავითი (სოლომონის გარდაცუ-
ლი ძმის არჩილის წული), რომლისთვისაც სოლო-

მონს ჩამოერთო საუფლას-წულა და გამოეკევა ქართლს. სოლომონს ჰყვანდა აგრეთვე ბიძაშვილი დაკით გიორგისძე, რომელიც ვახუშტა წერეთელმა გამოაცხადა იმერთა მეფედ. ამან მასინათვე გაგზავნა ელჩები რუსეთს და ითხოვა მთავრელობა და შემწეობა. მალე მიიღო იქიდან 4000 ბაჭყალი. ეს დაკით მეფე წაეჩხუბა სარდალ წერეთელს და წულუკიძეს. ამათ მოიწვიეს 500 ლეკი და 1000 ოსმალი და შეებნენ მეფეს, მაგრამ დამარცხდნენ (1786 წ.). ეს დამარცხებული სარდალი წერეთელი, კეთიმე გენათელი, დოსითეოს ქუთათელი, ჰაატა მიქელაძე, სახლთხუცესი ზურაბ წერეთელი, როგორც მოწიბობს პლ. იოსელიანი, მოვიდნენ ერეკლესთან და სთხოვეს: „იმერეთი შეიერთო“.

ერეკლე ახლა კი შეუდგა საქმეს. დაკით არჩილესძის გამეფება მოინდომა. მაგრამ ახალციხის ფაშამ ეს არ მოიწადინა და დაკით გიორგისძის მხარე დაიჭირა. ერეკლემ გაუსივა თვისი მხედრობა ყარსის მხარეს და თავის შვილის-შვილს დაკით გიორგისძეს დააპყრობინა ინჯადარა, ყომუშლუ, ფოლდერკანი და სხ. დაკითმა დაატყვევა 15000 კაცამდე და დაბრუნდა. იგივე დაკითმა ახლა ერეკლემ გაგზავნა იმერთს. დაკითმა დამარცხა იმერთა მეფე და ტახტზე დასვა არჩილესძე დაკით, რომელიც იწოდა სოლომონ II-ედ. დაკით გიორგისძე კი ახალციხეს განიულტო (1790 წ.).

გაქცეულმა მეფემ მიიმხრო ახალციხის ფაშა, გურიელი, გრიგოლ დადიანი და ახაშიძე და განიზრახა სოლომონ II-ის მოკვლა. სოლომონი დაემუქრა დადიანს. ამან შემოჰფიცა ერთგულობა, მაგრამ მალე ფიცს გატეხა

და მოკავშირეებითურთ შემოება სოლომონს. მეფემ დაამარცხა იგი და აფხაზეთს განაძევა. დადიანობა უბოძა მის უმცროს ძმას მანუჩას.

მტრები მაინც არ დასცხრნენ. გრიგოლ დადიანი, გურიელი ზღვაით მეფე დიდძალ ჯარით შეესივნენ იმერეთს. მიიშველიეს აგრეთვე აფხაზთა, ოსმალთა და ლეკთა ჯარებიც. ერეკლემ ჯარი გაუგზავნა სოლომონს. მოწინააღმდეგენი სძლია სოლომონმა და გაფანტა. სოლომონს დარჩა ტყვედ ლეკის რაზმი. ღვათ მეფე განიკლტო ახალციხეს და იქვე უკავილით მოკვდა (1795 წელს).

გრიგოლ დადიანი კიდევ ბევრჯერ შეეცადა დადიანობა დაეპყრო, მაგრამ ძალით ვერას გახდა. ამიტომ შეეკედრა ერეკლეს დადიანობა ისევე მისთვის მიეცათ. ერეკლემაც იგი შეარბია სოლომონ II-სთან. გრიგოლს დადიანობა მისცეს. ამის შემდეგ სოლომონ მეფემ შეირთო დადიანის დაჲ მარამ, ხოლო გრიგოლ დადიანმა ერეკლე მეფის ძის გიორგის ასული ნინო.

იოსელიანის თქმით, ამ სოლომონის დროს (1790 წელს) საქართველოს მეფე-მთავრებმა დასდვეს შემდეგი ხელშეკრულება თვის შორის: «ვინაიდგან ყოველთავე ივერიელთა (ქართლ-კახთა, იმერთა, ოდიშთა და გურულთა) აქვსთ ერთმორწმუნეობა, არიან ერთისა ენისა მქონებულნი, სისხლით ნათესაენი, ამისთვის ჩვენ, ზემოხსენებულ ივერიისა ქვეყანათა მეფე-მთავარნი აღვსთქვამთ მტკიცესა ერთობასა». ხელშეკრულება მოწერიდა ერეკლეს, დარეჯან დედოფალს, ანტონი II-ს, სოლომონ მსაჯულს, სოლომონ II-ეს, მარამ დედოფალს, მთავრებს,

მოხელეებს და სს. ხელშეკრულობა გამოცხადებულ იქმნა საქართველოში ყველგან.

VII

ერეკლეს მარცხი. ქარიმ ყაენის სიკვდილის შემდეგ სპარსეთში მოხდა დიდი არეულობა. და ეს არეულობა დასრულდა მხოლოდ 1791 წ., როდესაც აღამაჰმად-ხან ყაჯარმა სპარსეთის ტახტი დაიჭირა. იგი 80 წლის ხადუმი იყო. ამ ყაენმა შეჭკრიბა 100,000 მეომარი, თოფსანა ფრანგებს მიანდო და ადირბეჯანის ხანებსა და ერეკლე მეფეს შემოუთვალა დაემორჩილებინათ, ხარკი და მზეკლეები მძღიეთო. აღამაჰმადს ამასთანაკვესურდა ყველა ესენი შეეკრიბა და მათ წინაშე საყაენო გვირგვინი დაედგა თავის თავზე. ზოგი ხანი შიშით დამორჩილდა მას, ზოგმა უარი-შეუთვალა. უარი შეუთვალეს აგრეთვე შუშისა და ერევანის ხანებმაც, რომელნიც ერეკლეს მოხარკენი იყვნენ (პირველი ყოველ წელიც იხდიდა 120000 მან., მეორე 200000 მან.). განჯის ხანი ჯავათი, თუმცა მოხარკე იყო მეფისა (იხდიდა 50000 მან.), მაგრამ იგი განუდგა ერეკლეს და ყაენს მიემსრო. ერეკლემაც ყაენის შემოთვლილი უკუაგდო. ყაენმა 8000 მეომარი გამოუსივა ერევანს, მაგრამ ეს ჯარი შემუსრა ალაქსანდრე ერეკლეს ძემ და განაბნია.

აღამაჰმადხანი სწრაფის სიარულით მოადგა შუშის ციხეს. მაგრამ იგი ფრიად გამაგრებული იყო, ამიტომ

ყენი აიყარა და განჯით თბილისზე გამოეშურა 70,000 მეომრით.

უოკუელივე ეს ისე სწრაფად და მოულოდნელად მოხდა, რომ ერეკლემ ვერ მოასწრო შემოკრება თვისის მხედრობისა. 10 ენკენისთვეს 1795 წელს ყენი კრწანისის მხრით მოადგა თბილისს. მეუეს ჭყვანდა 5000 მეომარი ღ 2000 სოლომონ მეუისა, აგრეთვე ბატონიშვილებისაგან კიდევ მოულოდა ათ-ათ ათასს რაზმებს. თვითონ მეუე იდგა კრწანისის ვიწროებში, ხოლო ბატონიშვილი დაკით გიორგისძე სოლოლაკ-ტახხმელას გზაზე, ვასტანგი თუშ-ფშავ-ხევისურებით კრწანისის ბოლოს. შეიბნენ მწკავედ. ყიზილბაშთ გაიმარჯვეს. მეუე 140 კაცით განიგულტო ანანურს. დაკითი თავის რაზმით გაეცალა მტერს და მესამე დღეს აგრეთვე მივიდა ანანურს. სოლომონ მეუე იმერეთს დაბრუნდა. ამასობაში მტერმა აიკლო თბილისი, ააოხრა. მეუემ ფიცხლავ შეჭკრობა დიდძალი ლაშქარი და დააპირა თავის-დასხმოდა მტერს, მაგრამ იგი აღარ დადგა; ენკენისოვის გასულს აიყარა და განჯით სპარსეთს გაიქცა. თბილისში, ქართველებთან ბრძოლის დროს, მოკლულ იქმნა 13000 მეომარი ყენისა.

ერეკლემ დაკით ბატონიშვილი გამოგზავნა თბილისს და ურბძანა დანგრეულ ქალაქის აშენება ღ გადასკეწილ მცხოვრებლების მოყვანა და დაკანება.

მეორე წელიწადს მეუე წავიდა განჯას, აიღო იგი, მოაოხრა განჯის არემარე, ჯაკად ხანს წაართვა თბილისიდან წაყვანილნი ტყვენი (1000-მდე სული), დახარკა დიდის აღაფით დაბრუნდა.

სპარსეთს, უკუ-ქრევის დროს, დაეპყროთ ერკენის სახანოც და იქაური ხანი ტყვეთ წაეუკანათ. ეს ხანი გზი-დამ გამოჰპარდათ და საქართველოში მოსულიყო. ერეკლე იგი ისევ ერკენის ხანად დაადგინა, ამისგან მოხანძრუებულად ხარკის მოცემა იტვირთა. იგი ხარკს იხდიდა (80,000 მან.) თვით გიორგი მეფის გარდაცვალებამდე.

აღამაჰმადხანი შინაყებმა მოჰკლეს 1797 წ. მისი მოჭრილი თავი მოღალატეებმა წაიღეს ჭარს და იქ და-მარხეს*).

ერეკლეს გარდაცვალება (11 იან. 1798 წ.). დამარცხებით დანაღვლიანებული მეფე წყალმანკით დასნეულდა. 1797 წელს საქართველოში მძვინვარებდა დიდი ჭირი. ხალხი ჭირის შიშით მთიან ადგილებში იყო და-ნიზნული. თვით მეფეც თელავის სასახლეში იდგა. 11 იანვარს დილის 7 საათზე სული განუტევა ჰატარა კახ-მა, მეფე ერეკლემ. შეიქმნა დიდი გლოვა და ტირილი. მეფის დაკარგვას იგლოვდნენ ყველანი: ამერნი, იმერნი,

*) ეს ამბები მოთხრობილია თანახმად თეიმურაზ ბატონიშვილისა, ბუტკოვისა და თვით ერეკლე მეფის ბარათებისა. ერთ ამ ბარათთაგანში (ბარათი 1788 წ.) მეფე უბრძანებს თიანელთ (თუშ-ფშაგ-ხევსურთ) კომლზე თითო კაცი სალაშქროდ უნდა გამოიყვანოთო. „ასე რომ გამოხვალთო, სწერს ერეკლე, 40000 კაცი შეიყრებითო“. მეორე ბარათში (1795 წლ., იენისის 14) მეფე ერეკლე, რომელიც უკვე შესდგომია თადარიგს აღამაჰმად-ხანის დასახვედრად, სწერს, რომ „ხუთი-ექვსი ათასი მეომარი მზად მყავს, ჯერ მთის კაცნი და უცხო სქვეყნის ჯარები არ მოგვესლიანო. ქართლისა და კახეთის ჯარი არც მესამედი მოსულაო და არც იმერლები. ჩვენ ჯარს დღე-დღეობით მეომრები ემატებიანო“ („მომამბე“)

თუშ-ფშავ-ხეკსურნი. მისი გეამი ხის ორკეც გუბოში დაკრძალეს ჭ წასკენეს მცხეთას. ცხედრის გამოსვენებას თელავში შეკრებილი 20,000 მეომარი ზარბაზნისა ჭ თოფის სრულით მიეგება, სოლო თუშ-ფშავ-ხეკსურნი უსულო მეფეს შეჭლადებდნენ ტირილით; «აღსდგე, გმირთ-გმირო, ნუ გმინავს: მტერთა ისმიან ხმანია...»

მეფენი

ქართლ-კახეთისა გიორგი XII (1798—1800 წ.)
იმერეთისა სოლომონ II (1790—1810 წ.)

ერეკლე მეფე სამჯერ იყო შეუღლებული. მეორე ცოლისაგან მას მიეცა გიორგი, სოლო მესამე ცოლის დარეჟანისაგან: ლევანი, იულონი, ვასტანგი, ანტონი, მირიანი, ალექსანდრე, მარიამი, ქეთევანი, ანასტასია, ეკატერინე, თეკლე, ელენე და პირველის ცოლისაგან თამარ. ლევანი 1782 წელს აღესრულა. ანტონი (თეიმურაზ) მამა მისმა ქათალიკოსად დაადგინა (1788 წ.). იულონს ცოლად ჰყვანდა რევაზ ამილახვრის ასული სალომე; ვასტანგს დავით ანდრონიკაშვილის ასული მარიამ; მირიანი რუსეთს იყო წარგზავნილი და იქ მსახურობდა ღენერლის ჩინით; მარიამი მიეთხოვა თბილისის მოურავს ციციშვილს; ქეთევანი მუსრან-ბატონს; ანასტასია რევაზ ერისთავს; ეკატერინე გიორგი ჩოლა-

ყაშვილს; თეკლე ვახტანგ ორბელიანს; ელენე ზაქ. ანდრეონიკაშვილს; თამარ დაუ. ორბელიანს.

გიორგი ერეკლესძე ორჯულ იყო შეუღლებული. ანდრეონიკაშვილის ასულის ქეთევანისაგან ჰყვანდა შვილები: დავით, იოანე, ბაგრატ, თეიმურაზ, სოფიო, ნინო, რითსიმე, გაიანე, ბარბარე; გიორგი ციციშვილის ასულის მარიაშისაგან: მიხეილ, ჯიბრაილ, ილია, ოქროპირ, ერეკლე, თამარ, ანნა. დავითი ერეკლემ წარგზავნა რუსეთს სამხედრო საქმეების შესასწავლად. მას ებოძა ლენერალ-ლეიტენანტობა. სამშობლოში რომ დაბრუნდა, შეირთო ახამელიჭის ასული ელენე; იოანეს ცოლად ესვა წერეთლის ასული ქეთევან; ბაგრატს ჩოლანაშვილის ასული ეკატერინე; თეიმურაზს ამილახვრის ასული ელენე; სოფიო ცოლად ჰყვანდა ლუარს. თარხნიშვილს; ნინო გრიგოლ დადიანს; რითსიმე დ. ჩოლანაშვილს; ბარბარე ანდრეონიკაშვილს.

ბატონიშვილების სიმრავლემ ქსელივით გადააბა და გადასლართა საქართველოს დიდებულთა გვარეულობანი მეფის ოჯახთან. ესრეთი კავშირი საკეთილო იქმნებოდა ქვეყნის ერთობის სიმტკიცისათვის, თუ თვით მეფის ოჯახში ყოფილიყო ერთსულობა, სიყვარული და ერთობა. პირიქით, ერეკლეს ოჯახში სუფევდა ორი ბანაკი: დარეჯანისა და გიორგი ბატონიშვილისა. პირველ ბანაკს მხარს აძლევდნენ დარეჯან დედოფლის შვილები და მათნი მოყვარენი, ხოლო მეორეს გიორგის შვილები და მათნი მოყვარენი. პირველ ბანაკს ჰსურდა ერეკლეს სიკვდილის შემდეგ ძმებს ემეფნათ ჩამორიგებით (უფროს-უმცროსობის მიხედვისამებრ), ხოლო მეორეს სწადდა

საქართველოში დაცულიყო ძველი წესი მეძველდრობისა. სულთ-მოხრძავ ერეკლე მეფეს, სიკვდილის წინა დამეს, შეუხნდა დარეჯანი და გამოსტყუა სიტყვიერი ანდერძი „ჩამორიგებით მეფობისა“.

სახელგანმა და გმირმა მეფემ რომ სული განუტევა (11 იანვ. 1798 წ.), გიორგიმ თავისი თავი მეფედ გამოაცხადა. ჭიზიუელებმა ერთგულობა შეჭთვიცეს. ამ ამბავსე აირიგნენ მისნი ძმანი. იულონი ქართლს გამაგრდა. ვახტანგი არაგვის ხეობაში. ფარნაოზი სურამს. ალექსანდრე ყაზახ-ბორჩალოში. გიორგი მეფე ფიცხლავ მივიდა ყაზახ-ბორჩალოს. ალექსანდრე განიელტო დუშეთს. ყაზახ-ბორჩალომ გიორგი აღიარა მეფედ. აქედან მეფე წავიდა გორს და შემოიფიცა თავად-აზნაურნი და ხალხი. ამის შემდეგ გიორგი წავიდა თელავს, საცა ჯერ ისეკ ესკენა გვამი ერეკლესი; გიორგის მისვლამდის, დარეჯან დედოფალმა შეადგინა ქალაღდი იმის შესახებ, რომ ეკვლესიებში გიორგიზე უწინარეს მოსსენებულ ყოფილიყო სახელი დარეჯანისა. გიორგიმ თავმოყვარე დედოფალს მტკიცედ უთხრა: „მეფობაში წილს კერ დავიდებო“. ერეკლეს გვამი წასსკენეს მცხეთას. შემოკრებულ კახელებმა ერთხმად აღიარეს მეფედ გიორგი და შემოსძახეს: „იტოცხლენ, მეფეო გიორგი“.

ძმები მანც არ ნებდებოდნენ მას. ამიტომაც გიორგიმ მოაწერა ხელი ერეკლე მეფის ანდერძსე, რომლის ძალით გიორგი მეფის სიკვდილის შემდეგ მეფობა უნდა რგებოდა იულონს. ამ ამბავმა ცოტათი დააშოშმინა გამწვავებული მდგომარეობა ქვეყნისა. დარეჯანი შეურიგდა მეფეს, ძმებიც ჩაჩუმდნენ. მაგრამ ეს ჩაჩუმება დრო-

ებითი იყო. მალე დროში გაკრცულდა ხმა, რომ დიდძალი ჯარი სპარსთა საქართველოში მოდისო. გიორგი მეფე შეშინდა. მას იმედი არა ჰქონდა, რომ მტერს დასძლეკდა. ამიტომ განიზრახა ოსმალებს მიმხრობოდა. ასლან ორბელიანი წარგზავნა ახალციხეს შემწეობის სათხოვნელად. ფაშამ შეატყობინა ხონთქარს, რომელმაც დაიბარა ორბელიანი. ამასობაში რუსეთიდან დაბრუნდა გიორგის პირმშო შვილი დავით და მამას მოახსენა, იმპერატორი ჰვლევ დიდ წყალობას გპირდებაო. მეფეს გაუხარდა. სწრაფად წარგზავნა კაცი ახალციხეს და სტამბოლში წასასვლელად გამზადებული ორბელიანი უკანვე მოიხმო. ამის შემდეგ გარსევან ჭავჭავაძეს მეფემ რუსეთს გაატანა ბარათი და ითხოვა იმპერატორისაგან:

ა) რომ იგი დაემტკიცებინა საქართველოს მეფედ, ბ) მისთვის მიერეკელობა გაეწია, გ) მემკვიდრედ დაემტკიცებინა დავითი, დ) დაერწმუნებინა მეფე ალექსიით, რომ მისნი შთამომავალნი საუკუნოდ იმეუბენ საქართველოში. იმპერატორმა ყოველივე შეუსმინა და ნათხოვნი დაუმტკიცა და ამასთანავე საქართველოში წარმოგზავნა დენერალი ლაზარევი ერთის პოლკით და მინისტრად, მეფის კარზე სამყოფად, გოვალენსკი (26 ნოემბ. 1799 წ.).

ამ ამბავმა დიდი შოგთი ასტეხა ძმთა შორის. იგინი გადაცვივდნენ ზოგი იმერეთს, ზოგი ახალციხეს, ზოგი სპარსეთს ანუ დაღისტანს და ითხოვეს შემწეობა გიორგის დასამხობად. ბატონიშვილების მომხრე იყო დარეჯან დედოფალი, რისგამო მეფემ მას ჩამოართო საუფლისწულო მამულები და სარჩენად დაუნიშნა ყოველწლივ 822 მან. ალექსანდრე წამოუძღვა ომარხანს და

მოადგას საგარეჯოს ლეკის 20000 მეომრით. გიორგი მეფის ძენი იოანე და ბაგრატ 10000 ქართველი მეომრით და რუსის ჯარით შეებნენ ომარხანს ივრის ნაპირზე ნიახურას და დაამარცხეს. ომარხანი გაიქცა ჭარს და იქვე მოკვდა. ალექსანდრე ივლიტო სპარსეთს. (17 ნოემბ. 1800 წ.).

17 ნოემბ. 1800 წ. მეფისაგან წარგზავნილ ელჩებმა—გარსეკ. ჭავჭავაძემ, გიორგი ავალიშვილმა და ელიაზარ ფალავანდიშვილმა რუსეთის სამინისტროში შეიტანეს შემდეგი თხოვნა: ა) მეფე გიორგის, მის ხელისუფალთ, სამღვდელთა და ხალხს ჭსურთ ჭკეშქვრდომობა რუსეთის იმპერატორისა, ბ) მეფე ითხოვს, რომ იგიცა და მისნი შემკვიდრებიც დაშთნენ მეფის სახელწოდებით და ჭჭონდესთ უპირატესობა საქართველოს სამეფო გამგეობაში იმ კანონების მიხედვით, რა კანონებსაც მოსცემს იმპერატორი; გ) მეფეს დაენიშნოს ჯამაგირი და მიეცეს სოფლები რუსეთში, ხოლო საქართველოს შემოსავალი გადავიდეს იმპერატორის განკარგულებაში; დ) მოიჭრას ფული ზედ-წარწერით ერთ მხარეზედ იმპერატორის სახელისა და მეორეზე საქართველოს დერბისა; ე) მეფის ჭკეშქვრდომნი ყოვლის მხრივ გათანასწორობულ იქმნენ რუსებთან, ვ) საქართველოში შემოვიდეს რუსის ჯარი, ქართველთა მილიციონერებს ნება ჭჭონდესთ იმსახურონ თავიანთ საეროვნო ტანთ-საცმელთვე, განჯისა და ერკინის ხანები ძველებურადვე მეფის დამოკიდებულებაში დაშთნენ.— ყველა მუხლები ამ თხოვნისა უმაღლესად დამტ-

გიტყბულ იქმნა იმპერატორის პავლეს-მიერ 19 ნოემბერს 1800 წელს *).

ვიდრე რუსეთიდან დაბრუნდებოდნენ ავალიშვილი და ფალავანდიშვილი, გიორგი მეფე უკვე აღესრულა (22 დეკ. 1800 წ.). ავალიშვილმა და მისმა ამხანაგმა რომ მოაწიეს თბილისს, გიორგისძეს დაკითხა სიტყვიერად გადასცეს, რომ მან, კითარცა შემკვიდრემ, იტვირთას გამგეობა სამეფოსი ლაზარეუთან ერთად (ბუტკ. ტ. III, გვ. 331). დაკითხვ შუედგა სამეფო საქმეების გამგეობას, მაგრამ ლაზარეუს ბრძანება მოსვლოდა, დაკითხვის ნება არ მიეცა არა რისამე განკარგულების მოსახდენად საქართველოში (იგივე ტ. III, გვ. 332).

18 იან. 1801 წ. პეტერბურღში გამოცხადებულ იქმნა უმაღლესი მანიფესტი საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ. იგივე მანიფესტი თბილისში გამოცხადეს 16-სა და 17 თებერვალს ქართველთა და სომეხთ კეკლესიებში. 19 თებერვალს რუსეთს წარგზავნეს გიორგი მეფის ძენი იოანე, ბაგრატ, მიხეილ და განსვენებული მეფის სიმამრი სარდალი გიორგი ციციშვილი. 20 თებერვალს მცხეთაში დამარსეს გიორგი მეფე. საქართველოს მართებულ კნორინგმა გააუქმა დაკითხისმიერ მოხდენილნი განკარგულებანი და დააწესეს (1801 წ. 8 მაისს) დროებითი მმართველობა — უმაღლესი თბილისში ღ დამოკიდებულნი — გორსა ღ თელავში. უმაღლეს მმართველობის თავმჯდომარედ დანიშნა ლაზარევი. ქართველ

*) იხ. ბუტკოვი (ტ. II, გვ. 461 — 462).

ბატონიშვილებს ამ მმართველობაში აწაკითარი მონაწილეობა არ მიეცათ. (ბუტ. III, გვ. 338).

12 მარტს 1801 წ. აღესრულა იმპერატორი პავლე და ტახტზე აღვიდა იმპერატორი ალექსანდრე I. ამ ხელმწიფეს საქართველოს რუსეთთან შეერთება არ ჰსურდა და ამიტომაც სასულმწიფო საბჭოს შეეკითხა: „საქართველოს რუსეთის იმპერატორის ქვეშევრდომად მიღება უსამართლობა ხომ არ იქმნება“. სასულმწიფო საბჭომ განიხილა ყოველივე დაწერილებით და იმპერატორს მოასსენა საქართველოს შემოერთება სასარგებლო იქმნება თვით ქართველებისთვისაც. ამის შემდეგ იმპერ. ალექსანდრემაც გამოსცა მანიფესტი (12 ენკ. 1801 წ.) და დაამტკიცა საქართველოს შეერთება რუსეთთან. ეს მანიფესტი გამოცხადებულ იქმნა თბილისში 12 აპრ. 1802 წელს.

—

იმერეთი. ამერეთს რომ იბრძოდნენ ბატონიშვილები, იმერეთშიაც იმ დროს ჩხუბობდნენ მეფე სოლომონი და დადიანი გრიგოლ. მათი ჩხუბის მიზეზი ის იყო, რომ მეფეს ჰსურდა დადიანის მძლავრობა აეღამა და ლეჩხუმ-ოდში თვითონ დაეჭირა. მეფე კარგად ჰსედავდა, რომ ქვეყნის სახსნელად ერთადერთი და გზა დარჩენილ იყო — შეერთება ყველა სამთავროებისა. რაჭა, შორაპანი და დანარჩენი იმერეთი უკვე შემოემტკიცებინა მეფეს. გურიაში მთავრობდა მის-მიერ დადგენილი გურიელი. ამ გვარადვე საჭირო იყო მეფეს დამორჩილებოდა დადიანიც, რათა საერთო ძალით მოეგერებინათ მრავალნი მტერნი. სოლო მძლავრი დადიანი გრიგოლ

სიტუაიერად მეგობრობდა მეუფეს, საქმით კი ჩუმად მეუფის საწინააღმდეგო კვერს ჭკვერავდა. ამ მებატონეს ფიქრდაც არ მოსდიოდა, რომ მტერნი „მრავალ იყვნენ“ და ესლას საჭირო იყო პირმტკიცეობა და მორიგება. მორჩილებისა და მორიგების მაგიერ გრიგოლი შევიდა ლეჩხუმში, მოჰკლას ამ კანჭულის პატრონი ჭაიხოსრო გულოვანი და ლეჩხუმი შეუერთა ოდიშს (1799 წ.). მეფემ შემოიკრიბა ჯარი, შევიდა ოდიშში, გრიგოლი განაძევა და დადიანად დასვა მასი ძმა მანუჩარი. გრიგოლ გაიქცა ლეჩხუმს და გამაგრდა მურს. მეფე და მანუჩარი მივიდნენ ლეჩხუმს. გრიგოლი შემოკვედრა მეუფეს: ჩემს ძმას ნუ მიემხრობი და ლეჩხუმი ჭყვიშის ციხითურთ შენი იყოსო. მეფე რაჟას გადავიდა. ძმები შერიგდნენ. გრიგოლმა დაპირებული არ აღუსრულა სოლომონს. მეფე მოვიდა, ჭყვიში აიღო და დაეხანაკა ლაილას. გრიგოლი თავის ჯარით დადგა ურხელოს. შეიბნენ ძმანი ესე ადგილსა „უსახელოს სახელოვანად მბრძოლნი“. გრიგოლი დამარცხდა და მურს გაიქცა. მეფე შემოერთდა დეხვირის ციხეს, რომელიც გამაგრებინა ყრუაშვილს. ეს ციხეც დაანგრია სოლომონმა და დაიპყრო მთელი ლეჩხუმი. გრიგოლი ოდიშს გაიქცა. მეუფემაც ლეჩხუმის გამგებლად დაადგინა გულოვანი ჭაიხოსროსძე და ქუთაისს დაბრუნდა.

გრიგოლმა იცოდა, რომ მეუფეს კვლარ გაუმაგრდებოდა. ამიტომ შემწეობა ითხოვა აფხაზეთის მთავრის ქვლამიშვილისაგან. ამან მძევლად მოსთხოვა შვილი ღ ფუელი. გრიგოლმა წარგზავნა მცირე-წლოვანი მძევლიდრე თვისი ლოვანი ზ თეთრიც მთავრს. ქვლამიშვილი დიდი ჯარით მოვიდა

და დადგა აბუდათს. მეფე დაებანაკა ივანდიდს. ქელიშ-ბეგმა ვერ გაბედა შებმა და უკანვე დაბრუნდა. მეფემ და-იჭირა ოდიში. გრიგოლი წავიდა გორდს და იქიდგან წარგზავნა თბილისს საქართველოს მმართველ ციციანოვ-თან ელჩი და მოახსენა: თუ რუსეთის იმპერატორის ქვე-შეკრდომობასა და მფარველობაში არ მიმიღებთ და არ შემეწეკით, ხონთქარს კეეობიო“. ციციანოვმა შეუთვა-ლა: „შენი სახელა კაცები გამომიგზავნეო“. გრიგოლმა გამოგზავნა მღვდ. სვიმონ სასთიანი და გიორგი გუგუ-ნკა. ციციანოვის-მიერ წარგზავნილი მანოკი დადიანმა მიიღო დიდის სიხარულით, შემოიკრიბა სამეგრელოს დიდებულნი და 4 დეკ. 1803 წელს მიიღო ფიცი იმ-პერატორის ქვეშეკრდომობისა. მანოკმა გრიგოლს მიაჩთვა ორდენი ალექსანდრე ნეკელისა.

ამის შემდეგ რუსის ჯარი ჩადგა ხობს, ოდიშს და ლეჩხუმს. მალე გრიგოლი მოკვდა (24 ოქტ. 1804 წ.). ეჭმი ნიკოლოზ გრიგოლის მოწამლვას აბრალებდა მი-სივე მეუღლეს ნინოს...

დადიანობა იმპერატორმა უბოძა გრიგოლისძე ლე-კანს, რომელიც მძევლად ჰყვანდა ქელიშ-ბეგს. რუსის მთავრობამ ქელიშს მოსთხოვა ლეკანი. მან უარი შემო-უთვალა. დიდძალი ჯარი რუსისა შევიდა აფხაზეთში და გამოიყვანა ლეკანი. 10 ივნისს 1805 წელს ლეკანს ებოძა სელმწიფის დრამტა, რომლის ძალით მთავრის და-ვაჟვაცებამდის სამეგრელოს მმართველად დაინიშნა მისი დედა ნინო, ასული ქართლ-კახეთის მეფის გიორგი XII-ისა. დადიანები სამეგრელოში მთავრობდნენ 1867 წლამ-დე. ხოლო ამ წელიწადს 4 იანვარს ნიკოლოზ დადიანმა

თვისნი მთელბელობითნი უფლებანი სამეგრელოს სამთავროსა რუსეთის ხელმწიფეს დაუთმო 1,000,00 მანათად.

12 აპრ. 1802 წელს თბილისში რომ გამოაცხადეს მანიფესტი შესახებ საქართველოს რუსეთთან შეერთებისა, ამან მალე დიდი მითქმა-მოთქმა დაჰბადა. ამ მითქმა-მოთქმათა მოთავედ აჭაური მმართველი გნორინგი სთვლიდა გარს. ჭავჭავაძეს. ამ გარსეუანს ჰეტერბურდიდგან მოეწერა წერილები თავად-აზნაურობისა და ხალხისათვის და ერჩია მათთვის შეედგინათ ქალაქი და მოესხნებინათ იმპერატორისათვის, რომ მათ არასდროს უარი არ უყვიათ მეფობა ბატონიონებისა და ეთხონათ მეფე (ბუტკ. ტ. III, გვ. 347).

ჭავჭავაძის ამ გეგმა რჩევამ იმედი აღუფრთოვანა ბატონიშვილებს და თავადებს. კასეთში და ზოგიერთგან ქართლშიაც მეფედ გამოაცხადეს იულონი. ყაენმაც სოლომონ მეფეს მისწერა მოხმარებოდა იულონი მეფეს. რუსის ვარი წავიდა სიღნაღს და დაამშვიდა განდგომილები (1802 წ.). იმავე დროს ტურქოვი შეეიდა არაგვის სეობაში და დაატევეკა ვასტანგ ბატონიშვილი. სიმონოვიჩი მივიდა სურამს, იულონი და ფარნაოზი გადავიდნენ იმერეთს.

სოლომონ მეფის მდგომარეობა გასაჭირი შეიქმნა. სამეგრელოს მხრივ და ქართლის მხრივ მას დაუმეზობლდნენ რუსნი. თბილისის მმართველებისათვის საჭირო შეიქმნა პირდაპირი გზა ქართლიდამ სამეგრელოში გადასასვლელად. ეს გზა ეჭირა დამოუკიდებელ სამეფოს სოლომონისას. ყოველივე ეს და აგრეთვე ის

გარემოებაც, რომ სოლომონი ბინას აძლევდა იულონსა და ფარნაოზს, მთავარ-მმართველს ციციანოვს იძულებულ ჰყოფს მიწერ-მოწერა გამართოს სოლომონთან.

მეფეს სთხოვეს გამოაძეოს იულონი და ფარნაოზი და ამას გარდა მოსცეს აგრეთვე იმერეთში დამწყდული კოსტანტინე, ძე მეფის დაკით II-ისა. სოლომონი ორთავე თხოვნას უარ-ჰყოფს. მაგრამ მცირე ხნის შემდეგ იგი იძულებული ჰხდება დააკმაყოფილოს ციციანოვის თხოვნა. სოლომონი თბილისს გზავნის ლიონიძეს და ითხოვს იმპერატორის მთავრეკლობას იმ ჰირობით, რომ იგი შთაძომავლობითურთ დამტკიცებულ იქმნეს იმერეთის მეფედ, თუ შვილი არ მიეცა, შემკვიდრედ დაენიშნოს ზემოაღნიშნულ კოსტანტინე. ამგვარ თხოვნით ლიონიძე მიდის პეტერბურღს (5 აგვ. 1803 წ.), სადა მეფის თხოვნა შეწყნარებულ არ იქმნა, რადგან, ლიონიძე რომ რუსეთს წავიდა, სოლომონმა მეორე ელჩი სტამბოლს გაგზავნა და ხოთქრისაგან ითხოვა მთავრეკლობა ღ შემწეობა. ლიონიძე უკანვე დაბრუნდა (1803 წ.).

სოლომონის მდგომარეობა გამწვანდა. მან მოიწადინა პირისპირ მოლაპარაკება ციციანოვთან. მეფე იდგა კახანს. ციციანოვი სურამიდან ჯარით გადავიდა იმერეთს. მეფემ გამოკლო ჩხარის ციხე, ლელოკანი და ელაზნაურის მინდორზე ინახულა ციციანოვი (19 აპრ. 1804 წელს). ამათ მოლაპარაკებიდან არა გამოვიდა-რა. მეფე ითხოვდა ლეჩხუმი იმერეთის სამეფოს მიათვალებო. ციციანოვი ამას უარ-ჰყოფდა, რადგან ლეჩხუმი უკვე სამეგრელოს სამთავროზედ მიეთავალათ. სოლომონი გაშორდა ციციანოვს. ამან ჯარები დასძირა და იწყო იმერ-

ლების დაფიცება იმპერატორის ქვეშევრდომად. სოლომონი კვლავ გამოეცხადა ციციანოვს (25 აპრ.) და რუსეთის ხელმწიფეს შეჭტიყა „საუგუნო ყმობა და ქვეშევრდომობა“ იმ პირობით, რომ იგი და მისი შთამომავალნი მარადის დაშთნენ მეფედ იმერეთისა. იმერეთის რუსეთთან შეერთება უმადლესად დამტკიცებულ იქმნა 4 ივლისს 1804 წ. ლიტვინოვი რუსის ჯარით ჩადგა ქუთაისს. სოლომონ მეფე დადგა ვარდციხეს.

მაგრამ ვარდციხეს დიდხანს აღარ დარჩა სოლომონი, იგი იღუპილად სტდილობდა ოსმალნი შემოეყვანა და გაუკენა რუსნი. ეს გაუგეს მას. რუს-მეგრულ-გურულთა ჯარები მიესივნენ მეფეს. იგი გამაგრდა ხანის წყლის ხეობაში. საჭმე რომ გასჭირდა. სოლომონი გამოეცხადა რუსებს და თავისი სიძარტლე გამოუცხადა მათ. მეფე გამოგზავნეს თბილისს (1810 წ. აპრ.) და დაამწყვდიეს სუმბათაშვილის სახლში. 10 მაისს იგი გაიპარა და 13-ს მივიდა ასალქალაქის სოფელ კოტელიას, საცა იყო აღექვანდრე ერეკლესძე. სოლომონთან ერთად გაიპარნენ აგრეთვე ქაისოსრო, როსტომ და სვიმონ წერეთლები, დავით ერისთავი და სხვანი, სულ 23 კაცი. კოტელიიდან იგინი მივიდნენ ასალციხეს და ოსმალთა ჯარით გადავიდნენ იმერეთში, მაგრამ ვერას გახდნენ. მრავალგან და მრავალჯერ დამარცხებული სოლომონ მეფე ბოლოს წაჰიდა ტრანზიზუნტს და იქ აღესრულა (1815 წელს). იგი იქვე დამარხეს ბერძნების ეკლესიის ეზოში.

გურია. 1810 წელს სოლომონ მეფე რომ თბილისს გამოისტუმრეს, იმერეთი დაიჭირა რუსთა მსუდრობამ.

მამია გურიელს იმის მეტი გზა აღარ დარჩენოდა, რომ იმპერატორის ქვეშევრდომობა მიეღო. 8 აპრ. 1811 წელს იგი დამკვიტებულ იქმნა გურიის მთავრად. მამიამ ოზურგეთში გახსნა სკოლა, გამართა «მარინობა» (იარ-მუკა), მოიწვია მეძუსიკენი, მსახიობნი და სხ. გურიის ერის ყოფა-მდგომარეობა წარმატების გზას დაადგა. 1826 წ. 21 ნოემბერს გარდაიცვალა მამია, რომელსაც დარჩა მცირეწლოვანი მემკვიდრე დავითი. გურიის გამგეობა გადაეცა „ჩჩეკას“, რომლის თავმჯდომარედ დანიშნულ იქმნა მამიას მეუღლე სოფიო. „ჩჩეკაში“ ერივნენ ისეთი კაცები, რომლებიც მოწინააღმდეგენი იყვნენ სოფიოს ოჯახისა. 1828 წელს სოფიო მიემხრო ოსმალებს და გაიქცა ტრანზიზუნტს, საცა წაიყვანა თავისი შვილები: 8 წლის დავითი და 14 წლის ეკატერინე. სოფიოს ხელმძღვანელი იყო დავით მაჭუტაძე. მისი გაქცევი-დამ არა გამოვიდა—რამ იმის მეტი, რომ სოფიომ საუკუნოდ დაჰკარგა „გურიელობა“. სოფიო იქვე ოსმალეთში გარდაიცვალა (7 სექტ. 1829 წ.). მისი მცირეწლოვანი ობლები სტამბოლს დაბინავდნენ (1831 წ. იანვ.). მალე ეკატერინეს სილამაზე გაითქვა სტამბოლში. ხონთქარმა მოისურვა იგი ცოლად შეერთო. მაგრამ ეკატერინემ უარი შეუთვალა. 15 სექტ. 1833 წ. ბატონიშვილები დაბრუნდნენ გურიაში. დავითი წაიყვანეს პეტერბურღს და მიაბარეს „პაყების“ კოლეჯში. იგი მოკლეულ იქმნა დაღისტნის ომში. ეკატერინე მისთვის ღვაკლს ჩიჩუას (1834 წ.). ქმარი რომ მოუკვდა, ეკატერინე პეტერბურღს გადასახლდა (1844 წ.) და იქვე აღესრულა.

აფხაზეთი. რუსთა იმერეთში დამკვიდრების დროს

აფხაზეთის მთავრად იყო ქელაიშ ბეგ შარვაშიძე, კაცი
ახლანა, ძლიერი და მდიდარი. მას უღალატა შვილმა
ასლან-ბეგმა და აუფს ციხეში მოჭკლავ, აფხაზეთი კი თვი-
თონ დაიჭირა. ასლანბეგს ჭყვანდა ძმა საფარ ბეგ, სიძე
დადიანისა. იგი მოვიდა ლეკან დადიანთან და ითხოვა
შემწყობა. რუს-მეგრეთა ლაშქარმა დაამხო მამის მკვლე-
ლი და აფხაზეთი დაუმორჩილა საფარბეგს, რომელიც
რუსთა მთავრელობაში შევიდა (1808 წ.). საფარბეგი
მოკვდა 1821 წ. და მის მაგიერად მთავრად დაჯდა
მისი შვილი დიმიტრი, აღზრდილი პეტერბურღში. ეს
დიმიტრიც მოკვდა 1824 წ. უმემკვიდრედ. გამთავრდა
მისი ძმა მიხეილი, ლენერალ-ადიუტანტი. მალე მიხეილი
განუდგა რუსებს. აფხაზეთში დიდი აჯანყება მოხდა.
რუსებმა შეიპყრეს მიხეილი და კარონეჟში დაახინავეს.
იგი იქვე მოკვდა 1866 წ. გვამი მისი მოასვენეს აფხა-
ზეთს. ამ დროს აფხაზნი კიდევ აჯანყდნენ და დახო-
ცეს იქაური უფროსები. მაგრამ მალე იგინი დააწყინარეს.
მრავალი აფხაზი ოსმალეთში გადასახლდა.

სვანეთი სამ ნაწილად იყოფებოდა: საბატონოდ
ანუ სადადეშქელაიანოდ, სადადიანოდ და თავისუფალ სვა-
ნეთად. ყველა ამ ნაწილებში 15,000-მდე მკვიდრია. წი-
ნად სვანეთს განაგებდა ერისთავი. საქართველოს განა-
წილების შემდეგ სვანეთის ერთი ნაწილი (ცხენის წყლის
სეობა) დაიხემა დადიანმა, ენგურის სეობის ქვემო ნაწი-
ლი დაიპყრეს დადიშქელაიანებმა, ხოლო იმავე სეობის ზემო
ნაწილი თავისუფლად ზ დაძოგუაიდებლად დაშთა. ზეპირ-
გადმოცემით დადიშქელაიანები არიან ნათესავნი დადისტ-
ნის შამსლებისა. იგინი მე-XV საუკუნეში დამკვიდრდ-

ნენ სვანეთში და ბრძოლა აუტუხეს აჭარ მლიერ გვარს
 რიჩქიანებისას. იმამ დადიშქელიანმა სიკვდილის წინად თა-
 ვის შვილებს უანდერძა: «რიჩქიანები გასწევიტეთ ჭ მათი და-
 დუბის ამბავი საილაკში ჩამომძახეთო. მაშინ მე სისა-
 რულისაგან გავცოცხლდებიო. მე XVIII ს. ნახეკარს სა-
 ბატონო სვანეთს განაგებდა ოთარ დიდი დადიშქელიანი.
 ამ ოთარის შვილებსა და მათ ბიძას თენგიზს შორის
 მოჰხდა დიდი შეფთი. თენგიზის შვილი ბაბა ციოსი
 მწვავედ გადაეკიდა თავის ნაოესაკებს. ბაბა-ციოსის შვი-
 ლებმა მე XIX საუკ. დამდეგს დადიშქელიანები განაძევეს
 სვანეთიდან. მალე მათ შორისაც უოანხმოება მოჰხდა.
 თათარხანმა დაიპყრო ეცერი, ბეჩო, ლეჩქინი და შეეცა-
 და დაეჭირა ჩუბისევიც, რომელიც ეკუთვნოდა მის ძმის-
 წულს ციოსს. ამ ციოსს შეეშინდა და 1833 წ. რუსე-
 თის მოვარელობა ითხოვა. იგი დაამტკიცეს ჩუბისევის
 მთავრად. მას მიჰბაძა თათარხანმაც. იგიც დაამტკიცეს
 მთავრად ეცერისა, ბეჩოსი და ლეჩქინისა. ამასთანავე
 ორთავენი მოინათლნენ. ციოსს დაერქვა მისეილი და
 თათარხანს ნიკოლოზი. ციოსი მოკვდა 1841 წ. მას
 დარჩნენ ძენი: კოსტანტინე, ალექსანდრე, ისლამი, თენ-
 გიზი და ციოსი. თათარხანი ალესრულა 1851 წ. ჭ დას-
 ტოვა შვილები ჯანსუსა და ოთარი. მალე მათ შორის
 სისსლი ჩამოკარდა. ამის მიზეზად შეიქმნა ის გარემოე-
 ბა, რომ 1843 წ. თათარხანს დაეწვა დიდუდა ციოსის
 (მისეილის) შვილებისა გმოსო. ასლა ციოსის. შვილებმა
 თენგიზმა და ისლამმა მოჰკლეს თათარხანის შვილი ჯან-
 სუსი (1855 წ.). ჯანსუსის შვილები გაიქცნენ სამეგრე-
 ლოს და კოსტანტინემ დაიპყრო ეცერი (1855 წ.). ამავე

კოსტანტინემ 1857 წლამდე დაიწყო მთელი საბატონო სკანეთი და აგრეთვე შემოიერთა თავისუფალ სკანეთის რიი სარტყადობა. რუსის მთავრობამ შეარტყა დადიშ-ქელიანნი მისედევისამებრ 1833 წლის ღრამატისა. ამ სარტყ-მის განსათარებლად კოსტანტინე ქუთაისს ჩავიდა. ქუთაისის გუბერნატორ გავარინმა მას გამორუცხადა დროებით თბილისში უნდა წახვიდეო. კოსტანტინე გავარინდა და სასიკვდილოდ დასტრა გავარინი, თავი გადუჩება მის მოხელეს ილინს, აგრეთვე მოტყლა აფიცერი არდიშვილი (1858 წ.). კოსტანტინე ჩამოარჩევს.

ბატონიშვილები და დედოფალი. 4 სექტ. 1802 წელს საქარათველს მმართველად დაინიშნა ჰავლე ციცინოვი, რომელიც იყო შვილი კასტანგ მეფესთან ერთად რუსეთში გადასახლებულ დიმიტრი ციცინოვილისა. ეს დიმიტრი იყო ერთი თანა-მოღვაწეთაგანი მოსკოვში დასახლებულ ბაქარ მეფისა. ჰ. ციცინოვი საქარათველში რომ მოვიდა, იმპერატორს მოახსენა: საქარათველს დასაწყნარებლად საჭირთა მეფის გვარუფლობის წარმომადგენელი რუსეთში გადასახლებულ იქმნენო. ამის ნება-რთვა რომ მიიღო, დედოფლებს და ბატონიშვილებს სთხოვა წასულ იყვნენ რუსეთს. ზოგმა შეიწყნარა მისი თხოვნა და ზოგმა არა. გადასახლების დიდი მოწინააღმდეგე იყო ერეკლე მეფის მეუღლე დარეჯან დედოფალი, გიორგი მეფის ქვრივი მარიამ, ერეკლეს ძენი და იულონისძე ლევან. მრავალის მეცადინეობის შემდეგ ყველანი გარდასახლებულ იქმნენ, გარდა ალექსანდრე ერეკლეს ძისა და ლევან იულონისძისა.

1805 წ. 25 აპრ. ლევანი და ალექსანდრე ერეკ-

ნის სახანოში მეცადინეობდნენ შუკრითა და საქართველოში შემოსულიყენენ. 1806 წელს ალექსანდრემ ოსეთში გამოგზავნა ლეკანი და ააჯანყა ოსნი. 1807 წელს ალექსანდრე ოსმალის ჯარით შეება რუსებს, მაგრამ დამარცხდა. ლეკანის შესაპყრობად მთავრობამ ბეერი ღონე იმძარა, მაგრამ იგი ვერ დაიჭირა. ხან ერთ ღელეში ალექსანდრე ოსებს, ხან მეორე-მესამეში. მას გაუგზავნეს წერილი მისის მამისა, რომელიც სთხოვდა დანებდი მთავრობას და ჩემთან რუსეთში გადმოსასლდიო. მაგრამ მან არ შეიწყნარა ესრეთი თხოვნა. ლეკანს ხელასლა გაუგზავნეს მოწოდების წერილი, რომელიც მისოსტ ჩალიკაშვილმა გაატანა ქოჩიშვილს ლეკანისთვის გადასაცემად. ბატონიშვილმა ამ წერილის პასუხად მისოსტს მოსწერა: „ამ ქოჩიშვილმა შენი გამოგზავნილი წერილი მომიტანა. და შენც შეგარცხვინა და იმ წიგნის მომწერიც“. ბოლოს გამოაცხადეს 500 მან. ჯილდო იმისთვის, ვინც ან ცოცხალს შეიპყრობდა და ან წარმოადგენდა მის თაგს. ლეკანი მოკლულ იქმნა გოგის-ციხის სეობაში (1811 წ.) გუბი მისი დასაფლავეს ყინციხის მონასტერში. — ალექსანდრემ 1811 წელს ააჯანყა კასეთი, რომელსაც ამ აჯანყებით დიდი ზარალი მიეცა. ბოლოს იგი მოკვდა თეირანში (1844 წ.). მას დარჩა მეუღლე მარიაში და ძე ერკელე, რომელიც ერკენიდან პეტერბურღს წაიყვანეს. ეს ერკელე აღესრულა თბილისში (1882 წ. 27 აპრ.).

დედოფალი მარიაში. 18 აპრ. 1803 წ. რუსის მთავრობამ შეიტყო, რომ დედოფალი მარიაში აზიურებს თბილისიდგან გაქცევასო. ციციანოვმა ღენერალ ლაზარკეს უბრძანა დედოფლის შეპყრობა და რუსეთში გადა-

სახლებს. 19 აპრილს, დილის ექვს საათზე, ლაზარეკმა ჯარი შემოარტყა დედოფლის სასახლეს. ყარაულები გარეთ დააყენა და თვითონ რამდენიმე აფიცრით დედოფლის საწოლ ოთახში შევიდა. დედოფალმა მრისხანედ მოახსენა, საქართველოს თავს არ დაკანებებო. ლაზარეკი გარეთ გავიდა განკარგულების მოსახდენად. მერე ისევ შეიბინა ოთახში და დედოფალთან მავიდა. მარიამმა უცბად ამოაძრო საბან ქვეშ დამალული ხანჯალი და დენკრალს ღონიერად ჩასცა მარცხენა გვირდში. ლაზარეკი იქვე დაეცა უსულოდ. დედოფალი წაიყვანეს რუსეთს და ბელგოროდის მონასტერში დაამწყვდიეს. იგი რუსეთშივე აღესრულა. გვამი მისი საქართველოში მოასვენეს და დიდის დიდებით დაკრძალეს მცხეთის ტაძარში (1851 წელს 30 მარტს).

დედოფალი დარეჯან თბილისში სცხოვრობდა. მას დიდი მიწერ-მოწერა ჰქონდა გაქცეულ ბატონიშვილებთან. ციციანოვმა ეს კარგად იცოდა და ქალაქიდგან გასვლის ნებას არ აძლევდა. მაგრამ ბოლოს დარეჯანმა თავი მოიკადმყოფა ჭ ციციანოვს სთხოვა მუხრანში წასვლის ნება მომეცით. მუხრანში მყოფობის დროსაც ეს დედოფალი წინამძღვრობდა განდგომილებს. ამიტომ იგი გადაასახლეს რუსეთს, საცა აღესრულა 8 ნოემბ. 1807 წელს. ამ დედოფლის ამაღლის ერთი წევრთაგანი—გაბრ. ჭილაძე ჰეტეროზულიდგან სწერს თბილისის ექიმს თათულას. * :—უფალმა „მიგვიღო უკანასკნელი, უცხოებასა ამას შინა, ნუგეში ჭ მოგვაკლო ჩვენ საზოგადოსა დე-

*) წერა-კ. „ისტორიათა მასალა“ №427.

დასა და მფარველს ჩვენსა საქართველოს დედოფალს დაქვას, ესე კითარის ღვთაებრ მოწყალესა გვამსა, რომელიცა არა მხოლოდ ჩვენსედა, არამედ ყოველთა იწოდებოდა და უბედურებოთა ბნელ მოკრძედილთა ზედა მოჭყენდა სხივთა ღმობიერთა და ხელის ახურობასა მოწადეობდა... აკათ გახდა და 8 ნოემბერს მიიცვალა. ოჲ, არა საცოდაობა იყო იმისის შვილებისა და აჟ მყოფ ქართველთა — მამრთა და მდედრთა! ბატონიშვილები და ბატონის რძალი ქეთევან და სხვანი ქართველნი ყველანი სრულებით იჟ ვახლდით. თქვენ წარმოიდგინეთ, არა უამო შეუდგებოდით იმის შვილებსა: ყოველი ჭირი გაუასლდათ. ძველმა და ახალმა იმათის მწუსარების ცეცხლმა აღგზნება დაიწყო და ჩვენც იმათის სიბრალულის ცეცხლით ვიწოდით. ...ნეკის მონასტერში დიდის დიდებით დაკანაფლავეთ. გასკენებს დაესწრო თვით იმპერატორი და დიდი ჯარი....“

ანტონი II, ქათალიკოზი. ანტონი ერეკლესძესაც სწამებდნენ განდგომილ ბატონიშვილების მომხრობას. მისი დიდი ძეგრი იყო არსენი თბილელ მიტროპოლიტი. ანტონი გადაასახლეს რუსეთს (1811 წელს), საცა დაენიშნა ჯამაგირად 54,000 მან. იგი გარდაიცვალა 1827 წელს 21 დეკ. ნიუნი-გოროდში და დასაფლავებულ იქმნა სკობია-შენსკის სობორში, საიდანაც მისი ნაშთი გადაიტანეს ფერისცვალების საკათედრო ტაძარში, და დაკრძალეს (19 სექტ. 1841 წ.).

მწერალნი, ისტორიკოსნი, პოეტნი და მქადაგებელნი. წარსულ საუკუნის მიწურულსა და მიმავალ საუკუნის დასაწყის კალმის კაცნი ფრად ბევრნი იყვნენ.

მათნი ხელმძღვანელები და მფარველები იყვნენ თვით ამერიკითა მეფენი, რომელთაც დააარსეს სტამბები თბილისს, ქუთაისს, საჩხერეს, წესს და სხ. ამ დროის მწერალნი იკვლევდნენ არქეოლოგიას, ისტორიას; იძიებდნენ ქართულ ენის გრამატიკას; აღწერდნენ ერის შინაურ ცხოვრებას; აღგენდნენ სახელმძღვანელოებს საეჭიმოს (კარაზადინი), სამხედროს; უცხო ენებიდგან სთარგმნიდნენ სსკა და სსკა წიგნებს—სეროლოტეს, პლუტარხს, ილიადას და სხ. ასე რომ მწერლობა ამ დროს მეტად გაცხოვრებულიყო.

ამ მოღვაწეთაგან უფრო შესანიშნავნი არიან: გიორგი მეფის მეძვედრე დაფითი (აღესრულა პეტერბურღს 13 მაისს 1819 წ.), რომელმაც დაგვიტოვა რამდენიმე თხზულება და მათ შორის „საქართველოს ისტორია“. თეიმურაზ ბატონიშვილი (†25 ოკტ. 1846 წ.) დიდად განათლებული კაცი იყო. იგი ამოწიულ იქმნა სამეცნიერო აკადემიის წევრად. მან დაგვიტოვა: „საქართველოს ისტორია“ ძველი დროისა, „დავით ბატონიშვილის ომები“, „თბილისის აღება აღამაჰმადსანისაგან“; მცოდნე კაცები იყვნენ აგრეთვე ბატონიშვილები: იულან (†23 აგვ. 1816 წ.), ფარნაოზ (†20 მარტს 1852 წ.), ვახტანგ (†23 ოკტ. 1814 წ.), თეკლე და ქეთევან ბატონიშვილები (მათ მიერ დათხზული ლექსები ის. ჩუბინაშვილის ქრისტომატიაში), იოანე და ბაგრატ გიორგი მეფის ძენი. ამათგან ყველაზე ჩინებული მწერალი იყო ეს იოანე. ამ იოანემ და იონა ხელაშვილმა შეადგინეს დიდად შესანიშნავი წიგნი „კალმასობა“, რომელშიაც მდაბიო ენით მოთხრობილია (მოკლედ) ფი-

ლოსოფია, ისტორია, არქეოლოგია, ღვთისმეტყველება, საქართველოს ზნე-ჩვეულებანი, ამ დროის ჭირ-გარამი და სხ. „კალმასობაში“ ფრიად შესანიშნავია იონას ხელაშვილის ქადაგება წმ. ნინოს მონასტერში, ალავერდის სობოროში, ბასსი გარს. ჭავჭავაძესთან ღ სხ. იონამ დაგვიტოვა 42 თხზულება. იონანე ბატონიშვილმა შეადგინა რუსულ-ქართული ლექსიკონი ექვს ნაწილად. ამ იონანეს მდიდარი ბიბლიოტეკა მისმა შვილმა ივანემ უფრო გააღიდა. 1880 წ. ეს ბიბლიოტეკა გადაეცა პეტერბურღის „საერო ბიბლიოტეკას“.

გაიოზი ნაცვლიშვილი, თელავის სემინარიის რექტორი და შემდეგ აშტარხანის მთავარ-ეპისკოპოსი (†1819 წ.). მისნი შრომანი: ა) ქართული გრამატიკა, ბ) საქართველოს ისტორია, გ) ქადაგებანი, დ) სამღვდელთა ისტორია, ე) კვირახის ისტორია, ვ) ძველთა სამეფოთ ისტორია, ზ) მარგ-ავრელია, ლ) კულიზარი, ი) კიტაის სიბრძნე, ია) ურმათ სასწავლო ჭაზრი და მრ. სხ.

დავით რეკტორი ალექსიძე, რომელმაც დაგვიტოვა ქადაგებანი, ლექსები და სხ. მას ჭჭონდა ფრიად მდიდარი წიგნთ-საცავი და ძვირფასი ხელთ-ნაწერები.

ფანასკერტელ ციციშვილი, რომელმაც შეადგინა ვრცელი წერილი „ქართული ენის ლიტერატურისთვის“, მოთხრობა „ზნენი და ჩვეულებანი ქართველთა“ და სხ.

ჭაბუა ყაფლანიშვილი—ფილოსოფოსი, მოლექსე, მწერალი სამართალთა ღ საერთოა წერილთა. ეგნატო იოსელიანი—კაცი განათლებული, მწერალი წიგნთა. ვანლამ მიტროპოლიტი ერისთვისჴილი (შემდეგ პირველი ეგზარხოსი) მქადაგებელი და მწერალი. იოსტოს

ანდრონიკაშვილი—კაცი ფილოსოფოსი; პეტრე ლა-
რამე (+1837 წ.), მოლექსე ზ მწიგნობარი. დაკითხი-
ლანიაშვილი ნიჭიერი მწერალი და მოლექსე; ტრიფილე
(+1808 წ.) დიდი მწიგნობარი; გერასიმე ანთამე,
მისი ძმა და შვილი გიორგი იუვენ გურულნი. მათ ამე-
რეთში შემოიტანეს იმერული კილოც გალობა. მწიგნობარ-
ობელიანი—კაცი რიტორი და ფილოსოფიის მცოდ-
ნე. გიორგი თუმანიშვილი, რომელმან ძველ ლექს-
თაგან შეადგინა კრებული „მრავალ შაკვილოვანი“; ოთარ
ქობულაძე მოლექსე; საათნავა იყო გამოჩენილი მწე-
რალი და მომღერალი; მღვდ. ქრისტ. კუყურაშვილი,
მოგზაური ბაზილიონს, ეკვიპტუს, როდოსს, იერუსალიმს,
ეფესოს და სხ., კაცი დიდად განათლებული და სტამ-
ბის საქმის მცოდნე (იხ. ზემოთ).

ბესიკ გაბაშვილი იყო დიდი პოეტი. ბრალს ამ-
ბობს: „ბესიკის სატირა ბასრია, კითარცა შუბის წვე-
რი, მისი რომანსები სინაზითა და გრძობით საკესა“.
ბესიკი აღესრულა 1799 წ.

სოლომონ ლიონიძე, მსახური ერეკლე მეფის
დროისა. ლიონიძე ფრიად განათლებული კაცი იყო, დი-
დად მწიგნობარ-მეტყველი მწერალი და პოეტი. გიორგი მე-
ფე რომ მიიცვალა, ლიონიძე მიემხრო დაკითხ ბატონი-
შვილს და მოინდომა მისი გამეფება, მაგრამ მთავრობამ
იგი დააპატიმრა. მერე თავისუფლება რომ მიეცა, გადა-
ვიდა იმერეთს, საცა სოლომონ მეფემ უბოძა მამული ზ
დანიშნა მსახურთ-უხუცესად და კანცლერად.

ომან ხერხეულიძე მდივანბეგი, ავტორი „ერეკლეს
ისტორიისა“ და ჰაზუნა ორბელიანი, ავტორი „ქართ-

ლის ცხოვრებისა» (1739 წ. 1758 წლამდე). ჰაზუნას-
მიერ შედგენილი ისტორია გადუწერია სარების საყდრის
დეკანოზის ძეს დაკითხვა 20 აგ. 1773 წ. ომან მდი-
ვანბეგის ისტორია იწყობა 1722 წლიდან და თავდება
1780 წლით. დასასრულს ომანი ამბობს: «ღვაწლი ღ
შრომანი მეფის ირაკლისანი არა ადვილ შესაძლებელ იყო
აღწერად, არამედ რაკდენ ძალ-მედვა სმენითა და მესხი-
ერებითა, სარწმუნოთა ვაცთავან ცნობით აღესწერე». ომა-
ნი გარდაიცვალა 1805 წ.

ამბროსი ნეკრესელი დიდად განათლებული კაცი იყო.
სწავლა მიეღო ბესარიონ ქათალიკოზისაგან, რომელიც
იყო კაცი ფილოსოფოსი, და აგრეთვე ქათალიკოზ ნი-
კოლოზისაგან. 1781 წელს იგი დაადგინეს ნეკრესის
ეპისკოპოსად. ამის წინაღ კი იგი ეპისკოპოსობდა ჯერ
მანგლისსა და მერე წილკანს. ამბროსი დიდად მჭკვერ-
მეტყველი მჭადაგებელი იყო. რადგან მას ეჭირა ლეკების
მომიჯნავე ეზარქია, ამიტომ მუდამ იმის ზრუნვაში იყო,
რომ ქართველები გაემსნეკა. იგი თავის სამწყურს ამას
ეუბნებოდა: „ვითარცა ქრისტეს უყვარდა ერი და მოყ-
ვასნი, ისრე შევიყვაროთ ჩვენი ქართველობა და და-
ვიცვათ იგი“. ამბროსიმ დაგვიტოვა მრავალი მჭადაგება.
იგი გარდაიცვალა 1808 წ.

ნიკოლოზ დადიანი იყო ღრმად მცოდნე ქართუ-
ლის ენისა. მან შეადგინა ისტორია, რომელსაც ჰქვია
„ქართლის ცხოვრება“. ეს ისტორია უმეტესად შეეხება
იმერთა ცხოვრებას და სრულდება 1823 წ. ნიკოლოზ-
ში რასაც მოგვითხრობს 1784 წლითგან ან თვითონ
უხილავს და ან გაუგონია სარწმუნო პირთაგან. ბუტკო-

ვის ისტორიის და „არქეოლოგიურ აქტების“ ცნობები სრულად მოწმობენ ნიკოლოზის მიერ მოთხრობილ ამბების სინამდვილეს.

იანე გეგუჭკორი, პოეტი. მას 1836 წ. გამოუთქვია ლექსად „რუსის ბრძოლა“ და ამბობს, რომ ამ ბრძოლაში შარკაშიძეებს ჰყვანდათ 40,000-მდე მეომარი.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, იმპერატორმა ალექსანდრე კურთხეულმა გამოსცა მანიფესტი (12 სექტ. 1801 წ.), რომლითაც, სხვათა შორის, უცხადებდა თვის ახალქვეშევრდომთ: ... „ძალძან გარემოებათა ამით ზოგად ამის ძლით გრძნობამან თქვენმან, ჰ სმამან საქართველოისა ერისამან, მოგვზიდნეს ჩვენ არა დაუტოოთ და არა მივსცეთ მსხვერპლად განსაცდელისა ენა ერთმორწმუნეთა, მომცემელთა სვედრისა თვისისა დიდსულისა რუსეთის საფარველისადმი... უკანასკნელად, რათა სცნათ თქვენ ფასი კეთილად მმართველობისა, რათა დაეშენოს შორის თქვენსა მშვიდობა, მართლ-მისჯულება, რწმუნება, ვითარცა ნიუთთა, ესრეთვე საქონლისაცა, რათა მოისპოს თვით-მმართველობაი, (самоуправство) და მსედრებ-რივი უთანხმოება, რათა იქცეოდეს თვითოეული უმჯობესთა სარგებელთა თვისთა და საზოგადოებისადმი თავისუფლად დაუბრკოლებლად, შრომის-მოყვარებდეს მიწისა მუშაკობისა, განზრახვათა ვაჭრობისათა და სელთსაქმეთა, შინა საგრილსა ქვეშე სჯულთა ყოველთა თანასწორ მიჯარველთასა. ნაშთი და კეთილ-დღეობა თქვენი იქმნების მხოლოდ ჯილდო ჩვენთვის. მიეცა საუდროსანსა ქალაქსა მოსკოვს სექტ. იბ დღესა, ჩუა წელსა“.

ეს მანიფესტო თბილისში გამოცხადებულ იქმნა 12 აპრ. 1802 წელს. ამის შემდეგ ქართველთა ცხოვრება დაადგა სახლს გზას, ახალს ცხოვრებას. საქართველოში დაწესდა სახლი მმართველობა—ამერეთ-იმერეთის გუბერნია, საექსპანსიონო (1811 წ. 30 იან.), სასამართლო, ფულის საჭრელი ზარაფხანა (1802 წ. 21 აგვ.), ფოსტის უწყება (1804 წ. 19 აპრ.), თავად-აზნაურთა კრება (1803 წ. 4 იან.), რომელმაც თავის წინამძღოლად ამირანის გასს. ჭავჭავაძე; თბილისში დაარსდა კუთილშობილთა სასწავლებელი (1803 წ. 25 ივლ.) და სასულიერო სემინარია (1 ოკტ. 1817 წ.). საქართველოს თავად-აზნაურნი გათანასწორებულ იქმნენ რუსეთის თავად-აზნაურობასთან (1827 წ. 25 თებ.). განთავისუფლებულ იქმნენ ყმები—ამერეთ-იმერეთში (1864 წელს 8 ნოემ.), სამეგრელოში (1866 წ. 1 დეკ.).

ამავე დროს საქართველოში დაიბადნენ შესანიშნავნი მოღვაწენი—დიდნი პოეტნი ალ. ჭავჭავაძე, ნიკ. ბარათაშვილი, გრ. ორბელიანი, გ. ერისთავი, რომელმაც 1851 წ. დაარსა ქართული თეატრი და გამოსცა გაზეთი «ცისკარია»; მწერალნი—სოლომონ დოდაშვილი, აკტორნი „ლოდივისა“ და 1832 წლითგან რედაქტორნი გაზ. „თბილისის უწყებანისა“ (ამის უწინარეს იბეჭდებოდა სხვა გაზეთი—„ქართული გაზეთი“, სოლომონ შემდეგ «გუთნის დედა» (1860 წ.), «საქართველოს მოამბე» (1863 წ.), „დროება“ (1866 წ.), „მნათობი“ (1869 წ.), „სასოფლო გაზეთი“ (1869 წ.), ყურნ. „კრებული“ (1871 წ.) და სს.), პლ. იოსელიანი ფილოსოფოსი, ისტორიკოსი, არქეოლოგი; დ. ბაქრაძე,

სამეგრელოს მთავარი დავით დადიანი (+1853 წ.), რომელიც იყო დიდად განათლებული კაცი და შემკრებელი ქართულ წიგნებისა და სელნაწერებისა; ჩუბინაშვილმა დაბეჭდა ქართლის ცხოვრება, ქართული კრცველი ლექსიკონი და სხ.

—

დამკვიდრდა-რა რუსის მხედრობა საქართველოში, შეეცადა დაეპყრო ადერბეიჯანი, დაღისტანი, ჩერქეზ-ჩაჩანნი, საათაბაგო ჭ აჭარა-ოლთისი.

გიორგი მეფემ ამერეთთან ერთად რუსეთს გადასცა აგრეთვე საქართველოს კუთვნილი სახანოები ერევნისა, განჯისა და ყაზახ-ბორჩალოსი. მაგრამ ამ ხანებში არ მოინდომეს რუსეთის ხელმწიფის ქვეშევრდომობა. ამიტომაც ასტუდა ომი სპარსეთთან, რომელიც სსენებულ სახანოებსა და მთელს ადერბეიჯანს და საქართველოს თავისად სთვლიდა. ეს ომი დასრულდა სპარსთა დამარცხებით. გულისტანში შეკრულ ზავის (12 ოკტ. 1813 წ.) მიხედვით უანმა სამუდამოდ დაუთმო რუსის იმპერატორს ყარაბაღი, განჯა, შაქი (ნუსი), შირვანი, დარუბანდი, ყუბა, ბაქო, თალიში, შურაგელი, ამერეთ-იმერეთი. ჭარბელაქანა დაპყრობილ იქმნა 1803 წ. 9 მარტს.

სოლომონ მეფე რომ მიემხრო ოსმალებს, რუსეთის მთავრობამ იწყინა ჭ ოსმალებს შეუსია თვისი მხედრობა. ეს ომი დასრულდა ადრიანოპოლის ტრაქტატით (1829 წ. 2 სექტენ.). ამ ზავის მიხედვით რუსეთს დარჩა ანაპა, ფოთი, ასაღციხე, აწყური და ახალქალაქი.

ლეკეთი. ლეკებთან ბრძოლას რუსეთი მოუხდა 60 წ.

ცოტა ნაკლებ. წინა დროს ლეკეთი ერთ სამთავროს არ
არმოადგენდა. იგი დაყოფილი იყო სხვა და სხვა მთელ-
ბელებ შორის. მაგრამ მიმაკალ საუკუნის დამდეგიდგან
ნელ-ნელა მთელს დაღისტანზე გავრცელდა ერთად ერთი
უზენაესი უფლება „იმამისა“. დამაარსებელი ამ უფლე-
ბისა იყვნენ: ჭამშათ-ბეგი, ყაზი-მოლას და შამილი. ჭამ-
შათ-ბეგი დაიბადა 1789 წ. 1801 წელს მან დაასრულა
სწავლა ადგილობრივ სკოლაში. ამ დროს გამოსნდა
ახალა მოძღვარი „თარყათისა“ (ლეთისტვის თაკდაება).
მას მიემსრო ჭამშათ-ბეგი. ამით გამოაცხადეს „ყაზივა-
თი“ (ომი ქრისტიანებთან). ანდია და ავარია, გარდა ხუ-
ნძახისა, დაემორჩილნენ მათ. ჭამშათ ბეგი მიიწვიეს ჭა-
რელებმა, რომელნიც აუჯანყდნენ რუსებს. რუსის მსედ-
რობა შევიდა ჭარბულაქანში. ამასობაში დასამთრდა და
დაღისტნის გზები შეიკრა. ჭამშათ-ბეგი მოემწყვდია
რუსთა ჯარისა და კავკასიანის მთებ შორის. იგი მოე-
რა რუსებს, რომლებმაც თბილისს მოიყვანეს. რუსებს
ერთგულობა შეჭფიდა და დაღისტნის წავიდა. იქ შეჭკრი-
ბა ჯარი და ისევე ჭარს გადმოვიდა და ზაქათალას ალყა
შემოარტყა. მაგრამ აქ კერა გააწყო რა და დაბრუნდა.
ყაზი-მოლასა და ჭამშათ-ბეგს მიემსრო აგრეთვე შამილი
(დაიბადა 1799 წ.). იგი ყაზი-მოლას მოწაფე იყო.
1829 წ. ყაზი-მოლამ შემოიკრიბა 15,000 მეომარი და
მიუხტა ხუნძახს, რომელსაც რუსებამ ქვეშევრდომობა მიე-
ლო. აჭარ ხანის ქარიშხმა ბახუ-ბიქამ დაამარცხა მოწინა-
აღმდეგენი. ყაზი მოლას არ შეშინდა. მიუხტა შამხალის
სატახტო ქალაქს და დაარბია, აქედგან წავიდა და შე-
მოკრტყა ბურჩაიას, მერე კნეჩახნოს, დაამარცხა ლენკა-

ლი ემხურებოდა, და ალყა შემოარტყა დარუბანდს, მაგრამ
გერ აიღო. გაეცალა დარუბანდს, მიჭურინდა ყიზლარს,
დაარბია, დასწვა და დაბრუნდა ლიმრას (1832 წ.). რუ-
სის ჟარი მიიყვანა როსენმა, ლიმრი აიღო და ყაზი-
მოდს მოჰგო. იმათად ამოირჩიეს ჭამხათ-ბეგი, რომელ-
მაც ამოსწვიტა ანუ დაამდაბლა ლეკთა ურსი დიდგვო-
ბა და მიუსტა ხუნძისს. ბიხუ-ბიქას შერიგება უნდოდა.
ჭამხათ-ბეგმა აიღო ხუნძისი, მოჰგო ბიხუ-ბიქაც და
მრ. სსკანის. მაგრამ ჭაჭი-მურადის ელალატა ჭამხათ-ბეგს
და მოჰგო. ხუნძისსა და აჯარისის უთროსად შეიქმნა ჭა-
ჭი-მურადი და 1837 წლითგან ზოლოგოვნიკი აჭმად-ხან.
დალისტრელს იმათად გამოაცხადეს შამილი.

1837 წ. რუსებმა გაამაგრეს ხუნძისი და აჭედგან
თემურ-ხან-შურამდე გაიყვანეს გზა. შამილი ტიფლიტელს
იყო და იწიკვდა ლეკებს რუსებთან საბრძოლველად. რუ-
სის ჟარი ტიფლიტელს რომ მიუახლოვდა, იგი გაიქცა
ახულგოს, აჭედგან შატოს. მას მიემხრნენ ჩ:ჩანნი. შა-
მ-ლი გამაგრდა დახლოს, რომელმაც კრტყა იხგერისის შე-
უკვლი ტეგები. თვისი ქვეყანა შამილმა გაჰყო რამდენიმე
სახანოდ, ჟარში სამსახური ყველა ლეკოსთვის საკად-
დებულად გამოაცხადა. ყოველ მემომარს დააკვდა ჭჭო-
ხოდა თოფი, სმალი, დამბასა, სასაჭადი, მდიდრებს ცხე-
ნიც. თავისთან ამაღად დაადგინა 600 მურიდი (მოწა-
ფე). შამილი იყო გამჭრიახი ჭკუის გაცი, მოსამართლე
განთქმული, მხნე და გამბედავი. მადე მან დაიმორჩილა
თითქმის მთელი დალისტანი, რომელიც გულისრულად ეყვარ-
და. იგი ამბობდა სოფელს: *ემე გერ შევედრები დიდ სელმ-
წითეებს, მე უბრადყო ლეკი შამილი ვარ, მაგრამ ჩემი*

ჭკვენიც ტალახი, ჩემი ტყეები და ხეობანი ღონეს მძაღუ-
გენ გიჟო უძლიერესი ძლიერ ხელმწიფეთა. ჩემი ცუდი
გზები და ტყენი ისე მიეკარს, რომ, თუ შესაძლებელი
ყოფილიყო, ყოველ ხეს ჩემის ტყეებისას ღამაზად მოკრ-
თავდი, გზების ტალახს სურნელოვან თაფლს წაკაცსებ-
დი ა.

1843 წელს შემალს გამოუგზავნეს ჩანჩულები ელ-
სები მოსახსენებლად, რომ იგინი აზირობენ რუსებს გა-
დაეცნენ. ელსები შამილის წინაშე შიშით ვერ წარსდგნენ
და მიუგზავნეს იმამისაკე მოხუცი დედა. შამილმა დედას
მოასხენა, რომ ზასუსს გერას ბეტევი, კიდრე ალლასს
არ დაგვეკითხებიო. შამილმა დარღოელები მოიწვია და
თვითონ შევიდა მეჩითში. სამ დღე-ღამეს ილოცა შა-
მილმა, მერე გამოვიდა და ჰირქვე დამსობილ დარღოე-
ლებსა და ჩანჩულებს გამოუცხადა: „წინასწარმეტყველმა
მაცნობა: ასი მათრახი გაერთეას მას, რომელმაც ზირ-
ველად გაუწყა რუსების მორჩილების ამბავი. გაგლას მე,
გაი მე! იგი იყო დედა ჩემი! აღსრულდესტა უჩენასი ნე-
ბა წინასწარმეტყველისა!“ შამილის დედა გააწვინეს და
გამათრახეს. მესუთე გარტემასე დედაგაცს გუდი წაუვი-
და. შამილმა იგი წამოაყენა და თვითონ დაწვა მას მა-
გიერ. მემათრახეს უბრძანა ღონიერად დაერთეა მისთავის
დანარჩენი 95 მათრახიც. ნაჯემი იმამი ღომივით წა-
მოგარდა ზესე და შეძრწუნებულ ელსებს მრისხანედ უთხ-
რა: «წადით და ყოველივე აუწუეთ ჩანჩულებსო.»

ამ ამბავმა დიდად იმოქმედა მთიელებსე. იგინი შე-
მოიგრიბნენ იმამის გარეშემო. შამილმა აიღო უნტუგუ-
ლი, ცატანისი და გასწვიტა რუსის ვარი. აიღო აგ-

რეთვე მოქროსი, გარტეობილი და სხმი თვისი განმავლობაში (1843 წ.) რუსები განამკვამთ მთელი დაღისტნიდან

1844 წელს საქართველოს ნამესტნიგად დაინიშნა გორახტოვი. ამან შამილის შესაზერობად საქროად დაინახა დაღისტნის ტყეები გაგებთ, გაგებთუბანთ გარგი გ'სები, აქმენებისათ სიმბერეები და სელ-სელა დაახლოებოდნენ დაღისტნის შუბგულს. შამილისაჲ არ ეძინა. იგიჲ ამბერებდა თავის ქიეფისას და ამბერებდა ჟარს. 1851 წელს შამილია გადენოდგან საქ რთველასკენ წამოვიდა. თოხაღისი გომეს რომ მოაწია, გახეთში წამოგზავნა მრთელი რაწმი. ღუგუბის აიგესი გახეთის სოთელუბი, დაბრბიეს წინასდაღი და დაბრბიეს მრთელი ქროთგელი, მათ შორის ჭებჭებმეს ცოდ-მვიდვიც. და წბვიდნენ წინაშე შამილისა. ამამის დიდის ბატოთი მიიღო ქროთგელთ ტყეენი, მეტადრე ჭებჭებმის მეუღლე ანა, რომელთაჲ იყო გომრგი მეუთის მვიდის-მვიდი.

1858 წელს მთელი დაღისტანი უგვე შემორტყმიღი იყო რუსების ცისკ-სიმბერეებით. თართო გ'სები ბერთებდა ამ ცისკ სიმბერეებს. მთავრმართებელი ბარბათისიკი შემორტყა შამილის ყოგლის მხროვ. რუსებმა აიღეს შამილის ემბერესი სიმბერე გადენო. ამისი გამბერდა გუნდის. ბარბათისიკის ჟარა შეილაქვა ამ საქროს თავის მიკავისად ბაწოდულე მთას. შამილია იბრძოდა ბერო, მბერამ გულარას გასდა. 25 აგვ. 1859 წ. იგი გამბერდა ბარბათისიკის. „ღომი დაღისტნისა“ ბატოთი მიიღო ბარბათისიკის და წბრგ'ხებნა რუსეთს. იგი გადუგას დაბინავეს. ბოღოას შამილის სება მისტეს წასუღიყო მეჭეს, სიტა იგი ბელსრულა..

1859 წლის შემდეგ რუსებს დაემორჩილნენ ჩერქეზი, ბუკდუხნი, სტუხსხეღანი და მთელი გუგუხსიონის ერნი.

ბერდინის ტრაქტატით (1879 წ.) რუსეთს შემოუერთდა უარსიას და ხათუმის ოლქები. ამხინად ისეკ გურთიანდა ძველი სხქართველო, რომლის დასახვეუთის მიჟნა, თამარ დედოფლის დროს, იყო ტრანზიტონტი და აღმოსახვეუთისა—დარუბანდი.

«საქართველოს ისტორიის» პირველი გამოცემის შესახებ დადგენილობა:

Определением Особого Отдѣла Учебнаго Комитета Министерства Народнаго Просвѣщенія, утвержденнымъ г. Товарищемъ Министра, нижеслѣдующее изданіе одобрено для учебныхъ заведеній, въ которыхъ преподается грузинскій языкъ: «Краткая исторія Грузіи», сост. Моисей Джанашивили. Тифлисъ, 1884 г. (Циркуляръ г. Попечителя Кавк. Уч. Окр. 1886 г., №1)